Khorostkov Memorial Book

Sefer Ḥorosṭḳov = Chorostkow book

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer Ḥorostḳov = Chorostkow book / ha-ʼorekh, Dayid Shṭoḳfish.
IMPRINT	880-03 Tel Aviv : Vaʻad irgun yotsʻe Ḥorostḳov be-Yiśraʻel, 1968.
DESCRIPT	418 p. : ill., facsims., ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Khorostkov -- History.
	Khorostkov (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Khorostkov.
ADD'L NAME	Sztokfisz, David.
ADD'L TITLE	Chorostkow book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר חורוסטקוב

CHOROSTKOW BOOK • ספר חורוסטקוב

העורך: רעדאַקטאָר:

דוד שטאָקפיש

אונדזער האַרציקן דאַנק די כאָראָסטקאָווער לאַנדסמאַנשאַפטן אין די פאַר. שטאַטן און אין קאַנאַדע פאַר זייער הילף ביים אַרויס־געבן דאָס בוך.

ועד אירגון יוצאי חורוסטקוב בישראל

תל־אביב פברואר, 1968

דפוס „אורלי" תל־אביב, רח' יסוד המעלה 27, טל. 32062

הקדמה

„ספר־חורוסטקוב" המוגש בזה ליוצאי עיירתנו באשר הם־שם, יעודו להנציח זכר חללינו אשר נפלו על קידוש־השם והעם בידי המרצחים הגרמניים ימ"ש. לכן חובר הספר על־ידי בני חורוסטקוב עצמם — הן על־ידי אלה שעזבו את העיירה לפני מבול־הדמים שהציף אותה והן על־ידי שארית־הפליטה שניצלה מהגהינום הנאצי.

ספר־יזכור זה, שחובר בשתי שפות — עברית ואידיש — מגולל את תולדות העיירה וכל אשר קרה לתושביה היהודיים. אף־כי היתה זו קהילה יהודית צעירה לימים שבעברה לא נרשמו דפים רבי־מעללים, הרי היתה זו קהילה תוססת ודינאמית, נאמנה לאורחות־החיים המסורתיים מדורי־דורות, שנפרצו על־ידי הרוחות החדשניות שהחלו לנשוף בעיירה.

מעטים נותרנו. רוב הנותרים החיים עמנו כיום הרי הם — קנאי הרעיון הציוני שעלו ארצה־ישראל בפרק השנים שבין מתן הצהרת באלפור לפרוץ מלחמת העולם השנייה. מיעוטם — בני העיירה שעוד לפני מלחמת העולם הראשונה שמו פעמיהם לארצות שמעבר־לים, בייחוד לארצות־הברית, שם מצאו מקלט. זו המצוקה הכלכלית, העוני והדלות, אילצו אותם ליטול מקל־הנדודים בידיהם ולבקש אושרם בארץ „האפשרויות הבלתי־מוגבלות". אך לאחר החורבן הגדול הם הושיטו סעד ועזרה לשרידי חרב מבני העיירה שביקשו להשתקע בארצם החדשה. אולם חלקם־הארי של הניצולים הגיעו לחוף־מבטחים במדינת ישראל שקמה לתחייה וכאן הקימו את ביתם שנית.

*

עיירתנו חורוסטקוב, לא היתה בעלת ייחוד ומצויינת בין שאר העיירות. היתה זו עיירה יהודית טיפוסית שמאות ואלפים היו כמותה בפולין רבתי. היו — ואינן עוד. לא היו בה שכיות־חמדה עתיקות, לא מוסדות תרבות ואמנות שיפארו שמה ואף לא הוציאה מתוכה

אישים לשם ולתהילה. אף־על־פי־כן היא ידעה כבר בראשית ימיה להתמודד עם יישובים יהודיים סמוכים מושרשים, בעלי־עבר ורבי אוכלוסין, בעת שרוחות ההתחדשות הלאומית החלו לנשוף בקרב העם.

עד מהרה מצאה ההתעוררות הלאומית את ביטוייה ואת נושאה בבני הנוער שלה התוסס והעממי, שהקים ואירגן התנועה הציונית, החל ב„חיבת־ציון" בתקופה הטרום־הרצליאנית, הציונות הכללית והעובדת שלאחריה ואת תנועות הנוער: „השומר־הצעיר", „גורדוניה", „הנוער־הציוני" ובית"ר — עד לכליונה הטראגי בימי מלחמת־העולם השנייה.

אין ביכולתם הנפשית והספרותית של מחברי „ספר חורוסטקוב", לגולל את מלא היריעה ולתאר את חיי יהודי העיירה במצוקתה ועֱנותה בפולין העצמאית לאחר מלחמת העולם הראשונה, עת מכבש־המסים לחץ עליהם ללא נשוא, את המשבר הכלכלי שפקד ארץ זו, שקורבנותיה העיקריים היו יהודיה בעיר ובעיירה, את המדיניות האנטישמית שננקטה כלפיהם, אשר תכליתה לא היתה אלא להצר את רגלי היהודי, להתנכל לו ולהוציאו ממעגל החיים הכלכליים של פולין. לא כל־שכן, למעלה מכוח אנוש ולו יהא הוא הראשון בסופרים לתאר ולספר על שנות האימים, שלא היו כמותם בתולדות האנושות, תחת השלטון הנאצי אשר הביא כליה על יהדות פולין וקהילת חורוסטקוב בתוכה. אך המעט שהועלה ב„ספר חורוסטקוב" דיו לצייר תמונה נאמנה על כוחות היצירה שפיכו בעיירה, על אירגוניה, מפלגותיה, מוסדותיה וחייה הדתיים והציבוריים.

לכן, אין „ספר חורוסטקוב" מצבה בלבד ליהודיה שהוכחדו, כי אם גם תזכורת לאלה שנותרו בחיים — לעולם לא לשכוח את אשר עוללו לנו המרצחים הגרמניים, לזכור כדי להבין את ההווה ולדעת לעצב את פני העתיד.

*

תודתנו נתונה בזאת לכל אלה אשר סייעו לנו בחומר וברוח, בתרומה כספית וספרותית, להוצאת „ספר חורוסטקוב" — לזכר קהילת יהודים שנכרתה. במיוחד נתונה תודתנו לחברי הוועד ה"ה חיים־ישראל וייסברוד ויצחק קסלר וכן לעורך מר דוד שטוקפיש ולאברהם כנעני על עריכת הספר.

הוועד

תל־אביב, פברואר 1968

פאָרוואָרט

„ספר כאָראָסטקאָוו", וואָס ווערט איצט איבערגעגעבן אונדזערע לאַנדסלייט אַ ווי זיי זאָלן זיך ניט געפונען, דאַרף פאַרייביקן אונדזערע קדושים, וועלכע זענען אומגעקומען על קידוש השם פון די דייטשישע רוצחים ימ"ש. דערפאַר אויך איז דער ספר גופא צוזאַמענגעשטעלט פון די בני כאָראָסטקאָוו — סיי פון די וועלכע האָבן פאַרלאָזט דאָס שטעטל נאָך פאַרן בלוטיקן מבול און סיי פון דער שארית הפליטה, וועמען ס'איז געלונגען זיך אָפּצוראַטעווען פון היטלעריסטישן גהינום.

אונדזער יזכור־בוך, צונויפגעשטעלט אין עברית און אין יידיש, דערציילט וועגן דער אַנטוויקלונג פון שטעטל און אירע יידישע איינ־וווינער. הגם דער ישוב איז געווען אַ יונגער, מיט ניט קיין לאַנגער און רייכער געשיכטע, איז ער אָבער געווען שפרודלדיק און דינאַמיש, ווי דער אַמאָליקער, טראַדיציאָנעלער און פון דורות איינגעוואָרצלטער יידישער שטייגער, איז מיטגעריסן געוואָרן מיטן שטראָם פונעם נייעם און מאָדערנעם.

ווינציק זענען געבליבן פון די כאָראָסטקאָווער יידן. דער רוב פון די וואָס לעבן איצט, געהערן צו די ערשטע חלוצים וועלכע האָבן זיך איבערגענומען מיטן ציוניסטישן אידעאַל און וועמען די באַלפור־דעקלאַראַציע האָט דערמעגלעכט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, איידער ס'איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, וועלכע האָט פאַרלענדט דאָס פראַכטפולע אייראָפּעישע יידנטום בכלל און די יידן פון פוילן און גאַליציע בפרט.

אַנדערע בני כאָראָסטקאָוו האָבן נאָך פאַר דער עשרטער וועלט־קריג עמיגרירט מעבר לים און געפינען זיך היינט אין אַמעריקע. פאַרשטייט זיך, אַז די שווערע עקאָנאָמישע לאַגע אין שטעטל האָט זיי געצוווּנגען צו נעמען דעם וואַנדער־שטאָק אין האַנט און זיך באַזעצן אינעם „גאָלדענעם לאַנד". זיי האָבן נאָכן גרויסן חורבן געהאָלפן איינצלנע פון דער שארית הפליטה זיך דאָרט איינאָרדענען. נאָר דער

גרעסטער טייל פון די ניצול געוואָרענע האָט אין דער אויפגעריכטער יידישער מדינה געפונען דאָ אַ היים און אויפגעבויט אַ ניי לעבן.

*

אונדזער שטעטל האָט זיך ניט אויסגעצייכנט מיט עפּעס ספּעצי־פישס און אויסערלישס. אַ טיפּיש שטעטל, ווי טויזנטער ענלעכע אין פוילן, וועלכע זענען געווען — און מער נישטאָ. כאַראַסטקאָוו האָט ניט פאַרמאָגט קיין אַלטערטימלעכקייטן, צי אָנגעזעענע קולטור־אַנש־טאַלטן, גרויסע פערזענלעכקייטן, באַרימטע מענטשן. פון דעסטוועגן האָט דער יידישער ישוב דאָרט, אין דער ערשטער תקופה פון זיין אַנטוויקלונג, געוווּסט אויסצוהאַלטן דעם פאַרמעסט מיט עלטערע, איינגעוואָרצלטע און אַפילו גרעסערע ישובים אין דער סביבה, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן דער ,,שטורעם־און־דראַנג" פעריאָד, דער גרויסער עמאַנסיפּאַציע־פּראָצעס אויף דער יידישער גאַס.

אין דער קליינער כאַראַסטקאָוו איז גאָר שנעל געקומען צום אויסדרוק די נאַציאָנאַלע דערוואַכונג, דער זאַפטיקער און פאָלקס־טימלעכער כוח פון אונדזער יוגנט, וועלכע האָט מיט ברען אויפגעשטעלט אַ שטאַרקע ציוניסטישע באַוועגונג אין אירע אַלע שאַטירונגען — פון ,,חיבת ציון" נאָך פאַרן פּאָליטישן ציוניזם, דערנאָך — דער אַלגעמיינער ציוניזם, דער אַרבעטער־ציוניזם און אַלע יוגנט־באַוועגונגען: השומר הצעיר, בית"ר, גורדוניה, הנוער הציוני און אַנדערע — ביזן טראַגישן אומקום אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די אינטעלעקטועלע און שרייבערישע כוחות פון די וועלכע האָבן גענומען אויף זיך די אויפגאַבע צונויפצושטעלן דעם ,,ספר כאַראַסט־קאָוו", זענען צו שוואַך אויף צו שילדערן אין דער גאַנצער ברייט און טיף די גלגולים וועלכע דער כאַראַסטקאָווער יידישער ישוב האָט אַדורכגעמאַכט, באַזונדערס אין די יאָרן פון פוילנס אומאָפּהענגיקייט, ווען די שטייערן־לאַסט האָט געדריקט אָן אויפהער, דער עקאָנאָמישער קריזיס און די אַנטיסעמיטישע פּאָליטיק האָבן געטראָפן באַזונדערס די יידן. און אוודאי איז אוממעגלעך אַרויס צו ברענגען אויפן פּאַפּיר אין פולן פאַרנעם, די שרעקלעכע יאָרן פון דער דייטשער אָקופּאַציע, וואָס האָט דערפירט צום פולשטענדיקן אומברענגען פון אונדזער קהילה. אָבער פון דעם ווינציקן וואָס ,,ספר כאַראַסטקאָוו" דערציילט יאָ, איז דאָך מעגלעך צו שאַפן זיך אַ בילד וועגן דעם שעפערישן יידישן

לעבן אין שטעטל, מיט אירע אָרגאַניזאַציעס, פּאַרטייען, אינסטיטוציעס, רעליגיעזן און געזעלשאַפטלעכן לעבן — ביזן טראַגישן אומקום.

דערפאַר איז אונדזער יזכור־בוך ניט נאָר אַ מצבה פאַר די וואָס זענען אומגעקומען על קידוש השם, נאָר אויך אַ דערמאָנונג פאַר די לעבן געבליבענע — ניט פאַרגעסן דאָס וואָס ס׳איז געווען, כדי בעסער פאַרשטיין די קעגנוואַרט און וויסן ווי אַזוי עס דאַרף זיין אונדזער צוקונפט.

*

צום סוף ווילט זיך דאַנקען די אַלע וואָס האָבן מאָראַליש און מאַטעריעל, מיט דער פעדער און מיט געלט, דערמעגלעכט דאָס דער־שיינען פון „ספר כאָראָסטקאָוו" — נאָך אַ בוך־מאָנומענט נאָך אַ פאַרשניטענער יידישער קהילה. אַ באַזונדערן דאַנק קומט די קאָמיטעט־מיטגלידער, ה"ה חיים־ישראל ווייסבראָדט און יצחק קעסלער און די רעדאַקטאָרן דוד שטאָקפיש און אברהם כנעני פאַר זייער מי ביים רעדאַגירן, קאָריגירן און צונויפשטעלן דאָס בוך.

דער קאָמיטעט

תל־אביב, פעברואַר 1968

חלק ראשון
(בעברית)

ערשטע טייל
(אין עברית)

א.

העיירה -
עד כליונה

א.

דאָס שטעטל
ביזן חורבן

לתולדות חורוסטקוב ויהודיה

ד"ר נ. מ. גלבר

העיירה חורוסטקוב[1] שוכנת בין הוסיאטין וקופיצ׳ינצה, על שפת הנהר טאינא, בחבל ארץ פורה ביותר בפודוליה הגליצאית, ואיננה בעלת עבר היסטורי ממושך.

מצוו שפירסם החשמן מיקולאי ויזיצקי (Wyzycki), בשנת 1748, אנו למדים כי עוד בראשית המאה הי"ז היתה קיימת בחורוסטקוב כהונה עצמאית (parafia) ואליה השתייכו הכפרים חלופובקא, הובילוב הגדול, הובילוב הקטן, קאראשינצה, קלובינצה, משאניאץ, פרמילוב, אוביסלא, וויאשחובצה.

במחצית המאה הי"ח העניק בעל־האחוזה סיאמיאנסקי לכפר זכויות של עיירה ואילו את זכויות הפרופינציה הכרוכות בכל עיר ועיירה נטל לעצמו. לפיתוח העיירה הזמין סיאמיאנסקי בעלי מלאכה וסוחרים יהודים מערי פודוליה והעניק להם זכויות שאיפשרו את קיומם הכלכלי והחברתי כעדה יהודית עצמאית. אך לא היתה בה עוד קהילה עצמאית ולא בית עלמין.

חורוסטקוב היתה מסונפת לקהילת סטרוסוב (Strusow) שהשתייכה בתקופה ההיא למחוז טרמבובלא (Powiat trembowelski) ומרוחקת כ־8—9 קילומטר מחורוסטקוב.

שם היו יהודי חורוסטקוב קוברים את מתיהם. יהודי חורוסטקוב היו נתונים למרותו של רב העיר סטרוסוב.[2] לימים נקברו מתי העיירה בסוחוסטאב ששכנה על דרך המלך, כ־9 ק"מ מחורוסטקוב.

קבוצת ראשוני היהודים שהובאו מפודוליה במחצית המאה הי"ח מנתה ארבעה איש, ובראשם עמד יעקב פפר. סיאמיאנסקי הזמינם לבנות את העיירה שנועדה לשמש מרכז מסחרי לאחוזותיו המרובות ולתוצרתו החקלאית. הפריץ, שהעיירה, לפי החוק הפולני היתה רכושו הפרטי, הקים ליהודים בתים ומינה את פפר, שהיה איש בעל מרץ ותקיף לראשם. הוא חכר את הפרופינציה מידי סיאמיאנסקי.

ביוזמתו גדל הישוב היהודי במידה ניכרת. לפי מפקד שנערך בפברואר 1765 מנתה חורוסטקוב 42 יהודים משלמי מס־גולגולת ו־2 ילדים מתחת לגיל של שנה אחת.[3] במחוז טרמבובלא כולו ישבו בשנה זו 7534 יהודים.

במצב הקהילתי־הארגוני חל שינוי רק בימי השלטון האוסטרי, בסוף המאה הי"ח, בעת שחורוסטקוב הוכרה כיחידה קהילתית, אולם לא כקהילה עצמאית.

בהשתדלותו של יעקב פפר סייע להם הרוזן סיאמיאנסקי לבנות את בית־הכנסת הגדול, בו הקימו המתישבים היהודים בית־מדרש וכעבור מספר שנים נוסד גם על ידי חברת החייטים בית־מדרש של החייטים.

אולם השלטונות האוסטריים התנכלו בשנת 1785 לקהילה היהודית, שכן טענו האוסטרים, כי בית־הכנסת הוקם ללא רשיון ממשלתי. מווינה ניתנה הוראה להעניש האחראים לבניית בית־הכנסת, אף־על־פי שלא ידעו את החוק או שראשי הקהילה ישאו באחריות, כי עשו זאת בניגוד לחוק [4]

רוב היהודים היו סוחרים קמעונאים, מוזגים ורוכלים בסביבות העיירה ותמורת סחורתם היו קונים מידי האכרים תוצרת חקלאית.

היה גם מספר ניכר של בעלי־מלאכה יהודים, ביחוד חייטים, שעבדו בשביל לקוחות יהודיים ולא־יהודיים בעיירה גופא וחלק מהם היה עובר בכפרים (דארפסגייער), מתקנים בגדים, ותמורת עבודתם קיבלו תוצרת חקלאית, עופות או שהיו מוכרים אותם בעיר. בימי האוסטרים ניכר היה מעמדם של היהודים בסחר יערות ועצים שמכרו לדאנציג.

הרב הראשון, הידוע לנו בתולדות יהודי חורוסטקוב, הוא הרב ר' דוד שלמה אייבשיץ,[5] שהיה כפוף לרב הגליל בצ'ורטקוב.

בעזרתו חודשה בט' בכסלו תקנ"ו, (1795), בהיותו כבר רב בבודזאנוב, החברה־קדישא בחורוסטקוב. מחידושה למדים אנו שכבר קודם לכן היה בית־עלמין בחורוסטקוב. הרב אייבשיץ ור' יוסף חיים יעבץ מקופיצ'ינצה קיבלו מהחברה שהיתה מיוצגת על־ידי מנשה רוזינר וסענדער קעלמאן, סמכויות נרחבות לסדר ולהתקין תקנות והנהגות של החברה וכל הענינים הכרוכים בה. על המערער על התקנות הוטל קנס בסך ששה אדומים לטובת החברה.

נוסף על הנזכרים לעיל חתומים על יפוי־הכוח האנשים הבאים: (1) משה בר זאב מלאטשער, (2) ר׳ דוד סובל מלאטשער, (3) השמש ר׳ חיים, (4) השמש ר׳ הירש האבערמאן. גם רופא היה בין החותמים, שמש החברה ר׳ ברוך, אולם שמו נמחק ובצדו נרשם: נמח שמו מעדת ישראל ימח שמו. מסתבר שר׳ ברוך הנ״ל התנצר, תופעה נפוצה בימים ההם בקהילות פודוליה, עקב השפעת תנועת יעקב פרנק.

תקנון החברה־קדישא נקבע בשלושים סעיפים ובהם פורטו מגמותיה, חובות חבריה וזכויותיהם. החברים ששמשו כ״מלאטשע״ נתמנו לתקופה של שנה או שנתיים ובסיימם את כהונתם שילמו סך של שני רובל או אדום זהוב וערכו סעודה לכל חבריה. לאחר מכן היו פטורים לפי המוסכם מהתמנות שנה אחת או שנתיים.

והיה אם יהודים שהסתכסכו ביניהם היו פונים לערכאות ומגישים משפטים איש נגד רעהו, היו מטילים עליהם קנסות כבדים.

נוסף על כך נמנעה התמנותם לשנים מספר. ידוע לנו על ר׳ יוסף מאנטיל שהוטל עליו קנס בסך ששה רובל והתראה אם ״ילך לערכאות הגויים נגד איש יהודי או החבורה לא ימנה בכלל במנין החבורה״. במבוא לתקנון נקבע שכל חבר רשאי לצרף לחברה את בניו הבלתי־נשואים.[6]

מטרותיה העיקריות של החברה היו:

(1) לקרב את החברים אל מלאכת־הקודש.

(2) ״לעסוק במצות גמילות חסדים הגדולה מן הצדקה ומחויבים אנחנו לאשר ולקיים בכל המבואר בהתקנות של החבורה קדושה ולסלק כל התחייבות שלנו, כל אחד ואחד, כפי שהתחייב ובזכות זה נזכה לעלות לציון ברינה במהרה בימינו״.

לפי התקנון מחוייב כל חבר להרים תרומה לפי עשרו ויכולתו. כסף התרומות מיועד לתיקון בית־העלמין, לצרכי צדקה ונדבות לעובדים לפי הוראותיו של הגבאי. הוא רשאי לסלק הוצאות העולות עד זהוב אחד, וכל הוצאה שעולה על זהוב טעונה אישורו של הנאמן בידיעת פרנס החודש. הסעיפים המיוחדים (ג׳, ד׳, ה׳) עוסקים בטיפול במתים ודמי קבורה. החברים מחוייבים גם ללון אצל חולים. חולים בעלי יכולת חייבים לשאת בעצמם בהוצאות ולשלם מכיסם לאיש הלן אצלם, לפי הוראת הגבאי. הוצאות לינה אצל חולים עניים מכסה קופת החברה.

בחול־המועד סוכות היו נערכות בבית גבאי דחודש בחירות על ידי בוררים ובזמן הקלפי היו הגבאים מוסרים את הקופה עם הכסף. מי שאינו בא לקלפי ״אובד את זכותו ולא יניחו את פתקו תוך הקלפי ואין שום ערעור לכך״. אולם הבוררים רשאים לבחור גבאי או נאמן וממונים אחרים גם אם הם אינם בביתם באותה שעה, ועד שובם יתמנה ממלא מקומם.

בראש החברה עמדו שני גבאים. מדי חודש היו מתחלפים בתפקידיהם, נאמן ופרנס החודש שמשגיח על כל עניני החברה, סידור דמי קבורה. חברי החברה רשאים להכניס

את בניהם לתוך החברה. בסעיפים מיוחדים (כ״א, כ״ב) מוגדרים תפקידי ה„מלאטשעס״ והשמשים הנתונים למרותו של הגבאי.

מענין במיוחד הסעיף, בו נקבע כי בשעת סעודות החברה חייבים ה„מלאטשי״ לשרת את החברים לפי הוראות הגבאי.

מתפקידם של הגבאים להשגיח על בית־העלמין ולדאוג לאחזקתו, וכן לדאוג לצרכי החולים, ולעניים שבהם יש להושיט תמיכה מקופת החברה ואם ריקה הקופה מחויבים אנשי החברה להלוות מכיסם. נוסף לדמי החברים אוספים בכל חודש אלול נדבות בבית־העלמין ויום־יום בבית הכנסת, בזמן תפילת מנחה.

לחברה הצטרפו 22 מיסדים ו־4 „מלאטשי״ ו־3 שמשים.

המשמעת בחברה היתה חמורה ואסור היה להפר אותה. בסעיף מיוחד (י״ב) נקבע ש„באם ימרה איש את פי החוק באיזה העדר כבוד, להם אפילו בדיבור בעלמא והיו עדים בדבר אזי כולם כאחד יקריבו אותו למשפט לפניהם וישפטו אותו על פי היושר ועל פי רוב דעות החוק. ואם יסרב ויתן כתף סוררת אזי יחזקו אותו בפנקס לזכרון להשיב לו גמולו בראש בעת פטירתו, או אשתו ובניו. למען יהיה לאות לבני מרי וכל העם ישמעו ויראו ויקחו מוסר״.

למרות חומרת הסעיף העזו אנשים בקהילה לצאת נגד חברה קדישא ושמותיהם נרשמו בפנקס החברה. בשנות תקנ״ו—תקנ״ח הוזכרו שמותיהם של ר׳ אריה בן מרדכי ליב ובשנת תקס״ה נזכרו שתי נשים: שרה אשת ר׳ מרדכי בלאזנר ורבקה אשת ר׳ מרדכי ליב שיצאו נגד כל החבורה הקדושה בדברים אשר לא כדת.[8]

גם מגדפי חברים אחרים נרשמו בפנקס „עד כדי באו ימי השילום להשיב גמולו בראשו״.

רבים היו מקרי העלבונות, כי אנשי הקהילה לא ראו בעין יפה תלונות שהופנו נגדם על פעולות החברה ואנשיה שכן רבה היתה השפעתה. היא עזרה לקהילה, קנתה ספרי תורה והשתתפה בהוצאות בית־הכנסת ובית־המרחץ.

בימי השלטון האוסטרי היה גורלה של חורוסטקוב, כגורל כל הקהילות בגליציה, מבחינת מסים והמצב הפוליטי־החברתי.

בחיה הפנימיים של הקהילה לא חלו שינויים ניכרים, פרט להתגברות התנועה החסידית שהשתלטה במחצית הראשונה של המאה הי״ט על הקהילות ורבניה בסביבות פודוליה. בחורוסטקוב עצמה רבים היו חסידי החצרות בהוסיאטין וצ׳ורטקוב. בשנת 1848 עברו דרך חורוסטקוב גדודי הקוזאקים שהצאר ניקולאי הראשון שלח לאוסטריה במלחמתה במתקוממים בהונגריה.

בשנת 1860, כשפרצה מגפת חולירע בהוסיאטין וסביבותיה עבר לזמן קצר האדמו״ר לחורוסטקוב והתגורר בבית חסידו העשיר קלאהר.

באותה תקופה פרצה בהלת הנשואים עקב השמועות שנפוצו בגליציה, כי הממשלה האוסטרית עומדת לאסור נשואים של גברים מתחת לגיל 24 שנה. רוב צעירי חורוסטקוב בעודם בני 14—16 שנה, והבנות אף למטה מגיל זה, נישאו בפזיזות ולפי דברי בן הדור — בלי לשעות למעמד, יחוס ונדוניה.[9]

ב־7 ביוני 1862 פרצה דליקה גדולה בעיירה, שגרמה נזקים עצומים לרכוש יהודיה. 50 בתים גדולים וטובים ומספר חנויות נשרפו כליל, גם בית־התפילה נשרף. דליקה נוספת פרצה בשנת 1869 וקהילות הסביבה פנו ב„המגיד" בקריאת עזרה לנשרפים.[10] עקב סערה חזקה עלתה העיירה כולה באש ומבתיה לא נשתיירו אלא אבנים ואפר. התושבים לא הצליחו להציל דבר ונותרו בלי קורת גג וחפצים.[11]

גם הפעם נעזרו היהודים על ידי הקהילות השכנות וגם בעל־העיר תרם פרט לסכומי כספים, חומרי בנין — עצים, קרשים, אבנים, חול — ובמשך כמה שבועות אף סופק ליהודים קמח, תפוחי־אדמה וירקות.

לאט־לאט שוקמה העיירה והחיים חזרו למסלולם התקין.

במשך מחציתה השניה של המאה הי"ט ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914 — היה מצבה הכלכלי של האוכלוסיה היהודית, — והרי רובה היתה אוכלוסיה עירונית — מבוסס, הודות למצבה של חורוסטקוב.

סביבתה של העיירה היתה כפרית ומדי שבוע בשבוע נהרו אלפי אכרים לעיירה ליום השוק שנערך בכל יום שני בשבת. שם מכרו את תוצרתם החקלאית — פשתן, עופות, ביצים, בהמות, סוסים [12] ורכשו בחנויות, ובדוכני הרוכלים היהודיים הסחורות והמצרכים להם היו זקוקים. מירידים אלה ינקו היהודים את פרנסתם. הרכבם המקצועי והתעסוקתי של יהודי חורוסטקוב, היה — כפי שמצביעה הטבלה הבאה — בהשוואה למצב הכלכלי בגליציה, איתן ויציב.

לפי הנתונים היו היהודים עסוקים: 1) בעלי הון — 5; 2) במסחר — 176 יהודים; 3) במזיגה, בתי־מרזח, מלון — 16; 4) בחקלאות — 12; 5) במלאכה — 83; 6) כלי קודש — 14; 7) בתחבורה — 16; 8) בהוראה — 20; 9) כסרסירים וכו' — 8; 10) כסבלים וכו' — 5; 11) בשרות רפואי — 3; בסך הכל היו עסוקים מכל האוכלוסיה היהודית 358 ראשי משפחות.

1) בעלי הון:

בנקאות	1		
על שכר דירה	1		
גביר העיר	1		
בעלי קרקעות	2	=	5

2) **מסחר:**

1. סוחרי תבואה 40
2. פשתן, שמן פשתן 7
3. דגים 4
4. עורות 11
5. קונפקציה 1
6. ספרים וצרכי כתיבה 1
7. פירות יבשים 1
8. נעלים, גלנטריה 7
9. קמח 5
10. ביצים 11
11. בהמות 13
12. מכולת 17
13. נפט 4
14. עצים להסקה 6
15. סיד 3
16. פרופינציה 2
17. טבק (טראפיק) 1
18. עצים 2
19. סיטונאי מכולת 4
20. אריגים 22
21. פסולת תבואה 3
22. בירה, גזוז 2
23. כוסמת 5
24. פרות, מלפפונים 5
25. כלי חרס 2
26. אלמוגים 1
27. כלי ברזל 4
28. סמרטוטים 1

סך הכל 176

3) **בתי־מרזח, מזיגה, מלון: 16**

4) **חקלאות**

1. חוכרי אחוזות, טחנות 3
2. מנהל אחוזות 1
3. חקלאים, מעבדים את שדותיהם 4
4. גני פירות 3
5. מחלבה 1 = 12

5) **מלאכה**

1. שען 1
2. חייטים 15
3. תופרות 2
4. פרוונים 3
5. צבעים 2
6. אופים 6
7. חרשי עגלות 4
8. עושה מטריות 1
9. כורך ספרים 1
10. סנדלרים 2
11. נפחים 10
12. גלבים 3
13. קצבים 12
14. פחחים 4
15. נגרים 13
16. חורת מצבות 1
17. זגגים 3 = 83

6) **כלי קודש**

1. רב	1	
2. חזנים	3	
3. שוחטים	6	
4. סופר	1	
5. דיינים	3 =	14

7) **תחבורה, בעלי עגלה — 16**

8) **הוראה**

1. מלמדים	16	
2. מורים	3	
3. מורה דת בבית־ספר	1 =	20

9) **סרסורים, סוכנים, חוכרי מס גשרים, פקידים — 8**

10) **סבלים, שואבי מים — 5**

11) **שרות רפואי**

1. רופא	1	
2. רוקח	1	
3. מילדת	1 =	3

עיקר עיסוקם של יהודי חורוסטקוב היו ענפי־מסחר הקשורים בתוצרת חקלאית. גם בין בעלי־מלאכה היו שעבודתם היתה קשורה בחקלאות; כגון נפחים, פחחים.

אמנם חורוסטקוב שכנה בפינה נידחת של פודוליה הגליצאית שהיתה נתונה להשפעה מכרעת של חצרות האדמו"רים, אף־על־פי־כן חדרו אליה החל משנות הששים של המאה הי"ט זרמי ה„השכלה", תחילה במחתרת, ולאט־לאט גם בגלוי.

אחד מראשוני המשכילים בעיירה היה ר' ישעיה אמשל, יהודי אדוק ולמדן גדול, וממקצועו אורג, ועם זאת היה להוט להשכלה, חובב תנ"ך, וכבר קרא „משלי" עם ביאורו של מנדלסוהן, עורר ועודד את הצעירים ללמוד עברית וגרמנית.

טיפוס בולט יותר של משכיל היה ר' דוד לייב הארניש. אף הוא היה יהודי אדוק למדן גדול, ידען בשפה העברית, ובעל השכלה כללית. קורא מתמיד של הספרות הגרמנית, וכמובן של הספרות העברית. „ביתו היה — לפי דברי בן דורו ותלמידו [13] — בית ועד למשכילים המועטים שבעיירה. פה התווכחו על באור מקראות קשים בתנ"ך, על הלשון העברית המודרנית, על שילר וגתה".

בין חלוצי ההשכלה האחרים יש להזכיר את שלום רייטמאן, שמשון זיסרמאן, משכיל מובהק, מנהל פנקסי רישום לידה, נשואים ופטירות בקהילה.

סביב חוג זה התרכזו מספר בחורים שנתעודדו ללמוד את השפה העברית והגרמנית והשכלה כללית. אז כבר אפשר היה למצוא בעיירה ספרי־חול, כתבי רמח"ל, וייזל, מאפו, סמולנסקין וגם ספרות גרמנית, ביחוד שילר וגתה, האהובים על משכילי גליציה.

בהשפעת צעירים אלה שנתפסו להשכלה וללימודי־חול בחשאי החל גם הרעיון הציוני לחדור לחורוסטקוב. ראשון המטיפים לרעיון שיבת ציון היה חיים פריש

(1875—1923), שען ממקצועו, משכיל נאור ולהוט לפולמוס ולמלחמה רעיונית. לימינו עמד הנפח יעקב ברמן, ושניהם היו מראשוני הציונים בעיירה בשנות התשעים ובזכותם נוסדה בראשית המאה העשרים אגודה ציונית מבוססת על תקנות ההסתדרות הציונית בגליציה. בשנת 1905 עמד בראשה ל. שכטר, ואחריו, בשנת 1907 לייזר פאסטרנאק ויעקב־משה פריש, ואחריהם מנשה פלנר עד 1914. במרוצת הזמן הלך וגדל מספר המשכילים בקרב הנוער שהתענין בספרות העברית (ישראל יהודה פלדמן) והאידית. עוד לפני 1914 היה קיים ארגון צופים (סקויטים יהודים) ומתוך האוכלוסיה למדו כבר 10 ילדים בגימנסיה בטרמבובלא.

בחורוסטקוב היתה משנת 1880 קהילה מסודרת שבראשה עמדה מועצה בת 11 חברים. בשנים 1880—1905 היה יו״ר משה וייסלברג; 1905—1910 הירשל פויגל; 1910—1914 מיהלראד שמעון; 1914—1918 יעקב־משה פריש; 1918—1928 פנחס הוכמן (בעל טחנה); 1928—1935 אשר ברוך קלאהר — בעל אחוזות.

מזכיר הקהילה ורישום הלידות, הנשואים והפטירות, היה יוסף־בער טננבאום, שמילא גם תפקיד מזכיר העיריה, ואחריו בנו יעקב טננבאום. מספר משלמי מס קהילה לפני 1914 היה 500.

במועצת העיר, בת 18 יועצים, היו 6 חברים יהודים, 6 פולנים ו־6 רותנים.

מלבד בית־הכנסת הגדול הישן עם בית־המדרש בתוכו, היו קיימים בית־מדרש של חייטים, מקום התפילה לדלת־העם, קלויז של חסידי צ׳ורטקוב, קלויז של חסידי הוסיאטין, קלויז גדול של בעלי־בתים ואפיציס בית־המדרש.

כרבנים כהנו בה לפני מלחמת העולם הראשונה הרב צבי תאומים, ואחריו הרב יעקב ברבש, עד פטירתו בשנת 1897. אחרי מותו פרצה מחלוקת בין חסידי הוסיאטין וצ׳ורטקוב על כיסא הרבנות. הרוב המכריע בחר ברב משולם ראט, ואילו חסידי הוסיאטין צידדו ברב בעריש ווינטר. מחלוקת זו נמשכה עד שהרב משולם ראט נתמנה בשנת 1930 לרב בסוצאבה (בוקובינה). אחריו נבחר לרב ר׳ יהושע רפפורט, שהיה הרב האחרון של חורוסטקוב.

משנת 1870 היה בעיר רק רופא אחד, יהודי, ד״ר אוארהאהן, יליד טרנופול, ואחריו, בשנים 1920—1941, היה רופא העיירה הד״ר ווישנוביצר, אף הוא יליד טרנופול.

בשנת 1891 גזרו השלטונות לסגור את בית־המרחץ מטעמים סניטריים, והאוכלוסיה נשארה בלי מקוה. לפי פנקס הקהילה התאזר „הענו והצדיק ר׳ יצחק אייזיק (וידרמן) למען הקהילה ויזכר שמו לטובה״.

חברות יהודיות כלליות היו קיימות:

1. אגודת בעלי־מלאכה „יד־חרוצים״, שנוסדה עוד בשנת 1875.
2. אגודת נשים, בראשותה של הגב׳ צציליה ראט.

בשנת 1908 נוסדו בחורוסטקוב, על ידי החברה „עזרה״ בברלין (Hilfsverein der

(deutschen Juden) קורסים לעיבוד רשתות שיער (Haarnetze) שהעסיקו 16 פועלות יהודיות. רשתות אלו שווקו לאוסטריה וגרמניה והצטיינו בטיבן.

בשנים 1765—1880 גדל הישוב היהודי מ־42 ל־2130 נפשות, אולם בשנים 1880—1900 חלה ירידה מ־2130 ל־1871. לעומת האוכלוסיה הכללית שגדלה מ־3493 נפשות בשנת 1880 ל־4627 בשנת 1900 ז.א. מ־62.1% ל־71.3%.

בשנים 1765—1880 גדל הישוב היהודי מ־42 ל־2130 נפשות, אולם בשנים בשנת 1900 מנו היהודים 2075 נפש (33.1%) מכלל 6261 תושבים, ובשנת 1910 היה מספר היהודים 1871 נפשות (28.7%) מכלל 6498 התושבים.[14]

הערות ומקורות :

1 בשנת 1926 חשף המלומד הפולני ג. אוסובסקי בחפירות שנערכו בחורוסטקוב מימצאים שונים, ביניהם קבר אבן בצורת ארגזים מוארכים ובנויים משׁשה לוחות אבן שלמים או מורכבים מלוחות קטנים שהיו טמונים בעמקי האדמה. לפי דעת הארכיאולוגים הפולניים שייכים המימצאים והקברים האלה לתקופה שלפני ספירת הנוצרים.
קרוב לוודאי שאלה הם קברי־משפחות, שכן נמצאו בהם שלושה שלדים. לידם נמצאו כלי־חמר מקושטים, בשיני זאבים בצורות מרובעות ממולאות בחומר גיר על רקע שחור. כמו כן נמצאו בקברים כלי ברזל שונים.

2 סטרוסוב מנתה 104 יהודים משלמי מס־גולגולת ו־15 ילדים מתחת לגיל שנה אחת. לפי חוקי פולין היו ילדים בגיל זה פטורים מדמי־גולגולת ולכן נרשמו ברשימות אוכלוסיה מיוחדות. לסטרוסוב היו מסונפים פרט לחורוסטקוב גם היהודים בכפרים (Wsie parafialne), ווארוואריניצה, נאלושקי, נאסטאסוב, רוזדוז'אני, אוסטרוביאץ, סלובודקא, דאראכוב, ברוקולא, וטקוב, ברנארוב, קשוויאניאץ, אווילוב רויאלקי, אווילוב מאלו, ליצקובצה, טרבחוב, הורודניצא, סנקובצה, וואיזואדניקי, ראקובקונט, פוסטולובקא, וויארזחוביצה, פירמולוב, קארשיניץ שמנו יחד עם קשוויאניאץ, אווילוב רויאלקי, אווילוב מאלו, ליצקובצה, טרבחוב, הורודניצא, סנקובצה, סטרוסוב 224 יהודים ו־26 ילדים מתחת לגיל שנה אחת.

3 Dr. Majer Balaban: Spis Zydow i Karaitow w ziemi halickiej i powiatow Trembowelskiego i Kolomyjskiego w roku, 1765. Krakow 1909, p. 15.

4 ארכיון משרד הפנים בוינה :
Protokolle Galizien 1784-1785. Januar 18, ddo 15/I, 1785, Acta Nr. 3. Ad. Nr. 30187 wird erinnert dass von der Chorostkower Judengemeinde von dem Verbot ohne Gubernialkonsens keine Synagoge zu erbauen, nichts gewusst haben, so muessen jene, die an der nichtgeschehenen kundmachung Schuld tragen zur Verantwortung und Strafe gezogen, widrigenfalls aber immer die Gemeindeältesten, die wider den Verbot gehandelt haben bestraft werden. Wien 7 exp. 15.1.1785.

5 למדן גדול, מגיד ומקובל, נולד באוזיראן לאביו ר' אביגדור, תלמידו של הרב ר' משה צבי הלר בעמ"ח „גאון צבי" לשולחן ערוך חשן משפט, וחסידו של הצדיק ר' זאב וולף מצרנו־אוסטרהא. היה מסייר בעיירות, דורש דרשות, אותן הדפיס בספרו „ערבי נחל' על התורה „לבושי שרד לשולחן ערוך יו"ד" לבושי שרד על או"ח „בגדי שרד דינים" מגלת סתרים מוסר אחרי חורוסטקוב היה בשנות תק"ן (1790) — תק"ס (1800) רב בבודזאנוב, משם עבר לכהן כרב בסורוקי (בסרביה) וביאסי, בשנת תקס"ה. עלה לארץ־ישראל ונפטר בצפת בכ"ב מר חשון תק"ע (19 בנובמבר 1810), נקבר במערה אחת עם ר' ליבוש מוולוציסק.
עליו : 1) Encyclopaedia Judaica VI, Sp. 302-303.
2) שמעון משה חאנעס, תולדות הפוסקים, ורשא תרפ"ט, ע' 318.

[6] 22 החברים הראשונים שהצטרפו לחברה היו: 1) ר' מנשה בן מוה"ר ישכר בער רוזינער, 2) יוסף בן משה משה אשכנזי, 3) זאב וולף, בן משה אשכנזי, 4) מתתיהו בן צבי הירש, 5) סענדער קעלמאן, 6) יוסף בן יעקב סגל, 7) יוסף דוד ב"מ שמואל שנוויל, 8) דב בער אשכנזי, 9) ישראל במוהר"ר שמואל, 10) אלכסנדר גוטמן, 11) אברהם בן שלמה אשכנזי, 12) ישראל בן שלמה אשכנזי, 13) אליעזר במוהר"ר יהודה ליב כהנא, 14) צבי הירש בן יוסף יצחק אשכנזי, 15) יהודה ליב במוהר"ר משה וואליך, 16) הירש בן יצחק בארד, 17) אהרן בן זכריה לייכטניר, 18) יהודה ליב בן יחיאל מיכל פרידמן, 19) זכריה יהודה בן מרדכי קלאהר, 20) שלמה בן ישראל אשכנזי, 21) אברהם יצחק בן יוסף מאני, 22) יעקב אשכנזי.

ל„מלאטשעס" הראשונים בחברה המחודשת נתמנו דוד רוזינער (לשנה אחת), השמש ר' יעקב חיים, ראובן חייב והירש האברמאן.

[7] נדפס בעלים לביבליוגרפיה „קבורת ישראל" בעריכתו של דוד פראנקיל, וינה, חוב' א', תמוז תרצ"ד — חוב' ב', תשרי תרצ"ה.

[8] בשנת תקנ"ו—תקנ"ח נרשמו בספר לזכרון עקב גידופים ובזיונות נגד החברה: 1) ר' אריה בר מרדכי ליב, 2) יצחק בן ארי „הבליעל" שיצא מן הכלל ופער פיו לבלי חק וביזה את אחד מן העדה הקדושה בעת שהחברה קדישא נתועדו לדברי מצוה" (י"ג באדר תקנ"ו, 3), ר' יחזקאל בן יהודה ליב „שחטף הפנקס מעל השולחן עבור איזה תביעה קטנה ערך ט"ז גולדין שהיה לו על הנאמן דח"ק", 4) דוד בער אשכנזי שהיה מלאטשי ולא רצה לציית את חברה קדישא וביזה את אחד מהחברה קדישא וקנסו אותו שלא יהיה עוד מהיום והלאה לא הוא ולא זרעו בחברה קדישא.

[9] פנחס שרלאג, „זכרונות" ב„רשומות" תש"ז, כרך ג', עמוד 41.

[10] המגיד, 1862, גליון 28, עמוד 219.

[11] פנחס שרלאג: אחד מני אלף ב„רשומות תל־אביב" תש"ז, כרך ג', עמוד 47.

[12] באהוזתו של בעל העיר סיאמיאנסקי היו אורוות לגידול סוסים אצילים.

[13] זכרונות פנחס שרלאג, רשומות ג', עמוד 50.

[14] Dr. St. Fruinski: Materjaly do kwestji zydowskiej w Galicji, Lwow, 1910, p. 13

פנקס החברה קדישא של עיר חורוסטקוב

בהתאסף האלופים יחידי סגולה דק' חואראסטקוב הבאי' עה"ח הסכמנו כולנו בעסק עשיית החבורה קדושה המתחדשת פ"ק הנ"ל ונפלו חלוקי' וקטנות בינינו מי יהיה בחבורה ומי יהיה חוץ לחבורה. לזאת הסכמנו כלנו אנחנו הח"מ לאשר ולקיים כל אשר יצא מפי שני אנשים הנבררים מאתנו דהיינו הרבני המופלג מו"ה יוסף חיים יעבץ מקאפיטשיניץ והרב מוה"ר דוד שלמה אייבשיץ וכל אשר יצא מפיהם כל יקום. וכל מי מאתנו שיערער על דבריהם יהיו דבריו בטלין ומבוטלין כחרס הנשבר וכטוען אחר מעשה בית־דין חשוב. ויוקנס סך ששה אדומים על החבורה. וגם כל תקנות והנהגות של החבורה וכל הענינים הכל יסדרו לנו שני אנשים הנ"ל. וכדבריהם כן יקום. כ"ז קבלנו על עצמינו בכל תוקף ועוז. ולראי' באנו עה"ח היום יום ג', יו"ד ט' כסלו ת"ק וא"ו לפ"ק. פה חואראסטקוב.

נאום מנשה רוזניר ועוד י״ח אנשים חתומים תחתיו בשורה הזאת, ונאום סענדר קאלמאן ועוד ששה עשר אנשים חתומים תחתיו בשורה זאת.

אמת חותמם של כל החתומים בדף הדבוק אנשי ק״ק חוראסטקוב ודא האם חתימת ידם ממש ובפנינו חתמו א״ע וקבלו עליהם בכל תוקף ועוז לאשר ולקיים כל המבואר שם כאשר יצא מאתנו וקבלו כל זאת עליהם בלי שום אונס והכרח ובביטול כל מיני מודעא ובקנס כפי המבואר לעיל ואשרינהו וקיימנהו כדחזי למהוי.

היום יום הנ״ל פה ק״ק הנ״ל.

הק׳ דוד שלמה איבשיץ מאוזיראן ונאו׳ הק׳ יוסף חיים יעבץ מקאפיטשיניץ.

ב״ה

תקנות קבועות
של החברה קדושה המתחדשת פ״ק חווארעסטקוב
תק״ן לפ״ק

א) ראשית חכמה יראת ה׳. כל החבורה שהם הראשונים אשר נדבה לבם לקרבה אל המלאכה מלאכת הקודש להתעסק ולחדש דבר זה. הם הביאו עוד נדבה כל איש אשר ידבנו לבו העשיר לפי עשרו וכו׳ ומחויבים לסלק כל א׳ כפי התחייבותו. ויורשם בפנקס הלזה כמה חייב כל א׳ וא׳ וככה מחויב ליתן במזמנים שיתבאר בפנקס הלזה. והמעות הזה הוא לצורך תיקון בית עלמין ושאר דברים:

ב) המעות שביד הגבאי כשיצטרך להוציא ממנו איזה הוצאה. אזי סך מועט דהיינו עד א׳ זהב פו׳ כשיצטרך להוציא או לצורך צדקה ונדבה וכדומה לעוברי אורח הרשות ביד הגבאי בחדשו להוציא בלי שום שאלה רק מדעתו יעשה. והנאמן יקח חשבון מאת הגבאי ע״פ נאמנותו של הגבאי. אבל הוצאה שיצטרך להוציא יותר על סך א׳ זהב בפעם א׳ אין רשאי לעשות זולתי כשיהי׳ לו קוויטל מהנאמן ובידיעת המפרנס החדש:

ג) על כל צרה שלא תבא. אדם כי ימות באוהל ישלח הגבאי בחדשו את השמש ליקח משכון, וכפי אשר יצוה הגבאי להשמש במה יהי׳ שוה המשכון שיקח לא ישנה השמש. אכן כשיהי׳ ההשואה על מעות קבורה מחויב הגבאי בחדשו לאסוף כל החבורה שיגיד כל א׳ מהחבורה דעתו כמה יתן. ואחרי רבים להטות שיהי׳ נגמר הדבר ע״פ רוב דעות הח״ק:

ד) איזה איש או אשה או קטן שיהי׳ שוכב ח״ו על ערש דוי מחויב הגבאי לצוות להשמש שיראה איזה אדם ללון אצל החולה או שילין השמש בעצמו או שיעמיד אדם אחר במקומו. ואם החולה איש אמוד מחויב לשלם לאדם הלן אצלו מכיסו כפי אשר יושת עליו מפי הגבאי. ואם אינו איש אמוד לפי ראות עיני הגבאי בחדשו ישולם מכיס הח״ק:

ה) מחויבים כל הח״ק איש לא נעדר להתעסק עם המת ועל כל צרה שלא תבא בל יאמר יתקיים המצוה זולתי. אם לא שיהי׳ אנוס בדבר. ואין שום איש מהח״ק רשאי לילך מן המת בעוד שמתעסקין עמו עד גמירא. היינו עד שובו לעפרו עד זבולא בתרייתא. ומשפט א׳ יהי׳ לכולם כקטן כגדול תשמעון. ולא זו אף זו בהתעסק הח״ק לאיזה הצטרכות יהי׳ אזי מי שיהי׳ בביתו חלילה לו להיות עומד חוצה בלתי לבא להיות נמנה עמהם. וגם אין שום א׳ רשאי לפרוש מהם לדרכו עד שיגמרו כל הענין שהתאספו בשבילו:

ו) על כל איזה דבר שיתאספו הח״ק להיות נמנין בדיעות אזי אין להחניף לשום גדול להגיד דעתו שלא לשם שמים על איזה איש לנקום ממנו מחמת שנאה. רק כל אחד יגיד דעתו לש״ש ואחרי רבים להטות. ופשיטא שאין רשאין להתלחש יחד לעשות איזה ערמה ומרמה רק כל א׳ יאמר דעתו בקול רם שישמעו כולם דעת כל א׳ וא׳ ויהי׳ נגמר הדבר ע״פ רוב הדיעות:

ז) בכל חוה״מ סוכות יתאספו כל הח״ק לבית הגבאי בחדשו ולעשות שם קלפי באמת וצדק וחלילה לשום א׳מהח״ק להעמיד ולשלוח איש זר. שיהי׳ אצל הקלפי במקומו מי שאינו מהח״ק. אלא כל מי שאינו אצל הקלפי הן שאינו בביתו או שהוא בביתו ולא בא אובד את זכותו ולא יניחו פתקו אל תוך הקלפי וחלילה לו אח״כ לערער על הקלפי. (מה שמבואר לעיל בחוה״מ היינו ביום א׳ דחוהמ״ס) (המסוגר הזה כתוב בכתב מאוחר):

ח) אכן רשאים הבוררי׳ לעשות גבאי או נאמן ושאר המתנות אף לפי שאינו בביתו באותו הפעם. רק עד בואו יהיה אחד מהח״ק במקומו ע״פ דעת הבוררים ההם:

ט) עכצשל״ת איש כי ימות באהל ח״ו מבני החבורה אזי מחויב ליתן ג״כ הוצאות ארבעה זהו׳ פו׳ חוץ קרשים. ומשפט א׳ הוא ג״ע לאשה אשר תמות מאנשי הח״ק. אכן מהנולדים מהח״ק יתנהגו ככה עד ג׳ שנים יתן א׳ זהב יודיל. ועד ששה שנים יתן ב׳ זהו׳ ומששה עד יו״ד ג׳ יתן שלשה זהו׳. ומי״ג והלאה הרי היא כאיש גדול ומחויב ליתן ארבעה זהו׳ פו׳. ואחרי שנשא אשה הרי הוא ככל איש ישראל אשר הוא חוץ להחבורה הקדושה:

י) אם יעדר ח״ו איזה איש מהח״ק אזי מחויבי׳ כל אנשי הח״ק לילך ערב ובוקר לביתו להתפלל שם במנין של שבעה:

יא) מי שירצה להתחבר עם הח״ק להיות כא׳ מהם ככה יתנהג. יאסוף כל הח״ק לבית הגבאי בחדשו וידבר עם כל א׳ וא׳ כקטן כגדול להתפשר עמהם כמה יתן. ואם רוב דיעות יסכימו עליו אזי אחרי רבים להטות. ואשר יתפשר יתן תיכף או לזמנים כפי שיסכימו רוב הדיעות. ומחויב להיות „מלאטשע״ * לשרת את החבורה ערך שנה תמימה. ואחר כלות השנה מחויב לעשות סעודה על כל אנשי הח״ק. ובשנה השני׳ עדיין לא יהי׳ לו קלפי ושום התמנות. רק בשנה שלישית הוא ככל א׳ מאנשי הח״ק להיות לו

* נערים בפולנית.

קלפי והתמנות. ככה יתנהגו החבורה עמו. אכן הרשות ביד הח״ק על איש נכבד ונדבן למחול לו כל הנ״ל שיהי׳ מיד ככל אנשי החבורה. אכן כ״ז יהי׳ בהסכמות רוב דיעות מהח״ק:

יב) איש אשר ימרה את פי הח״ק באיזה העדר כבוד להם אף בדיבור בעלמא והי׳ עדים בדבר אזי כולם כא׳ כולם כא׳ יקריבו אותו למשפט לפניהם וישפטו אותו ע״פ היושר וע״פ רוב דיעות הח״ק. ואם יסרב ויתן כתף סוררת אזי יחוקו אותו בפנקס לזכרון להשיב לו גמולו בראשו בעת פטירתו. או אשתו ובניו. למען יהי׳ לאות לבני מרי וכל העם ישמעו ויראו ויקחו מוסר:

יג) בפסח שייך להח״ק המצות בבה״כ ביום אחרון של פסח. ובחג השבועות יום שני, ובחג הסוכות שמיני עצרת (והו״ר) ושייך זה להגבאי בחדשו שיעשה ככל אוות נפשו:

יד) כל א׳ מבני הח״ק מחויב ליתן קודם כל רגל העשיר לפי עשרו על הסעודה שיתאספו שמה כל הח״ק איש לא נעדר:

טו) בעת עשיית הקלפי מחוייבים הגבאים להניח כל המעות שנשאר תחת ידם מאותו השנה לפני כל הח״ק ואחר שיתמנו גבאים ימסרו להם אותו הסך ויכתב בפנקס בח״י הבוררים של אותו הקלפי כמה נמסר להגבאים של אותו השנה ולא זו בלבד אלא כל גבאי בחדשו ירשום בפנקס סך המעות הבא לידו בפני הנאמן:

טז) עכצשל״ת אם יעדר ח״ו איש או אשה קטן או גדול. אינם רשאים לצאת לחפור הקבר עד שיצא הגבאי בחדשו ויראה ויבחור מקום הראוי ואין איש מהח״ק רשאי להתחיל לעשות איזה התעסקות בארון או במטה או בקבר וכ״ש להלין המת בקבר עד שיצא הדבר מפי הגבאי בחדשו:

יז) הנשים שבעליהם המה תוך הח״ק המה נקראים ג״כ ח״ק לכל התעסקות נשים ולכל הנהגות הח״ק וחלילה לקרב לאשה זרה לאיזה התעסקות בלי רשות את אשת הגבאי בחדשו:

יח) הבוררים שיהיו מתוך הקלפי אין בידם ליקח לעצמם הגבאות או שאר התמנות זולתו בריצוי רוב דיעות מהח״ק. ואעפ״כ אין רשאים כל הג׳ בוררים לעשות עצמם לגבאים כי אם שנים מהם ואחד מבחוץ:

יט) הפנקס הלזה יהי׳ מונח תמיד ביד הנאמן ותמיד בכל עת עשיית הקלפי יביא הנאמן את הפנקס אתו עמו לפני כל החה״ק. ומי שיתמנה אז להיות נאמן יומסר לידו הפנקס הלזה:

כ) הבוררים שיעלו מתוך הקלפי המה יעשו שני גבאים שיהי׳ כל א׳ בחדשו וגם יעשו א׳ שיהי׳ נאמן. וכפי אשר כבר נזכר לעיל מה שמוטל על הגבאים ומה שמוטל על הנאמן וחוץ לזה יעשו הבוררים א׳ שיהי׳ פרנס חדש והוא ישגיח בכל עניני החבורה הן בהתפשרות מעות קבורה הן לענין איזה קנס או איזה שאר דבר אשר יהיה נעשה בהתאספות החבורה על פי רוב דיעות אזי יגיד הפ״ח דיעה שלו בראשונה ודעתו נחשב

במקום שני דיעות וגם אם יתן הוא קוויטל לאיזה עובר אורח או דרשן מחויב הגבאי ליתן לו מהקופה של צדקה ממעות החבורה אשר בידו ע״פ אותו הקוויטל:

כא) כל א׳ מהחבורה הרשות בידו ליחק את בנו לתוך החבורה הן בנו קטן או גדול ויהי׳ מלאטשי שתי שנים ואח״כ הוא ככל א׳ מבני החבורה וא״צ ליתן להחבורה כלום עבור זה רק יעשה סעודה אחת עבור זה על כל החבורה. אכן כל זמן שאינו נשוי אשה אין לו קלפי ולא התמנות:

כב) המלאטשי מחויב לציית את הגבאי בחדשו בכל העסקים הצטרכות הח״ק בכל אשר יצוה לו הגבאי הן בזמן סעודה והן בכל התאספות החבורה או בעסק לפקח על עסקי חולה ח״ו או עכצשל״ת הכל כאשר יצוה עליו הגבאי כן יעשה. ומחויב המלאטשי להשגיח על השמשים שיעשו את המוטל עליהם. ואם לא יציית המלאטשי ויסרב נגד הגבאי אזי כח ביד הגבאי בחדשו בידיעת הנאמן והפ״ח להעביר אותו מהחבורה ואינן צריכין לזה שום דיעה מאנשי הח״ק:

כג) בכל עת סעודה לא ישב מלאטשי אצל השלחן בתוך המסובין רק הוא מחויב לשמש לאנשי הח״ק כאשר יצווהו הגבאי:

כד) השמש לא מבעיא שמחויב לציית להגבאי בחדשו והנאמן והפ״ח בכל עניני צורך הח״ק. אלא מחויב לציית גם להמלאטשי ככל אשר יצווהו על פי הגבאי או הנאמן או הפ״ח:

כה) הפ״ח עם הגבאי בחדשו מחויב להשגיח ולהחזיק בדקי הבית עלמין שיהי׳ מתוקן כראוי ונכון ואם יצטרכו באיזה פעם להוציא הוצאות על זה אזי הם יהי׳ מעות בקופת החבורה ייקחו בידיעת הנאמן. וכשלא יהי׳ מעות בקופת החבורה אזי יאספו את כל החבורה. ומחויב כל א׳ וא׳ ליתן העשיר לפי עשרו וכו׳ כל מה שיצטרכו להוציא כל ככה. ואח״כ כשיהי׳ מעות בקופת החבורה יגבו את אשר נתנו:

כו) אם באיזה פעם יעלה על לב אנשי הח״ק להוסיף ולחדש דבר מה שלא נזכר בתקנות אלו לפי הצורך. אין בידם לעשות אם לא בריצוי הגבאים של אותו עת והנאמן והפ״ח ורוב דיעות של שאר הח״ק:

כז) הפ״ח והגבאי בחדשו מחויב להתעסק ולהשגיח בצרכי החולה ח״ו או עכצשל״ת. אם איש עני הוא אזי מחויבים ליתן לו כל הצטרכות מקופת החבורה. ואם אין מעות בקופת החבורה מחויבים כל אנשי הח״ק להלוות מכיסם העשיר לפי עשרו וכו׳ וכשיהי׳ מעות בקופת החבורה יגבו כל אשר נתנו:

כח) בכל חדש אלול יצוה הגבאי להשמש או להמלאטשי לישב על הבית עלמין עם קערה של צדקה. וכל מה שיפול בצדקה ימסור להגבאי ובערב ר״ח ובעיוה״כ מחויב הגבאי בעצמו לעשות זאת וביוה״כ במנחה ישבו הגבאי והנאמן בבה״כ עם הקערה וכל אשר יפול שמה לצדקה שייך לקופת החבורה:

כט) שמש החבורה הרשות בידו לעמוד בביה״כ במנחה ולאסוף לעצמו מכל אשר יתן לו כל איש אשר ידבנו לבו ואין לשום אדם למחות בו:

ל) הגבאי מחויב שיהי׳ מוכן בידו קרשים תמיד. בכדי שאם יהי ח״ו ש״צ לא יצטרכו להלין את המת ח״ו. ומחויב הגבאי בחדשו להתעסק בכל התפעלות שלא יצטרכו להלין ח״ו. ואפילו יתאחר הדבר עוד תוך הלילה מחויבין להתעסק בכל התאמצות באופן שלא ילין. ומכ״ש שאינם רשאים להלין ח״ו בשביל איזה שנאה או נקימה ונטירה או עצלות או בשביל מעות קבורה. רק השמש יקח משכון כפי אשר נתבאר לעיל. זולת מה שיעשו לפעמים עבור איזה קנס כמבואר לעיל אם יהי׳ נרשם בפנקס איזה סורר ומסרב. אבל זולת זה חלילה להם לעשות כה רב אדרבה יוסיפו אומץ בכל התאמצות ויקרא (ליקרא ?) דשכבי ודחיי. ובזכות זה יתקיים מקרה שכתוב בלע המות לנצח וחרפת עמו יסיר במהרה בימינו אמן כן יהי רצון.

אלו הם התקנות קבועות והנהגות ישרות שיסדנו אנחנו הח״מ באופן היותר נאות ומתקבל ע״פ התורה ולכבוד הבורא. בזכות זה נזכה שיהפוך לנו הש״י חשיכה לאורה. ונזכה להיות במהרה בימינו מציון תצא תורה. היום יום ה׳ ד״א כסלו שנת תי״ו קו״ף נו״ן וא״ו לפ״ק פה ק״ק חווראסטקוב.

הק׳ דוד שלמה אייבשיץ מאזיראן.

בכתב מאוחר: (בעהמ״ח מ׳ לבושי שדר ועוד ספרים מנוחתו כבוד באה״ק זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל אמן).

ונאו׳ יוסף חיים יעבץ מקיפיטשיניץ.

וזאת לדעת שהגם שמבואר בתקנות סי׳ כ״א שכל א׳ מבני החבורה הרשות בידו ליקח בנו לתוך החבורה. זה לא נאמר על הבנים של בני הח״ק אשר המה כעת נשואים, כי על אותן בנים אין רשות לשום א׳ מהח״ק ליקח אותו להחבורה, והרי הוא ככל שאר אנשים אשר הם חוץ להחבורה שנתבאר הנהגתם בתוך התקנות סי׳ יו״ד א׳, אבל הבנים אשר המה פנוים עתה בעת התחדשות החבורה אזי דינם והנהגתם המבואר בסי׳ כ״א. ולראי׳ באנו עה״ח היום יום ה׳ ד״א כסלו ת״ק נו״ן וא״ו פה ק״ק הנ״ל.

הק׳ דוד שלמה אייבשיץ הנ״ל; ונאום יוסף חיים יעבץ הנ״ל.

למזל ולברכה לחיים ולשלו׳ לכל ישראל אנחנו הח״מ אשר נתחברנו בראשונה בהחבורה של מצוה לכבוד בוראינו ית״ש. לעסוק במצות גמילת חסדים הגדולה מן הצדקה ומחויבי׳ אנחנו לאשר ולקיים ככל המבואר בהתקנות של החבורה הקדושה ולסלק כל התחייבות שלנו כל א׳ וא׳ כפי שהתחייב. ובזכות זה נזכה לעלות לציון ברנה במהרה בימינו ולראי׳ באנו עה״ח יום ה׳ ד״א ת״ק נו״ן וא״ו לפ״ק.

נאום מנשה בהמנוח הרבני מוהר״ר ישכר בער רוזניר; ונאום יוסף ב״מ משה אשכנזי; ונאום זאב וואלף אשכנזי בה״ר משה זצ״ל; ונאום מטות במוהר״ר צבי הירש; ונאום יוסף במוהר״ר יעקב סג״ל; ונאום יוסף דוד ב״מ שמואל שנוויל יצ״ו; ונאום דובער אשכנזי; ונאום ישראל במוהר״ר שמואל; ונאום אלכסנדר גוטטמאן; ונאום

יהודה ליב במוהר״ר נח ז״ל; ונאום אברהם ב״מ שלמה אשכנזי; ונאום ישראל ב״מ שלמה אשכנזי ז״ל; ונאום אליעזר במוהר״ר יהודא ליב כהנא; ונאום הקון צבי הירש ב״מ יוסף יצחק אשכנזי יצ״ו; ונאום יהודה ליב במוהר״ר משה וואליך; ונאום הירש במוהר״ר יצחק יצ״ו בארד; ונאום אהרן ב״ה זכרי׳ לייכטניר במה״ק; ונאום יהודא ליב בהר״ר יחיאל מיכל פריעדמאן; ונאום זכרי׳ יהודא במוהר״ר מרדכי קלאהר; ונאום שלמה אשכנזי בהרבני מ׳ ישראל; ונאום אברהם יצחק בן מו״ה יוסף מאני; ונאום יצחק אשכנזי.

למז״ט נרשם כאן האנשים שנעשו „מאלאטשים״ בעת התחדשות החבורה ביום ה׳ ד״א כסלו ת״ק נו״ן וא״ו לפ״ק פה ק״ק חווראסטקוב.

ר׳ דוד רוזניר מלאטשע שנה תמימה ואח״כ יתן עשרה זהו׳ ויחתום בפינקס רק אח״כ לא יהי׳ לו התמנות עוד שנה. ר׳ משה ב״ר זאב מלאטשע שנה ואח״כ יתן שני רובל ויחתום בפינקס ולא יהי׳ לו התמנות עוד שנה. ר׳ דוד סובל מלאטשע שתי שנים ואח״כ יתן אדום זהב ויעשה סעודה ויחתום בפינקס ואח״כ לא יהי׳ לו התמנות שתי שנים. (ואח״כ עוד מלאטשעס בתנאי׳ כאלו).

שמשי החבורה: ר׳ יעקב חייט, שמש החבורה; ר׳ ראובן חייט, שמש החבורה; ר׳ הירש האבערמאן, שמש החבורה; ר׳ ברוך רופא, שמש החבורה (נמחק שמו של זה ונכתב בצדו) כבר נמח שמו מעדת ישראל ימח שמו; (ועוד שמות שמשים נרשמו אחרי זה).

כ״ז נעשה ונגמר בפנינו בעת התחדשות החבורה שנעשו המלאטשעס והשמשים הנ״ל דהיינו ר׳ . . . חייט ור׳ הירש האבערמאן. וע״ז באנו עה״ח יום א׳ ד״ד כסלו ת״ק נו״ן וא״ו.

הק׳ דוד שלמה אייבשיץ מאזיראן, ונאו׳ יוסף חיים יעבץ מקאפיטשיניץ.

הנשאר חייבים בעת התחדשות החבורה למז״ט. ר׳ מנשה רוזנער נ״ח שמנה זהו׳ וסעודה רק צריך חשבון ר׳ וואלף אשכנזי נ״ח ששה זהו׳ וסעודה.

ר׳ יוסף מאנטיל נ״ח ששה רובל ישנים. ולמען יהי׳ רשום לזכרון כי ר׳ יוסף מאנטיל הנ״ל סירב והלך בערכאות של כותים ומחלו לו החבורה כעת וקבלו אותו לתוך החבורה והותנה בפי׳ שלא יהי׳ לו התמנות במשך שלשה שנים. גם הותנה שבאם עוד פעם א׳ ימצא בו עול שילך בעש״כ נגד איש יהודי או מכ״ש נגד החבורה אזי אינו נמנה כלל במנין החבורה ואפילו כשיסלק כל החוב הנ״ל ואח״כ יהי׳ מורד לילך בעש״כ מ״מ לא יהי׳ עוד בחבורה והמעות מתנה. כן הותנה בפי׳.

ולראי׳ באנו עה״ח היום א׳ ד״ד כסלו ת״ק נו״ן וא״ו לפ״ק פה ק״ק חווראסטקוב.

הק׳ דוד שלמה אייבשיץ מאזיראן, ונאו׳ יוסף חיים יעבץ מקאפיטשיניץ.

מתוך „עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל״. יוצא־לאור ארבע פעמים בשנה. העורך דוד פרענקיל, וינה. מתוך הוברת א׳, תמוז תרצ״ד; וחוברת ב׳, תשרי תרצ״ה.

בעיר מצער

פנחס שרלג*

א.

ב־26 באוגוסט 1856, ראיתי אור או ביתר דיוק: ראיתי חושך, כי נולדתי בבית מועט וצר, נמוך ומחניק, בעיירה מצערה בגליציה — חורוסטקוב. בדירתנו עמדה רק מיטה אחת, בשביל ההורים, תנור עשוי לבנים ועוד כלי בית עלובים ודלים. שני החלונות היו קטנים וקרני השמש חדרו רק מעט אל הבית, אפילו בשעת הצהריים. הרצפה היתה רבוצת טיט ונוקשה. כנראה, מחמת האפלולית שבבית לא נשארו זכרונות משנות ילדותי הראשונות. אך זאת אזכור, כי בהיותי בן ארבע, ישבתי על ספסל ליד התנור ולפני היה מוטל דבר מה על הקרקע עטוף לבנים והתבוננתי בו בעין קהה, מבלי לדעת מה אוצר יקר טמון בו. היתה זאת אמי היקרה. אך לא אזכור מתי. אחר פטירת אמי, נשא אבי את אשתו האחרת. רק בשנה הששית או השביעית לימי חיי, נפקחו עיני פתאום מעץ הדעת, ורק אז נוכחתי לדעת, כי הנני יתום ועזוב. ראיתי את ההבדל ביני ובין חברי בחדר. חברי הביאו החדרה מכל טוב, ואני הייתי על ידם רעב ומסוגף. לא מפני שאבי היה עני וידו לא השיגה לתת לי את סיפוקי, אלא מפני שאמי חורגתי נתנה לי מנת לחם זעומה, שלא היה בה כדי להשקיט את רעבוני. וגם היא עשתה זאת לא מתוך קשיחות לב ומאכזריות, אלא שתמכה בסתר בבניה שילדה לבעלה הראשון שהיו כבר נשואים, אבל עניים מרודים, והכסף הקצוב שקבלה מאבי לא הספיק לה, ולכן היתה חושכת מלחמי ונותנת לבניה. לסעודות או טיולים שערכו בחדר, הביאו חברי ביצים שלוקות ושאר ירקות, ורק אני עמדתי וידי ריקות.

אבי היה חייט לפי אומנותו, בעל מלאכה שנחשב בעיירה אדם נחות־דרגא. אולם הצטיין בתומת לבו ובישרו ומזגו הטוב, אהוב ומכובד ומקובל על הבריות. חיצוניותו היתה אהודה, ארשת פניו עדינים, מצחו מקומר וגבוה, בגדיו נקיים בלי כל כתם ורבב. ככל שהיה מופיע כך ומקטרתו בעלת קנה ארוך עד הקרקע, בפיו, נראה ממש כמראה רבי בעל מופת, מן המכובדים שבהם, ובאמת כך היו קוראים לו רבים. ולפי שהיה מטבע ברייתו אדם ישר וטוב, אהב את בניו וביחוד אותי. היה לו עוד בן אחד, אבל נכה, ומת בעודו באבו. בנו זה היה בעל כשרונות מעולים, וצער אבי על מותו גדל מאוד. אבל אמי חורגתי שלטה בו באבי ואהבתו אליה הסיחה מלבו את רגשותיו לבניו והיה מתנכר

---

* על המחבר — ראה במדור „אישים", עמ' 164

לעניים סבלם ומחסורם. וזכורני מעשה שהתרחש בהיותי בן עשר, אחת עשרה. כרגיל היו אופים ביום השישי, בעיירה, חלות קמח סולת ולחם קיבר לכל ימות השבוע. הייתי מקבל פרוסת חלה רק בליל שבת ובסעודת הבוקר, ואילו בשבת אחר־הצהריים אכלתי רק לחם שחור, כי הלחם הלבן היה שמור לאבי. בשבת אחת אחר־הצהריים, בקשתי מאמי חורגתי לחם. היא בצעה פרוסה מהלחם הישן והושיטה לי. סרבתי לקחת כי חפצתי לחם טרי. מיד נענשתי על סרובי — לא קבלתי לא לחם טרי ולא לחם ישן. כאשר הציקני הרעב, נגשתי לארון הלחם פרסתי פרוסה הגונה והתחלתי לאכול. הדבר לא נעלם מעיני אמי חורגתי — התנפלה עלי פתאום, חטפה את פרוסת הלחם וכבדתני במהלומות נאמנות. במר לבי עלי פלטתי דבר גידוף. סיפרה כל המעשה לאבי והוא נתן לה רשות להכותני כאוות נפשה, והיא אשה כשרה העושה רצון בעלה, לא איחרה למלא את פקודתו.

ומנהג עיירות גליציה בימים ההם, לאכול רק שתי ארוחות ביום, אחת בתשע בבוקר אחר התפילה ואחת בערב. סעודת הבוקר פירושה בשר ומרק, וסעודת הערב פירושה לחם או דייסה, ואילו בצהריים היו מסתפקים בלחם מרוח בחמאה או דייסה בלי בשר. הילדים שהיו הולכים אחר ארוחת הבוקר אל החדר, היו לוקחים אתם לחם מרוח בחמאה (בחורף נוספת חתיכת מליח, ובקיץ — ביצה שלוקה). ואילו אני, מנת חלקי היתה תמיד פרוסת לחם חרבה וכדי ללפת את הפת, הייתי הולך אל דודי, סוחר דגים מלוחים, ומבקש קצת ציר מחביתו. אילולא עמדו לי שתי אחיותי הנשואות, הייתי נופח נפשי מרעב. הן ידעו את יסורי רעבוני והיו מביאות לי מדי פעם בפעם לחם מרוח בחמאה וכוס קפה.

היו לי ארבע אחיות, שלוש מהן נשואות. נשואי אחותי הבכירה בריינה, מיוחדים במינם היו: בראשית שנת 1860 נפוצה שמועה שממשלת אוסטריה זוממת לאסור נישואים לגברים פחותים מבני כ״ד. בעיירות גליציה נהגו בימים ההם לפנים משורת מאמר חז״ל — בן שמונה עשרה לחופה, כלומר היו נוהגים להקדים ולהכניס בניהם בעודם בני חמש עשרה, שש עשרה, ואת בנותיהם כשהן פחותות מגיל זה. השמועה על ה„גזירה״ עוררה בהלה וחרדה וכדי להקדים רפואה למכה, מיהרו הורים להשיא את ילדיהם בני ארבע־עשרה, קודם שהחוק יכנס לתקפו. מגודל הבהלה נהרסו כל סייגי המעמדות שהיו נשמרים בהקפדה. ושוב לא נחשבו כל כך לא ייחוס ולא נדוניה, ובלבד להוליך את הילדים אל תחת חופתם. בתוך הבהלה הזאת נישאה אחותי, והיא וחתנה אך בני ארבע עשרה. רק מקרה הוא שלא נסתחפה שדה ושיחק לה מזלה — ובעלה היה אחר כך לסוחר הגון ועשרה רוב עושר. אחותי השניה, רויזל, נישאה לבעל חנות של סידקית, ואחותי השלישית, זיסל, נישאה לזגג.

משכבי בלילות היה הספסל שעל יד התנור — הוצע לי מזרון של תבן ולמראשותיו כר קטן בימי החורף היה המזרון מונח בחדר קר ונתכסה כפור ושלג ובלילה היו כל אברי רוחפים בי מקור. ואני הייתי ילד חלש, רזה ודל בשר, פני היו ירקרקים. חליתי וקדחתי הרבה. תמיד היה עלי להתחמם כנגד השמש, כי הצמרמורת היתה תוקפתני ומנות חינין

היו לחם־חוקי. אחרי מחלתי שחליתי בשנה הששית או השביעית לחיי, אמרו שנעשה לי נס מן השמים, אם נשארתי בחיים. הרופא אמר נואש לחיי, הייתי כבר גוסס והורי ואחיותי הורחקו מחדרי, חברי החברה קדישא עמדו ליד מיטתי וחיכו ליציאת נשמתי. אך פתאום התעוררתי והתישבתי, משמשתי בידי תחת הכר והשתוממתי שלא מצאתי את התפוח, שאמי כביכול, הביאה לי. נפתעו אנשי חברת קדישא ומיהרו לקרוא את אבי ואת אחיותי. מרגע לרגע הלכתי והתאוששתי, ובבוקר הלכה אחותי הבכירה לרופא. הוא חשב כי באה לקבל תעודת מות ושאל לשמי. אך בשמעו כי מחלתי רפתה ממני והוטב לי, התפלא מאוד ואמר כי יד ה׳ עשתה זאת.

ב.

ימות ביקורי בחדר, שבו למדתי גמרא, זכורים לי היטב. הלא יצאתי מחדר של ילדים ועליתי לבית אולפנא גבוה יותר ונתעליתי בעיני עצמי, כי הנני נער שנכנס לתלמוד, מדרגה שלא כל ילד זוכה לה. ופה מונו לי גם ימים נהדרים, ימי חדוות נעורים שאינה יודעת דאגה. הרבי שלנו, ר׳ יחזקאל, היו לו הרבה פרנסות: מוהל, שדכן ובימי השוק גם עוזר לאשתו, שהיה לה בשוק מעמד למיני סידקית. בימים אלה היה מוציא השוקה את הסחורה, עוזר לה למכור ולהביא את הסחורה הביתה. יום פגרה כזה, כשהרבי לא היה בחדר, היה לנו יום ששון ושמחה במיוחד, כי נפטרנו מעולם של הלימודים והרבי, וניתן לנו שטר שחרור לעסוק במשחקינו, וביחוד המשחק האהוב — משחק סוס ורוכבו. אלה משחקינו העליזים, השכיחונו עולם ומלואו, מרירות החיים ועקתם.

אבי לא היה אדוק ביותר, ובמידת מה היה חפשי בדעותיו כרבים אחרים בעיירתנו. אבל בחדר למדו גם בני אדוקים, ומהם ומשיחות נשים זקנות, שהגיעו לאזני, שמעתי סיפורים ומעשיות נוראים על רוחות רעים, שדים ומזיקים, על לצים ולילות וכל כת דילה. והסיפורים עשו בי רושם עז כל כך, שהאמנתי במציאותם של רוחין בישין, גם בשנות שחרות. מעשה באיש מאנשי עירנו שהלך בחצות הלילה. פגע בו שד לבוש פראַק שחור וצילינדר לראשו. השד הזה עקב אחריו עד חצות הלילה ורק אז ספק כף אל כף ונעלם. ומעשה באנשי עיירתנו שחזרו מיום־השוק בעיירה אחת והנה עמדו הסוסים מלכת, הזדקרו על רגליהם האחוריות ולא זזו ממקומם. ולא הועילו הצלפות העגלון על גבם. לא יצאה שעה מרובה ונוצצו לפני הסוסים רשפי אש, נשמע צחוק אדיר שהתגלגל באויר — והסוסים עקרו ממקומם והפליגו לדרכם. סמוך לבית־הכנסת בעירנו, עמד בית ישן, מט לנפול ובו בחרה אמונת בני עיירתנו לשכן את הרוחות הרעים לעשות את תעלוליהם ומעשי ליצנותם. הרבה מבני עיירתנו היו מעידים בלשון: באזנינו שמענו את יללותיהם, שריקותיהם, ציוצם, בכיים כמו ילד קטן, ואף צלצל הפעמון שתים־עשרה צלצוליו, גז וחלף הכל. בלילה היו בני עיירתנו נמנעים מלעבור על יד הבית הזה ומעשה ביולדת שהתעוררה משנתה ומצאה את הרך הנולד, שוכב בלי רוח חיים, נחנק. מיד נמצאה אשה

אחרת שהעידה, כי באותו לילה ראתה חתול שחור רץ על גג הבית שבו גרה היולדת. היתה זו לילית ובלי ספק גזלה את נשמת הילד.

אמנם הרבה ספרים מצוי בהם ענין הלילית. ביחוד נאמר עליה כי אורבת היא לתינוקות סמוך ללידתם ומוציאה את נשמתם. ומכאן, כנודע, המנהג הפשוט, לתלות מעל מיטת היולדת, מעל הכירים, בחלונות ומעל כל מקום שנמצא בו בקיע וחור הפתקים הקרויים יולדת־צעטיל, פיסת נייר שבה כותבים פסוקים שונים: שיר המעלות, אשא עיני אל ההרים (תהלים קכ״א) וכו׳, הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, ד׳ שומרך, ד׳ צלך על ימינך. ומתחת לשיר המעלות, היו רושמים לילד חצי עיגול ולילדה ריבוע, ובהם היו כותבים שמות של שלושה מלאכים שלא ידעתי ואיני יודע עד היום את פירושם. אך זאת ידעתי, כי לילית וכל כת דילה, נטרדות מפחד המלאכים ומשאתם, מהעיגול או מהריבוע, וביחוד ידעתי כי מכוחו של הפסוק: „מכשפה לא תחיה״, שסדר המלים בו משתנה ישר והפוך ולמפרע, נחלשת הלילית וניטל כוחה להזיק. פתקים אלה, היה לי ענין מיוחד בהם. כשגדלתי הייתי סופר מהיר של „שיר המעלות״ ליולדות וכתבתי לאין מספר בשביל השכנים והמכרים.

בכלל סיפורי הבלהות שמעתי על מתים, שהאדמה אינה רוצה לקלטם, והם משוטטים בעולם התוהו, ביערות ובמדבריות. והיו בעיירתנו שהעידו כי ראו במו עיניהם אחד סוחר בהמות, לאחר מותו, מהלך ביום השוק בעיירה הסמוכה. ומעשה בערב יום כיפור בתפילת כל נדרי, שגדלה הצפיפות והדוחק בבית הכנסת לאין שיעור, והכל היו סבורים כי המתים שנדחקו לתפילה הם שגרמו לכך. קם הרב וקרא בקול גדול לכל המתפללים שיפשטו את טליתותיהם, ומיד התרוקן בית־הכנסת והיתה רווחה. והפירוש הוא כי המתים לא יכלו לפשט מעליהם את הטליתות שלא יתגלו פניהם ועל כן עזבו את בית־הכנסת. מה גדול היה רישומם של סיפורים אלה וכאלה בנפשי, ניתן ללמוד מכך, כי פחדתי להשאר לבדי בחדר אפל, ובלילה עם כיבוי האור בחדר, יראתי לפקוח את עיני שמא יתגלה לפני מת בתכריכיו, שד או לץ. פעם אחת, לרגלי חתונת אחי חורגי, הלכתי אל סנדלר נוצרי לראות אם כבר עשה את נעלי החדשות. בבואי שמה ובראותי על הקיר דיוקנאות גזורים מעתוני אופנה שונים, והם גברים לבושי קצרות וחבושי צילינדרים וכפפות לבנות על ידיהם, תקפני פחד גדול מפני הרוחות. העדר מזוזה בבית, המגינה מפני המזיקים, הגדילה את פחדי ונשאתי את רגלי בחפזון ונמלטתי מהבית כממערת פריצים. ברכתי ברכת „הגומל״ כשנמצאתי ברחוב שלם בגופי ושלם באברי.

משנת עשר עד שתים־עשרה, למדתי בחדר גבוה וגם מפי מורה יהודי, שלימדני קרוא וכתוב. הוא היה מטיל עלי לכתוב בעברית שמות חדשי השנה, שמות גברים ונשים עבריים ולשנן שמות אנשים, ערים וחיות, בעברית ואשכנזית. במקצוע הזה נתגלה בי כמין כוח המצאה — ידעתי לקרוא לפי הא״ב פעמים אין מספר שמות אנשים, למשל: אדולף, ברנהארד, קארל וכו׳, או: ארנולד, ברטולד, קורט וכו׳, וכל חברי התפלאו

ויכבדוני ולא עוד אלא גם בבית אבי נחשבתי ילד פלאים. לאחר שהרבי ביאר לי ביום הראשון בבוקר פרק בתנ״ך, או סוגיה בתלמוד, כבר יכולתי באותו יום אחרי הצהרים להיות ממלא מקום. הרבי מצא בי איפוא עזרה ממש ויכול היה בלא חשש להעדר מן החדר ולהתבטל ולהתעצל כחפצו. והוא, ר׳ איסר, לא היה כפוי טובה לי, ופטרני משכר לימוד, וכך זכיתי ללמוד משהו בימי נעורי. כי, אילו הוצרך אבי לשלם שכר לימודי, לא היה שולחני לקחת שיעורים גם מפי מורה. כי, בכלל לא הרגיש כל צורך ללמדני לימודים אחרים חוץ מידיעת התפילה, לקרוא ולכתוב יידיש. ומה היה כל שכר הלימוד שניתן למורה? — שעון קיר ישן.

השנים האלו היו לי שנות אושר. חברי כבדוני ואהבוני וביקשו את קירבתי. ובימי החורף הקצרים, כשהיינו לומדים גם בלילות וחוזרים הביתה בשעה מאוחרת, היו מלווים אותי עד ביתי גם אלו שגרו ברחוב רחוק יותר. ביניהם היה מי שידע לנגן בכינור, ולעתים קרובות היה מלווה אותי הביתה בנגינה ובזמרה. בכלל היו חברי סרים למשמעתי, וראיתי זאת בברור פעם אחת ביום ששי, לאחר שהרבנית עשתה סדרים בחדר לכבוד שבת ושלחה אותנו שנלמד בעלית הבית. הרבי, כנהוג נעדר ואני מלאתי את מקומו. התגלגלנו במושבה על השחת ופתאום נתגלה לנו מטמון חבוי: צרור, שבו היה מאפה פורים, שהיה אסור בהנאה כדין חמץ שלא נמכר לגוי ועבר עליו הפסח. אבל החברים, בראותם מאכל תאווה זה, לא יכלו למשול ברוחם ושאלו לדעתי. ואני, שכבר נתפסתי מעט לאפיקורסות הוריתי היתר וכרגע התנפלו עליו חברי בקול תרועה, אכלו ובערו את החמץ מן העולם, מבלי להותיר פירור. לא חשדנו כי מלשין בינינו שיספר לרבי על „פסק־הדין״ שלי, וודאי לי, כי אילולא חיבתו של הרבי אלי, לא הייתי נפטר בלא צלע שבורה. אולם, אם יצאתי שלם בגופי, לא יצאתי שלם בנפשי, כי הרבי המטיר עלי רוב כינויי גנאי, כגון: „משומד״, „מומר״ וימים רבים קראו אחרי בעיר: גוי.

הרבי, כל גודל אהבתו אלי, לא מנעו מלדרוש ממני עשרה קרייצרים דמי שימוש בגמרא, כדרך שדרש משאר הילדים. דבר זה לא היה בכוחי, ואבי לא רצה לתת לי. פעם אחת, ביום ששי, אחרי שהרבי תבע בתוקף את עשרת הקרייצרים, שלחתני אשת הרבי אל החנות לקנות לה סיד לסיוד הכירה והתנור. בדרך נזדמנה לי מציאה: מטבע נוצצת של עשרה קרייצרים — בדיוק הסכום שהרבי נושה בי. תחילה חשבתי: אשלם לרבי ואפטר מנגישותיו, אבל מיד נמלכתי בדעתי והחלטתי כי איטיב לעשות, אם אמסור את המציאה לאבי ואגרום לו נחת רוח. בקוצר רוח חכיתי לגמר הלימודים, אצתי הביתה, סיפרתי לאבי על המציאה והושטתי לו את המטבע, ואבי הראה לי סימני חיבה, קיבל את המטבע ושלשלה לכיסו. ואני קיבלתי עלי המשך תביעות הרבי.

ראשית דחיפה ללמוד עברית ואשכנזית ניתנה לי מיד מכירו של אבי, ר׳ ישעיה אמשל, אורג לפי אומנותו. הוא היה למדן גדול, ובשבתות היה דורש לפני קהל רב בבית המדרש. פעם אחת ישבתי והוא נתן לי ספר „משלי״ עם ביאורו של מנדלסון ותרגום

אשכנזי והציע לי לקרוא וללמוד את הספר. עשיתי כמצוותו ולמדתי בשקידה יתרה, ועד מהרה ידעתי על־פה את כל ל״א פרקיו וכל פתגמיו, משליו ומליצותיו בעברית ובאשכנזית. קמעה קמעה נתחבבה עלי שפת המליצה העברית וכן גם השפה האשכנזית והתמסרתי בחריצות נמרצה ללמוד שתי השפות. הייתי מאושר כשמצאתי ביאור נכון לפסוק קשה הבנה בתנ״ך או קטע בספר קריאה של כיתה ראשונה בבית ספר עממי. לא ידעתי אם באמת כוונתי לביאור הנכון, אבל זה לא גרע משמחתי כלל.

ג.

באותו פרק חיי היה מעשה בעיירתנו, ואחד מתושביה, איש עשיר אך פשוט וחשוך בנים נסע אל הרבי שיברכו בבן זכר. הרבי הבטיח לו כי כעת חיה אשתו תחבוק בן זכר. ואותו עשיר הזמין לאות תודה והוקרה, את הרבי להתארח בביתו, והרבי נענה לו. נעשתה העיירה כמרקחה — לא נשמע עדיין, כי רבי מפורסם יאות להיות אורחו של יהודי בר־אוריין. כל יהודי הסביבה נדברו בשעת כושר זו, לבוא לעיירתנו ולהקביל את פני הרבי, שמושבו רחוק ממקומנו. פתאום הוצפה חורוסטקוב שפעת אורחים: קרונות ועגלות מלאים נשים, אנשים, זקנים וטף נהרו שורות ארוכות אל העיירה. אפילו נכרים באו לראות את האורח הנעלה וכל הבתים היו מלאים אורחים גם ביום השבת היה הרבי אורחו של אותו עשיר והכל אצו לראותו, לקבל ממנו שלום וברכה. גם אבי, שלא היה חסיד, לא רצה להחמיץ את שעת הכושר לראות את הרבי ולקח גם אותי. כמו חי עומד לפני הרבי. צורתו יפה וזקנו, זקן שיבה ארוך, יורד לו על מידותיו והוא שם את ידיו הלבנות והרכות על ראשי לברכני. רושם גדול עשה בעיירה מעשה הרבי בערב שבת, בשובו מבית המרחץ — נתן לאשת העשיר את כותנתו שהחליפה על מנת שתעשה בה חיתולים לבנה העתיד להוולד. הכותונת נשארה בידי העשיר ואשתו כמזכרת יקרה עד יום מותם, אם כי לא נפקדו בבן.

ואחרי שנים, עוד פעם אחת, נקלע אדמו״ר מפורסם לעירנו. בגליציה השתוללה אז מגפת החולירע, ורוב בני אדם נסו ממקומות נגועי המחלה אל מקומות שכבר פסקה שם או פסחה עליהם, וכך נתפשטה המגפה ממחוז למחוז. גם בעיירתנו נפקדו חיי אנשים רבים. ולעתים קרובות נראו במשך היום גופות מתים נישאים דרך רחובות העיר. ודרך המחלה הזאת, שהיתה תוקפת פתאום את האיש, וסימני ההיכר שלה — בחילה, הקאה ושלשול מלווה עווית. לרוב היה האיש נאבק שעה במחלה — ונוצח. בבית אבי נסדרה תחנה סניטרית — חולקו בקבוקי יין, ספירט, תמציץ חומץ וכיוצא בתרופות כנגד המחלה. אנשים אמיצים שפחד המחלה לא ביעתם, והיו מעודדים את עצמם בכוסות יי״ש — עמדו מוכנים להחיש עזרה, אבל רק במקרים מועטים עלה בידם להציל את הלקוחות למות. ויהי כאשר חלפה המגפה בעיירתנו ופרצה בעיירה הקרובה הוסיאטין, והמונים נמלטו משם אלינו וביניהם היה גם הרבי ובני ביתו ופמליתו. הוא שכר לו את הדירה הגדולה

ביותר בעיירתנו, אצל העשיר קלר, ונהג שם את שולחנו ביד רחבה. אך הספיק הרבי לקנות לו שביתה במקום, וכבר נהרו אליו חסידים ומעריצים מכל העברים, ועירנו נהפכה לעיר סואנת ורועשת כביום השוק. הרבי ישב בעירנו שבועות אחדים וכל אותם הימים נהרו אליו דורשי פניו „בידם האחת פתקה ובידם האחרת, מתנת יד, להיות שליחים ומליץ יושר לפני המקום". גם בעירנו לא שינה ממנהגו בהוסיאטין, ובכל שבת היה נוהג את שולחנו אחר תפילת הבוקר. בבית קלר היתה סככה ארוכה ורחבה, בה הועמדו שולחנות למאות האורחים. בני העיירה הסקרנים, שרצו לראות את הרבי במלכו בראש השולחן, הצטופפו על העליות, תקפו והדפו זה את זה, סיכנו את נפשם לתפוס מקום על קרש או זיז, הבולט מן העליה. ובאחת השבתות זכיתי גם אני במקום בעליה וראיתי את כל החסידים נאספים. איש איש יושב על מקומו, הוותיקים והמקורבים, סמוכים אל הרבי למעלה, ויתר הקהל בריחוק מקום למטה, והנה הופיע הרבי ותפס את מקומו בראש השולחן. משהובא המרק, טעם הרבי קצת והרחיק את הקערה מעליו. ומיד קפצו החסידים ממקומם והשתערו עליה — כל אחד ואחד חפץ לטעום מעט מן המרק. המחזה הזה נשנה בבשר, בפשטידה ובפרפרת. ובין הפרקים עמדה דממה, והרבי אגודלו הימנית נתונה על רקתו ונפנף בלי הרף בכפו וזמזם בלחש זמירות השבת. עם סיום הסעודה, הסתלק הרבי לחדרו והחסידים הוסיפו לשמח עצמם.

ד.

בשנת השלוש־עשרה לחיי, נפלה דליקה ועיירתנו כולה עלתה באש ולא נשתיירו מבתיה אלא אבנים ואפר. רוח סערה חזקה, היא שהפיצה את הניצוצות לכל העברים. ולא יצאה שעה גדולה — כל העיר היתה מאכולת אש והאנשים — רק נפשם היתה להם לשלל. ואם הצילו מה, הרי מהיותם נבוכים ונדהמים. היו אלה דברים של מה בכך — כל מה שבא לידם ראשונה. אמי חורגתי הצילה מגירה אחת מהשידה, אחותי —כסא אחד, ואני, כסא אחר, ורדופי להבות מיהרנו לנוס אחד אחד לעבר אחר. רק אבי לא רצה לזוז ממקומו, כי קיווה שאחר שישרף הגג, תקטן מעט האש ויוכל להציל מכלי־הבית. הוא חיכה בתוך האש המשתוללת ובאבכי העשן המחניק, לרגע שבו יוכל לחדור לתוך הבית. אבל באותו רגע טפחה להבה על פניו: בפנים מפוחמות וכמעט סומא נמלט, ובמרוצתו מתוך הבית, חטף את מכסה חבית המים, שעמדה במסדרון. המכסה נשמר אצלנו שנים רבות כאוד מוצל מאש.

האש השתוללה כל היום וכל הלילה וחסמה כל כניסה לעיירה. יממה ישבנו מחוצה לה, ביללה ובכי, דואגים ודואבים לבני המשפחה שלא ידענו גורלם. למחרת, מחרתה של השריפה, שקעה האש וחזרנו העירה. ראינו מלוא אסוננו — אבי, כמעט עיוור, שכב על הארץ, מוקף אנשים זרים ששמו תחבושות שרויות בחלב על עיניו וטרחו להשיב את רוחו. באו גם אחיותי ואמי חורגתי, וכל אחת נפלה על צווארי רעותה בבכי מר. הבית

נשרף כולו עד הרצפה ועמדנו דלים וריקים לפני גל האפר בלא מחסה לראשינו, בלא בגד וכותונת לעורנו, בלא פרוסת לחם להשקיט את רעבוננו. מרעידים מצינת הלילה ישבנו ובכינו. באה אלינו אחותנו הבכירה, להחיש מפלט לנו — גם על ביתה לא פסחה האש אבל היה להם שם כעין מחסן עשוי לבנים שהאש לא שלטה בו. במחסן הטחוב והעבש הזה, שכבנו כולנו על הקרקע הלחה ללא כר ומזרון, מכוסים סמרטוטים וסחבות. כך היה מדורנו עד אשר אבי התחיל לבנות מחדש את ביתו, והקדים לו צריף ארעי, מחסה ממטר ומקור.

מעולם לא הצטערתי כל כך כמו ביום הששי שלאחר השריפה, בערב שבת, אשר לבואו כלתה וערגה נפשי תמיד. היום הזה היה לי מאז יום אושר עילאי — מראשית הבוקר כבר הרגשתי את קרבת המלכה שבת, ונפשי עלצה בקרבי. לבוש בגדי שבת הייתי הולך עם אבי ברגש אל בית התפילה, לקבל בשמחה ובצהלה את השבת לקול זמירות החזן, והייתי שב הביתה עם אבי וקדמנו בשלום את פני המלאכים והמלווים אותנו. הבית היה מוצף אור הנרות שהיו דולקים על השולחן לכבוד האורחת הקדושה והטהורה. השולחן מכוסה מפה לבנה כשלג ועליו שתי חלות מכוסות מפית מצויירת; בקבוק יין המבהיק באדמימותו. ועתה הנני עומד בערב שבת במרתף קודר ואפל, בודד וגלמוד. אבי וגיסי הלכו אל בית הכנסת ולא לקחוני עמהם, כי כל לבושי היה מעיל ארוך שניתן לי נדבה ונסרך מטר על הרצפה. שולחננו היה קרש מוטל על חבית מים ועליו שני נרות תחובים ברגבי טיט. לא חלות, לא דגים ולא בשר ולא מטעמי שבת אחרים. ואני — דמעות התגלגלו מעיני בהביטי חליכות על השולחן העלוב ועל מעילי שהיה אמנם טוב אך ארוך למדי. ואגב, לא אוכל שלא להעיר, כי כפי שמסר לנו האיש שחילק את הבגדים לנשרפים, נתקבל אותו מעיל נדבה מאדם אחד והלמאן שמו, ורצה הגורל שאחרי שנים, היתה בתו של הנדיב הזה לי לאשה.

משנתאושש אבי מאסוננו, קם על רגליו ואנו הסתגלנו למצב ולמדנו לעשות את גורלנו בדומיה. וזאת אעיר, כי בשעת צרה זו נתבלטו המידות הטובות של אחינו בני ישראל, הרחמנים בני הרחמנים; רבו כן רבו נדבות בכסף, בבגדים, במזון ובכלי בית.

גם הרוזן של עירנו, לוויצקי, אדם טוב ונדיב לב, תרם בשביל הנשרפים סכום כסף הגון, תבואה, תפוחי אדמה וקטניות ונתן לכל שרצה לבנות מחדש את ביתו, עצים, קרשים, אבנים וחול. גם אבי נהנה מנדבת הפריץ ויכולנו להקים את ביתנו. בבנין הזה עבדו פועלים, בחורים ובתולות וגם אני נשאתי כמוהם חמר ולבנים כל יום הקיץ הארוך מזריחת החמה עד שקיעתה. תוך כדי עבודה למדתי את המלאכה, עד שיכולתי בעצמי לבנות את התנור והכיריים, ואף ציירתי על התנור והקירות ציורים שונים של חיות ועופות, ואפילו עשירי העיר הואילו לבקר בביתנו כדי לראותם, וגם ביקשוני לפאר, בשכר טוב, את בתיהם בציורים כאלה. אני סרבתי לכל, פרט לחוכר־האחוזות העשיר והנכבד שלא יכולתי להשיב בקשתו ריקם וציירתי לו את חדר הכבוד הקטן שלו.

ה.

בעיירתנו יצא לי שם של כל־יכול והיו פונים אלי בדברים שונים. ביום מן הימים נקראתי אל הפנקסן של החוכר, איש זקן, נשוא פנים ומלומד, והוא ביקשני כי אשרטט לו פנקס מחולק לטורים. הסכמתי, והוא מסר לידי את הפנקס הביתה, והשרטוט עלה בידי כל כך שהיה דומה כמעשה־דפוס. מלבד שכר־עבודה שניתן לי בעין יפה, זכיתי לדברי הוקרה ואף הורשיתי להכנס ללשכת החוכר בכל שעה שארצה. בראותי את חייו השלוים והשקטים של הפנקסן האהוב על כל סביביו, נתחבבה עלי אומנותו וחלומי מעתה: מי יתנני פנקסן. בינתיים נגמר חלק ביתנו ונפטרתי מעבודת־הבנין. ומכיון שלא למדתי בחדר וגם לא מפי מורה פרטי התחלתי ללמוד בפני עצמי. מדי פעם בפעם בררתי לי מיני עשיות כגון שגזרתי בניר שושניות, שהודבקו על שמשות החלון בחג השבועות. ציירתי לוחות מזרח בבתי העיירה וכן ציירתי את לוחות „שיותי" בבתי הכנסיות.

באותם הימים נתהדקו ביותר הקשרים שביני ובין אחיה של אמי חורגתי, איסר שמו, שידעתיו מכבר. זה היה נער גדול ממני בשנה אחת, בעל כשרונות, שלמד בלי עזרת מורה, עברית, גרמנית וצרפתית וידען על בוריין. הוא מת באביב ימיו, בן עשרים, מרוב שקידתו ומסירותו ללימודים. הוא התגורר בהוסיאטין הרחוקה מעירנו כשני מילין. הוא הוא, שהדריכני והוריני את הדרך להשכלה ונתן בידי רשימת ספרים שעלי לרכוש וללמוד. מתיקון שעונים חסכתי לי את סכום הכסף הנחוץ לקניית הספרים — רכשתי לי מילון גרמני, תנ"ך ועוד ספרים אחרים. ישבתי ולמדתי בשקידה וחשק. אנחנו החלפנו מכתבים בעברית בינינו וזה המריצני לבקש דברי מליצה ולשבצם במכתבי. במשך זמן קצר רכשתי לי את השפה העברית באופן שסגנוני נחשב לטוב בעיני משכילי העיירה וסביבתה. שקדתי על קריאה וכתיבה, אך לא נמנעתי גם ממלאכת־כפים, שהכניסה לי אילו קרייצרים. כשם שנחשבתי בן תורה, נחשבתי גם שען, מכונאי וחרש אומן. בשבתות הייתי בעל קורא, בפורים — קורא המגילה — ובתשעה באב — אומר הקינות. אבי, היה לו ספר תורה משלו וייחד את ביתו למנין. בשבתות ובחגים היו מתפללים אצלנו, ובשמחת תורה היו עורכים את ההקפות בתרועות ובשירה, וכל הנאספים היו מביטים בהתפעלות על הנער העטוף טלית וקורא בקול צלול בספר התורה.

מרוב תשוקתי ללימודים הייתי הולך לעתים מזומנות אל בית המדרש, להתארח אל חברת לומדי־התורה. שם התרועעתי עם נער בגילי, שלום רייטמן, בנו של אדם כשר והגון, אבל עני. הנער הישר והטוב הזה אהבני אהבת נפש והציע ללמדני תנ"ך ותלמוד, שלא על מנת לקבל פרס. בחורף, גם בימי קור עז ביותר, היה משכים לפני עלות השחר ובא אל ביתנו הרחוק מביתו, והיינו לומדים תלמוד לאור הנר, עד עלות עמוד השחר. גם הוא היה שוחר דעת והתחיל ללמוד גרמנית, ועד מהרה התקדם בה עד שיכול היה לקבל משרת מורה לעברית וגרמנית בכפר. וכך חסך לו סכום כסף, שהספיק לו לנסיעה לצ'רנוביץ, שבה נתקבל לאקדמית המסחר וסופו פנקסן מוסמך.

ו.

בעיירתנו ישב איש אחד, ר׳ דוד לייב הארניש שמו, למדן גדול בש״ס וידען בשפה העברית, חכם בידיעות העולם, ונתפס מעט לחופש הדעות. פעם אחת הראה לו אבי את מכתבי שכתבתי לרעי איסר, והתפעל מסגנוני וביקש מאבי להראותו כל מכתבי, ואף פתח לפני ביתו. ר׳ דוד לייב היה לו בן, חיים ישראל, גדול ממני בשלוש שנים, והוא ידע פרק בתנ״ך ובתלמוד. במשך הימים התקרבנו זה לזה, ולא יצא יום שלא ראיתיו פעמים אחדות. וזאת לדעת, כי בית הארניש היה בית ועד למשכילים המועטים שבעיירה. פה התווכחו על ביאור מקראות קשים בתנ״ך, על הלשון העברית המודרנית, על שילר וגיטה, אם כי ידיעותינו בספרות הגרמנית היו קלושות ביותר. באי הבית היו שרויים בידידות והרוח המנשבת בו, היה בה מדרך החרות. בבית היו שתי בנות, אחת בת גילי ואחת צעירה ממני בשנתיים ואפשר בגללן הייתי אורח רצוי כל כך. ואמנם הוריתי לשתי הבנות גרמנית, קראתי אתן את ה„שודדים״ ואת „תככים ואהבה״ של שילר ;כדומה, והלימוד בערבים עד שעה מאוחרת בלילה, וכמובן מאליו בחינם.

קשרי עם חיים ישראל נעשו מהודקים יותר. היינו מחברים שירים ומראים זה לזה את חיבורינו ומתקנים זה שגיאותיו של זה. הוא היה בחור שעקשנותו כקפדנותו וקפדנותו כעקשנותו. מידה זו הביאתו לשנים לידי כך שהתדיין עם אביו בעסקי ממונות ועקל את כלי ביתו. אשתו הראשונה היתה בת יחידה של איש עשיר, אבל רתחנותו של ידידי גרמה שלא היה שלום־בית בינו ובין אשתו וסופו ששבר את מנעול הארגז, הוציא את כל בגדיו ואילו מאות גולדין וברח. אמנם לימים נתפייס הזוג, אך גם עתה צצו מריבות וקטטות ושוב התפייסו ביניהם ובאחרונה נתן לה ספר כריתות, תמורת סכום לא קטן, ונסע ליעקוביני, לדודו. פה התאהב בבת דודו, בחורה יפה ומשכלת מאוד, נשאה לאשה, אך לא יצאו ימים מרובים וניגלו ניגודים גם בין הזוג הזה. לדבריו היתה האשמה בה, ולא בו שדרכו היה לחשוב את עצמו צדיק יסוד עולם והיה חושד באשתו שהיא עומדת לצד אביה ולא לצדו. ופעם אחת העבירה אותו חשדנותו על מידותיו ויצא מכליו והיכה את אשתו ברחוב לעיני רבים. אחר כן ברח להוריו, שגם עמהם לא היה שרוי תמיד בשלום. לימים, אם מגעגועים ואם מחרטה, להשלים עם אשתו ועם חתנו, כתב אליו מכתבים וביקש סליחה ומחילה על העבר, אך לא זכה לכל תשובה. ביום מן הימים בא אצלי, כי אתן לו תכנית למכתב בעברית שהוא רוצה לכתוב לחותנו, שהיה איש משכיל וגם סופר עברי. נעניתי לו והמכתב שהיה משובץ מליצות עבריות נעלות, היה בעינינו כמלאכת מחשבת, מעין יצירה בזעיר אנפין, והמכתב הזה הוא ששבר את עקשנותו של חותנו שישב וכתב אגרת סליחה ומחילה לחתנו וקראו לביתו. וכן חזר ידידי לאשתו ולחותנו ליעקוביני ושם חי בשלום ובשלוה, כמובן לא לאורך ימים, כי גבה הר בינו לבין חותנו ולא יכול היה לדור אתו בכפיפה אחת ודרש כי יתנו לו את אשתו וילך לדור באשר ילך. משנתמלאה דרישתו, נסע עם אשתו ההרה אל דודו, חוכר אחוזה בכפר, מסר

לו את כספו ברבית, שכר לו חדר ופרנסתו על שיעורים בעברית לילדי הכפר. כדרכו לא דאג ביותר לאשתו, שקרבו ימיה ללדת, והיה מניחה בודדה בבית והולך לשיעוריו ובא רק לסעודת צהרים וערב. לאחר הלידה היתה הדודה מביאה ארוחת הצהרים וערב. אולם, יום אחד חלתה הדודה ולא הביאה אוכל. ירדה היולדת מן המיטה והכינה לעצמה דיסה. בבוא בעלה לארוחת הצהרים ומצאה ליד הכיריים, שאלה אם הכינה דבר אוכל גם בשבילו וכשהשיבה לאו — נתרתח ובעגלה הראשונה שנזדמנה לו נסע להוריו והשאיר את אשתו החלשה ואת הרך הנולד לאנחות. האשה האומללה, שידעה בבית אביה ימים טובים, ניזונה עכשיו ימים אחדים רק בפירות, שקטפה מעצי הכפר. ואך שבה לאיתנה והרגישה כי היא יכולה לנסוע, שכרה עגלה ובאה אלי כידיד בעלה, שאעמוד לה בצרתה ואשלים בינו לבינה. בימים ההם כבר הייתי נשוי, קיבלתי יפה אותה וילדה, סידרתי להם משכב על קרש הנטוי על שני כסאות וחילקנו חלק כחלק את ארוחתנו הדלה. לא נראה כל דרך להשלים בין הזוג, אך עלה בידי להשפיע על בעלה כי יתן לאשתו מעט כסף ותוכל לחזור לבית הוריה. שכרתי עגלה וכילה עליה ובה עשתה האשה והתינוק את דרכה ליעקוביני, שנמשכה ימים אחדים. התינוק לא האריך ימים וכן ניתק החוט האחרון בין הזוג ונפרדו זה מזה. ואני הרבה פעמים בחיי נזכרתי במעשה הזה ולבי היה מכני על שום מה, שגרמתי בלא יודעים יסורים כאלו לאשה האומללה הזאת.

ז.

אך נחזור לימי נעורי. בשנת השש־עשרה או השבע־עשרה לחיי הגיעה לעירנו, שהיתה מנותקת מכל העולם, שמועה כי הומצאה מכונה לתפור בגדים, נעלים וכיוצא באלה. ולא עוד אלא בעל השמועה העיד, כי ראה אותה בעיניו ממש בעיר הגדולה טרנופול הסמוכה לעירנו. אף הוסיף ואמר, כי מכונה כזאת היא פתח לריווח נאה. הציע כי נקנה מכונה זו, אך משמענו מחירה הגבוה מאוד, לא העזנו לסכן לבדנו מאות גולדין, שעל כן עשינו כעין קונסורציום, חבורה של ארבעה שותפים: אבי, גיסי ושני דודי והם שמו את עיניהם בי שאעבוד במכונה ובשכר זה יקבל אבי חלק גדול יותר ברווחים. גיסי, הוטל עליו לנסוע לטרנופול ולעשות הקניה ולקבל ההוראות איך לנהוג במכונה ולעבוד בה. ביום שהביא את המכונה, יום גדול היה — כל אוכלוסי העיירה נבהלו לראות את הפלא הגדול. גיסי גילה לי את סודות התפירה, ואני הסתגלתי עד מהרה למכונה, שידעתי לתפור גם שמלות ובגדים וכל מיני דוגמאות של נעליים וכל החייטים והסנדלרים היו מביאים לי עבודה והעסק פרח והצליח. הריווח היה שמור בקופסה סגורה ואחת בשבוע היו השותפים מתכנסים, פותחים את הקופסה ומחלקים כספה ביניהם. עבדתי במכונה לעתים 12—13 שעות ביום, וביחוד רבתה העבודה לפני ראש השנה ופסח. היתה זו עבודת פרך שנמשכה משש בבוקר עד שעה מאוחרת בלילה בלי הפוגה. לא ניתן לי כל שכר, ואם השותפים הואילו לתת לי פעם אילו קרייצרים מקופתם, הייתי נותן מחצית

אחת לאמי חורגתי בשביל בנה הנשוי שתנהוג בי בעין טובה ובמאור פנים, ובמחצית האחרת קניתי לי ספרים. כן רכשתי לי „לישרים תהילה" ו„מגדל עוז" לרמח"ל, „שירי תפארת" לויזל, „אהבת ציון" למאפו, „התועה בדרכי החיים" לסמולנסקין ואף ספרי שפינוזה, „פידון" של מנדלסון, ספרי שילר — ושמחתי כי ספריתי הולכת וגדלה.

עבודתי במכונה לא פטרה אותי משאר עבודות הבית, וכן למשל הוכרחתי לפני חג הפסח, ללכת אל הנהר להביא שני קנקנים מים לכבוש סלק, למרק את פמוטי הפליז התלויים והניצבים בשעה שבני הבית כבר ישנים ונוחרים כהלכה. ולא עוד, אלא ההקפדה על הנקיון לכבוד החג, גרמה לכך שלא היה לי משכב קבוע ולא יכולתי לישון כל צרכי ולהחליף כוח ליום הבא עם זאת הייתי תמיד שמח ועליז ועבודתי נעשתה בשירה וזמרה — הייתי בעצמי מחבר שירים בעברית ובאידיש ושרתים לפי קצב המכונה. ועם החגים נשכחו כל התלאות והטרדות — כל העולם זרח וצהל ואך לבשתי את בגדי החדשים, דימיתי בלבי כי הנני נסיך. ובליל הפסח כשאמרנו את ההגדה ברוב התלהבות ובהתרוממות הנפש, התעצמה בי השמחה כל כך, שאילו בא לפני נסיך והיה אומר לי: נתחלף בגורלנו, לא הייתי נענה לו.

צרה גדולה היה עתה ענין לימודי — יומם לא היה לי פנאי ללמוד, כי הייתי טרוד במכונה, ועל כן הייתי בלילות מאחר לשבת בקיטוני, עד חצות, וקורא לאור מנורת הנפט הקטנה. אולם, דבר זה העלה עלי תרעומת אבי, וככל שהיה מתעורר ורואה אור המנורה בחדרי, היה גוער בי. מה עשיתי? הערמתי עליו: העליתי מכסה על המכונה שעמדה ליד ספסל משכבי, גזרתי בו חור כגודל אגוז, קבעתי שמשה קטנה, וקניתי מנורת לילה קטנה, ואך שכבו כל בני הבית לישון — שכבתי על ספסל מיטתי, העליתי אור המנורה והצגתיה תחת המכסה. בכל הבית היתה אפלה ורק אלומת אור קטנה נפלה על הספר שקראתי בו. כן הייתי לומד עד שעה אחת או שתיים אחר חצות.

אחר שנתיים נתפרדה השותפות למכונה, והמכונה עמדה לאבי לקנין. אבל פחתה העבודה, כי הסנדלרים והחייטים רכשו להם איש איש מכונה, שמחירה הוזל בינתיים.

ח.

מספר לקוחותי הקודמים נתמעט, אבל לעומתם גדל מספר הנערות שביקשו ממני כל מיני תפירה. כמעט כל העלמות בעיירה, ובנות העשירים בכללן, נעשו פתאום תופרות. — זו תפרה לה חולצה, וזו שמלה וזו לבנים. בין הנערות באות ביתנו, היתה אחת, יונה שמה, וכשמה כן היתה — תמימה, זכת לב ונאה. עיניה שחורות והגומות בלחייה הוסיפו לה לוית חן וכולה סמל של ענוה ויופי. אביה היה עגלון והיא נתארסה לבנו של נפח עשיר. ואף שכבר הכינה לה את שמלות חתונתה, מצאה טעמים ממשיים או מדומים לבקרני יום יום. היא אהבתני ואף אני אהבתיה, אבל מעולם לא נמלטה מפיה אפילו מלה אחת על כך, שהרי נמכרה לבן הנפח. משנתקרב יום כלולותיה, נפסקו כל

הקשרים ביני לבינה. בימים ההם נטה לבבי לנערה אחרת, שושנה שמה, בת סוחר אמיד שגר בשכונתנו. היתה זו נערה יפת תואר, רעננה, ניהלה את מסחר הדגים והפרוטה היתה מצויה בכיסה. היינו נפגשים כל ערב והיא היתה מביאה דגים מבושלים יפה יפה.

ואף שחברת העלמות הבטילתני יום יום שעות אחדות, מצאתי לי גם פנאי להמשיך לימודי בעברית ואשכנזית, לקרוא ספרים, לכתוב שירים ולקרוא ולתרגם מאשכנזית לעברית ומעברית לאשכנזית. אני החלפתי מכתבים עם הרבה צעירים מערים אחרות בגליציה וגם ברומניה, ששמעי הגיע אליהם על ידי אחד מאנשי עירנו; ובעיירתנו עצמה — נעשיתי לאיש — שהכל פונים אליו, והייתי מתווך על ידי מכתבים בין סוחר למשנהו, בין חתן וכלתו ובין חתן למחותנו. לשון המליצה שלי, כוחה היה עמה להשפיע לטובה. כן, אזכיר דרך משל, סנדלר גיבן, זלמן שמו, שביקש כמה וכמה פעמים תמיכה מקרובו העשיר בבוקארשט אך על פי הרוב, לא היה נענה. אבל אם חיברתי לו מכתב היה כמעט תמיד מקבל תמיכה הגונה. אף אזכיר אשת מילדת בשכנותנו שהיתה מצפה לתמיכה מידי קרובה, סוחר עשיר בלבוב, וכל מכתביה לא השפיעו עליו, אבל מכתבי היו תמיד מוציאים מארנקו גולדינים אחדים. כענין לעצמו היא פרשת המכתבים של אחד צעיר לארוסתו. אחיו של הצעיר הזה, היה לו מסחר טבק ובית מרזח, ובזכות המכתבים שכתבתי היה ארגזי מלא תמיד כל מיני טבק וסיגריות והיתה הרשות בידי לבקר בכל שעה, וגם להביא אתי אורחים אל בית המרזח ולהזמין לי ולחברי בחינם, יין, מי דבש וכדומה. אותו סוחר הטבק, היתה לו בת צולעת וכל אימת שבאתי לבית המרזח, היו עיניה מביטות אלי בגעגועים ובכמיהה, ובראותה שאני עומד לעזוב את האולם, היתה חשה אל המסדרון ותוחבת לידי חפיסת סיגריות וטבק. כשם שהיא תחבה לידי את המתנה מבלי לפצות את פיה, כך הייתי אני תוחב לכיסי את הצרור בלא דיבור ומעולם לא דיברתי עם הנערה אפילו מלה אחת. והשדכן שלמה פירסט, שהייתי מנהל את חליפת המכתבים שלו בעניני השידוכים שלו, שבהם לא היתה הנדוניה למטה מעשרת אלפים גולדין, רצה להכיר לי תודה ולשדך לי שידוך מבית עשיר. יום יום היה בא והצעה חדשה בפיו, אך מה שנראה בעיני השדכן, לא נראה בעיני אבי.

מובן מאליו, כי כל אותה התעסקות בחליפת המכתבים המגוונת לא טענה לי אפילו שכר פרוטה אחת. לעומת זה הייתי מקבל תשלומים בעד תיקון שעונים, מכונות וכיוצא באלה. משנתרבו מכונות התפירה בעירנו, נתרבתה גם מלאכתי: תיקוני בורג או מסמר וכדומה, כי למדתי בינתיים את שיטת העבודה בכל המכונות. ואפילו מכונה חדשה, שסוד שיטתה לא היה גלוי וידוע לפני, העזתי לפרקה ולמצוא מדעתי את הפגם שבה ולתקנו. נתקיים בי ענין מאה מלאכות ומעט ברכות. גדול עצה לרבים, ולא לנפשי. ובינתיים נתפרסמו מאמרי ושירי העבריים בקהל וכבשתי לי מקום נראה בין משכילי העיירה. היו לי מהלכים בבתים החשובים ביותר והכרות עם זקני הקהילה ונכבדיה. עשירים שרצו לתת לבניהם חינוך עברי וכללי, שחרו את פני לתת להם שיעורים. מובן שלא השיבותי

את פניהם. גם מעיירה רחוקה שלח אב אחד את בנו יחידו, נער בן חמש עשרה, אל קרובו שגר בעיירתנו על מנת שאלמד אותו. טובי הנוער היו מבקרים אצלי. מקצתם ביקשו להינות משיחות ממושכלות, ומקצתם כדי להזדמן עם הבחורות היפות המצויות בביתי. בין המבקרים היו גם בני חרדים, שבאו חרש לשאול ספר או באור פסוקים קשי הבנה וכדומה. ואני, נוספה לי תורה חדשה — היא תורת השח־מט. המורה שלי היה מר שמשון זיסרמן העשיר המשכיל והנכבד, אביהם וחותנם של בעלי אחוזות, מלוה ברבית, וכדרך שעשועים, מנהל פנקסי לידה וסוכן חברת ביטוח. לאחר שהכירני, הזמינני אל ביתו וילמדני את כללי המשחק כדי שאהיה לו שותף לשחק. הוא היה שחמטאי נלהב, וברגיל היה משחק עם אחד מחתניו, אולם מאחר שחותנו זה לא יכול היה להתפנות, ביקש לחנכני במצוה זו. ואני הייתי תלמיד מקשיב ואחרי זמן קצר ידעתי אפילו לנצחו. לפעמים הוא התמרמר על כך, ביחוד כשאשתו אמרה לו בלעג שנון: התלמיד ניצח את המורה.

מר זיסרמן זה היה לי למשען. הוא השתדל כי אקבל סוכנות של חברת ביטוח מפני דליקות. אבל משום גודל ההתחרות של סוכני הביטוח השונים בעירנו, לא יכולתי להרוויח מסוכנותי והסתלקתי ממנה מהר. אולם אם ביקורי בבית זיסרמן לא הועילוני מצד זה — הועילוני מצד אחר: נתחזק בי החשק לצאת אל העולם ולהשיג מטרה בחיים, אבל לא היו לי כל אמצעים בידי, והדאגה לאבי הזקן שהייתי בנו יחידו, עכבתני גם היא. מה שיכולתי לעשות עשיתי, כלומר, קצצתי את פאותי הארוכות. החלטתי זו עלתה לי ברוב התאמצות, אולם המלה נאמרה, והפאה גזורה. בכל זאת, בשובי מבית הספר, סכותי בידי על מקום תלתלי פאותי, ככל שפגשני מכר בדרך. יצאו ימים רבים עד שמצאתי עוז בלבי ללכת ברחוב בלי רגש מציק ואימה. ואבי עבר על כך בשתיקה גמורה.

ט.

במלאת לי שבע־עשרה שנה, חשב אבי בכובד ראש להשיא לי אשה. דברו בי נכבדות אבל אף אחת מהמדוברות לא הניחה דעת אבי, ואותי כמעט שלא שאלו, כאילו הדבר אינו נוגע לי כל עיקר. אולם בבוא אמי חורגתי להציע לפני שידוך עם אחת מקרוביה, עלמה חיננית יפה, בת עשיר, התנגדתי לכך בכל תוקף. על שום מה יצאתי הפעם מגדרי, אינני יכול לתת דין וחשבון לעצמי, אך אפשר שנתעוררה בי הטינה לאמי חורגתי שהיתה כבושה בלבי משכבר. והנה, הציעו לאבי בשבילי את בתו של מר הילמאן, אשר את מעילו הארוך לבשתי, כאמור, אחרי השריפה. השידוך הוצע לא על ידי שדכן רגיל אלא על ידי אחד מדודיה של העלמה וגיסתו. תחילה לא ביקשו מאבי, אלא שאסכים כי אבקר בחוג משפחתם, ולפי שהמבקשים היו עשירים ונכבדים, נעניתי להם. יוסף הילמאן עצמו נחשב עשיר היודע ערך עצמו. אחיו וגיסיו היו מנכבדי העדה, עשירים, יועצי הקהילה ועסקנים צבוריים. הכלה, אדלה, היתה יפה־פיה ידועה, צנועה

וישרה. כמו חי הוא גם עתה המחזה, בהופיע הנערה הצעירה, בת ארבע עשרה, אל התנאים. עודני רואה את פניה התמימים, את שמלתה, שמלת חצי משי ירוקה ואת נעלי הלכה שלה. בשעת סעודת האירוסין לא דיברנו בינינו אפילו מלה אחת, שכך היתה שורת הנימוס נותנת. מערב אירוסי עד יום חתונתי, עברו כשנתיים וחצי. ואני התבגרתי בינתיים וידיעותי נתרבו; החוג שבו הייתי נתון ועומד נעשה לי צר וכל תשוקותי לעולם הרחב. תשוקתי זאת גברה בי עד כדי כך שהייתי מרוצה מאוד אילו נתפרדה החבילה, שנחשבה לי מחסום הגודר את דרכי לחופש. בינתיים נתיתמה ארוסתי מאמה ואביה התחיל מהזר אחרי אשה אחרת. הנערה הענוגה והמפונקת, האמונה על משי וקטיפה, הוצרכה עתה להיות אם לאחיותיה ואחיה הצעירים ממנה ולשאת בסבלם ובטרחם. אביה נשא אשתו האחרת, אז נזכרתי ימי ילדותי. רחמי נכמרו על היצור הרך — והסתלקתי מכל תכניתי לנסוע לעולם הגדול, והחלטתי לחוג את חג כלולותי. עתה קפץ עלי רוגזה של חובת הצבא, שגרם רוב דאגות לאבי ולכל המשפחה. גם מתוך שעבודת הצבא נחשבה כדבר שאינו יאה אלא לנחותים, ובעיקר מתוך שאי אפשר היה לקיים בה דיני כשרות. כשנסעתי להוסיאטין לעמוד בפני ועדת הבקורת נסעו עמדי אבי וגם גיסי, איש אדוק וחסיד נלהב של הרבי מהוסיאטין. הוא הפציר באבי, כי יוליכני על ידו לרבי לקחת ממנו ברכה. וכשנפסלתי בסמוך לכך על ידי הועדה, תלה גיסי את הפסול בתפילת הרבי ולא בגופי הצמוק והרופף.

אותה שנה ייסדו כל בעלי המלאכה בעיירתנו אגודה, „יד חרוצים". חברי האגודה התחייבו לקנות את כל צרכיהם רק אצל מי שיסכים לשלם להם מסי־שנה. אבי רכש את הזכות הזאת וסידר בשבילי בביתו חנות של אריגים וסחורות אחרות — וכך נעשיתי חנווני. וכחנווני בן עשרים ואחת, הבאתי במארס 1877 את אשתי, הצעירה ממני בארבע שנים, אל ביתי. מובן שחתונתי היתה במלוא הפאר. לכבודה תפרו לי כפתן־משי, אדרת משי עם צווארון ביבר, מכנסים מצמר דק בהיר וזוג מגפיים תפורים ביד לייבלה שהיה סנדלר אומן. מי יתאר גודל גאותי — כי לא כל צעיר בעירנו זכה ללכת אל החופה בנעלי לייבלה. זה היה אדם גוץ בעל זקן צהוב וארוך. חשוך בנים ישב עם אשתו בחדר קטן שלא היו בו אלא שולחן מועט ורעוע, כסא ובמת עץ רחבה, אשר יומם היתה לו סדנה, ובלילה — משכב לו ולזוגתו. באין להם ילדים, טפחו בדאגה ובמסירות חתול. פעמים היו הם עצמם רעבים, אולם החתול לא חסר היה מנת חלב אם פעמיים אם שלוש פעמים ביום. לייבלה עלול היה להיות מאמידי העיר, אילו... רצה לעבוד. אולם כל עוד שהרעב לא היה אוכף עליו, היו כלי מלאכתו — המרצע, הפטיש והאימום — שובתים והיה מתענג על הבטלה. יום יום היה מהלך ברחוב וזנב הסיגריה בפיו ומבדח את הבריות בשיחותיו והלצותיו. ראית קהל ברחוב וידעת — לייבלה הסנדלר הוא המקבצם והמאספם סביבו ומושך לבם בפיטומי־מלים שלו. הוא ידע ראשון כל מה שהתרחש בעיר וידע לספר זאת בסגנון מלבב. הוא היה שכננו וגם אחד מלקוחותי, כי תפרתי לו על המכונה את מגפיו

ונעליו. בזכות כל אלה זכיתי שיתפור לי מגפיים מעשה־אומן שעוררו קנאת־רבים בי.

לפי המנהג, התחילה גם חתונתי עוד בשבת שלפני שבוע החתונה. קרובי החתן התאספו אל ביתנו והוליכוני אל בית הכנסת, כשאני חבוש שטריימל לראשי ולבוש אדרת משי, הולך בראש, לצדדי — אבי ואמי חורגתי והורי הכלה ואחריהם כל קהל הנאספים. בבית הכנסת נקראתי בחגיגיות לעלות לתורה. הנשים, כנהוג, יצאו מעזרת נשים שלהן ועמדו על הפתח ובקראי את הברכות, המטירו עלי גרגרי אורז ותבן מקוצץ. אחרי התפילה הוליכוני הקהל לביתנו ופה כבר היה מוכן — יי״ש דובשן ואפונה מורתחת. גם ימי החול שאחרי שבת זו — נטבע בהם חותם של חגיגיות. אין צורך לומר כי לא נחסר דבר מכל המנהגים המקובלים בחתונתי, שהתחילה מיום ראשון בערב ונמשכה עד יום הששי, יום הכלולות, אחרי הצהרים. הכלי זמר היו מנגנים יום יום בביתנו. עיירתנו, לא היו כלי זמר משלה ונקראו מן העיירה הסמוכה. ערב ערב היה ביתנו מלא אנשים ששתו ורקדו. באחד הערבים התחוללה סערה גדולה שעקרה גגות והפילה ארובות עשן, אך גם היא לא מנעה בעד האורחים לבוא ולרקוד. ועוד מנהג אחד ניסו לקיים בנו — שבליל החתונה, בהגיע העליזות והריקודים לשיאם, חטפו השושבינים אותי וכלתי, מחוג האורחים והוליכו אותנו אל חדר־שינה, כלומר: לפינה קרה ואפלה במרתף הבית, שהועמדה שם מיטה. והיום היה ראש חודש מארס ומזג האויר, עשרים מעלות קור. נקל לשער הרגשתנו ומצב רוחנו — כלתי, כמעט ילדה, ישבה על שפת המיטה עטופה בשמיכות ושיניה נקשו זו לזו, וגם אני ישבתי על יד הרועד מקור ועייף מכל המהומה. רצינו לברוח על נפשנו, אבל השושבינים נעלו את הדלת מחשש, שמא לא נקיים עוד באותו לילה, מצוה הראשונה שבתורה. כך עבר עלינו כל אותו הלילה עד שהשושבינים הואילו בבוקר לשחרר אותנו מכלאנו.

י.

אך נשתתקה נגינת הכלי־זמר וחלפה המולת החתונה — התחילה פרשת חיי יום יום, אלה החיים החד־גווניים הישנים. גרנו בבית חותני, וחנותי היתה בבית אבי בקצה העיר האחר. גם בימי סגריר וקור הוצרכתי ללכת בבוקר אל חנותי שהכנסותיה לא היו בהן, אלא כדי לפרנס בצמצום על כן החלטתי לחסל עסק זה, דבר שלא עלה לי בקושי, כי הייתי קונה הכל במזומנים ורק במקרים נדירים מכרתי בהקפה. לאחר שמכרתי ליד אחר כל המלאי שבחנותי, התחלתי עוסק במסחרים שונים: ביצים, פשתים ותבואה. היה לי שותף לעסקי אלה, אבל הוא מעל בי והפסידני ונתפרדה השותפות.

באותם הימים היה ביקוש גדול לעורות כבשים רוסיים מעובדים. נתעוררו, איפוא, אילו בעלי עסקים, שגרו על יד הגבול, ובנו בורסיקיה והצליחו מאוד. גם אני, בשותפות עם אחד מקרובי, יסדתי בורסיקיה שבמרתף בית חותני, הוא־הוא חדר היחוד שלנו אחרי החתונה הבאנו בורסי אומן מרוסיה, שכרנו פועלים, קנינו עורות ופתחנו בתעשייה. כדי

להתמחות במלאכה עבדתי בעצמי על יד האומן ואמנם אחר זמן קצר, שוב לא היה לי צורך בו. אפשר והעסק היה טוען רווחים אלא שהמחזור מוגבל היה: רק פעמיים בשנה יכולנו למכור סחורה מעובדת בסיטונות בירידים הגדולים — בלאשקוביץ, בסביבי בוצ׳אץ׳ ואיניוב בסביבי לבוב. ואילו המכירה הקמעונית, ערכה מועט היה. הקרן שלנו לא היתה גדולה ולא יכולנו להכין מלאי גדול, וממילא הוכרחתי לחשוב כיצד לחסל גם את העסק הזה.

בינתיים ילדה לי אשתי את בני בכורי, מרדכי, והיה זה בעצם ימי היריד הגדול בלאשקוביץ, החל בחודש יולי. יצאתי עם העורות מתוך כוונה לשוב לברית המילה, אך קשה היה להשיג עגלה, שאין בעל עגלה רוצה לעזוב את היריד שלא בקצו, וכשנזדמנה לי עגלה — הביאתני מרחק של שמונה קילומטר מעיירתי והוכרחתי ללכת ברגל. ורק בשעה מאוחרת בלילה הגעתי עייף ומדוכא לביתי כשכל האורחים כבר התאספו לסדר „קריאת שמע״. ברית המילה היתה למחרת בקלויז והרב היה הסנדק — כבוד שלא כל אחד זוכה בו. הסעודה היתה ברוב חגיגיות ושמחה. למחרת חזרתי אל היריד.

הבורסיקיה השפיעה עלי רוב דאגות ומעט ברכות והנחתיה והתחלתי ללמוד. ולשם כך, רכשתי לי את הדקדוק הלטיני ושאר הספרים הנחוצים למחלקות הראשונות של גימנסיה, וכדרכי, היה לימודי ברוב שקידה. אחד ממכרי, צעיר ממני בשנה אחת, שלמד פרטית לימודי הכיתה השביעית, ופרנסתו — מורה בעיירתנו — עזר לי הרבה. ביום הייתי בורסקי, ובלילה תלמיד. אך שכבו אשתי ובני הקטן ונרדמו — התחלתי מהלך בחדר ומשנן נטיות השמות והפעלים של הדקדוק הלטיני. לפי שלא התקדמתי כראוי והדרך למטרתי נראתה לי רחוקה ביותר — משכתי את ידי גם מזה. בינתיים, ילדה לי אשתי בן שני. והילדים גדלו — הבכור כבר היה בן ארבע — ואני לא יכולתי להחניק בקרבי את השאיפה לצאת למרחב. וככל שחזקה מלחמת הקיום שלי — כן חזק בי רצוני לרכוש לי אומנות שתבטיח לי ולבני ביתי קיום ראוי ומבוסס. ביום מן הימים, גיליתי לאבי, לאשתי ולקרובי, כי החלטתי לעזוב את הבית ולנסוע לווינה ללמוד בה פנקסנות. נסעתי ליריד ומכרתי בו את הסחורה. את הכסף חילקתי ביני לבין שותפי ומחלקי שלחתי חלק לאשתי למחייתה וחלק לקחתי לווינה. עוד קודם נדברתי עם מכרי הצעיר, ברנהרד רייטמן, שלמד בווינה ועמד לחזור ללימודיו כתום החופש, כי אפגש איתו בטרנופול ומשם נעשה יחד את הדרך לווינה.

ברנהרד זה, היתה לו סיבה להחזיק לי טובה — ולפנים היה תלמידי וגיליתי בו תפיסה טובה, חפץ לימודים כביר שלא ידע עייפות. והייתי מדבר בשבח שקידתו ואף השפעתי על כמה אנשים טובים שיתחייבו להמציא לו בתשלומי־חודש, את הסכום הדרוש ללימודיו. לפי שכבר היה בן שש־עשרה, כלומר: למעלה מגיל הקבלה לגימנסיה ממשלתית, לא היתה בידו תעודת־גמר בית ספר עממי, נסע לטרנופול כדי לסיים בה קורס של בית־ספר עממי והכיתות הראשונות של גימנסיה. והנה, בעל הדירה שישב בה

הנער, היתה לו בת יפה כבת־גילו, והתאהבו זה בזו. והוריה, שהצעיר נתחבב עליהם במידותיו וסגולותיו, החליטו לסייעו בקיצור דרך לימודיו — אף כי לא היו עשירים שלחוהו לבית־ספר למסחר בווינה. וכן נסענו שני צעירים, אחד — תלמיד בית־ספר למסחר, ואחד — מי שהיה חנווני ובורסקי. שנינו קבצנים ובבואנו לווינה חיפשנו על יד בית הנתיבות, ברובע הדל שבבירה, חדר צנוע בשכר שמונה גולדין לחודש, ושם גרנו שנינו וסבלנו מחסור ודוחק.

נרשמתי בבית־ספר למסחר במחלקה למסחר ובמחלקה למסילת הברזל, ונהניתי מחסדו של המנהל שהתחשב בדוחק מצבי וקבע את שכר הלימוד למטה מגולדין בחודש. לפי שלמדתי שני מקצועות, חייב הייתי לשקוד על לימודי. אולם לא ארכו הימים והייתי הזריז שבטלגרפיסטים בין חברי וגם ביתר המקצועות התקדמתי כראוי. אולם, מה לי שקידתי והתקדמותי, כשנתחוור לי כי הקשיים גדולים מכוחותי וכספי לא יספיק ולא אוכל להמשיך בלא עזרה. שעשעתי את לבי בתקוה — או אבי יוכל לעמוד בשעת צרתי, או — בעיר הבירה הגדולה יימצאו נדיבי לב שיסכימו לסייע לצעיר השואף לדעת ולתכלית. באמת כבר אז ידעתי כי לב העשירים אטום כקופותיהם וכל תוחלתי, אולי יימצא מי שיעמוד לי בהשפעתו או המלצתו לקבל שיעורים או עבודה קלה. היה בדעתי לפנות אל הרב המטיף המפורסם, הד״ר ילינק. ישבתי וחיברתי בסגנון מלוטש ונסעתי לקיטנה שלו, כדי למסור אותה לידו. בבואי, מסרתי את המכתב על ידי משרתו והוזמנתי מיד לבוא לפני ד״ר ילינק. הוא היה כבר איש זקן שאזניו כבדו משמוע. מלמל מלים אחדות בשבח העברית שלי ואחר כך, משמש בכיסו ורצה לתת לי גולדין. סרבתי לקבל וברוב התמרמרות יצאתי מלפניו.

אחרי נסיון שוא זה, באו עלי ימי קשים, ימי מחסור ודוחק. בתמחוי הכשר על שם לוי, הייתי קונה לי לארוחת הצהריים בחמישה קרייצרים, צרור פתותי בשר וכוס תה שהייתי מרתיח לי על מכונה בבית, ולארוחת הערב הייתי קונה דגי רקק בשלושה קרייצרים בזמן הראשון הייתי מתעצב אל לבי ולחמי — לחם דמעה, ביחוד בערבי שבתות, שהועלו לפני זכר האור והחמימות שבביתנו בעיירה. מה פלא כי לפעמים מררתי בבכי שהרעיד את כל גופי, ואמצעי הדלים הלכו הלוך וחסור. והנה נמצא לי משען מעט — מצאתי לי שיעור, ושכרו הזעום הספיק לי לימי החורף. אחרי חצי שנה גמרתי את הקורס למסילת הברזל, אך עוד חסרתי חצי שנה לגמור קורס המסחר ולקבלת תעודה שלמה מאפס אמצעים לקיים את עצמי לא יכולתי להישאר וביקשתי שיתנו לי את התעודות משני הקורסים — ונסעתי אתן הביתה. האמנתי לתומי כי שתי תעודות אלו והתמחות למחצה, דיין לפתוח לפני דף חדש במסכת החיים.

יא.

כמעט דרכה רגלי על סף ביתי — ושמועת בואי התפשטה בכל העיירה. כבן רגע באו רבים במרוצה לראות את בן עירם שנעשה אשכנזי לכל דבר. לפי שהיום היה יום

השׁשי, נהרו כל המתפללים מבית המדרש אלינו לדרוש בשלומי ולהשתומם. על בית אבי צבאו אנשים, נשים ומשרתים עם ילדים עד שעה מאוחרת בלילה. למחרת נערכה בביתנו קבלת פנים לכבודי והקרובים והמכרים הביאו משקאות ומגדנות. אולם אך עברה השבת היפה ונתפכחתי משכרונה של השמחה — עמדתי חדל אישים ולא ידעתי מה אעשה. והנה נצנץ בי רעיון — הלא מר מוריץ בבור, אחד האישים החשובים והמפורסמים בלבוב בימים ההם, שתרגמתי את שיריו לעברית, היה נוטה אלי חסד ודורש טובתי. אפנה נא אליו ואולי יעזרני וימציא לי משרה. נטלתי בידי את תעודותי ושני מכתבי המלצה, אחד של חכם השחמט בעיירתנו מר זיסרמן ואחר של רב הגליל ר׳ ישעיהו כהנא־שפירא מטשורטקוב, הלוחם האמיץ שברביים ובעלי מופת, סניגור ההשכלה והדעת, והפלגתי ללבוב. שם מצאתי את מר בובר, שלא ידעתיו עוד פנים אל פנים והוא קיבלני בסבר פנים יפות. ולא עוד אלא הוכיחני על שום מה הנחתי את וינה מבלי לפנות אליו תחילה והרי בקשריו הרבים היה יכול למצוא בשבילי משרה ביתר קלות מאשר פה. הוא הזמינני להיות אורחו ויציגני לפני בנו, רפאל בובר ופקד עליו כי יציגני לפני הסופר העברי נטע סמואלי ויראני את שכיות העיר. לא יצאו ימים מרובים ומר בובר הודיעני כי כבר מצא משרה ראויה — משרת מזכיר במשרד לדיסקונטו של מר ב״ח. בינתיים התאכסנתי אצל מכירי רובין, סוכן מכונות תפירה אשר בשבתו בעיירתי הייתי עוזר לו בעסקיו. לדבריו היה איש עשיר ואמנם ביתו הערוך בטוב טעם עשוי היה להעיד על כך, אבל באמת היה עני ומדוכדך כי אשתו היתה מבזבזת כל ממונו על מגבעות, סעודות, מגדנות וכדומה. ככל שבעלה היה נוזף בה, היתה נופלת על הרצפה אחוזה היסטריה, אם ממשית אם מדומה, ולפעמים היה מוכרח להבהיל אליה רופא. גם הוא, גם אשתו הודיעוני ברוב חגיגיות כי הם מבקשים לאכסנני ולהאכילני חינם, אבל היא היתה מפעם לפעם באה לפני ומבקשת הלואה. ידעתי כי אני מניח ממוני על קרן הצבי, אך חשבתי כי הנני משלם כך שכר ארוחתי ומשכני בעקיפין. אך מה יכולתי לעשות וכיסי היה גבול ואילו תביעותיה של מרת רובין לא היה להן גבול. ואך נודע לה כי קיבלתי סכום־מה מביתי, ידעה להערים עלי ובלבד להוציאו מידי. ועוד מנהג נהגה בי, שהיתה מזמינתני לבית־הקפה, מזמינה יינות, ליקרים, כריכים ושאר מאכלי תאוה ועלי היה לשלם את החשבון. פעם עברנו על פני חנות וראתה עששית יפה. היא אמרה שאקננה לה, ובא הקץ לאורך רוחי. והרי על פי האמת סבלתי חרפת רעב בביתה — בבואי לאכול, או שלא מצאתי איש בבית או שהארוחה לא היתה נכונה והוצרכתי ללכת אל מסעדה. ומעשה ולא היתה פרוטה בכיסי והוכרחתי למכור תכשיטי הלוואי של שרשרת שעוני בכמה מטבעות שאוכל לאכול ארוחת הצהריים. סוף סוף הבאתי סבל להעביר את ארגזי לדירה אחרת, אולם מרת רובין לא הרשתני לקחת את ארגזי מחשש שמא אני חייב כסף לבעלה שלא היה אותה שעה בעיר. דחפתיה הצידה והסבל נטל את ארגזי והלכתי. בשוב מר רובין ממסעותיו, בא אצלי וביקש סליחה. בראותו החלטתי חזקה שלא לשוב לדירתם,

הפציר בי כי לכל הפחות אהיה אורח קבע בביתם, אבל אני — רגלי לא דרכה מאז על ספו ואת עקרת־הבית לא יספתי לראות עוד.

משרתי אצל מר ב״ח היתה טובה ומתאימה כי הצריכה ידיעה רבה בתורת הפנקסנות אם פעם ביום או ביומיים נעשתה איזה טרנזאקציה, שעל כן, עיקר עיסוקי במשך כל היום לקרוא באזני מר ב״ח את העתון או לפטם לו סיגריות שגם אני הייתי רשאי לעשן מהן לפרקים. בחמש בערב, משנסגר המשרד, הייתי חייב ללוות את מר ב״ח בטיוליו ולשוחח עמו בעניני מדע. אבל, עם כל גודל חיבתו והסברת פניו אלי לא נתנו לבו להוסיף לי גם כעבור זמן רב, על משכורתי, יותר מחמישה גולדין. מעמדי היה קשה — הוכרחתי לפרנס את אשתי ובני והייתי שולח לה שנים־עשר גולדין, והעודף לא היה בו כדי לקיים חיותי. שיחק לי המזל ומרת ב״ח המליצה עלי בפני אשה עניה, חשוכת בנים, שפרנסתה היתה על תיווך משרתות וארוחות ביתיות. וכך קיבלתי בשמונה גולדין לחודש, בחברת סטודנטים עניים ופקידים אחרים, ארוחות צהריים וערב. מנת הבשר לא היתה גדולה, אבל היינו טובלים את הלחם ברוטב ושבענו. קשיי מעמדי הורגש לי ביותר לפני חג הפסח כשהתקנתי עצמי לנסוע הביתה. חדשים אחדים הייתי שוקד לחסוך הוצאות הדרך. אור לארבעה עשר הפלגתי לעיירתי. עד טרנופול נסעתי ברכבת, אולם פה טרחתי לשוא למצוא עגלה ורק אחרי ריצות מרובות מצאתי חנווני בן עירי שעמד לחזור הביתה ורצה לקחת גם אותי. אולם העגלה ששכר היתה טעונה תיבות ושקים והאיכר, לא רצה תחילה לקחתני מפני הגשם והשלג שירדו בערבוב, העמיקו את הבוץ ושיבשו את הדרך. אבל לאחר שהפצרתי בו והבטחתי כי במעלה הגבעה ארד מן העגלה ואלך ברגל, נאות. נסענו, ביתר דיוק: הלכנו כשהגשם והשלג מצליפים בנו, עד שהגענו לכפר גזימולוב, מרחק עשרה קילומטר מעיירתנו. הסוסים לא יכלו להזיז את העגלה שאופניה על ציריהם טבעו בבוץ. ראיתי כי אקדים לבוא הביתה אם אלך ברגל, וקמתי והלכתי ובאתי רעב ורצוץ לביתי והוכרחתי מיד לשכב במיטה שלא ירדתי ממנה ימים אחדים. את אשתי מצאתי הולה, בני עצובים ותוגה על פניהם כי מראה פני העלוב והמדולדל השבית כרגע את שמחת חגם. ובצער ראיתי בעצבותם של בני שחיכו ברוב געגועים לבואי והתכוננו בשמחה לארבע הקושיות ועתה לא סדר ולא קושיות אלא אב ואם חולים. ואין צורך לומר גודל עצבותם, כשהייתי מוכרח, מיד אחר הפסח, להיפרד מעליהם ולחזור לעבודתי.

יב.

כבר עמדתי על עברי פי יאוש, בא מכירי, הפנקסן של מוריץ בובר, והציע לפני משרה של פנקסן בפירמה צרפתית, בית מסחר גדול של עצים והיא משרה שמשכורתה לחודש ארבעים וחמשה גולדין. היה בי חשש כפול — האחד, אם כדאי לי משרה זו, הרי לא גמרתי אלא חצי קורס לפנקסנות וכבר הספקתי הרבה לשכוח בשבתי במשרדו של מר ב״ח. והוא גם יעצני שלא אכניס את צווארי בעול כהונה שלא אוכל כלכלה. אבל

ההכרח הכריע חששותי, קיבלתי את המשרה ונסעתי לחוה רודניקי, הסמוכה לפודהייץ. חוה — משמעה בית החוכר ושותפו, אכסניה ומשרד בקצה היער. תפקידי היו שונים: פנקסן, קופאי ומשלוח הסחורה. אבל העסק, ממדיו לא היו גדולים ובפעם הראשונה בחיי ניתנה לי שעת עצלתיים. אומנות חדשה שלמדתי פה היתה רכיבה על סוס, כי קרפיף העצים היה רחוק ממשרדי שלושה קילומטר. לא בנקל קיבל הסוס את רוכבו החדש אך עד מהרה קניתי לי שלמות, שהייתי מסוגל להיות רוכב בקרקס מעמדי בכללו היה טוב בתכלית — סעדתי אצל בעלת האכסניה, טבחה מצוינת. בבוקר, בעודי שוכב, הוגשה לי כוס קפה ושמנת; ארוחת צהריים: מרק בשר, תבשיל קמח וקנקן או שני קנקנים בירה, וגם ארוחת הערב מהוגנת למדי. הכלכלה המשובחת אויר היער הצח והעצלות, הבריא את פני וצומקי ואת כחש־בשרי, ונעשיתי איש חזק ומסורבל. אך גן עדן זה, נדגרו בו ביצי־צפעוני — לבי סר מאשתי שנשארה בבית, ונפתח למדוחי־היצר. ומעשה שהיה כך היה: שותפי בעל העסק וחוכר האחוזה, היו לו שלוש בנות מגודלות בעלות השכלה מודרנית ולבי נמשך לבת האמצעית המצוינה במראה פנים ונועם הליכותיה. תחילה הצטמצמו כל קשרי עם הבנות בדרישת שלום חטופה וחליפת מלים בודדות, כי יותר מזה לא היה לפי רוחו ורצונו של אביהן, שהיה בחלקו ספק אדוק, ספק מתקדם, כדרך טיפוס המעבר המצוי בימים ההם. אבל לימים היינו נפגשים בהעדר אביהן, או במשרדי או בבית החוכר לעיני האם שהיתה משתתפת בשיחותינו. באחרונה גדלה מידת העזות וגם בהיות האב בבית, היינו נפגשים אני והבת האמצעית בסתר היער הקרוב. עניבה עניבה נארגה הרשת שלכדה את שנינו.

חוש היה בה באשתי, כי פתאום באה לרודניקי ודרשה במפגיע ממני כי אשוב הביתה, ואני נלכדתי כל כך ברשת תאוותי שלא שמתי עיני על אשתי, כאילו טחו מראות יפי תארה ולא עוד אלא הרהרתי בלבי איך אפרד מעליה. ולפי שידעתי כי היא לא תסכים מרצונה לקבל גט, חבלתי תחבולות איך אפטר ממנה על כרחה, כלומר: איך אערים עליה על ידי שליח. והנה קרבו ימי הפסח ולא יכולתי לבלות בין זרים בנכר. נסעתי איפוא הביתה אבל הפעם לא סרתי אל אשתי ובני, אלא אל הורי ושם עשיתי כל שמונת ימי החג. אולם בבקרי בבית דודה של אשתי, הסוחר העשיר שמעון קלר, שהיה נוטה חסד אלי, שלחה שם אשתי את שני בני שהיו כשתי בובות נאות הלבושות פאר. בדרך זו ביקשה אשתי להרך את לבי, אך גם תחבולתה זו לא פעלה, אם כי רחמי נכמרו על בני היפים, לא חזרתי בתשובה. ימים רבים מאוד ייסרוני אחר כך כליותי על קלות־דעת זו וגם היום, בכתבי אל אלה, אני מתחרט חרטה גמורה ועמוקה על מנהגי ומעשי. אבל אודה כי כיום הנני גם מתון יותר בדיני כלפי עצמי — דומה עלי כי לא בלבד יצר התאוה הפכני פתאום לאחר, אלא גם היות אשתי בעיני אשה פשוטה ולא מלומדת, שלא יכולתי לבוא עמה בחברת משכילים דוברי אשכנזית. ועוד זאת: היינו אמנם איש ואשה אבל לא אוהבים ונאהבים. והנה נקלעתי לחוג שבו היו מקיפים אותי גם אהבה וחום נפש, גם עושר

והשכלה, דברים אשר עד עתה רק חלמתי עליהם ולא ראיתים ממש. היתה רוח עועים שהיתה מכה חרם את לבי ומוחי, פעם אחת נשתעבדתי לה ופעם אחת התאמצתי להחלץ ממנה. והנה נצטרפו כמה סיבות שהקלו עלי להתגבר על מאבק ויצרים לנפשי. אחר מות אבי העלמה, נתחסל עסק העצים ומנהל הפירמה פקד עלי לבוא למרכזה בלבוב. משעזבתי את רודניקי, שככה סערת לבי לאטה וניתקו מוסרותי וחשתי כי לבי שב לדפוק לאהבת אשתי ובני.

יג.

מנהל הפירמה קיבלני בסבר פנים יפות ופקד לשלם לי בתורת פיצויים משכורת עד סוף השנה ויעצני להשאר בלבוב. אותם הימים פגשתי ברחוב בלבוב את חברי מנוער שלמה רייטמן שגמר את בית הספר למסחר בצ׳רנוביץ ועכשיו הוא מבקש משרה ולא מצא. בשמעי כי אזלה פרוטה מכיסו וידעתי שכיסי מלא דמי־הפיטורים, הזמנתיו כי יהיה עמדי ומעתה היינו שנינו ביחד, אכלנו יחד וחכינו באורך־רוח מה ילד יום. ומה ילד יום? בשורה טובה מפי מנהלי לשעבר כי דיבר לטובתי עם בעל הפירמה לעצים בסטרי ועלי לנסוע ולהתייצב לפניו. מיהרתי לידידי לומר לו השמועה הטובה והנה גילה לי כי גם הוא צריך לנסוע לסטרי, כי שמע שהתפנתה שם משרה אצל סוחר אריגים גדול. וראינו בזה יד ההשגחה ונסענו. בבואנו לסטרי סרנו אל מלון „הנשר השחור״, סעדנו קמעה את לבנו וכל אחד הלך בדרך המוליכה אל מטרתו. יצאנו ברוב תקוה ושבנו ברוב אכזבה. לי אמרו, כי העסק רק עלה במחשבה ואף המשרה שמורה בשבילי, ולידידי אמרו לו כי המשרה היא בעין אך משכורתה זעומה; החלטנו לחזור ברכבת הראשונה ללבוב, ובינתיים נכנסנו אל המסעדה אשר במלון — שהרי גם מי שאין לו משרה צריך לסעוד את לבו. ודבר ידוע הוא כי המלונות בערים הקטנות נכנסים ויוצאים בהם סרסורים למיניהם הנותנים עינם בכל אורח ואורח, חוקרים ודורשים לבואו. גם אנחנו נחקרנו על ידי סרסור כזה ויהי כאשר סיפרנו לו את הקורות אותנו, אמר, כי יש כאן מנסרת־קיטור עצומה והיא ודאי צריכה אנשים צעירים הבקיאים בעסק העצים, אבל עלינו קודם כל לפנות אל איש אחד, מונדשיין שמו, שהשפעתו גדולה בהנהלת הפירמה הזאת. שאלנו לכתובתו של האיש הזה ושמנו את פנינו אליו מיד. דירתו היתה ברחוב הרכבת שאליו הוליכה שדרה רחבה ויפה. בדרך לא פגשנו איש ולא יכולנו לשאול לביתו. והנה בא לקראתנו איש זקן וכפוף, מקטרת קצרה בפיו ומקל בידו. השתערנו עליו ושאלנוהו לדירתו של מר מונדשיין והתפתחה בינינו השיחה שכך סידרה ולשונה:

הוא: מונדשיין, מה לכם ולמונדשיין?

אנחנו: מה מענין אותך למה לנו מונדשיין?

הוא: יכולים אתם לומר גם לי, למה.

אנחנו: סוף סוף מה ענין יש לך לדעת זאת?

הוא: הנני רואה שני אנשים צעירים שואלים על מונדשיין, מסתמא מחפשים אתם משרות?

אנחנו: נניח שכן, מה ולמה לך לדעת את זה?

הוא: אם אתם מחפשים שרות הרי יכולים אתם להגיד לי.

אנחנו: כן, אנחנו מחכשים משרות ונשלחנו אל מר מונדשיין.

הוא: אבל הרפו ממנו, מה נטפלתם אל האיש ההוא? הוא אינו יכול ולא יתן לכם משרות. חבל על טורח דרככם אליו. שני אנשים צעירים כמותכם — מוטב שתסעו לוויגודה. שם יש לו לברון פופר מנסרת קיטור גדולה, שם יש גם מר קריזר, שם יש ודאי צורך באנשים צעירים כמותכם ובלי ספק תקבלו שם משרות.

השמות: ויגודה, פופר וקריזר, לא היו ידועים לנו. ולכן התחלנו לחקור מפי הזקן על הפרטים, איה מקום ויגודה ואיך נוסעים לשמה. הוא ביאר לנו הכל לפרטיו, אולם כששאלנו אותו לשמו, סירב להגיד. חזרנו וביקשנו שיאמר לנו את שמו כי נוכל להכיר תודה, ענה לנו: למה לכם לדעת את שמי? היש לכם קובלנה עלי להגיש בפני בית הדין? לא, אין לכם כל צורך לדעת את שמי. סעו לחיים ולשלום, תקבלו שם משרות. נפטרנו אנחנו בדרך אחת והוא בדרך אחרת, מיד ניחמנו שלא הצלנו מפי הזקן שמו וחזרנו להפציר בו, אבל הוא כבר נעלם ועקבותיו לא נודעו. לימים סיפרתי לאבי ולמכרים על הפגישה והם החליטו כולם, כי זה היה לא אחר אליהו הנביא, המתגלה בשעת צרה ומצוקה בדמות זקן נותן עצה טובה ומנחה בדרך הנכונה. היינו שנינו נפעמים לגילויו ועילומו של הזקן ונהגנו כובד ראש גמור בדבריו. נסענו ברכבת הראשונה כדרך שיעצנו הזקן. בדרך אמר לי חברי, כי לפי שהפרוטה מצויה אצלי ואינני דחוק כל כך ואילו הוא אינו יכול לחכות, ראוי שהוא ילך אל הברון פופר, שוודאי יש לו משרות רבות ואני אלך אל מר קריזר. נעניתי לו וכשהגענו לויגודה, לנו במלון בעליה, כי לא היה שם מקום פנוי אחר. בבוקר שאלנו על הברון ועל מר קריזר — והלכנו המדובר, אחד אחד לדרכו. מר קריזר קרא המלצותי ותעודותי והסכים כי אתחיל לעבוד אצלו. מה שאין כן, חברי שלא זכה להתקבל על ידי הברון. למחרת כבר הלכתי אל המשרד ואילו חברי אנוס היה לרדוף אחר הברון ולא השיגו. פעם אחת היה טרוד ופעם אחרת נסע, ואחרי כמה שבועות כאשר כבר השיגו — דחה אותו בלך ושוב. הלך וביקש בסביבה וקיבל חצי משרה בכפר מועט ולימים שידכתיו עם עלמה אחת, בת למשפחה שהתוודעתי אליה ברודניקי והוא זכה במשרה, אצל דודה של הכלה, בעל אחוזה עשיר, וסופו נתמנה מנהל בבית משרפות יי״ש בלבוב.

יד.

משרתי בויגודה היתה משרת־ארעי ועבודתי עבודת־עזר, אבל על ידי עיון בפנקסים ובחליפת־המכתבים עמדתי על טיב העסק ונסתרותיו. לפנקסן, שהיה גם קופאי, לא היתה

כניסתי לעבודה רצויה לו וסירב להדריכני והוכרחתי להישען על בינתי. אולם, מה לי בינתי אם רשמתי את חשבונות הזכות והחובה מן הפנקס הראשי ופנקס העזר וחשבונותי לא עלו בד בבד. לא ראיתי ברירה אלא לבדוק את חשבונות פנקס הקופה והפנקס הראשי מהתחלת העסק — מלאכה קשה ביחוד משום שלא נעשתה במשך שלוש השנים האחרונות, לא המאזן ולא סגירת חשבונות. שבועות שבועות התיגעתי יום יום מהבוקר ועד שעה מאוחרת בלא מנוחת צהריים. באחד הימים אירע מעשה משונה: מישהו במשרד כתב על גבי מכתב כתובת שלא כתיקנה והושב המכתב אל המשרד. המכתב הוגש לאדון הפירמה בשעת ארוחת הבוקר. מיד שלח לקרוא את מישהו מעובדי המשרד ולפי שאני הייתי בו יחידי, באתי לפניו. הוא שאלני מי כתב את המכתב וכשעניתי לו כי איני יודע, הרעים עלי בקולו וחרפני וסיים: במשרדי אין מקום לאנשים שאינם יודעים כלום. בכלל דברי גידופיו היתה מלה שהעליבה אותי עד מאוד, מיהרתי בקצפי למנהל המשרד והתפטרתי ממשרתי. המנהל השתדל לרצותני ולפייסני בהעירו כי אדוני הפירמה מהיר חימה הוא לכעוס וסופו מתרצה, אולם לא נתרככתי ועמדתי על דעתי. נראה שיד המנהל היתה באמצע, כי אדוני הפירמה ניגש אלי ושאל לשלומי, הזמינני לחדרו, הסביר לי פנים והציע לי סיגריה. אחר כך שאלני אם ומתי אוכל לסדר את הפנקסים ואף העלה לי את משכורתי לששים גולדין. לימים שאלני אדוני הפירמה אם אוכל לעשות את המאזן. ואני, המאזן היה לי אז כספר החתום כי לא למדתי ענינו לא בבית־הספר ולא מנסיוני. אבל לא רציתי למעט את דמותי בעיניו ולכן עניתי הן! מתוך שבטחתי בי כי אמצא ידי ורגלי. ואמנם לימים הגשתי לפני אדוני הפירמה מאזן עם הערות וביאורים. הוא התפלא מאוד כי עד עתה לא היה לו מאזן בעסקו, וכאות תודתו והכרתו העלה את משכורתי עד אלף גולדין לשנה. עתה, כשמשכורתי עלתה וערכי גדל בעיני עצמי ובעיני זולתי, יכולתי לכלכל את אשתי ובני בכבוד. פתאום נתעוררו בי געגועים עזים אליהם. פניתי אל ידידי רייטמן בבקשה כי ישפיע על אשתי שהיתה אז בבית קרוב ברומניה ועל בני שהיו אצל אבי, כי יבואו אצלי. ידידי שרתני את השרות הזה והכל בא על מקומו בשלום. עתה הוצרכתי להודיע לאדוני הפירמה כי אני נשוי, שכן בשעה שנתקבלתי כיחשתי ואמרתי כי עודני רווק. — אדוני הפירמה במקצת מפני מחסור דירות ובמקצת מתוך עיקרון, לא היה מקבל ברצון נשואים לעבודה. הוא שמע הודעתי ונשא אלי פנים ואף נתן לי מפרעה הגונה שאוכל לעשות את ההכנות הדרושות. ומי יתאר גודל התרגשותי כאשר נסעתי לרכבת להקביל את אשתי ובני. וכאשר נפגשנו ונסענו אל הכפר שיכור מאשרי הזהיר לי הלילה האפל כיום בהיר וקשקוש הגלגלים נשמע לי כצלצולי מנגינה נעלה.

תם ונשלם.

(מתוך הספר „רשומות" — מאסף לדברי זכרונות, לאתנוגרפיה ולפולקלור בישראל. סידרה חדשה. כרך שלישי. העורכים: יו"ט לוינסקי, דב שטוק. הוצאת „דביר" תל־אביב, תש"ז, 1947).

חורוסטקוב

חנוך שכטר

(קטעים מן הספר „שתים ערים" — מגילת זכרונות משתי קהילות שנחרבו.
דברי הקדמה: דב סדן. הוצאת המחבר, תל־אביב, תשי"ג, עמ' קפד).

אבי ז"ל היה שו"ב בחורוסטקוב, עיר שבין טארנופול וקופיטשיניץ. לא שו"ב סתם היה כשו"בים אחרים, אלא אדם מיוחד במינו. מומחה גדול בהלכות שו"ב, תלמיד־חכם גדול ובקי בש"ס ופוסקים, ואיש תם וישר ובעל מידות תרומיות. לא שח שיחת חולין מימיו, ואף רגע מן היום לא עבר עליו לבטלה. חביב היה בעיני כל, והכל היו מכבדין אותו. אך בעיני עצמו היה עניו ושפל רוח, ולא פעם קרה שחזר לאחוריו באמצע תפילת שמונה־עשרה, מפני שהרגיש שהש"ץ ממתין לו, ולא רצה להכביד על הציבור. שמו הטוב היה מפורסם, ושו"בים לעשרות מעיירות שונות היו תלמידיו. מקרוב ומרחוק היו באים אליו אברכים שביקשו לאמן את ידיהם במלאכת שו"ב ולקבל ממנו תעודה. גם רבו מצ׳ורטקוב, סבא קדישא רבי דוד משה זצ"ל, היה שולח אליו אברכים לקחת לקח מפיו. וכמה וכמה אברכים היו יושבים בביתו שבועות וחדשים, ומלבד אומנות השו"ב והדינים היו לומדים ממנו הנהגות ישרות ודרכי ד׳. נדיב־לב היה מטבעו ועוסק בצדקה. ביתו היה פתוח לכל עובר אורח. מעולם לא הסב לשולחנו בלי אורח, וכל אורח שנכנס לרשותו היה מרגיש עצמו כאילו בביתו הוא.

פעם בא אל ביתנו אורח, איש זר שלא מקרוב ולא ידענוהו, ואחר ימים אחדים נפל למשכב. חליו נמשך יותר משׁשה שבועות, ואין לתאר היסורים והעינויים שסבלנו מיהודי זה, כי קפדן היה וטרחן. אף־על־פי־כן עשינו הכל למענו ולא חסר שום דבר. הרופא ביקר אצלנו פעם בפעם, ומקיימים היינו מצות הרופא בכל אשר ציוה, כאילו היה החולה אחד משלנו: משמר הולך ומשמר נכנס, חילקנו בינינו את השעות, שעות היום ושעות הלילה לשמור על יד מיטתו. וכל מה שצרך וכל מה שרצה המצאנו לו בדיוק. ויהודי זה כאילו הרגיש וידע מה הוא הבית אשר הוא נמצא בו, ביתו של אברהם אבינו, ולפיכך היה נוהג כבן המתחטא לפני אביו, ושואל ודורש יותר מן המידה. אך כולנו, כל אנשי הבית, עמדנו בנסיון, עד שהוסר ממנו חליו ושב ורפא לו. אחר־כך התחיל ענין של הבראה, להחלימו ולהשיבו לאיתנו. וכאשר ירד ממטתו, וכבר הלך על משענתו, וכוחו חזר אליו עוד יותר משהיה בתחילה, כי אכל בתיאבון כמו שרגיל אחרי מחלה, ואף שהיה מוכשר לצאת החוצה בלי שום חשש ופקפוק, לא חשב גם אז על יציאה, ולא דיבר עליה מאומה, כי אמר: אהבתי את אדוני, את ביתו ואת בניו ולא אצא... אבא כמובן לא אמר לו כלום ולא שאל אותו דבר, אלא ישב עמו אל השולחן כאילו הוא אחד מבני הבית. אבל אנחנו, הבנים, לא יכולנו להתאפק עוד, ושאלנו אותו דרך אגב: לאיזו עיר דעתו לנסוע

מכאן? דעתי לנסוע לעיר רימאלוב, היתה תשובתו. ובאיזה יום? ביום שתזדמן לי עגלה מהכא להתם. כי רכבת לא היתה עדיין בשטח זה. ומקום מיוחד היה, ששם עמדו כל בעלי־העגלות שנסעו מחורוסטקוב ל'רימאלוב. ביקשנו את השכנים של המקום ההוא, וגם את מכרינו, שאם תעבור עגלה לרימאלוב, יודיעו לבעל־העגלה שיש בביתנו יהודי הרוצה לנסוע לאותה עיר. וכך הוה. אחרי ימים אחדים נכנס הביתה בעל־עגלה ושוט תחת שחיו ושאל: כאן יש יהודי הרוצה לנסוע לרימאלוב? כן, אמרנו כולנו בנשימה אחת. אבל אותו יהודי שמע ולא קם ולא נע, כאילו אין הדבר נוגע לו. ושאלנו אותו אם שמע קול הקריאה. שמעתי, היתה תשובתו, וכי חרש אני? ומדוע, שאלנו, אין אתה מכין את עצמך לנסיעה? נתן עיניו בנו ואמר בקפדנות: וואָס עפּעס האַפּ צ'אַפּ ג'אַפּ?... (מה כל החפזון הזה?) ועד שנפטרנו הימנו עברו עוד ימים רבים. ומאז היתה לנו אמרה זו לבדיחה, ובכל הזדמנות השתמשנו בה: וואָס עפּעס האַפּ צ'אַפּ לאַפּ?

עד כאן דיברתי על אורחים בעלמא, אנשים פשוטים שלא היתה להם שום שייכות ושום קרבת נפש עם אבא, אורחים בני בלי שם שבאו במקלם ותרמילם וידעו בקבלה איש מפי איש שכאן הוא המקום שכל אורח יכול לע״יל בלי בר ולהניח חבילתו ולסעוד לבו. אבל מלבד אלה היו לו לאבא אורחים קבועים, שבאו לעתים מזומנות מדי שנה בשנה בזה אחר זה. ויש מהם שבאו פעמיים בשנה. האורחים האלה לא היו אורחים סתם אלא אנשי שם היו, בניהם ובני בניהם של קדושים. מהם בעלי מוח בקיאים וחריפים, והיו פונים אל אבא בלשון נוכח, כמנהג חברים ורעים, והם כולם היו ידועים לנו ונקובים בשמותם: ישראל יהודה זאלוזיצר, משה ר' זיינווילס, ר' מרדכי ליפא הגדול, ר' מרדכי ליפא הקטן, ישראל ליב קאלישער, דוד פוטיליצער, סיני ראש ה„יושבים" ועוד כאלה וכאלה נכדיהם של צדיקים ונכדי נכדיהם: נכדו של הבעש"ט, נכדו של הרבי אלימלך, ונכדו של רב לוני, וכולם היו נקראים בשם. את השולחן היו עורכים בשבילם באופן אחר לגמרי, והשיחה היתה בדברי תורה, שיחת תלמידי־חכמים, ואף סיפוריהם — סיפורי־מעשיות על צדיקים וקדושים היו, ואבא ז"ל היה מאריך בשולחן עמהם, הן ביום והן בערב. אמי מריאסיה ע"ה היתה אשה חכמה וצנועה ובריה נפלאה, ועשתה הכל ברצונה הטוב. לא רק שלא היתה עינה צרה באורחים (כמאמר חז"ל), אלא קיבלה אותם בסבר פנים יפות ותעש בחפץ כפיה מעדנים ומאכלים, הכל לפי ערך המסובין, וחילקה לכל אורח מנת חלקו בסדר נכון, ולא פעם ויתרה על שלה והגישה לשולחן חלקה וחלק בנותיה, בזמן שהאורחים היו מרובים (אמא ז"ל היתה יושבת תמיד עם בנותיה בחדר מיוחד ולשולחן מיוחד, חוץ מלילי פסח). ובכלל היתה אשת־חבר והבינה כיצד לנהל את הבית. ואף־על־פי שטרחה בשביל האורחים לפעמים יותר מכפי כוחה, עשתה הכל בהשכל ודעת, והבית היה על מכונו בסדר נכון.

ראוי לספר, כי לפני שבגרו הבנות היתה בבית הורי עוזרת, נערה יתומה בלי אב ואם. אין אני זוכר את שמה, אך זאת אני יודע שאבא ואמא השיאו אותה לבורסי, מעבד

עורות, שהיה ידוע בשם ונקרא בפי כל „יוסי גארבער״. איש עשיר ומצליח והיו חיים חיי אושר ונחת. משנולד להם בן, היתה השמחה כפולה ומכופלת. אך פתאום שבת משוש לבם והופרעה שמחתם, כי אסון נורא אירע לאותו זוג. התינוק היה שכוב בלילה במטתה של אמו, כמנהג הימים ההם, וכאשר נרדמה האם ושנתה חזקה עליה — התהפכה בשנתה מצד אל צד והילד נחנק. כשהתעוררה האם האומללה ופקחה את עיניה ראתה שהילד מת. צעקה האם צעקה גדולה ומרה והתעלפה פעם אחר פעם. ולא זו בלבד, אלא מדי לילה בלילה ראתה מחזות בלהה ותמונות מחרידות, עד ששנתה נדדה מעיניה כליל וכוחותיה הלכו ודלו מיום ליום. שום תנחומים לא קיבלה, כי הכאב היה נורא ואין לה מנחם. נסעה האשה ובאה לרבי מסאסוב, לרבי מאולעסק וכו׳ וכו׳, וכמעט כולם יעצו לה ופקדו עליה דבר אחד: שתסגף את עצמה בצומות ותעניות ותרבה לנדב צדקה. ההבדל שבין צדיק זה לצדיק אחר היה רק בזה, שאחד ציווה עליה שתצום שני וחמישי, הוסיף השני ואמר: משבת לשבת. ואותה אומללה עשתה בדיוק כפי שפקדו עליה הצדיקים ולא חיסרה דבר. כה ישבה אשה שבורה זו שוממה וכל היום דוה, וככל שהוסיפה לצום היו מוסיפים צלמי בלהות להחרידה ביתר עוז, וצורתה נשתנתה וקומתה נכפפה. באחד הימים חדרה לבית אבא בקול בוכים: ר׳ אברהם אני הייתי בביתכם זמן רב, ואתם השאתם אותי לאיש, וברוך השם שחבלים נפלו לי בנעימים והייתי שמחה באשרי, אך בעוונותי הרבים קרה לי מקרה נורא זה, ואני במו ידי הרגתי פרי בטני. אוי לי, ר׳ אברהם, אין תרופה למכתי. כבר הייתי אצל הרבה צדיקים, ועושה אני הכל כפי שציוו עלי, אך העולם חשך בעדי, חושך אראה ולא אור. לכן מפילה אני תחנוני לפניכם, ר׳ אברהם, שתקחו אותי לצ׳ורטקוב, כי רוצה אני לשפוך את שיחי ומר לבבי לפני אותו צדיק הדור, אולי ירחם ד׳ עלי ולא אמות קודם זמני...

אבא נתרגש כל כך, שלא יכול להתאפק והסב פניו ובכה במסתרים. ואף־על־פי שבצ׳ורטקוב לא היו נשים נכנסות לפני ולפנים אל הרבי, רק יחידי סגולה, אף־על־פי־כן הבטיח לה אבא שבקרוב יסע לצ׳ורטקוב ויקח אותה עמו. אחרי זמן קצר קיים אבא את הבטחתו, וברצוני למסור בדיוק את השיחה בצ׳ורטקוב, כפי ששמעתיה מפי אבא ז״ל. סבא קדישא רבי דוד משה זצ״ל ישב על כסאו, הגבאי הירשל ראפופורט לצדו, ואבא ז״ל מול פני הקדוש, והאשה האומללה אחריו. מיד באותו רגע פרצה האשה בבכי נורא וארכובותיה דא לדא נקשו: „רבנו הקדוש, אשה אומללה אני, כי הרגתי את ילדי, וכבר הייתי אצל צדיקים הרבה שנתנו לי תשובה, ואני עושה הכל, בדיוק כפי מה שפקדו עלי, ואין תרופה למכתי. גברו עוונותי מאד, רבנו הקדוש, אין שינה לעיני ואין תנומה לעפעפי, מחזות נוראים יבהילוני ואין כוח לשאת עוד...״

אבא סיפר: הצעקות והיללות היו כל כך חזקות ונוראות, עד שכולנו בכינו עמה. רק סבא קדישא ישב בשקט, שקוע במחשבותיו כדרכו בקודש. ופתאום התעורר והסב פניו לשמשו, להירשל ראפופורט, ודיבר אליו כפנותו אל האשה: מה אמרו לך הצדיקים?

השיבה האשה: הצדיקים אמרו לי שאצום, וגם להרבות בצדקה ציוו עלי, ואני מקיימת בדיוק כל מה שאמרו לי, ואין אני מרגישה שום הקלה. מחזות־הבלהה מתרבים עוד יותר. הולכת אני וגוועת, רבנו הקדוש. וסבא קדישא האזין לדברי האשה ואמר כמדבר לעצמו בזה הלשון: אין אני מבין אותה תשובה מהי, הרי אשה זו גרמה בשגגה למיתת הילד, והיא צריכה לעשות תשובת־המשקל, כדי לתקן אותו עוון, ואיך ציוו עליה שתסגף את עצמה בצומות ובתעניות, ושלא יהיה לה כוח ללדת עוד... ותוך כדי דיבור הסב את פניו ישר לאשה ואמר: „אכלי ושתי ותלדי בנים לאורך ימים, שובי הביתה בשלום והיי שקטה וה׳ יתברך יהיה בעזרך. מעת לעת תנדבי שנים שלושה נרות לבית התפילה...״ דברי עידוד אלה השיבו את נפשה והחיו את לבה. כאשר חזרה מחצר הקודש ואמרה לאבא, שמרגישה היא כאילו אבן כבדה נגולה מעל לבה. לתקופת הימים ילדה האשה בן למזל טוב, והבית שב לאיתנו הראשון, ותשכח ימי יגונה וישמח האב ותגל האם. זהו ההבדל בין אמירה רכה לבין דיבור קשה... והמשכיל יבין.

מן האורחים הידועים והמפורסמים ביותר שהיו באים אל ביתנו, היו הירש׳ל מרובע ופרצ׳ל ניז׳נובר. שניהם היו אורחים תדירים בביתו של אבא, ושניהם היו חסידים נלהבים. הירש׳ל מרובע היה מחסידי הוסיאטין, ופרצ׳ל היה מחסידי צ׳ורטקוב. הירש׳ל מרובע היה בעל כרס ואכילתו מרובה, וכשבא לביתו של אבא לא היה יוצא עד שמילא כרסו, כמאמרו: לתך שעועית, ולתך דיסא, מלבד שאר ירקות וכיכר לחם. ופרצ׳ל כנגד זה היה שתיין מטבעו, ודוקא יי״ש היה שותה.

*

חוץ מאכסניה לאורחים, שהיו באים והולכים, יוצאים ונכנסים, כגלגל החוזר, שימש ביתו של אבא גם בית־ועד לחסידי העיר וליראים שבתוכה. בכל שבת וכל מועד או סתם יומא דפגרא היו מתוועדים לביתו ויושבים שבת־אחים גם יחד, והשולחן היה אז באמת בבחינת „זה השולחן אשר לפני׳ ״. אבא ז״ל היה ראש המדברים, ופיו היה פה מפיק מרגליות הן בסיפוריו הנעימים והן בדברי תורה. ושירות ותשבוחות של נעים זמירות ישראל היו נשמעות בבית ובחוץ בדבקות גדולה ובגעגועי נפש, ויראה וקדושה היו מרחפות באויר הבית, והשכינה היתה שרויה על פניו של אבא, וכולו אומר כבוד. אמא ז״ל היתה מגישה בכל פעם מיני פרפראות, והמסובים אכלו ושתו לחיים, ובישיבה חברו יחד גם שמחת הגוף וגם שמחת הנפש. הנאספים היו חוזרים לביתם שמחים וטובי לב, ומברכים זה את זה: יהיה רצון לשבת הבאה כן. מכל אלה נשארו חקוקים ביותר בזכרוני הלילות של מוצאי־שבת והסעודות של פורים. לילות מוצש״ק — מפני הניגון שבהם, וסעודת פורים — בשל המקרה שקרה לי. בכל מוצאי־שבת היה אבא עורך סעודת מלווה־מלכה עם אחוזת מרעיו, וניגון מיוחד היה לו לאבא, לשיר בו „אתקינו סעודתא, דא היא סעודתא דוד מלכא משיחא״. בניגון זה היתה מתיקות שאין לתאר בחרט אנוש, ואין ספק אצלי שגם מלאכי השרת הטו אזניהם להקשיב לניגון זה. ולא פעם הקיצותי משנתי, וכבר

הגיעה חצות, בבית השלך הס, וקול דממה דקה אשמע: אתקינו סעודתא... והניגון החסידי הזה חדר בכל אברי, וכל עצמותי תאמרנה אז: מי כמוך, אבא יקר.

ואם בשבת ובמועד היו מתאספים אל ביתנו אנשי שם וקרואי מועד, לסעודת פורים על אחת כמה וכמה. הבית היה מלא מפה לפה, ערב רב של אנשים שונים, שהרי זמן־קהילה לכל הוא. ומסביב לשולחן היו יושבים האורחים הקבועים והשתיה היתה כדת, חייב לבסומי... אחת ואחת, אחת ושתיים, אחת ושלוש. חזרו הכוסות מאיש לאיש, והכל שתו ורקדו, והשמחה היתה לעילא ולעילא, גם כתלי הבית כאילו מחו כף ואמרו: פורים היום. ופתאום עברה השמחה והס כל בשר, כי נפתחה הדלת ושני ז׳אנדרמים חדרו הביתה והטילו אימה ואמרו בקול: מה לכם להקים שאון בלילה ולהפריע מנוחת האנשים? בשם החוק — אסורים אתם! הוציאו שני אנשים מן השולחן, שניהם חסידים, ושמו על ידיהם כבלי ברזל. כל האנשים שבבית ביקשו אותם, בכל מיני תחינות ובקשות התחננו לפניהם להניחם, אבל הז׳אנדרמים לא שמו לב לבקשתם ולצעקתם, גזרו על ימין ועל שמאל והוציאו שני האנשים החוצה, לעשות בהם משפט כתוב.

לקול ההמולה התעוררתי ופחד נורא אחזני. אמי ע״ה נבהלה ומיהרה למטתי ולא יכלה להרגיעני, כי רעדה אחזתני, וכל הנשים שהיו בבית יעצו לאמא לצקת שעוה בצלחת מעל לראשי, כי סגולה בדוקה היא לפחד, ואמי לא חשבה הרבה, ושעוה היתה מצויה בבית, שיירים מן הנר ששבת ביוהכ״פ, ועשתה אמי כפי שאמרו כל הנשים, ונתבלטה על השעוה תמונת שני הז אנדרמים... אחר כך נתגלה הדבר, שהכל היה רק משחק, משחקו של פורים. כי אחרי שתי שעות חזרו אלינו הביתה ארבעה חסידים מבוסמים ושרו בקול „שושנת יעקב צהלה ושמחה״, ואלה הארבעה היו שני החסידים שהוצאו מן הבית בידי הז׳אנדרמים, וגם שני הז׳אנדרמים עצמם חסידים היו, ששינו את בגדיהם ותואר פניהם כז׳אנדרמים לכל דבר. אחד מהם היה נתן קארפיל שטערנבערג, אחיו של הגבאי הראשון בצ׳ורטקוב, הירשל שטערנבערג, והשני היה גם הוא חסיד מחסידי צ׳ורטקוב, אך שמו נשכח ממני. נתן קארפיל זה היה ידוע לבריות, כי בקי היה ברפואות ועניי העיר היי קוראים לו והוא ריפא אותם חינם, וגם הז׳אנדרמים שבעיר היו מכירים אותו וחיים עמו בידידות, וכמה וכמה טובות יצאו מזה. ומהם שאל את המדים וגם את הרובים וערך את המשחק הנ״ל. כל זה היה בליל פורים, ולמחרתו בשושן־פורים היתה השמחה כפולה, כי כך היו נוהגין בימים ההם, לשמוח בשושן־פורים כפליים. ושלושה חסידים חברים: אריה ברוינשטיין שאר בשרנו, מרדכי פיינשטיין ושמואל יצחק פרידמן, היו עוברים בעיר מדי שנה בשנה רכובים על סוס אחד, והיו אוספים נדבות מכל אחד כפי שנדבו לבו בשביל עניים נסתרים לחג הפסח הממשמש ובא, ואחר־כך היו באים על הסוס לביתו של אבא, והבית כבר היה מלא, והאנשים גם הם „מלאים״ היו, והשמחה היתה במעוננו. זוכר אני איך הושב אחי מרדכי על אותו סוס כמרדכי היהודי בשעתו, ואחדים מן החסידים היו מחזיקים בו שלא יפול, והרקידה מסביב לסוס היתה למעלה מן השיעור, עד שגם

הסוס רקד עמהם, ופני אבי היו כפני מלאך אלוהים ממש. ושירה אחת היתה בפיהם: ככה יעשה לאיש אשר המלך חפץ ביקרו. מי שלא ראה שמחה זו, לא ראה שמחה מימיו, וחבל שבטלו שמחות כאלה ושבת משוש לבנו, כי אבד חסיד מן הארץ.

*

כזאת היתה צורת הבית, בית אבא, וכאלו היו תכונותיו של אבא ומידותיו התרומיות. ויכול היה אבא לשבוע נחת בחייו, אך קפצו עליו יסורי נפש משותפיו. בעיר חורוסטקוב היו תמיד שני שו״בים. וכך נכון וישר, כי טובים השנים מן האחד, אם האחד עושה במלאכה, השני עוסק בגמילות חסדים, אך דא עקא, שלא יכול אבא לסמוך על שותפיו, כי שניהם לא היו ראויים ומוכשרים לאותה מלאכה. בראשית ימיו היה לו לשותף ר׳ שמשון שוחט, ובאחרית ימיו היה לו לשותף ר׳ יוסיל שוחט. הראשון היה למדן במקצת מן המקצת, והשני היה בור גמור, והצד השווה שבהם, ששניהם קלי דעת. שמשון יכול היה לפחות לדפדף בשולחן־ערוך, אך שלא במקום הראוי. כשרצה, למשל, למצוא דין מהלכות נידה, חיפש בהלכות דם.. וכשרצה למצוא הלכה בהלכות מילה, חיפש בהלכות ערלה... פעם אחת היה בחתונה של אחד מקרוביו, ובתוך הסעודה דרש מאת המנגנים לשיר פרק מיוחד מפרקי תהילים, וכששאלו אותו: מהו? השיב: פרק נ״ט, כי שם כתוב: „כלה בחמה כלה ואינמו״... (כלומר: רמז נאה לכלה...). והשני, יוסיל שוחט, היה איש בער ולא ידע וכסיל לא יבין גם את זאת. ומפני ששמשון זה סבר שלמדן הוא ויודע ספר, התעקש לפעמים נגד אבא בדיני כשרות, והיה מעשה שבגללו פרץ סכסוך בין אבא ובין הרב דמתא. ומעשה שהיה כך היה: שמשון שחט בהמה ואמר שלא מצא על הריאה שום ריעותא. ומעולם לא הלך אבא אל הרב כשאירעה שאלה בבית המטבחים, מפני שבקי היה אבא בדיני טריפות לכל פרטיהן, וגם הרב ידע זאת. וכאן, כשראו הקצבים ששמשון נוטה להכשיר ודעתו של אבא להטריף, רצו הקצבים דוקא לפנות אל הרב, כי מה היה להם להפסיד? הרב דמתא היה אז הגאון רבי צבי תאומים ז״ל, ולעת זקנתו היה הדבר, שכבר יצא ספר מתחת ידיו, ספר שאלות ותשובות בשם „ארץ צבי״, ואבא עדיין אברך היה. ובכן הלכו כולם לבית הרב: אבא, שמשון והקצב. שמשון סיפר לרב שלא מצא כלום בשעה שהכניס ידו לתוך הבהמה, וגם אחר־כך כשהריאה הוצאה ונמצאה עליה ריעותא, דעתו נוטה להכשיר. אחר־כך שאל הרב לחות־דעתו של אבא, ודעתו היה להטריף. התחיל הרב לדפדף ביורה־דעה, ומשוחד היה במקצת מדברי שמשון ורצה גם־כן להכשיר. וכאן התחיל ויכוח בינו לבין אבא, ואבא הביא לו ראיות, והרב רצה בכל זאת להכשיר. וכיון שראה אבא שהרב מתעקש ואי־אפשר לו לנצחו, ואבא ידע בבירור שטריפה היא טריפה גמורה, הרהיב עוז בנפשו ואמר לרב בזה הלשון: אני מבקש להטריף את הבהמה ולא להכשיל את הרבים, ולסדר שאלו זו לפני המגיד מברוד, רבי שלמה קלוגער. וידוע שהמגיד מברוד היה מן הפוסקים המקילים בהלכות הריאה, ואף על פי כן, אם המגיד יכשיר שאלה

זו, הרי אני מקבל עלי לשלם את ההיזק, וגם כל קנס שיטיל עלי הרב. הרב נתמלא רוגז על תקפו של אבא ואמר אליו: אני אומר שבהמה זו כשרה היא, ואיך יכול אתה להרהיב עוז נגדי? ולמגיד מברוד אם ארצה אכתוב.

אבא יצא משם בתרעומת והלך בתמימות מבית־כנסת לבית־כנסת ומבית־מדרש לבית־מדרש והכריז בקול רם: היום נשחטה בהמה, ויש שאלה עליה, הרב נוטה להכשיר, ואני אומר שטריפה גמורה היא, ושומר נפשו ירחק ולא יאכל מבהמה זו. וכך הוה, שום אדם לא קנה אף כזית בשר מאותה בהמה, כי הכל סמכו על אבא. יותר מחצי שנה לא בא אבא לבית הרב, ולא ידע אם הרב כתב למגיד מברוד על שאלה זו, והדבר כמעט שכבר נשכח.

אחרי כמה חדשים נסע אבא לצ׳ורטקוב לאדמו״ר זצ״ל. ולצ׳ורטקוב היו נוסעים דרך עיר קופיטשיניץ, ובאותה עיר היה שו״ב שהוא גדול בתורה, חברו של אבי ז״ל, ודרכו של אבא היה להיכנס לבית ידידו בשעה שבעל־העגלה היה עומד לפוש שם כדי שעה או שעתיים. אבא היה אורח חשוב אצל השו״ב, ר׳ חיים הירש היה שמו, וכשבא עכשיו לביתו שאל אותו ר׳ חיים הירש: אברהם, מה היה בינך לבין הרב שלך? — איך אתה יודע? שאל אותו אבא, וממי שמעת על הסכסוך הזה? השיב ר׳ חיים הירש: אני בא עכשיו מן הקלויז, ושם עומד מוכר־ספרים, וראיתי בין ספריו ספר חדש שיצא עכשיו מבית־הדפוס, מרבי שלמה קלוגער, וראיתי שם מבין השאלות והתשובות על הויכוח שהיה לך עם הרב שלך. אם יש ברצונך, מהר ותמצא עוד את מוכר־הספרים בקלויז. אבא הלך ומצא את מוכר־הספרים, וביקש ממנו את הספר „טוב טעם ודעת" מאת המגיד מברוד, ומצא שם אותה שאלה ששאל אותו בזמנו הרב רבי צבי תאומים ע״ה, והמגיד ר׳ שלמה קלוגער ז״ל השיב לו בזה הלשון: נפלאת היא בעיני, איך ששגגה זו יצאה מתחת ידו, שהרי אפילו לפי שסיפר לך ר׳ שמשון, הרי הצדק עם ר׳ אברהם, והבהמה טריפה ומביא לו שם כמה ראיות ומסיים: וד׳ יכפּר בעדך. וכל הרוצה לעמוד על הדבר ולראות בעיניו יעיין באותו ספר וימצא הכל באריכות ובאר היטב. כשחזר אבי ז״ל מצ׳ורטקוב לא דיבר עם שום אדם בזה, והחליט בדעתו להיפגש עם הרב. ובערב יום־כיפור הלך הרב לבית־הכנסת הגדול לכל נדרי, ובבית־כנסת זה היו מדרגות מצד דרום ומצד צפון, וברגע שעלה אבא מצד זה, עלה הרב מצד זה, ונפגשו פנים אל פנים, וכל אחד רץ לקראת רעהו ובירך אותו בחתימה־טובה ובשנה מבורכת. וכך נתפייסו בלי אומר ובלי דברים.

שמשון השוחט כבר לא היה בחיים, וגם הרב רבי צבי תאומים נפטר אחרי זמן קצר, ועל מקומו נתקבל לרב רבי יעקב ברבש ז״ל, ועל מקומו של שמשון בא יוסיל שוחט, ויש אומרים שלא בא מעצמו ולא על דעת המקום ולא על דעת הקהל, אלא הרבי מאולעסק עבר דרך חורוסטקוב ורצה להיפטר ממנו ו„שכח" אותו בעיר הזאת, ויוסיל זה הלך לקלויז הוסיאטין והתחסד עם חסידי הוסיאטין, והתפלל בבית־המדרש של בעלי־המלאכה, וכך רכש לעצמו צדדים ונשאר שוחט בחורוסטקוב. משותף זה סבל אבא צרות צרורות,

כי מלבד שלא ידע הלכות שו״ב כראוי, היה גם קל בדעתו, ולבקשה קלה מאת הקצב היה מוכן להכשיר טריפה גמורה. ואבא כשראה זאת סמרו שערות ראשו, והיה מוכרח לקבל על עצמו שלא יתן לו ללכת לבית־המטבחים בלעדיו. אך מעלה זו היתה בו ביוסיל שו״ב, שהיה מכבד את אבא וידע ערכו וציית לדבריו. אבל הקצב רצה דוקא להתייחד עם יוסיל שוחט, וכיוון את השעה שאבא עמד בתפילת שמונה־עשרה, ואבא היה מאריך תמיד בתפילתו בכלל, ובשמונה־עשרה בפרט, והקצב ידע זאת, ודוקא באותה שעה נכנס לתוך הקלויז בבהלה וקרא את אבא לבית־המטבחים, ובזה ביקש לצאת ידי חובתו. אבל אבא הפסיק את תפילתו באמצע והלך, כי כמעט כל העיר, ובפרט החרדים שבה, לא סמכו אלא על אבא בלבד, ולא אכלו בשר עד שידעו בברור שאבא היה בשעת הבדיקה. דבר זה גרם לאבא צער גדול ויסורי נפש עד מאד, וכמעט שהחליט בדעתו להניח את מלאכתו, כדי להיפטר מן האחריות הגדולה המוטלת עליו, ורק אמא ע״ה עיכבה בידו ואמרה לו: ופרנסה מה תהא עליה? ואחריות של בנים ובנות עלינו. מה עשה אבא, כשראה שלהמשיך כך אי אפשר, נסע בסוד להוסיאטין וסיפר לרבי, רבי מרדכי בנו של רבי ישראל מרוז׳ין זצ״ל, את כל הענין, והתאונן לפניו וביקש עצה מפיו. מה עשה אותו צדיק, הזמין את שניהם, את אבא ואת יוסיל. ורשם כתב בתוקף איסור, ושניהם חתמו עליו, שלא ילכו זה בלא זה לבית־המטבחים, ואפילו אבא גם הוא לא ילך לבדו, ועשה זאת בכוונה, כדי שלא לבייש את יוסיל. ומאז היו כבר ידיו של יוסיל אסורות, והיה מוכרח להמתין לאבא עד שסיים את תפילתו בכוונת הלב, ושום אדם, וגם הקצבים, לא ידעו סיבת הדבר. וכך נמשך סדר־הדברים זמן רב. והיה אבא יכול למצוא קצת מנוחה לנפשו, אבל נגזר עליו להיות סובל צרות ויסורים, ואם לא מיוסיל עצמו, הרי קם בנו תחתיו. וצרה זו של בנו הרתיחה את כל העיר, ואת חסידי צ׳ורטקוב בפרט, ומעשה שהיה כך היה.

לאבא היו ארבעה בנים ושלוש בנות. על הבנים אדבר להלן באריכות ובסדר, ועל הבנות אספר כאן מה שצורך בו לענין המאורע הבת הבכירה היתה אחותנו צביה, שניה לה אחותנו פרידה, והשלישית אחותנו יהודית. את אחותנו צביה השיא אבא לאיש יקר מעיר טרעמבובלה, אפרים דרימער, והזוג היה סמוך על שולחנו של אבא שנים מספר. בינתיים למד גיסי אפרים מאבא מלאכת השו״ב, ונתקבל לשו״ב בק״ק קידירינייץ, עיר קטנה, וגיסי אפרים יצא מבית אבא מצוייד במעלות ובמידות טובות, ומידת הכנסת אורחים עלתה על כולנה. ושם באותה עיר קטנה, אף כי פרנסתם היתה מצומצמת, עסקו שניהם, אחותנו צביה וגיסנו אפרים, במידה זו למעלה מן השיעור, ליוו ולקחו בהקפה ואספו נדבות ועמדו על פרשת דרכים והביאו עניים מרודים הביתה, וכל הנכנס לביתם יצא שבע.

ואת אחותנו השניה פרידה השיא אבא לאיש משה גאבער מכפר קוסוב, סמוך לצ׳ורטקוב. אבי החתן היה מופלג בתורה וירא־שמים מרבים, וגיסי משה למד גם־כן מלאכת השו״ב מאת אבא, והוא ואשתו אכלו על שולחנו, והיה בדעתו שהוא ישאר אצל אבא לסייע לו בעבודתו לעת זקנתו. וכאשר שמע זאת שותפו של אבא, יוסיל, התקנא

בו ורצה שגם בנו ילמד מלאכת השו״ב, להיות לו בעזרו, ונכנס לאבי ז״ל וביקש ממנו שילמד גם את בנו מאיר הלכות שחיטה. אבא הסכים ולימד את שניהם יחד, את גיסי משה ואת מאיר בנו של יוסיל. אבל משה קיבל תורה מאבא בזמן קצר, ומאיר לא נכנס אף דין אחד במוחו, כי היה מוחו מטומטם ושוטה גמור היה. גיסי משה נכנס לרב דמתא רבי יעקב ברבש ז״ל וקיבל ממנו תעודה, כי תהה על קנקנו ומצא אותו ראוי לכך, ואת מאיר בנו של יוסיל לימד אבא שנה תמימה, ולא ראה ברכה בלימודו, ואף־על־פי־כן בא לרב לעמוד לבחינה, וכשראה הרב שאינו יודע בין ימינו לשמאלו ובהמה רבה, שלח לקרוא את יוסיל אביו ואמר לו, שכפי עומד דעתו אין בנו מאיר מוכשר למלאכה זו, ויפנה אותו למלאכה אחרת. הלך יוסיל לקלויז הוסיאטין והלשין לפני אנשי שלומו, שהרב אינו רוצה לתת לבנו תעודה. נכנסו להרב אחדים מן הקלויז ושאלו אותו לסיבת הדבר, והרב השיב להם, כי בחן אותו ומצא וראה הקנקן ריק. ומדוע נתן הרב תעודה למשה חתנו של ר׳ אברהם ? — מפני שעמד בבחינה ומצאתיו ראוי לכך. אבל עזי־פנים שבחסידי הוסיאטין לא הסתפקו בתשובה זו ואמרו : אם אין מסייע ליוסיל, גם לר׳ אברהם אין מסייע. וכאן יצאה הקנאה ללהב ותהי למחלוקת גדולה, וחסידי צ ורטקוב היו נרגזים ולא יכלו לשאת את העלבון של גיסי משה, שהיה יושב אוהל ואינו יכול לצאת לבית־המטבחים ולשחרר את אבא חותנו מעבודת היום. מהם נסעו לצ׳ורטקוב וביקשו מכתב מסבא קדישא לחסידי הוסיאטין, שישובו מדרכם הרעה. וסבא קדישא רבי דוד משה זצ״ל ציוה לגבאי שלו הירשל ראפופורט שיכתוב לאנשי העיר בכלל ולחסידי הוסיאטין בפרט. הגבאי ר׳ הירשל ראפופורט כתב דברי כבושין כיד ד׳ הטובה עליו, ותוכן המכתב היה בערך כזה : לאנשי העיר הנכבדים, ולחסידי הוסיאטין, כולם יעמדו על הברכה שמברך אותם הצי״ע (הצדיק יסוד עולם). והוא נתן לי פקודה לפנות אליכם בבקשה למען השלום והאמת, שלא תחזיקו במחלוקת חינם ודעתו הקדושה היא ששני האברכים האלה, כלומר, משה חתן ר׳ אברהם ומאיר בנו של ר׳ יוסיל, יסעו לרב מעיר אחרת, ואותו רב יבחן את שניהם ועל פיו יקום דבר, והאמת והשלום אהבו. כה דברי המעתיר בעד כלל ישראל, מרן הצי״ע.

מכתב זה נמסר לידי חסידי הוסיאטין, וכאשר קראו את המכתב לפני קהל חסידים, קפץ אחד מהמנין, עז־פנים ומחוצף, הירש ק. שמו, וחטף את המכתב מידי הקורא ואמר בכעס : למה לו להרבי מצ׳ורטקוב לכתוב מכתב לעיר חורוסטקוב. הרי המחוז של הממשלה הוא בהוסיאטין, ומשם צריכה לצאת ההוראה. ואם משה חתן אברהם ילך למטבחים, יקצצו רגליו... כה גידף החצוף הזה כ״ק הרבי הצדיק מצ׳ורטקוב, והבערה ללהב יצאה מצד חסידי צ ורטקוב, על החוצפה כזו מצד אותו איש, ועל אשר שמעו חבריו ושתקו, ולולא אירעו שני מקרים משונים, מי יודע כמה היתה המחלוקת נמשכת, כי לא ארכו הימים, ואותו חצוף הירש ק. הרגיש פתאום ברגלו הימנית למטה מהארכובה גירוי, וגירד גרידה קטנה באותו מקום, וכרגע אדמה הרגל וכאב נורא אחזהו. קראו מיד לרופא

אויערהאן, רופא יהודי מומחה, והרופא אמר שהמצב לא טוב וציוה להביא אותו ברכבת המהירה לווינה, ונסעו עמו שני אנשים, אבל לווינה לא באו, כי מת בדרך. ואחרי זמן קצר עלה תבלול בעינו של מאיר בנו של יוסיל שו״ב, ואז ראו כולם כי יד ד׳ עשתה זאת, ותשקע התבערה והמחלוקת פסקה — ומשה גיסי הלך לבית־המטבחים ואין פוצה פה ומצפצף.

*

אתחיל לספר צער גידול הבנים. ארבעה בנים היו לו לאבא. הראשון מרדכי, שני לו דוד, השלישי אני הכותב, חנוך העניך, והרביעי אשר. אבא חינך את בניו כפי רוחו, על ברכי התורה והיהדות. בתחילה מסר אותם למלמדי־דרדקי, ואחר־כך למלמדי גמרא, ושכר־לימוד שולם בדיוק מדי חודש בחודש. וכשהגיע ראש החודש לא איחר אפילו יום אחד, ובמקרה שלא היתה הפרוטה מצויה בבית, ליוה ושלח למלמד שכר־לימוד, כי תלמוד תורה כנגד כולם. וממלמד הגמרא עברנו אל הקלויז, ושם למדנו יחד עם שאר הבחורים וכל אחד מאתנו התחבר עם חבריו בזמנו, ואז התחילה השקידה וההתמדה במקרא, במשנה ובגפ״ת, וכל אחד ואחד רצה להקדים את חברו והשכים לבוא לבית־המדרש, וקנאת סופרים תרבה חכמה. ומדי ערב בערב כשגמר אבא את עבודתו, נכנס אל הקלויז וקודם שישב ללמוד את שיעוריו קיבל מאתנו דין־וחשבון ממה שלמדנו באותו יום ואיך למדנו, אם לא רימינו את עצמנו, כי אבא היה דייק וגמיר בעמקות גדולה ובהסברה ישרה. ויותר מכל הקפיד על ההונאה, כלומר הונאת עצמו, כי הרבה מבחורי הקלויז למדו לימוד שטחי ורימו את עצמם, ואבא הזהיר אותנו משיבוש זה, וכאשר שמע מאתנו חשבון הנפש — שאל מה למדנו במשך היום, וכמה, ואם מבינים אנחנו היטב מה שלמדנו אם מצא כי הכל כשורה ואין שום הנאה של שטות, הראה לנו חיבה יתרה והיה נהנה הנאה מרובה. אבל אוי ואבוי היה כשראה שעשינו שקר בנפשנו. אז קיבלנו עונש ותוכחת מגולה בדברים המתיישבים על הלב כאבנים כבדות. וזכורני שאמר פעם בזה הלשון: התורה הזהירה מאוד על ההונאה, הן על הונאת ממון והן על הונאת דברים. הזהרה זו כמובן בין אדם לחברו, כמו שכתוב „ולא תונו איש את עמיתו״ (ויקרא כ״ה). אבל להזהיר את האדם שלא יונה את עצמו, לזה לא צריך קרא... ודבר זה ירשנו כולנו מאבא ז״ל, כשם שאסור לו לאדם לרמות אחרים, כך אסור לרמות את עצמו.

ועתה אתחיל פרשה שניה, פרשת אחי דוד, הבן השני מארבעה הבנים. אחי דוד היה כלי יקר ובחור כהלכה, ואבא השתעשע בו, כי בירך ד׳ אותו בזכרון נפלא ובתפיסה מהירה, וכל מה שלמד בבית רבו, וכל מה שלמד מאבי ז״ל, וכל מה שלמד מעצמו, היה כמונח בקופסא. מתמיד גדול היה, והיה שם לילות כימים ובין בחורי־החמד של הקלויז היה נמנה, גם לבית הרב דמתא, רבי יעקב ברבש ז״ל, היה נכנס, והרב למד עמו ועם עוד בחורים שיעור בחושן־המשפט, ותלמיד חביב היה בעיני הרב, כי תפס הכל במהירות

נפלאה. גם במידה זו הצטיין בין שאר חבריו, שלימודו לא היה מעולם בשטחיות. הוא אהב לרדת לעומק הענין ולהבין כל דבר על בוריו, כפי שהורגל בבית אבינו ז״ל, ולבו היה ער לכל דבר, לשמוע ולשמור וגם לעשות.

והנה מעשה שהיה: פעם אחת בא לעירנו יהודי חרד מנכדי הבעש״ט ז״ל. לאן בא יהודי כזה — לקלויז. שם מצא כר נרחב להתקרב ולהתקשר עם הבחורים והם כיבדו אותו ואספו נדבות מנדיבי העיר ומאנשי הקלויז עצמם. ואותו נכד הרבה שיחה עמהם, דברי תורה וסיפורי־מעשיות על הבעש״ט ושאר צדיקים. ואגב סיפר להם, ששמעו מאביו שקבלה בידו מאבותיו, שאם אדם טובל במקווה כשרה תשעים יום כסדר בלי הפסק אפילו של יום אחד, ובכוונה רצויה, הריהו קונה לו זכרון טוב, וכל מה שרואה וכל מה שלומד נשאר בזכרונו לעולם, ולפורה שר השכחה אין שליטה עליו כלל. וסגולה זו היא סגולה בדוקה ומנוסה. כל הבחורים שמעו והשתוממו, אבל לא עלה אף על דעת אחד מהם לעשות מעשה. אחי דוד לא רצה לצאת ידי חובתו בשמיעה בלבד. הוא היה אומר ועושה, ומיד למחרת התחיל ללכת למקווה, ולא רצה להמתין אפילו להתחלת הקיץ, והלך מדי יום ביומו. וימי החורף נכנסו לעצם תקפם והכפור היה חזק מאד, ושום אדם, אפילו חרד שבחרדים, לא סיכן עצמו לטבול במקווה קרה בימים הללו, אך הוא לבדו התקפל באדרתו והלך. ויהי היום והכפור היה חזק כל־כך, עד שהגוי יאצקי, שעבד בבית־המרחץ העירוני, תמה עליו והצטלב בראותו אותו ואמר לו ששום יהודי לא היה היום במקווה, כי המים צוננים כקרח, ולא נתנו בשום אופן להיכנס למקווה ואותו גוי ימ״ש גרם להפסקת הטבילות.

עוד מעשה, ואף הוא מעשה בנכד שבא ונתגלגל לתוך הקלויז, והתחבר עם הבחורים חובשי בית־המדרש. ואותו נכד היה תלמיד־חכם גדול והשתעשע עמהם בפלפולי דאורייתא, ותוך כדי דיבור סיפר להם שבעיר סיגעט שבמדינת הונגריה יש ישיבה גדולה, ובחורים למאות יוצאים ונכנסים ובין היוצאים יש מספר גדול של תלמידים מצוינים, בקיאים בש״ס ובפוסקים וראויים להוראה. ובכלל כל היוצאים אותה ישיבה מזויינים בהלכה ובאגדה, והישיבה עומדת במדרגה גבוהה ותחת השגחה מעולה ויש לה שם טוב, ובחורי הישיבה מתפרנסים מן הקהילה בכבוד. ואותו נכד סיים דבריו ואמר: אשרי מי שנכנס לתוך ישיבה זו. ואף עכשיו שמעו כל הבחורים את הגדולות והנפלאות והתשבחות שסיפר להם אותו נכד על הישיבה שבסיגעט, אבל אף אחד מהם לא עלה על דעתו לעזוב את הקלויז ואת העיר ואת בית הוריו ולהיות נע ונד בארץ נכריה. ואך אחד ויחיד ומיוחד נתן אוזן קשבת לדברי המספר, ולא חשב הרבה והחליט בלבו להוציא את הדבר אל הפועל. במוחו כבר עברו רעיונות שונים: הנה הוא מדלג על ההרים ומקפץ על הגבעות, ויעלה ויבוא ויגיע למדרגה גבוהה, להיות רב בישראל, ומורה־צדק בקהל עדת ישורון, או רב־מטעם, וייקרא שמו בישראל קרייז־ראבינער. ומי היה אותו אחד שהחליט בדעתו לעשות מעשה — עוד פעם אחינו דוד, הוא שנפשו איותה ויעש. אבל להוציא דבר זה אל

הפועל לא היה כל־כך קל, כי דבר זה דורש דמים, הוצאות הנסיעה וצידה לדרך, ולסדר חפציו ומלבושיו ועוד. ראשית כל מצא דוד לנכון לגלות את סתרי־לבבו לפני, וביקשני להיות לו לאחי־עזר ולאחי־סמך, והזהיר אותי בהזהרה חמורה, שלא אגלה סודו לאבא או אמא, והטיל עלי אימה יתירה. ואחר־כך דרש ממני לסייע אותו בעבודתו, ויש בידי לסייע לו. במה? שאלתי אותו, ואמר לי: הרי אבא שולח על־ידך מדי שבוע בשבוע תשלומין שמשלם בעד ההלואה לבאנק של הבארון הירש, שני שבועות זה אחר זה לא תשלם, והסכום תמסור לידי, ואבא איננו מעיין בפנקס אם שילמת אם לאו. ואני מרוב פחד עשיתי כדבריו. וכך הכין עצמו לדרך. בבוקר לא עבות אחד העיר אותי משנתי, ויצאנו שנינו החוצה בחשאי, והלכתי עמו כברת ארץ ללוותו, ונפרדנו איש מעל אחיו בחיבוק ונישוק, והוא הלך בדרכו לעיר קופיטשיניץ, התחנה הראשונה של מסילת הברזל, ואני שבתי הביתה בנפש מרה ובלב דופק. אבי ז״ל קם וסבר שבנו דוד נמצא בקלויז כדרכו, אך עברו שעות, ודוד לא חזר הביתה, וכבר הגיע זמן ארוחת הצהרים, ודוד איננו. רעש והמולה בבית: היכן דוד? אבא הלך מקלויז לקלויז ומבית־מדרש לבית־מדרש, ואמא הלכה לחפשו על גדות הנהר שבעיר. ואני ישבתי בפינה נסתרת ובכיתי במסתרים, ולא עלתה בדעתם לשאלני אם יש לי ידיעה כלשהי עליו. כך ראיתי את הצער של הורי, ואת הסוד לא יכולתי לגלות, כי יראתי מאבא ואמא, שלא אקבל עונש על שלא גיליתי זאת מקודם. עברו שני ימים ונכנס פתאום לביתנו אחד מבני העיר, וסיפר כי שלשום נסע לקופיטשיניץ ופגש אותי ואת אחי דוד הולכים בדרך בכביש המוליך לעיר הזאת. ומעכשיו התחילה הדרישה והחקירה. כמה מלקות קיבלתי אין אני זוכר עכשיו, אך זוכר אני שאילצוני להודות ולספר הכל ובאר היטב. סיפרתי הכל והתנצלתי שהייתי אנוס על־פי הדיבור של אחי, שהזהיר אותי בהזהרה חמורה והטיל עלי אימה נוראה, ואתם יודעים שהוא גדול ממני ומושל עלי. דמעות־גיל זלגו מעיני אבא. מצד אחד שש ושמח שבנו חי וקיים בעולם ותחי רוחו, ומצד שני בכה על מעשה־נערות כזה, לעזוב בית־הורים בלי רשות ולנדוד לארץ נכריה. והרי חיבה יתירה היתה נודעת מאבא לאחינו דוד, והתפאר בו תמיד, ויקו לתוצאות גדולות וטובות, ועכשיו שיצא מרשותו מי יודע...

הדבר נתפרסם בכל העיר, והכל ידעו צערם של אבא ואמא, ואני ביחוד הייתי מלא דאגה וחרטה, על שגרמתי להם אותו צער, ובינתיים בא אחי דוד לעיר נאדבורנה, ויחן את פני העיר, ולפנות ערב נכנס שם לאחד הקלויזים בין מנחה למעריב ישבו בחורים וזקנים ועסקו בתורה, זה במשנה וזה בגמרא וזה בשולחן־ערוך, ואחי יושב לצדם והתערב בפלפולם. היה ביניהם איש יהודי עשיר, שנתן עינו באחינו, ונשא חן בעיניו, כי אחינו היה באמת בחור נאה, יפה־תואר ויפה־מראה, עם פאות מסולסלות ומלא חן, ואותו איש ניגש אליו ונכנס עמו בשיחה ושאלו: מאין ולאן? ואחינו השיב לו, שהוא נוסע לסיגעט, להיכנס לישיבה, כי נפשו חשקה בתורה. וכיון ששמע אותו נגיד כך, אמר לו בזה הלשון: שמע בני, לי יש בן, בערך בגילך, והוא יושב כמעט כל היום ולומד, אבל בודד הוא,

ואין לך חבר להתחבר עמו, ובכן עצתי היא שתשאר כאן ותלמדו יחד, ואני אמסור לכם חדר מיוחד, ותלמדו בהתמדה בלי מפריע. ספרים יש לי לרוב, ומכל המינים, ואתה תאכל ותשתה על שולחני וכל צרכך עלי, ואני מקווה שכאן תמצא מנוחתך, מנוחת הגוף ומנוחת הנפש. אחינו לא חשב הרבה והסכים, ונשאר בעיר נאדבורנה בבית העשיר. ומאת ד׳ היתה זאת, כדי שאותו תכשיט ישוב לקנו, ולחיק הוריו.

ויהי היום, ואיש אחד מעירנו חורוסטקוב, איש חכם מחוכם ומופלג בתורה ור׳ דוד לייב ארניש שמו, בא לנאדבורנה לשם איזה עסק, ופגש פתאום את אחי מטייל ברחוב העיר. ור׳ דוד לייב כבר ידע כל המעשה, וגם על צערם של אבא ואמא, ועשה עצמו כאילו לא ידע, ושאל אותו בתמיהה: מה אתה עושה כאן, דוד? אחינו דוד רצה להשיאו לדבר אחר ולדחותו בקש בכל מיני דמיונות שלא היו ולא נבראו, עורבא פרח! אבל אדון זה לא הניחו לסיים את דבריו, ואמר לו בקול נגיד ומצווה: דוד, אתה חוזר אתי הביתה, מהר וקח את החבילה שלך ועשה כאשר דיברתי, כי אני יודע הכל! אבא שלך מצטער עליך, ואתה יושב בנאדבורנה ומסלסל בשערך? מעשיך מעשי קונדס הם, וכן לא ייעשה. כלום חסר לך דבר בבית אביך? כמה ספרים יש בבתי המדרשות שבעירנו, וכמה ספרים יש בבית אביך! האין די לך בכל אלה? ואתה בורח מבית־הוריך בלי רשות? הכי חשבת שאביך המופלג ישמח במה שברחת לישיבה? הסכלת עשה, דוד, מהר ובוא עמי ונסע הביתה, כי לא אסע מכאן בלעדיך. כך גולל לפניו ר׳ דוד לייב ארניש מגילת תוכחה, ואחינו דוד לא מצא מענה ונאלם דום. ויסע ויבוא חורוסטקוב. ור׳ דוד לייב השיב את הצפור לקנה, והשמחה היתה במעונו של אבא. ואבא ז״ל נתן לו שלום ביד רחבה, הסביר לו פנים יפות כאילו לא היה שום דבר, וגם אמא ע״ה לא אמרה לו כלום, ולא לקחה ממנו שום דין־וחשבון, נתנה לו לאכול ולשתות והכל שב לקדמותו. דוד אחינו היטה אותי הצדה ושאל אותי ודרש ממני לספר לו הכל בפרטות, ואני סיפרתי לו הכל כמו שהיה, לא חיסרתי דבר. אחר־כך שב אחינו דוד לספריו ולחבריו שבקלויז, וגם אני הכותב למדתי בשקידה רבה ובהתמדה גדולה. ואחינו אָשר, הצעיר משנינו, בן בשלוש־עשרה בערך, אף על פי שעדיין לא הגיע למדרגה זו ללמוד בעצמו, הנה מטבע ברייתו היה בעל מוח חריף ובעל תפיסה מהירה, כל מה שלמד קיבל בפעם אחת, בחינת מהיר לשמוע וקשה לאבד. למשל, ביום שהיה לבר־מצוה, עשה אבי ז״ל סעודת מצוה, כמנהגו. שעה קלה לפני הסעודה נכנסנו אני ואחינו דוד לחדר מיוחד עם אחינו אָשר ולימדנו אותו פירוש בסוגיה של מצות־עשה שהזמן גרמא, והוא תפס את הפירוש במוחו החריף על רגל אחת, וחזר עליו אחר־כך לפני הקרואים בלי שום שגיאה, ואבי ז״ל שמח ונהנה מאד.

*

אחרי שנתיים בערך שבתה מדהבה ושכינה נסתלקה מביתנו, כי עלה המות בחלונינו, ונטל עטרת ראשנו, ואברהם אבינו מת בליל שביעי של פסח, בשנת ה׳תרנ״ז לחשבוננו.

את הסדר הראשון של חג הפסח ערך אבא בשמחה רבה ובהתלהבות יתרה מן הרגיל. וכשהגיע לזמר „חסל סדור־פסח" ירד ממיטת־ההסיבה ולקח את כל בניו ורקד עמהם בהתרוממות הנפש, עד שאמא נתעוררה מנמנומה ומחאה כף. והשמחה היתה גדולה עד שעה שתים בלילה, ואי אפשר לתאר אותה שמחה. השכינה היתה שרויה על פניו של אבא. ואף־על־פי שכל הסדרים בכל שנה ושנה היו ערוכים בקדושה ובדביקות וביראה עילאה, נתפעלנו ביותר מאותו סדר ומאותה רקידה, מפני שהכל היה יוצא מגדר הרגיל, ולא ידענו ולא הרגשנו ולא עלה על דעתנו, כי רקידה זו היא הרקידה האחרונה, ואותו לילה אינו ליל־שמורים, אלא ליל־פרידה.

אבא קם בהשכמה, כדרכו, והלך למקווה וטבל את עצמו, חזר הביתה ובירך ברכות השחר, ואחר־כך הלך לבית־התפילה, וכשחזר משם ובא הביתה אמר לאמא שתציע לו את המטה, כי מרגיש הוא את עצמו לא בטוב. ואת הסדר השני ערך כבר במטה, ובבוקר כשבא הרופא, לא נתן לנו תקוה טובה, וביום הראשון דחוה"מ טלגרפנו לפוטיק, ואחינו מרדכי בא. הדלת לא נסגרה, זה יוצא וזה נכנס, וכמעט כל העיר היתה ערה וזה לזה שואלים: מה שלומו של ר' אברהם? המחלה התחזקה והרופאים אמרו שהחולה חלש כמו ילד בן שנה. אף־על־פי־כן שפתי צדיק ידעון רצון, ולא פסק פומיה מגרסא ותפילה כל הימים שהיה חולה מסוכן. הקרובים והידידים לא מצאו מנוחה, נסבו על הבית ולא יכלו לעמוד במקום אחד. וזכורני ששאר־בשרנו אריה ברונשטיין ע"ה, שאבא היה דוד, היה מהלך יומם ולילה בראש כפוף ועיניו זלגו דמעות מרוב צער, כי ראה שהשמש שוקעת בעצם זהרה, ובכל פעם נאנח ואמר: אוי, הדוד אברהם. וכשקרב היום, הבית היה מלא מפה לפה. ופינחס הוכמן, אחד מבני העיר, שתה לחיים לאבא, ואמר: לחיים, ר' אברהם, יהי רצון שתחלים במהרה ותקום ותלך לבית המטבחים. ואבא הפסיקו ואמר לו: וכי זאת היא התכלית? — עדיין לא תיקנתי בעוה"ז כלום...

וביום רביעי דחוה"מ זכיתי אני לעמוד לפניו ולהחזיק את הסידור, סידור של האר"י ז"ל פתוח לנגד עיניו, והוא התפלל לכל היום. וזכורני שסילוני דמעות נמשכו כחוט ארוך מעיני עד הסידור, ואבא ז"ל היה מנענע שפתיו וקורא בלחש. ומפעם לפעם שמענו שהדיבור הולך ונחלש. ולפנות ערב התחזק פתאום וישב על המטה, וציוה להביא לו את הכלי, והסך את רגליו, ורחץ את ידיו בקדושה ובטהרה, ולבש כותונת ושכב, שפתיו היו מרחשות. וכשהטינו אוזן שמענוהו אומר: ברוך ד' ביום, ברוך ד' בלילה, ברוך ד' בשכבנו, ברוך ד' בקומנו, כי בידך נפשות החיים והמתים ,אשר בידו נפש כל חי, ורוח כל בשר איש. וכשאמר: בידך אפקיד רוחי, יצאה נשמתו הקדושה. בכל בתי־הכנסיות שבעיר כבר התפללו מעריב וכרגע נתפשטה השמועה, והבית נתמלא מפה לפה, כל המתפללים מכל בתי הכנסיות ומכל בתי־המדרש, כולם נקבצו ובאו מלובשים בבגדי יו"ט, ומאות אנשים עמדו בחוץ, וכל אחד אמר לחברו בכאב לב: אוי, ר' אברהם איננו, עניו היה בחייו ועניו במותו, לא רצה שנספידו ונספר בשבחו, ונפטר ביו"ט.

הבית היה מלא כל הלילה, ואנחנו כולנו ישבנו כפופי ראש מסביב לאמא, ועננֵי חושך וקוֵי יגון היו נמשכים ממטתו של המת מקצה הבית ועד קצה הבית. אמנו ע״ה היתה חכמה גדולה ולשונה לשון לימודים, אך כל הלילה שתקה ולא הוציאה אף הגה מפיה, ובבוקר השכם, כשהורידו את המת מן המטה על הארץ כמנהג, התחזקה אמנו החלושה והשבורה וישבה על הארץ אצל המת, וקראה את בניה ובנותיה אליה ופתחה את פיה והתחילה בדברי קינה, וכל העומדים מסביב בכו אתנו, וכאשר אמרה לנו: ילדי, הידעתם מי אבד לנו? פרצה מלבנו בכיה נוראה, שאי אפשר לתאר בחרט אנוש. אחר־כך כפפה ראשה מול ראשו של אבא ואמרה לו בזה הלשון: אברהם, תזכור את ההבטחה שהבטחתני. אחרי זמן הפצרנו באמא, שתגלה לנו מה היא ההבטחה שהבטיח לה אבא. וסיפרה שעוד בימי נעוריו של אבא ז״ל, כשהיה קם מדי לילה בלילה אחרי חצות לעבוד עבודת הבורא ולמד שיעוריו הקבועים, קמה גם אמא ע״ה עמו והבעירה את התנור והכינה לו חמין, וכך התנהגה כל ימיה, ותנאי התנתה עמו, שיתן לה חלק מעבודתו ותורתו בעולם הבא — ואבא הבטיח לה. אחר־כך באה החברה קדישא, ואחריה גדודי אנשים החרדים ותלמידי החכמים. ומשה וינטר, אחד מחסידי הוסיאטין ותלמיד־חכם גדול, אף על פי שבשעת המחלוקת שבין משה ומאיר היה גם הוא בין המתנגדים, עכשיו עמד על סף הבית ולא נתן להיכנס לשום איש שלא טבל מקודם במקווה, והכריז, שכל מי שלא טיהר את עצמו במקווה אסור לטפל בגוף קדוש זה, והוא בעצמו עמד ודמעות זלגו מעיניו. וכל העיר מקטון ועד גדול מאיש ועד אשה באו לחלוק כבוד לאברהם אבינו, ואנחנו ארבעה בניו נשאנו את המיטה.

נסתם הגולל וחזרנו הביתה במנוד ראש, ואתנו נכנסו הביתה קרובים וידידים והביאו עמהם סעודת הבראה וגם משקה לכבוד יום־טוב, ולנחם אותנו בשבתם אתנו יחד. הכל ישובו דום ואין דובר דבר. שממון, יגון וריקנות בכל פינה ופינה. אחר־כך קם אחד מן המסובין ושתה לחיים, והושיט ידו גם לאחינו מרדכי, הבכור שבבנים, ואמר לו: מרדכי, אביך מת, נפלה עטרת ראשנו, ובכן אתה מרדכי תמלא את מקומו להיות שו״ב בעירנו. ומאז נשאר אחינו מרדכי בחורוסטקוב, ונשא אשה שניה מטארנופול, בת נדיב ושוע, מר דוד מארמר, איש נכבד ותלמיד חכם ממשפחה הגונה. ובנו היתום מאשתו הראשונה נשאר בפוטיק אצל סבא וסבתא, ובסתא שרה גידלה וחינכה שני ילדים: את נכדה פינחס מבתה, ואת הילדה שלה, שילדה קרוב לעת זקנתה. ואחינו מרדכי הביא את אשתו חיה מטארנופול, וקיבל את החזקה של אבא ז״ל ונתן חלקו מהמשכורת לאמא. גיסנו משה עם בני ביתו, כלומר, עם אחותנו פרידה וילדיה שילדה לו בחורוסטקוב, חזרו להוריו לכפר קוסוב. ואחותי יהודית, שנתארסה עוד בחיי אבא עם שמעלקי פראנציוז מטארנופול, השיא אותה עכשיו אחינו מרדכי, ונשארה בטארנופול. כך נתרוקן הבית ולא נשארו עם אמא אלא אנחנו שלושת האחים: דוד, אני ואָשר. דוד היה כבן עשרים ואחת, אני בן תשע־עשרה, ואָשר כבן חמש־עשרה.

השינוי שנתהוה בבית, גרם לשינוי גם בלב אחינו דוד, ומחשבות שונות התחילו לפעם בקרב לבו פנימה, ועיניו צפו למרחוק, ובמסתרים הכין את עצמו לעזוב את הבית ולנסוע לעיר צ׳רנוביץ, ולהיכנס שם לאיזה בית־ספר להשתלם במדעים, וכבר היו בידו כל הניירות הנחוצים לו, וגם תמיכה הובטחה לו ממקום גבוה ולאחר שהכל כבר היה מוכן בסדר נכון, ולא חסר לו אלא לקחת חבילתו ולעשות דרכו, גילה את כל מחשבותיו לאמא. אמא לא חשבה הרבה ונכנסה עמו לחדר מיוחד ואמרה לו בזו הלשון: דוד בני, אם תעזוב את הבית ותסע למרחקים, הרי תקצר שנות חיי, ואמות קודם זמני. הדברים הללו ירדו כמדקרות חרב בחדרי בטנו, והתרגש מאד מאד, כי בעל רגש היה מעולם, ואת אמא אהב בלב ובנפש, ובשביל להפיס דעתה הראה גבורה נפלאה בו במקום, ולקח את כל הניירות והתעודות, שהשיג אותם אחרי רוב השתדלות ויגיעות, וקרע אותם לפניה. וכך נשאר עוד בחורוסטקוב. אבל סופו הוכיח על תחילתו שישיבתו בחורוסטקוב לא היתה אצלו אלא ישיבת עראי, כי ראשו ורובו היו כבר מחוץ לעיר מולדתו, ורק שולחנו היה בתוך הבית. גם כוח־ההתמדה הקודם סר ממנו, וגם הרב דמתא, הרב הגאון ר׳ יעקב ברבש ז״ל, שאצלו למד פעם שיעור קבוע מדי יום ביומו, נסתלק מן העולם, ועירנו נשארה בלי רב. ובינתיים חלתה אמנו היקרה ונפלה למשכב, וכאשר קרבו ימיה, שמרנו עליה ולא הסחנו דעתנו, ומדי ערב בערב ישבנו שלשתנו, דוד אחי ואני ואחי אָשר ליד המִיטה. וכוחותיה של אמא רפו מיום ליום ומשעה לשעה. ובלילה האחרון אור לחמשה־עשר בטבת של שנת תרנ״ט, ישבנו שנינו, אני ואחי דוד, ובינתיים חטפתו שינה ונתנמנם, ואני לבדי ישבתי אצלה והייתי ער. פתאום הושיטה אמי את ידה, שמה את ידי בידה ולחצה אותה בלי אומר ובלי דברים, ואך שפתיה נעות, וכרגע יצאה נשמתה. הרימותי קולי וצעקתי: דוד, מהר ובוא הנה! ואמנו כבר שבקה חיים... למחר, ט״ו בטבת, הולכנוה למנוחת עולמים ושבנו בפחי נפש, יתומים בלי אב ובלי אם. כולנו היינו מדוכדכים, ויותר מכולנו אחינו דוד, והוא התחיל לשוב למחשבותיו הראשונות, לעזוב את העיר, כי כל העיר היתה בעיניו כסוכה נופלת.

בינתיים התחילה העיר לדבר על מינוי רב, ואך התחילה לדבר, כבר התלקחה מחלוקת בעיירה. חסידי הוסיאטין רצו שהרב החדש הנבחר יהיה דוקא מחסידי הוסיאטין, וחסידי צ׳ורטקוב רצו שיהיה מאנשי שלומם הם, ושאר העיר, סתם בעלי־בתים, אמרו: אנו לא חילק ידענו ולא בילק ידענו, אנו רוצים רב גאון ופרי־הדר, ולא נפקא לן אם חסיד הוא בכלל, העיקר אצלנו איש אשר רוח בו, שהכל יאותו לאורו. וארכה המחלוקת זמן רב, עד שבאו לקו המשווה, שכל צד יביא לשבת רב שלו, והרב ידרוש דרשה של בחינה, ומי שימצא חן יותר הוא יהיה לרב. חסידי הוסיאטין הביאו לשבת פ׳ קורח את הרב חנינא ליפא מייזליש, מחסידי הוסיאטין, חתן הגביר המפורסם ר׳ חנוך העניך מצ׳נסטוכוב. הוא דרש אמנם דרשה ארוכה, מעט בעל־פה והרבה מן הכתב, אבל הדרשה לא משכה את לב ההמון, וכולם ביקשו לשמוע ולראות כוחו של הרב האחר, מצד חסידי צ׳ורטקוב. והמה

הביאו את הרב שלהם לשבת השניה, פ׳ חוקת, רב צעיר, רבי משולם ראטה שליט״א, שכבר בילדותו היה מפורסם לעילוי גדול והיה נקרא בפי כל „העילוי ממילניצי״, כי היה חתנו של הגביר המפורסם מעיר מילניצה מר שמשון שטיינהולץ. ומוצאו של הרב הגאון ר׳ משולם ראטה שליט״א מעיר קולומיה, והוא בנו של ר׳ שמעון ראטה ע״ה, שהיה גר אז בקולומיה, נין ונכד לגאון ר׳ נחמן צבי עפשטיין ז״ל, אב״ד בקולומיה.

הרב הצעיר בא לעירנו בערב שבת ונתקבל ברוב פאר וכבוד, ותיכף לביאתו מסר מראי־מקומות מדרשתו. מראי־המקומות נבדקו מיד בכל בתי הכנסיות ובתי־המדרשות שבעיר, ומתוכם כבר עמדו הכל על גודל בקיאותו וידיעתו הרחבה. הלומדים שבעיר בכלל, והלומדים שמצד המתנגדים בפרט, עיינו במראי־המקומות בשום־לב והכינו עצמם להקיפו בשאלות, להכניסו במיצר ולנצחו. אבל עוד בליל־שבת ראו ונוכחו לדעת, כי אוצר בלום הוא, לא בא כבושם הזה ועין לא ראתה. מכל שדרות העיר באו חסידים, לומדים ומשכילים, להקביל את פני הרב הצעיר. הבית היה מלא, מאות אנשים עמדו בחוץ, והחלונות היו פתוחים, ודברי־תורתו היו מצלצלים כפעמון ונשמעים גם לאלה שעמדו בחוץ. עד שתים־עשרה בלילה לא פסק פומיה מלהגיד דבריו ליעקב, וכל האנשים חזרו לביתם שמחים וטובי לב. ולמחר, ביום השבת בשעה שתים אחה״צ, עמד בבית־הכנסת הגדול ליד ארון הקודש ורק ספר התנ״ך בידו ודרש שש שעות רצופות בלי הפסק, ובדרשה זו הראה בקיאות וחריפות בש״ס ובפוסקים, וגם בספרי מחקר, דברים שלא שמעו בני עירנו מעולם, וכולם הודו ואמרו שלגדולתו אין חקר.

במוצש״ק התאספו ראשי העיר והסכימו ביניהם שאין מן הצורך לחפש עוד, כי כוחו גדול בתורה, והחליטו פה אחד, שלמחר ימסרו לידו כתב־התמנות בהסכמת כל בני העיר. וכל העם שעמדו בחוץ הריעו אחריהם: יחי המלך! אבל חסידי הוסיאטין נשארו עומדים בעקשנותם ואמרו: אחת דיברנו ולא נשנה, אנו רוצים דוקא ברב משלנו. ומאחר ששום רב לא רצה לבוא עוד לחורוסטקוב ולהכניס ראשו במחלוקת, ובפרט נגד הרב הגאון הזה, מה עשו השרפים האלה אוהבי המחלוקת? עמדו והקימו לרב חורט מגזע חורוסטקוב, האברך בעריש וינטר. בעריש זה היה עוד מילדותו ילד שובב, וכשנתבגר היה מטבעו בעל גאוה ולא יכול להתחבר עם חברים, ובחורי בית־המדרש התרחקו ממנו וקראו לו בעריש המטורף — על־כן היה לומד תמיד בודד במועדיו, עד שהגדיל, ואביו יוסיל וינטר השיאו לבת חסיד נלהב מחסידי הוסיאטין. ואחר החתונה, כשנסע חותנו להוסיאטין, לקח עמו את החתן להקביל את פני הצדיק, וכשחזר משם, אמר אותו בעריש לחותנו, שלא יסע עוד אל הרבי הזה, מפני שלא כיבדו כראוי ולא עמד בפני תלמיד־חכם כמותו... מאז התחיל חותנו להביט עליו בעין חשד, ושלום הביתה הופר, עד שבא הדבר לידי גט, והאברך חזר לבית אביו. שם ישב בחדר מיוחד, סגור ומסוגר, ולמד בהתמדה יומם ולילה, ולא בא במגע ומשא עם שום בן אדם. וכך ישב שרוי בלא אשה עשר שנים רצופות. אמנם, קיבל תעודת רבנות, אבל עדיין לא נברא אותו מקום יסכים לקבל אותו לרב. עד שבאו

בני מסה־ומריבה ושמו מצנפת רבנות על ראשו וקראו אותו רבינו, אף־על־פי שעד הנה זילזלו בו ותיעבו אותו, מפני שזילזל בכבוד הצדיק שלהם מהוסיאטין.

המחלוקת גברה מיום ליום ונמשכה שנים רבות. ואנחנו, שלושת האחים, נמשכנו למחלוקת זו. ומי בראש? דוד בראש! אך כשראה שאין לדבר סוף, לא יכול עוד לשבת בחורוסטקוב, והחליט בדעתו לעזוב את המחלוקת על שאר בני־חיל שבעיר ולצאת לעולם לעשות לנפשו, ולקח את החבילה בידו ושם לדרך פעמיו ונסע לצ׳רנוביץ, נכנס לבית־ספר למסחר. לא ארכו הימים, וגם אחינו אֲשר הצעיר ממני עשה כמעשהו, ועזב את העיר, ונסע גם הוא לאותה עיר. ורק אני לבדי הייתי תמים בדרכי. ולא חקרתי בעתידות, ולא רציתי לדאוג דאגת מחר, והחלטתי בדעתי להמשיך בלימודי ונעשיתי מתמיד, והייתי יוצא ונכנס גם בבית הרב, ר׳ משולם ראטה שליט״א, עד שהייתי לו לתלמיד מובהק. ואף־על־פי שלא יכולתי ללמוד אצלו הרבה שעות, מפני המחלוקת שהפריעה אותו, הנה היה לי שיעור קבוע בשעות המאוחרות בערב, והייתי אז כמעט יחידי בעירי בשם טוב, והרבה אבות נתנו עינם בי, והתחילה סדרה של שדכנים.

*

שדכן יוצא ושדכן בא, ולכל אחד ואחד השיב אחינו מרדכי תשובה קצרה, או „צריך עיון״, או „צריך ליישב״. אף אני מצדי לא שמתי לב לשום אחד מן השידוכים שהציעו לי השדכנים האלה, משום שכל השידוכים האלה, היו רק עם מחותנים שוחטים, ובלבי כבר היתה החלטה גמורה, שעם שוחט לא אשתדך. כי מלבד שמלאכה זו בכלל לא מצאה חן בעיני, הרי אותו מעשה של גיסי משה עם מאיר בנו של יוסיל הכניס בלבי שנאה יתירה למלאכה זו, מפני שראיתי איך כל שוחט תלוי בדעת אחרים, ואפילו שו״ב כאבא שלי, שהכול היו מזכירים את שמו לשבח והיו מדברים עליו בדרך־ארץ וביראת כבוד, כשהיה מגיע לפרק של הכל שוחטין היו ידי הכל ממשמשין בו, וכל חצוף וכל הדיוט היה קופץ בראש ונושא דעתו אפילו נגד גברא רבא כמו אבא. וכמה צער ויסורי נפש גרמו לאבא השותפים שלו. וכל אלה עשו עלי רושם מר, וכל מורשי לבי אמרו לי: ברח דודי ממלאכה זו, ותן עיניך בבת איש כנעני, כי סוחר עומד ברשות עצמו, ובידו נפש כל חי לישא וליתן עמו, ושותפו הוא הקב״ה בכבודו ובעצמו, והכל תלוי במזל.

והנה בא פתאום לביתנו ר׳ הירשל מרובע, והציע לפני אחי מרדכי בעבורי שידוך עם שוחט מקראקא, שוחט עשיר שיש לו בת יחידה ויפהפיה, ורוצה לסלק במזומנים סך מסוים, ארבעת אלפים כתרים, ומזונות על שולחנו לנצח נצחים, וגם מבטיח את החזקה שלו אחרי מאה ועשרים שנה, ועוד ועוד. ומרדכי אחינו, אף־על־פי שהיה מתון בטבע, ומעולם לא היה איש מהיר בשום מעשה, הנה כאן היטה אזנו לשידוך זה, ושאל את כל הפרטים הנחוצים ושמו של השוחט ומקור מחצבתו, וראיתי שלשידוך זה יש לאחי נטיה יתירה ורוצה לדבר בזה נכבדות. והייתי אנוס משום כך לגלות סודי לאחי, ואמרתי

לו דברים ברורים: דע לך, אחי, שאני לא אשתדך עם שום שוחט בעולם, ואפילו יתן לי מלוא ביתו כסף וזהב, וגם בת יפה כלבנה וברה כחמה, כי מיום שראיתי את העזות והחוצפה מכל ריק ופוחז נגד אבא ז״ל, נמאסה בעיני אומנות זו, ואני מבקש ממך, אחי, שלא תדבר עם שום שדכן שיבוא להציע לפניך שידוך ממין זה. אחי מרדכי שמע את דברי, שתק ולא אמר כלום.

לא ארכו הימים ואחי מרדכי קיבל מכתב מקולומיה, ממשה וועבער, והוא מציע בעבורי שידוך הגון עם האשה מרת ב׳, אשה עשירה ונכבדה, שיש לה בית־מסחר מכל מיני רהיטים בטבור העיר, ובתה היא נערה מלומדת ויפת־תואר, ואחי הכלה המדוברת, ששמו בערל, הוא מלומד ומשכיל וכלי־יקר, והוא רוצה בגיס כאחיך העניך. ובכן מסיים מר משה וועבער את מכתבו, מהר ידידי להשיבני דבר תיכף ומיד, כי האשה מרת ב׳ עומדת בשידוכים רבים, והואיל ואני יוצא ונכנס באותו בית, ואיש מהימן אני בעיניהם, הם עודם מחכים ואין מדברים בשום שידוך, עד שיקבלו תשובה ממך.

...אבל, כאמור, היה אחינו מרדכי מתון־מתון בטבעו, לקח את המכתב ושם אותו בין שאר המכתבים ודן אותו לגניזה. אך לא עבר שבוע ומכתב שני בא ממשה דעם מגיד׳ס, ושאל כבר בלשון תמיהה: הייתכן? האין אתה חושש, שמא יקדמנו אחר? אבל גם מכתב זה הניח אחינו מרדכי בצד. וכך עברו שבועות וחדשים, ומרדכי שותק ואיננו מדבר על ענין זה ולא כלום. לא יכולתי לתת עוד מעצור לרוחי, ושאלתי אותו: שתיקה זו מה פירושה? והרי כבר גליתי לך, שלבי נוטה לשידוך כעין זה, ומן הראוי הוא ליתן את הדעת על אותו שידוך, אם הוא מתאים בשבילי. ואם לאו, נפסיק לגמרי, ולמה יכתוב משה בחינם. קח איפוא את העט והשיבהו הן או לאו.

אחינו מרדכי הודה לדברי, ואמר לי שאחרי ימים אחדים יחליט איך להתנהג. לא עברו ימים מועטים, והחליט שניסע שנינו לקולומיה דרך צ׳ורטקוב, ונתייעץ עם הרבי בענין זה. ולשדכן משה השיב בקצרה, אנחנו לבוא באלו הימים לקולומיה. ואני כתבתי לאחינו דוד את כל הענין, וביקשתי אותו שיהיה מוכן לבוא גם הוא לקולומיה, שהרי צ׳רנוביץ וקולומיה סמוכות זו לזו. כי רציתי שאחי דוד יהיה המבין, מפני שהוא היה כבר בקי במסכת כלה הרבה יותר ממני. וכך הוה. אחרי ימים אחדים נסענו לצ׳ורטקוב, וסבא קדישא בירך אותנו בהצלחה וד׳ ינחנו במעגלי צדק. ובנו, הרבי ר׳ ישראל ז״ל, מסר לנו שמות של שלושה אנשים ידועים, שמהם נקבל ידיעות על־דבר המשפחה המדוברת: מר שמעון ראטה, אביו של מורי ורבי הרב ר׳ משולם ראטה שליט״א, שגר אז כאמור בקולומיה, וממנו נקבל בלי ספק ידיעות ברורות. ואם יהיה צורך הרי עוד שנים: ר׳ יהושע העשיל זילבער, דיין ומו״צ בקולומיה, ור׳ יהושע העשיל שענבערג, שניהם חסידים מחסידי צ׳ורטקוב. וגם הוא בירך אותנו בהצלחה, ונסענו משם ישר לקולומיה.

ולאחינו דוד ולשדכן משה כתבנו מכתב דחוף, שיהיו נכונים בתחנה באותו יום ובאותה שעה. כשבאנו לקולומיה כבר מצאנו את אחינו דוד עומד בתחנה וממתין לנו,

גם האיש משה בא, וכולנו נסענו העירה לאכסניה של מר לייב טאנענבוים, איש חסיד מחסידי וויז׳ניץ. השדכן משה הלך מאתנו, ואחרי שעה בערך הביא לנו הזמנה מבית ב׳. אך בינתיים כבר היו בידינו ידיעות מספיקות שהשידוך הזה איננו מתאים בשבילי. אך מפני כבוד הבריות הלכנו לשם. נתקבלנו בסבר פנים יפות, שהינו זמן קצר והלכנו. וכשבאנו אל האכסניה, התחיל ויכוח וחליפות דברים בין אחי מרדכי ובין השדכן משה. אחי מרדכי רגז עליו וטען, שהיה צריך לדעת מקודם, מאחר שהוא מכיר את המשפחה שלנו, שאין זה שידוך מתאים בשבילנו, ולא היה צריך להטריח אותנו מרחק רב כזה ולהביאנו לידי הוצאה רבה בחינם. ומשה השיב לו, כי העיר קולומיה היא עיר גדולה לאלוקים והרבה שידוכים למקום. על זה התרגז אחי מרדכי עוד יותר, ואמר שלא יוסיף להציע לו שום שידוך עוד, כי לא בא הנה עם אחיו ליריד של שידוכים. ומשה השיב שאי־אפשר לו לאדם למצוא את בת־זוגו קודם שיעבירו לפניו את כל הזיווגים שעלו במחשבה לפני המלאך הממונה על כך.

בינתיים נכנס הביתה במקרה מר שמעון ראטה, אבי הרב ר׳ משולם ראטה, עם שותפו מר משה טינדעל, שסחרו שניהם בתבואה. וכשראה אותנו, נשאר לשוחח אתנו מעט. מסרנו לו דרישת שלום מבנו הרב וסיפרנו לו הכל.

השדכן משה נעלם לפתע, ואחרי שעתיים בערך חזר אלינו, וליד ימינו איש יהודי אשר צלם אלוקים על פניו וכולו תמים, והוא הציג אותו לפני אחי מרדכי ולפני, — הוא ר׳ לייבעלי אייפערמאן. נתנו לו שלום והחזיר לנו שלום. ומשה קרא את אחי מרדכי הצדה ואמר לו, כי בזה השידוך לית מאן דפליג, והלואי שיצליח ד׳ דרכו ויתקן מה שחטא נגדנו. ושני תנאים יש לו קודם לכל דיבור: ראשית כל, לא תגיד שבאתם הנה בשביל שידוך. ושנית, אין מן הצורך שידעו כי הבחור דוד הנמצא כאן אתכם הוא אחי החתן, כי המשפחה אדוקה מאוד, ויכול להיות שאיש נאור כדוד, גלוח־זקן וקצוץ־פיאה, יהיה עיכוב בדבר. ושאר הפרטים מאותה משפחה יגיד לך ר׳ שמעון ראטה.

אחי מרדכי יצא החוצה עם ר׳ שמעון ראטה, ואחי דוד לקח את עצמו אל הצד, כאילו איש זר הוא לגמרי, ורק עובר־אורח הוא שמתאכסן באותה אכסניה. ור׳ לייבעלי נכנס עמי בינתיים בשיחה קצרה, וכפי שהכרתי בפניו מצאתי חן בעיניו. אחי מרדכי חזר הביתה וידע כבר טיבה של המשפחה בכלל, וטיבו של המחותן ר׳ לייבעלי בפרט.

חנות מכולת היתה לו לר׳ לייבעלי באמצע העיר, חנות גדולה ומלאה סחורה מכל המינים מן המסד ועד הטפחות, בסיטונות ולאחדים, ופינה מיוחדת לכל מיני משקאות. והשפע היה גדול מאוד מאוד, וקונים רבים מקרוב ומרחוק נהרו לאותה חנות, כי הכל ידעו ששם ההין הין צדק והאיפה איפת צדק, ובני־אדם קראו לה שם מיוחד: החנות הכשרה. גם פקידים רבים מבין הנוצרים היו קונים שם בהקפה עד סוף החודש, זמן קבלת משכורתם. העבודה היתה רבה מאוד, מעלות השחר ועד הנשף, ולפעמים גם עד שתים־עשרה בלילה. והשירות היה מצוין, ארבעה משרתים עבדו בחנות זו. וכל העבודה וכל

ההשגחה וההנהלה היתה מוטלת רק על אשתו של ר׳ לייבעלי, רייזל שמה. היא היתה אשת־חיל, עטרת בעלה, חכמה כאשה התקועית. ותגרנית פיקחת שאין כמותה, אשה צנועה ונכבדה, ממשפחה מיוחסת מאוד, בת ר׳ דוד הורניק מעיר קאליש, ובני אדם כינוהו בשם ר׳ דוד זכאיליס, כי אביו של ר׳ דוד היה ילד־שעשועים להוריו ובן־יקיר, ושמו הפרטי זעליג, ומרוב חיבה קראו אותו לא זעליג אלא זכאילי, וכך נשאר שמו של ר׳ דוד: דוד זכאיליס.

*

והנערה של ר׳ לייבעלי, שעמדה אז על הפרק, היתה הנערה השלישית מיוצאי חלציהם, כי שתי הבנות הראשונות כבר היו נשואות...

לחש ר׳ לייבעלי באזני השדכן משה, שיטריח עצמו לקרוא לאביו ר׳ משולם זאב. כי שניהם נהגו כבוד זה בזה מאוד מאוד. סבא ר׳ משולם זאב חלק כבוד לבנו יחידו והתפאר בנצר מטעו, ור׳ לייבעלי חלק כבוד לאביו מפני שהוא אביו. ומצוה זו קיים במלואה, ולא עשה מעולם שום דבר קטן או גדול בלי עצתו. השדכן משה הלך בזריזות והביא את סבא, וכשנכנס הביתה קם ר׳ לייבעלי מפניו, ולפני עמד איש גבה־קומה ופניו מאירות, והכרת פניו ענתה בו שלא איש פשוט הוא. נתן לנו שלום והחזרנו לו שלום, והשיחה החלה: מאין ולאן, ומה מעשינו כאן? ואחי מרדכי השיב על כל שאלה ושאלה כהלכה, והחקירה עברה בשלום ובמישור. אחר־כך נתן הסבא צו להביא הנה את שני חתניו של לייבעלי, יצחק גרינבערג ומרדכי נוסבוים, וגם את חתנו שלו הבכור, צבי מיימון. לא עברה שעה, ובבית נמצאו כבר יותר ממניין יהודים. ...ואחי דוד׳ל עומד מן הצד וצופה מרחוק איך אחיו עומד להיבחן לפני מנין אנשים. וכנראה נבחר מראש ר׳ צבי מיימון שהוא יהיה הבוחן, מפני שהאברכים גרינבערג ונוסבוים, מלבד שהיו צעירים ממני, הרי היו כנראה מפחדים קצת מאחר שלא ידעו עדיין מה טיבו של עובר זה, ושמא יפלו במלחמה, מלחמתה של תורה, עוד בפגישה הראשונה, ויבושו. ור׳ צבי מיימן התקרב אלי ושאל אותי, מה אני לומד עכשיו. ויוהרה של תלמיד־חכם צעיר היתה בי, והשיבותי שאני לומד הכל. אבל איזה מסכתא? מסכתא ש״ס ובאיזו מסכתא נתחיל לדבר? באיזו מסכתא שאתם רוצים! ומיד החזיר פניו לבעל־הבית טאנענבוים ושאל אותו, אם יש בביתו איזו גמרא, והשיב: מסכת חולין יש בביתי. והמסכתא כבר מונחת על השולחן, ור׳ צבי מיימון מדפדף ומדפדף, ועדיין הוא מדפדף. כי ביקש כנראה למצוא סוגיה חמורה ולהביאני במצור. וכשראיתי שהוא מתקשה ואינו יכול למצוא מה שרוצה, לקחתי את הגמרא ופתחתי לפניו את הסוגיה דרובא, כלומר השקלא וטריא של הגמרא מנלן דאזלינן בתר רובא (דף י״א), והתחלתי להראות את כוחי ועוצם ידי, והנבחן היה לבוחן. הקפתי אותם בשאלות וקושיות, והמלחמה התחילה. השולחן היה מלא חידושי תורה, וכבר התערבו גם האברכים, וכולנו יחד היינו מחדדים ומנצחים זה את זה בהלכה ובאגדה,

וזקוקין די נור נפקין מפי בחריפות של בחור שיצא זה עכשיו מבית־מדרשו ושורף את כולם, ולא יכלו לעמוד בפני. ופניו של ר׳ לייבעלי היו מאירות כאילת השחר. והנותן ליעף כוח הוא שנתן כוח־המעצור לאחי דוד, שעמד מן הצד ולא הורשה להתערב במלחמה זו, אף־על־פי שהיה מלא וגדוש ומזויין בתלמוד ונושאי־כליו.

פתאום קם ר׳ לייבעלי ועבר מן השולחן, כי העיף עין וראה מרחוק איש עומד מן הצד, איש נאור, גלוח זקן וקצוץ־פיאה, „אשכנזי" גמור, וסבר בדעתו שאותו איש הוא אורח נטה ללון, ואותו חדר שלו הוא. ובכן, מצד הנימוס מצא לנכון לפייסו בדברים, וניגש אליו ואמר לו בזה הלשון: יסלח לי, אדוני, אולי אנו מפריעים לו? אין דבר, השיב לו אחי דוד, גם אותי מענין כל הויכוח הזה, גם אני עסקתי פעם בתלמוד, וכפי שאני רואה — הצעיר ידיו רב לו בתלמוד. כן, השיב ר׳ לייבעלי, הוא מוצא חן בעינינו. היבוא השידוך לידי גמר? שאל דוד. אני מקוה, השיב ר׳ לייבעלי, והלך ממנו.

ודוד לא חשב הרבה, נשא רגליו ונזדרז לחנותה של רייזל אייפערמאן לקנות שם דבר מה, ובינתיים לראות את החנות ואת הנערה המדוברת. וכשחזר מן הריגול מסר לנו בקריצות ורמיזות שהכל בסדר, ואנו יכולים לגשת אל הענין.

והנה נפסקה הבחינה, וסבא ר׳ משולם זאב קם והזמין אותנו לבית ר׳ לייבעלי. וכשבאנו לשם מצאנו שולחן ערוך, ומרת רייזל והנערה המדוברת כבר היו בבית. התפללנו תפילת מעריב והזמינו אותנו לשולחן. ומרת רייזל ניגשה אלינו ונכנסה עמי בשיחה על המשפחה שלה ועל משפחת בעלה, וביחוד קשרה עטרה לראשו של ר׳ לייבעלי בעלה, שכולו אומר כבוד. הציגה את הנערה המדוברת לפנינו, והרבתה לספר בשבחה ואמרה: דומה היא בכל לאביה. דמותה דמות דיוקנו של אביה, וכן בכל מעשיה, ותפילתה היחידה להשם יתברך היא שתימסר לידים נאמנות, לפי מעשיה הטובים. אחרי שאכלנו ושתינו ודיברנו דברי תורה ושוחחנו שיחות נאות, קם עוד פעם ראש המדברים, סבא ר׳ משולם זאב, ואמר בגילוי־לב ובתמימות: רואה אני כי מאת ד׳ היתה זאת להביאכם עד הלום, ואם מד׳ יצא הדבר, וכפי ראות עיני מתאים היחוס משני הצדדים, למה נחמיץ את השעה? נעשה נא תקיעת־כף ונאמר לדבק טוב. הוא הפנה ראשו לאחי מרדכי ואמר לו: המסכימים אתם, ר׳ מרדכי? ואחי השיב לו, שמעולם אינו עושה דבר בלי להתייעץ עם הרבי מצ׳ורטקוב. כך נהג אבי ז״ל וכך נוהג גם אני. אם כן, אמר סבא, אם אתם רוצים לשאול את הרבי שלכם, הרי גם אנחנו נשאל את הרבי שלנו. ובכן דעתי היא כך: ר׳ מרדכי יסע ישר מכאן לצ׳ורטקוב, וגם חתננו מרדכי נוסבוים יסע עמכם, כי גם הוא מאנשי שלומכם. וכאן נכנסה מרת רייזל לתוך דבריו ואמרה: גם לנו יש דריסת רגל בצ׳ורטקוב, גיסי אבא מיהלשטיין, בעלה של אחותי הבכירה, נוסע גם־כן לצ׳ורטקוב, וכאשר תזכירו את שמו שם, אז תדעו עם מי יש לכם הכבוד להשתדך, כי איש מפורסם הוא ונודע בשערים לתהלה. וסבא משולם זאב המשיך דבריו ואמר: אחיך המדובר יישאר אצלנו לשבת, ואם הרביים יסכימו, אני מקוה שבודאי יסכימו, הרי נעשה תנאים אי״ה בשבוע הבע״ל.

וכשראה אחי מרדכי שרצונם כל־כך חזק, ושאני מצאתי מאוד חן בעיניהם, רצה הוא דוקא לאחוז עכשיו במידת המתינות שלו ואמר: אחי לא יישאר פה, וגם אין צורך שיישאר פה. אם הרבי יסכים, הרי נסע משם הביתה, ואחרי שבועות אחדים נעשה תנאים בשטומ"צ. סבא לא רצה לותר על דבריו וביקש מאחי שיסכים להצעתו, ואמר אליו בלגלוג שלא יחסר מאחיו כלום גם כשיעזוב אותו כאן. נשמור אותו בבית יהודי ובתוך משפחה של יהודים, וחיוך קל של התפארות עבר על שפתיו. אחי מרדכי לא רצה להתעקש עוד ועשה פשרה: בעיר מונאסטרישץ' יש לנו אחות, ה"ה אחותנו הבכירה צביה, ובעלה אפרים שמו, ובכן, נסע לצ'ורטקוב דרך אותה עיר, ואחי יישאר שם עד שנשוב ברצות השם לקולומיה. ודרך אגב תיאר לפניהם אחי מרדכי בקצרה את תכונות שתי הנפשות היקרות האלה. פשרה זו נתקבלה, ולמחרת בבוקר נסענו שלשתנו לצ'ורטקוב, ובעיר מונאסטרישץ' ירדתי, ושני המרדכים המשיכו דרכם. אחי הרצה לפני סבא קדישא את כל הענין, והמחותן המדובר הוא גיסו של אבא מיהלשטיין, וגם מחותנו של יעקב נוסבוים, אביו של האברך הזה. סבא קדישא הסכים לשידוך, ובירך אותם. משם הלכו לבנו הרבי ר' ישראל ז"ל, ושם דיברו באריכות יתירה, ומרדכי נוסבוים שאל אותו על המשפחה שלנו בכלל, ועל אבינו ז"ל בפרט. והרבי ר' ישראל השיב לו בזה הלשון: המשפחה היא הגונה ונכבדה מאוד, ואברהם, ראש המשפחה, היה חד בדרא בין השו"בים, ואחד מבני העליה שלנו, איש ירא וחרד, וכל מעשיו היו לשם שמים, וכפי שאני שומע מכם מתאים השידוך בכל והמחותנים בפרט. הרבי בירך אותם בשעה טובה ומוצלחת והם חזרו לביתם: מרדכי נוסבוים לקולומיה, ואחי מרדכי לחורוסטקוב — ושניהם היו מרוצים.

עברו ימים מועטים, ואחי מרדכי קיבל הזמנה מקולומיה שנבוא לתנאים, וביקשו ממנו כי גם אחותנו צביה תבוא אתנו. וכך הוה. שלשתנו נסענו, אחותנו צביה ומרדכי ע"ה, ואני החתן. התנאים היו ברוב פאר, וגם דרשה ארוכה דרשתי לפני הקרואים, ורוח של נחת היתה שורה על כל פנים. ומרת רייזל עמדה מן הצד ושאבה נחת גם היא. כך עבר הלילה בסדר נאה, וכל אחד ואחד חזר לביתו שמח וטוב לב, ואני ואחותי צביה ומרדכי אחי ע"ה חזרנו לעירנו.

בשבת הבאה עשה אחי קידוש לחסידיו ואנשי בריתו, וגיסתי חיה הכינה הכל בהרחבה ובעין טובה. גם מורי ורבי ר' משולם ראטה שליט"א נכח באותה מסיבה, ואנחנו מסרנו לו פרישת־שלום מאביו ע"ה, והרב הירבה לספר לפני המסובין בשבח המשפחה הנכבדה בכלל, ובשבחו של המחותן ר' לייבעלי בפרט, וסיים ואמר, שהשם הקרה לפני שידוך הגון מאוד, ויהי רצון שהקשר יהיה קשר של קיימא.

עברו הימים הטובים האלה, ואני חזרתי לבית מדרשי והמשכתי ללמוד בהתמדה ואחי מרדכי וגיסתי חיה קרבוני מתוך אהבה, וישבתי במנוחה ולמדתי בשקידה כמקודם. ורק פעם בפעם כתבתי מכתב למחותן, קצת תורה וקצת שיחת חולין, והכל משובץ במליצות נאות כיד ד' הטובה עלי. ומחותני השיב עלי בסגנונו הקצר דברים נעימים

וערבים לחיך, ושמח ונהנה מאוד ממכתבי. כעבור זמן מה, סמוך לפורים, קיבלתי למתנה: שעון של כסף, וערכתי תמורתו מחברת מלאה וגדושה מעניני דפוריא, ובמחברת הראיתי כוחי בחריפות ובקיאות, וגם שיר חיברתי לכבוד פורים, והכל בסדר נאה ובכתיבה תמה כמנהג הימים ההם.

תחת לקבל תשובה נאה ויישר־כוח ממחותני, כפי שקיוויתי, ננעלו מאז שערי התשובה. עברו ימים ושבועות, ולא קיבלתי שום מכתב ממחותני. כתבתי פעם ופעמיים, ואין קול ואין עונה. ואחרי חדשיים בערך קיבלתי מכתב לא נעים, וזה לשונו: לא טובה השמועה אשר אנחנו שומעים. כפי שנודע לנו יש לכם עוד שני אחים שהעלמתם מאתנו ולא הזכרתם אותם אף פעם על שפתיכם, ושני האחים הללו מבקרים את בית־הספר בעיר צ׳רנוביץ, וחפשים הם לגמרים בדעותיהם, ואינם הולכים בדרכי אביהם כלל וכלל, ויראים אנחנו שמא גם בהתן שלנו שבחרנו נזרקה קצת מינות. ובכן המקח שלנו היה מקח טעות וטעות לעולם חוזר, ומבקשים אנחנו להתיר את הקשר בטוב ובחשאי, ולא נצטרך לבוא לידי זילותא דבי דינא. והחתימה של אותו מכתב לא היתה חתימת ידו של המחותן, אלא חתימה אחרת שלא ניתנה לפיענוח. אחי מרדכי שחק על זה וציוה עלי לשתוק ולא לכתוב כלום. אבל הפעם לא יכולתי ללכת בדרכיו, כי שתיקה הרי היא כהודאה, ודברי המכתב ירדו כמדקרות חרב חדרי בטני. ומי מילל מראש, כי דוד זה, שהיה כלי מפואר וילד שעשועים לאבא, שהיה טובל במקווה זמן רב, ושברח לישיבה ונפשו איותה גדולות, ולא פעם הלך ברגל לצ׳ורטקוב, מי מילל כי אותו דוד יעמוד לי לשטן בדרכי? ואיך יכול אני לוותר על שידוך כזה, שהוא לפי רוחי ולשידוך כזה התפללתי? ומה כל הרעש? וכי בשביל שיש לי אח נאור, פסול אני? בשולחן־ערוך אין דין כזה! ובעידנא דריתחא לקחתי את העט בידי וערכתי מכתב אל השדכן משה, ושאלתיו אם הוא יודע על כל זה? ואחרי ימים אחדים קיבלתי ממנו תשובה באריכות: זה שבועות אחדים פגע בי אותו המחותן שלך ר׳ לייבעלי אייפערמאן, והתרעם עלי על שלא גליתי אזנו שיש עוד אחים ומה טיבם, ועכשיו שמענו שעוד שני אחים יש לו לחתן אחים ששנו ופירשו, ואינם הולכים בדרכי התורה, ומי יודע מה בלבו של חתן דנן? שחקתי על זה ואמרתי לו ששני האחים האלה בחורים טובים הם, ודרכיהם דרך ישרה, ואחרי מות אביהם נסעו לצ׳רנוביץ ללמוד שם חכמת החשבון, ומה בכך? ר׳ לייבעלי הלך ממני, ואינני יודע אם הניחה תשובתי את דעתו או לא. ואחרי ימים אחדים, מסיים משה מכתבו, נתגלה לי שידי קנאים באמצע, כי הקנאים האלה אינם יכולים בשום אופן לוותר על כבודם, שר׳ לייבעלי, ראש החסידים ועמוד הימני של הרבי מוויז׳ניץ, יקח לבתו חתן מחסידי צ׳ורטקוב. הישמע כזאת? האין חתנים בין אנשי שלומנו, כי הלך לקחת חתן ממקום אחר? די לנו שוויתרנו על חתן אחד, ועכשיו יהיה סכך פסול מרובה על סכך כשר. ולא עוד, ששמעו הקנאים האלה שחתן זה הוא חסיד נלהב מחסידי צ׳ורטקוב, ועלול להכניס רוח אחרת בבית ר׳ לייבעלי, ואלה הקנאים מביאים בכל פעם לבית ר׳

לייבעלי כל מיני שקרים ומלבים את האש. בראש הקנאים עומד איש־שרף, עז־פנים. ואותו איציק חסיד מסובב את הגלגל, ויש לו עוזרים ועוזרי עוזרים, ואין עצה לפי דעתי אלא לחכות עד שיעבור זעם. מאת ידידכם משה וועבער.

אחרי שקיבלתי מכתב זה וידעתי במה הדברים אמורים, כתבתי מכתב גם לידידנו מר שמעון ראטה, אבי הרב שלנו, ותשובתו היתה מתאימה לתשובת משה וועבער, ורק דבר אחד הוסיף במכתבו, שהיה חשוב אצלי לדעתו: גיסו של המחותן, מר אבא מיהלשטיין הנזכר לעיל, היה בקולומיה, וגיסתו רייזל התאוננה לפניו, וסיפרה לו את כל צרותיה, ותוך דיבורה מסרה לו את כל המכתבים שלי ואת המחברת. והגביר הזה ישב בחנות בפינה מיוחדת וקרא בשום־לב את המכתבים בכלל, ואת המחברת של פורים בפרט. ואחרי שגמר קריאתו, אמר לרייזל גיסתו: אינני יודע מה את רוצה, אני רואה לפני בחור נחמד מאוד, בעל שכר ישר ובעל הגיון, וידו רב לו בתלמוד ובמחקר, ומדברו נאוה בלשון צח ובסדר נכון. אין אני רואה, רייזל שום חסרון בעלם הזה, ולחנם את מתאוננת. אדרבה, הלא זה הוא שאני מפחדת, אבא, השיבה מרת רייזל, יודע הוא יותר מדי, ומי יודע מה טמון בחובו. אבא זקף ראשו, התרגז ואמר: רוצה את שכל בני האדם יהיו כמו לייבעלי? סוד זה מסר לי, סיים ר' שמעון ראטה, אחד ממכירי שהיה אותה שעה בחנות.

אחרי שקיבלתי מכתב זה מר' שמעון ראטה, נתחזקתי קצת ולקחתי עטי וערכתי מכתב נאה למחותן, בלי רשותו של אחי מרדכי. והמכתב הזה, כפי ששמעתי אחר־כך, פעל עליו קצת, וניסה להשפיע גם על אשתו רייזל. מה עשתה אותה מחוכמת? הלכה והזמינה לביתה את האיש יציק מיכל סטעמפלער, איש המוכן לדברים כאלה מששת ימי בראשית, ספק שדכן, ספק סרסור, ספק חסיד, ספק ליצן, בעל פיפיות וחרב חדה ועיניו משוטטות בכל, ומרת רייזל סיפרה לו את כל הענין, וביקשה ממנו שיקבל עליו שליחות זו, לנסוע לחורוסטקוב כמרגל, וישב שמה ימים אחדים, ויחקור וידרוש בסתר ובחשאי את עניני המשפחה בכלל ואת התנהגותי בפרט, ובעד הטרחה תשלם לו שכרו משלם. איצי מיכל סטעמפלער קיבל על עצמו שליחות זו והכין עצמו לשליחות זו והכין עצמו לדרך, ואחרי ימים אחדים בא ואמר למרת רייזל, שאין מן הצורך לנסוע עוד. כבר יש לו ידיעות מספיקות, שמעשיו של הבחור מכוערים מאוד, ואין בינו לבין אחיו ולא כלום, ואותו „אשכנזי" גלוח־זקן וקצוץ־פיאה, שעמד אז בשעת הבחינה בחדר מן הצד, ור' לייבעלי דיבר עמו, אותו בחור הוא אחד משני האחים התכשיטים. כל זאת סיפר לי בסוד איש אחד שהיה אז באותו מעמד.

כשיצא איצי מיכל סטעמפלער, אמרה מרת רייזל לר' לייבעלי: שמעת מה שאיצי מיכל סיפר? והרי איש עני הוא ופרנסתו רק דברים כאלה, ואף־על־פי־כן אין הוא רוצה לעשות הוצאות בחינם. ואם איש כזה מוותר על שכרו, ודאי מהימן הוא. ובכן, לייבעלי, אין לנו ברירה אלא לעשות כל מה שיש ביכולתנו להיפטר ממנו.

המחותן לקח את העט וכתב בקיצור נמרץ בזה הלשון: אני מבטל את התנאים, והאי שטרא חספא בעלמא הוא, כי לפי השמועות אין אני דורש אפילו מחילה, כי מיקח טעות היה, ועל זה חתם את שמו. ואף־על־פי־כן לא הפתיע אותו מכתב את אחי מרדכי, ואמר לי בשוויון־נפש: אל תדאג, אחי, כי הכל בידי שמים. ואם לא שידוך זה, הרי יבוא אחר טוב ממנו. אבל עלי, לא אכחד, עשה המכתב רושם עז, כי הדברים הללו יצאו מפי המחותן בעצמו, ולוותר על אותו שידוך לא יכולתי, כי לאו בכל יומא מתרחש שידוך כזה. ואני יושב ומצטער, ופתאום בא אחי דוד מצ׳רנוביץ, ותוך כדי שאילת שלום מסר לו אחי מרדכי את כל הענין, ואיך שאני מצטער על זה מאד, והראה לו את כל המכתבים משם, ואחי דוד פער את פיו בשחוק של היתול, ואמר אלי: שוטה, וכי בחורה אתה, המפחדת שמא תשב עד שילבין ראשה? הרי בחור אתה, ובחור כמוך עובר לסוחר הוא. ותר על הבטלנים האלה, הרוצים שכל העולם יהיה כמוהם, ואין הם רוצים לדעת שאין אתה ערב בעד אחיך. או אולי רוצה אתה, אחי, שאגדל שער־זקני ופאת־ראשי בשבילך? ומה אתה חושב לעשות, אם אין הם רוצים, הכי תשליך עצמך עליהם בעל־כרחם? ואני עמדתי על דעתי ולא שמתי לב לדברי דוד כלל. אמרתי לו כפי שנודע לי אין כאן אלא קנאות, וגם סטעמפלער משוחד הוא מידי הקנאים, ושקר אין לו רגלים. אחי דוד צחק ואמר: אדרבא, אני רוצה לראות את כוחך. והשיחה נפסקה.

*

עברו שבועות, ומורי ורבי ר׳ משולם ראטה נסע לצ׳ורטקוב לשבת, וסיפר שם לפני בנו של סבא קדישא רבי ישראל זצ״ל את כל הענין. ואגב הירבה לספר בשבחי, שתלמיד ותיק אני, ואיך שאני מצטער על זה מאוד, וכל המהפכה עשו קנאים אחדים, שאינם יכולים לשאת ולסבול שיהודי חסיד מחסידי צ׳ורטקוב ייכנס לביתו של ר׳ לייבעלי אייפערמאן. ותשובתו הרמתה של רבי ישראל זצ״ל היתה כך: הנה הרבי מוויז׳ניצה משיא בזמן קרוב את בתו עם בנו של הרבי מקופיטשיניץ, והחתונה תהיה בעיר הזאת. ובלי ספק יבקר הרבי מוויז׳ניצה אצלנו, כי כך הוא נוהג תמיד כשהוא שוהה במקום סמוך לצ׳ורטקוב. שהרי שאר־בשרנו הוא, ואבא הוא דודו. ואדבר עמו על זה הענין ואקווה שדברי יפעלו. הרב רבי משולם ראטה חזר מצ׳ורטקוב, וסיפר לי את כל מה שדיבר עם הרבי, וגם את הבטחתו סיפר לי, וסערת רוחי שקטה קצת.

החתונה הגיעה, ואחר החתונה נסע הצדיק מוויז׳ניץ לצ׳ורטקוב ללינת לילה. ומיהרתי גם אני לצ׳ורטקוב לאותו לילה, כדי לשמוע אם הרבי ר׳ ישראל דיבר עמו, ומה ענה לו, ואולי אוכל לבוא בעצמי לפני הוויז׳ניצאי ולדבר עמו פה אל פה על אותו ענין. חסידים רבים היו לו לרבי מוויז ניצה בעיר צ׳ורטקוב וגם ביכ״נ היה שם על שמו, וראש החסידים משם היה הגביר המפורסם מר ניסן פוהורילע, שהיה לו בית־חומה גדול בתוך העיר, והרבי התאכסן אצלו כשבא פעם לצ׳ורטקוב. גם הפעם התאכסן הרבי בביתו של מר

ניסן פוהורילע, וחסידי וויז׳ניץ נקבצו ובאו להקביל את פני רבם. אחרי קבלת־שלום נפרד מהם הרבי והלך לבקר את דודו הישיש האי סבא קדישא רבי דוד משה זצ״ל. אבל החסידים שלו לא נשארו בבית, אלא רצו אחריו והמתינו שם עד שיצא.

...וכאשר נגמרה המסיבה, קם הרבי מוויז׳ניץ, ויפרדו איש מעל אחיו בלחיצת ידים, וחזר עם חסידיו לאכסניה שלו, לבית מר ניסן פוהורילע, ושם קיבל את הבקשות של החסידים שלו. שם עמד כבר שולחן ארוך, והרבי ישב בראש, וכל אחד ואחד מחסידיו מסר לו פתקה ופדיון. אני רציתי להגיע אל הרבי עד מהרה, וניסיתי את כוחי, זיזה לכאן זיזה לשם וצעד אחר צעד, עד שעמדתי לפני הרבי פנים אל פנים. ראשית כל הצגתי עצמי לפניו ואמרתי לו שחתן ר׳ לייבעלי אייפערמאן אני, ומסרתי לו את הפתקה. כאשר שמע הרבי את שמו של ר׳ לייבעלי, הושיט ידו ולטף אותי בלחיי, ובשחוק קל על שפתיו שאל אותי: ומה נשמע על הסכסוך שביניכם? כאשר ראיתי משאלה קצרה זו, שבקי הוא בכל הענין, השבתי לו גם אני בקצרה: בשביל זה לא באתי לכבודו. ומה שאלתך ממני? שאלתי לשמוע מפי הרבי, אמרתי, אם יש דין כזה בשולחן־ערוך אבן־העזר, שאם הימצא יימצא שיש לחתן אח הלומד בבית־ספר חכמת החשבון — החתן פסול ויש לבטל את התנאים, והקשר בטל מאליו? דין כזה, השיב הרבי, אין בשולחן־ערוך, ואין פסול כזה יכול לבטל את התנאים. אם כן, אמרתי לו, מהיכן לקח מחותני ר׳ לייבעלי דין זה? אז לטף אותי ואמר בזה הלשון: מפתחי פיך ניכר שבר־אוריין אתה, ואגלה לפניך סוד, שאין לר׳ לייבעלי שום דעה בענינים כאלה. הוא עולה תמימה כולו לד׳ והדעה היא אצל אשתו רייזל, ומה אוכל לעשות? אולי טוב שתקח ממנה סכום כסף בעד המחילה, ואתה תמצא לך בת־זוגך ממקום אחר, ולבחור כמוך אין דאגה.

לשמע הדברים האלה רעדו כל איברי. עצרתי כוח והשיבותי תשובה נצחת: לא סוחר אני ולא באתי לעשות מסחרים, אלא באתי לשמוע מפי הרבי אם יש דין כזה. ואם אין דין כזה, הרי יש דין בישראל. שאל הרבי: ומה תעשה? אמרתי: אם מחותני ר׳ לייבעלי יתן גט לאשתו, הרי גם אני אתן מחילה לכלתי.

החסידים ביקשו לשרפני בהבל פיהם, על שאני מדבר לפני רבם בלשון מדברת גדולות. אבל הרבי פרש עלי כפיו ולא היה לאל ידם לעשות לי מאומה, והושיט ידו אלי, לאות שהשיחה נגמרה, ובירך אותי בהצלחה, והבטיח לי שישתדל עוד בדבר הזה, ואולי יעלה בידו להועיל.

באתי לאכסניה שלי ולא יכולתי לישון, כי הרגיזתני עצתו של הרבי מוויז׳ניץ. והייתי מצפה לבוקר, לשמוע מפי רבינו עטרת תפארת ישראל זצ״ל, מה דיבר עמו, ומה ענה לו. ויהי ממחרת, עמדתי בשוק וראיתי קהל אנשים נוהרים לתחנת־הרכבת וכרכרה הדורה נוסעת אחריהם, ורבינו רבי ישראל מצ׳ורטקוב יושב עם הרבי רבי ישראל מוויז׳ניץ בתוך הכרכרה. ובכרכרה שלאחריה נוסעים שלושת בניו של רבינו, ואחריהם כרכרות־כרכרות מלאות מחסידי וויז׳ניץ, וכולם נוסעים ללוות את הרבי הוויז׳ניצאי,

החוזר לביתו. אני טיילתי הנה והנה בהתרגשות, לדעת איך יפול דבר. אחרי שעה שמעתי קול מאחורי: חורוסטקובער, חורוסטקובער! ולא ידעתי מאין הקול הזה בא. והנה הקול הולך וחזק: בנו של ר׳ אברהם מחורוסטקוב! והנה הגביר ר׳ ניסן פוהורילע עומד מרחוק ומרמז לי בידו. ניגשתי אליו ואמר לי: לא לחינם קראתיך, ראיתי עכשיו כמה חשוב אתה בעיני הרבי מצ׳ורטקוב. יש לך סכסוך עם המחותן שלך ר׳ לייבעלי אייפערמאן מקולומיה? כן, אמרתי לו, ומניין כבודו יודע? שיחה רבה היתה ביניהם כל הדרך בענין זה, ענה לי ר׳ ניסן פוהורילע. אולי יכול כבודו למסור לי תוכן השיחה, שאלתיו, כי מאוד מאוד רוצה אני לדעת. כן, אמר ר׳ ניסן, אמסור לך מלה במלה: שני הרביים, הרבי שלך והרבי שלי, נסעו יחדיו, ואני עמדתי על מדרגת הכרכרה מן הצד. ושמעתי שהרבי שלך שאל את הרבי שלי: מה נשמע על השידוך של ר׳ לייבעלי אייפערמאן עם בנו של ר׳ אברהם השו״ב מחורוסטקוב? והרבי שלי השיב לו: החתן בא לפני וביקש שאעשה בשבילו מה, ואמרתי לו שאין לו לר׳ לייבילי שום דעה בענין זה, וכל הממשל מונח ביד אשתו, והיא אשה עקשנית ועומדת על דעתה. ומה אוכל לעשות? אבל בכל זאת, השיב לו הרבי שלך, מן היושר הוא להשתדל בדבר, ולהביא לידי שלום ולא לידי פירוד, ולא להלבין את פני העלם, שהוא בר אוריין ובר אבהן. הרבי שלך הרבה לספר בשבחך ובשבח אביך, והרבי שלי הבטיח לו שישתדל בדבר הזה בכל כוחו.

הודיתי לר׳ ניסן פוהורילע, נפרדתי ממנו בלחיצת ידים ונסעתי הביתה. סיפרתי לאחי מרדכי כל הדברים האלה, והוא חייך ואמר: נראה מה יהיו חלומותיך.

עברו כמה שבועות, והימים הנוראים התקרבו. ופתאום קיבלתי מכתב מר׳ שמעון ראטה, וכתב שבמקרה דיבר עם איש מן המשפחה, ומתוך השיחה בא לידי הכרה, שבאם אוכל לנסוע לראש השנה הבע״ל לוויז׳ניץ, קרוב הדבר לבוא לידי גמר טוב. ור׳ שמעון ראטה סיים ואמר, כי גם הוא מצדו מייעץ לעשות כן.

מיד התייעצתי עם אחי מרדכי. הוא לא אמר לי לא הן ולא לאו, אלא הן ולאו ורפיא בידיה. ובכן, החלטתי לנסוע לצ׳ורטקוב ולשאול באורים ובתומים שלנו, את הרבי ר׳ ישראל. נסעתי לצ׳ורטקוב והראיתי לרבי את המכתב של ר׳ שמעון ראטה, הסכים גם הרבי שאסע לראש־השנה לוויז׳ניץ ואמר לי בזה הלשון: כבר עשית הכל, עשה גם זאת. אמנם אתה חוגג תמיד את ראש־השנה אצלנו, עכשיו תחוג אצלנו ביום הכיפור איה״ש. הרהבתי עוז ואמרתי לו, שאין לי להוצאות, וההוצאה לשם מרובה. מיד ניגש אל תיבת הכספים, והוציא משם עשרים כתרים ונתן לי ביד רחבה, ובירך אותי בהצלחה, ובזה הראה לי באמת חיבה יתירה.

חזרתי לעירי והכינותי עצמי לנסיעה. ושני ימים קודם ראש־השנה של שנת תרס״ד שמתי פעמי, ובערב ראש־השנה לפנה״צ באתי לעיר וויז׳ניץ. ויען שהייתי גר בעיר הזאת, ורציתי להתאכסן באכסניה שמחותני ר׳ לייבעלי איננו מתאכסן שם, נכנסתי לאכסניה הראשונה שנזדמנה לי, ושאלתי אם ר׳ לייבעלי אייפערמאן מקולומיה מתאכסן

פה. וכשענו לי בשלילה, העמדתי את המזוודה שלי ואמרתי: אני אתאכסן פה בימי־החג. נחתי קצת וסעדתי את לבי ויצאתי העירה לסייר אותה. פתאום ראיתי מרחוק והנה מחותני ר׳ לייבעלי, כותונת מקופלת תחת זרועו, והוא הולך לבית המרחץ. וכבר מרחוק ראיתי שצהבו פניו בראותו אותי. ניגשתי אליו ונתתי לו שלום והחזיר לי שלום בפנים מאירות, ושאלתו הראשונה היתה: באיזו אכסניה אתה מתאכסן? וכאשר אמרתי לו את שם האכסניה, אמר: חבל! ושאל אולי אפשר עוד להוציא את המזוודה משם ולהעבירה לאכסניה שלו כדי שנדור יחד. אמרתי לו שאין זה נכון לעשות כן, והרי מחותני זוכר בודאי מה שכותב רש״י ז״ל על הפסוק וילך למסעיו, כשחזר לארץ כנען היה הולך ולן באכסניות שלן בהן בהליכתו למצרים, למדך דרך־ארץ שלא ישנה אדם מאכסניה שלו. המחותן הודה לדברי, ואמר שנתראה איה״ש בבית הרבי והלך לדרכו. בליל ראש־השנה אחר קבלת שלום מאת הרבי, נכנסתי לבית־הכנסת, ומאות חסידים כבר מילאו את בית־הכנסת מפה לפה. אנשים שונים וממקומות שונים, רבים ממדינת הונגריה וגם מתוך וויז ניץ עצמה. הרבי ירד לפני התיבה והתפילה התחילה. ומיד בהתחלה ראיתי, שכת אחת עומדת מאחורי ומביטה עלי בשבע עינים, אבל לא נתתי לבי לא לצד ימין ולא לצד שמאל, ועמדתי על מקומי והתפללתי בחשאי ובלחש בלי שום תנועות והעויות. אף־על־פי שקולות שונים נשמעו בבית־הכנסת, וכל פעם שהרבי הוציא קול אנחה אוי, ענו כל הקהל אחריו בנשימה אחת אוי אוי.

וכאשר נגמרה התפילה פרץ הקהל הגדול: לשנה טובה תכתבו ותחתמו, לאלתר לחיים! ובקול ההמון הזה התערבתי גם אני. ואחר־כך נהרו כל המתפללים למזרח, להקביל את פני הרבי ולקבל ברכותיו, וגם אני זזתי עמהם, ועשיתי כאשר עשו הם. ובתוך הדחק התראיתי עם המשפחה: עם המחותן ר׳ לייבעלי, ועם אבי המחותן ר׳ משולם זאב, ועם הבוחן ר׳ צבי מיימן, ועם גיסה של הכלה ר׳ איציק גרינבערג, וכולם בירכו אותי ואני בירכתי אותם. הכל מיהרו לביתם, לסעוד סעודת יום־טוב כדי להיות מן המקדימים לבוא לשולחן הרבי ולתפוס מקום טוב, שמשם יוכלו לראות את פני רבו ולשמוע את תורתו. אני לא מיהרתי כל־כך, מפני שידעתי מראש שלא אהיה כאן מן החשובים הזוכים להסב אל השולחן. ובכן, אכלתי במנוחה, וכשחזרתי מצאתי את השאלאש מלא וגדוש. על המדרגות עמדו שורות שורות אנשים, זו למעלה מזו, ובשאלאש עצמו עומדים מאות אנשים צפופים ודחוקים, ומסביב לשולחן יושבים אנשים מסודרים זה אחר זה, והרבי בראש ומקדש בנוסח המיוחד לו, ואחר קדש ורחץ היה הגבאי אפרים מהלך בחילוץ נעלים על־גבי השולחן, והיה עושה דברו של הרבי, הוא המפקד והוא המצביא על השולחן. השיריים של הרבי היו מתחלקים מיד ליד, וכל מי שמקדים עצמו וחוטף הרי זה משובח. ואחר־כך התחילה מנחת נסכים של מנדבי יין, והגבאי אפרים היה מחלק לכל אחד ואחד כפי פקודת המפקד, לזה כוס ולזה בקבוק שלם, ולכל אחד ואחד שותה לחיים לרבי, זה מקרוב וזה מרחוק ,והרעש אותה שעה אדיר וחזק מאוד. והנה בתוך

אותו רגע נשמע פתאום קולו של הגבאי אפרים: חתנו של לייבעלי, חתנו של לייבעלי, והקול הולך וחזק. מיד אזרתי כל כוח העלומים שלי וכבר הייתי אצל השולחן, והגבאי הושיט לי בקבוק יין, שהרבי שלח לי. בכל כוחי נתקרבתי לראש השולחן ושתיתי לחיים אל הרבי, והרבי הראה לי פנים מאירות. והמחותן היה באותה שעה מאושר מאין כמוהו. אחר־כך ניגש אלי המחותן ואמר לי, שאחרי ניסוך היין יגיד הרבי תורה, ובכן מבקש הוא ממני שאתאמץ לעמוד מקרוב, כדי שאוכל לשמוע תורתו, ואחר־כך למסור לו, כי הוא אין בכוחו לעמוד בדוחק הגדול כבימי עלומיו. מובן שעשיתי מבוקשו. התורה היתה כולה גימטריאות, כדרכם של השושלת הזאת ולהשתמש בגימטריאות הרבה וצרופי שמות. אחר־כך נתנו בעלי השיר בשיר קולם, ואחר ברכת המזון הלכתי הביתה עם שאר אנשים שהלכו.

למחר בבוקר, כשבאתי לבית־הכנסת להתפלל, ניגש אלי מחותני ואמר לי, שהרבי שאל עלי אמש. תמהתי מאוד ושאלתיו: מתי? ואחר לי: אחרי שולחן זה עורכים שולחן שני, ושמה אין נכנסים אלא יחידי סגולה, ושם מרגישים את הטעם של שמחת יום־טוב. כי עד חצות הלילה שותים ומרקדים, והרבי מרקד עמנו בעגולה אחת כאחד מאתנו, ובכל פעם עושים הפסקה והרבי אומר תורה, והכל שמחים ונהנים. ובתוך הרקידה שאל אותי הרבי: איפה האורח שלך? אמרתי לו שאחר השולחן הראשון חזרת לבית מלונך, ולא ידעת על קיומו של שולחן שני, כי בצ׳ורטקוב לא ראית כזאת. תמה עלי הרבי שלא הגדתי לך, ונתביישתי מפניו, וחבל. אחר־כך שמעתי מאחורי הפרגוד, שמחותני סיפר לפני המשפחה איך הרבי הוציא אותו מן העיגול בתוך הרקידה ולקח אותו לצד ואמר לו בזה הלשון: לייבעלי, אהיה מי שלא אהיה, אבל גדלתי בתוך בית שהבינו לטיבו של איש. ועל כן אומר אני לך, לייבעלי, כי הבחור הוא בחיר יקר ואין אני רואה בו שום חסרון כלל והוא מתאים לך ויהי רצון שיהיה בשעה טובה ומוצלחת. כששמעתי זאת, שהרבי בכבודו ובעצמו הניח את החותם, הייתי כבר בטוח ששום איש לא יהין לדבר עלי סרה. שמרתי את הדבר בלבי, וחכיתי לסופו של דבר.

החג עבר, ובמוצאי יום־טוב אחר ההבדלה התאספו האנשים להיפרד מעל רבם ולקבל ממנו ברכותיו, וכל אחד ואחד הכין פתקה לעצמו, ועשיתי גם אני כן. וכאשר ראה אותי מחותני בתוך ההמון, ניגש אלי ושאל אותי, מתי אני חושב לנסוע. אמרתי לו שהרכבת שלי יוצאת מחר בבוקר השכם, והתחיל מחותני לגמגם ולא דיבר ברורות, אך תמצית דבריו היתה, כי רצונו שאסע עמו יחד דרך קולומיה ואבקר בביתו. לשם מה? שאלתיו. אז דיבר אלי בגלוי־לב, שהוא מצדו כבר שכח הכל, ומה שעבר עבר, אך כדי לקרב את הדבר, ומשום שלום־בית, נכון לפי דעתו שאראה את עצמי גם לפני אשתו מרת רייזל. עשיתי עצמי אותה שעה חרד ביותר, ואמרתי לו שלפי דעתי לא נכון לעשות כן, כי מה יאמרו הבריות? יאמרו שבאתי לבקר את הכלה? ואין אני צריך לפייס את המחותנת, אלא אדרבא, היא צריכה לפייס אותי — ובכן לא אסע דרך קולומיה. המחותן לא

הוסיף אלי עוד בדבר הזה, ונפרד ממני בלחיצת ידים, ובברכה להתראות בקרוב, וד׳ ינחנו במעגלי צדק.

ובכן חזרתי לחורוסטקוב, ומחותני נסע לקולומיה. וכפי ששמעתי אחר־כך, נכנס מחותני הביתה בלב שמח, ודגל השלום נישא בידו רמה. ניגש אל אשתו ואמר לה: מזל טוב! הרבי הסכים להשידוך, ואף בירך אותנו בשעה טובה ומוצלחת. אשתו מרת רייזל ניצבה נדהמת כנד, ושאלה אותו: וכי מה ראה בו הרבי? אז סיפר לה המחותן, כי גם אני הייתי שם לראש־השנה, ושהרבי הראה לי חיבה יתירה, ומסר לה פרטי דבריו ובלשונו ממש, וסיים: אם מאמינה את ברבי, הרי צריכה את לציית לדבריו. אבל היא פסחה עדיין על שתי הסעיפים, לא יכלה לסרב לרצונו של הרבי, וגם להסכים לא יכלה כל־כך מהר ולצית ולעבור ברגע מן המלחמה הארוכה לשלום של קיימא. ובכן, לייבעלי, אמרה מרת רייזל, נקרא לנערה ונשאלה את פיה.

קראו לנערה, והנערה השיבה כדרכה של נערה: אם הרבי מסכים, מסכימה גם אני... אם כן, אמרה מרת רייזל, אם כן, בתי, תדעי כי כל האחריות עליך לבד, הנשמה לך והגוף שלך, ועשי כרצונך. אני אינני מקבלת עלי שום אחריות. מתוך דבריה ניכר היה שסימני מיאון ואי־רצון עדיין בקרב לבה פנימה, וסימנים אלה ביצבצו גם בהמשך הזמן.

כעבור שבועות אחדים קיבלתי מכתב מן המחותן בסגנונו הקצר ובלשון המשנה: האומר זה בני — נאמן; ובכן ימהר יחיש מעשהו ולהכין עצמו אל החתונה שנגביל אי״ה לזמן קרוב.

קול התור הגיע, ומחותני הכין למעני טלית נאה עם עטרה של כסף טהור, וגם שטריימיל מן המובחר שבמובחר. גם פרווה של שבת, טוליז בלע״ז עליונה של משי ורפידתה עורות שועלים והכל היה כמנהג העשירים ביד רחבה.

*

העיר חורוסטקוב היתה אמנם עיירה קטנה אף־על־פי־כן היו רבניה רבנים גדולים ובה סתם תלמידי־חכמים ומשכילים, והרבה בתי־מדרשות ובית־כנסת גדול כליל־יופי; גם בית־מרחץ גדול ורחב ידים ובו מקוה כשרה כדת וכדין, וגם גוי מיוחד שהיה עומד בכל ערב שבת מן הבוקר עד סמוך לשקיעת החמה ודולה מים מן הבאר בגלגל מסובב ומרים אל השוקת, ומשם באו המים ישר לתוך הדוד של המרחץ. בכל יום שני היה יומא דשוקא, יריד, ומאותו יריד היו מתפרנסים רוב אנשי העיר, מפני שסביבה גדולה היתה לעיר, של כפרים הרבה, ומכל הסביבה נקבצו ובאו אלפי גוים עם תוצרתם מינים ממינים שונים, והרבה סוחרים יהודים באים ועושים אתם מסחר וקנין. וכר נרחב היה בטבור העיר שהיה מחזיק אלפי אנשים, ומלבד הכר הזה היה בקצה העיר מגרש גדול בשביל מקנה, טורהוביצי בלע״ז, ומגרש אחר בשביל דברים־אחרים. והמחזור, מחזור הכספים באותו יריד, היה רב מאוד, והחנוונים והאכסניות וסתם תגרנים, גדולים וקטנים, היו

מרוויחים באותו יום כדי פרנסתם לכל ימות השבוע. ואפילו הגנבים שבעיר נהנו גם הם מן הדוחק במשלח־ידם, חוץ מאחד מהם שנכשל ונפל בפח, וחושבני שכדאי לספר בקיצור על אותו ביש־גדא ואת המאורע הנורא שאירע לו:

בחורוסטקוב היה חבר־גנבים מאורגנים, ומלכם עומד בראשם. ראש גנבים זה, היה מפורסם בשם אברהם׳לי קרויט. כל גנב טירון שרצה להיכנס לחבורה זו מוכרח היה קודם כל לבוא לפני המלך, לפני אברהם׳לי הנזכר, עומד ואומר לפניו: אדוני המלך, הכניסני תחת כנפיך... והמלך, רבם של הגנבים, היה מנסה אותו תחילה בכל מיני נסיונות בעניני גניבה וגזילה, וכשראה בו סימני בגרות ,זכתה אותה בריה להיכנס לתוך חבורתם ולדור עמם במחיצה אחת. אך בלי רשות המלך ובלי בחינות ונסיונות אסור היה לבוא בקהל „הקדוש" הזה, פן חס ושלום ירא הוא ורך לבב, ולא ימס ללב אֶחיו כלבבו. היה מעשה ובא בחור אחד לא נודע, ושערו אדמוני, וביקש מאת המלך להכניסו ב„בריתו של אברהם" ולהיות כאחד מהם שוה בשוה. הביט בו המלך ומדד אותו מכף רגלו ועד ראשו, ואחר־כך שלחוהו לקנות הפוחים בזהוב. והבחור אץ השוקה וכהרף־עין הביא לו את אשר דרש ממנו, והגיש למלך את התפוחים. קם המלך בזעם אף ובחימה שפוכה: ראו נא מה זה הביא! וכי תפוחים אמרתי לך לקנות? הלא שזיפים אמרתי!.. הבחור לא חת ולא נע, ענה ואמר בקול עקשני בלי מורא כלשהו: לא כי, תפוחים אמרת לי, אדוני המלך, ותפוחים הבאתי לך! והמלך, בראותו שהבחור עומד במרדו ומעז כנגדו, ציוה מיד למשרתיו ועושי־רצונו לאסרהו בעבותים ולהלקותו עד שיודה על חטאו... עשו הבחורים כאשר צוו: אסרוהו והלקוהו, אך הוא באחת: תפוחים אמר לי המלך... אז ניגש המלך ר׳ אברהם׳לי קרויט בעצמו ובכבודו ואמר לאותו בחור: עמוד על רגליך, בני, משלנו אתה! וליטפו וליבבו, ואמר לו: ראוי אתה לאותה איצטלה, ופותח שערים ודאי תהיה. סמך את ידיו עליו ונתן לו „סמיכה", ואמר לו: גנב אתה ומוכשר תהיה, כי זהו הסוד הטמיר שבגנב: עקשן יהיה ואל יודה, אף אם יענו אותו בעינויים קשים.

שמו של גנב מוכתר זה היה חיים, ועוד ביריד הראשון הוציאו המלך השוקה, לנסות את מזלו. הגנב החדש הכין לעצמו סכין חד ושם פעמיו ישר למגרש המקנה, שאלפי גוים וסוחרי בהמות צפופים שמה, ובתוך אותו דוחק ראה חיימ׳קה, שגוי אחד מכר זוג סוסים וקיבל בעדם סכום הגון ואת הכסף תחב באפודתו. מיהר חיים קה והוציא את הסכין, וכהרף עין חתך את האפודה והכסף עבר לידו. אך לאסונו הרגיש הגוי בדבר והרים קול צעקה, ולקול צעקתו סבבוהו המון גוים, חטפוהו והוא הובא לכלא. ואותו בית־הסוהר בנין חדש היה, שזה רק ימים אחדים נגמר בנינו, וחיים׳ל זה היה האסיר הראשון בו — ובבוקר מצאוהו מת... כל החבורה, ומלכם בראשם, ליוו אותו למקום הקבורה, ונתקיים בו באותו בחור מאמרם ז״ל: רגלוהי דבר אינש אינון ערבין ביה...

עכשיו ניתן לעצמותיו של חיים׳ל גנב לנוח בשלום על משכבן, ונחזור לבתי המדרשות ולקלויזים שבעיר. אף־על־פי שכמה שעות ביום למדתי בבתי־מדרשות שונים, רוב היום,

לרבות הלילות, ביליתי בקלויז צ׳ורטקוב. רוב המתפללים שבאותו קלויז היו כמובן חסידי צ׳ורטקוב, אנשים נכבדים ויודעי ספר: שלמה כ״ץ וגיסו אייזיק ווידערמאן, ש״ב אריה ברוינשטיין, אברהם זיידען, אברהם׳צי אשכנזי, חיים שמעון מיהלראַד, אברהם חיים היילפרן הגבאי, עם שני בניו יעקב ושמואל יצחק, וכהמה וכהמה. וגם תלמידי־חכמים מצוינים היו, כישראל טענענבוים וחיים זלמן רוטענבערג ועוד. ואף־על־פי שכדאי ליחד את הדיבור על כל אחד ואחד מהם, הצמצום בנייר מאלץ לצמצם בכתיבה, ובמקום שאמרו לקצר איני רשאי להאריך, לפיכך אסתפק במועט ואתאר לפני הקוראים רק שלושה אנשים: משה ווייסלבערג, שהיה נקרא משה האדמוני, שבתי שמש ואלתר קאָטער.

משה האדמוני היה אדם מיוחד במינו, מין עיט צבוע. עשיר גדול היה, ובית־חומה לו בטבּור העיר, ניהל מסחרו ביד רמה, והיה יוצא ונכנס בארמונו של הגראף סימינסקי אדוני העיר, שהיה נמנה בין הרוזנים הפולנים הגדולים. ואחרי הכל לא ידע אותו משה האדמוני אפילו לחתום את שמו כראוי, ועל קרוא וכתוב אין מה לדבר. כל המכתבים והמברקים שהיה מקבל נקראו לפניו מאת הבחור אליה כ״ץ, בנו של איצי כ״ץ, איש משכיל ובעל־בית נכבד. אך מוחו היה חריף וזכרונו גדול, ואף־על־פי שעם הארץ היה, רצה להיות ראש המדברים. וביומא דפגרא, ג׳ בחשוון או י״ט בכסלו, כשהחסידים ישבו שבת אחים גם יחד, ואבא ישב בראש והיה כמעיין נובע בסיפורי מעשיות על צדיקים ואיתני עולם, היה עשיר זה עונה עזות, ישב אצל אבא וקפץ בראש לדבר על הגראף שלו ולהתפאר בו. חסידים ואנשי מעשה יושבים ומדברים דברי תורה, שרים שירות ותשבחות לכבוד יום ההילולא של הרוז׳ינאי או של המגיד ממעזריטש זכרונם לברכה, ומשה האדמוני מביא חולין בקודש ומבלבל את המוח בגראף שלו, שהוא גוי ככל הגויים. מה עשה אבא? עשה כעצתם של חכמינו: „אם פגי בך מנוול זה, משכהו לבית המדרש״. ותיכף לנטילת ידים התחיל אבא ע״ה בדברי תורה, ובדרך זו נפטרו ממשה האדמוני ומסיפוריו על הגראף...

עכשיו נספר על שבתי. שבתי זה היה אף הוא מיוחד במינו, ומשך אליו כל עין רואה. איש זקן היה, עבדקן, וזקנו מגודל מאוד לארכו ולרחבו, יער ממש. נוסף לזה היה גמגמן, ובשעה שהיה מדבר היה מנפנף בידיו בכל כוחו, עד ששערות זקנו מתנועעות כנוע עצי היער לפני הרוח. ואף־על־פי שכוח־הדיבור שלו היה לקוי, היה מרבה בדברים, ולא פעם עזב אותו השומע בתוך דבריו והלך לו, כי בגמגומו היה מאריך עוד במלה הראשונה. כשדרש למשל איזה דבר מר׳ שלמה, אחד מבעלי הבתים שבקלויז, פתח ואמר: רבבי ששלומה — כבר אבדה לאותו שלמה סבלנותו, ועזבו לנפשו. וכן השני וכן השלישי. ואיך היו משתמשים אנשי הקלויז בשמש כזה? התשובה פשוטה: שמש ותיק היה משנים קדמוניות, ולא קל היה לתת גט־פיטורין לזקן אומלל כזה. אף עשה עבודתו באמונה, פעמים בארוכה ופעמים בקצרה. ואם האבק והלכלוך היו מצויים תמיד בפינות הקלויז, לא היו הדורות הראשונים מקפידים כל־כך... ומעלה יתירה היתה לשמש זה שהיה גם שיכור,

ומדי בוקר ובוקר מצאו אותו בעלי הבתים שיכור כשיכרותו של לוט... ולא שישב חלילה כל יום בבית־המרזח ושגה ביין, כדרך שיכורים, חס וחלילה, אלא מעשה שהיה כך היה: ידוע הוא שכל שמש בבית־כנסת היה מחזיק מרזח קטן בבית־מדרשו, כדי שקצת יי״ש יהיה מוכן תמיד כשהשעה צריכה לכך. ותחת שלכל שמש היה בית־מרזח זעיר ולא נמצאו בארונו אלא שנים־שלושה בקבוקי יי״ש, הנה שבתי שמש זה ניהל מרזחו ביד רמה, וכל מה שהרוויח מן השמשות השקיע במרזחו, וארונו היה תמיד מלא וגדוש, לא פחות מחמישים בקבוקי יי״ש גדולים, ולילה לילה, כשהקלויז נתרוקן, ורק אני נשארתי, פתח שבתי זה את „ארון הקודש" שלו, והוציא משם כל הבקבוקים כדי למלאותם, כי לא סבל בקבוק שאינו עולה על גדותיו. וכה מילא כל בקבוק ובקבוק עד למעלה מן הפקק, וכאשר לא יכול לצור את פי הבקבוק לגם לגימה, וחוזר חלילה מדי לילה כחמישים לגימות בערך. מטפה לטפה נתמלא שבתי עד שנפל שיכור, ולא פעם הניח ארונו פתוח, וכל הרוצה ליטול בא ונוטל. וכשם שכל שיכור ושיכור נופל בפח ושוקל למטרפסיה, שקל גם שבתי שלנו למטרפסיה בהאי עלמא. באחד הבקרים, כשנתאספו הבחורים, מצאו את שבתי שמש שוכב אפרקדן, וקול נחרו הולך למרחוק מקצה הקלויז ועד קצהו, וריח היי״ש נודף ממנו יתר מן המידה, ולא יכול אחי אָשר, הצעיר ממני, לכבוש את יצרו, רץ כצבי והביא צבע אדום הנקרא אנילין, ולא אדום פשוט אלא „אדמדם" כפי רש״י, אדום שבאדומים, וצבע את זקנו מקצהו ועד קצהו. וכאשר נקבצו ובאו מתפללי הקלויז, וראו את המחזה הנורא הזה, צחקו על משבתו, והוא, כלומר, שבתי, לא ידע בשכבו ובקומו. אך כאשר ראה שכל הרואה אותו, ממלא פיו שחוק, הבין שצוחקים ממנו. רץ החוצה ונכנס לאחד השכנים להסתכל בראי, וכל בני הבית מלאו שחוק פיהם. מיד חזר לקלויז והתחיל מקלל את כל הבחורים בלשונו הצח, וכל שפע השערות האדומות התנועעו יחד עמו, והמחזה היה מבהיל ושמח. ופתאום נתגלה הדבר, וידע את אשר עשה לו אָשר בנו הקטן של ר׳ אברהם. וכאשר אבי ע״ה בא להתפלל, ניגש אליו שבתי והתחיל לגמגם לפניו: רבבי אבברהם, רראו ממה ששעשה לי התכשיט אָששר... אבא, שמעולם לא מילא פיק שחוק, והיה רחוק מכל מיני ליצנות, אף אותו הביא המחזה המגוחך הזה לידי צחוק קל והסב את פניו ממנו... אחי אָשר קיבל כמובן שכרו משלם, אבל הזקן של שבתי לא נתרפא. הוא רחץ אותו בנתר, בבורית ובכל מיני דברים היפים לכביסה, ושום דבר לא הועיל. הנגע עמד בעיניו עד יומו האחרון. וכה הלך שבתי שמש לבית עולמו זקן בא בימים, ושערות זקנו שהיו לבנות כשלג נהפכו על־ידי בחור חומד־לצון לאדום כתולע... תנצב״ה עם כל האדומים שבעבר הנהר סמבטיון.

עכשיו אתאר לפניכם את הבחור אלתר קאָטער, השלישי שבהם. אביו היה איש נכבד וחרד, חסיד מחסידי צ׳ורטקוב, ושמו שלמה כ״ץ, כי כהן היה האיש, והבריות קראו אותו על שם אביו שלמה חיים־בער׳ס. וחיים־בער היה חסיד מהחסידים הראשונים, מחסידי סטרעטין, ואחרי פטירתו של הצדיק מסטרעטין, רבי יהודה הירש זצ״ל, נסע לצ׳ורטקוב

לסבא קדישא רבי דוד משה זצ״ל. ר׳ חיים־בער זה עזב לשלמה בנו נחלה הגונה, חומה וחצר רחבת ידים בטבור העיר, ושלמה פתח שם מרזח, והוא ואשתו שיינדיל עסקו באותה מזיגה והתפרנסו בכבוד. האשה שיינדיל היתה אשת לפידות, ודרך אגב אספר עובדה קטנה, מעשה שהיה באמת: לאשה שיינדיל היה אח בארץ־ישראל, שלא ראתה אותו זמן רב. ופתאום נכנס הביתה איש עני, מחזר על הפתחים, ואין איש בבית, אלא אותה שיינדיל לבד. ובראותה את הקבצן הזר נתלהבה האשה שיינדיל, כי טעתה וסברה שאחיה הוא, מפני שהיה דיוקנו של אותו קבצן דומה לדיוקנו של אחיה. וכמובן חיבקה אותו ונשקה אותו בתמימות ובאהבה טהורה כאהבת אחות לאחיה. וקבצן חריף זה ידע מה לעשות, והוציא מכיסו מפתח ואמר לה בזה״ל: אחותי יקירתי, את המזוודה שלי עזבתי בבית הראשון של מבוא העיר, לכי שמה וקחי סבל להביא את המזוודה הנה. ובינתיים יכולה את לפתוח שם ולראות את המתנות היפות שהבאתי בשבילך מארץ־ישראל. לכי מהר, ואח״כ נדבר את דברינו. ושיינדיל הלכה בזריזות, ועזבה אותו מחזר על הפתחים שומר את הבית, והוא גנב כל מה שיכול. וכאשר חזרה ריקם ומצאה פתח פתוח, התחילה לצעוק עד שכל השכנים התאספו, והיא סיפרה לפניהם מה שקרה לה, וכל השומע יצחק לה. והקבצן הערום עלה בסערה השמימה, וכל החיפושים לא עשו פרי...

נחזור לעניננו. מזוג זה שלמה ושיינדיל, יצא יוצא־דופן זה אלתר קאָטער. הוא נולד משונה בגדלו — לא גמד ולא ננס, אלא סתם קצר־קומה ועגלגל, וגם הליכתו לא היתה הליכה ישרה, אלא „זחילה״, וכל מי שראה אותו מרחוק היה נראה לו כמין חתול מהלך. וכיון שגם שם משפחתו היה כ״ץ, קראו לו הבחורים בשם אלתר קאָטער, ובאותו שם נקרא עד יומו האחרון. בן זה לא היה להוריו לעזר, אלא להיפך, צרות רבות סבלו ממנו, וגם קצת בושה. לא גנב היה, חלילה, וגם לא פרא יותר מדי, אלא דבקה בו מכה אשר לא כתובה בתורה, ה„מכה בעברתו״: כל מלה שהוציא מפיו, היה שונה ומשלש. כי אדוק היה מנעוריו, אדוק שבאדוקים, ובשעה שהתפלל היה כופף ראשו ורובו לתוך הסידור, ולא נתן אמון לעצמו שהוציא את המלה כראוי. ומשום כך היה חוזר ומחזר על כל מלה ומלה אחת ושתים אחת ושלוש. וכאשר מצאו בחורי הקלויז מציאה זו, נפלו עליה בשמחה רבה, ובכל בוקר ובוקר הקיפה אותו כת של בחורים, כדי לבלבלו, והוא אטם אזניו, מנופף בידיו וממולל ברגליו וחוזר על כל מלה פעמיים ושלוש וארבע. ועד שגמר ברכות השחר, נלחם מלחמה כבדה. וכך נתארכו לו ברכות השחר וקטורת עד שעה שתים־עשרה, ובחצות היום התחילה הפרשה של הנחת תפילין וסדר התפילה. וכאשר נכנסו אנשי הקלויז לתפילת מנחה ומעריב, עמד עוד בחור בקרן־זוית מוכתר בתפילין ולועס את המלות האחרונות מתפילת שחרית. זוכר אני שלא פעם רצה מסכן זה למצוא מקלט אצל אבי ז״ל, ועמד לומר לפניו ברכות השחר בקול רם, כדי שאבא יענה אמן, ואבא ע״ה היה אנוס להמתין.

כך בילה בחור זה כל ימיו, ואביו שלמה חיים־בער׳ס נתייגע מלהוכיחו, אף מכותיו הרבות שכיבדו בהן מדי פעם בפעם לא הועילו. פעם המרו אחי אָשר ואלתר קאָטער זה

עם זה בסכום קטן: אם אלתר קאָטער יזרז את עצמו ויגמור תפילתו עם הציבור, הרי יקבל סכום כך וכך מאחי אָשר. ואם יפגר, צריך הוא לתת לאחי סך כזה. היצה״ר של אותו סכום זירז את אלתר והכין עצמו כעלות השחר והתחיל עבודתו. ואעפ״י שאחי אָשר שלח שליחים להתגרות בו ולבלבלו, הנה הוא, קאָטער זה, מרוב תאותו לאותו ריווח, הריווח הראשון בעולמו, התחזק והיה מדלג בגמגומו על ההרים ומקפץ על הגבעות ועבר כל המכשולים וסיים תפילתו עם שאר בני אדם. וכאשר שלמה אביו נתבשר בשורה זו, נפל עליו בכעס נורא וכיבדו במלקות ארבעים. וכאשר תמהו האנשים על־זה, אמר ר׳ שלמה: אני חשבתי שמום קבוע הוא, ואין תרופה למכתו. ועכשיו רואה אני שמין עקשנות היא אצלו, שהרי בעד סכום פעוט כזה זירז את עצמו ועבר בשלום, ובכן הכל תלוי ברצונו! אם־כן אכה אותו עד שיאמר רוצה אני. אבל ר׳ שלמה טעה, כי תיכף למחרתו חזר אלתר לסורו הראשון והיה מעלה גרה עד הערב כמקודם. הגיע הדבר לידי כך, שפעם אחת נתכנסו אנשי הקלויז לתפילת מנחה ומעריב, וראו מחזה נורא ומגוחך, שאלתר קאָטער ישב מוכתר בתפילין בתוך הנברשת הגדולה שהיתה תלויה בתקרת הקלויז, נברשת עגולה שקורין לה בלע״ז הענגלייכטער. פשוטו כמשמעו — ישב שם מקופל כחתול זה על הכיריים, ונהם מתוך סידורו... מי העלה אותו ואיך הגיע לשם אין אני יודע עד היום. דבר זה לא היה מעשה ידיו של בחור אחד, אלא ודאי כת שלמה של בחורים עשתה זאת, ואני חושב שבלי ספק גם ידו של אחי אשר יחי׳ באמצע.

כך עברו על בחור זה ימי בחרותו. ואף־על־פי־כן הצליח ר׳ שלמה להשתדך עם מחותן, ובנו הבחור אלתר קאָטער נעשה חתן בשטומ״צ. אחד הבחורים הסית אותו פעם שיכתוב מכתב לכלתו, ובלי ספק ערך לפניו אותו בחור את הסגנון, ואלתר קאָטער כתב לכלתו את כל הפרק האחרון מספר משלי: „אשת חיל מי ימצא, ורחוק מפנינים מכרה, בטח בה לב בעלה״ וכו׳ וכו׳, עד „שקר החן והבל היופי״. וכאשר המחותן אבי הכלה ראה את המכתב, לא חשב הרבה והחזירו לו בצירוף התנאים. ואלתר קאָטער נשאר רווק עד יומו האחרון.

עיירתנו בשנים 1914—1930

אברהם גליק / **תל־אביב**

בתשעה באב תרע״ה, יולי 1914, פרצה מלחמת העולם הראשונה. הגברים, יוצאי צבא, רוכזו במקום, חלק מהם הולבש מדים ורובם בבגדים אזרחיים הובלו בעגלות לתחנת־הרכבת. בין המגוייסים היה גם אבי. היה זה ביום הולדתי השביעי.

אמי ז״ל נשארה עם ארבעה ילדים קטנים: לאהצ׳יה בת העשר, משה בן השמונה, אני כותב השורות בן השבע, ואחי יעקב בן השלוש.

היות והעיירה שלנו שכנה קרוב לגבול הרוסי, עזבוה חלק גדול מתושבי העיירה וברחו עם נסיגת האוסטרים, ומשפחתנו ביניהם. למחרת הרוסים היו כבר בעיר. מספרים שחיים פריש ז״ל שהיה מזויין ברובה בא להיפרד ממשפחת חיים טננבאום שגרה ע״י הכנסיה מול ה„טרוהוביצה״ ופתאום הגיע פטרול ראשון של הצבא הרוסי. חיים נבהל ובבורחו מפניהם נגע רובהו בגדר ה„טרוהוביצה״ ופלט כדור, הפטרול נבהל ונמלט. אמרו אפילו שהוא קיבל אז העלאה בדרגה.

אמי והילדים המשיכו בבריחה עם עוד אלפי תושבים אחרים עד שהצבא הרוסי עבר אותם אחרי שלושה שבועות, ואז הם חזרו הביתה לחורוסטקוב, אבל לצערה הגדול חזרה אמי הביתה רק עם שלושה ילדים, כי אני אבדתי בדרך. אלפי הפליטים בהגיעם למבואות העיר פודהייצה, עמדו על פרשת דרכים, חלק מהם חשב לבטוח יותר להתקדם שמאלה וחלק פנה ימינה. אני חשבתי שמשפחתי המשיכה שמאלה והלכתי גם אני בכיוון זה. אבל לדאבוני לאחר שעברתי קילומטרים רבים ולא מצאתי את משפחתי נוכחתי לדעת שטעיתי בדרכי, אבל הלילה כבר ירד ולא יכולתי עוד לחזור, ורק כעבור שבוע בערך, בהגיעי לעיירה זאוואלוב, מצאה אותי משפחה חורוסטקובאית (משפחת השמש) ואספה אותי והביאתני הביתה. אמי בחוזרה לביתה מצאה אותו תפוס על ידי פליטים יהודיים מהכפרים הסמוכים, ובקושי נתנו לה להיכנס לחדר אחד. תנאי הקיום היו קשים ביותר ואמא החלה לעסוק באפית לחם לצורך מחייתנו.

באחד הימים הופיע בעיירה קצין רוסי־יהודי גבה קומה — היה זה המשורר אנסקי, שארגן עזרה לתושבי המקום. הוחל בחלוקת תה חם בבוקר ואחר־כך גם בארוחות צהרים. יותר מאוחר חולקו לילדים בגדים עשויים מחוטי נייר. זוכר אני בפעם הראשונה שלבשתי את המכנסים נפרמו כל התפרים. רובם הגדול של תושבי העיירה נהנו מהעזרה הנ״ל. העיירה שלנו מוזכרת בספרו של אנסקי (חורבן־גליציה).

החיים התרבותיים התנהלו בשפל המדרגה, חוץ ממלמדים אשר ידיעתם היתה קלושה ואופקם צר, לא היו שום חיי תרבות. בהפסקות של 6—8 חודשים היו נפתחים קורסים, בהנהלת סטודנטים כמו משה פסטרנק וזוניה טננבוים ז״ל, אבל עד מהרה חוסלו. ספרים לקריאה כמעט שלא היו בנמצא, ובפרט ספרי ילדים. כך חי הנוער בגליציה במשך שלוש שנות המלחמה. העיסוק העיקרי של הנוער היה אז משחקי מלחמה, ובמשך הזמן המשחק התפתח למלחמה ממש, אכזרית מאוד, בין נערי „המרק״, ה„רויטע בריק״ וה„צרילבקה״. הקרבות התבטאו בידוי אבנים, באלות, לקחו שבויים אשר התעללו בהם כדוגמת הצבא הרוסי בשבויים האוסטרים.

בשנת 1916 הופרעו כליל חיי העיירה עקב הקרבות שהתנהלו בסביבה. פעמים מספר נסוג הצבא הרוסי בבהלה, ואנחנו חזינו זאת מבשרנו. החיילים היו משתוללים, שודדים,

אונסים, יורים ומציתים. היינו גם עדים להוצאת להורג על ידי יריות, עשרה יהודים מהסביבה (ביניהם גם היה אח של הינדה פריידמן). ההוצאה לפועל נערכה מאחורי טחנת הקמח.

עם כל נסיגה של הצבא הרוסי היו מתאספות כעשרים משפחות בבית אחד, כל ראש המשפחה (שרובן היו נשים) הצטיידו בטבעות, זהב או כפית כסף ובכל מיני חפצים לשחד את החיילים וככופר שיניחו אותנו בחיים. היו גם מקרים ששילמו לקצין והוא היה שומר על אותו הבית. מי לא זוכר את הלילות עת חיילים ניסו לפרוץ לבתים ומיד נשמעו קולותיהם „גוואלד" של בני המשפחה ולאחריהם נצטרפו השכנים מימין לשמאל ויצרו „גוואלד" אחד גדול. כך הצליחו במקרים רבים להפחיד את הפורצים ולגרשם.

בהתחלת שנת 1917 נסוגו הרוסים מעירנו בפעם האחרונה, שקט השתרר בעיירה ונוצר כעין חלל ריק. הנשים התחילו לאפות עוגות ובפרט מילאי (קמח־תירס) ומיני מטעמים. ציפינו בכליון עינים לחייל הגרמני־אוסטרי הראשון, ופתאום הגיחו שני פרשים רוסים מבוהלים (כנראה שתעו בדרך) ושוב פרצה בהלה בקרב התושבים, שוב נסגרו העסקים והסתגרו מתחת לבריח. הפרשים הספיקו לשפוך בנזין על כמה בתים, להציתם ולהמלט, למזלנו האש לא הספיקה להתפשט ומאומה לא קרה. כעבור חצי שעה זכינו לאשרנו ולשמחתנו להקביל את פניהם של הפרשים הגרמניים בתלבושתם הססגונית. התושבים חילקו להם כבוד קל וקראו במשך שעות „ויואט!" הגאולה הגיעה.

אחרי לילות רבים פשטנו את בגדינו ושכבנו לישון בכותנות ולחלום חלומות נעימים, אבל לדאבוננו עד מהרה הופרעה שנתנו. בשתיים בלילה התעוררנו לקול ה„גוואלד" שנשמע מבית משפחת שטיין ותיכף הצטרפו למקהלה אחרים בלי לדעת מה קרה. חשבנו שהרוסים חזרו, ולא עלה בדעתנו שגם ה„ישועה" מסוגלת לשדוד. התברר שחיילים גרמניים פרצו לתוך המרתף של שלום פינגולד על מנת להוציא משם בשר חזיר שהיה שייך לגוי אשר חנותו היתה אצל שפרלינג, לפעולה הזאת קראו „די ישועה שלאגט".

זמן קצר לאחר מכן הגיע אבי לחופשה, הראשונה בעירנו אחרי שלוש שנים. כל בני העיר באו לקבל את פניו, השמחה היתה רבה ובפרט במשפחתנו. הוא היה בעל דרגה של שלושה כוכבים וסרט (זאת היתה הדרגה הגבוהה ביותר שאפשר היה לקבלה בלי בגרות) אמנם למעשה היה תפקידו נכבד יותר. הפליט הראשון שחזר לעיירה היה מר אשר ברוך קלאהר, הוא סיפר שפגש את אבי בהונגריה ונדמה לו כי יש לו הרבה כסף. אמי ציפתה לראות את הסכום שאבא ישאיר לה, אבל להפתעתנו בתום חופשתו ביקש מאמי כמה קרונות לדמי כיס.

אחרי כניעת אוסטריה בשנת 1917, שלטו בעיר במשך זמן קצר האוקראינים, היתה אנדרלמוסיה ושוד. כעבור זמן מה נכנס הצבא הפולני ואף הוא לא החזיק זמן רב וגורש ע"י הצבא הבולשביסטי, צבא שהיה מורכב רובו מאזרחים אוקראינים הרפתקניים; הם באו בעגלות רתומות לסוסים אשר החרימו בדרך, קרועים ובלויים עם רובים מיושנים

בידיהם ונכנסו לעיר לקול תרועות האוכלוסיה הלא יהודית. אמנם בראש הצבא כביכול עמדו אז הרבה יהודים, למחרת הגיע לעירנו גנרל רוסי גבה־קומה עם פמליתו, ובצידו מזכירה צעירה. הם תפסו דירה בבית טננבוים ובמהרה נתבשרנו שהגנרל אינו אלא משה שפרלינג, אשר בהיותו נער כבן שש עשרה עזב את עירנו בהשאירו אחריו קצת חובות.

בהשפעתו ובהנהגתו של מוטיאלע טננבוים התארגנה ה„קומוניסטישע־פרטיי״ אשר הכילה מספר לא מבוטל מבני הנוער בעירנו במיוחד נוער עובד. הפעולה הראשונה היתה לאסוף את בנות האינטליגנציה ובפרט את בנות נותני העבודה של אותו נוער עובד, לשם סיוד ושטיפת המועדון החדש שקראו לו „רבקוש״. הקימו במה באמצע ה„מארק״ (הככר) ופעמיים ביום היו מופיעים ונואמים ומטיפים לרעיון הקומוניסטי. נאמו מבני העיר וגם שליחי חוץ. פעם באמצע נאומו של מוטיאלע טננבוים צעק אביו: „רד מפה!״ מיד תפסוהו הקומוניסטים וסלקוהו מהמקום. פעם בזמן נאומו של הגנרל נשמע זמזום (דומה לאווירון, ועד היום לא ידוע מאין בא). השתררה מבוכה רבה וכל הקהל התחיל לרוץ לכל עבר, דרסו אחד את חברו והיו הרבה פצועים. מספרים שהגנרל שפרלינג התחבא ב„לוזונע״ מעבר השני של הנהר.

זוכר אני שאחד החברים מ„החוג הספרותי״ אשר הצטרף לקומוניסטים אסר את הספרן והחרים את כל הספרים.

כיתה ח׳ בביה״ס הפולני („פובשכנה״)

8טע קלאס אין דער פוילישער שול

כן הוחרמו כל הסחורות ומכל הבא ליד. ועדה בראשותו של סנדלר העיר עם צוות גדול של עוזרים הלכו מחנות לחנות ואספו הכל וריכזו את כל שהוחרם במחסן אחד לשם חלוקה לתושבים, אולם חלוקה כזאת לא נערכה אף פעם. ה„וויאוודע" ב„קופצ'ינצע" היה חיים שפרלינג, אחיו של הגנרל. במנגנון העיריה כיהנו הרבה בני העיר, עזריאל שוכמן היה מזכיר העיר. התושבים הסתובבו בלי מעש ובלי פרוטה בכיס. היתה חלוקת אדמות חקלאיות והתושבים היהודים המעונינים יכלו להירשם. היה תור ארוך, וקיוו להנות מזה. אמי נזכרה שהמזכיר הוא קרוב רחוק שלנו, פנתה אליו וקיבלה הרבה אדמה וגם פוריה מאוד, אך מעולם לא זכינו לראותה. פעמיים ביום היה מופיע המודיע המתופף (הסנדלר הקטן) עם תוף בידו, תפף עד אשר התאסף קהל רב ומכריז כל מיני הכרזות רשמיות (במקום הודעות בכתב) כעבור זמן עזבו הבולשביקים את העיר בהשאירם אחריהם עוני והרס ואת כל הנוער הקומוניסטי. עם הכנס הצבא הפולני אספו את הנוער הקומוניסטי היהודי, הפשיטו אותם עד לכותנות לילה והובילו אותם מעיר לעיר לכיוון בלתי ידוע. סופר שבעיר בוצ'ץ, שם היה למאיר פרידמן קרוב משפחה, שולם עבורם כופר בסכום אגדתי אבל בחבילה הגדולה של השטרות היו סתם ניירות ורק בצדדים היו ממש שטרות כסף.

בשנת 1920 לאחר שהפולנים תפסו את השלטון, והחיים חזרו למסלולם של ימי שלום, נפתחו בתי הספר עד כתה ד', אבל מצב התלמידים היה לא נוח ביותר. למשל בכתה א' למדו תלמידים מגיל 6—10; תלמיד בגיל 7 שגמר כתה א' לפני המלחמה, עלה לכתה ב' אחרי המלחמה כשגילו היה אחת־עשרה.

גם החיים התרבותיים התחילו להתעורר, התארגנה מפלגת הציונים הכלליים שנשיאה היה אבי שנים רבות. פעילותו של ה„צירקל" היתה ניהול הספריה ולהקתה הדרמתית, אשר מאוד הצליחה. היא היתה מופיעה בערים הקרובות שבסביבה. היה זה חוג סגור כביכול, שחבריו היו מבני האינטליגנציה. באותו זמן גם התארגן השומר הצעיר בהנהגת משה פסטרנק וזוניה טננבוים ועוד, אך הוא לא החזיק מעמד זמן רב.

באותה תקופה התארגן גם ה„יוגענד פאריין" בהנהגת יעקב הירש, מרדכי דיק, חיים וואל והחתום מטה. היינו מציגים הצגות לילדים ולנוער, עורכים נשפי תרבות וגם עוזרים בפעולתם של מוסדות ציבוריים.

כן נוסד סניף ה„התאחדות" שמייסדיו היו פישל וורבר ז"ל (על שמו נקראת שכונת וורבר בפתח־תקוה) ויבד"ל חיים ישראל ויסבורד, הירש מנדל, קליינר ועוד. הם הצליחו לרכז סביבם כמה מאות בחורים ובחורות מכל השכבות, היתה פעילות רבה ואירגנו גם ספריה גדולה וגם חוג דרמתי שמאוד הצליח.

בשנת 1921 נתחדשה פעולתה של הקק"ל, בחרו בנשיאות והם יהושע נייגבורן,

בן ציון קרנקל, פלגר, יעקב ברמן, אבי ועוד. חילקו קופסאות בבתים ואספו כסף בחתונות וכו׳. אחרי זמן הצטרפו בחורים צעירים ובתור מזכיר ומרכז נבחר ברנהרד כהן, ומשנת 1925 כהנתי אני בתור מזכיר עד עלייתי ארצה ב־1929. הפעולות התרחבו, היינו עורכים ימי פרח וגם הגדלנו את מספר קופסאות הקק״ל, הנהגנו עליות לתורה בבתי־הכנסת ונדרו לטובת הקק״ל.

בחג שמחת תורה היינו מסדרים מנין (אצלנו בבית) וכל ההכנסות היו קודש לקק״ל. אחרי התפילה היתה אמי ז״ל מכינה ברווזים צלויים וכולם אכלו ושתו יין „כרמל מזרחי״ ושמחו עד בלי די.

מפעם לפעם היו מופיעים נואמים ובמיוחד שליחים מארץ ישראל כמו מאיר יערי ואבא חושי ועוד.

בסוף שנת 1923 בא לעירנו הח׳ בערל שטוק (כיום פרופסור דב סדן) מטעם מרכז „החלוץ״, אחרי שיחה מענינת הצליח לארגן את מיטב הנוער, ואז נוסד „החלוץ״ אשר חבריה היו דב הירש, אהרון וידרמן, מוטיל וקסלר, הירש שורץ ועוד.

נתארגן גם „החלוץ הצעיר״ שחבריה היו יעקב הירש, מוטיל דיק אהרון פלוין, אריה גרוס משה וורבר, אנכי ועוד.

קבוצת „חרות״ („סתם חלוץ״) בהכשרה ברוז׳נובקה (1924)

בקיץ 1924 יצאה קבוצת „החלוץ" הבוגרת להכשרה לרחנובקה ע"י טלוסטה. אני הייתי המאושר היחידי של „החלוץ הצעיר" שצורפתי להכשרה.

בגמר עונת ההכשרה הוזמנו ללבוב לפגישה הראשונה של כל „החלוץ" בגליציה. היות וכסף לא היה בכיסנו הגענו ללבוב ברגל, מרחק של 160 ק"מ שעברנו ב־4 ימים. זכורני את קבלת הפנים היפה ע"י הח' שטוק, אשר הציג אותנו לפני 5000 המשתתפים אשר התאספו במגרש הכדור־רגל של החשמונאים בבירה.

אח"כ התארגנו קבוצות עליה. הקבוצה שלנו התאחדה עם קבוצה מטרנופול בשם קבוצת „הבונה" (אותי לא לקחו בחשבון מפאת גילי הצעיר בשביל עליה), התמקמו בטרנופול והתפרנסו מחטיבת עצים בבתים, ובהתחלת 1925 גנבו את הגבול הצ'כי על מנת להגיע לווינה ושם חיו הבחורים בתור ליגלים עד שקיבלו סרטיפיקטים.

הח' מוטיל ווקסלר נתפס ע"י שוטרי הגבול והוחזר לחורוסטקוב ושבעה ימים היה עצור בבית סוהר בקופיצ'ינצ'ה, אחרי שחרורו ניסה את מזלו והצליח להגיע לווינה בשלום.

בתי כנסת

פעילותם של מתפללי בתי הכנסת היא פרשה מיוחדת. היו בעיירה שבעה בתי־כנסת: ה„שיהל" הגדול, ו„בית מדרש" וגם „דאָס קליינע שיהל" שם התפללו רק אנשי עבודה וקראו לו „דאָס שניידערישע שיהל". ממול היה בית הכנסת הגדול, המתפללים היו בעלי בתים, ציונים מימי בבית יעקב הלפרין היה ה„צ ורטקובר קלויז" (של חסידי צ'ורטקוב), מאחוריו ה„הוסיאטענער קלויז", היה גם „בית המדרש הגדול" שם התפלל קהל מעורב, קראו לו „פעלנער'ס בית המדרש".

אחרי המלחמה עם שחרורם של אנשי עירנו מהצבא והפרנסה לא היתה מצוייה, פרח אצלנו השוק השחור, במיוחד תעשיית יי"ש; כ־20 אחוז מבני העיירה עסקו בייצורו על אף שהיה כרוך בחמש שנות מאסר היו כאלה שטעמו את הטעם הזה.

בביתנו היה פונדק ואחרי שבעלו מר יעקב הלפרין נפטר, שיפץ אבי את המקום ועשה ממנו בית קפה לכל חוגי העיירה, היו משחקי שח, דומינו, קרענגל שולחן; אפשר היה להשיג ארוחה קלה, ממתקים, בירה וגזוז ועוד.

העסק היה פתוח גם בשבתות וחגים, המשחקים היו אסורים. רובם הגדול של הקונים בשבתות היו בעלי הבתים שבאו לשתות כוס בירה עם אפונה או אגוזים. המכירה היתה בהקפה, לפי רישום בספר, לכל קונה היה בו דף, ופתקאות שימשו במקום כסף. הקונים הכניסו את הפתקאות ובערב היינו עושים רשימת החובות ובמשך השבוע הקונים היו מסלקים את חובותיהם.

אבי ישב כמעט בכל הוועדות כמו הקרן הקיימת, קרן היסוד, קרן עזרה לעולים, היה גם מנהל גמילת חסד. בביתנו היתה חלוקת פחם, תפוחי אדמה ומצות לעניים. כל ישיבותיהם של המוסדות הנ"ל נערכו בביתנו, ברוב הוועדות הייתי אני מזכירם בפועל.

בשנת 1929 במאורעות תרפ״ט, עלו מעירנו איטה וורבר ואנכי. השתייכתי אז להפועל המזרחי, חברי סדרו לי נשף פרידה יפה וביום נסיעתנו ליוו אותנו לרכבת גם סניף השומר הצעיר בראשותו של החבר יצחק וקסלר, בני משפחתי וקהל רב מכל חוגי העיירה.

בהגיעי ארצה הייתי בקיבוץ „שחל״ ברחובות, אח״כ עברתי לתל־אביב. בשנת 1933 העליתי ארצה את אחי משה עם רעיתו שאשה, ואף הבאתי ארצה את הורי אשתי, משפחת בלטוך מזלשצ׳יקי. ב־1935 הבאתי את הורי ואחי הצעיר חיים, כעבור חצי שנה הבאתי את אחי יעקב עם אחות גיסתי שיינדל וולך, אחותי היקרה לאה׳צ׳ה ז״ל שרציתי להביאה דראשונה ארצה ויתרה לטובת האחים אבל בשנת 1939 כבר הסכימה לעלות ארצה ופניתי למחלקת העליה בנידון והם ענו לי שהם מטפלים בעליה הגרמנית הדוחקת, אז חשבו שפולניה היא מחוץ לתחום המלחמה, אבל כעבור שבועות מספר הגרמנים כבשו את פולין ולאה׳צ׳ה נשמדה ביחד עם מליוני היהודים שם.

אבי, שהגיע ארצה בגיל 57, הסתדר בתור מנהל חשבונות בקואופרטיב „לבנון״ (שהייתי אז חבר בו), אחרי עשרים שנות עבודה יצא לפנסיה. אחרי שאמי ז״ל נפטרה נכנס אבי לבית אבות בחולון אשר חי שם, והינו כיום בן 89 עד מאה ועשרים, הוא החורוסטקובאי הזקן ביותר בין יוצאי העיירה בארץ.

שלוש פעמים חורוסטקוב

לאה בלאוטהל־זלאטקס

פעם ראשונה

איני יודעת מדוע, אך ביושבי לספר על עיירתי חורוסטקוב רואה אני את עצמי נוסעת לבית־אבי האהוב והבלתי־נשכח, בכרכרה רתומה לסוסים מדי פעם בפעם בשובי לבית אבי תמיד נסעתי מתחנת הרכבת בדרך זו, שהיתה מעוררת בי ריגשה כה רבה. ואולי משום שאף בביקורי האחרון בעיירה בטרם עזבתיה לנצח אף אז שבתי לבית הורי בדרך זו.

עוצמת אני את עיני והנה יושבת אני בכרכרה של אחד מעגלוני חורוסטקוב הנושאת אותי לעבר העיירה. משני צידי הדרך משתרעים שדות ומרבדי פרחי־בר והכרכרה מתנדנדת בעוד העגלון מאיץ בסוסיו. במורד הגבעה, מעבר לגשר הקטן הנטוי על הנחל טיינה עומדת טחנת־קמח ולמעלה פרשת־דרכים מימין — בניין בית־הספר, בו ביליתי את ימי ילדותי. מאחוריו ניצב הבית הנאה של משפחת זננזיב, שחיבבתיה מאוד. וממול — ביתה הבודד של האלמנה פסיה פרלמוטר. משמאל — הרחוב „שמונה וחצי״ כפי שכינוהו.

הכרכרה מתנהלת בין שתי שורות בתים נמוכים. כל בית ובית נחרת בזכרוני כאילו רק אתמול ביקרתי שם. הנה ביתו של מנשה פלנר, אחת הדמויות הפופולאריות בעיירה, מורה במקצועו וציוני נלהב. הלאה ממנו עומד ביתו אדום הלבנים והבלתי־מסוייד של הרש כץ, אב לשתי בנות שלא זכה להובילן לחופה בעודו בחיים. רואה אני את בית משפחת דרסלר וסמוך לו בית משפחת פייביש פינק שהיתה מיודדת אתנו. בקרבת מקום עומד ביתו המט לנפול של יענקל הנפח ובני משפחתו, כולם אנשי עמל, ישרי־דרך ונוחים לבריות. לידו מתנשא ביתו המרשים של הרב משולם ראטה, הגאון הנערץ על כולם. ואף כי הרב אינו מתגורר כבר בבית זה שנים, עוד רואה אני אותו רכון על ספר הגמרא ולומד לאור העששית.

„הנוער הציוני"

האוכל לספר ולתאר כל זאת? את הדמויות, הטיפוסים והאווירה ששרתה בעיירה? האוכל להעלות על הנייר את זכר כל המשפחות ובתי־האב שעלו על קידוש־השם?

על התל עומדת שורה של בתים קטנים בעלי מרפסות קטנות. באחת מהן עומדת אימי, כפופת־גו קמעה ומצפה לשובי. אימי הטובה והנאמנה שלא ידעה להביע את רחשי ליבה, אך ליבה היה מלא אהבה לאין גבול. שתקנית היתה אימי, אבל שתיקתה היתה מלאה אהבה, נאמנות והבנה. דרך החלון משקיף אבא היקר־באדם, המצפה לבואי וכבר שומעת את קולו החם, המלטף אותי כולי. לבי עולז בקרבי — הגעתי הביתה.

לאחר קבלת הפנים הלבבית והחמה בבית־אבא יוצאת אני החוצה לפגוש את ידידי ומכרי. ראשית צעדי מועדים לעבר „בית־העם" הניצב במרכז העיירה. דומה כי הבתים הסתדרו בכיכר בריבוע, כאילו ציפו למאורע חגיגי העומד להתרחש בעוד שעה קלה.

הערב יורד. פה ושם עומדים הסוחרים בפתח חנויותיהם שעוד מעט ייסגרו על מנעול ובריח. החנוונים וכל תושבי העיירה יתכנסו בבתיהם המוארים במנורות נפט. האור חיוור וקלוש, אך בבית חמים ונעים. מנורות הנפט מפיצות קרני־חיים עליזים. כל החנויות נעולות כבר מזמן, חוץ מחנותו של יהושע לאנג. אצלו מתרכזים צעירי העיירה ללגום כוס בירה ולשמוע מה מתרחש בעיירה ומחוצה לה.

הגעתי לבית־העם, בו שוכן סניף „הנוער־הציוני", כבר מרחוק מהדהדת שירתם של חברי: „דוד מלך ישראל חי וקיים"! שיר רודף שיר ולקול זימרתם מגיעה אני לקן של תנועתי, בה השקעתי ממיטב מרץ הנעורים והאהבה.

חלונות הבית מוארים, בית־העם שוקק חיים. בספרייה השוכנת בבית רואה אני את דמותו של מרכוס טננבוים, זה הכופר הידוע המושך להרצאותיו קהל מאזינים רב. הנה בית־הספר. מה שונו התנאים מאז אני למדתי בו עברית, בדירה שכורה אצל המורה המעולה צבי אונגר, שידע לנטוע בנו אהבת ישראל וחיבת השפה העברית כאחת. בכניסה השנייה, משמאל נמצא חדר־הישיבות של הקהילה היהודית וממול — מפלגת התאחדות הפועלים. קני תנועות אחרות, ביניהן של התנועה הוותיקה „השומר־הצעיר", עם איזיו קסלר ובלה ואהל בראש, נשארו שוכנים מחוץ לבניין המרכזי. אך לנו שיחק המזל, אולמנו יפה ומואר בקארביט. בהכנסי לתוכו משוטטות עיני על פני כל האולם. מבטי ננעץ ביהודית גורטמן, נמוכת הקומה ובעלת עיניים שמחות. היא יושבת מוקפת קבוצת „גור־אריה", לידה יושב דב (אראלי) הונגר, מעמודי התווך של הסניף ליד השולחן מסובים ישראל (סרולקו) ואלאך ושאר נבחרי הסניף הדנים בבעיות שעל סדר־יומם. בפינת החדר התרכזה לשיחה קבוצת צעירות, וביניהן בולטת גולדלה פרל, בעלת השיער הזהוב. השאר שרים, רוקדים, משחקים ומבלים באווירה נעימה. על הקיר מתנוססת סיסמה „הצופה דובר אמת" ונדמה כי הרצל, שתמונתו תלוייה על הקיר, צופה בכל הנעשה סביבו.

אכן, היה הווי של תנועת נוער — קן, שיחות, פגישות וכנסים, טיולים ומושבות־קיץ, חוויות והתרשמויות ועתה נותרו רק זכרונות רווי־דם, זכרונות של חיים שנכרתו והוצמתו.

עזבתי את האולם וצעדי מובילים אותי לעבר הפארק של הרוזן סימינסקי. בדרכי רואה אני כי הקיוסק של האלמנה וואלך פתוח עדיין. אצלה אפשר היה לשתות כוס סודה ולקנות חפיסת סיגריות. ליד הקיוסק התרכזו העגלונים שציפו להזמנה לנסיעת לילה. כאן עומד ביתו של בן־ציון קרנקל הפחח אציל־הנפש וממול — בית־המרקחת היחידי בכל העיירה ובקרבתו נצבות שתי הכנסיות כאן היה מקום מפגשנו, כאן התאספנו לבלות יחדיו לשיר ולשוחח. ומי העלה אז בדעתו כי מלחמה תפרוץ בזמן הקרוב? הן העולם

היה שלנו, העתיד היה אתנו, אנו השואפים לחיים יפים יותר, אנו המבקשים להגשים אידיאלים נעלים יותר. ואין זה חשוב כלל כי בבתי יהודיים רבים מכרסמת עמוק־עמוק דאגת פרנסה וכי לעתים אף לחם חסר בבית. אכן, רובם של יהודי העיירה ציפו ליום השוק ביום ב׳, קיוו להרוויח מעט כסף למחייתם הצנועה ולהביא לאם־הבית כמה זהובים להכנת השבת.

„החלוץ" בחורוסטקוב (1930)

הו, שבת קודש בעיירה יהודית, מלאת האור והאצילות! רוח אחרת נשבה בבתי היהודים ביום הזה! יום השבת היה יום התפשטות הגשמיות והתעטפות בקדושה וטהרה. אף הבתים שינו את מראם. החדרים רחוצים ונקיים, ואור בהיר מציף אותם. הנרות דולקים בפמוטים והשולחן ערוך לסעודת שבת. אבא עורך את השולחן, מנעים זמירות ומלווה את שירתו בהקשה על השולחן בסכין שבידו. מפה צחורה פרושה על השולחן ואנו הילדים מסובים סביבו ושרים יחד עם אבא: „יה ריבון עולם ועלמא אנת הוא מלכא מלך מלכיא", וקולה הצלול והקטיפתי של אחותי פרידלה גובר על כולם. „אלוה עד שלא נוצרתי איני כדאי ועכשיו כשנוצרתי כאילו לא נוצרתי עוד..."

וליד הבית, על המדרכה מתקהלים עוברים־ושבים ומאזינים שעה ארוכה לזמירות־שבת של אבי ובני־ביתו.

את לילות־שבת של אבי לא אשכח לנצח. הם מלווים אותי כל ימי חיי, לא אשכח את

עיירת הולדתי — חורוסטקוב, עיירה יהודית דלה וענייה שפיכו בה חיים יהודיים ערים, יפים ותוססים.

הו, עיירת נעורי!

פעם שניה

באותם ימים גרנו בטרמבובלה. פלישת הגרמנים לברית המועצות החלה. בעלי ואני ישבנו בצידי הדרך וציפינו לרכב שיסיענו לרוסיה. שנינו כנראה חשבנו על אותו הדבר. בעלי על אימו, ואני על הורי. קשה היה לעזוב אותם. במוחינו התרוצצו מחשבות שלא נתנו מנוח. התלבטנו בשתיקה. כן? לא?... לבסוף נפלה ההכרעה. „חוזרים הביתה".

גל הפוגרומים הראשונים עבר ורק לאחר שבוע ימים עלה בידי לשלוח חבילת מזון להורי והעיקר — הבשורה: „אנו חיים". כעבור ימים ספורים קבלתי תשובה: „הגם יוסף בני חי?"

לאחר הפסקה קצרה הגיעה בשורת איוב הראשונה: אחי אשר נלקח ע"י האוקראינים ואין איש יודע מה עלה בגורלו. יותר לא ראיתיו.

התרוצצתי וחיפשתי כלי־רכב כדי להגיע לחורוסטקוב. אחד האיכרים מהכפר לוזובקה, שנזדמן במקרה לבית המרקחת בו עבד בעלי, נענה לבקשתי ומתוך רחמים הסיע אותי. בהגיענו ללוזבקה ירדנו עטופים באפלת הערב. אשתו הלינה אותי בסתר. למחרת השכם בבוקר הוליך אותי האיכר ברגל לעבר חורוסטקוב כשמתחת למעילי אני עמוסה מצרכי מזון. הלכנו בשקט מחשש לעורר את הכלבים שיתחילו לנבוח ויגלו אותנו. כמה מוזר! בעלי־חיים אלה אשר חיבבתים כל חיי הפכו עתה לאויבי. נביחת כלב — משמעה להתפס. סוף סוף הגענו. נפרדתי מהגוי בעל לב הזהב (היו גם כאלה) והמשכתי בדרכי.

למעלה טפסה החורשה האפלה ולמטה שכנה העיירה. פעימות לבי גברו שמא יפגוש אותי אחד הצוררים. בהכנסי לעיירה, מצאתי אותה כמעט ריקה מאדם. תושביה, שחיו בצל המוות, ישבו ספונים בבתיהם. פה ושם עבר מישהו, הסתכל בי בתמיהה כאילו שואל: „איך העזת להגיע?" החנויות היו נעולות. בית העם, מלבד חדר אחד, עמד שומם. צחוק הגורל! בחדר של סניף „הנוער הציוני" שכן עתה היודנראט. שם נדון גורל היושבים במחנות וגורל העומדים להשלח אליו.

בדרכי הביתה פגשתי את בתיה שכטר, חיוורת־פנים ופעוט בזרועותיה. בקול מתיפח מבכי סיפרה על בעלה שנלקח לקמיונקה ושם מת מרעב ומעינויים. גם בני משפחתי היו באותו מחנה. בנה הרך של אחותי רבקה׳לי וגיסי יהושע נייגבורן. למותר להוסיף מה היתה הרגשתי. מיהרתי הביתה. בהגיעי אליו נעצרתי לידו בלא יודעין, כאילו לא ביתי הוא, לא בית הורי החם והעליז. החלטתי להיות חזקה, אך היכן שלוות נפשי? לאן נעלמה? עלי להכנס. אזרתי כוח, לחצתי על ידית הדלת ונכנסתי. התחבקנו בשתיקה. איש לא דיבר. על דש מעילו של אבי ראיתי קרע. זוהי בוודאי קריעה לאחר אבדן אחותי מונציה׳לי

עם בעלה ושלושת ילדיה. שתקנו. הראשונה דיברה מוסיה, אחייניתי הקטנטונת. היא פנתה אלי בפולנית וסיפרה כבן־אדם מבוגר על המכתבים שלולו אחיה כותב מהמחנה, וכמה היא מתגעגעת אליו, ומיד הוסיפה דברי עידוד: „הוא יחזור, אני יודעת, תראי הוא יחזור". לאחר מכן השפילה את עיניה העצובות ושתקה ככולנו. אלם אחז בנו. השתיקה התחילה להכביד ללא שאת, ושאלתי ללא הרף. אז סיפרה אחותי פרידה׳לי סיפור מזעזע על ביקורה במחנה בקמיונקה. היא נסעה לבקר את לולו. בדרכה הוכתה על ידי אוקראינים עד זוב דם כל שהיה לה נלקח ממנה, ולא איכפת היה לה, רק על כיכר הלחם שהיתה בידה ביקשה לשמור בשביל לולו. אומץ רב צריך היה כדי להכנס למחנה, ואף כי גדול היה פחדה, נכנסה. עברה את מסילת הברזל ועל־ידה ראתה שרשרת אנשי חורוסטקוב — אם בכלל אפשר היה לקרוא לשלדים אלה אנשים. ועוד סיפרה; לפתע שמעה קולות הקוראים לה בשמה הפרטי ומתחננים לפרוסת לחם.

הה, אלי, אלי! לסיפור הזוועה לא היה סוף. אך אחותי הפסיקה. לא יכלה להמשיך עוד ורק הברות סתומות מלמלה. שוב שתקנו.

אחי סאנ׳ו היה כבר במחנה ריכוז ביאנוב שע״י לבוב. גיסתי הנציה ושתי בנותיה הקטנות, אחרי גיא־הינום שאין לתארו היתה באותה עת בגיטו ז׳ולקיב ושם גוועו מרעב. בנם הבכור לייבוסי נשאר לבדו בכפר. אחרי שתיקה ממושכת סיפרו כי גם לייבוסי איננו עוד. לפתע פרץ אבי בבכי. אבי השר והעליז כל חייו — בכה. מכל קמטי פניו זלגו דמעות והוא לחש וחזר: „הו, ילדי, ילדי!" ואני עמדתי כמאובנת ושתקתי. לא היה בי די כוח כדי לנחמו. הרהרתי בקול: יה ריבון עולם, היכן אתה אב הרחמים כשמוציאים זקנים, נשים וטף להורג? אימי האומללה התאפקה מלבכות כדי לא לצער אותנו עוד.

את בית הורי עזבתי כשמוסיה מלווה אותי החוצה עטופת מטפחת חמה. עמדה במרפסת ונפנפה בידה הרכה. הסתכלתי אחורה כמבקשת להאריך את הפרידה הזו, כאילו ידעתי כי יותר לא אראה אותה ואת כל יקירי נפשי.

הערב ירד. נסעתי לאורך אותו רחוב „8.30", כפופה ורצוצה מיגון ומכאב.

צחוק הגורל! עתה יש חשמל בעיירה. בתים שהוארו בעששיות נפט, עכשיו דלקו בהם נורות חשמל. אך אז היו הבתים האפלים מלאי אור ואילו עתה נתמלאו הבתים המוארים עצבות ופחד. אז היו הרחובות אפלים ומלאי צהלה וחיים, ועתה פנסי החשמל הפיצו אור כאילו לעגו ללכודים בעיירה אשר ברצון היו מכבים אותם כדי שאיש לא יראם.

עברו שבועות וחודשים. מכתבים אחרי מכתבים היו מגיעים מחורוסטקוב ובהם ידיעות מסמרות שיער. לאחר הפסקה הגיעה ידיעת איוב: עברה ה„אקציה". הצלחנו להסתתר, אך בעיירה חורבן ומוות. ידידים, מכרים, שכנים וסתם יהודים עם ילדיהם הוצאו מהבונקרים, נורו, נהרגו ללא רחמים או הובלו ברכבת למקום בלתי־ידוע. אין עוד תקווה בליבנו. אפסו הכוחות והסיכויים לעמוד בפני החיה הנאצית.

אחרי ההרג וההרס בא הגרוש. גרוש שארית הפליטה לקופיצ׳ינצה. אלה שנשארו בחיים, אם אפשר לקרוא לכך חיים, נפרדו בלב דואב מהעיירה והגיעו מדוכאים ומבוהלים לגיטו זר. האפשר היה בתנאים כאלה לקום נגד מפלצת עצומה זו? וכי פולנים רבים מושרשים על אדמתם לא הוצאו להורג? האם העז מישהו מהם לקום נגד הרוצחים הרודים בהם בארץ מולדתם? המרד הגדול שלהם, אשר הוכן במחתרת, פרץ רק עם כניסת כוחות בנות הברית.

לא ולא! איש לא יבין את מצבם של אחינו אם לא חי ולא הרגיש אותם הימים על בשרו הוא. לכן אל לנו לשפוט ולדון אותם!

כשכתבתי להורי לאחר זמן, כי יש לנו מקום מחבוא אצל אחד הידידים הפולניים, אך אין ביכולתי להסתתר כל עוד הם בחוץ, ענו לי: „הצילו את עצמכם, למען השם, שידמה לנו כי אתם בארץ הלא רק במקרה נשארתם פה״. אינני יודעת באמת מאין היה בי הכוח לעשות זאת, אך הסתתרנו...

פעם שלישית

שנים חלפו. בעלי ואני, ניצולי השואה, שוב ראינו את אור היום. היה זה היום בו שוחררה העיירה. הסתתרנו אצל זוג הפולנים לובקובסקי, הראויים להרשם בין חסידי האומות, אשר הצילו אותנו תוך סיכון חייהם. יצאנו רצוצים ושבורים. חששתי לשאול את שרידי היהודים על משפחתי, על ידידי וחברי. חיכיתי למכתב שישים קץ לסיוטים, שיפריך את כל החשדות. מכתב לא קבלתי, אך מפי ניצולים נודע לי כי יהודי חורוסטקוב, אשר הועברו לקופיצ ינצה, חוסלו לאחר מכן בצ׳ורטקוב. הבנתי הכל. אבן הכבידה על לבי. תמונות זוועה חלפו במוחי. גמור היה בדעתי לצאת שוב לחורוסטקוב. יצאתי טרם הופעלה רכבת נוסעים.

העגלה התנהלה בכבדות. שוב עברנו על פני גשר הטאינה. מרחוק כבר ראיתי את הבתים הקטנים, חרבים, פעורים, בלא חלונות. שלדי בתים. פה ושם נשארו גם שלמים. בית הכנסת הגדול היה הרוס. הסבתי את פני כדי לא לראות את החורבן. לא יכולתי להמלט ממחשבותי. היתה לי הרגשה שאין זה אלא חלום ביעותים. אין זו חורוסטקוב והחורבה הזאת אינה ביתי. פסעתי בשתיקה כאילו לא הייתי אני. זכרונות איומים גברו עלי. השמים נתכסו עננים נמוכים. הסתכלתי סביבי המומה. לא יכולתי להבין ולהאמין, כי אכן כל זאת קרה. רציתי להתייחד עם זכר המתים. שקט משונה כיסה את הכל. לעולם לא ימחו מראות האימים האלה. הלוואי ויישכח כל אשר ראיתי. בכי מר גאה בתוכי. חזרתי אל השנים הרחוקות והקרובות כל כך, אך למרות הכל בכה לא בכיתי. הייתי מאובנת.

נכנסתי למשפחת ד״ר קלנברג אשר ניצלה בנס. משם המשכתי לשוטט ברחובות השוממים. הביתה לא מיהרתי. איש לא ציפה לבואי. רציתי להמלט מן המראה הזה.

הרגשתי כי עוד מעט אצנח הלומה בין החורבות. חזרתי לעגלה. עליתי מהר ויצאתי את העיירה בפעם האחרונה. העגלון הכפרי לא ידע על המתרחש בליבי.

הדרך עלתה לעבר תחנת הרכבת שעמדה כאילו נטושה על הגבעה. רק קרונות משא זחלו לאט. לו קרונות אלה סיפרו כל אשר התרחש בתוכם. ספק אם היה מי מאמין לדבריהם.

היריד

שלמה וורבר

אין אתה יכול לדבר על חורוסטקוב בלי להזכיר ולתאר את היריד, את ה„מונטיק" של חורוסטקוב. יריד, „מונטיק", וחורוסטקוב ירדו כרוכים לעולם. „שילוש" זה טבעי היה בעיני בני העיירה כאכילת אזני המן בפורים. סוחר יהודי בדברו על ה„יריד" כוונתו היתה ליריד בחורוסטקוב, ואם על „מונטיק" דיברו הרי חשבו היהודים על היריד ביום שני בחורוסטקוב, ואם התכוונו לחורוסטקוב הרי לא היה זה אלא היריד של „מונטיק" בחורוסטקוב. ולהבדיל, אם איכרי הסביבה ביושבם בבית־מרזח ושוחחו על קנייה ומכירה, על מחירים ועל כסף, הרי נושא שיחתם היה — יום השוק בחורוסטקוב.

אמנם, ירידים נערכו בכל עיר ועיירה, אבל שום יריד לא יכול היה להשתוות ליריד

של עיירתנו ולא היה מפורסם כיריד בחורוסטקוב. ודאי, היו ירידים מפורסמים שהיו קשורים עם ה„אודפוסט" (מחילת־עוונות) על שם קדושים נוצריים למיניהם כגון: איוון — בלשקוביץ, פטר — בצ׳ורטקוב, אנטוני — בהוסיאטין, אנה — בטארנופול, אשר נמשכו ימים רבים — שבוע ואפילו שבועיים — והיקפם היה גדול פי כמה מזה שנערך אצלנו. אבל כאמור ירידים אלה לא היו ירידים סתם. ודווקא היריד לזכר „הקדוש שלנו", של חורוסטקוב, מיכילו הקדוש היה יריד עלוב לעומת ירידים של קדושים אחרים. נראה שהקדוש של עיירתנו היה מסוג ב׳ או ג׳ — כי פרט לכמה דוכנים־בדונים למכירת תשמישי קדושה או לחמניות, דובשניות, צפצפות וכד׳ לא נבדל ה„פראז׳ניק" שלנו מיום חגא אחר.

אודה וגם איבוש, ביום היריד, ב„מונטיק המפורסם" שלנו — לבל אחטא בשפתי — לא זו בלבד שלא אכלו, אפילו התפילה היתה חטופה! ואין כוונתי לחייטים, סנדלרים, מובילי־המים, הנפחים, הנגרים, הקצבים ושכמותם — אלה תפילתם היתה חפוזה בכל ימות השבוע. אבל הרי בעלי־בתים מכובדים בעמם, שעתותיהם בידיהם, שבכל ימות השבוע היו מעיינים בפרשת השבוע ולפעמים גם בפרק משניות או „עין־יעקב" ואפילו חסידי הוסיאטין וצ׳ורטקוב שעיינו ב„חוק־לישראל" פרק זהר או דף גמרא והניחו אף תפילין דרבנו תם — היום, ביום היריד, גם בהם „נפלה השלהבת"! נחפזו, סיימו את עסקיהם עם הקב"ה וכבר נכונים לקבל את פני השוק! אין לי ספק כי היושב במרומים סלח להם ביום הזה. כי הרי גם הוא ידע שוק ה„מונטיק" בחורוסטקוב מהו!

אף תינוקות דבית־רבן פטורים היו ביום היריד מ„החדר", להוציא את ילדי „גמרא ותוספות" — תלמידי קלמן הליטאי, יחזקאל הירש ובנו נחום הטרנירידים. שאר הילדים היו, כאמור, פטורים מ„החדר". כי מי ירצה לסכן את ילדו וישלח אותו ל„חדר" ביום היריד עת שכה רבה הסכנה בדרכים. שנית, גם המלמדים טרודים־עסוקים היום ביריד, ושעתם לא היתה פנוייה לספר, עת הכול מסביב רוחש חולין וארציות.

שמואל טולציס וחתנו ליבוש המלמד, היו בעלי דוכן לדגים מלוחים בשוק. למעשה הרגישו עצמם יותר כסוחרים מאשר כמלמדים, אך מסתבר, כי על „החדר" בלבד אי־אפשר לחיות ואף לא על מליחים בלבד. צריך למזג את שניהם לפרנסה אחת ואף כי בדרך הטבע אין דמיון בין ילדי „החדר" ולבין דגים מלוחים בחבית, הרי הם הוכיחו כי אפשר ואפשר בלית ברירה לצורך פרנסה למזג את שני התחומים — „חדר" ומימכר דגים מלוחים — לפרנסה אחת דחוקה. ולכן כבר ביום שקדם לשוק, כלומר ביום א׳ — החלו לעסוק בעניני היריד, ואילו מלמד אחר, הירש־לייב היה בעל דוכן למימכר כל מיני סידקית, סבון וגפרורים. יכולת אצלו להשיג חתיכת סבון „שיכט", גפרורי „נפץ" וגפרורי „גפרית", סכיני עץ מתקפלים וכו׳. אף הוא ביום היריד לא היה עוד מלמד. ואם היו מלמדים כמו חיים־זלמן או המלמד הסוכוסטואי, שלא היו בעלי דוכנים, הרי מן הדין היה שביום היריד יעזרו לנשותיהם. נשים אלה היו להן דוכנים עם שאריות של בדים ואריגים שונים שקנו אצל ליפא טירקל בטארנופול, או ממקור אחר, אך ביום היריד הגדול חובה היה על

בעליהן המלמדים להשגיח על הגויות והגויים מהכפר, לבל ישימו חתיכת בד בכליהם. אפילו גיטל, אשתו של מיכל־שמואל דודס שלא מכרה אלא סוכריות על מקל, „תרנגולות מצפצפות" וכד' לא ויתרה על עזרת בעלה ביום היריד, כי טענה שבתוך מהומת היריד הגדול עלולה היא חלילה להתרושש אם בעלה לא יפקח עין על המלאי שלה. ומדוע מנדיל צריך היה להיות עזר כנגד אשתו ביום השוק? הרי לא היה לה כל דוכן בשוק? אלא שהיא היתה קונה מצרכים שונים, ירקות, פירות, עופות וכו' בשביל גבירות העיירה, שעקב „מעמדן" החברתי הנכבד לא נאה היה להן לשוטט בשוק ולעמוד על המקח עם כל איכרה וגוי. לכן נטלה אשתו של מנדל על עצמה את הטרחה הזאת בשביל הגבירות של העיירה. אחת מהן היתה הנצ'ה, אשת לוי פיק. לוי פיק ראה ברכה בעמלו. בתחילה היה מייצר משקאות חריפים בתוך מטבחו, אלא שכעבור זמן העביר את חרושתו לאולם גדול בתוך הפרופוניציה בבית המועצה (רוטהוז) ושם התקין גיגית נחושת גדולה ויחזקאל מוביל־המים היה ספק המים שלו. ומשנכנס לעסקים הבין כי ככל שיקנה בקבוקים בכמות גדולה יותר, כן יהיה מחירם נמוך יותר ואף יינתן לו אשראי לזמן ארוך יותר. ואכן הוא החל להזמין קרונות שלמים של בקבוקים בצבעים שונים, הדביק עליהם תוויות „פאבריקה ליקירוב וחורוסטקוביה" וכך נהפך לייצרן משקאות חריפים. בראות אנשי העיירה את הכמות העצומה של בקבוקים שפיק הזמין, הפקידו אצלו את כספיהם תמורת ריבית, והוא לא ידע מה יעשה בכספים אלה, שאנשים דוחפים לו בידים ואז החליט לקנות את הווילה של הד"ר הלדיי, והנצ'יה אשתו חדלה ללכת לשוק לערוך קניות. את מקומה מילאה אשתו של ר' מנדל ור' מנדל עצמו עזר לאשתו, שעזרה להנצ'יה פיק. ומה היה תפקידו של מנדל? הוא צריך היה ל„הכשיר את הקרקע" אצל המוכרת, ולהזהיר נשים אחרות לבל יציעו מחיר גבוה יותר. ולאחר פעולות „ריכוך" אלה ניגשה אליהן אשתו וקנתה את הסחורה בזול. נוסף על כך צריך היה מנדל לסחוב את השקים והסלים לבית הגברת הנצ'ה פיק. מובן שביום כזה נבצר היה ממנדל להתמסר למלמדות. אין זאת כי אפילו מלמד זקוק ללחם.

אך מה היה סוד הצלחתו של היריד בחורוסטקוב? מה סיבת היקפו וממדיו שלא היו כמותם בשום יריד בעיירה אחרת? הרי דגים־מלוחים, סבון, דגים, ירקות וכו' שנסחרו ביריד שלנו היה בכל יריד ויריד. מדוע זרמו אליו איכרים מהסביבה הקרובה והרחוקה? כנראה, סיבת התופעה הזאת נעוצה בכך, כי היריד בעיירתנו היה גם „טורהוביצי" גדול — כלומר, שוק לבהמות שונות. פה נקנו ונמכרו סוסים, חזירים ועדרי בהמות. אך אפילו נניח כי בזה סודו של היריד, הרי מתברר כי סוחרי הבהמות לא מבני המקום היו, אלא מאוזיראן ומקומות רחוקים אחרים, ורק בעלי־העגלות אנשי חורוסטקוב היו. סוחרי החזירים — גויי הסביבה — הגיעו מבעוד יום לחורוסטקוב. כבר ביום א' לפנות ערב יכולת לראותם יושבים אצל פוטיקנביץ ולוגמים מן הבקבוק, וסביבם עומדים סוחרי־חזירים מחורוסטקוב, שסייעו להם בממכר החזירים ובהטענתם על קרונות הרכבת. גם

קצבי העיירה לא נעדרו מן היריד, בבקשם אחר „חתיכה"־מציאה נאה לשחיטה ולפעמים אף שימשו כמתווכים. כאלה היו ישראל־איצ ה, שמואל ברדיצבר ובנו יחזקאל ושותפם היה הגוי יקים יבורסקי, שדיבר אידיש רהוטה ולא אחת הוכיח את שמואל על ש„הקדיש" שלו — כדבריו — התחמק היום מתפילת מנחה. אבל רק סוחר בהמות אחד היה בחורוסטקוב והוא הירש וינרוב „כפצוק", שהיה מפטם שוורים ואחר כך מוכרם.

בחורוסטקוב היה גם שוק של תבואות. מול בית־התה של נפתלי גליק היו נערמות ערמות־ערמות של שקי תבואה, שעועית וכד׳. אך סוחרי התבואה לא היו מאנשי עיירתנו אלא מקופיצ׳יניץ. אמנם גם בעיירתנו היו סוחרים — אך הם היו סיטונאי קמח, כמו חיים ישראל בומזה ואפרים בורט, שבהזמינם קמח מטחנות הקמח במוקוליניץ או בהרימלוב היו מטעינים העגלות בתבואה, כדי שבחזרה יטענו העגלות קמח, וכך להוזיל את דמי ההובלה. גם ביצים בכמויות עצומות נסחרו בשוק וכן פשתן, אבל סוחרי הביצים בחורוסטקוב היו אך סוחרי־משנה של היצואנים הגדולים. עם חורבנה של חורוסטקוב במלחמת העולם הראשונה הועבר שוק הביצים לקופיצ׳יניץ. אנשי חורוסטקוב קנו גם פשתן או קנבוס אצל הסוחרים הגדולים שהגיעו ליריד, אך בעצמם לא נמנו על סוחרי הפשתן הגדולים.

לא אחת הצגתי לעצמי את השאלה, במה זכתה חורוסטקוב שתיהפך למרכז מסחרי, בה ייערך היריד הגדול ביותר ולא מצאתי פתרון מניח את הדעת. אין זאת כי גורמים רבים — מקומיים, אנושיים וכלכליים — חברו יחד עד שהיריד של „מונטיק" נהפך לשם דבר במשך שנים רבות.

ייתכן, שאחת הסיבות ליריד בחורוסטקוב היתה נעוצה בבעלי המלאכה ואומניה של העיירה. עיירתנו נתברכה באנשי עמל, בבעלי מקצוע ששמם הלך לפניהם. ואליהם פנו איכרי הסביבה בעת שביקשו לרכוש רהיט או בגד, בעקבות איכרים אלה זרמו איכרים אחרים. רבים היו הנפחים ועושי עגלות (סטלמכים) בעיירה. לרוב עבדו שני בעלי־מקצוע אלה יחדיו, כי אחד השלים את חברו בעבודה. אצל נגרי חורוסטקוב היו האיכרים מזמינים את השידות־„סקרני", בעת שעמדו להשיא את בנותיהם. גם את מיטת המשפחה הרחבה הזמינו האיכרים אצל הנגרים שלנו, ואף את ארון־המתים בשביל בן משפחתם שזה אך נפל למשכב וכלל לא היה עוד בדעתו להיפרד מהעולם הזה. אך הרי ארון־מתים הוא „רהיט" שודאי תבוא שעתו ביום מן הימים והזמנתו אינה ברכה לבטלה... מלבד רהיטים היו האיכרים מזמינים חלון או דלת משהוסיפו עוד חדר בביקתתם או פשוט כשהיה הכרח להחליף את הדלת המתפוררת בחדשה.

היו בעיירתנו חייטים, פרוונים, סנדלרים שעבדו בשביל איכרי הסביבה וסיפקו את דרישותיהם לפי טעמם וסגנונם. וכאשר באו האיכרים להזמין הזמנותיהם אצל בעלי המלאכה, הביאו אתם את תוצרתם לשיווק. וזאת אולי אחת הסיבות להתפתחות היריד בעיירתנו.

היו אלה אנשי עמל, שחיו מיגיעת כפיהם ,רכונים יומם ולילה על שולחן עבודתם ומיד בחוזרם מתפילת השחרית החלו בעבודת יומם, ובשבת עיינו בחומש־טייטש, עברו על פרשת השבוע, וגם עליהם שרתה השכינה ביום קדוש זה וממנו שאבו כוחות למלחמת קיומם במשך ששת ימי החולין שהיו ששה ימי עבודה.

יהיה זכרם ברוך!

מפלגות, אירגונים וחברות

חיים ישראל ויסברוד / כפר־סבא

לזכר אשתי לאה ז״ל

לכתך אחרי במדבר, בארץ לא זרועה.
(ירמיהו, פרק ב׳, ב׳)

בגבור עלי הגעגועים למקום הולדתי, כאשר רגשות עזים תוקפים אותי בזוכרי עיירת גידולי ובית־אבי, רוצה אני בכל נימי נפשי להעלות על הנייר, להיזכר ולהחיות ולו גם קצת מן הקצת את שנקרא פעם בחיבה גדולה עיירתי — מקום ערשי — חורוסטקוב.

אין בידי כל מסמכים ונתונים רשמיים, או רשמיים למחצה שיעידו על זמן הקמת ובנית עיירתנו. דבר לא נשאר מימיה הראשונים, פרט לזכרונות קלושים ומטושטשים, שנשתמרו בלבי, בנה השומר לה אמונים והזוכרה תמיד. זה כשלושים וכמה שנה אני בישראל, ועדיין לא נחלשה דביקותי ונאמנותי לה. להיפך, משנה לשנה, מחודש לחודש, מיום ליום הולך וגובר הסנטימנט החבוי בתוכי לשמה, לנופה המקסים, לתושביה ולכל הוויתה. עוד כולה ניצבת לפני חיה, כפי שעזבתיה לפני שלושים וכמה שנים.

יקראו רשימות אלה, בני דורנו הקשיש, הזוכרים את עיירתנו בה חיו חלק נכבד מחייהם ובין חומותיה חלמו ונאבקו. אולי אף הבנים, הבנות, הנכדים והנכדות אשר חלקם נולדו שם והיו צעירי מדי לזכור, אולי גם הם ימצאו טעם ותוכן בהווי אבותיהם שהוצמתו ונכרתו, אך בעיקר נועדו דפים אלה לבנים שנולדו כאן, על אדמת ישראל, ואינם יודעים משמעותו של השם חורוסטקוב. הם הרי אינם מבינים את עולם האתמול של אבותיהם, מבטלים אותו ולועגים לו, אך אפשר שיום יבוא וירצו לדעת את מקום מוצאם של אבותיהם, את שושלת היוחסין שלהם ואז יפנו אל העיירה חורוסטקוב.

כאמור, דלים ואפסיים הם המקורות ההיסטוריים של העיירה. אין בידינו נתונים מאושרים על תולדותיה והתפתחותה. במפות הארציות אינה רשומה מפאת קטנותה ובמפות איסטרטגיות לא נזכר שמה, כי לא ישבה על אם הדרך, אך אין ספק, חורוסטקוב אופייה ודמותה היתה כשל מאות עיירות יהודיות אחרות בגליציה. מוסדותיה, ארגוניה, אורח־חייה ומנהגיה, היו במיטב המסורת של העיירות היהודיות בסוף המאה התשע־עשרה והתחלת המאה העשרים.

אכן, חורוסטקוב לא הותירה אחריה תעודות היסטוריות, והרי איש, בכל הדורות לא העלה על דעתו כי אי־פעם יזדקק לתעודות על תולדות העיירה שישמשו מעין מבוא לספר זכרון שיכתב ע״י בניה־שרידיה, לאחר השואה הנוראה שירדה על בית־ישראל בימינו. בתחילת המאה ה־20 חסה העיירה תחת כנפי הקיסר פראנץ־יוסף וימי מלכותו מכונים בפי היהודים „תור הזהב" כי אז שכן לבטח היהודי והיה חפשי באורח־חייו ובמסורת אבותיו באין מפריע. ואם בחלונות הגבוהים נחקק חוק לרעת היהודים הרי כלפי העיירות בטל תוקפו ונשאר אך כתוב על הנייר. בעיירות חיו היהודים את חייהם עסקו במסחר, פרו ורבו, למרות העוני המשווע בו היה שרוי רוב האוכלוסיה היהודית. הקהילה היהודית נשארה אטומה לרוחות שנשבו מן החוץ. החיים התנהלו בדפוסים קבועים מראש. אבות מסרו לבניהם ואלה אחריהם את אורח־החיים הפטריארכלי אשר התנהל על מי מנוחות בשלוה, כמי השילוח ההולכים לאט. רק דאגת הפרנסה עמדה במרכז עולמם, כי למעשה רובו של העם חי מהיד לפה אך לבטים אלה לא תפשו את רוב הגיגיהם. חשוב יותר היה למצוא מלמד מוצלח לבניהם ואפילו צריך היה להביאו ממרחק רב, או למצוא שידוך הגון ומיוחס, בצד נדוניה נכבדה, אברכים ובני טובים עבור הבנות שהגיעו לפרקן. עיירתנו הצטיינה בגיל צעיר של תושביה ועל כך יעיד הסיפור שהיה נפוץ בין התושבים כתשובה על תלונות כי אין להשיג מצרכים ראשוניים לכלכלת הבית.

במרחק כ־9—8 קילומטר מעיירתנו שכנה פעם עיירה ואחרי כן כפר בשם סוכאסטאוו וכשעקרת־בית צריכה היתה לקנות מלח לצרכי שבת, שהיה דרך אגב מצרך מונופולי, נגשו ברגל לסוכאסטאוו, כי בעיירתנו עוד לא היתה מכירת מלח.

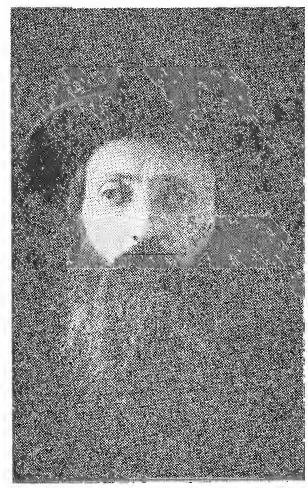
רבני העיירה

לא היו בעיירתנו גאונים או אנשי־שם, אך גאה היתה על מסורת של רבנים גאונים אשר כיהנו בה במשך שנים רבות. מהשלשלת הארוכה של תלמידי חכמים, בקיאים וחריפים אציין רק את שלושת האחרונים: האחרון שבהם היה הרב הגאון, מורנו ר' משולם ראטה ז״ל, שכיהן אצלנו שלושים שנה לפני כהונתו בערים סוטשאווא על נהר סרט בבוקובינה, בטשרנוביץ הבירה של בוקובינה ובסוף כניצול מטראנסדניסטרא. משנות הארבעים כיהן ברבנות הראשית בירושלים עד יומו האחרון. הכרתי את הרב היטב והייתי מבאי ביתו בחורוסטקוב אם לא לשם לימוד תורה, הרי לפחות בעניני־דיומא שעמדו ברום חייה של עיירתנו — זו הפוליטיקה המקומית שהוא ניהל בתקיפות ורב היה חלקו בעיצוב דמותה היהודית של עיירתנו.

הראשון מבין השלושה היה מורנו הגאון מוה״ר רב צבי הרשלי תאומים ז״ל. נצר ממשפחת הרבנים הגאונים שכיהנו בערים ועיירות שונות בגליציה ומחוצה לה. ואף־כי עיירתנו היתה מהקטנות בעת שעמדו לבחור רב לעיירה.

למרות דלותה ועוניה של העיירה ידעה להקציב משכורת נאה לרבניה ופירנסה

אותם בכבוד. נוסף למשכורת הקבועה נהנו הרבנים גם מהכנסות צדדיות שסייעו להם לאזן את התקציב, כגון: רח"ש, מכירת חמץ, ברית־מילה, משלוח־מנות, שכר בוררות וכו', כל אלה שפנו לרב בענייניהם ראו לעצמם חובה לפצות את הרב על טרחתו. אך נראה כי הרב לא ישב זמן רב על כסא זה והסתלק לבית דין של מעלה. השני היה ר' יענקלה ברבש, מיוחס ולמדן גדול ומעורב בין הבריות. גם הוא לא ישב הרבה זמן על כסא הרבנות

הרב' ר' משולם ראטה זצ"ל ו...חותמתו

בעיירתנו. על החיבה וההערכה שרחשו תושבי העיירה לרבניה יעיד בית־הקברות הישן. באמצע בית־הקברות התנשאו שני „אוהלים", היחידים במקום, אחד ליד השני כשמצבותיהם צמודות לקיר החיצוני. האוהלים שימשו מקום משיכה לכל באי בית־הקברות, שהיו פוקדים אותם כמנהג מאז, בערבי ראש חודש, תשעה באב ובמשך כל חודש אלול, זה החודש לעלייה על קברי הורים וקרובים. שם ליד ה„אוהלים" של הרבנים באו לשפוך את צקון לבם ולבקש תחנונים על רוע מזל או שפקדו אותם מתוך סקרנות לראות קברו של רב. ואחרון־אחרון האמין היהודי כי במדידת קברים אלה ייקרעו שערי שמים לישועה ולרחמים.

והשלישי, פאר הרבנות, מורנו ורבנו הרב הגאון ר' משולם ראטה ז"ל, שכיהן בעיירתנו בין השנים 1900 עד 1930, בהפסקה קצרה בימי מלחמת העולם הראשונה 1914—1917, כאשר פלשו הרוסים לגליציה ברח הרב לווינה. ב־1918 חזר לחורוסטקוב ונהיה ציוני פעיל בהסתדרות „המזרחי" ונמנה בין ראשיה. רעיון שיבת־ציון היכה שורשים בעיירתנו עוד לפני הופעתו של חוזה המדינה ד"ר הרצל ואף לפני ימי „חיבת ציון", אך הרב משולם ראטה ז"ל השפיע על עיירתנו בהופעותיו לעיצוב הכרתנו הלאומית במשך כל שנות כהונתו אצלנו אשר נמשכו עד לימי השואה. הודות לחינוך הציוני שהוא החדיר בנו נמצאים כיום בארץ רבים מאנשי עיירתנו שנגרפו בלהט הציונות ואשר עלו

כחלוצים בשנות העשרים המוקדמות, חדורי רוח לאומית והם הם שמשכו אחריהם עד לימי השואה, תושבים רבים על משפחותיהם ארצה, למרות הקשיים בהשגת סרטיפיקטים.

עיירה סגורה ומסוגרת

כאמור היתה עיירתנו טיפוסית לרוב עיירות גליציה המזרחית, מוקפת כפר בשם זהה שאוכלוסייתו הנוצרית עלתה פי חמישה על מספר יהודי העיירה. והעיירה כולה משתרעת על מספר רחובות, בקצה האחד ה„מיהל גאס" על שם טחנת הקמח שעל שפת הנהר שהפריד בין הכפר והעיירה, ובקצה השני הרחוב „די רויטע בריק", שם היה הגשר שהפריד בין העיירה והכפר. ממערב נמשך רחוב ארוך, יחסית לשטח העיירה, בשם „די צירוליבקה" ובמקביל לו, הכביש מתחת לגשר עד קצה הגבול המפריד בין העיירה והכפר. מזרחה, נמשך רחוב ארוך שני ובו שתי נקודות מוקד של חיי העיירה: השוק — „דער מארק" — שצורתו מלבן גדול ובו מרכז המסחר של העיירה. מצדו האחד עמד בית־הכנסת הגדול — „די שיהל" — ובעברו השני ה„ראטהויז" שדמה למבצר בעל צריחים. נקודת מוקד שניה היה ה„די טורוביצי". מסביב לשתים אלה התנהלו, כמעט, כל החיים היום־יומיים של העיירה ואף זאת רק פעם בשבוע, ביום השני שהיה יום ה„יריד" הקבוע של העיירה. כידוע לכל עיירה קטנה היה יום יריד שלה ממנו שאבו היהודים את פרנסתם לכל ימות השבוע.

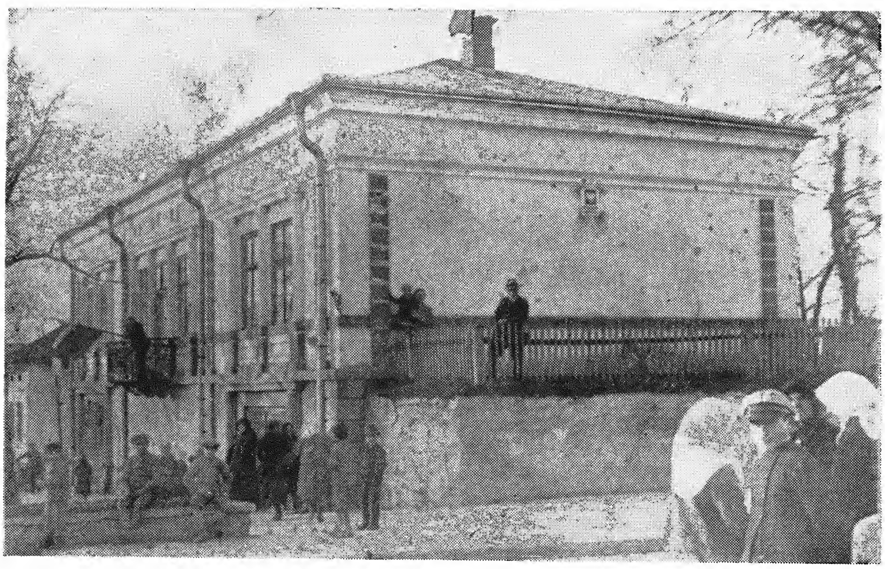
כאלפיים נפש מנתה עיירתנו וסגורה ומסוגרת היתה בתחום צר, בכעין גיטו מרצון, בו חיו היהודים חייהם המסורתיים, מסוגרים בבחינה זר בל יבוא בתחומו. ובאמת, פרט לכמה משפחות נוצריות שהיו מעין „שואבי־מים" ו„חוטבי עצים" וכמה „שבת גויים" כמסיק בבית־המרחץ המקומי וכשומר בית־הקברות שהיתה לו גם חזקה על כבוי הנרות בבית הכנסת בערבי שבתות וימים טובים ובפרט בערב יום הכפור, — פרט לאלה היתה העיירה על טהרת תושביה היהודים. הנוצרים שמסביב לעיירה פקדו אותה רק למכירת תוצרתם או לקנות מצרכים, בעיקר ביום השוק, ובמידה פחותה יותר בימי החול האחרים. השבתות וחגים נשמרו על כל מינהגיהם ומסורותיהם, ואם פרצה שרפה ביום כזה היתה כמעט מחריבה את העיירה כולה, וכאלה פקדו אותנו כמה וכמה פעמים כך נמשך ההווי במשך עשרות שנים בלי שינוי ניכר — עד למלחמת העולם הראשונה

ועד־הקהילה

סביב הקהילה התרכזה הפעילות הציבורית בענייני הרבנות, שהיתה אבן־יסוד של כל עיירה וכלי־קודש אחרים — השוחטים, מנקרים, משגיחים, שמשים, חזנים, חברה קדישא, בית־מרחץ, בית־קברות וכל השאר הקשור במושג „קהילה". לפי מסורת ולא לפי החוק, בחרו אנשי הקהילה אחת ל־4 שנים גברים מגיל 24 ומעלה לוועד הקהילה. בימים עברו היה הוועד מורכב מתקיפים בעלי אמצעים למיניהם ומאוחר יותר ממצדדי הרב

ושתדלנים ונציגים של בתי־הכנסת. כך נמשך הדבר עד למלחמת העולם הראשונה. ועד הקהילה דן בכל העניינים, החל בעניינים אישיים פעוטים וכלה בחשובים ועיקריים ביותר כגון: בחירת וקבלת רב לקהילה ובמגעים עם משרדי הממשלה ומוסדות חילוניים אחרים תקציב הקהילה היה מוגבל, שכן שום גוף מוציא־לפועל לא עמד לרשותה ולהזדקק לשלטונות המוסמכים לא היה מקובל ברחוב היהודי. לכן באה הכנסתה העיקרית מהחכרת הטקסי, שמדי שנה נחכר לפי מכרז פומבי שהתקיים בבית־המדרש הגדול שמשך ולקח את ליבם של סקרנים סתם אך לא את המועמדים־החוכרים בפועל, שניסו בכל מיני אמצעים להשפיע וללחוץ על אנשי הקהילה למסור את החכירה לידיהם. המכרז נערך באורח גלוי ופשוט ביותר. הכרוז של הקהילה הכריז על המחיר עבור שנת החכירה לפי התשלום השנתי האחרון ואחר הוצעו ההצעות וכל שהירבה במחיר זכה במכרז למשך שנה אחת במחירים קבועים מראש. כן היו הכנסות מדמי שחיטה לעופות ובהמות גסות ודקות. (סיפרו, כי בזמנים קדומים יותר היו גובים מהתושבים מס נרות שנקרא „ליכטפאכטעריי". החוכרים עברו בבתים על מנת לבדוק כמה נרות מדליקים בערב שבת בכל בית ובית ובהתאם לכך גבו את המס. היה זה מס מכוער ומביש שהיה מביא לשערוריות רבות. מס זה לא החזיק זמן רב בעיירתנו). מסים ישירים באיזו צורה שהיא לא היו. היו גם הכנסות מבית־הקברות שהיו לרוב מלוות בריב ובסכסוכים. מסים אלה לא היו קבועים, הם היו תלויים במצבו הכלכלי של האיש ואם פרנסי העיירה יצאו משלוותם היה זה רק במקרה פטירת יהודי עשיר וקמצן ואז מצאו מקום לגבות את החוב מכל הזמנים מבחינת שלם תשלם. גם בית־המרחץ היה מוחכר ליהודי תמורת סכום מסויים אך לרוב „יצא שכרו בהפסדו", כי התקונים התמידיים של בית־המרחץ העירוני אכלו את כל הכנסותיו ועוד עברו עליהן. בית־המרחץ שימש כמובן את מטרתו לו הוא נועד, אך במקרים רבים היה הוא המקום היחידי בו יכול היה היהודי לפנות ולרחוץ גופו. בהסכם ועד הקהילה נקבע מחיר אחיד למבקר בבית־המרחץ שהיה פתוח רק בערבי־שבת או ערבי חג, לגברים לחוד ולנשים לחוד. כל אלה היוו מקורות התקציב של הוועד ומהכנסות אלה צריך היה לכסות את ההוצאות למשכורות קבועות חדשיות לרב המקומי, לשוחטים, משגיחים, נקרים ומזכיר הקהילה. אולם הקשר בין תושבי העיירה לוועד הקהילה היה רופף מטעמים שונים. המגעים הבלתי־אמצעיים תלויים היו בצד זה או אחר. אם תבע הוועד משהו השתדל היהודי הנתבע להתרחק מוועד הקהילה ואם יהודי דרש דבר מהקהילה, הרי שאף הוא לא בא על סיפוקו. כך התנהלו העניינים כמעט ללא מגע מלבד בעניינים שוטפים כמו: בחתונות, ברית־מילה וכיוצא באלה. במקרים כאלה נאלץ היה היהודי לבוא במגע ישיר עם הקהילה. בדרך כלל לא היה היהודי נכנס לוועד הקהילה כי לא היה לו מעון קבוע. הישיבות, אם היו כאלה, נערכו בבית היו"ר ובזמנים לא קבועים מראש, לפעמים אחת לכמה שבועות. העניינים היו לרוב נקבעים ע"י יו"ר והמזכיר לפי ראות עיניהם, כך התנהלו העניינים עד פרוץ מלחמת העולם בשנת 1914. מוסד זה לא היה אלא

שלט לאי תלות וחופשיות, כביכול תא מוניציפלי היודע לכלכל את העניינים שלו לפי הצורך והמסורת שלו, אך במציאות הוא היה נטול כל תכליתיות ומטרה ולא שימש את טובת הכלל ואפילו לצרכי הדת. לא נעשו דברים שמטבעם קשורים היו בקהילה ואשר הצריכו יוזמתה. היהודי ראה בוועד הקהילה גוף זר אשר נכפה עליו מצד השלטונות הממלכתיים לנוחיותם הם. כך נמשך הדבר לשביעות־רצונם של שני הצדדים מבחינת „שב ואל תעשה". בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה ואז טפחה המציאות על הפנים. בעקבות המלחמה נעשה אורח החיים מסובך וקשה יותר והקשר נותק כליל וכל אדם כטוב בעיניו יעשה. הפולשים הרוסיים הטילו על התושבים שרי מאה למיניהם במקום מוסד קבוע ומוסמך. הונהגה חובת עבודה כפוייה בלי לשאלם אם רוצים בכך, הוכבד העול על התושבים והממונים היהודיים רדו בעזרת הפולש בצאן מרעיתם. הפקרות של לית דין ולית דיין השתלטה ברחוב היהודי שנמשכה במשך כל ימי הכיבוש הרוסי.

ה„מגיסטראט" — „געמיינדע" (העיריה) בחורוסטקוב

הנאציונלראט

עקב התמורות שחוללו מלחמת העולם הראשונה והמהפיכות שבאו בעקבותיה, חלו רפורמות רבות בדפוסים הפנימיים של הקהילות בעיירות ובתוכן גם עיירתנו. לאחר התפוררות האימפריה האוסטרית־הונגרית וההשתלטות הזמנית של האוקראינים בחבל שלנו בשנת 1918, נוסדו במקום ועד הקהילה, הנאציונלראטים, שהיו מוסד דמוקרטי למחצה, כלומר גוף שנבחר ע"י כל האוכלוסיה היהודית בעיירה מגיל 21 ומעלה והיה

מורכב ומיוצג ע״י כל סקטור לפי רוח הזמן. מוסד זה בעיירתנו היה ברובו ציוני. אנשים צעירים, יחסית, שחזרו עתה מהמלחמה היו פנים חדשות בנאציונלראט וביקשו להפיח רוח חיים לתוך הווי הקהילה. החלה ריאורגניזציה של החיים הלאומיים. הכל הועמד תחת השגחתו הבלעדית של הנאציונלראט ובמקום פרנסים ממונים מטעם נבחרו בשיטה דמוקראטית אנשים בעלי רצון טוב ובעלי יכולת ארגונית. הם התחילו לבצע שינויים ביסדם בתי־ספר ובהקמת בית־ספר עברי קבוע במקום שנתמך מתקציב הקהילה. כן הוקצבו הקצבות למוסדות צדקה (ששמם היה מופיע רק על הנייר) ובכלל זה ארגון נשים, קופות ג״ח ועוד. התחילו לשים דגש על ניהול עבודה סדירה המיוסדת על כבוד עצמי, והחלו להסדיר שירותים חיוניים וסוציאליים, כגון בית־המרחץ, בית־קברות ולשוות להם דפוסים קבועים מראש. בוטל התשלום הפרטי לבית המרחץ והונהגה כניסה חפשית ואף דאגו לסבון כי ימצא בו , ולאפשר בו ביקורים שלושה ימים בשבוע ולא אחת לשבוע כפי שהיה עד כה. הם אף הצליחו להשתלט על התוהו ובוהו שבא בעקבות המלחמה. מונה ועד שדאג למצרכים חיוניים ולהספקתם שהשתבשה עקב המצוקה הכלכלית שבאה בעקבות הפלישות. אורגן ועד הגנה לשמירת הרכוש וחיי התושבים ורוסנו כל יוצאי־הדופן שנהגו לפי הכלל „כל דאלים גבר״. גם הנוער המקומי, אלה שנשארו במקום ואלה אשר חזרו מהמלחמה, לקחו חלק פעיל ומבורך בכל השינויים האלה. איש איש השתייך לארגון שלו ולמפלגה שלו. אורגנו קורסים מקצועיים ולימודי ערב, נוצרו חוגים תרבותיים ודרמטיים והתקיימו הופעות. ועל הכל התרחש נס הצהרת־בלפור. מהערים הגדולות נשלחו מרצים ונערכו נשפים ומופעי בידור שתוכנם היה לאומי ואשר עיירתנו הצטיינה בו תמיד. לא ידענו הפרעות, כמו בערים הגדולות, והכל כוון לתכלית הגדולה: „גאולת הארץ ותחיית העם״. והימים ימי הפרעות של כנופיות פטלורא, זה השותף הטבעי של ממשלתנו הזמנית האוקראינית, ואף אנו טעמנו טעם השותפות הזאת בהרוגים, שוד ואונס, אך למרות זאת היינו שיכורים מסיכוי ההתגשמות של חלומנו הלאומי ושאיפותינו. אך לצערנו, בטרם החלו להתגשם התמורות האלה החלו לעבור עלינו פלישות שונות, פעם של פטלורא ימ״ש והאוקראינים ולבסוף הפולנים, ולא ניתן לנו להגשים את התכניות הגרנדיוזיות, לפי מושגי העיירה.

לאחר הקמת ממשל פולני יציב באזורנו החל מאבק חריף נגד מדיניות הנישול של ממשלת פולין. את האנטישמיות של הפולנים הכרנו עוד מימי קיום הממלכה האוסטרו־הונגרית, לפני מלחמת העולם הראשונה. האנטישמיות הפולנית היתה תופעה קבועה ורגילה אשר רק בלחץ הזמן והמקום שינתה את תכסיסיה בעיירות היהודיות הקטנות כזו שלנו. עדיין ארס האנטישמיות לא הגיע אלינו וטרם נפוצה בגלוי הפרוגרמה הרשמית של נישול והיבנות על חשבון היהודים. אך עם התפוררות החזית האוקראינית השתררה אנדרלמוסיה גם ברחוב היהודי. הגוף המסורבל של הנאציונלראט לא החזיק מעמד בעיקר עקב החלפת הממשל. במקום האוקראינים באו הפולנים ושוב חל עלינו חוק הקהילות

הכלל ארצי בפולין ושוב התחלנו הכל מחדש אך בסיכויים גרועים יותר מאשר עד עתה. אמנם, בבחירות לוועד הקהילה יצאנו מאוחדים וחזקים יותר בהשפעת התמורות שחלו בזירה העולמית; הצהרת־בלפור, עלית החלוצים הראשונים לא״י, החלטת סן־רמו ועוד. ובפעם הראשונה בתולדות קהילת חורוסטקוב נבחרה קהילה בעלת צביון ציוני־לאומי, אם כי כל ארגון הוסיף לשמור על דגלו (ציונים כלליים, התאחדות פועלי ציון, אוהדי הרב המקומי, בתי כנסת למיניהם), אך כולם היו מאוחדים.היה זה גוש מוצק ואחיד של יהודים לאומיים היודעים את אשר לפניהם. יתר על כן, מהממשל ניטלה כל אפשרות של התערבות, שכן העיירה היתה קטנה ולא היו מקטרגים ולא מפלגות עוינות לעצם הרעיון הלאומי וגם המתבוללים למחצה משארית הפליטה התקשטו בנוצות לאומיות כדי למצוא חן בעיני התושבים. ועד הקהילה הראשון התחיל לטפל באופן מסודר ורשמי בענייני יהודי העיירה, מתוך גישה לאומית. כבר בראשית דרכו נטל על עצמו חובות רבים, כי בעוד קודם לכן אסור היה לו להקציב כספים לבית ספר עברי, שהיה קיים לפני כן, התחיל עתה להקציב סכומים גבוהים וקבועים למטרה זו. החלה ההתרמה, אם כי בסתר עדיין, לקרן הקיימת ולקרן היסוד. העזרה הסוציאלית שלא היתה קיימת עד אז לבשה צורה מאורגנת לפי רוח הזמן והצורך. ענייני בית הקברות, קרקע, הקמת מצבות קיבלו דפוסים יציבים. גם הישיבות של הוועד התקיימו כסדרן, אחת לשבוע, עם סדר־יום קבוע מראש. נציגי הקהילה כמייצגי האוכלוסיה לפני השלטונות הופיעו בכבוד כיהודים בעלי הכרה לאומית היודעים את זכויותיהם ולכאורה נדמה היה כי באה שעת רווחה ליהודי המקום.

האנטישמיות הפולנית

אולם שלווה זו לא ארכה זמן רב. הרוח שנשבה מהחלונות הגבוהים היתה לרעת היהודים, גורמים ממשלתיים שניים במעלה החלו להתערב בכל ענייני הקהילה הפנימיים. ההוראות לרשויות המקום מגמתן היתה להצר את צעדיהם של היהודים בעיקר בתחום הכלכלי. הרשויות הממשלתיות החלו לעודד ארגונים פולניים ודי היה להקים קואופרטיב פולני שסיסמתו היתה „שלנו לשלנו" כדי להרוס את כלכלת היהודים במקום, שבלאו הכי עמדה על כרעי תרנגולת. בעקבות הקואופרטיב הפולני הוקם קואופרטיב של האוקראינים אף הוא עם סיסמאות שלו. בעת שהפולנים והאוקראינים נתמכו ע״י מקורות רשמיים, ורשמיים למחצה, גברה ההתחרות בין היהודים עצמם מבחינה „אח לא פדה — יפדה". אם שכני לא פדה ולא הרוויח יפדה ז.א. כבר הרווחתי. וכדור השלג של נישול עצמי ונישול ע״י מתחרים חזקים יותר החל להתגלגל בממדים שלא נראו עוד אצלנו. חוסר־הסולידריות בין היהודים התחיל לתת אותותיו המרים, בצורה של חכירת חנויות בטבור העיר למנשלים.

מדיניות ה„הבה נתחכמה"

בעיירה קטנה, כשלנו, נעשה הכל ע״י הקהילה ומגע פרטי בין התושבים למשרדים הממשלתיים לא היה. כך שהכל היה בטיפולו של ועד הקהילה. החל מחינוך, בתי ספר,

מסחר, משא־ומתן מסחר וסידור מיסים. מבחינה זו התגשם בה „כל ישראל ערבים זה לזה".

האנטישמיות הלכה וגברה והשפיעה על חיי העיירה. החוקים שנחקקו כדוגמת נומרוס קלאוזוס בבתי הספר הגבוהים השפיעו על כל הפינות הנידחות של הישובים היהודיים. עמידת הגבורה של הסטודנטים היהודיים באוניברסיטה בלבוב, ההתנגשויות וההסתות יצרו אווירה פוגרומית גם בעיירות הקטנות והחיים נעשו קשים ומרים יותר מיום ליום. השלטונות החלו להצר את מרחב פעולות הקהילה, עד שניטלה ממנה כל השפעה. היהודים המתבוללים, שמעולם לא תפשו אצלנו מקום מכובד, נעלמו מהזירה אחרי הצהרת־בלפור או שהצטרפו לשורות הציונים. מדיניות הממשלה הפולנית הרעילה את היחסים הקלושים ששררו בין האוכלוסיה היהודית והנוצרית ושיתוף הפעולה בין שני חלקי האוכלוסיה, במועצת העירייה, שהיה קיים שנים ארכות, הופר ואת מקומו תפסו מריבות. היהודים מסוגו מעמדתם והתבצרו בדל"ת אמות של הקהילה. אט־אט נכפו חוקים אנטישמיים גם על העיירות הקטנות, אך בעוד שבערים גדולות היה מרוכז יישוב יהודי גדול ובהן מסחר מפותח וגם העזרה ההדדית היתה מפותחת, לא יכלו יהודי העיירות הקטנות לעמוד בגזירות השונות שניתכו עליהם. הקהילות הקטנות, שהחלו אחרי המלחמה להתנער בתנופה גדולה, שותקו וחזרו למצבן הקודם בגלל חוסר אמצעים מצד אחד, ועקב התנכלות השלטונות מצד שני. הקהילות נדרשו לנהל את הישיבות והפרוטוקולים בשפה הפולנית ולעתים קרובות עמדו תחת בקורת. משגיחים רפרנטים התחילו להתערב בכל הענינים הפנימיים ובפוליטיקה הפנימית בנצלם כל דבר קטן להסתכסכות ולשבירת התא המוניציפלי הקטן של היהודים. אך ידוע כי כל לחץ יוצר לחץ נגדי. הקהילה התחילה לפעול במחתרת וביחוד בתחום פעולות לאומיות טהורות. הצרכים היו גדולים ואפשרות ההשתתפות של הקהילה בפועל הצטמצמה מיום ליום. תרומות החלו להתקבל במחתרת והוקצבו לקרן הקיימת, קרן היסוד, בית ספר עברי ועוד. ה„אף על פי כן" היהודי הטיפוסי מהגלות התחיל לפעול ומדיניות ה„הבה נתחכמה" מצד השלטונות נתקלה בעקשנותו של העם לשה העורף.

החלפת הממשלות התכופות השפיעה על מבנה העיירה, תושביה ופרנסותיהם. היהודים נאחזו בצפרנים בעמדותיהם הדלות. המסים הכבידו ולחצו, אמצעי הנגישה שוכללו והוגברו והשלטונות כלל לא התבישו, באמרם בגלוי לב, כי כל כוונתם היא לרושש את היהודים ולנשל אותם מעמדותיהם. המסים שהממשלות הטילו היו מכוונים נגד הסוחרים, התעשיינים ובעלי־המלאכה היהודים והמכבש של המסים לחץ ללא רחמים. יום יום גזרו גזירות חדשות ומסים חדשים והנישול הלך וגבר. השלטונות מסרו את המונופולין, שהיו תמיד בידי היהודים, לגויים שביוזמתם הקימו קואופרטיבים חקלאיים, ואלה הסיתו לא למכור את תוצרתם ליהודים אלא רק לבני דתם ועמם. המונופול על המלח שהיה בידי היהודים מימים ימימה נמסר ע"י השלטונות לקואופרטיב של פולנים, והחנונים היהודיים נאלצו לקנות אצלם את המלח. הסחר בתבואה, כשרבע מאוכלוסיית היהודים

עסקו בו, עבר לידי קואופרטיבים נוצרים בעוד שהשלטונות מקלים עליהם על־ידי פטורים ממס, כדי להקל את התחרות ביהודים. שנאה והרס השתלטו ברחוב ועמדה אחר עמדה נפלה בידי הגויים. גם המונופולים ארציים אחרים עברו לידי הפולנים כמו טבק, אלכוהול, וכו׳ ובמצב כזה יובן בנקל כי המצב הכלכלי העמיד רבים מהיהודים לפני פשיטת רגל באין אפשרות לפדות שטרות או למלא את החנויות המתרוקנות בסחורה ואף לא היה ביכולתם למלא את התחייבויותיהם כלפי הקהילה. והקהילה עשתה מצידה רבות ע״י שתדלנות והתערבות כדי להקל על התושבים.

קרן האור היחידה בימים ההם באה במקור בלתי צפוי. היה זה להט לפעולות למען א״י, למעשים קונסטרוקטביים ועליות הסנוניות הראשונות של החלוצים לארץ־ישראל. הרבה צעירים ממיטב הנוער ויהודים מבוגרים התכוננו לעלות ארצה. אולם, לצער כולנו, פרץ אז משבר כלכלי חמור בא״י ורבים מהם חזרו והוציאו דיבה על הארץ.

עיירתנו היתה עניה מאד, ואפילו חדר משלה לישיבות הועד לא היה לה. רק בית הכנסת הגדול — ה„שוהל״ היה רכושה. בנין מפואר זה קשור היה בשערוריה וקנוניה אפלה עוד מימי הבעלים תקיפים ששלטו בקהילה בזמנם וראוי לספר האמת על הפרשה כולה כפי ששמעתיה מפי נאמנים.

„תקיפים״, בתי־כנסת ו„קלויזים״

ליהודי העיירה היתה הזכות בלעדית למכירת משקאות חריפים וביחוד יי״ש, ששימשה מקור הכנסה מכובד בתקציב הקהילה. והקהילה החכירה את הזכות לאנשים שעסקו בכך וכתמורה קיבלה סכום נכבד. מה עשו תקיפי עיירתנו? נכנסו במשא־ומתן עם הגראף המקומי, שלטש עיניו למקור הכנסה זה, ומכרו לו את הזכות ובתמורת הכסף החליטו לבנות את ה„שוהל״. אך לעצמם לקחו כשכר טרחה, סכומים נכבדים כדי לבנות להם שלושה בתים דו־קומתיים. ואכן השוהל נבנה והפריץ שבחלקו נפלה עסקה טובה שבה היה מעוניין, זכה שעל השער הראשי בכניסה לשוהל נרשם שמו של הגרף לויצקי על כל תאריו וסמליו כתורם הבית הקדוש הזה. יחד עם השוהל נבנו גם שלושה בתי הקומות של התקיפים שמיום בניתם ועד ימי השואה עמדו קומותיהם ריקות ולא גר בהם איש והיו מקור לספורי מעשיות על שדים ורוחות ועופות ליליים שהשתכנו שם והשרו פחד על סביבתם. כמובן, היה זה אך מוסר־השכל שהבריות הפיקו על העיסקה האפלה שנעשתה ע״ח בית הכנסת הגדול בעיירה ועדות ניצחת על שפלות המבצעיהם. עדיין זכורים לי שמות בעלי הבתים האלה: יהושע קופלר, כץ וועקסלר שנכנסו לגור לבתיהם עם יוצאי חלציהם בקומה התחתונה.

השוהל עצמו היה יפה מאד, בנוי כדוגמת רוב השוהלים בזמן ההוא. למעלה עזרת נשים, למטה בצדו הימני היה בית המדרש הגדול שם התפללו בעלי־הבתים המיוחסים ובראשם הרב המקומי. המקום שימש גם מקום לאספות פומביות מטעם הקהילה כגון:

מכרזים, אספות וכו׳. מצד שמאל, בכניסה, עמד בנין ה״שוהליכל״ של החייטים, מוקד תמידי של ריב ומדון בגלל הכיבוד בעליות לתורה. שם התפללו בעלי המלאכה המרודים ודלת העם הנחשלת ביותר. מלבד השוהל היו בעיירה בתי תפילה אחרים כמו: די גרויסע קלויז אשר כשמו כן היה. בנין ארוך החצוי לשנים על־ידי קיר עבה המבדיל בינו לבין עזרת הנשים. בדיחה התהלכה בעיירתנו, כי אחד הנכבדים אמר כי הבנין הוא ארוך כאילו, להבדיל אלף הבדלות, עשוי לשמש בית ספר לרכיבה.

ה״גרויסע קלויז״ ריכז בתוכו את רוב הסוחרים והחנונים של העיירה ושימש גם מקום לאספות פומביות, דרשות של מגידים נודדים. אף הוא היה בעל ממדים נרחבים עד שהצבא הרוסי קבע בו בית־חולים צבאי זמני, בעת שהמלחמה התנהלה על הנהר סרט. בשנת 1916—1915 נחרב הקלויז ולאחר כמה שנים נבנה מחדש ביתר פאר ונוחיות ושימש גם מקום לעריכת אספות ציוניות. גם בית־מדרש קטן היה בעיירה ששימש את רוב בעלי המלאכה העצמאיים והמעמד הבינוני. זה היה המקום היחידי, עד כמה שהדבר זכור לי, שבו ישבו בחורים רווקים שלמדו תורה לשמה כמו: יוסף גרוס, שלמה שניידר, משה לייב קרנקל ועוד. נוסף לכך היה הקלויז דהוסיאטין, כלומר של חסידי האדמו״ר מהוסיאטין מבית הריז׳ייני. כן היה קלויז של חסידי טשורטקוב. כל אלה היו רכושה של הקהילה אם לא להלכה הרי לפחות למעשה. כי כאמור כל קלויז ובית־מדרש שאב את הכנסותיו מ״עליות״ לתורה בימי שבתות ומועד ונדרים של כל ימות השנה כגון: יאהרצייטען, שמחות וכו׳. כל מתפלל קינא לבית התפילה שלו ואוי לו ליהודי שנמצא אשם בהזנחת בית תפילתו לטובת בית תפילה אחר במקום. ובכל מקום מצווה היה לדאוג ראשית לקלויז שלו. גם משחטת עופות היתה ברשות ועד הקהילה (להבדיל מבית שחיטת הבהמות שהיה שייך לעירייה). היה זה צריף־עץ מחולק לשנים, מחוץ לתחום העיירה. חלקו האחד נועד לשחיטת העופות וחלקו השני — למריטת הנוצות. הנוצות של התרנגולות והתרנגולים נמכרו לסוחרים לפי משקל. נוצות הברווזים והאווזים נאספו על־ידי עקרות־הבית מיום הולד הבנים להכנת כרים וכסתות לחתונתם. עקרות־הבית עמדו על כך שהשוחטים לא ימרטו את הנוצות והאחרונים לא יכלו לעמוד בפני הפיתוי לקחת לעצמם הפלומה (פוך בלע״ז) שמתחת לכנפיים שהיתה המשובחת בנוצות, אותה מכרו בכסף טוב עובר לסוחר. לא אחד מהילדים קיבל מהאם צביטות על שלא השגיח על השוחטים בשעת מריטת הנוצות.

עם התקיפים למיניהם, בעלי טקסים, „ליכטפאכטר״ ורודפי שררה ושחיתות, כדוגמת פרשת בניתו של בית־הכנסת, עבר מן העולם גם מנהג העונש הצבורי. בזמנם כשנראה היה לתקיפים שיהודי התריע על העוול שנעשה לו חיפשו כל מיני תחבולות ועלילות כדי לסכר את פיו מראשיתו. אז שרר עוד ברחוב היהודי האמצעי הבדוק והמנוסה להלבין פני היהודי בפומבי ודווקא בפלוש בית־הכנסת הגדול. היו מעמידים את היהודי בפנת הפלוש, בידו האחת תוקעים מטאטא ובידו השניה שרשרת ברזל, סימן לכניעה ובקשת מחילה. וכל המתפללים שעברו לידו יורקים בפניו.

לפני מלחמת העולם הראשונה פתוחות היו הדרכים לכל הארצות. וכשמצוקה הכלכלית העיקה ללא נשוא שמו היהודים פעמיהם לעבר הים, כדי לפרנס משפחותיהם שנותרו בעיירה. היו מהגרים שחזרו לעיירה והיו שהעבירו את משפחותיהם לארצם החדשה. אחרי המלחמה נסגרו שערי אמריקה ולא היו עוד כל סכויים שיהודי יוכל להגר ולהעביר לשם את משפחתו. אחרי המשבר בשנות 1927—1925 ננעלו גם שערי ארץ־ישראל.

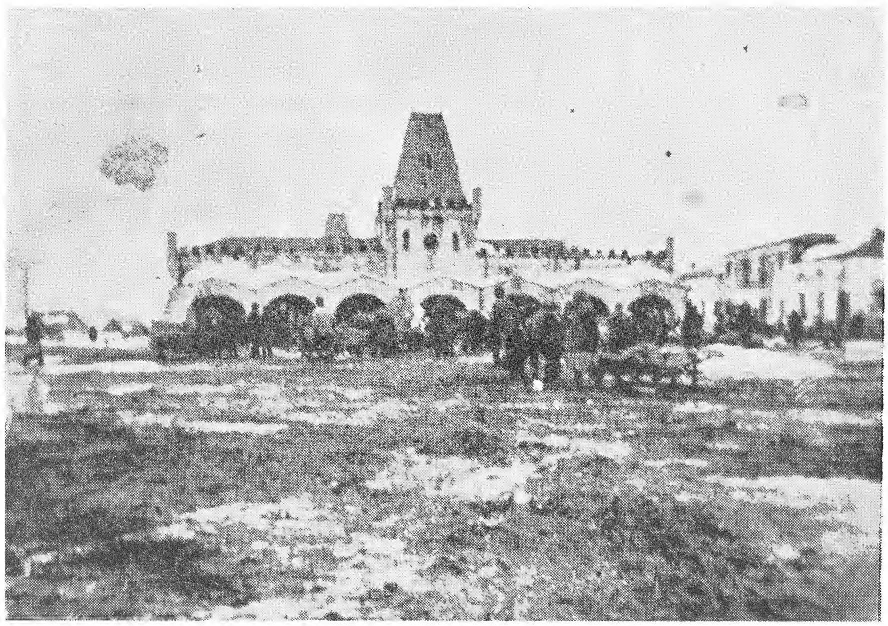
המצב הלך והחמיר, היהודים נושלו מעמדותיהם וכדי לתאר את המצב לאשורו אזכיר את פרשת קנית הקרקע לבית־קברות חדש, מאחר והישן לא ענה עוד על צרכי האוכלוסיה הגדלה. כאשר ראשי הקהילה פנו למוסדות העיריה הם נתקלו בקיר אטום. היהודים ביקשו לקנות קרקע פרטית בכסף מלא סמוך לבית־הקברות הישן. אבל הדבר היה טעון אישורם של השלטונות ופעמים אחדות נכשלו הקניות, בתרוצים שונים. פעם טענו כי בית הקברות קרוב מדי לעיר ובפעם שהוא קרוב מדי לבית הקברות שלהם. הקהילה עשתה מאמצים נואשים להפסיק הסחבת, כי צפויה היתה הסכנה שלא יהיה מקום לקבור את המתים. לבסוף הבינו השלטונות כי הרחיקו לכת ואחרי פניות מרובות ותמורת כסף טוב וכפרת פנים לגורמים מקומיים ומרכזיים הצליחה הקהילה לקנות 20 אקרים אדמה לצרכי בית הקברות. התקשרנו עם מורנו ורבנו הרב הגאון משולם ראטה ז״ל במקום מגוריו סוצאבא על נהר בוקובינה לבוא לקדש את בית הקברות החדש כמנהג ישראל. כי לא רבים הרבנים ובייחוד הצעירים שבהם לא היו מוכנים לעשות זאת מפני חשש של מחלות ופגעים אחרים הפוגעים לפי הסברה במקדשי השדה. ואכן קידש הרב משולם ראטה ברוב חגיגיות את השדה לבית־הקברות החדש של העיירה. כל אנשי העיירה לקחו חבל במאורע זה והשתתפו בממון רב ככופר נפש לבנית גדר סביב בית הקברות ולמטרות אחרות חיוניות.

רכישת ה„ראטהאוז״

שיא הפעילות הקהילתית היה רכישת החלק הארי של ה„ראטהויז״ הבנין המרכזי בעיירתנו. כבכל עיירות גליציה היה זה בנין מרובע על שטח גדול ומשלושת צדדיו חנויות ומחסנים, דוכנים לרוכלים ובתי מלאכה קטנים ובה שכנה גם אכסניה של המשטרה המקומית בימי האוסטרים ובצד הרביעי מקום מגורים לפקידי ממשלה ומשפחותיהם ולפקידי המשטרה. הבנין הגדול הזה בעל המגדל הגבוה עמד במרכז העיירה והיווה אטרקציה בפני עצמה בכל ימות השבוע וביחוד בימי ב׳ בשבוע, יום יריד בעיירה.

לנוער המקומי חסר היה תמיד אולם מתאים להופעות שונות. אם תיאטרון יהודי נודד היה מבקר אצלנו או להקת חובבים של החוג הדראמתי המקומי ביקשה להציג לא היה לה אולם הופעה מתאים. והוא הדבר בנוגע להרצאות, שמטעמים מובנים לא יכלו לקיימם בבתי הכנסת. לפעמים חכרו את האולם של ה„סוקול״ המקומי הפולני. אולם עקב הלחץ

הפוליטי והכלכלי ובגבור האנטישמיות מנעו מאתנו לקיים את ההופעות באולם שלהם, למרות שנכונים היינו לשלם טבין ותקילין תמורת השימוש באולמם. אך הם ויתרו, מתוך צרת עין, על התשלום כדי לא לגרום לנוער היהודי הנאה לשעה קלה, במיוחד נמנעה השכרת האולם להופעות והרצאות של מרצים מערים גדולות. במרכז העיירה שכן גם „בית עם" של אוקראינים שהכיל אולם, חנויות ובית מרזח. גם הם הלכו בדרך הפולנים ומנעו מאתנו את אולמם. כל העת ייחלנו לנס או מאורע חשוב שיזכה אותנו באולם משלנו.

ה„ראטהויז" — אח"כ „בית־העם" דער „ראַטהויז", שפּעטער — „פאָלקס־הויז"

נס זה התרחש הודות לשני מקרים שהיו בעזרנו. הנס הראשון היה בכך שהחלק הארי מן הבנין עמד למכירה, והמאורע השני קשור בעזיבת מורנו ורבנו הגאון ר' משולם ראטה את עיירתנו ובעוברו למקום כהונתו החדש, ואנו עמדנו לבחור ברב חדש. במקרים כאלה מתחילים כידוע להופיע בקלויזען מיוחסים וסתם צעקנים המבקשים להציע מועמדים שכולם הם יראי שמים, למדנים מופלגים וכו' ומעלים על נס את יתרונותיו של המועמד שלו כאשר לנגד עיניו אך שמה הטוב של העיירה. אבל מאחורי הקלעים בוחשים העסקנים ומטכסים עצית כדי לבוא על שכרם ואילו המטרות הנעלות נהפכות לריב ושינאת חינם. זכור לנו יפה הריב שפרץ בעת קבלת הרב הקודם שהיה גאון וגדול, כפי שנוכחנו לדעת אחרי־כן כאשר התושבים נחלקו לשני מחנות וניהלו מלחמה במשך שלושים שנה כ„מלחמת שלושים שנה" ואשר הפכה את העיירה לקלחת רותחת, והלשנות

ומאסרים היו על סדר היום זמן ממושך ומשפחות התגרשו כי הבעל תמך מצד הרב ואשתו היתה מהצד שכנגד. אבל הנוער של העיירה כולה ובתוכם גם אני, ללא הבדל מפלגה, ראינו בבחירת הרב הזדמנות לבוא על ספוקנו והצענו כי תמורת הכסף שהרב החדש יתן דמי חזקה לעיירה נקנה בית־עם ונוכל לפתח חיים תרבותיים. נוכל שם לשכן את ועד־הקהילה ובית הספר העברי, שכל כמה חדשים נאלץ לעקור למקום חדש וע״י כך נמנעה התפתחותו, וכן את כל הארגונים האחרים. באולם גדול נערוך הופעות תרבותיות, מפלגתיות וכו׳. כדי לרסן את הצעקנים למיניהם נימקנו את עמדתנו בכך שהיות ואין אנו יכולים לבחון את למדנותו של המועמד, נכונים אנו לקבל את הרב אך נוהגי המאה העשרים אינם גורסים שיחידים, ויהיו אשר יהיו, יקבלו כפי המסורת „דמי לא יחרץ״ בעד הסכמתם ו„כל דאלים גבר״ יקבלו מתוך פחד בפניהם את חלקם. לכן יפה ונאה לקבל לרב יהודי בר־אורין מגזע רבנים מלומד. עם זאת קבענו סכום מסוים בתור דמי חזקה אשר הוא קונה אצלנו וזאת כדי לפתור אחת ולתמיד את הבעיה של קנית בית־עם אשר ימנע ריב ומדון כפי שהיה בהתקבל הרב בשנת 1900. טעמינו והצעותינו מצד אחד והשכנוע מצד שני, זכו להד רב ואשר לא פיללנו קם והיה. הרב נתן 5000 דולאר והקהילה קנתה את האגף אשר עמד למכירה וזיכתה את האוכלוסיה במתנה לה ציפו עשרות שנים. בזאת ניתנה האפשרות לנוער לחיות את חייהם הארגוניים בתוך כתלי ביתם. לאחר שהותאם לתפקידיו רוכזו בבית זה כל החיים הצבוריים במקום. כותב שורות אלה היה אז בארץ וקבל הזמנה (המצורפת בספר זה) לפתיחה החגיגית של האולם בבית העם ולהצגה שהוצגה ע״י חוג חובבי התיאטרון בעיירתנו לאות הוקרה בעד יוזמתו.

תמורות לאחר מלחמת העולם הראשונה

עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה היתה עיירתנו סגורה ומסוגרת, אורחות חייה התנהלו ללא תמורות ונמסרו מאב לבן, במשך דורות רבים. המסורת עתיקת היומין שלטה בכל. יהודים, שלפי מושגיהם, היו חפשיים מנגישות ראו עצמם מאושרים ותפילותיהם „ותחזינה עינינו״ שהתפללו שלוש פעמים ביום היתה שיגרתית מבלי לתהות על משמעותן. עד שחל מיפנה. עם גמר מלחמת העולם חל שינוי במפת העולם ביחוד במרכזה של אירופה בו גם אנו שכננו. עמים שהשתחררו וזכו בחיים עצמאיים נהפכו ממדוכאים למדכאים ושכחו שנות שיעבודם, ושנאת זרים וביחוד ליהודים גאתה אצלם בחימה שפוכה. הרחוב היהודי הלך מדחי אל דחי ומיום ליום התהדק החבל סביבם באין מושיע. בכל זאת לא נואשו והחיים התרבותיים והחברתיים התפתחו ושגשגו. הם נהנו ממאמר טוב וקולע בעתונות היהודית שניתח את מצבם וסיכוייהם. בימי ההשכלה המאוחרים ציפו למאמר מסורתי בעתון ערב שבת מאת „נ״ס״, נחום סוקולוב ז״ל, ובהתחלת שנות השלושים קראו בצמא מאמריו של „יאושזון״ „פוליטישע בריעף״ ששלח חיציו במדיניות האנטישמית של הממשלה הפולנית. כמו כן זכו לאהדה בעיני הצבור נציגיהם הנאמנים של היהודים שעמדו

על משמרתם יום וליל ונלחמו במתנכלים בזכויות בני עמם אשר בסרקזם ולעג הרביצו באלה שכרתו את הענף עליו הם יושבים. כי היהודים במדינה היו משולים לפרה חולבת, מסים בשמות שונים ללא ספור העלו היהודים לאוצר המדינה הפולני. למרות המצוקה הכלכלית שגשגו החיים התרבותיים והחברתיים. נוסדו מועדונים שוקקי־חיים אשר השכיחו קמעה את הצרות היום־יומיות וחינכו נוער משכיל, תרבותי ולאומי אשר בעצם הופעתו נסך תקוה בלב הנכאים ועורר אותם לחיים חדשים.

זוכר אני את שני בתי־הספר הממלכתיים בעיירתנו; אחד לנערים ואחד לנערות. בית הספר לנערות התנהל ע״י אחיות ממנזרים כי מורות יהודיות לא היו. מלבד מורה הדת של בית־הספר לבנים שהיה מבקר אצלן פעם או פעמיים בשבוע ללמוד „רליגיה״. לעומת זאת היו בבית־הספר לנערים 12 מורים וביניהם 3 יהודים (אחוז ניכר לגבי כלל התושבים של העיירה והכפר). כאמור כך היה במשטר האוסטרי, אולם משקבלו הפולנים לרשותם בשנת 1920 את בתי־הספר היסודיים היתה מטרתם הראשונה לטהרם ממורים יהודיים ורק למראית עין השאירו את מורה הדת, שבין כך חייב היה בית הספר במדינה להחזיק בעטאט שלו מורה לדת.

בזמן המלחמה היו כל בתי־הספר סגורים. היהודים חינכו את ילדיהם באופן פרטי ואורגנו קורסים שנוהלו ע״י סטודנטים יהודיים במקום. בזמן המלחמה נסגר בית־הספר העברי במקום שהיה קיים לסרוגין מ־1912. כדאי לציין שבעיירתנו הרביצו תורה מורים ששמם יצא לתהילה בפולין ובכל תפוצות ישראל. אזכיר כאן את שרפשטיין שאול, ספירשטיין, צבי אונגר. כולם בעלי שם בחנוך העברי בגולה. בכוחות מאוחדים של הקהילה ומתנדבים מהנוער והמפלגות הציוניות בעיירה החזיק בית הספר העברי מעמד ואף התפתח ומדי פעם נוספו בו כתות חדשות. המוסדות הכלליים והממלכתיים היו מעטים מאד והמוסדות היהודיים פחותים יותר. זכורני שעור בשנת 1908—1907 (בערך) הקים הרב המקומי מוסד שנקרא בפי מקימיו ת״ת תלמוד תורה. הוא ריכז בין כתליו חניכים יהודים מגיל צעיר מאד, מגיל חמש, עד חמש־עשרה ומעלה. היו שהמשיכו בלמודי היהדות לשמם וכמקצוע בחיים. הילדים בגיל למוד תורה רוכזו בכתות נפרדות מ־א״ב, כתות דרדקי עד למודי חומש עם רש״י, גמרא, תוספת ולמודי חול כמו חשבון, הסטוריה יהודית וכו. למרות שייחסו חשיבות לבית־ספר זה, לא עלה הנסיון יפה וחזרו לשיטות הפרימיטיביות של חדרים. הילדים הקטנים הוסיפו ללמוד בצפיפות שלא תתואר בחדר ששימש למגורים, ולעתים גם למטבחון, ברטיבות מתמדת ובעשן למדו 20 עד 30 ילד 10 עד 12 שעות ליום. מובן כי בתנאים כאלה לא היה מקום לחינוך ראוי לשמו ולהתקדמות. אבל מובן היה לכל כי בהגיע הילד לגיל חמש צריך להעבירו למלמד „חומש״ למרות שהילד לא תמיד ידע את הא״ב. קבע הגיל ולא כושר קליטתו של הילד. בהגיע הילד לגיל חמש שנים עשו לו משתה גדול, אליו הוזמנו כל התלמידים והוריהם, קרוביהם ומשפחותיהם. כך הסתיימה תקופת הילדות המוקדמת שלו וכבר היה יהודי לכל דבר.

חדרו של מלמד החומש היה מרווח יותר, והברירה בין מלמדים אלה היתה קפדנית יותר. ההורים ידעו והבחינו בין מלמד טוב ופחות טוב. הורים שהיו בידיהם אמצעים בחרו בין המלמדים את הרצוי להם ואשר היה בעל שם בעיירה. הדיור של המלמד לא התאים לתפקידו ואף המלמד עצמו ואשתו עסוקים היו בפרנסות אחרות. והתלמידים שנשארו מופקרים ברשות עצמם המציאו משחקים כתחליף ללימוד וכך ניטל מהם החשק ללמודים. רק מעטים בלבד, המצטיינים שבהם, ידעו בסוף של שבוע הלימודים את פרשת השבוע. ההורים שטרודים היו בחיפוש פרנסה, נבצר מהם לעק־ב אחרי הלמודים והתקדמות בניהם והמצב ששרר בחדרי הדרדקים נשנה אף אצל מלמדי החומש.

אחרי מלמד החומש החל הנער לומד גמרא אצל מלמד „גבוה" יותר. כך התנהל החנוך בעיירות היהודיות. אולם נער בסיימו שש כיתות של בית־ספר יסודי ממלכתי (אם השיגה ידם של הוריו להקנות לו השכלה נוספת ורצו לראות בהתקדמותו) חייב היה לנדוד לערים מחוזיות בהן היו גימנסיות עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה ובזמן מאוחר יותר נוסדו שם גם בתי־ספר מקצועיים. אף מעיירתנו החלו לנהור לגמנסיות בערי הסביבה. נער שרצה להמשיך בלימודיו ומצבם החומרי של הוריו איפשר לו זאת לא נתקל באפליה גזעית ולאומית. כל התלמידים היו שווים מבחינת החוק והמוכשר הגיע למטרתו. נוער יהודי זה, שהמשיך בלימודיו היווה את השלד של התחזקות רעיון שיבת ציון ורובם העמידו את עצמם בשרות האומה והשפיעו על כלל הנוער בעיירתנו ובני הנוער רובו ככולו או שלמד או שעזר בכלכלת משפחתו והיה זה מקרה יוצא־דופן, כי נער יצא לתרבות רעה.

למרות הגירת היהודים מהעיירה גדל מספר תושבי העיירה והתקדמותה התרבותית, ביחוד של הנוער היה משביע רצון. במגיסטראט העיירה שמנתה כ־9 אלפים נפש היתה האוכלוסיה היהודית מיוצגת בהתאם לאחוזה ואף עברו עליו. כך שמבין 36 נציגים במועצה היו בה, עד סוף מלחמת העולם הראשונה, שליש יהודים, שליש פולנים ושליש אוקראינים למרות שהאוקראינים היוו את הרוב. ראש המועצה המסורתי והתמידי היה הגראף שלנו בזכות עמדתו ובתוקף היותו מהאצולה הפולנית הגבוהה. אך כיוון שהיה השטלמייסטר של הקיסר פרנץ יוזף היה מבלה רוב זמנו בווינה. הוא היה אדם ליברלי ולא נגוע באנטישמיות. יחסו לעיירה ולמשרתו היה אבהי ואת גרעונות תקציב העיירה כיסה מכיסו הפרטי. בדרך כלל שררה בכתלי המועצה הבנה הדדית וליברליות ביחס לראש שנבחר. והיות והאוכלוסיה היהודית ישבה במרכז העיירה והאינטרסים שלה היו מסועפים, הם תפשו עמדות כלכליות רבות וכן המשרות הרשמיות שהגיעו להם בפרופורציה שלהם באוכלוסיה. הכנסות העיירה באו לה ממסים וארנונות שונים משחיטת בהמות, חזירים, פרט לעופות. האינטליגנציה המקצועית החפשית היתה יהודית עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. לאחריה הצטרפו כוחות מהדור הצעיר שחונך על ברכי הציונות הצרופה. אחרי המלחמה

היו בעיירתנו 4 רופאים יהודיים, רוקח אחד אשר היתה לו בית־מרקחת, ווטרינאר יהודי ממשלתי, ורופא פולני אחד ששימש גם בתור ראש העיר בימי שלטון מפלגת פילסודסקי. לפני מלחמת העולם ייצגה אינטליגנציה זו את האוכלוסיה היהודית במועצה העירונית ובזמן האחרון הצטרפו אליה אזרחים אחרים. גם ועדי הקהילה עם יו״ר שלהם עמדו בשרות התושבים כעוסקים בצרכי צבור באמת ובאמונה. הועד הראשון בראשותו של מר משה ויסלברג היה ועד נבחר אך הוא לא פעל והכל נעשה על דעת היו״ר שלו שהיה יהודי אמיד אם כי בור וגס־רוח ששלט ביד חזקה ועשה כל מה שמצא לנכון מבלי להועץ ביועציו. שמו וכנויו „משה דער רויטר" עורר חלחלה ותיעוב בלב כל מכריו. הוא ניהל את הקהילה ביד רמה זמן ממושך בלי להביא לה כל תועלת והיא עמדה בקפאונה ופיגרה לעומת קהילות אחרות בסביבה. כנראה ששום חוק דמוקראטי לא שרר ברחוב היהודי בזמן ההוא ורק הלחץ של תקיפים ומקורבים הביאו לידי בחירת יו״ר הקהילה.

שני בתור היה אריה ברוינשטיין המכונה „אריה ברציס". יהודי אמיד בר אורין ירא שמים חסיד דבית טשארטקאוו אך חלש אופי מדי מלשמש יו״ר ועד הקהילה ולא החזיק את שבט המושל זמן רב אלא קאדנציה אחת. השלישי היה שמואל הערש פויגל. יהודי מצליח, נפח שהביא את מקצועו לדרגה גבוהה. הוא הצליח בעסקיו, חכר ועיבד אדמות מעין פאסעסור בזמן ההוא. ידיד מסור לרב המקומי שתמך בו ונתמנה ליו״ר ועד הקהילה, הוא שיפץ את בית הכנסת הגדול והסדיר את עניני הקהילה. גם הוא החזיק רק בקאדנציה אחת. הרביעי היה חיים שמעון מילהרד. סוחר אמיד, ישר אך חלש אופי בעניני צבור. הוא לא סיים את הקאדנציה שלו מכיון שפרצה המלחמה והרוסים לאחר פלישתם מינו ממונים והופסקה פעולתה התקינה של הקהילה עד אשר פרצה המהפיכה ב־1918 ונכנסו האוקראינים. אז נבחרו בפעם הראשונה באורח דמוקראטי אנשים שהיוו את הנאציונאלראט בראשותו של יעקב משה פריש.

יעקב משה פריש אהב את השררה. מטבעו היה עקשן העובר מקיצוניות אחת לשניה. מראשי הציונים בשנת 1914—1900 בעיירתנו. הוא ייסד את הבנק הראשון לסיוע ליהודי המקום, ומראשוני המייסדים של ספריה ראשונה. בנאציונלראט הסתכסך עם עוזריו הקרובים ביותר והכל עשה על דעת עצמו וניהל את עניני הקהילה באופן דיקטטורי. רק בשנת 1921 הצליחו, בעזרת התערבות ממשלתית, להוציא ממנו את החותמת של הקהילה. מצב הקהילה היה בכל רע וצריכים היו להתחיל הכל מחדש. אז נבחר ליו״ר ועד הקהילה באורח דמוקראטי הששי במניין, פנחס הוכמן. הוא היה יהודי אמיד ומתקדם, חוכר טחנת הקמח המקומית אך חלש אופי והושפע מעוזריו הקרובים ביותר בעיקר מהמורה מנשה פלנר שרצה לנהל קהילה מסודרת בהנהגת הארגון הציוני במקום. הוא ביקש שלום עם כולם אך לא כיהן אלא קאדנציה אחת בלבד. אחריו בא יהודי עשיר שנהג לתמוך באנשים הרבה. הוא היה חוכר אדמות מהגרפים שבסביבה וניהל בנק מקומי. יהודי טוב לב היה, נדבן וליברלי ושאף לעצב את דמות הקהילה בדפוסים יציבים. הוא דגל

ברעיון שיבת ציון, תמך בקרנות הלאומיות ועזר לכל דיכפין. בזמנו נקנה בית העם, ובית הקברות החדש. לעבודות הקהילה שיווה צורה מכובדת. עדין נפש היה שהבין את זולתו ובגלל תככים פנימיים בין חברי הועד לא הציג שנית מועמדותו לתפקיד היו״ר. אחרון הנבחרים היה מאיר גלמן אשר לא סיים את הקאדנציה שלו עקב פרוץ מלחמת העולם השניה שהמיטה חורבן על יהדות פולין המפוארת. שלושה מליון יהודים אשו חיו בתוך גבולותיה של פולין נצמתו, נשחטו ונהרגו על קידוש השם בידי היטלר ימ״ש וקלגסיו ובעזרת הפולנים והאוקראינים שכני היהודים בערים ובעיירות.

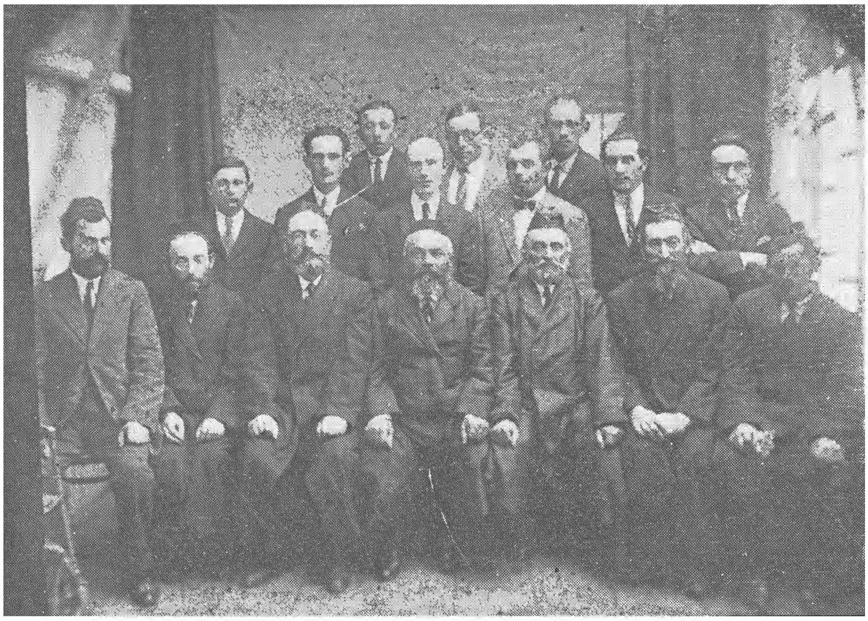
התנועה הציונית

עוד לפני הקונגרס הציוני הראשון בבזל והקמת ההסתדרות הציונית העולמית בסוף המאה הקודמת, היו כבר בעיירתנו חסידי הציונות הטרום־הרצלינית, אנשי חיבת ציון, ומשכילים עבריים. היו אלה אברכי־משי מבני־עיירתנו ומחוצה לה שהבולטים ביניהם היו: האחים יעקב־משה, חיים ואהרון כריש, גלמן, המורה לגרמנית לבנות עיירתנו, המלומד חיים ישראל הארניש, אליעזר פסטרנאק, יעקב ברמן, מורה לדת בבתי־ספר יסודיים במקום מנשה פלנר, ולפניו אליעזר שכטר גם הוא מורה דת בבתי־ספר המקומיים ואחרים. הם ייסדו אגודה ציונית בשם „שפה ברורה״ ולה — גם ספריה וקופה עממית. אך בעוד שבעיירות הסמוכות לנו סבלו הצעירים מפרעות בפעולתם מצד הממשל המקומי הפולני והן מצד חוגים יהודיים שונים — חסידים, מתבוללים ואפילו בריונים מוסתים, שכירי המנגנון המקומי, הרי אצלנו הם פעלו באווירה רגועה שסייעה להפצת הרעיון הציוני שדוברו היה הד״ר ב. ז. הרצל ואשר מצא את ביטויו בקונגרס הציוני הראשון בבאזל. תושבי עיירתנו שהיו רחוקים מהתבוללות, ואף מפלגות אנטי־ציוניות כמו ה„בונד״ טרם הופיעו בה, — החלו לפתח פעילות ציונית, ארגנו קורסים לעברית, הפיצו שקלים, וביקשו לכבוש את הקהילה כהוראת הועד הפועל מוינה. אמנם גבר הלחץ מצד הממשל שחשש מדחיקת רגל, ומהעמדות שכבש ברחוב היהודי ומשבירת המונופול שלו על קולות היהודים בימי בחירות לפרלמנט הווינאי.

מאבק בין לאומיים ומתבוללים

הארגון הציוני גילה פעילות רבה ובצד הקופסאות של מאיר בעל הנס הופיעו קופסאות „כחול לבן״ של הקרן הקימת ואף לתוכן החלו היהודים לשלשל מטבעות נוסף לקופסאות הצדקה השונות. במרוצת הזמן גברו החיכוכים עם שרידי המתבוללים, אף שלימינם עמדה הפקידות הממשלתית המקומית והמחוזית שביקשה להחניק את התנועה בראשיתה, בהסתייעם בחצרות האדמו״רים שעמדו תחת השפעתם. בלחץ מוסרי וחומרי

ניסו למרר את חייהם. בכל זאת הופיעו הציונים, זו הפעם הראשונה לבחירות לפרלמנט האוסטרי שהתקיימו ב־1907 והתיצבו בגלוי לצד ההסתדרות הציונית. עד לשנה היא, היה הדבר כאילו מובן מאליו שאת היהודים בגליציה ייצגו הפולנים שהיוו גורם לא מבוטל כזמנם בפקידות הממשלתית הענפה, ובחיים הכלכליים של האימפריה האוסטרו־הונגרית. גם חצרות האדמו״רים ששלטו בכיפה ברחוב היהודי הורו לצאן מרעיתם החסידים לשלשל את פתק הבחירה בעד רשימות פולניות למיניהן. ואילו המתבוללים שראו את עצמם פולנים בני דת משה היוו בכל עיירה ראש חץ למלחמה בציונים. עד הופעתם של האחרונים היה יצוג אידיאלי. סמוך לבחירות שנערכו אחת ל־4 שנים, היו מעניקים לאוכלוסיה היהודית בעיירות הקטנות הטבות שונות: מזומנים לתקיפים, לסרסורי חצרות הפריצים וסיוע במצרכי מזון כמו קמח תפ״א. עצים להסקה לדלת העם, במצב זה מלאכתם של המתבוללים היתה קלה יחסית. המועמדים לפרלמנט היו: תעשיינים, יצרנים, חוכרי אחוזות ואחרים כמצוות האפוטרופוסים הפולנים עליהם כי אחרי היבחרם הם הצביעו לפי הוראותיהם בפלמנט האוסטרי. בתוך האימפריה האוסטרו־הונגרית רבת־המיעוטים הלאומיים התחרו ביניהם הפולנים והאוקראינים על הקולות היהודים שנטו לצד הפולנים. ומועמדים יהודים מתבוללים הצביעו בפרלמנט יחד עם הנציגים הפולנים. והנה זו הפעם הראשונה העיזו היהודים בפומבי להופיע ברחוב היהודי ברשימה ציונית טהורה והתחרו כשווים על הקול היהודי. מובן שהפולנים הפעילו לחץ כלכלי ואיימו על היהודים בסנקציות, בנקיטת אמצעים לרעת היהודים בעמדות אדמיניסטראטיביות, בה היתה לפולנים השפעה רבה. גם האדמו״רים וחצרות הרביים נרתמו למלחמה נגד „פושעי ישראל״, כפי שכינו את הציונים, והסברתם מצאה הד באוכלוסיה היהודית. לא אחת גרמו האדמו״רים בדבריהם לפירוד משפחות רבות. ומהצד השלישי חייבים היו הציונים להיאבק במצנטים ובדוקטורים המתבוללים שלא רצו לאבד את עמדותיהם ולהוסיף לשרת את אדוניהם הפולנים. מאבק רעיוני וחברתי זה גרם לשפיכת דמים, כפי שקרה בדרוהוביץ כתוצאה מהסתתם הפראית של המתבוללים. את המערכה בעיירתנו ניהלו האחים פריש. הודות למקצועם — שענים — נהנו מעצמאות כלכלית במידת־מה. האח הבכור יעקב־משה פריש, מומחה במקצועו זכה שנים מספר לפני הבחירות במכרז הממלכתי כבוחן השעונים בתחנות הרכבת במחוז. עתה, עקב פעילותו נשללה ממנו המשרה, שהיתה משתלמת מאוד, קלה וקבועה. לכל יהודי בעיירה, בעל־עסק עצמאי התנכלה הפקידות המקומית וההלשנות לא ירדו מסדר היום. אולם ראה זה מוזר דוקא חלק מבעלי־המלאכה הנחשלים מבחינה כלכלית עמדו תחת הנהגת ראשי הציונים במקום והסכינו לרדיפות וגזירות אשר עלו להם בדמים — תרתי משמע. ויעיד על כך סיפורו של החייט קלמן זלצר שפרנסתו מהחייטות היתה דחוקה והיה נעזר באשתו, שהיתה אופה לחם בתנאים בלתי־היגייניים ובלי רשיון, אך האיש היה מהפעילים במערכה זו ורבה היתה השפעתו על החברה שלו — חברי „יד חרוצים״ ובחוג המתפללים יחד אתם שתה „לחיים״ בשוהליכעל לעתים קרובות.

ועד הקרן הקיימת לישראל בחורוסטקוב

והדברים הגיעו עד כדי מאסר, בטענה כאילו התפרע ברחוב ואת מאפית אשתו סגרו והטילו עליה קנס. מקרים כגון אלה עמדו על הפרק מדי יום. בכל זאת היתה ההתלהבות גדולה, וביחוד בעיירות הקטנות, ושום איום ופיתוי מצד בעלי הקנוניות לא הועילו. יהדות גליציה וגם עיירתנו עמדה תחת ההשפעה של הציונות, ובפעם הראשונה הרימו ראש וגמרו אומר להשתחרר מהאפוטרופסות של המתבוללים והפולנים כאחד. המרכז שיגר אלינו נואמים וכשעמד לבקר אצלנו מועמד ציוני נהרו כולם לבית הנתיבות, שהיה מרוחק 2 קילומטר מהעיירה, מי בעגלות ומי ברגל לקבל פני האורח.

זכורני, הייתי ילד בן שבע עת הגיע אלינו מועמד של המחוז שלנו — ד״ר בראון. את דבריו באסיפה פתח במלים „עברי אנכי״. מיד כבש את לב מאזיניו ואפשר היה לחוש לצד מי נוטה הקהל. בפעם הראשונה, הצביע רוב היהודים בעד מועמדים יהודים בעלי הכרה לאומית. הרשימה היהודית זכתה בנצחון, ויחד עם רשימת יהודי בוקובינה היוו סיעה בת 4 צירים והקימו חוג צירים יהודים לאומיים בפרלמנט בווינה. היהודים ראו בהישגם זה מעין „אתחלתא דגאולה״ ורוח של אופטימיות השתררה בעיירות. אולם היהודים שילמו מחיר יקר על ההשתחררות מעול הפריצים ושולחיהם — פולנים בני דת משה. אך הרגשת חופש הבחירה והיות אדון לעצמו עלו לעין ערוך על המחיר.

במועדון „שפה ברורה״ במקום יכול היה יהודי לקרוא עתונים ציוניים: כ„דאס

טאגבלאט" ו„כווילה" שהופיע בשפה הפולנית בלבוב, אשר עורכיהם היו יהודים ציונים שלחמו את מלחמת הקודש של הציונות מעל דפי עתוניהם.

ראשית הציונות בעיירה

גם בתוך המחנה נחלנו נצחונות, החל המאבק על כיבוש עמדות בקהילות, שהיו בידי תקיפים ואפוטרופסים לא קרואים. הנוער, שהרעיון הלאומי לקוממיות מדינית החל לחדור לשורותיו וכן המועדון, ערכו קורסים לעברית, יסדו בנק למתן אשראי לסוחר הקטן ולבעל־המלאכה הזעיר שהיוו את רוב העיירה. כן דאגו לחיים הרוחניים של התושבים; נערכו הרצאות על נושאים שונים, אותם נשאו אנשי המקום או אורחים מערים אחרות.

בימים ההם נדדו להקות שחקנים, מסוגן של להקות גולדפאדען, מעיר לעיר, אולם אלינו הן לא הגיעו כי קטנה מדי היתה עיירתנו ולא השתלם לבקר בה. אז התארגנה קבוצת חובבים של שוליות החייטים (שניידער יונגען) ויסדו חוג דרמטי שהופיע לעתים מזומנות בהצגות, שהכינו בכוחות עצמיים. החוג היה נפגש בבית החייט ישראל הערש לאנג או נכון יותר אצל האשה הטובה והפקחית, חיה־שרה לאנג. הם הציגו, כנהוג בזמן ההוא, כל מיני מלודרמות של גולדפאדן, משה ריכטר ועוד. את ה„הומר" והנושאים להצגותיהם שאבו שוליות החייטים מהווי חייהם הם שרו שירים שפזמו בשעת עבודתם או מהווי הימים ההם. ב„רפרטואר" שלהם היו גם שיריו של מוריס רוזנפלד על הווי השופ האמריקאי או בדחנות של אליקים צונזר ועוד, והכניסו קצת חיים באוירה האפורה של עיירה קטנה טיפוסית. וכשחובבים אלה זכו להצלחה החלו להציג לעתים תכופות יותר לשביעת רצונם של המבקרים. כאמור היו אלה הצגות חובבים בלבד לא לשם עשיית כסף. ההכנסה לאחר ניכוי ההוצאות נתרמה לקופת ג"ח של „יד חרוצים" במקום. מבקרי ההצגות האלה היו בעיקר נשים וטף כי בעיניו של גבר היה זה פחיתות כבוד לבקר במקום כזה. כאמור עמדה להקה זו תחת „חסותה" של גב' חיה־שרה לאנג, שהיתה גם „א פרזוגערין" באמירת קינות, בתשעה באב בתפילות של הימים הנוראים בבית המדרש. בכלל, היתה היא מעורבת ופעילה בעיסקי צבור. בביתה נערכו הקורסים הראשונים לעברית שעברו אחרי זמן מה לידי האינטליגנציה היהודית במקום. בחורים ובחורות צעירים ממשפחות טובות תלמידי גימנסיות, הודרכו ע"י הציונים והארגון „שפה ברורה" במקום וע"י חוגים מתקדמים. נערכו אזכרות ליום פטירת החוזה ד"ר הרצל בכ' תמוז. ולראשונה אורגנו מופעים ספורטיביים ע"י ארגון של צופים יהודים של הנוער הלומד. החגיגה או ה„פסט" הראשונה נערכה בשנת 1910 על הדשא ליד בית הנתיבות. כל אנשי העיירה מגדול ועד קטן נהרו להשתתף בחגיגה זו. החגיגה זכתה להצלחה רבה ואף הכנסה כספית היתה בצידה. נוכח ההצלחה החליטו ראשי המדברים האחים פריש, המורה לגרמנית גלמן שמילי כץ, משכיל מקומי, ומנשה פלנר, מורה הדת בבית הספר היסודי במקום לערוך „פסט" כזה מדי שנתיים. ואכן בשנת 1912 נערכה שוב חגיגה. הנוער המקומי

והסטודנטים טרחו בתקופת החופש ביולי־אוגוסט להכין את המקום שיתאים לתפקידו. באולם הישיבות של המגיסטראט נערך בפעם הראשונה מאז קיום העיירה נשף רקודים עם תזמורת, והכל לשם החדרת הרעיון הציוני בקרב היהודים ואיסוף תרומות לקק״ל. וכן נוסד החוג הדרמטי־ספרותי שפעל במשך שנים רבות ושימש כתובת לעזרה לכל מיני קרנות, להרחבת הספריה המקומית. הצלחת הנשף היתה למעלה מהמשוער ובמשך שבועות דיברו הכל על היום הזה ועל יוזמי הנשף. ומיד החלו הכנות לנשף הבא שעמד להיערך בהתאם לתקנון, בשנת 1914. אולם לדאבון כולם הוא לא נערך עוד כי פרצה המלחמה העולמית הראשונה וכל היוזמים גויסו לצבא, סידרי העולם הישן התפוררו ולא היתה עוד חזרה לעבר, עולם חדש עמד לקום. מלחמת העולם הראשונה הביאה בכנפיה דמעות וכליון, אבל סללה הדרך לחופש עמים ולמהפכות, ששינו את פני תבל.

פליטים בדרכים

לאחר זמן לא רב פלשו הרוסים לעיירתנו וכל החיים הארגוניים והפעולה הציונית־התרבותית והצבורית שותקו, מחשש כי אלה הן פעולות ריגול. ואכן כתוצאה מהלשנה נעצרו תושבים מכובדים כיעקב־משה פריש, מנשה פלנר ויעקב טננבוים והובאו לרוסיה, שם נחקרו. ולאחר שהוכיחו את נקיון כפיהם שוחררו, אך המלשין שילם בחייו על הלשנתו.

תשעה קבין של צרות ניתכו על ראש היהודים, עם פרוץ המלחמה. בעיקר סבלו תושבי הספר בכל האימפריה הרוסית. הממשל הרוסי הצאריסטי ראה בהם בוגדים פוטנציאליים, כל כשלון בחזית נזקף על חשבון בגידת האוכלוסיה היהודית. השלטונות הרוסיים שפכו את זעמם על ראש היהודים וגרשו אותם מבתיהם. אלפים ועשרות אלפים יהודים מגורשים נדדו באזור הספר של רוסיה עייפים, צמאים חולים וללא קורת־גג. אך גם הפעם התאמתו הדברים: „ישראל ערבים זה לזה״ ולעזרת המגורשים נחלצו הארגונים ובכל הדרכים הקימו תחנות עזרה ראשונה ניידות, חלקו מזון, צרכי הלבשה והנעלה וארוחות חמות. נוסף לכך קם ועד עזרה מקומי, אשר הקיף את כל התושבים, שהקים תמחוי והושיט עזרה לכל פליט שעבר בעיירה. לנו, ליהודי חורוסטקוב, שיחק המזל ונשארנו במקום אנו, צעירי העיירה סייענו בדרך שלנו. ארגננו נשפים והרצאות. המרצים היו מבני העיירה, כי מחמת המלחמה היו הדרכים משובשות ואין יוצא ואין בא. אבל הגיעו אלינו ספריהם של שלום־עליכם, מנדלי, י. ל. פרץ, דינזון ואחרים. ולאחר שביקר אצלנו מחבר „הדיבוק״ ר׳ שלמה זיינוול רפופורט — אנסקי — שהיה חבר הועד המרכזי לעזרת היהודים ונשא מדים של קצין רוסי ציין בספרו „חורבן גליציה״ את העזרה שהושטנו למגורשים. הוא מסר לנו סכום כסף בלתי מבוטל שהגיע מהתפוצות וביחוד מאמריקה הצפונית ומרוסיה הגדולה. אנסקי כידוע היה גם חוקר הפולקלור היהודי ובבקרו בעיירה היה מוכן לשלם חצי רובל כסף תמורת כל מעשה או בדיחה מהפולקלור היהודי. הצגנו בפניו כמה אנשים

שמילאו את מבוקשו ואחד המצליחים מהם היה פישל חזן, פליט מהעיירה הוסיאטין, שגר בעיירתנו, שהרויח בערב זה חמישה רובלים טבין ותקילין בעד עשרה ספורים ובדיחות שאנסקי הכניסם לספריו.

עם פלישת הרוסים פסקה כל פעולה ארגונית ותרבותית ובמקום להושיט עזרה לפליטים ונפגעים מבחוץ הצטרכנו להחלץ לעזרה במקום. אספקת המזונות היתה בכי רע, הרעב החל להתפשט ובפעם הראשונה בחיינו אכלנו לחם מעורב בקמח תירס והיו גם כאלה אשר מצאו שהקמח היה מעורב עם נסורת עץ. המסחר, שהיה לקוי בלאו הכי, פסק לגמרי בזמן הרוסים. וכל אחד דאג קודם כל לעצמו ולקרוביו. וכפי שנאמר: במקום שאין איש השתדל להיות אתה איש, החלו הנשים לתפוס את מקום הגברים והקימו בהנהגת האשה הדגולה ונבונה, מרים הירש ז״ל ארגון נשי חורוסטקוב. (כל ילדיה נמצאים בארץ ואחדים מהם תופסים עמדות חשובות). אירגון נשים זה הציב לו למטרה:

1. הגשת עזרה לנשים אשר מפרנסיהם גויסו לצבא.
2. עזרה לנשים חולות ומתן סיוע לכלות עניות לסדור ראשון.
3. מתן הלוואות, ללא רבית, לנשים אשר עול הפרנסה עליהן.

ההכנסות של הארגון באו מהתשלום החדשי של כלל החברות ומנדבנים — „עשירי המלחמה״ ומהכנסות מנשפים והצגות אשר אורגנו והוכנו ע״י שרידי הנוער המקומי שלא גוייס עקב גילם הצעיר. לנשפים באו כל תושבי העיירה זקן וטף ומכיון שמטרת הנשפים האלה היתה מכובדת תרמו התושבים חפצי בית שהועמדו להגרלה. כן היה מזנון שמצרכיו נתרמו על־ידי החברות בארגון. כל אחת תרמה מאפה ומשקה אשר נמכרו בנשף. גם „מלכת יופי״ לא נעדרה מהנשפים האלה. בחירת מלכת הנשף נערכה לפי פתקים שנשמרו בקלפי. על הפתקים היתה חותמת של הארגון, כדי שלא יהיו זיופים, וכל אחד רשם על הפתקים את ה„שולמית״ היפה בעיניו והזוכה ברוב קולות הוכתרה בתואר „מלכת הנשף״. בחירת „מלכה״ כזאת, היה עסק רנטאבילי, כי כרטיס ההגרלה שימש אף כרטיס בחירת המלכה והיו שהירבו לקנות כרטיסי הגרלה, כדי להרבות סיכוייה של המועמדת שלהם ל„כתר מלכות״.

והמלחמה הלכה וקרבה לקיצה. הממלכה האוסטרו־הונגרית התפוררה. הנוער חזר מהחזיתות ומהשבי לחיים חפשיים ולעתיד שאיש לא ידע מה הוא נושא בחובו.

לאחר ארבע שנות מלחמה קם עולם חדש שפניו לקידמה ועתיד טוב יותר. היהודים זכו בהצהרת בלפור ורוח הרינסנס היהודי נשאה בכל ארצות אירופה. מרוסיה הסובייטית זרמה עליה לא״י. ההסתדרות הציונית גדלה והסתעפה למיפלגות שונות, לפי רוח הזמן. הסתדרויות שונות החלו להופיע גם בעיירות קטנות וגם אצלנו נוסדו פלגים וסניפים כמו התאחדות שקמה לאחר האיחוד, שהתקיים בפראג ב־1920. בין צ.ס. וצעירי ציון וכן סניף „מזרחי״ נוסד בעיירתנו. הוא כלל את תושבי העיר הבוגרים ובראשם הרב הגאון ר׳

משולם רטה ז״ל שהיה גם חבר בועד הפועל בלב:ב ונבחר גם מטעם הרשימה המאוחדת של הבלוק הציוני לסיים הפולני הראשון ב־1922. הוא אמנם ויתר על המנדט שלו לטובת מועמד הציונים הכלליים, ד״ר אינלר, אך היה פעיל מאד במערכת הבחירות בנשאו את דבריו בערים הגדולות של גליציה המזרחית. לקבוצות השמאלניות הקטנות לא היתה השפעה ניכרת בעיירתנו, כי היא היתה חדורה רוח ציונית, לא היה מאורע בחיים היהודיים בכלל ובחיים הציוניים בפרט שלא מצא הד בקרבנו. רבה היתה פעולתנו למען הקרנות הציוניות: „קרן קיימת״ ו„קרן היסוד״, והתחרות שררה בין העיירות, איזו מהן תתרום יותר, היינו ערים מאוד לכל המאורעות, בתנועה הציונית ובארץ־ישראל. זוכר אני, בימי החלטת סן־רמו, כשהוכרו זכויותינו על א״י שררה התלהבות כה גדולה בעם עד שנשים הסירו את הטבעות והתכשיטים ונדבום לטובת הקרנות לרגל מאורע זה. כך היה עם פתיחת האוניברסיטה בירושלים. וכשפרצו המהומות בארץ בשנת 1921 ו־1929 חרדני מאוד והצבור שלנו עקב בדריכות אחר המאורעות האלה וצירפנו את קולנו לקול תפוצות ישראל לשלום היישוב בארץ.

נצחון לאומי גדול נחלנו בבחירות לסיים הפולני בשנת 1922 עת 99 אחוז מהבוחרים היהודים בעיירה הצביעו בעד הרשימה הציונית. כך היה גם בבחירות לסיים בשנת 1928 שעמדו בסימן של התנכלויות ונישול היהודים מעמדותיהם. אף כי ברור היה לכולני כי פחות ציר אחד או שניים לא יגרעו, עמדנו בכבוד במערכה — למרות הלחצים, כי כל יהודי מאנשי העיירה ראה בכך אקט של התמסרות במלחמה נגד הצורר. האנטישמיות החלה להתגבר, הנישול התעצם, באוניברסיטאות הוחל ב„נומרוס־קלאוזוס״ וכל הדרכים למקצוע ולהשכלה נסגרו בפנינו. אך היהודים לא נכנעו ונאחזו ממש בצפרניים בכל סכוי לקיום וגם הנשק הסודי שלנו „כל ישראל ערבים זה לזה״ התחיל לפעו:ל. יהדות ארצות הברית החלה להושיט עזרה כספית נכבדת ולקופות גמילות־חסדים בעיירות הזריקו דם חדש, ומנעו או עיכבו את הדרדרות שכבות העם הבינוניות. הכל הסתופפו בצל הקהילה שהיתה פלג מהחיים הציוניים בכללם. נאמנות לפעילותה של עיירתנו בחיים הציוניים הוכיחו בני הנוער שלנו שהיו מיוצגים במוסד:ות המרכזיים של התנועה. המזכיר של המשרד הארצישראלי בלבוב היה בן עירנו. המזכיר הכללי של הסתדרות ההתאחדות בלבוב שעלה אחרי כן לא״י היה בן עירנו. מזכיר חוג הצעירים הגליצאים בסיים בורשה היה גם הוא בן עירנו. בשנות השלושים היו כל המפלגות הקיימות מיוצגות בעיירתנו בכל המוסדות הציוניים. כותב שורות אלה היה ממלא מקום ראשון בועד הפועל של „התאחדות״ במרכז בשנים 1929—1933. סניף ה„התאחדות״ בעיירתנו הקיף את רובו רובו של הנוער והוא ניהל עבודה תנועתית מקיפה החל משליחת צעירים להכשרה, שרבים מהם הגיעו לישראל בשנות 1927—1924, ועד יסוד ספריה, חוג דרמטי, והרצא:ות. בכל המוסדות הציוניים היו מיוצגים כראוי. בכל הועדים נשמע קולם וכמעט כל הנוער המקומי חוץ מתנועות קטנות היו תחת השפעתם. מענין לציין שבין העולים בשנות העשרים היו חברי

ההתאחדות. ולאחר גזירת „הספר הלבן" משנת 1930 נפלו כל הסרטיפיקטים בחלקם של חברי ההתאחדות. באחרונה נוסד גם סניף של „גורדוניה" במקום. השפעתם הגיעה לשיאה עם רכישת בית־העם. אזכיר שפישל ורבר ז"ל בטרם היותו מזכיר של התנועה הארצית בלבוב היה יו"ר הראשון של הסניף המקומי לפני עלותו ארצה. גם מר פנחס לבון (לוביאניקר דאז) ביקר פעמים רבות בעיירתנו כמרצה או כשליח הועד הפועל. ב„התאחדות" רב היה מספר הנוער שלא היה ביכולתו לרכוש השכלה, אך הדריכה ושיתפה אותם בכל עבודות התנועה. כותב שורות אלה עמד יחד עם הרש מנדעל קליינער, עתה בארה"ב, במשך זמן רב בראש ארגון זה ולפני עלייתי ארצה היה בעיירתנו סניף לתפארת.

חוץ מההתאחדות כדאי להזכיר גם את „הנוער הציוני" בעיירתנו. היה זה נוער של הציונים הכלליים שבמסגרתם לא מצא עוד הנוער את מקומו. היתה זו קבוצת צעירים על טהרת הציונות הקלאסית הכללית בלי שום צרוף של איזמים למיניהם, שהיותה משענת ממושמעת לאגף המזדקן של הציונים הכלליים. נוער ממושמע נכון לכל פעולה ציונית החל מהרקת קופסאות הקרן הקיימת, שהיו בכל בתי העיירה, ועד להכשרת עצמם לחיים פרודוקטיביים בנקודות „הכשרה" הוא ראה את עתידו בתוך ארצו בבוא הזמן. מעטים מהם עלו ארצה כי היו קשורים מאד להוריהם, וגם משום שהיוו השכבה הצעירה ביותר בתנועה, ובתור לעלייה עמדו אנשים שבילו שנים בהכשרה ומיכסת הסרטיפיקטים היתה זעומה.

בשנים האחרונות שלפני השואה, נוסד גם סניף של בית"ר. התארגנותם חלה בתקופת הזוהר והתהילה של זאב ז'בוטינסקי ז"ל בפולין. היה זה אחרי פרישתם מההסתדרות הציונית. הלחץ הכלכלי, הפוליטי ואפילו האישי היוו קרקע פוריה לרביזיוניזם שהבטיה גאולה מהירה ואף היו הראשונים בעליה ב'.

כל אחד מהארגונים לחוד וכולם יחד פעלו בכל מיני מגביות וקרנות למען א"י בכלל ולמען קרנות מפלגתיות בנפרד.

„יד חרוצים"

לא אדע לקבוע בוודאות את תאריך התארגנותו של „יד חרוצים" בעיירתנו, אולם אין ספק כי היה מהראשונים שנוסדו בסביבתנו. שכן רבים היו בעלי־המלאכה בעיירתנו.

בערים שונות בסביבה נערך נוסף על היריד ביום קבוע בשבוע גם יריד כללי על שם קדוש או קדושה נוצריים. יריד כזה היה נמשך שבוע עד שבועיים אליו היו מגיעים סוחרים ובעלי מלאכה מכל הסביבה לשוק עם תוצרתם ולסיום עיסקות גדולות וקטנות. יריד כזה היה מביא ברכה לעיירה. יהודים היו משכירים כל חלקה תמורת ממון ותושבי העיירה השתכרו מימי היריד שהספיק להם למחיה לחצי שנה. הירידים היו מפורסמים בכל ארץ הקיר"ה ואף עיירתנו לא יצאה מכלל זה. שיירות של עגלות

עמוסות תוצרת יצאו ליריד, כמה ימים לפני פתיחתו. הן נסעו בלילות ועל יד כל פונדק סעדו העגלונים והנוסעים את לבם ועד שהגיעו ליריד גמרו עיסקות ואפילו שידוכים.

הנפחים של עיירתנו היו מפורסמים בכל הסביבה. שמם הלך לפניהם מדור דור. ובזמנים ההם כשהתחבורה הבין־עירונית התנהלה בעגלות שימש מקצוע זה ביחוד לבעלי־המלאכה הטובים שבהם, מיכרה של זהב. וכפי שצויין לעיל הגיע אחד לעושר רב ואף נתמנה לראש הקהילה. גם הנגרים היוו מעין חוג משפחתי. הם ספקו רהיטים ליותר מעשרים כפרי הסביבה והאיכרים באו במיוחד ליריד השבועי ממרחקים על מנת לקנות את תוצרתם. וכשעברת ביום ב׳ — הוא יום היריד — ראית את רהיטיהם מוצבים ברחובות מקבילים ל„די רויטע בריק". היו שם ספסלים ששימשו גם כמיטה לשני אנשים ולפעמים לשלושה ילדים. רהיטים אלה נמצאו גם בבתי היהודים ונקראו בז׳רגון „בנק־בעטעל". הם יצרו כל מיני שולחנות וכסאות ופאר תוצרתם היה הארגז המרובע, עם ארבע רגלים רחבות שנקרא בלשון אוקראינית „סקריניא". וכמו שיהודי רוכש טלית כשנושא אשה כך, להבדיל אלף הבדלות, רכש איכר שהתחתן ארגז כזה. הוא היה עיקר הנדוניה שלו. הפחחים, שלא היו מעטים, חיכו בסבלנות לימות הקיץ, עונת השריפות בכפרים, שסיפקה להם פרנסה בהתקינם גגות פח במקום אלה מהקש שנשרפו. גם חייטים היו — והם משתי קבוצות. אלה שתפרו לפי הזמנה אישית, ואלה שעשו „קונפקציה" בזמן ה„עונה המתה" ולא רצו לפטר השוליות, כי מי יודע מה יילד יום. אולי יתקבלו הזמנות. את הקונפקציה מכרו ביריד והיה זה רווח נקי כי השוליות בין כך ובין כך קיבלו שכרם ולנצל את הזמן היו מחוייבים. הכובענים — עבדו בשביל הגוי, כי איזה גוי לא חבש כובע פרווה? והפרוונים? — פרנסתם על תפירת מעילים מעורות כבשים, ואיזה גוי עשיר או עני לא לבש פרווה תשעה חדשים בשנה. עגלונים בעלי עגלות פשוטות או דיליז׳נסים התפרנסו מנסיעות מהעיירה לבית הנתיבות, שהיה מרוחק 2 קילומטר מהעיירה. אך רב חלקם היה בנסיעות לירידים. כי כיצד יתכן יריד בלי עגלות ועגלונים? היו סבלים, שואבי מים, אופים, סנדלרים, שמנו יותר משני תריסרים ולכל אחד ואחד כינויו שלו. כל אלה היו שייכים ל„יד חרוצים" ובמות האב ירש הבן את אביו וצורף ל„יד חרוצים". ל„יד חרוצים" כארגון של אנשי מקצוע שרובם גם השתייכו לצד הממלכתי היו תפקידים לא רק מקצועיים כי אם גם מסורתיים. מקצוע לחוד ומסורת לחוד. „יד חרוצים" נטל על עצמו גם מצוות של ביקור חולים. חבריו לנו לילות ע"י מיטת חבר חולה, הושיטו סיוע חומרי לבני המשפחה ונשפם החגיגי — זו הסעודה המסורתית — נערך ב־ז׳ אדר, יום מותו של משה רבנו. מעולם לא יכולתי לעמוד על טעם מסורת זו? מדוע התקיימו האסיפות הכלליות השנתיות שלהם תמיד ב־ז׳ אדר. איזה קשרים היו למשה רבנו עם אגודת „יד חרוצים" בעיירתנו? לה׳ פתרונים. באסיפה זו נבחרה הנציגות שלו למשך שנה. הנבחרים היו גבאי ראשון, גבאי שני, נאמן, משגיח. לכל אחד ואחד מהם היה תפקיד משלו. הנאמן היה כעין גזבר החברה, נאמן פשוטו כמשמעו. המשגיח היה אחראי על הסדר של ביקור

ולינה ע״י חבר שחלה. ושני הגבאים היו ממונים על הקשר עם מוסדות מקצועיים וייצגו את הארגון כלפי חוץ ובבחירות למוסדות הקהילתיים בעיירה.

הסעודה היתה מתקיימת ביתו של הנאמן ואחרי מסירת דו״ח על השנה החולפת וסקירה על העומד להתרחש סעדו את ליבם. באיחולים להתראות בשנה הבאה בפרנסה טובה, בפחות צורות וביתר הרחבת הדעת ובישועה לכלל ישראל. וכרובם של יהודי העיירה אף הם היו ציונים מסורים, ובימים שיהודי לא העז להביע את דעתו מפחד השררה היוו הם האוונגרד של יהודים גאים ונציגיהם בפני השלטונות, שכן חברי „יד חרוצים״, היו בלתי תלויים בפרנסתם בשלטונות, הם נשמעו לצו הלאומי ומלאו שליחותם בנאמנות. „יד חרוצים״ היה אירגון ארצי, שמרכזו בלבוב, אולם הקשר אתו היה רופף מאד, וכאשר אירגון זה החל לעסוק בפוליטיקה, לא תמיד עמד במבחן של צו השעה, ולא אחת פעל בניגוד לדעת המוסדות הלאומיים ובמיוחד בזמן האחרון לפני השואה נותק הקשר עם המרכז. אולם אנשי „יד חרוצים״ מחורוסטקוב מילאו את חובתם לאומה מבלי להתחשב במרכז. משבר חמור פקד את „יד חרוצים״ אחרי המלחמה העולמית הראשונה משחלו תמורות טכנולוגיות שונות במקצועות: כובענים, נפחים, נגרים ועוד. שנית גם נחשול האנטישמיות הפולנית על מכבש המסים שלה פגע בו מאוד. גם הצד הצר את צעדיהם של בעלי המלאכה והטיל עליהם הגבלות שונות, כדרך שנהגו עם האינטליגנציה היהודית. גם בו הונהג נומרוס קלאוזוס שסגר בפני היהודים את האגודות ושללו מהם את הייצוג. אך בבוא שעת הבחירות ידעו בעלי המלאכה להפגין את עצמאותם והצביעו בעד רשימות יהודיות. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה בהופיע ניצני המודרניזציה הראשונים איבד בעל המלאכה בעיירה הקטנה מחשיבותו ואף ריבויים היה בעוכריהם. הדפוסים הישנים של „מלאכה מלוכה״ פסקו בעיירות והנגישות והלחץ עשו את שלהם וכך גווע חלק גדול והותירו אחריהם התרוששות ודלות מנוונת עד שבשנות השלושים הועם זוהרם כליל. רובם הגיע עד ככר לחם והתדפקו על דלתות העזרה הסוציאלית של הקהילה שיכלה לעזור להם אך במעט והאבות שקיוו להיבנות מבניהם שהיגרו מעבר־לים נפלו עם כל בני־ביתם על קידוש השם בידי צר ואויב עמלקים ימח שמם.

סוחרים וחנוונים

בסיסה הכלכלי של עיירתנו היה — היריד השבועי הקבוע שהתקיים בכל יום שני בשבוע. יריד זה היה יסוד קיומה של האוכלוסיה ובעיקר של מעמד הסוחרים והחנוונים. אך אם מחמת גשם או שלג שירד באותו היום, לא הופיעו האכרים בשוק, היה יום כזה בו שבת השוק, בבחינת אסון לסוחרים היהודים בזמנים כתקונם ועל אחת כמה וכמה כשהם נדחקו מעמדותיהם והתרוששו. האוכלוסיה שציפתה בכליון עינים ליום היריד, ראתה בגשם או בשלג עונש מהשמים וכל העינים היו מופנות אל־על לבקש רחמים מהיושב במרומים שיחוס על צאן מרעיתו ולא ישבית את תקוותם ליום של פדיון ורווח.

גם הסוחרים התחלקו לענפים שונים. אולם, כמעט כל יהודי שני, היה סוחר תבואה זעיר. יהודי נטול מקצוע כלשהו, ובידו מעט כסף מהנדוניה או מגמילות־חסד, קנה משקל ומעט שקים ריקים ונעשה לסוחר תבואה. במסחר כזה לא היה צריך להשקיע כסף כבחנות או בציוד. פשוט, ביום השוק התייצב שם מצוייד במאזנים ושקים והנה גם הוא סוחר.

ליריד עיירתנו יצאו מוניטין ובאו אליו כפריי הסביבה כדי למכור ולקנות, רהיטים, סוס טוב, בהמה טובה ובזול, וכדומה. סוחרים מסרו את סחורתם, ערב לפני השוק לאקספורטרים מקומיים כי ביום היריד הובאו לעיירה כ־50—60 קרונות תבואה, פשתן, ביצים ובעלי חיים שונים: בהמות, חזירים וסוסים. מכאן שלחו הסוחרים ע״י הבורסה בלבוב את התבואה למרחקים, לטחנות קמח הגדולות ואפילו לגרמניה. נוסף להם היו סוחרים מבוססים ויציבים יותר שהיו להם מחסנים ולקוחות פחות או יותר קבועים. הסוחרים הגדולים ביקרו אותם בביתם וקנו אצלם את הסחורה. אחדים מסוחרי התבואה היו בעלי מחסנים בפרברי העיירה והאכרים הגיעו למחסניהם ישר מהכפר. לעומת זאת היו הסוחרים הזעירים מבקרים במשך כל השבוע בירידים בעיירות הסביבה אם מזג האויר איפשר זאת. אך רוב התושבים התפרנסו בדוחק מסחר זה. הכל לפי מספר הקונים והמצב הכספי. כך התנהלו הדברים עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה ובשנים הראשונות לאחריה. אולם משהחלה להתגשם מדיניות הנישול האנטישמית והנוצרים הקימו קואופראטיבים והחלו במסחר, התחיל להשבר מטה לחמם של רוב תושבי העיירה ורק מעטים יכלו להחזיק מעמד. הרוב התרושש וצעד לקראת כליון כלכלי, ניוון ודלות משפילה. מצבם של סוחרי התבואה היה פחות או יותר יציב כי המסחר התנהל במזומנים — הסוחר הזעיר קנה תוצרת האכר במזומן ואף מכרה במזומן לסוחר גדול ולעתים אף קיבל מראש סכומי כסף. לא כן סוחרי הטכסטיל וצרכי מזון שמכרו בחנויותיהם ושברובו התנהל בהקפה, כאן היה המשבר חמור יותר. שכן האכרים קנו בהקפה ואף החנוונים קיבלו את הסחורה מהסיטונאים שבערים הגדולות בהקפה לזמן מוגבל. אבל הממשל הכריז על מוראטוריום ואז הפסיקו האכרים לפרוע חובותיהם והיהודים לא יכלו לעמוד בהתחייבויו־תיהם כלפי הסיטונאים, ולא קיבלו עוד סחורה בהקפה לא אצל המלווים ולא במקום אחר. לעומת זאת האכר, בעל החוב, קבל היתר רשמי לא לסלק חובותיו לבעל החנות ויכול היה לרכוש מצרכים בכל מקום כרצונו, כך נענש הסוחר פעמיים. ראשית, כי לא יכול היה לתבוע חובו ואף אבד קליינט. ההתחרות בין הסוחרים היהודים היתה פרועה וחנות פגעה בחנות. כ־20 חנויות התרכזו בכיכר השוק. נוסף עליהם היו סוחרי בדים רבים שעמדו וסחורתם על דוכניהם. אליהם נוספו רוכלים נודדים שבכל יום פרשו סחורתם בשוק אחר לפי לוח זמנים קבוע.

סחר זה היה כולו בידי היהודים. הנוצרים לא עסקו בערים הקטנות באין להם כשרון והבנה לסוג מסחר כזה שהיה ברובו מבוסס על מומחיות ועל אשראי. ומי כיהודי יכול היה לגלגל? פה קנה, שם מכר ובינתיים הגלגל הסתובב והיה קיום. חוץ מזה

הזמן עשה את שלו. החלשים נפלו ולא קמו עוד ולשורות המתרוששים נוספה עוד משפחה. אחרים הוסיפו להתקיים בעזרת קרובים באמריקה או הלוואות של קופות ג״ח וכך המשיכו במאבקם עם מר גורלם. אך גם ענף זה, פרט לאחדים יוצאי דופן שהצליחו להתבסס, כרע נפל תחתיו במשך הזמן.

גרוע יותר היה מצבם של החנוונים היהודים בכפרים, שהיו שרויים בפחד מתמיד לקיומם הפיזי, שלא לדבר על מעמדם הכלכלי. לפני השואה קמו להם בתוך הכפרים מתחרים רציניים — הקואופרטיבים שצצו חדשים לבקרים והיו על פי רוב חופשיים מכל מיני מסים בניגוד לחנוני היהודי הזעיר שנטל כבד של מסים רבץ עליו. ובו בזמן שלפני מלחמת העולם הראשונה רובם היו מבוססים כדי לפרנס את ביתם וגם להשיא בנות ובנים ולפעמים השיגה ידם לדאוג לחנוך בניהם, הרי שאחרי המלחמה נשבר מטה לחמם, חנויותיהם עמדו ריקות וגובה המסים עוד טען שבמזיד החביאו את סחורתם ולנגישות ורדיפות לא היה סוף. ענפים יהודיים אחרים, כגון: ענף העורות, גלנטריה, סידקית וכד׳ החזיקו עוד זמן מה מעמד אולם גם עליהם עברה כוס התרעלה ואף הם נפלו קרבן להתנכלויות של הממשל שגמר אומר להפטר אחת ולתמיד מהיהודים. מקום מיוחד תפסו בכלכלת העיירה בתי מזיגה שעוד היו בידי יהודים מימי הממשל האוסטרי ומספרם הגיע ל־15 בתי מזיגה רשמיים ואחדים בלתי־רשמיים שמכרו משקאות אסורים כפי שהיה נהוג לומר „מתחת לדלפק״. רובם נמנו על השכבה האמידה של עיירתנו והיוו את השאור שבעיסה. עם פרוץ המלחמה נפסק הייצור וממילא גם המכירה של משקאות אלכוהוליים מחמת חשש מפני אנשי הצבא הרוסים ורבה היתה הסכנה במכירת משקאות אלכוהוליים לחילים. אחרי המלחמה חזר הכל לקדמותו. זרם בלתי פוסק של מהגרים החל לחזור מעבר לים לביתם הישן והביאו איתם הון רב, הם קנו שדות, ובנו בתים חדשים ומלאו את בתי המזיגה שבעיירה בשפע של כסף. אך כעבור זמן החלו בעצמם להקים פונדקים, בתמיכת הממשלה והיהודים נדחקו מפרנסותיהם המסורתיות האלה. כך שבשנות השלושים המוקדמות נשארו בעיירתנו 6—5 בתי מזיגה ברשיון שמצבם היה בכי רע. „טרגוביצה״, ששכן מאחורי השוק היה מרכז הסחר והחליפין של בעלי חיים — בהמות, סוסים, חזירים וכו׳ שהובאו לעיירה ביום השוק. לכאן באו סוחרי הבהמות, שהעמידו רפתות גדולות לפיטום בהמות ממרחקים. כאן התרוצצו המתווכים והמשרתים, נחתמו עיסקות, בסכומים נכבדים, וכאן מצאו תושבי העיירה את עיקר פרנסתם. לאחר שהאכר מכר את תוצרתו ובהמותיו פנה העירה וקנה את אשר היה נחוץ לו בחנויות ובבתי המלאכה של הפרונים, ואצל סוחרי העור ואף לפונדק סר ללגום בקבוק אחד או שנים של יי״ש. רגיל היה לשתות בחברת חברים וקרובים ולעתים קרובות נסע הביתה שתוי בלי לדעת בין ימינו לשמאלו.

בחדשי הקיץ, בערך בין מאי ליולי, זמן המלטת הפרות הביאו האכרים לעיירה את העגלים הזכרים (את הנקבות היו מגדלים ברפתותיהם שלהם) למכירה, שהגיעו בסופו

של דבר לבית השחיטה. הם סיפקו עבודה לפושטי עור, קצבים ומתווכים. מכאן נשלחו למרחקים, למדינות רחוקות, בעיקר לווינה. לכן זכו בשם „וינר קעלבלאך". כ־2000 עגלים הובאו ליריד ביום אחד — והסדר זה נמשך שנים. ממסחר הבהמות התפרנסו היהודים יפה, גידלו והשיאו את בניהם עד אשר השלטונות הפולניים הרשמיים האנטישמיים החלו להתנכל בכל מיני דרכים לפרנסת היהודים וכרתו את לחמם מפיהם ואת כל פרנסתם ממקורות אלה. הדבר הורגש בבתי הכנסת ובבתי המדרש והקלויזים למיניהם. כי אחרי טרדת כל השבוע הורגשה בעיירה קדושת השבת ועוברי־אורח שנתקעו לשבת בעיירתנו מצאו בית לסעודת שבת אצל רבים מתושבי עיירתנו, והיתה כעין התחרות בין התושבים מי יקדים להזמין אורח לשבת. מעולם לא קרה שיהודי ישאר בעיירתנו בלי לשבות את שבתו, בבית מארח מיהודי העיירה.

חוג דרמטי־ספרותי

עוד לפני מלחמת העולם הראשונה פעל בעיירתנו חוג דראמטי של נוער לומד. החוג מנה כ־15 בנים ומספר דומה של בנות ולא רצה לקבל חברים נוספים. בחוג עצמו התרוצצו שתי מגמות: אחת שהתנגדה להרחבת המסגרת משום חשש להכנסת פוליטיזציה לתוכו והשניה — שראתה עצמה כעילית תושבי המקום אך ראו בעין־יפה הצטרפות בנים ובנות נוספים לחוג הדראמטי. ואף על פי שהם היו המיעוט, לא פסקו מלהעלות את

החוג הדרמטי־ספרותי „צירקעל" ליטעראריש־דראמאטישער קרייז „צירקעל"

הבעיה בכל אספה כללית של החוג שהתקיימה אחת בשנה בימי הפסח. בעיקר התנגדו הבנות להרחבת החוג. אך אחרי התרוצצות ממושכת ועמל קשה, עלה בידי המיעוט להרחיב את החוג ולצרף משכילים מבני עיירתנו. לחוג היתה השפעה על כל שטחי החיים התרבותיים ונעשה למעין אפוטרופוס לכל עניין הקשור בתרבות ובספרות בעיירה. מתוך קנאה ושאיפת פעולה התארגן חוג נוסף, שהתחיל גם הוא לפעול בתחומים בהם פעל החוג הראשון ואף הצטרף לתנועת „התאחדות" והמשיך בפעולתו עד השואה. הוא הציג הצגות, יסד ספריה שרוב הספרים בה היו ביידיש וקצתם בעברית. לעומת הספריה של החוג הראשון שרוב ספריה היו מהספרות הפולנית, ידיש ועברית. הספריה הזאת היתה בין הגדולות בסביבתנו ועל קוראיה נמנו גם קוראים מחוץ לעיירתנו והאינטליגנציה הנוצרית. בספריה הזאת היו מצויים ספרים שלעתים אף בערים גדולות לא יכולת להשיגם כי החוג דאג לרכוש ממיטב הספרות בכל השפות. מדי פעם אירגן החוג הרצאות מאנשי המקום או שהוזמנו מרצים ומשוררים וסופרים מחוץ לעיירתנו. השפעת החוג היתה גדולה ואף ביקרה אצלנו להקה מכובדת, נודדת, אך לא רצתה להתייעץ עם החוג איזו הצגה תוצג. בעוד שהחוג העדיף הצגות של שלום עליכם, פרץ הירשביין, ש. אש, קוברין ועוד, ביקשה הלהקה להציג הצגות מהרפרטואר שלה — הצגות קלות־עליזות, מלודראמות מהסוג הגרוע. החוג המקומי הזהירם לבל יציגו הצגות ממין כזה וראה זה פלא, בהצגתם השניה ביקרו רק כמה עשרות אנשים וגם אלה באו משום שלא ידעו על החרם שהוכרז וההצגה בוטלה. ותחת לחצנו החזק נאלצה הלהקה להסתלק מהעיירה. ואף לאחר שחברי החוג נשאו נשים והקימו משפחות ועול פרנסה החל לרבוץ על שכמיהם, המשיכו חברי החוג בפעולתם. ליצנים אמרו, שאף הילדים שיוולדו יהיו לעזר בהופעותיהם על הבמה. אף־כי אנשי החוג הציבו להם ליעוד — טיפוח הפעילות הבימתית — היוו תא לאומי, בעל הכרה. כולם כאחד השתייכו להסתדרות הציונית ודווקא לציונים כלליים.

החוג היה קיים משנת 1919 עד שנות השלושים (בערך) המאוחרות ובמשך שנים הציג החוג עשרות הצגות בעיירתנו ובעיירות השכנות. לשבחו של החוג יש לציין את יחסם הרציני לפעולתם. לפני כל הצגה נסע איש החוג ללבוב לחזות בהצגת הוילנאים ובאינטרפרטציה שלהם של ההצגה ואנחנו במידת יכולתנו ביקשנו ללמוד מהם ולחקותם ולפעמים בהצלחה רבה. כך היה עת הצגנו את „דער דורפס יונג" של קוברין לפי דרישת הקהל פעמיים בעיירתנו ופעמים מספר בעיירות הסביבה. לאחר־מכן ירשו את מקום הוותיקים הצעירים, ללא הבדל של השתייכות לארגון ציוני כלשהו. החוג היה בלתי־מפלגתי מבפנים, אך ציוני לאומי כלפי חוץ. הוא השפיע גם על בית הספר לעברית במקום ותמך בו תמיכה כספית. בקיצור, החוג היה גאות העיירה ושמו נישא לשבח בסביבה מראשית קיומו ועד סופו המר.

כאמור החוג פעל בשני תחומים: בתחום התרבותי־דרמטי ובתחום הלאומי והיווה

משענת להסתדרות הציונית במקום. חומר בכתב על פעולותיו וקיומו במשך השנים לא נותר אחריו. חוג זה היה תופעה חד־פעמית נדירה בעיירות הקטנות, משום שהחזיק מעמד זמן רב כל־כך אשר העשיר את תושבי המקום בערכי תרבות במשך שנים רבות. אין ספק שכל עיירה יהודית עשוייה היתה להתגאות בו.

ארגון נשים

ארגון הנשים הקיף את כל נשי העיירה ונהנה מאהדה כללית משום שהושיט עזרה לנצרכים. אירגון הנשים עמד בקשר הדוק עם החוג ובשעת הצורך פעל בשותפות עמו אך עקב שותפות יתר סמך אחד על השני יתר על המידה ובינתיים הוחמצו הרבה הזדמנויות וכושר פעולה מתוך מגמה לא לפלוש לתחומו של השני. עד שאירגון הנשים התארגן מחדש והקיף את נשי כל העיירה בלי יוצא מהכלל ובלית ברירה כתוצאה מהמצוקה הקשה ששררה בעיירה ראו צורך לאמץ לעצמם שטחי פעולה שהיו רחוקים מהם קודם לכן. אם קודם באו הכנסותיהם מהנשפים המסורתיים שנערכו פעם או פעמיים בשנה ומדמי חבר, הרי עכשיו באו ההכנסות מכל מיני מגביות פנימיות ו„יום פרח" שנערך לעתים תכופות והעיקר מגבית שעת חרום לה הרים כל איש ואיש תרומה ואפילו היה זה למעלה מכוחותיו. אירגון הנשים בחר יו"ר, סגנית, וגזברית. חברות הועד התאספו באופן קבוע פעם בשבוע ודנו בנושאים שעמדו אז על סדר־היום. היקף העזרה מצד הארגון גבר מיום ליום. ככל שגדל הלחץ בחוץ כן התאמצו לעמוד בפרץ ולא קרה שהוועד לא ייענה לעזרה צודקת ואפילו היתה מעל ליכולתו של הארגון. חוץ מהמקורות שהאירגון פיתח הוא קבל הקצבה קבועה מהקהילה, תרומות שהתרימו נשים מהארגון בחתונות, ברית מילה ועוד. הן לא הזניחו כל מקור להכנסה כספית, הארגון ניהל ספרי חשבונות של הוצאה והכנסה, והקופה עמדה תחת בקורת ודבר לא נעשה על דעת יחיד. הכל היה מתוכנן בדייקנות לשבעות־רצון כולם. ואף־כי איש הכיר את רעהו לא היו כל רנונים של העדפה או פרוטקציה. זוכר אני זמנים שהאופוזיציה בקהילה טענה כי תועלתו של ארגון הנשים רבה יותר מהקהילה עצמה. ואמנם, אף כי מוגזמת היתה אמירה זו, הרי היא מעידה על חיוניותו ומקומו של הארגון בחיי העיירה.

רואה אני צורך מוצדק לציין את שמות הנשים אשר עמדו בשנים האלה בראש ארגונן. עם הקמתו עמדה בראש הארגון הגב' מרים הירש ז"ל היו"ר שנפטרה אחרי מחלה קשה, אחריה נבחרה ליושב־ראש הב' טובה טננבוים אשת ר' יענקעלע טננבוים, מזכיר הקהילה. היא היתה אשה אינטליגנטית ששנים רבות בילתה בווינה והכירה את דרכי הפעולה של ארגונים גדולים לעזרה סוציאלית ובטקט הנעלה שלה ניהלה במשך כמה שנים את ועד הארגון לשביעות רצונם של כל הגורמים בעיירה ואישיותה השפיעה השפעה רבה על כל נשי העיירה. לא ניתן לה הרבה לעשות כיון שחלתה ונפטרה. אחריה נבחרה בתור יו"ר גב' זיסל רוטנברג. אשה נבונה ודגולה, טובת לב שניהלה את הארגון בשכל

וטקט רב וכאלמנה שידעה לכלכל את ביתה ביעילות, כך ניהלה את הארגון במגע אישי בלתי אמצעי ידעה להגיש עזרה דחופה, בלי גנונים וללא מתווכחים. בזמנים הקשים ביותר לאוכלוסיה היהודית ובהתרוששות הגדולה ששררה ברחוב היהודים במקום, עת רבו הבקשות והדרישות מצד נצרכים, ידעה היא במילה טובה ובבדיחה עממית להשקיט רוחות ולהשליט סדר עדיפות והכל בא על מקומו בשלום. כמזכיר ארגון הנשים במשך כל השנים בחורוסטקוב סבור אני, כי לא רבות היו העיירות שפתרו את הבעייה הסוציאלית באורח יעיל כל־כך כעיירתנו.

קופת גמילת חסדים

כמו בעיירות וקהילות יהודיות אחרות היתה גם בעיירתנו קופת גמילות חסדים, שנוסדה לפני מלחמת העולם הראשונה. אופי הקופה הזאת שונה היה. אצלנו למשל היתה זו מעין מזיגה של ג"ח, בקור חולים, וחברה קדישא. האספה השנתית נערכה פעם בשנה, ואם איני טועה בתאריך קבוע בה נערכה סעודה חגיגית של כל החברים שהקיפה את מחצית העיירה אם לא למעלה מזה. האספה היתה בביתו של הנאמן שנבחר באספה השנתית הקודמת. אחרי הסעודה החגיגית והמסורתית ואחרי הגשת דו"ח פעולות הקופה התקיימו הבחירות. כובע בו שמו פתקאות ההצבעה שימש כעין קלפי לפיה נבחרו האישים שניהלו את המוסד. בראש עמד הנאמן שהיה גם גזבר. הם בחרו שני משגיחים, שמתפקידם היה למנות ולקבוע תור לבקור ולינה אצל חברים חולים (לעתים קרובות תפקיד של ג"ח במקום היה זהה עם התקנון של ארגון „יד חרוצים" במקום) כן נבחרו ממונים על חלוקת הלואות בלי רבית בתשלומים שבועיים, ולהשגיח שהכל יתנהל בצורה נאותה ולגבות את ההלואות. כך זה נמשך שנים רבות בלי שיהיה צורך לשנות את התקנות הבלתי כתובות. באספות השנתיות הוזכרו כדרך אגב, הפעולות הכספיות. ידעו כי הלואות ניתנות על פי רוב לאנשים חולים ואחרי שהחלימו החזירו את ההלואות. היה זה יותר חוב של כבוד מאשר חוב של כסף. והיה והאיש נפטר ולא החזיר את ההלואה נרשם בפנקס החשבנות כי פלוני אלמוני נפטר והחשבון נסגר. ומי יודע כמה זמן היה נמשך הסדר פטריארכלי זה, לולא פרצה המלחמה ב־1914. בפרוץ המלחמה נפסקו כל הפעולות של הארגונים ובתוכם ג"ח. גם בקור חולים נפסק כי מגיפות רבות ומחלות שונות פרצו עקב המלחמה, שכן החזית היתה במשך שנתיים, מ־1915 עד 1917, קרובה לעיירתנו וכל איש החל לדאוג לביתו. פרצו גם מחלות כמו החולירע וטיפוס הבהרות אותן האנשים העלימו מכל עין זרה, מחשש שהשלטונות יקחו את החולים לבית חולים צבאי, כי בתי חולים אזרחיים לא היו, ומבית־חולים כזה חזרו אך מעטים כי מקובל היה להרעיל את החולים. רופאים פרטיים לא היו והרופאים שישבו בעיירתנו לפני המלחמה בעיירה ברחו עם הצבא האוסטרי אשר נסוג ב־1914 ואנו נשארנו ללא השגחה רפואית. למי שההשגחה העליונה הניחה בילה את המלחמה והמגפות או עבר מן העולם

בשקט ובצנעה מחשש עינה בישא. כך נמשך הדבר עד שנות העשרים הראשונות ואיש מתושבי המקום לא ידע ולא זכר מה עלה בגורל הקופה. הקופה אמנם היתה, אולם עקב פיחות אבד ערכו של הכסף ולא היה איכפת לאיש מה היה מצבה הכספי. כאשר באו ימים רעים והמצוקה החלה משתוללת ברחוב נזכרו התושבים שהיתה פעם קופת ג״ח בעיירתנו. אך העזרה החלה לזרום לערי פולין מאחינו מאמריקה הצפונית בכל צורה שהיא ובעיקר מהג׳וינט. העניינים התנהלו בצורה מאד מכובדת אבל ביורוקראטית. תחילה לא חשב איש על מקור עזרה זה, עד אשר קם בלחץ הזמן בלבוב ועד עזרה הדדית שהיה מורכב מאנשי שלומנו. בלבוב היה יו״ר הועד ד״ר אברהם זילברשטיין ציר ההתאחדות לסיים הפולני, יהודי שנטל על עצמו להקל על המצוקה ששררה עקב מדיניות הנישול הכלכלי של השלטונות הפולניים נגד היהודים. למזכיר הועדה נבחר מיכאל קרדש, שהיה חבר הועד של ההתאחדות ולידו עזר סגן יו״ר הג׳וינט בפולין ורטהיימר, יהודי אמריקאי, שמשם הגיעה רוב העזרה. הם התחילו לכונן בכל עיירה קופות גמילות חסדים. במקום שהיו קיימות הזרימו כספים רבים ובמקום שלא היו כלל ג״ח או שהוזנחו יסדו וכוננו מחדש ועל סמך סעיפים ברורים ומחוכמים בנו את הקופות ששימשו קרן האור הראשונה ברחוב היהודים מול העוני, הפחד, הלחץ וההתרוששות של המוני העם היהודים בעיירות הקטנות וביניהן גם עיירתנו.

הנה לדוגמא סעיף אחד מהתקנות הכוללות של הג׳וינט: כל עיירה אשר נחלצה ויסדה ג״ח קִבלה סכום מקביל מהמרכז. כלומר אם אספה עיירה פלונית בכוחות עצמה סכום של כ־1000 זהובים קבלה מהמרכז באופן אוטומטי סכום דומה. הסכום היה בלתי־מוגבל וכל עיירה אשר הצליחה לאסוף אם ע״י נשף, הצגה תיאטרלית או מכל מקור אחר סכום מסויים שנרשם בפנקסי הקופה המקומית קיבל מהמרכז לפי התקנות של כלל רשת ג״ח, סכום דומה לזה שנאסף על־ידו. הכסף נתן ללוה בלי רבית והוחזר בשיעורים שבועיים או דו־שבועיים לפי גודל ההלואה. אסור היה לשוות לקופה צורה של פילנטרופיה. ההלואות ניתנו בצורת עזרה קונסטרוקטיבית לפי יכולת הקופה והלווה. הלואות קבלו רק בעלי־עסק או סוחרים או בעלי־מלאכה, בעלי דוכנים, רוכלים וכו׳. הנהלת הקופה וחברי הבקורת היו אחראים לביצוע ההוראות. מעל ההנהלה וועד הבקורת עמד איש הנאמן על ההנהלה המרכזית בעל זכות ווטו. כך נמנע משוא־פנים של חברי הנהלה לחבריהם ולקרוביהם שפנו לעזרה. בהנהלה ישב ראש הקהילה, ראשי המפלגות והמכובדים מתושבי המקום כדי לשוות למוסד זה משקל־יתר בעת משבר. כאמור תרם החוג הדראמטי הכנסותיו לג״ח. נוסף לכך נתקבל מהמרכז סכום שווה בלי להתחשב בגודל המקום והאוכלוסיה שלה. כך הגענו בזמן קצר לסכום הראשון של כעשרת אלפים זהובים — הון חוזר בקופה. והרי דוגמה להגברת מצב קופת ג״ח בעיירתנו. לפנים תושב העיירה הגיע מאמריקה לבקר את קרוביו בעיירתנו. נודע לנו כי האיש הוא נדבן אך עם זאת רודף כבוד. ואיזה כבוד אפשר לחלוק ליהודי שבלאו הכי נתנו לו מקום ע״י הרב המקומי בבית

הכנסת הגדול ואף „ששי" בעליה לתורה. הוא תרם בעין יפה. אך מה לעשות כדי להוציא ממנו סכום גדול יותר, שבעקבותיו יוכפל אף הסכום המקביל מהמרכז. ישבנו והתיעצנו והחלטנו לערוך לו קבלת פנים באולם ועד הקהילה, תארנו לו את המצוקה בה אנו שרויים ואיש־איש מטעם ארגונו נשא נאום לכבודו והרים על נס את נדבנותו וטוב־לבו ולבסוף הצטלמנו ועשינו אלבום ושלחנו אליו לאמריקה. ומה רבה היתה הפתעתנו כשקבלנו, בתור מענה על האלבום, על כתובת אחד מחברי ההנהלה סכום של 400 דולאר, הווי אומר 2000 זהובים לפי השער הכפול בנוסף לכסף המקביל של המרכז, יחד 4000 זהובים.

התחלנו לתת הלוואות גדולות יותר ובמקרים מיוחדים הגיעה ההלואה עד לסכום של 250 זהובים ובהתחשב שהכסף ניתן בלי רבית ובחמישים תשלומים שימש סכום זה לעזר רב. היה זה בעת שהממשלה הפולנית הכריזה על מוראטוריום של חובות האיכרים שמגמתו היתה לפגוע בעיקר ביהודים. והיה יהודי שנתן כסף מראש לאכרים תמורת תבואתו, לא קבל דבר במקום כספו. ההתרוששות והנישול הקיפו שכבות רחבות ביותר של היהודים ואלה שעוד לפני כמה שנים היו אמידים ומבוססים נזקקו עתה לג"ח. באו מים עד נפש ורק מיעוט קטן בעיירה לא נזקק להלואות. 80% של תושבי העיירה היהודיים היו הלקוחות של הקופה. מספר המפגרים בתשלומיהם גדל מיום ליום ויהודים שעוד לפני זמן מועט היו בין התורמים ביקשו היום ג"ח ולו רק לכמה ימים. אך היהודים ביקשו לפדות ההלוואות, דקדקו כחוט השערה בפרעון חובותיהם, אבל כפי שאומר הפתגם „עוני ברזל ישבור" ועם כל הרצון הטוב לא יכלו לעמוד בהתחייבויותיהם ולהכניס את הזהובים המעטים לקופה. המצוקה גברה והמצב הורע מיום ליום ללא נשוא.

על הקהילה הזאת, עיירתי חורוסטקוב, שחיה במצוקה ובעוני, בשמחה ובאבל במשך דורות רבים, עלה הכורת ובניה עלו על המוקד כשחלום ציון הבנוייה מרחף לנגד עיניהם.

ד' ינקום דמם דם בניו נאמניו ובחיריו.

על הנוער הציוני

דב אריאלי

תאריך הקמתה של ההסתדרות הציונית בחורוסטקוב, היווה תמיד נושא לוויכוחים. היו שקבעו אותו שנה שנתיים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה והיו שאמרו, כי בעצם ימות המלחמה, התארגנו מספר אנשים אשר היוו הגרעין למה שנקרא בשנים הבאות „ההסתדרות הציונית הכללית" („די אלגעמיינע ציוניסטישע ארגאניזאציע"). אחרים קבעו תאריך הקמתה בשנת 1917 לאחר פרסום הכרזת בלפור, כאשר ביקר בעיירה ד"ר רייך

הסתדרות הציונים הכלליים

ונאם בפני קהל רב שהתאסף ברחבה לפני בית הכנסת הגדול (שיעל). אגב ליונה פלוין היתה גירסה משלו בקשר להקמתה של ההסתדרות הציונית. הוא היה אומר: „אני הוא אשר הריתי וילדתי את ההס׳ הציונית בחורוסטקוב, הנקתי אותה ונשאתיה בזרועותי". הפעם האחרונה ששמעתי גירסה זו מפיו היה בעת בקורו של שליח מארץ ישראל מטעם הקק"ל ברנשטיין, שהגיע בשנת 1935 לעיירה לאסוף כסף ל„מפעל אוסישקין". באספה זו התעורר ויכוח בקשר לאיסוף הכספים ויעודם. היו שהתרעמו על ההוצאות הגדולות והבזבוז עד שהכסף מגיע ליעודו. היו שרטנו והתאוננו, כי קשה לעמוד בתביעות הרבות שמופנות מדי פעם מטעם המוסדות, פשוט המצב הכלכלי רע ואין כסף. קם דוד ברוטשינר וביקש רשות הדיבור והתריע נגד המתווכחים ואמר: „ציוני טוב נותן, אינו מהרהר ואינו שואל שאלות". החרה החזיק אחריו שמואל קימל: איזו חכמה — הוא אמר — לתת כאשר יש, צריך לתת כשאין, אז זאת תרומה של אמת וכאלו רצויות".

באספה זו חזר יונה פלוין בפעם מי־יודע־כמה, על דעתו שהוא הרה וילד את ההס׳ הצ׳ בחורוסטקוב וכו׳ וכו׳. אבל לכדי קביעת תאריך לא הגיעו. לעומת זאת יש ביכולתנו לקבוע תאריך הקמתה של תנועת הנוער „הנוער הציוני" בעיירה. בתעודה מס. 1498 של „ההסתדרות הארצית הנוער הציוני" בפולין הקטנה ובשלזיה לשנת תרצ"ב/תרצ"ג שמצויה בידי כתוב: נכנס להסתדרות בחודש 7 לשנת 1930. חתומה על התעודה לאה בלויטל, מזכירת הקן. ומכיון, שהייתי בין עשרת החברים הראשונים של

הנוער הציוני במקום. אפשר איפוא, לקבוע כי „הנוער הציוני" בחורוסטקוב נוסד בחדשי הקיץ של שנת 1930.

הגורם המכריע להתארגנות הנוער במקום, היה ללא ספק הדי מאורעות תרפ"ט בארץ. אמנם היו כבר קיימים אז קן „השומר הצעיר" שבראשו עמד יצחק קסלר (הוא הודרך ונעזר ע"י מנשה גפן, גיסו של המורה אונגר) וכן קיימת היתה „גורדוניה" אבל עוד נוער רב שוטט ברחובות העיירה, באפס־מעשה וללא תוכן. והנה פתאום, כאלו מעצמו נרתם הנוער הזה לפעולה למען הק.ק.ל. נערים ונערות שהיו מצויידים בתעודה מטעם מרכז הקרן הקימת לישראל בלבוב, גבו תרומות לטובת ק.ק.ל. או יצאו להריק את קופסאות הק.ק.ל. ולמכור חמרי הק.ק.ל. ישראל פרישוואסער ובן־ציון קרענקעל מורשי ק.ק.ל. במקום היו חתומים על התעודות האלו בשם הועדה במקום. הנערים והנערות היו מחלקים קופסאות כחולות בבתים ומריקים המלאות. במרוצת הזמן אפשר היה לראות בשבתות ובמועדים בבתי כנסת נער ניצב ליד הגבאי שקורא מתפללים לעלות לתורה ובעת ה„מי שברך" כשהיהודים נדבו לצרכי הקלויז או למען ה„רבי", ביקש הנער תרומה לק.ק.ל. אלה היו הניצנים הראשונים אך הפעולה הראשונה המעשית לקראת ההתארגנות כך היתה: באחד הימים נדברו מספר נערים לצאת בשבת שלפני ל"ג בעומר לחורשה. השכמנו קום, הצטידנו בצידה לדרך וצעדנו לעבר החורשה בקרבת פסי הרכבת במערבה של העיירה. היה זה יום קיץ נאה ונעים. מסביב מלא־העין ירק ופריחה. עצי האורן פרשו את אדרתם המבהיקה על המרחב. פרחי בר לאין סוף היוו כעין תחרה ירוקה־כסופה. היתה זו אולי הפעם הראשונה בחיינו עת נשמנו במלא הריאות את אוירו של הקב"ה, שיכורים היינו מיפי הנוף והדר הטבע. התישבנו בצל העצים וישראל (שרולקי) ולך פתח בשיחה על מטרת התכנסותנו כאן בחורשה, הוא הסביר הצורך להתארגן ולהקים קן של „הנוער הציוני" בעיירה. דבריו היו נמלצים מאד, ותיבלם בציטטות של גדולים („איך אומר שם מרטין בובר?") וכו' התפתחה שיחה ערה ועניינית בין ה„חברה" בסופה של השיחה הוחלט להזמין נציג של „הנוער הציוני" בטרנופול, לבוא ולהסביר את הדרך ומטרת „הנוער הציוני". אפשר להגיד בביטחה, כי בפגישה זו בחורשה, נזרע הגרעין הראשון אשר הניב פרי מבורך. והמזל העיר לנו פנים.

ה„קן" משתכן ב„ראטהויז"

בעת ההיא נבחר רב חדש בעיירה. הרב רפפורט שעלה על כס הרבנות במקומו של הרב ר' משולם ראטה, (שעזב אותנו ועלה לכהן בסוצ'בה אשר ברומניה). ומנהג היה בימים ההם בעיירות פולין וגליציה, כי בעלות רב חדש על כס הרבנות, עליו לשלם טבין ותקילין לקופת הקהילה תמורת המשרה. פרנסי קהילתנו (אשר ברוך קלאהר אז בראשה) ידעו לעשות שמוש נאות בכסף הזה.

מצבו הכספי של הגרף סמינסקי־לויצקי־פוטוצקי בעת ההיא, היה בכי רע. הוא

החליט למכור את האגף הצפוני־מערבי של ה„ראטהויז", שפונה מהמשטרה ששכנה בו עד כה. בתיווכו של יעקב קלנברג נרכש האגף הזה ע"י הקהילה בכסף שקבלה מהרב רפפורט. מיד עם רכישתו נמסרו מספר חדרים ל„אידיש דראמטיש ליטעראריש צירקעל" ושוכנה בו הספריה הגדולה שלו. שני חדרים נועדו לשמש כיתות למוד של בית הספר העברי „תרבות", חדר אחד נמסר ל„התאחדות" אליו הועברה הספריה שלו. שני חדרים נועדו ל„הנוער הציוני". את שני החדרים הנוספים שעמדו ללא שמוש, תבעו אותם „השומר הצעיר" ואחרי כן ה„בית"ר", אולם הם לא נמסרו להם. דובר גם על תכנית של הפיכת המחסן הגדול לבית־עם, אולם התכנית לא יצאה לפועל מחוסר אמצעים.

כאמור, הועמדו בשביל ה„קן" שלנו שני חדרים. אמנם הנציג מטרנופול שהוחלט בהתכנסות בחורשה להזמינו לא בא. במקומו הופיע הד"ר ז'וניק טננבוים שהסביר את מהותו של „הנוער הציוני" ומטרותיו. דבריו עשו עלינו רושם חזק, נכבשנו כולנו לרעיון וכאיש אחד אמרנו: נכונים אנחנו! „הנוער הציוני" בחורוסטקוב קם והיה. שיפצנו וסיידנו את שני החדרים והפכנו אותם למועדון יפה ומרווח, ממש במרכז העיר ובמרכז הפעילות הציבורית במקום. וכך החלה הפעילות החנוכית התנועתית. תוך זמן קצר הפך ה„קן" לפינת חמד. קישטנו אותו בתמונות של אישים, נוף של ארץ ישראל, קבוצים וכו' שסופקו לנו ע"י מרכז הק.ק.ל. בלבוב. ל„פינת הק.ק.ל." שלנו יצא שם בכל הסביבה, כשם שיצא לנו שם על פעולתנו למען הקרן. ערכנו „עתון קיר" שהיה מופיע בקביעות ומספר הכותבים בו גדל מדי פעם. פרסמנו בעתון זה חדשות אקטואליות על הנעשה בפולין, בארץ ישראל ובתנועה. מאמרי בקורת על ספרים שקראנו, חידודי לשון, אמרות ופתגמים מהספרות הכללית, מהתנ"ך והתלמוד. ואמנם הורגש כי ה„קן" שייך לנו ואנו שייכים לו, בילינו בו כל שעה פנויה ובעת כל הזדמנות. והוא שקק חיים, המה ככוורת. הכל מצאנו בו והכל נתנו לו. והוא הענק לנו הרגשה שהננו זכאים לחדות חיים, לחירות ולאושר. יום יום גדל מספר חבריו. יום יום רבו והתפתחו תכניות הפעולה. כל אימת שעבר איש ליד ה„קן" שמע שירה בוקעת ממנו, רקיעת רגלי הרוקדים הורה וריקודים עממיים אחרים, שיחות וכוחים וצעקות.

חיינו בו חיים תוססים, שרנו, התווכחנו, רקמנו תכניות (שלעתים נשארו בגדר סתם הזיות) על אודות עתיד טוב יותר, על אודות העליה לארץ ישראל וכו', כי כבר היכרנו לדעת, כי לנוער היהודי לא צפוי כל עתיד בפולין. זאת הצלחנו להסביר להורינו ולצבור. אמנם הם התקשו לתפוס ולהבין, כי בתוך הרעש וההמולה שבקעו מתוך כתלי ה„קן" אפשר לקיים שיחות, פעולה למודית־הסברתית־חנוכית, והרי אנו עשינו זאת במלא חדוות הנעורים. ובפעם בין תפילת מנחה ומעריב שאל אותי פנחס ויסברוד (הגבאי של ביה"כ) „אתה מספר על שיחות־,שמיחות', אבל — מתי מתקיימות השיחות שלך? הרי תמיד שאני עובר ליד ה„קן" שומע צעקות שירה וריקודים, אז מה אתה מספר על שיחות?" אמרתי לו — „בשעת השיחות שורר שקט מוחלט, ואז בעוברך ליד הקן הוא

כאילו אינו קיים למענך. אתה חש בקיומו רק כשכולנו רוקדים, שרים ומקימים המולה גדולה". הסכימו אתי שמואל רובין, דוד גולדפליס ואחרים, אולם פנחס ויסברוד לא נכנע והמשיך להקשות. „לומדים מהשיחות — אתה אומר — אבל מה מסוגל נער ללמוד?" עניתי לו בערך כך, „הנער פוקד את ה„קן" פעמים בשבוע לשיחה ואם בכל אחת הוא לומד רק מילה אחת הרי בחשבון של שנה הוא רכש מאה מילים וכך הוא מתקדם, מתעשר במילים חדשות, בדעות, ובהשקפות וללא כל ספק, על ידי כך הוא מתפתח ומתעלה על אלה שאינם באים אלינו. והעיקר, אנו מקוים כי הודות להשתיכותו ל„נוער הציוני" הוא יסע להכשרה ויעלה ארצה".

וראוי להזכיר עוד ויכוח בין יהודים על השתיכות הנוער לתנועה וכונתו לעלות ארצה. היה זה מספר שבועות לפני צאתי בפעם הראשונה להכשרה. בהוסיאטנער קלויז טענו נגד אבי, הלמאי הוא מרשה לי ללכת ל„הנוער" להיות חלוץ ולנסוע להכשרה ואחרי כן לעלות ארצה. אבי ענה להם בערך כך: „מה אתם רוצים, ארץ ישראל לגבי הנוער היא מה שהיתה אמריקה בשבילי ובשביל עוד אלפים יהודים בעיירות גליציה ורוסיה לפני מלחמת העולם הראשונה. אנו ראינו באמריקה ארץ של הזדמנויות ושל בטחון, כך רואים בני הנוער היום את ארץ ישראל". אין ספק, כי זאת היתה ראיה פשטנית וריאליסטית מדי, אך גם היהודים שנשאו בלבם את האמונה של „אף על פי שמתמהמה עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא", לא ראו בנוער היהודי נושא להגשמת

קן בית"ר בחורוסטקוב

האמונה הזאת. אבל מספר המצטרפים ל„הנוער הציוני" גדל והלך מיום ליום. וההורים העדיפו את תנועתנו על פני תנועת „השומר הצעיר" ו„בית"ר". („גורדוניה" היתה חלשה מאד וכמעט לא היתה ידועה בעיירה). ומעניין להתחקות על גורמי העדפת תנועתנו על פני תנועות אחרות. הרי ליהודי העיירה, שהיו בעלי בתים מעוטי יכולת, סוחרים עניים, בעלי מלאכה ואנשי עמל, צריכה היתה השקפת העולם של „השומר הצעיר" לדבר אל לבם יותר מזו של הציונים הכלליים.

ומנין באה הסתיגותם והתנגדותם ל„בית"ר" ? והמעשה שהיה כך היה. בעיירה עמד להופיע הד"ר פון־ויזל. לפני הנאום הוא התפלל תפילת מנחה ב„שיהל". בשעה הקבועה באו והתאספו מאות אנשים לחזות ב„מפקד" של בית"ר שנערך ברחבה לפני „בית־העם" לכבוד הנואם ולהאזין לנאומו של הד"ר הנכבד. כבר בעת מתן הפקודות (שניתנו בעברית), ההתפקדות והתלבושות של הבית"רים, נראו סמנים של מורת־רוח אצל חלק מהצבור, אולם שיא הזעזוע גרם המשפט הראשון של הנואם : „בשלושה דברים — הוא אמר — נכבוש את ארץ ישראל, בדם, בדם ובדם !" תדהמה ופחד נפלו על הקהל. נגד עיניהם הצטירו נחלי דם ובין רגע פנו עורף לנואם ולעומדים מתוחים במפקד, ובצעדים מזורזים חזרו איש איש לביתו וסגרו אחריהם יפה את הדלת. על ציונות כזאת ועל ארץ ישראל כזו, לא רצו לשמוע, היא היתה רחוקה מלבם.

מוגזם יהיה לקבוע, כי הביקור וההופעה הזאת החישו את התפוררות סניף ה„בית"ר" בעיירה, אולם אין ספק שהם השפיעו על ההורים בסרבם לשלוח בניהם לבית"ר. והפעילות ב„הנוער הציוני" גברה והלכה, רבתה והלכה.

בנים ובנות יצאו למושבות קיץ ולמושבות מנהלים וכשחזרו, הביאו אתם רוח חדשה, שירים חדשים, חוויות ורעיונות איך להמשיך לפעול ולהגביר חיל.

כולנו ביקשנו לרכוש השכלה, קראנו הרבה התווכחנו ושוחחנו על נושאים שונים ותמיד אך מטרה אחת ניצבה לנגד עינינו — העליה לארץ־ישראל. אך היה לנו ברור, כי אין אנו רוצים להעתיק את עצמנו מארץ אחת לשניה ותו לא. שאלנו את עצמנו מה נעשה בארץ החדשה ? ידענו, שאין אנו רוצים להמשיך בארץ החדשה באותם הרגלי חיים שהננו רגילים להם פה. ידענו שאנו זקוקים לדבר חדש, לתמורה מהותית בכל דרך חיינו, חלמנו להיות דור צעיר ובריא, מושרש בקרקע, קרוב לטבע. והשאלה היתה איך נגיע לכך. שאלה נוספת שניצבה לפנינו היתה, איך וממה נתקיים בארץ החדשה. אז קבענו סולם ערכים שראשו מגיע השמימה. התחלנו לטפס ולעלות שלב שלב, שלב וערכו, שלב ויעודו. גמרנו אומר, כי עלינו לשנות אורחות־חייהם של אבותינו ואת פרנסותיהם אנחנו לא נהיה לא סוחרים ולא מתווכים, לא נעסוק בעסקי אויר. חייבים אנו לצאת לקראת כל עבודה פיסית בשדה ובסדנה. עלינו לדעת ליצור הכל אשר אנו צורכים לקיומנו, לדעת להתקיים בכבוד מעבודת כפיים. החדרנו, איפוא, להכרתנו את תודעת העבודה. היחס לעבודה תפס אצלנו מקום מרכזי באידיאולוגיה החינוכית שלנו ובהשקפת עולמנו. „לפום

צערא אגרא", „שכר עבודה — עבודה" וכו' היוו מוטו בהסברתנו את מהות העבודה. דברנו על שמחת העבודה, על חדוות היצירה ועל הסיפוק ממנה, וכן על האחריות כלפיה.

בכדי להגשים שאיפות אלה חייבים היינו לפתח בתוכנו תכונות אישיות מתאימות. פרק חשוב בתכנית הפעולה החינוכית הקדשנו לנושא זה. התחנכנו לאומץ לב, לצניעות וערכים אישיים, להתלהבות, עמידה בנסיון, התגברות ועצמאות. בדביקות במטרה ראינו ערך בעל חשיבות ממדרגה ראשונה כשם שהחשבנו מאד היכולת לשנות הרגלים. דברנו והסברנו הצורך בגישה חיוביות כללית לחיים. הרבה זמן בשיחותינו, הקדשנו להבהרת המושגים של צדק, אמת, יושר, ענוה, עזרה הדדית וכו' וכו'.

הצמאון לדעת

השלב הבא של פעולתנו הקדשנו להקניית ערכים לאומיים. בתחום זה נעזרנו בתנ"ך ותלמוד. תולדות עם ישראל של גרץ ודובנוב היו חובת למוד על כל אחד מאתנו. הפולקלור היהודי, שימש כעין פרפראות בכל השיחות שניהלנו בנושא זה. וכאשר הכרנו לדעת מעט מן המעט את המורשת התרבותית הבלתי־נדלית של עמנו, חייבים היינו להכיר גם את הוגי הדעות של הרעיון הציוני. קראנו ולמדנו את כתבי פינסקר, מ. ל. לילינבלום, הרב מוהילובר, אחד העם, הרצל, נורדוי ועוד ועוד. פרקים שלמים מ„על פרשת דרכים" חייבים היינו לדעת על בוריים ובמשך הזמן, הם שמשו נושא לוויכוחים בכל שיחה ופגישה בין בן ובת. קראנו את הספרות העברית החדשה, פרישמן, מנדלי, שלום עליכם, שלום אש, פרץ, ברדיצ'בסקי, שניאור וכו'. הפלגנו לקרוא בספרות העולמית הכללית החל בניטשה, בירון, רבינדרנט טגורי, סרונטס עד לכל הספרים של הסינקלרים, טולסטוי, דוסטוייבסקי, צוייג, מן ועוד ועוד. למדנו את מרכס ואנגלס, את א. ד. גורדון, בורוכוב ואחרים. שתי הספריות, זו של ה„צירקעל" ושל ה„התאחדות", בקושי ספקו וריוו את צמאוננו לספרים. ברור, כי הודות לקריאה הרבה יכולנו לבצע את תכנית הפעולה החינוכית שהתוינו לעצמנו, להתקדם בה ולבצעה. רק הספקנו לפתח, ללבן ולהקיף נושא אחד, מיד עברנו לנושא חדש ועלינו לפעול בשלב גבוה יותר. הקדשנו שיחות על צורות של משטרים פוליטיים, על חירות לאומית וריבונות ממלכתית, על דמוקרטיה ודיקטטורה ובעיותיהן.

כמו־כן עסקנו בבעיית יחסינו עם ערביי ארץ־ישראל. (בנושא זה נעזרנו בספרו של דוד בן־גוריון „אנחנו ושכנינו" שבאורח פלא הגיע לידינו). וכך יום יום, שבוע אחר שבוע, חדשים ושנים למדנו נושאים, דעות והשקפות של מיטב הוגי הדעות מספרים בפולנית, אידיש ועברית שהיו מצויים בספריה. אגב (ואין זה ענין של דרך אגב סתם), מרביתנו למדנו עברית והגענו לידי יכולת של ניהול שיחה בעברית רהוטה, קריאה וכתיבה. ויזכרו לברכה המורים לעברית אונגר, מרגלית, משה שטוקמן, וילח"א ריזנברג ואחרים.

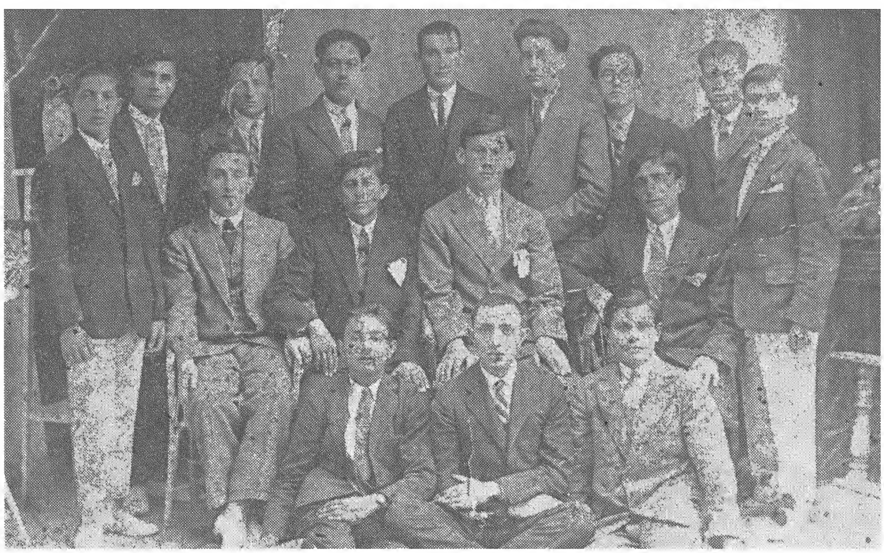
קראנו בקביעות העתונים היומיים שהופיעו אז: ה„היינט", „כוילה", „מאמענט", „ויאדומושצ׳י ליטעראצקי" ועוד. שנים הייתי מנוי קבוע על ה„בדרך", שבועון עברי שהופיע בוורשה והגיע אלי כל ערב שבת. ואפיזודה מענינת זכורה לי על קריאת ה„בדרך". קיימתי הסדר ביני ובין שני יהודים יקרים, ישראל יהודה פלדמן ונפתלי גליק לפיו, הייתי מוסר להם העתון עם סיום קריאתי בו. בכל יום א׳ בשבוע בשעות אחה"צ, היינו נפגשים אצל נפתלי גליק ומשוחחים על הכתוב בעתון. באחד הימים התפרסם מאמר מענין על יעור הארץ. בעל המאמר הסביר החשיבות של נטיעת עצים מאספקטים שונים, הדגיש הקשיים בהם נתקלים העובדים בעבודה זו וציין, כי רבים מהם נתקפים בקדחת ואף משלמים בחייהם. והוא סיים את מאמרו, „ואף על פי כן נוע תנוע!". ישראל יהודה פלדמן בקש ממני להסביר לו את המושג של „ואף על פי". הסברתי לו כפי מיטב ידיעתי המובן והוספתי, כי מושג זה הוא משפט מספר ישעיהו: „נוע תנוע הארץ כשכור". הוא התפרץ לעומתי וקרא לי „עם הארץ". נפתלי גליק הגיב על התפרצותו זו ושאל לפשרה, והוא ענה: „מבריש אני צפיתי לתשובה יותר מושלמת, הוא היה צריך לצטט את גלילי „אונד זי בעוועגט זיך דאך". עד כדי כך גדולות היו האספירציות של הנוער המשכיל בעיירה.

והפעולה ב„הנוער הציוני" נמשכה. במרוצת השנים נתגבש צוות פעילים או הנהגת הקן. העבודה הוגדרה, חולקו התפקידים וכל אחד ידע את תחום פעולתו. מפעולות ספונטניות, מאולתרות הגענו לתכנית מעובדת יפה, מוסכמת ומאושרת על ידי ההנהגה, ובהתאם לה פעלנו.

רשמית היתה לוטקה בלויטל חותמת מספר שנים על תעודות החברה כמזכירת הקן והיתה הנציגה של הקן כלפי ההנהגה הראשית. במשך שנים חתמו גם ישרולקי ולך, ז׳וניה קרנקל, יהודית גורטמן, דוד אדלמן, יומצי אונגר ואני. כל אחד מאתנו היו לו בתקופות שונות תפקידים שונים שמילאנו אותם באחריות ובנאמנות רבה. בעת שלוטקה, יהודית גורטמן, דוז׳יה הירש ואני היוונו צוות המדריכים, שמש ישראלקי בתפקיד של נציג ומקשר בין ה„קן" עם המוסדות במקום והיה למעשה דוברה של התנועה. ז׳וניה קרנקל היה הגזבר, דוד אדלמן ויומצי אונגר היו סדרנים וכו׳ וכו׳.

לוטקה היתה המדריכה של קבוצת בנות. אולם בנות הקבוצה עצמן היו חייבות להכין נושא מסויים ולהעבירו בתוך קבוצתן הן, בנוכחותה של המדריכה. את קבוצת „גור אריה", בגיל 14—16 בנים הדריכה יהודית גורטמן, אולם רוב השיחות בקבוצה זו ניהלו דוד אדלמן, דוד גורטמן, משה פינק ואני. דוז׳יה הירש היתה המדריכה של קבוצת בנות צעירות „חבצלת", בגיל 14—13. לקבוצה זו השתייכו בין היתר האחיות הקטנות של רבקה ווגלמן, חוה קרנקל, שולה הירש, פיגלה פינק. דוד אדלמן הדריך קבוצת בנים צעירים בומיק הירש, חיים גליק, משה פרידמן, לנג ואחרים. את קבוצת „בר כוכבא" הדרכתי אני. השתייכו אליה משה שורץ, יוסף פרל, ווה נגלר, האחים חיים ואברהם שפיגל ועוד. זאת היתה בערך החלוקה הרשמית, אולם כאמור, הטלנו על כל אחד, להתכונן ולהעביר בעצמו

נושאים שונים. היה בכך משום תמריץ לפעילות. איש־איש השתלם בכוחות עצמיים, היינו אוטודידאקטים, וכאשר סיכמנו מדי פעם את פעולותינו החינוכיות הן לרוב השביעו רצוננו. בתקופה יותר מאוחרת, בשנת 1935 פרץ משבר ב„הנוער הציוני" שגרם לפילוג התנועה ל„הנוער הציוני" א׳ וב׳. מנהיג התנועה יצחק שטיגר הכריז בעת ויכוח בלודז׳: „כל עוד יש לנו קן כה חזק, מאורגן יפה ופעיל, שרוב חבריו שולטים בעברית, כמו הקן בחורוסטקוב, לא מדאיג אותי הפילוג בלודז׳". מוניטין כאלה יצאו לנו בתנועה. אין ספק שמיחס כזה שאבנו תמריץ לפעילותנו ומכאן גברה הכרתנו, כי כל השקעותינו בחינוך ובהדרכה ישאו הפרי המקווה בהגיענו ארצה והודות לזאת נצליח להגשים את מאוויינו, ניתן יד ליצירת חברה צודקת בארץ ישראל, מושתתת על חיי פשטות ועמל כפיים.

קבוצת צעירים בעיירה — א גרופע יוגנטלעכע אין שטעטל

שנות הנעורים וההתבגרות נמשכו עד האביב של שנת 1933. עתה הגיע המועד של „תכלית", של הכשרתנו הפיזית לקראת ההגשמה, והעליה ארצה. בעת ההיא יסדה התנועה חות הכשרה חקלאית בכפר ליד בילסקו. לנו הוקצה מקום אחד בחווה זו וישראליק ולך יצא לשב להכשרה. הוא לא יכול היה לעמוד בנסיון של העבודה הקשה, לא הצליח להסתגל לתנאי החיים החדשים והיה נאלץ לשוב הביתה. מתנגדינו הפוליטיים, שמחו לאידנו ואף ניסו לצבור קפיטל מהענין אולם לא לזמן רב. למחרת חג הפסח של שנת 1933 יצאתי אני למלא מקומו בחווה. אולם בדרך הוחלט לשנות התכנית. ההנהגה הראשית בלבוב הטילה עלי לנסוע לטרנוב וליסד שם פלוגת הכשרה. מעתה החלה תקופה חדשה

בקן, כל רגע פנוי מעבודה ומסידורים שונים ולעתים עד לשעות המאוחרות של הערב, הייתי יושב וכותב מכתבים, מעבד נושאים לשיחות, מחבר מאמרים לעתון הקיר וכו' ומשגרם לחברים והם שוב שאלו, התענינו בחיים בהכשרה, שתפו את עצמם בחיי ובחוויות החיים החדשים, השתמשו בכל החומר שהגיע ממני לפעולות השונות, לשיחות בין ה„חברה" והגבירו מעש.

ואמנם היה זה קיץ פורה מאד ואינטנסיבי. מספר החברים בקן התקרב למאה ועוד היתה היד נטויה.

בסתיו של אותה שנה יצא להכשרה משה פינק לטרנוב וגיטל קרנקל וללה ירצובר לצ'ורטקוב וחברים נוספים עמדו להצטרף אלינו. אולם המחסור בסרטיפיקטים גרם להפסקת ההכנות ליציאה. בינתיים שונו התכניות והמשיכו בפעולות הרגילות השגרתית היומיומיות.

בערל אחר עולה ארצה

בשלהי השנה חזרתי הביתה ובפי הבשורה, כי באביב יגיע תורי לעליה. בהתקרב המועד המיועד היתה העיירה כמרקחה. חלוץ הראשון של „הנוער הציוני" עולה ארצה! וכי יש אושר גדול מזה בעולם?!

למסיבה שנערכה במוצאי שבת בא כל הנוער מהעיירה בלי הבדל השתייכות תנועתית. השירה והריקודים הרקיעו שחקים, מצב־הרוח היה מרומם מאוד. אולם למחרת היום, נהפך החג לחגא. במקום הויזה שהיתה צריכה להגיע, נתקבל מכתב מההנהגה הראשית ובו הודעה, כי נאלצו למסור את הסרטיפיקט שלי לברל אחר, חבר מגורליצה שעמדו לגייסו לשרות צבאי.

האכזבה היתה מרה מאוד אבל אי אפשר היה לשבת ולקונן, צריך לשוב לעבודה, לפעילות הרגילה. בסוף אותו השבוע הלכתי עם סוניה מרמור להריק קופסאות ק.ק.ל. בכל בית קבלו אותנו בלבביות והביעו השתתפות בצערי. הגב' זיסל רוטנברג לא יכלה להבליג וזרקה לעומתי; „אוי בריש שוטה, לאחר ש„הם" כל כך רימו אותך, אתה עוד הולך לאסוף כסף „בשבילם"! „גב' רוטנברג — אמרתי — וכי אינך יודעת, יהודי כי נוסע ליריד ופתאום מתחיל לרדת גשם וחוזר לביתו בלא פדיון ואף מפסיד את הוצאות הדרך, כלום לא יסע יותר לירידים?".

בעת ההיא נמצאו לנו ל„הנוער הציוני" שני אוהדים, שני אנשים בעלי השקפות עולם שונות. האחד היה ליזר נגלר והשני מוטקה טננבוים. אך שניהם התאהבו בנו ושניהם היו נכונים לעזור לנו ככל יכולתם. והיתה להם סיבה לכך; הם שמחו לראות בני נוער מלאי חדוות־חיים לומדים ועוסקים בחינוך הדור הצעיר.

את ליזר נגלר הכרתי מאז ומתמיד. התפללנו יחד כ„הוסיאטינער קלויז", ואם כי

אבי השתייך לחסידי קופיצ׳ינצה וליזר נגלר היה חסיד של הרבי מהוסיאטין, ואע״פ שלפי גילו יכול היה להיות האבא שלי, היינו חברים. תמיד היינו מיודדים, ותמיד מצאנו נושא לדון בו, היתה בינינו שפה משותפת. מעולם לא שוחחנו ולא התוכחנו על השתיכותנו לחצר ה״רבי״. ליזר נגלר היה יהודי בעל קומה מעל בינונית, שחום עור, בעל זקן עשוי תמיד יפה, לבושו בטעם וכל הופעתו אמרה כבוד. היה זה איש מיוחד במינו. עיניו השחורות היו מבריקות ופניו שופעים חן וחיוך. כל אימת שחזר לעיירה ממקום כלשהו היה מביא עמו שיר חדש, לחן חדש, שלא פסק לזמר אותו עד שכל הבאים במחיצתו ידעו אותו. ״אמר ר׳ אלעזר, אמר ר׳ חנינה״, זמר שדוז׳יה מזמרת עד היום הזה. ממנו למדו כולם, זקן וטף. בכל אשר פנה ליזר נגלר הזדנבו אחריו קבוצות ילדים ולא בכדי אמרו עליו כי שוכנת בו ״נשמה של ילד״. הוא היה מטייל אתנו, מספר לנו ספורים, חד לנו חידות, יושב אתנו באופן קבוע בשבתות בבוקר ב״הוסיאטינר קלויז״ ומשנן אתנו את פרשת השבוע עם פרושי רש״י, אבן־עזרא ואור החיים. הוא למד אתנו יחד את ״שמונה פרקים״ לרמב״ם, משניות וכו׳. היה מוליך אותנו אל הרב ללמוד אצלו דף גמרא עם תוספות. ״בעל הנשמה של ילד״ ידע לעשות תורתו קבע. כאשר קבענו שעור אצל הרב ביום ב׳ בשבוע, היה ממהר לחסל את הדוכן ביריד ועוד בטרם סיכם תוצאות הפדיון, היה בא אל הרב לשתף את עצמו אתנו בלימוד ה״דף״.

חיבה יתרה היתה נודעת ממנו לבנו הצעיר ווה, ואת חבריו של ווה ראה כאילו בניו היו. הוא התיחס אליהם וטיפל בהם כאם טובה. וזוכר אני, כאשר עגמה עלי נפשי בשל דחיית עליתי, הוא בא אלי והציע לי את ווה, משה׳לה שורץ, חיים ואברהם שפיגל, יוס׳לי פרל לקבל אותם ל״הנוער הציוני״ ושאני עצמי אדריך אותם. ״יהיה זה פיצוי — אמר — על אכזבתך״. מאז נכנסו הנערים הללו לקן, מצאנו בליזר נגלר מליץ יושר בכל ענין שהזדקקנו לו לעזרה. תמיד עמד לצדנו כאשר מישהו ביקר אותנו או ניסה להתקיפנו. הוא היה משוכנע, כי אנחנו הננו הנוער הטוב ביותר בעיירה. הוא היה אומר, כי הסגוליות שלנו היא בכך כי יודעים אנו למזוג את לימוד התורה עם לימודים חיצוניים וכל מעשינו הם נכונים ולכן נכון לנו עתיד מאושר. הוא היה לנו ידיד וריע.

ומה טרגי היה סופו?!

את מוטקה טננבוים אפשר היה לראות כמעט יום יום עומד בפתח החנות של הגב׳ ולך, משוחח ומתווכח עם ישראליק. לצדם עמד ז׳וניה קרנקל, ומחייך להנאתו אך אינו מתערב בשיחה. בשיחות הללו נקבע יחסו אל ״הנוער הציוני״. כל בקורו בצירקעל היה מ. טננבוים מסיים אצלנו בקן. כאן הוא המשיך הויכוח שהחל בבוקר עם ישראלקי, פותח בשיחה עם כל מי שנזדמן לידו, צובט הלחיים של הילדות הצעירות ומסתלק לו כלעומת שבא.

בחורף של שנת 35/34 — לאחר שחזרתי מההכשרה בפשמישל, קוסוב, פיסטין — קבלתי תלמידים לשעורים פרטיים בעברית. באחד הימים ביושבי בביתו של יהושע לנג ומלמד את שתי הבנות שלו, נפתחה הדלת ומוטקה ט׳ נכנס. ״אני מחפש אותך כבר יותר

משעה — הוא פתח — תפסיק הלימודים ושמע". ותוך כדי דיבור שלף מכיס מעילו חוברת והתחיל לקרוא סיפור מאת משה סמילנסקי „העינים השחורות של לטיפה". הוקסמתי ממש מתוכן הסיפור, אולם נדמה לי שעוד יותר מקריאתו. בקשתי ממנו שישאיל לי החוברת ואקרא הסיפור בשנית. הוא הושיט לי אותה, ומה רבה היתה תדהמתי כשראיתי כי הסיפור כתוב אנגלית והוא קרא בו בשפת האידיש כאילו בשפה זאת נכתב.

מוטקה טננבוים היה קומוניסט בעל הכרה ואדם משכיל מאד, הוא שלט במספר שפות ומכאן ידיעותיו הרבות והתמצאותו בספרות הגרמנית הקלסית, האנגלית וכו׳. הוא ידע פרקים שלמים של ה„קפיטל" בעל פה כמו יהודי דתי היודע בעל פה פרקי תהילים. תמיד למד, תמיד קרא ורק בנושאים אלה עסק. והוא אשר יעץ לי ולרבים מאתנו אלה ספרים לקרוא. תמיד מוכן להקדיש שעות כדי להסביר ולפרש פרקים שלא הבנו אותם. כשבקשתי להבין את „סרטוסטרא" טייל אתי כשלוש שעות ולא נפרד ממני עד שלא היה בטוח שאמנם ירדתי לסוף דעתו של ניטשה. ממנו שאלתי את כתביו של מרכס ואנגלס והוא הכניס אותי בסודם של הוגי־הדעות הללו. ויש להגיד לזכותו, כי למרות הכרתו הקומוניסטית לא ניסה לשכנע אותי לקבל השקפת עולמו, להעביר אותי על דעתי. ואני זוכר, כאשר נתן לי לקרוא את ה„קפיטל" הוא אמר לי; „חבר אונגר, אינני מעונין שתקבל תורתו של מרכס, אני רוצה שתדע אותה, ואשר לאמונה ולהכרה, חיבה יתרה נודעת ממני ל„אפיקורסים" אך לא ל„עם הארצים", מכאן תבין מדוע מתקרב אני אליכם ומתרחק מאלה, אשר מבחינת השקפת עולם, כביכול קרובים הם אלי".

הוא הגשים את חלומו, וכפי שסופר נתמנה מ. טננבוים בעת המלחמה לקומיסר בארץ הקומוניזם הטהור. מאז נעלמו עקבותיו. גם הוא היה ידיד שלנו, תומך ועוזר לנו בכל הזדמנות כמיטב יכולתו.

בחורף זה ובקיץ של שנת 35 ביססנו את ה„קן". הוא מנה אז יותר מ־100 חברים. פעלנו לפי תכנית קבועה, ערוכה כהלכה וההשתתפות בשיחות היתה מלאה. כולם השתתפו וכולם קיבלו ברצון את החובות והזכויות שהטיל עליהם הקן. פעלנו לפי לוח זמנים קבוע. קיימנו בירורים בנושאים אקטואליים על המאורעות שהתרחשו בארץ. בירינו האידיאולוגיות של יתר תנועות נוער. הגברנו הפעולה למען הקרנות הלאומיות השתלבנו בתוך הפעולה הצבורית, בהסתדרות הציונית במקום. הפצנו שקלים ועוד. השתתפנו בכנסים תנועתיים שנערכו בטרנופול ובלבוב. קיימנו יחסי שכנות עם הקנים בצ׳ורטקוב, קופיצ׳ינצה, טרמבובלה. לא אחת יצאו חברינו למקומות האלה לימי פרח, שנערכו שם וחבריהם לא יכלו להשתתף בהם מאימת חבריהם לספסל הלימודים שעלולים היו להלשין עליהם בפני המורים וכו׳ וכו׳. ערכנו מסיבות חג, ערבי קריאה ודקלום, ימי זכרון לאישים שמשכו את כל הנוער המקומי וגם רבים מהמבוגרים.

הפעילה המוצלחת ביותר שתמיד היתה חוויה עמוקה ורכזה סביבה בבת אחת את מרבית חברי ה„קן", היו התכנסויות בשבתות בשעות של בין הערביים לשירה בציבור.

בדרך כלל התמלא המועדון עד אפס מקום. דימדומי הערב פרשו את צלליהם מסביב. קרני השמש האחרונות חדרו דרך חרכי החלונות וצללים ארוכים החלו מתנועעים על הקירות ומצב הרוח היה מרומם. ישבנו מעגל בתוך מעגל, בנים ובנות מכל הגילים החל מגיל 13 עד 23 ויותר ושרנו בצוותא וסולו ושוב יחדיו וסולו וחוזר חלילה. יומצי אונגר היה בדרך כלל המתחיל בשיר (הוא זכר יותר מארבע מאות שירים, מרביתם בעברית, מעוטם באידיש וגם קצת בפולנית) הצטרפה אליו כל ה„חברה" האוקטבות עלו והשמחה צהלה. עכשיו הגיע התור של הסוליסטים, ביניהם הצטיינו רוז'יה („אין דבר, אין דבר, חלוץ בנה...") גיטלה קרנקל („ואולי") פיגלי פינק („ביום קיץ ביום חום...") גולדה פרל ועוד ועוד. אולם תמיד היה יומצי הפותח בשירה, בשבילו היתה השירה מבע נפשי, ביטוי עליון, כאויר, כלחם. כן, כלחם. כי תמיד הוא היה רעב, אפילו בשבת בין הערביים. תוכן השיר באידיש „וועז זינגט א איד... וועז עס הונגערט אים גיט..." ממש ביטא אותו, למענו חובר.

הרבה פעמים המשכנו לשבת בחשכה למרות שבחוץ מזמן העלו אור ומזמן הבדילו הורינו בין קודש לחול, אך לנו לא חסר אור הנרות, הרגשנו אור רב וחמימות מבלי להשתמש באמצעים מלאכותיים כמו נפט ועצי הסקה. שירתנו הדהדה הרחק במרחקים והיתה מושכת את השבים מטיול של שבת לפנות ערב אל מתחת לחלונותינו ורבים דיברו בה בכל ימות השבוע. השירה הזו במוצאי שבתות נהפכה למסורת ומדי שבת בשבתה התאספנו ושרנו. עם הדלקת האור החלו הריקודים שגרפו למעגלים את כולם והיו נמשכים עד לשעות המאוחרות של הערב.

תוחלתי ל„עליה" בתחילת הקיץ שוב נתאכזבה, אך הפעם לא היתה היא נחלתי הפרטית, אלא נחלת כל חברי ה„קן". בקיץ זה לא הצלחנו להוציא אף חניך אחד ל„מושבות קיץ". כן נפסקו ההכנות ליציאה להכשרות, כי לשם מה יסעו להכשרה כאשר אין סיכויים לקבל סרטיפיקט ?

ובינתיים חלה הרעה במצב הכלכלי של יהודי העיירה. מדיניות ה„אוושם" (החרם) על המסחר היהודי שהכריז עליה ראש הממשלה הפולני דאז, פגעה גם בעיירתנו והשאלה של רבים „מנין לוקחים לצרכי שבת ?" נשמעה מכל עבר. בכל הורגש הוסר בטחון, חוסר ודאות ואיש לא ידע מה ילד יום. סימן שאלה גדול ריחף באוירה של הצבור היהודי ופתרון אין.

בכדי לחסוך קצת כסף להוצאות העליה — ואולי גם בשביל לעזור בפרנסת המשפחה יצאתי לכפר הסמוך — נישבורג — לשמש בתפקיד של מורה לילדים יהודיים בכפר. בעת שהותי בכפר, ארגנתי חוג של מבוגרים שביקשו לרכוש ידיעות כלליות על הנעשה בעולם. היו אלה יהודים טובים, פשוטים ותמימים, אנשי עמל שהרוויחו את לחמם ביגיע כפים. הם ידעו את מטרת בואי עליהם והעובדה הזאת, הוסיפה לתרום להעלאת קרני בעיניהם

ובסוף העונה בעזבי את הכפר, התנוססה קופסה כחולה בכל בית יהודי ואצל כולם נמצא „שקל" ציוני.

בשנה ההיא הקדים החורף לבוא, היה זה חורף קר מאד. דמי החבר לא הספיקו כדי לקנות עצים להסקת התנור ב„קן". היו ערבים שלא היה לנו נפט להעלות אור במנורה. אמנם התחלנו לסחוב עצים מהבית ולהסיק את התנור, אך למרות זאת לא הרגשנו חום, חסרה החמימות אליה היינו רגילים מימים ימימה. קרירות התגנבה בין כתלינו, שהציקה לנו מאד והחלה לקצץ בשורותינו.

אך עם בוא האביב התאוששנו שוב. י"א אדר הצליח גם השנה. הנושא „משה" של אחד העם שהעברנו לקראת חג החרות, עבר בהצלחה. שוב התחלנו לצאת לטיולים, חידשנו השירה בשבתות בין הערבים וכו'. ועם זאת היה זה האביב הראשון לקיומנו, שלא זאת בלבד שלא הצלחנו לארגן ילדים חדשים לתנועה אלא החלו עזיבות. עזבו בנות שחבריהן היו ב„בית"ר" או ב„התאחדות", או סתם בחורים שחיזרו אחריהן. ה„באלים" והנשפיות שנערכו ע"י ה„צירקעל" פיתו ומשכו יותר מריקודי ה„הורה" ו„קוזצ'וק" שלנו. אחדים מהבנים נקראו לשרת בצבא. השורות החלו להידלדל. לא פעם היינו נאלצים לבטל פעולות מתוך חוסר משתתפים. עשינו מאמצים רבים לשמור על הקיים. ידידינו בתוך צבור המבוגרים, הושיטו לנו עזרה כמיטב יכולתם, עודדו אותנו, פה ושם זכינו להצלחת מה, אבל כללית, היינו במצב של תנודות תמידיות, עליות וירידות. שוב נקראנו לצאת להכשרה. יצאנו אז — משה פינק, סוניה מרמור ואני. חברי ההנהגה שנותרו במקום התעודדו קמעה. עקב יציאתנו להכשרה, זיק של תקוה התגנב ללב. עוד מעט יתקבלו סרטיפיקטים ותחל עליה. החלו לבצר את השורות. חודשו הפעולות. הופיע מחדש עתון הקיר, החדשות שהגיעו מאתנו, גם הן פעלו פעולתן המרגיעה והמעודדת, שוב הורגש דופק החיים בקן. השירה נשמעה מחדש, הרגלים יצאו בריקודי הורה משלהב ושוב ישבו צעירים רכונים על ספרים לומדים ומקשיבים לשיחות.

ה־1 במרס 1938 היה יום אפור וסגרירי מאד. השלג כבר נמס, וחוצות העיירה נהפכו לביצה טובענית. אמנם בין השבת הזאת לבין „שבת הגדול" הפרידו עוד מספר שבועות, אך בשביל חניכי „הנוער הציוני" היתה השבת הזאת, שבת גדולה באמת, שכן במוצאי שבת זאת תיערך סוף סוף מסיבת פרידה אמיתית וסופית לחברם בריש. בידיו נמצא הדרכון וביום ב' הקרוב השכם בבוקר הוא עולה לארץ ישראל.

הדבר מצלצל אולי קצת משונה, אבל עובדה היא. בהוסיאטינער קלויז בו התפללתי הורגשה בשבת ההיא אוירה מיוחדת, כעין שמחה כללית היתה נסוכה על פני כולם. וכאשר ישראל ליבסטר עלה לתורה, ביקש לעשות לי „מי שברך" לרגל עלייתי ארצה והוא נדר 2 זהובים לק.ק.ל. „הפעם באמת מגיע לקרן הקימת — הוא הכריז — הרי אחד מבנינו עולה ארצה". והעולים אחריו לתורה שלום פינגולד, יוסף שפרלינג וליזר נגלר

עשו כמוהו, כל אחד מהם בקש שיעשו לי „מי שברך" ותרם לק.ק.ל. והמעשה הזה שלא היה לו תקדים בהוסיאטינר קלויז, נתקבל בהבנה ובאהדה על־ידי כל המתפללים.

מסיבת הפרידה ב„קן" היתה נפלאה ונמשכה עד לאחר חצות. כל באי „ההתאחדות" וה„צירקעל" הצטרפו אל החוגגים ומצב הרוח היה מרומם ביותר. שמחה רבה ושביעות־רצון הורגשה אצל כולם. ה„חלוץ" הראשון של „הנוער הציוני" קבל סרטיפיקט ועולה ארצה. כולם התברכו בעליה זאת, ראו בה מפנה לטובה וזיק של תקוה לעצמם.

ביום א׳ נפרדתי מהורי בארוחת־צהרים משותפת לכל בני המשפחה. מרוב שמחה שררה דומיה עמוקה בבית. אבי כנראה ידע שלא תהיה לו עוד הזדמנות נאותה לשיחה אתי וכדי לקיים: „אל יפטר אדם מחברו אלא מתוך דבר הלכה", הפסיק הדממה והחל להסביר לי שאֲני יוצא אל עולם חדש ואפגוש שם אנשים חדשים שאצטרך לעבוד ולחיות אתם יחד, דיבר על תכונות בני האדם וכו׳ ותוך כדי שיחה תלש מהמחברת דף ניר נקי וחלק, התיז עליו מתוך העט הנובע שלו טיפת דיו, הגיש לי את דף הניר ושאל: „מה אתה רואה?" „כתם שחור" עניתי. „כן, ידעתי שכך תענה — אמר — כולם עונים כך, אולם לא כן הדבר. הכתם השחור שאתה רואה קטן הוא בהשוואה לגליון כולו שהוא לבן ונקי. כך גם החיים, אמנם יש בהם נקודות שחורות, אבל בדרך כלל הם לבנים ונקיים, וטוב לו לאדם שידע לראות את היפה והטהור. אתפלל בעדך שתצליח לראות את הטוב והיפה ואז תהיה מאושר!"

כל יום א׳ זה עברתי מבית לבית, נפרדתי מכל בני העיירה, שהייתי קשור אליהם בנימי אהבה וידידות. עיני כולם ברכוני ברכה אמיתית מקרב לב, כולם רוחשים לי רק טוב והצלחה.

בערב הלכתי אל ההוסיאטינער קלויז להפרד מהמתפללים. בבית כנסת זה גדלתי והרבה ממה שיש לי הנני חב לו. זכרתי את כל קורותיו החל בימים הטובים מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה עת שופץ וחודש ועת הכניסו לתוכו את ארון הקודש החדש, מתנת בנו הבכור של הנזיל וקסל מאמריקה. זכרתי את ימות הגיאות עת רבים וטובים, צעירים וזקנים באו בשעריו, ישבו והגו בתורה ובתלמוד, עת ניגון הגמרא היה מסתלסל מפיות הלומדים ונוסף חיות ומתיקות על כל השומעים. זכרתי את ה„חברה משניות" בניהולו של ר׳ אלתר ורבר, את תפילותיו הזכות והטהורות בימים הנוראים יוצאות מלב קרוע ומורתח של מיכאל שמואל דוד׳ס, פישל וקסלר, פנחס שפרלינג ועוד ועוד.

עתה בהכנסי עם ערוב היום, נמצאו בו כמנין יהודים, כולם זקנים ותשושים, מצטופפים סביב התנור. אור נרות חלוש עטה צללים שחורים וארוכים על הקירות המפויחים מעשן הארובה של החורף הקר והארוך, חוסר ישע, בכל „אֲבלה כל פנה ובכתה כל זוית".

התפללתי עם הצבור הזה תפילת ערבית. אחרי התפילה נטלתי ברכת פרידה מכל אחד. כולם העריפו עלי שפע של ברכות. מרדכי פינשטיין היה האחרון שלחץ את ידי. ראיתי איך הקמטים על מצחו התרככו וכאשר רכן לעומתי הביעו עיניו רוך ועדנה. את ברכתו

הוא סיים: „אנחנו שמחים שאתה עולה לארץ הקודש, נוסף לבריאות ואושר שאנו מאחלים לך מעומק הלב, יהי רצון, שרוח ההוסיאטינר קלויז תלווה אותך בכל אשר תפנה ותשמור אותך מכל צרה ומצוקה. „אמן כן יהי רצון!" ענו אחריו כל היהודים.

כל בני הנוער באו בטרם אור להפרד ממני. הכביש היה מלא רפש, הנוף קודר. המלווים לא הרבו דברים ביניהם. משום מה לא רקדו הפעם את ה„הורה" בתחנת הרכבת. דמעות זלגו מעיני כולם בעת שהתחבקנו חבוקי פרידה נרגשים. ה„שלום" וה„להתראות" היו הפעם שונים מפעמים אחרות. אולי „לבם לפומא לא גלי..." במרוצה עליתי לתוך הקרון שהפליג לתוך החשכה המתעבה בה השארתי את מיטב חברי.

לא הוספתי ראות עוד את בני משפחתי ועיירתי... ברכת ה„שלום" ו„להתראות" לא נתגשמה. לא נתראינו עוד.

השומר הצעיר בחורוסטקוב

בלה קסלר / חולון

קן שומר הצעיר הוקם בעיירתנו בשנת 1918 והיה בין אירגוני הנוער הראשונים בחורוסטקוב ובין הקנים הראשונים בגליציה בכלל.

יוזמיה ומארגניה הראשונים היו משה פסטרנק וז'וני טננבוים ז"ל. אך למעשה לא היתה התארגנות קן השומר הצעיר תופעה חדשה כי אם המשך של ארגון נוער קודם שדמה בתכונותיו ובאופיו הארגוני לשומר הצעיר, הלא הוא ארגון ה„סקויט" שהוקם בערך בשנת 1912.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914 שותקו פעולותיו של ארגון הסקויט וחודש בדמותו החדשה של „השומר הצעיר". פעולות „השומר הצעיר" היו תוססות וארגנו בתוכה קרוב ל־20 צעירים וצעירות והיו מופת ליתר הסניפים שמרכזם היה בלבוב. הקן בעיירה הוציא אחת לשבועיים עתון בשם „השומר" בו העלה כל נער ונערה מחוויותיו בסיפור או בשירה שנושאיהם היו ארץ ישראל.

עם פרוץ הקרבות בין פולין ובין ברית המועצות בשנת 1920 שותקו פעולות השומר הצעיר.

בחג השבועות 1924, הוקם בעיירתנו מחדש קן „השומר־הצעיר". מייסדיו היו מ. מרקוס, יוסף שפרלינג ז"ל ויהודה גלזנר ז"ל. שלושת החברים הללו היו חניכי „השומר הצעיר" בשנת 1918. כמעט כל חברי הקבוצה הבוגרת הגיעו ארצה בין השנים 1921—1924. בשנת 1926 הגיע מנשה גפן (כיום חבר קיבוץ עין־המפרץ), ועמד בראש הקן המקומי. בנוסף על כך, היה מורה בבית הספר העברי „תרבות".

קן „השומר הצעיר"

באותם הימים נשא „השומר־הצעיר" אופי של הסתדרות צופים ועיקר פעולתו היתה בתחום הצופיות ולכן, נמשך אליו רוב הנוער. בתקופה הראשונה לקיומו פתח הקן בפעילות תרבותית, חנוכית וחברתית עניפה. רוב החברים יצאו למחנות־קיץ, והח׳ יצחק קסלר למושבת מנהלים. חברי התנועה בתקופה ההיא לא חונכו להגשמה אישית. אולם מצב זה נמשך זמן מועט בלבד. הגיעו אלינו שליחים ממרכז התנועה ביניהם מאיר יערי ואבא חושי כשליחי הקק"ל מהארץ וחיש מהר הוברר לנו כי דרכנו לא תהיה קלה.

עד היום עוד מהדהדות באזני המלים של המשורר: „על תשמע בן למוסר אב ולתורת אם אל אזן תט"! נכנסנו לתקופה חדשה, מייסדי התנועה וחברים אחרים עזבוה, הם נאחזו בהשקפות עולם וחיים אחרות, אך אצל רבים מאתנו לא כבה הניצוץ שנדלק בליבותינו ואלה החליטו להמשיך. לאחר גלגולים מספר נהפכנו מתנועת צופים טהורה לתנועה בעלת השקפת עולם ציונית חלוצית.

מרבית העבודה הציונית, ההתרמה לקרנות וכדומה נעשתה ע"י בוגרי הקן. ראוי לציין שההסתדרות שלנו היתה תמיד במקום הראשון בפעולות למען קק"ל. אך קשיים רבים נערמו בדרכי הקן. הוא היה מחוסר אמצעים כספיים לפעולה. שכירת מועדון ובצוע הפעולות היו כרוכים במאמצים גדולים. רבים היו הימים בהם נאלצנו לנהל פעולותינו בשדה או בבית פרטי ובחדר של בית־ ספר מחוסר כספים ותשלום שכר דירה.

הקושי העיקרי היה בקבלת רשיון ממשלתי, „הלגליזציה" הידועה. באותם הימים

היה השומר הצעיר פסול בעיני השלטונות הפולניים. אולם נמצאו אנשים שהושיטו לנו עזרה בקבלת „לגליזציה" ואז התחלנו בפעולה.

בראש הקן עמדה הנהגה מקומית שנבחרה על ידי בוגרי הקן, אשר כיוונה והדריכה את הקן. היא ייצגה אותו באירועים שונים ובפני מוסדות מרכזיים ומקומיים ובאה במגע עם הזרמים הציוניים והציבוריים האחרים בעיירה. ההנהגה כללה את משה גורטמאן, בלה והל־קסלר, יוסף פולק, ישראל ולך ז"ל ויצחק קסלר כראש הקן.

התנועה היתה תוכן חיינו והנוער הקדיש לה ממיטב מחשבתו, זמנו ומרצו. תוך פעולה יום־יומית חינכנו נוער יהודי גאה, חדור שאיפות, חפשי וחלוצי. החל 1924 יצאו חברי הגדודים הבוגרים להכשרה לנדבורנה, ברושינוב וכו'.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה, לאחר כיבוש העיירה על־ידי כוחות סובייטים פסקה הפעולה כליל בקן, אך שלהבת הנאמנות לדרכנו לא חדלה מלבעור בלב.

רבים מחברינו הושמדו יחד עם כל קדושי עיירתנו, רבים נמלטו ונדדו במרחבי ברית המועצות. ועם סיום מלחמת העולם השניה מצאו כמעט כל השרידים שנותרו אחרי הטבח הגדול את דרכם לארץ ישראל השתרשו בה והיו בין בניה ובוניה.

גן־הילדים בחורוסטקוב

רבקה הרט (ווגלמן)

יהודי חורוסטקוב שאפו תמיד — חרף תנאי חייהם — להרחבת אופקים, לרכישת ידע ולהתקדמות תרבותית. אין פלא איפוא, שראשית דאגתם היתה לפתח רשת חינוך נאותה לנוער ובעיקר לילדים.

לפיכך ראויים לציון המאמצים שנעשו מצד קומץ עסקנים מסורים לייסד בית־ספר עברי „תרבות" שהיו בו 5־6 כיתות, שהעסיק לעתים, שני מורים. הדבר תלוי היה במספר התלמידים וביכולת ההורים לשאת בעול החזקתו של בית־הספר. תודות לעקשנותם של העסקנים זכה בית־הספר למשכנו הקבוע בבית העם ונעשה מרכז לכל עבודה תרבותית־עברית בעיירה. זכורתני הקופה, שגם בני נוער מבוגרים יותר, בני 17־18, למדו בערבים בבית־הספר העברי הזה.

בשנים 1932—3 החליטו מספר עסקנים לייסד גן־ילדים בחורוסטקוב, כדוגמת גן־הילדים בעיירה הסמוכה קופיצ'ינצה. נציגי הוועד: מר אקר ז"ל ויבלה"א מר חיים ויסברוד, פנו אלי בהצעה לארגן את הגן ולשמש בו כגננת. נטלתי על עצמי תפקיד זה ובכוחות עצמיים נוסד הגן בשני חדרים שבבית העם לשמחת ההורים ולטובת הילדים.

הילדים היו חביבים וערים ותוך שירה וריקוד למדו לדבר ולשיר עברית. בכל חג ערכנו הצגות וטיולים, במיוחד בל"ג בעומר, עת יצאנו בקשת וחץ, מחוץ לעיר ואין לתאר

את שמחת הילדים לקראת חג, טיול או הצגה. כאן, בגן, זכו הילדים לחינוך לאומי אשר נטע בלבם אהבת ארץ־ישראל.

לדאבוננו צאן קדושים אלה לא זכו להישאר בחיים, ואילו זכו ודאי היו, כמוני, עולים ארצה ובונים את המולדת. חבל על דאבדין.

בתמונות: גן הילדים • אויף די בילדער: דער קינדערגאָרטן

ב.

ד מ ו י ו ת

ב.

געשטאלטן

בית הרב

לא על בית־אבי הרב משולם ראטה זצ"ל ברצוני לספר, כי אם על בית־אבי כ„בית־הרב". לפנים, לא רק רב היה בעיירות ישראל בתפוצות הגולה כי־אם גם „בית־הרב", שהיה מרכז רוחני והסמכות התורנית העליונה לכל בני העיירה. אל בית הרב היו באים בימי שבת ומועד לברכו בברכת החג, אליו היו מביאים ההורים את בניהם הצעירים, בשבת עם דמדומי־ערב, לפני „שלוש סעודות" לבחינה בפרשת השבוע ובדף גמרא.

חותמת של הישיבה ליד בית הרב

הרב ראטה זצ"ל וחותנו ד"ר האתני (הייטנר)

„בית־הרב" היה מושג שכלל בתוכו את הכבוד לתורה ולנושאיה, את היראה וההערכה למסורת אבות ולאורח־חיים יהודי ספוג תרבות והווי מסורת של דורות רבים. אבי, הרב משולם ראטה נתקבל כרב בקהילת חורסטקוב בהיותו אך בן 24 שנים ובה בילה את מיטב שנות חייו. הוא היה סנדקם של הרכים הנולדים והוא ראה אותם בהגיעם למצוות ובעלותם לראשונה ביום הבר־מצוה לתורה, הוא ערך את נישואיהם וקידשם בעומדם תחת החופה והוא אף היה סנדקם של בניהם. בכל נימי נפשו קשור היה הרב לבני קהילתו, השתתף

בצערם ובשמחתם, ביגונם וששונם. ביתו היה בית ועד לחכמים, אליו באו להתיעץ בעניני משפחה אינטימיים ביותר, בעניני חינוך בנים ונשואי בת, בעניני פרנסה וסכסוכי שכנים. הוא היה איש אמונם של כל בני העיירה.

ביתו פתוח היה תמיד לכל בני העיירה ללימוד דף גמרא ופוסקים והוא התייחס אליהם כאב לבנים. הכול זוכרים אותו רכון על הגמרא והיתה הרגשה, כי אף בעוסקו בעניני העולם הזה, רוחו ריחפה בעולמות עליונים. ועולמו היה רחב, הוא לא הצטמצם לתלמוד בלבד. הרב ראטה היה חובב ציון, איש ה„מזרחי". ואכן, לא אחת נפלו חיכוכים בינו לבין בני קהילתו על רקע זה. „בית־הרב" היה מזיגה של תורה, חכמה ודרך־ארץ מחד וציונות דתית ואהבת ארץ־ישראל מאידך. וברוח זו השפיע על בעלי־הבתים והנוער בעיירתנו. ואף רבים מהם עלו בהשפעתו לארץ־ישראל. וכאשר העולים באו להיפרד ממנו, היה מלוום כברת דרך ארוכה לכבוד עלייתם לארץ־ישראל. כבוד הבריות היה אצל אבינו ערך מקודש וברוח זו חינך אותנו — את אחי אפרים ז"ל ואותי. חיבה מיוחדת גילה אבא ז"ל לחברת „יד חרוצים" של בעלי המלאכה, עמלי־הכפיים ויגיעי־יום. אף הם גילו לו חיבה והערכה רבה. עודני זוכרת את מכתב ההמלצה שכתב אבי זצ"ל ל„מזרחי" בלבוב ליהודי שהתכונן לעלות ארצה ומעיד עליו „שהיהודי היקר והטוב הזה, איש עמל־כפיים, קיים במשך כל החיים את המצווה הגדולה „ביגיע כפיך תאכל לחם".

על יחס הכבוד שלו לכל שנברא בצלם יעידו גם הדברים הבאים: ראשי הקהילה לא התייחסו יפה לשמש של בית המדרש ולא אחת בא השמש לשפוך את לבו בפני אבינו הרב ראטה. וכאשר נפטר השמש, לא הספידוהו, כי היה היום ראש־חודש. לכן אמר אבא בלוויתו: „ראש־חודש היום ואין מספידים מת היום, לכן נפרד אני ממך בפסוק בספר איוב: קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדוניו". ראשי הקהילה שעמדו ליד הקבר הפתוח, הבינו יפה־יפה למה מכוונים דברי רבם, אך ידעו גם ידעו כי אצל הרב ראטה זצ"ל אהבת התורה והאמת קודמת לכל, אין הוא יודע פשרה בתחום זה ואינו נושא פנים לאיש. על כן הודו הכול בגדלות אישיותו. הוא לא סבל התנשאות איש על רעהו. כל יהודי היה בעיניו בן־מלך, עולם בפני עצמו ולכן חזר לא פעם על הכתוב כי „כל המציל נפש אחת כאילו קיים עולם שלם". אהבת ישראל קדמה בעיניו לכל. לכן מצא דרך לכל שדרות העם וזכה להערכת הכול.

כאמור ציוני דתי היה ונאומיו מלאי התלהבות לחיבת ציון וקדושת ירושלים נחרתו עמוק בלב שומעיו. והוא עצמו דומה היה לו כי את פעמי המשיח היא שומע.

עולמו הפנימי של אבא זצ"ל היה עשיר, הוא חונן בלב רגיש ורחום. לנגד עיניו ניצב תמיד היהודי העני, האביון, שדאגת פרנסה לבני־ביתו רובצת עליו כל הימים. לא ייפלא על כן כי אבא בעצמו הלך לפני חג הפסח לאסוף מעין „מעות חטין" לנצרכים ולא חסך מאמץ וטורח להקל על עניי עמו את מצוקתם. את רחשי לבו לבני עמו הביע אבא גם בתפילותיו. מי ששמע אותו מתפלל בימים הנוראים או בשמחת תורה ודאי מהדהדת

עוד באזניו מתיקות תפילותיו. ואף אני, מאז ילדותי שומעת אני את קול אבי בעת שהתפלל את ההלל.

אולם לא בלבד אצל בני קהילתו זכה ליקר והערכה על גודל נפשו וחכמתו הרבה. גם אצל הגויים, אצל הגרפים זכה לכבוד רב.

זוכרת אני, בעת שהגראף סמיאנסקי, שהתגורר בארמונו בחורוסטקוב זכה לאות הצטיינות מאת הקיסר פראנץ־יוסף, הוזמן אבא לשאת את נאום הברכה בשמו של הגראף לכבוד המטרופוליט שפטוצקי שהביא את אות ההצטיינות בשם הקיסר. אז נערך נשף מפואר בארמון הגראף ואבא ז״ל, ששלט בשפה הגרמנית שליטה מלאה נשא נאום בשם הגראף לכבוד המטרופוליט. בנשף נכחו אנשי אצולה רבים, נציגי השלטון המחוזי ואנשי כמורה נכבדים. נאומו של אבא זכה לשבחים רבים מפי המטרופוליט שפטוצקי ומה רבה היתה הפתעתו של אבא ז״ל, כאשר קם המטרופוליט לשאת נאום תשובה ואת דבריו הוא השמיע בשפה העברית: ואכן, שפטוצקי התגלה בימי השואה כאוהב ישראל והציל רבים מבני עמנו מצפורני החיה הנאצית.

אך חלילה לי לקפח את זכותה וזכרונה של אמא ז״ל. שהרי גם לה היה חלק נכבד ב„בית־הרב״. מקובל היה שאמי המנוחה, ה„רבצין״ השתתפה בכל חתונה ותפקידה היה „באזעצן די כלה״, לפני שהחתן מכסה את הכלה בצעיף, כלומר היא היתה יושבת ליד הכלה, כי בלי ה„רבצין״ „באזעצט מען נישט די כלה״. בשבת בבוקר, לעת תפילה עמדו אנשים ליד החלונות וברכו את הרבנית לכבוד השבת. ובחג ומועד המה ביתנו מרוב עם שרקדו ושרו יחד עם אחי אפרים ז״ל ושרו „הבן יקיר לי אפרים״.

בשנותיו האחרונות, עת ישב אבא בחיפה והיה רתוק לכסא־גלגלים לא פסק פומיה מגירסה, אך שמח כי נושם הוא אווירת ארץ־ישראל.

רוחו האצילה, שורה עלינו עד היום.

שרה הייטנר לבית ראטה

לדמות מרן הגאון רבי משולם ראטה זצ״ל

גדולי ישראל מתפרסמים בזכות תורתם ופועלים בכח צדקתם. הדור נזקק להם לדבר הלכה ושואב מהם שיקוי אמונה. ערכה של השפעת גדול התורה ברוחו הענקית גדולה מעוצם האושר שהביא בפתרון הספקות והשאלות שפשט והבהיר, שכן גדול שמושה של תורה יותר מלמודה. הלמוד כשהוא מתפרט לפרטים זעיר פה זעיר שם, מאיר נתיבות פרטיות, אך אינו משפיע את האורה השלמה של התורה.

הגאון נשא מעל הפרטים אל גובהה של תורה. כל פרטי התורה נשאבים מרוחו המקיף. כל ספק המתעורר לפניו מתקשר על עוצם ידיעותיו. הכל שופע אל הפרט הנידון. כך מופיע הגאון ר׳ משלם ראטה זצ״ל בתשובותיו הגדולות „קול מבשר״. כל התורה כולה זורמת אל כל שאלה, מגמרא עד מדרש, מהזוהר הקדוש עד מורה נבוכים, משו״ת אחרונים עד ספרי מוסר. ההיקף מבהיל את המעיין, השפע מקסים את הלומד, העומק מפליא את הקורא. אך אין בכוחם של ספרים לגלות את תפארת החכמה. את השלמות הגדולה החוברת ממדות ותכונות, מכשרונות וידיעות. לזאת יש להכיר את הארי החי, להתבונן אל מהלכי חייו, להקשיב אל פעימות לבו בצרתם של ישראל, לראות את מאור פניו בשומעו את בשורת ישועתם. להאזין לצלילים הנפלאים שהשמיע בתפלת נשמת כל חי כמו להביט בצערו הגדול על דבר תורה שנשמט מזכרונו.

שרה ראַטה

אפרים ראַטה ז״ל

העילוי מהורדנקה נחון בכוחות בלתי שכיחים והללו נשתעבדו ללא שיור לעמלה של תורה. שקידתו הנפלאה לא פסקה עד גבורות. עשרות שנים לא ישן בלילות ששי וראשון. תחילתו כסופו של השבוע — בשקידה. עינו החדה לא ידעה לאות, ושמיעתו לא כהתה. כל גופו של ר׳ משלם הוקדש לתורה ונצחה שמר על ליחו. את תחילת דרכו עשה בשמשו גדולים. הגאון מופת דורו ר׳ מאיר אריק זצ״ל אמצו לתלמיד מובהק. אהבת נפש נקשרה בין הרב ותלמידו. העילוי הצעיר מסתופף בצלו של הגאון ר׳ אברהם מנחם שטיינברג זצ״ל מבראדי. בהדרכתם של גדולי גליציה מישר הוא את דרכי לימודו, ובשקידתו העצומה הוא מוסיף ועולה לבקיאות בכל התורה כולה. בן 18 הוא נסמך לרבנות על ידי הגאון האדיר ר׳ יצחק שמאלקיש זצ״ל. לאחר שבועיים של משא ומתן בדבר הלכה הושיבו ר׳

יצחק בבית דינו להורות הלכה למעשה. ואז הכתירו בכתר תורה, בשבחים עצומים הכתובים על סמיכת רבנותו.

וכגודל תורתו רבה חסידותו. האדמו״ר הענק שבקדושה מטשורטקוב ר׳ דוד משה זצוק״ל גדלו בצלו מימי ילדותו והיה ממקורביו אנשי סודו הנאמנים. עשרים שנה נסע ר׳ משלם לחצרו של הרבי ושאב מלא חפניו יראת ה׳ טהורה ואש קודש. הגדול מצרנוביץ שמש גדולים רבי פנים ודמותם נחקקה בדמותו, ויהי — איש הלכה ומנהיג ציבור, צדיק וחסיד.

הוא התמיד במלאכת הקודש בכל עת, בתקופת מלחמה כבתקופת שלום, בשעת שלוה כבשעת יסורים. וכך הוא מקדים בפתח ספרו „באלוקים אהלל דבר אשר היה למשען לי בלמדי תורה מתוך יסורים, ובכל כוחי עמלתי ויגעתי בעבודתי בשדות התלמוד והפוסקים בשקידה רבה ובעומק העיון״. כדבקותו העצומה בתורה כן גודל אהבתו לאומה. צפיתו לישועה מביאתו למעשים למען ארץ ישראל וישובה. הוא נואם ומלהיב את קהילתו, כותב ומעודד את תהליך התקומה בארץ ישראל. צדיק הפועל עם א־ל. בגאון ותקיפות עומד הוא נגד המבקשים להניאו מפעולותיו למען התקומה. קהילת לבוב מציעה לפניו את כסא הרבנות בתנאי שיחדל לבטא דעותיו ברבים והוא מוותר על הכסא המבורך של העיר הגדולה אשר ישבו עליו גדולי עולם למען נאמנותו לציון.

מעולמו המרוכז בפסקי הלכה הוא מביט אל תהליך הגאולה ושמח לקראת אורות הישועה שבחזרת ממשלה לישראל. בתשובותיו מקום נרחב לשאלות שהתעוררו עם הקמת המדינה. בעיות שלא העסיקו דורות רבים צריכות היו להיקף תורתו הרחבה. ר׳ משלם נושא בזה. מדמה מילתא למילתא ממקומות רחוקים שמצאתם בקיאותו, ומוציא פסק הלכה לכלל ולפרט. עד ימיו האחרונים היה למשיב דורנו על בעיותיו הסבוכות.

מביאים אנו לפני העמלים בתורה את תכנית הלימודים שערך לפני למעלה מיובל שנים, מתוכה נשקפת גאוניות רוחו והיקפה הנפלא. הלכה ואגדה, חסידות ומחקר, שירה ודקדוק, חכמות העולם ודברי הימים חוברים לעולם אחד. כדמותו — רצה ליצוק רוחו בישיבה שהקים בחו״ל, אך צרות הגלות מנעו את המשך קיומה, והוא רצה לראות המשך מפעלו כאן, בארץ ישראל.

תשוקתו היתה לישר את דרך הלימוד של העמלים בתורה לדרכם של הראשונים. הבקיאות היא היסוד לבנין אמת של בן תורה. הוא הניח תכנית מפורטת לסדר הלימוד שיביא לבקיאות מקפת כל חלקי התורה, וזו מובאת לפניכם כאן. אמנם אין תכנית זו מתאימה למי שלא החל בה מילדותו, ברם רבה משמעותה גם לאלה. מתוכה נוכל להשקיף על דמות תלמיד החכם השלם. מה הן הידיעות הנצרכות לו. ולאורה נשתדל להוסיף ולקנות ידיעה בכל שטחי התורה.

תודתנו מרובה לר׳ מאיר היטנר נ״י נכד מפואר למרן הגאון שהמציא לנו את האוצר

המבורך הזה. סיפוריו על דמותו הקסימונו ואינו צורך לסדרם בראש החוברת. יישר חילו לאורייתא ויוסף ברכה ביגיעתו הרבה בתורה ואמונה.

צפניה דרורי

(מתוך דברי הקדמה לחוברת „לעמלים בתורה — תוכנית לימודים" מאת מרן הגאון רבי משלם ראטה זצ"ל, בהוצאת בית המחבר, חיפה, סיון התשכ"ג).

פנחס שרלג

בזה ניתנת האַבטוביוגרפיה של פנחס (פיליפ) שרלג, השמורה זה שלושים וחמש שנה בכתב־יד גרמני, ואשר שמה, שקרא לה מחברה, הוא „אחד מני אלף" ופירושו כפול. הפירוש האחד, כי אף שניתן פה תיאור חייו של יחיד, הרי דרך־החיים הזאת היא כמסכת חייהם של רבים, של אלפים, אם לא רבבות. חייהם של בני עניים בעיירות ישראל שנאבקו במסירות והתמדה על השכלה, מלאכה, אומנות, פרנסה בכבוד. הפירוש האחר, כי אם גם אלפים היו שנלבטו בעניים ונשאו עיניהם מערבה ונעו ונדו, הרי אך אחד מני אלף לא נפל חלל במעקשי־קיום אלה ובא למקום, שדימה למצוא בו משען ומבטח לגורלו. באמת, יש בסיפור הקורות אשר לפנינו מסיפורם של אלפים, שהיו כמופת ל־Self-made-man אשר לאור של אידיאל ההשכלה והאמונה במערב, יצרו שכבה שלימה של בני מזרח־אירופה שנטעו בבירות מרכזה של אירופה.

מחבר הספר, בן חייט שקנה לבו בכוחו השכלה ואומנות, והתגלגל ממקום למקום עד שנשתקע בוינה, שבה ישב מאז 1896 עד פטירתו ב־8 במאי 1928. בקי בספרות, שלח ידו בכתיבה, אך חיבוריו ותרגומיו לא פירסם ברבים, ואך בימי זקנה עמד לפרסם שורה של שירים ונתפרסם רק אחד (ב„יידישער טאָגבלאט" לבוב), כי סמוך לפרסומו נפטר לעולמו. הוא היה מנהל משרדה של הפירמה לאיוש קריזר וכמה שנים היה נוסע לכמה חדשים לסידור עניניה של הרוזנת לובומירסקי בפשמישל.

הוא אביהם של ד"ר מרק שרלאג, סופר גרמני־יהודי, — פירסם שירים, מאמרים, דברי ביקורת והידוע לקוראי העתונות הציונית („ולט" וכו') והיושב עתה בחיפה ושל לורנץ שרלאג, בונה מגדלי מים, פירסם אנתולוגיה של ליריקה פולנית, קבצי שירים וסיפורים („אנשים רגישים", „שרפת מגדל"), ד"ר היינריך שרלאג סוחר, עתה בשטוקהולם, מחבר מחקרי מדע; סבינה אשת ד"ר אליהו לוטוואק, משורר יהודי־גרמני.

האַבטוביוגרפיה הזאת עמדה להתפרסם ברבים בלשון חיבורה, ואוטו האוזר הנודע במחקריו בתורת הגזעים וכן בספריו לקורות ספרות העולם ובתרגומיו משירי העמים ושהתענין, מתוך עירוב של אהדה ושינאה, בעניני היהודים, התעורר לכתוב מבוא, השמור גם הוא בכתב היד. מתוך המבוא הזה אנו למדים, כי האוזר רצה לראות בחיבורו של רומן מיוחד במינו, רומן שענינו חיי אדם יהודי פשוט ומוכשר, שידע מתוך התחלות קטנות ביותר לכבוש לעצמו עמדה התואמת את נטייתו הפנימית. כדרכו ביקש גם כאן קו מבדיל בין ישראל ועמים כשם שבא כדרכו לבאר מתוך גילויים מסויימים של השאיפה הנועזת, שהיא סגולת היהודים, גידולה של האנטישמיות. לדעתו שרשו של כוח־השאיפה הזאת בגזע־ישראל, שאם כי לא נשמר בו הגובה של תקופת המלכים והנביאים הרי נתקיימה בו החיות של תקופת עזרא ונחמיה. הוא רצה, איפוא, לראות בחיבורו של רומן, על תכונתו ודרכו של הכוח הזה, כפי שהוא מגלם בהויה פשוטה, ישרה, נלבבת. דרישותיו מעם רומן כזה שלא יהיה בו כל צד של פאטתיות, כל תלונה, כל האשמה, אלא האמת כהויתה. אלפי יהודים היו יכולים לכתוב רומן כזה מתוך שהיו מתארים את חייהם או חיי קרוביהם בלבד. והנה משאלתו נתקיימה — מיודעו פ. שרלאג חיבר, בשנת 1910, כתב תולדות חייו, אם כי לא כדרך הרומן, הרי כדרך הדוקומנט ובשמירה מעולה על הפשטות והאמת. סיום־המבוא בדברים אלה: ייראו־נא חיי־היחיד הקטנים האלה כחלק מחיי־הכלל וכלל החיים של עם־ישראל ואפשר יתגלו מתוכם מקורות כוחו ביתר בירור משהם מתגלים בספרי חקר מחוכמים.

(מתוך הספר „רשמות", מאסף לדברי זכרונות, לאתנוגרפיה ולפולקלור בישראל. סדרה חדשה כ"ך שלישי. העורכים: יו"ט לוינסקי, דב שטוק. הוצאת „דביר" תל־אביב, תש"ז 1947).

העוסקים בצרכי ציבור

אשר ברוך קלאהר

בית משפחת קלאהר עמד במרכז העיירה, מול כיכר השוק בה היה נערך מדי יום ב' בשבוע השוק המסורתי, חוץ מימי החגים היהודיים או החגא שחלו בימי ב'. בית־קלאהר היה בית מידות רחב־ידים, בן 12 חדרים ופרוזדור רחב עבר בו לכל ארכו. שכנו בו הרבה חנויות ומחסן שהשתרע על כ־80 מטר וחלונותיו היו מסורגים בסורגי ברזל. שני פסלים של אריות־אבן פיארו את מבואות הבית. אריות־אבן אלה שימשו מקום משחקים לנוער העיירה: לרכיבה כעל סוסים או למחבוא לילדי העיירה. אך הפרוזדור הארוך של הבית שימש מעין פרלמנט זוטא ליהודי העיירה. ספסלים ארוכים היו קבועים

בו ויהודים באים־בימים, מוכבדים בקהל־עדתם, היו מתכנסים שם לדיון בבעיות שעמדו אז ברומו של עולם — הן עולם המדיניות העולמית והן עולם העיירה הקטנה ששמה חורוסטקוב. כאן שובחה או גונתה כל החלטה שנתקבלה במועצת הקהילה או במועצה העירונית. כל שמועה או רכילות הגיעו לספסלי „הפרלמנט" הזה, אך מכאן גם נמשכו החוצה חוטי הרכילות או השמועות והתפשטו לכל סימטות העיירה.

בבית קלאהר שכן גם הבאנק של משפחת קלאהר. היה זה באנק שידוע היה ביציבותו, בשמרנותו ובדייקנותו. הוא שימש כמקור אשראי לכל תושבי העיירה ולאיכרי הכפרים שבסביבה. באנק קלאהר היה הגדול והמכובד בין כל שאר הבאנקים שבעיירה, הודות לרזרבות הכספיות שהיו שמורות בו וכן הודות למוניטין הטובים שיצאו לו.

אולם עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עקרה משפחת קלאהר לווינה ושהתה שם עד עבור זעם — עד שנת 1918. אולם זמן קצר לאחר שובה מת עליה ראש המשפחה — ר' שמשון קלאהר והבן ר' אשר־ברוך נטל לידיו את הנהגת הבית על כל הסתעפויותיו. בניגוד לאביו, ר' שמשון שלא הצטיין בפזרנות ובנדבנות, החל ר' אשר ברוך ללכת בדרכו הוא.

עד מהרה נהפך הבית למוקד כל הפעילות הפילאנטרופית — הגלויה והסמויה. היה נותן „מתן בסתר" לכל יהודי נצרך, שירד מנכסיו ואשר כבודו האישי לא הניחו לבקש סעד בפרהסיה, שהרי רק תמול־שלשום היה הוא עצמו בין התומכים והמסייעים לכל נצרך. והנה בצוק העתים התהפך הגלגל ורבים נזקקו לעזרת הזולת. ור' אשר הבין לנפשם ותמך בהם בסתר. אך לא בלבד ביחידים תמך ר' אשר־ברוך, הוא הושיט עזרה רבה לקהילה ולא אחת כיסה הוא מכספו את כלכלת תושבי העיירה הנצרכים. לב רחב ויד פתוחה היתה לו וכל מושפל ודך מצא בו סעד ויד חמה.

ר' אשר־ברוך איש אמיד היה אך לא עשיר מופלג. הוא היה חוכר אחוזות של הפריצים, בהיקף של כאלף אקרים האחוזה, הכניס בהן מיכון של הימים ההם ועבודת האדמה נעשתה במכונות — בזריעה או בדיש. צוות העובדים המינהליים ורוב המשגיחים היו יהודים, שמצאו אצלו פרנסה בכבוד. יחסי אמון, הבנה וכבוד שררו בין ר' אשר ועובדיו השונים. גם האיכרים והמשרתים השונים, כמו הרכב ואח' אהבוהו ורחשו לו כבוד רב. איכר, כי פגשו בדרך הקביל את פניו בברכה ובמאור־פנים, הוריד בפניו את הכובע וברכו לשלום. לא מתוך יראה או פחד התייחסו אליו כך כל מכריו ועובדיו, כי אם מחיבה רבה שרחשו לו הכל. ואף־זאת ; סיכסוך כי פרץ בין איכר לחברו ביקשו את ר' אשר־ברוך לתווך ביניהם, ומראש קיבלו את הכרעתו. בימי ראשון בשבוע בא העירה (כי התגורר בחזותו מחוץ לעיירה) כדי לחלק תמיכה כספית לנצרכים. סכום כסף גדול נערם על שולחנו והוא היה מחלקו לפי הצורך, בימי החורף חילק עצים להסקה ולקראת חג הפסח — מצות, בשר, ביצים ליהודים מכובדים „יורדים", שרבים כאלה היו בעיר. אך כל אלה עשה בצנעה, בסתר כדי לשמור על כבודם בעיני עצמם ובעיני הזולת.

מעסקנות ציבורית גלויה סלדה נפשו של ר׳ אשר־ברוך. ידו לא היתה בכל „הקלחת" הציבורית, למרות ההפצרות הרבות מצד כל תושבי העיירה, כי יעמוד בראש הקהילה. אולם כשהגיעו מים עד נפש, בימי המשבר הכלכלי הגדול בשנת 1928, והגזרות של שר־הכספים הפולני גראבסקי, נאות אשר־ברוך להתייצב בראש והחל להזרים ממון ממקורות שונים לקופת הקהילה הרקה. כאמור כל הסיוע הכספי בא ממנו, אם בגלוי ואם בסתר — כגמילות־חסדים, או כהלוואה — שכן ידוע היה כי ההלוואה לא תוחזר עוד לעולם. אצילות אופיו מצאה דרכים שונות להושיט עזרה לנצרך. יהודי נצרך היה מקבל מהחנווני מצרכי מזון כאילו בהקפה ואילו את החשבון היה מסלק ר׳ אשר־ברוך מכיסו הוא, כל זאת, כדי למנוע מהנצרך רגשי דכאון, כי נזקק הוא לעזרה, ואולי האמין היהודי שקיבל את המצרכים אצל החנווני, כי כאשר ירווח לו יסלק את חובו, שהרי קרו מקרים כאלה, שהלווה פדה את חובו.

גם דרכים אחרות נקט ר׳ אשר־ברוך: הוא היה מסתייע בידידיו שהיו עוזרים לצורף או לשען שהגיעו עד פת לחם והיו מביאים חפצים לתיקון שלא היו שווים את שכר תיקונם, בכל פעם ע״י איש אחר ובתירוץ אחר — כמזכרת משפחתית, כדבר־ערך שעבר מדור לדור מאב לבן והשען או הצורף היה מתקנם ומקבל שכר עבודתו וכך הוא נעזר להביא לחם לביתו ועם זאת כבודו לא נפגע. כך נהג ר׳ אשר ונזהר בכבוד היהודי כי אציל היה האיש מאוד. דברים אלה ידועים לכותב השורות האלה, כי הייתי איש סודו ויועצו הפרטי בכל מיני עסקיו ושליחויותיו, למרות שהייתי צעיר ממנו בשלושים וחמש שנים. זכה ר׳ אשר־ברוך לכבוד, להערצה ולאהבה רבה מכל מיודעיו. הוא זכה להערצת כולם בעת שעמד בראש הקהילה ובעת שייצג אותה כלפי השלטונות. כולם ידעו להעריך את מידותיו, את אצילותו את ליבו החם והמיטיב. בעומדו בראש הקהילה הוא הוא אשר דאג לכולם, הוא פעל בשביל כולם ואף כי חלקו על דעותיו, ידעו מתנגדיו הפוליטיים להעריכו כערכו. בקהילה שיתף פעולה עם הצעירים, תמך בהם והיה גאה על עמידתם האמיצה ומלאת כבוד יהודי מול השלטונות העויינים. בחיוך סלחני התייחס כלפינו, הצעירים־„השקצים" כפי שכינה אותנו בלשון חיבה. אך הוא היטה אזנו לדברינו בעת שעל הפרק עמדו להכרעה ענינים חשובים.

כאשר הקהילה צריכה היתה לבחור ברב, לאחר פרישתו של הרב משולם ראט״ה ז״ל דרשו הצעירים כי דמי החזקה של הרב החדש ישמשו לרכישת הראטהאוז להקמת בית־העם שכה השתוקקנו לו. אז התייצב ר׳ אשר קלאהר לצד הצעירים באומרו, כי הקהילה מקבלת את הרב בשביל הצעירים שחייהם לפניהם. וכך היה. וכאשר פתח את נשף חגיגת „בית־העם" היה האיש מאושר, בעצמו קרא את הפרק מזמור „חנוכת הבית לדוד", נשא נאום מעניני דיומא ותרם את תרומתו הראשונה לסידור אולם אספות ורכישת ציוד חיוני לבית.

כך ניהל הוא את עניני הקהילה בתבונה, בנדיבות־לב וידו פתוחה לטובת כל יהודי

העיירה. כך התנהלו העניינים עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. אך לאחר חתימת הסכם מולוטוב־ריבנטרופ, צורף כידוע חבל ארץ זה, בו שכנה עיירתנו לברית־המועצות וחיילי הצבא האדום כבשו את העיירה. אז הוחרם כל רכושו של ר׳ אשר־דרוך, ביתו נלקח ממנו והוא התגורר עם אשתו בבית שכן, בחדר צר. ובנו ד״ר פבוס קלאהר תמך בהם. בן נאמן וראוי היה לאביו.

ומעניין, גם איכרי הסביבה לא זנחוהו, הם זכרו את טוב־לבו והשתדלו להקל עליו במצוקתו ומחסורו. אולם לצער כולם גברה על ר׳ אשר מחלתו — מחלת הסכרת — ממנה סבל שנים רבות ונפטר במטתו לפני בוא הרוצחים הגרמניים. ודווקא על אדם כמוהו נאמרו הדברים: חבל על דאבדין־ולא משתכחין.

ת.נ.צ.ב.ה.

מנשה פלנר

בשנת 1906 (או 1907) נאלץ היה המורה בבית־הספר בעיירתנו, אליעזר שכטר לעזוב את העיר. עשר שנים הוא שימש כמורה דת אצלנו ועשה חריש עמוק בשדה החינוך הלאומי בקרב בני הנוער בעיירה. אך האינטליגנציה הפולנית ראתה בעין רעה את פעולתו ולכן סולק. במקומו בא מנשה פלנר. כדרך כל מורה דת בימים ההם היה מ. פלנר מעוטר בזקנקן קטן, שנקרא בזמנו „קנובל ברד״, בלונדי וכולו היה כאפרוח שזה עתה התבקע מביצתו. בבואו לעיירתנו היה עדיין בחור צעיר. נשא לאשה את רילה בלום שאף היא שימשה כמורה בעיירה. היא זכתה לרוב שבחים על כושרה הפדאגוגי ושמה יצא לתהילה בין כל המורים שעבדו אתה יחד.

במרוצת הזמן היה מנשה פלנר לא בלבד מורה דת לילדי העיירה, הוא גם היה כאורים ותומים לכל האוכלוסיה היהודית הבוגרת. הוא ביקש לחנך את אבות התלמידים ברוח לאומית, לזקוף את גבם היהודי, שלא יהיו כ„מושקס״ בלשונו של הרצל. הוא עמד בוויכוח חריף עם כל מתנגדי הציונות הפוליטית שהחלה לכבוש את היהודים לאחר מותו של הרצל. אך במלים ובדיבורים בלבד לא סגי. כל רעיון דורש כלים אירגוניים כדי שיכה שורש. לכן הקים מנשה פלנר יחד עם חבריו את המועדון „שפה ברורה״ ששכן בדירתו שנשכרה אצל ישראל וולף האופה. אף קופה ייסדו כדי לא להיות תלויים באחרים. כך החלו ליצור יש מאין. בכ׳ תמוז יצאו חברי „שפה ברורה״ ממועדונם וצעדו בסך לעבר בית הכנסת. הצועדים היו סטודנטים ו„צופים״ — כדרך ה„צופים״ האנגליים — שהחלו אז להתארגן בעיירה. הם ענדו סמל „מגן־דוד״ בדש מעילם וכך הם צעדו לאזכרה לבית הכנסת. נער הייתי בימים ההם ולא ניתן לי לצעוד יחד איתם בשורות. לכן רצתי אחריהם מחוץ לשורה, אך לבית הכנסת גם אני נכנסתי. שם אמר חזן את תפילת „אל מלא רחמים״ וישראל יהודה פלדמן, אחד ממשכילי העיירה וציוני נלהב אמר קדיש.

אך בל נקפח את מאמציו של קודמו אליעזר שכטר, שהכין את הקרקע לקליטת הרעיון

הלאומי בקרב יהודי עיירתנו. מנשה פלנר המשיך בהעמקת הניר בו החל קודמו. יחד עם האחים חיים, יעקב ומשה פריש ועם המורה גלמן התמסרו להפצת הרעיון הציוני בעיירה.

במועדון „שפה ברורה" הוקמה ספריה ובה יכולת למצוא ספרי סמולנסקין, פינסקר, הרצל ופרץ וכן ספרים בשפת אידיש. קופסת הקרן־הקיימת התכלת־לבן נקבעה בהרבה בתים בעיירה ומרצים מטעם ההסתדרות הציונית פקדו את העיירה והשמיעו בה הרצאות על נושאים שונים שמשכו קהל רב. מאחורי כל הפעולות האלה עמד מנשה פלנר שלא חסך טרחה להצלחת הפעולה הציונית.

הרעיון הציוני החל לחדור לקהילות ונאבק עם המתבוללים למיניהם אומרי ההן לשלטונות. בתחילה ניהל את פעולתו מאחורי הקלעים, שכן היה פקיד ממשלתי ואת משכורתו כמורה דת קיבל מהממשלה ומלשינים לא חסרו והפולנים שנפטרו מאליעזר שכטר חשבו כי גם ממנו יוכלו להיפטר, אך תוחלתם נכזבה.

הפעולה הציונית התפתחה והתקדמה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה ופלישת הצבא הרוסי לאוסטריה. אז שותקה כל הפעילות ואף בתי־הספר נסגרו. למלשינים היה עתה כר נרחב לפעולה ואכן נאסרו מנשה פלנר, האחים יעקב וחיים פריש ויעקב טננבוים והועברו לקיוב. המלשין לא יכול היה להוכיח את אמיתות הלשנתו כי אנשים אלה פועלים לטובת השלטונות האוסטריים ומרגלים לטובתם ולאחר זמן מה הם שוחררו מכלאם עם שובם לעיירה רבה היתה בה השמחה, כי הוזמה הטענה שהיהודים מרגלים לטובת האוייב ועל עצם שובם של טובי בני העיירה שסכנה רבה היתה צפוייה להם.

לאחר שובו חידש מנשה פלנר במשנה מרץ את פעולתו שבימים ההם התבטאה בסיוע למגורשים. שהרי עם כל מפלה ונסיגה של הרוסים, נקמו הם קודם־כל ביהודים, התעללו בהם וגירשו אותם ממקום מושבם רעבים ובחוסר כל. אורגנו בתי־תמחוי בכל צומת־דרכים וחולקו ארוחות חמות למגורשים שהיו עייפים ורצוצים מהתלאות שעברו עליהם. לא אחת ספגו המתנדבים מכות מידי החיילים הרוסיים, אך מנשה התייצב כנגדם בקומה זקופה ולא נח ולא שקט עד אשר אירגון הושטת הסעד פעל ללא כל הפרעות.

עם התפוררות האימפריה האוסטרית עמד בראש הנאציונאלראט מנשה פלנר והוא כיוון את פעולת כל המוסדות היהודיים בתקופה ההיא. היה חבר ב„יד חרוצים" ניהל בהתנדבות את הקופה, תמך בכספו באנשים רבים, היה איש רעים להתרועע ואיש סודם של רבים בעניינים אינטימיים. הוא שימש כתובת לעזרה אישית־פרטית או כללית. בכל מקום בו דפק דופק חיים ציבוריים שם היה מקומו של מנשה. הוא ייצג את יהודי העיירה במועצה העירונית והיה שליח־ציבור במקרה גדול או קטן — ביקש, השתדל ואף איים על הפקידות הנמוכה, אולם השלטונות העריכו אותו ואת פעולתו ולא אחת נכונים היו לבוא לקראתו בכל מיני השתדלויות שביקש למען יהודי העיירה. גם האוכלוסיה הנוצרית התייחסה אליו בכבוד והעריכה אותו, כי ראתה בו נציג נאמן של הציבור. ואף עזר לא אחת לפולנים שפנו אליו בבקשות שונות.

הוא ידע לקרב רחוקים, קידמם בברכה והאציל עליהם מרוחו. שנים רבות נמנה על ראשי הקהילה והיה הרוח החיה בה. עם זאת חינך דור שלם ברוח היהדות הלאומית והשפעתו ניכרת היתה על כל חניכיו. יפה היה לראותו בין תלמידיו לשעבר, שבינתיים גדלו, התבגרו, נשאו נשים ונשאו בעול החיים הציבוריים של העיירה. אבל הוא התיחס אלינו כשווים לו, הערצנו אותו וידענו כי הוא יעמוד לימיננו בכל עת שנפנה אליו. על כל פעולה שביצענו הוא שמח בשמחתנו וסמך ידו על מעשינו. הוא היה לנו האוטוריטה העליונה ביותר. אך עם כל ההבנה והעדינות שטיפל בצעירים ידע עם זאת להיות גם תקיף בדעתו. שקל כל דבר לגופו של עניין ולא הושפע מאיש. באומץ, ביושר ובתקיפות חתר למטרה בה ראה טובת הציבור. לא נרתע מלרתום עצמו לכל מיני פעולות שלפעמים עוררו מורת־רוח אצל חלק מהציבור. זכור לי המקרה, עת קידשו את בית־הקברות החדש. אז מבעוד בוקר התייצב האיש בשער בית הקברות והתרים ככופר־נפש לכל חי כל איש ואיש שבא להיות נוכח במאורע הזה. אך חרף ההחלטה הברורה שנקבעה, כי התרומה תהיה שווה לכולם, הוא טען כי בעלי יכולת חייבים לתרום יותר משנקבע. הוא עצמו וכותב השורות האלה, שהיה תלמידו הנאמן והחביב עליו קבענו את הסכום שהושת על כל אחד ואחד. רבים התמרמרו, כי הרי הדבר נגד את המוסכם, אך לבסוף השלימו ובחיוך של מצייתים תרמו את תרומתם כפי שקבע מנשה פלנר. לאחר מכן נוכחו לדעת כי צעדו היה צודק ונכון. וכך נהג במקרים אחרים.

בשנות השלושים המאוחרות עת המצב היה בכי רע בעיירות היהודיות בפולין נזקקו רוב האוכלוסיה היהודית לקופת „גמילות־חסדים". בקבלם את ההלוואה הם התחייבו לפרוע אותה בתשלומים שבועיים קבועים, אולם בשל צוק העתים נבצר היה מהם לעמוד בהתחייבויותיהם. אז היה מ. פלנר מתהלך ברחובות ומנסה לשכנע, להסביר ולטעון, כי אי־פרעון החוב במועדו עלול להתנקם בכולנו, בכל יהודי העיירה, שכן במו־ידינו אנו משתקים את המכשיר הכספי היחידי העומד לרשותנו ושהוא לטובת כולנו.

בימי השואה — מספרים — נשאר האיש בודד וגלמוד, אשתו מתה עליו, בנו ברח לרוסיה מאימת הקגלסים הנאציים ואף בתו לא היתה עוד עמו. ואנשי העיירה, שכולם ידעוהו מימים עברו, שידעו וזכרו את הסעד והעזרה הרבה שהוא הושיט לכולם, הסתייגו ממנו, סגרו בפניו את הבונקר ולא נתנו לו דריסת רגל אליו, ובגופו של מנשה פלנר שכנה נשמה של אחד מל"ו הצדיקים שבזכותם קיים העולם. ת.נ.צ.ב.ה.

נתן קרפ־שטרנברג

אחד מל"ו הצדיקים היה גם נתן קרפ־שטרנברג. דמותו נחרתה בזכרוני מימי ילדותי, בהיותי כבן חמש שנים. קלסתר־פניו נצטר אז בדמיוני כשל ניקולאוס הקדוש המעניק מתנות לילדים בחג המולד. אולם הוא היה יהודי בכל רמ"ח אבריו, חסיד מחסידי טשורטקוב ועם זאת יהודי משכיל. טוב־מזג היה, חסיד נסתר, איש אשכולות

מרפא־חולים ואולי גם מחייה מתים. כי נתן קרפ לא התנשא על איש והיה לעזר לכולם. קלסתר פניו היה מיוחד במינו — עיניו היו עיני ילד תכולות ואישוניו ריצדו בחוסר שלווה, חיוך שובה־לב נסוך היה על פניו תמיד וזקנו ספק לבן, ספק צהוב, מרוב טבק וסיגריות. על אפו תקועים היו מצבטיים נוסח אמיל זולא או אנטון צ׳כוב, מוזהבים וסרט שחור נשרך מהם לכיס השמאלי של חזייתו השחורה. אך למען האמת צריך להוסיף כי את המצבטיים הרכיב רק כממלא מקום הרופא, כי במחלות־ילדים היה הוא הכתובת ולא הרופא המדופלם. אך לא בלבד „רופא" היה נתן קרפ. לעת מצוא היה גם שדכן, לץ ומתווך — הכול לפי צורך השעה. עם זאת, למרות מלאכותיו הרבות, לא ראה ברכה רבה בעמלו. כרופא מקובל היה רק בקרב מכריו, בני־משפחתו, ידידיו ו„אנשי־שלומנו". הוא היה „רופא כללי", כלומר מעין כל־בויניק לכל מחלות. מבחינה זו התחרה ברופא היהידי שבעיירתנו הד"ר אורערהאן ואף ברופא הנוצרי ד"ר גרך שיצאו לו מוניטין כרופא מומחה. אך ר׳ נתן קרפ נהנה מפופולאריות רבה ביותר בעיירה, שכן ביקורו אצל החולה לא היה כרוך בכל מיני גינונים שבהזמנת דוקטור ממש. אם את ר׳ נתן הזמנת לא צריך היית לשבת בבית ולהמתין לו כמו לרופא בעל תואר. הוא בא בכל שעה שביקשת. שנית, אף את הבית לא היית מוכרח לכבד ולנקות כלקראת בואו של רופא אחר. ר׳ נתן לא הקפיד על כגון אלה, הוא נכון היה לבקר בכל עת ובכל מצב היגייני בו שרוי היה ביתו של החולה באותה שעה. והעיקר — את שכר טרחתו סילקת לו כאשר הפרוטה היתה מצוייה בכיסך ואילו לרופא אחר — בו במקום חייב אתה לסלק את תשלומו. והרי זה הבדל גדול אצל יהודי — אם אפשר לשלם לרופא כעבור זמן ולא מיד בעת הביקור, בעת שהפרוטה לא מצוייה. אם פגשת אותו בעת תפילת שחרית או ערבית בקלויהז דשטורקוב, או סתם ברחוב, כאשר רץ מביקור אצל חולה ופנית אליו בלשון־מליצה: „מיין שייגץ איז עפעס נישט געזונט" („שייגץ" היה כינוי חיבה בפיו של ר׳ נתן קרפ, לכל צעיר שטרם נשא אשה), בלשון זו הוא היה פונה גם לנער או לצעיר חולה. אך לא בלבד תרופותיו, גם אורח דיבורו ופנייתו לחולה היתה להם השפעה טובה על ה„פאציינט" שלו. בראותו צעיר או ילד שוכבים במיטה היה פונה אליהם בזה הלשון: „הא שייגץ, לא רוצה ללכת ל,חדר׳, לכן הוא מתחלה, תנו לו שמן־קיק, עשו לו קומפרס, ומחר ירוץ כחץ מקשת לחדר בהע"ש". במקרה שלפניו היה החולה בחור מבוגר, היה הפזמון שלו אחר: „הא, שייגץ, צרות עושה לאמא שלו, איזו בחורה תאהב בחור חולה? הראה את הלשון! אמור „א"! נו, ודאי, הצטנן הבחור, ומה הפלא? תמיד מחליק על הקרח, מזיע ואחר חולה! עשו לו מסג׳ עם חומץ, שימו לו מגבת לחה על הצוואר, כסו אותו בכסת, יפה־יפה והעיקר שיזיע כהוגן!"

ר׳ נתן לא נהג גינוני רופאים, המעריכים עצמם עד־מאוד והשוהים אצל החולה אך דקות ספורות, רושמים את התרופה בלשון זרה, וכבר עיניהם יוצאות לקבל את שכרם ולהסתלק. לא כן ר׳ נתן, הוא ראה בחולה — עני או עשיר — את האדם החי. לאחר שבדק אותו היה משיח עמו ועם בני־ביתו, שואל וחוקר: מה שלום החותנת? והגיס

מה שלומו? מה חדשות אצל בני המשפחה? ואיך מתקדם המשא־ומתן בעניין השידוך של בת־הדודה? וכמה נדוניה מתחייב לכתוב? כי כידוע רחוקה הדרך מההתחייבות ועד סילוקה טבין ותקילין. בינתיים הוגש כיבוד קל בבוקר — כוס קפה עם „א אײערקיכל״, ואחר־הצהרים כוס תה עם מרקחת. יחס אישי, אינטימי זה מצד ר׳ נתן עודד את רוחו של החולה וסייע להבראתו. לפני עזבו, שוב הניח ידו על מצחו של החולה ומפטיר כלאחר־יד: אין דבר, יהיה בריא, אולם אל תשכח לשנן את פרשת השבוע והעיקר — להזיע! תרופותיו היו ודאי בדוקות מימי מתושלח: כוסות־רוח, עלוקות, חינין, אספירין, גלולות נגד כאבי־ראש, חוקן עם שמן או עם מלח, וכד׳! הדיאטה שהוא היה ממליץ עליה היתה: תה עם לימון, מרק גריסי־פנינים, כנף של תרנוגלת — כל אלה במקרה של מחלה קלה. במקרים חמורים יותר — חלב מהול במים, צנימים במרק־עוף וכו׳, ואכן, אם תרופותיו לא עזרו הרי הגיל הצעיר והזמן עשו את שלהם והמחלה חלפה כשם שבאה. ואם בכל זאת חלו סיבוכים במחלה אז הוא נעזר בתרופותיו הרבות, והן פעלו את פעולותיהן. ושוב היתה ידו של ר׳ נתן קרפ על העליונה. אך אם חלילה החולה „התעקש״ ולא רצה להבריא או אז הכול בידי שמים, והתרופות הן מסוג אחר לגמרי: צריך להשתטח על קברי האבות, להתפלל ולהתחנן לפני ארון־קודש פתוח בבית־הכנסת וריבון העולמים ישמע את הקול וישועת האל הרחום לא תבושש לבוא. ר׳ קרפ שוב ניצח.

זוכרני, בילדות, כאשר חליתי באדמת, השכיבו במיטתי את כל ילדי הבית ואף את ילדי השכנים, כדי שכל הילדים יידבקו במחלה ויחלו בעת־ובעונה אחת. שכן מיום הדבקת המחלה ועד הופעתה חלפו כשבועיים־שלושה והיה כאשר אחד הילדים הבריא, נפל אחיו מיד למשכב. אך כיוון שר׳ נתן רצה לחסוך מהאמהות צער, טרחה ועגמת־נפש הרי מוטב שכולם יחלו בבת־אחת. ואכן, כך היה הנוהג בבתים רבים בעיירתנו, והיתה שמחה ליהודים... בבואו לבקר את הילד החולה היה ר׳ נתן צובטו בעכוזו, או מושיט אצבע משולשת או לשון ועל האמהות פקד לבשל „קרפלאך מיט מילך״. מחלה זו וכל מיני כאבי־בטן היו מומחיותו, הוא „שחה״ בהן כדג במים. למיחושי בטן רשם „ווערים קרויט״, שכן טען כי סיבת המחלה הם תולעים ומשום כך צריך למרוח את הבטן בנפט. עיני כל האמהות היו נשואות אליו כגואל ומציל, כי היה ידיד לכל בית.

מבחנו של ר׳ נתן קרפ היה — כאשר הפאציינט היתה אשה, בייחוד אשה צעירה (ילדה קטנה היתה בעיניו כילד, ולא נתן דעתו על מינה). לא כן אשה. ליצני הדור אמרו, כי הוא „חמור־אייזל״ — כלומר נוטה מאוד אחר שמלת אשה, ועוד הוסיפו ואמרו: „אז ער איז געכאפט אין עסק״ — רמז לנהייתו אחר נשים צעירות. והוא אז איש בגיל העמידה. וכאשר נמנע היה להזמין את הרופא לעתים קרובות לחולה — בשל התשלום הגבוה שרופא היה דורש — היו קוראים לר׳ נתן קרפ, והוא היה נענה ברצון ובחפץ־לב להזמנה כזאת. אז באה שעתו, והרי למען האמת ייאמר כי רחשו לו אמון רב והוא עשה כל שביכולתו כדי להביא מרפא וצרי לחולה.

לא, אשה כי חלתה, לא פטר אותה כגבר חולה, כלאחר־יד אדרבא, הוא היה בודק וחוזר ובודק „בכוונה־עליונה" כל אבר ואבר שלה אם התאוננה החולה על דקירות בחזה, היה ר׳ נתן ממשש בידיו את המקום הכאוב ואף את כל גופה לאורכו ולרחבו, ועיניו נעוצות בגוף הצעיר, כאילו ביקש לרפאו בעיניו בלבד. בעיקר בדק ב„אמנות" ובקפדנות יתרה את איזור הכליות, ממשש כאן ושם, כי הרי כליות לפניו... ועיניו מביעות רוך והנאה. אצל אשה חולה היה מופיע לביקורים אפילו משלא נתבקש לכך, ועשה זאת רק בשל דאגתו היתרה לשלום הפאציינטית שלו, לכן זכה לכינוי חיבה „חמור־איזל".

פיקח היה האיש ותמיד מצא אימרה או פסוק קולע לנסיבות, כדי להפיג צער מלב הסועדים את החולה. הוא אהב את הבריות ורצה להקל עליהם ככל שידו משגת. לשיא הפראקטיקה הרפואית שלו הגיע בסיום מלחמת העולם הראשונה. אז, בהתקרב הרוסים לעיירתנו ברח ממנה הרופא היחידי שישב בה ובשל שיבוש הדרכים על ידי גייסות הצבא נבצר מאתנו להביא רופא אחר לעיירה. ואז התגלה ר׳ נתן קרפ במלא שיעור קומתו. הוא לא נטש את משמרתו, אף־כי היה כבן שבעים שנה ויומם ולילה נענה לכל קריאה, לכל פנייה שפנו אליו להושיט עזרה לחולה. והרי ההתרוצצות מחולה לחולה היתה אז למעלה מכוחותיו. אולם ר׳ נתן, למרות שלא נשבע שבועת היפוקראטס, כרופאים בעלי הדיפלומה, עשוי לשמש כמופת לקיום ולמימוש שבועה קדושה זו, בדאגתו הנאמנה לכל חולה.

ציינתי לעיל, כי באופיו של ר׳ קרפ היתה נימה של ליצנות. אך חלילה לנו לפרש זאת כגנאי לו. משבא יום דפגרא כגון פורים, היה ר׳ נתן קרפ מתחפש בדמויות שונות וכל זאת, כדי להרבות צדק. פעם הוא התחפש כמנפרד או כ„רביזור" או בדמות אחרת ובתחפושת זו עבר מבית לבית ואוסף תרומות־כסף לעניים. אך עד מהרה עברה השמועה בעיירה כולה כי ר׳ קרפ מחופש כאחת הדמויות המוכרות, רוכב על סוס ופוקד כל בית לקבץ נדבות לקראת חג הפסח הקרב ובא, ואיש־איש תרם כנדבת לבו אך העמידו פנים כאילו אינם יודעים מי האיש העומד לפניהם המבקש תרומות. שלא כמחופשים אחרים שאף הם ביקשו נדבות, נפתחה לפני ר׳ קארפ כל דלת נעולה וכל תרומה ניתנה בעין־יפה. מעשי־ההתחפשות של ר׳ נתן שימשו נושא לשיחה ימים רבים בפי כל תושבי העיירה.

כידוע, כל מלחמה מביאה בכנפיה מגפות. ואף עיירתנו לא נוקתה מהן. בשנים 1915 — 1917 פרצו בעיירתנו מגפות שונות. אז רק ר׳ נתן קרפ עמד על משמרתו ופעל ללא ליאות למען החולים הוא היה משענתם של רבים בטרם לכתם לעולמם. ואף זאת: בימי מלחמה, חייב היה הרופא להודיע לשלטונות על פרוץ כל מגפה ומחלה, ואז היו השלטונות לוקחים את החולים „תחת חסותם", לבתי־חולים צבאיים, כדי לבודד את החולים ולמנוע את התפשטות המחלה, ואף ביקור אצל החולה כזה היה בחזקת סכנה. והרי רק מעטים חזרו מבתי־החולים הצבאיים, כי לרוב הורעלו שם ולא זכו לטיפול ראוי.

אך ר׳ נתן קרפ הערים על השלטונות ולא היה מודיע להם על החולה וטיב מחלתו.

ובצנעה ובסתר הציל נפשות רבות מידי השלטונות הצבאיים וממוות בטוח. והאיש הזקין ונשבר מרוב צער שראה סביבו.

לאחר הימים הקשים האלה נפל על משמרתו, כלוחם בקרב.

זכרו של ר' נתן קרפ לא מש מלב תושבי העיירה ומעשיו מועלים על נס עד היום הזה.

ת.נ.צ.ב.ה.

יעקב ברמן

השם יעקב ברמן היה בעיירתנו זהה עם המושג ציונות. לא תתואר ציונות בלי דמותו של האיש יעקב ברמן. הוא שימש כיושב־ראש נצחי בכל אסיפה ופגישה ציונית בעיירה. הוא היה סמל היציבות בחיים הציבוריים והלאומיים. תקופת הכרותי אותו משתרעת על פני שלושים שנה, עד יום עלייתי ארצה. מימי שנות ילדותי הוא היה בעיני ההתגלמות והנושא של הרעיון הציוני. אף־כי מקצועו — נפחות — היה בשנים ההן כמכרה־זהב לכל העוסק בו, הוא יעקב ברמן לא שקד ולא התמסר לעבודתו. לא אחת נטש הוא בצהרי היום את סדנתו, וכבר הוא אץ־רץ לאסיפה ציונית כלשהי כדי לשבת בה בראש ולנהלה. והדבר היה מובן בעיניו, כאילו אך לשם כך נוצר. הוא יצק מים על ידיו של חיים פריש, האיש ששימש הפוסק האחרון והסמכות העליונה בחיים הציבוריים והציוניים בעיירתנו. והרי אין לך דבר מובן־מעצמו יותר מאשר לראות את חיים פריש נואם באסיפה ויעקב ברמן יושב לצידו, כיושב־ראש. ואין לקנא באיש שינסה ויעיז להציע יושב־ראש אחר במקום יעקב ברמן. כל מועמדות נידונה מראש לכשלון והנכשל חייב היה להיות מוכן לשאת אף בתוצאות כשלונו. כלומר, „החתרן" זכה בכינוי „רוצר" מפיו של חיים פריש, ולא עוד אלא שכולם התיחסו למועמד הנכשל כאילו בגד חלילה ברעיון הציוני וחש עצמו כמוצא מהמסגרת אליה השתייך עד כה.

יעקב ברמן שהיה בור ועם־הארץ מדאורייתא, היה התנא דמסייע של חיים פריש ושכרו כאמור — יושב־ראש של כל אסיפה בעיירתנו. במלאו תפקיד זה היה לובש חליפה שחורה, עונב עניבת־פרפר שחורה ואז היה נראה כדמות מעולם רחוק ומוזר, כאילו לא היה בשר מבשרה של העיירה, כאילו לא היה יעקב ברמן הנפח. אך את תפקידו מילא כראוי, כאילו יצא יושב־ראש מבטן אימו. אם חיים פריש סימל את השכבה המשכילה־האזרחית של עיירתנו, הרי ייצג יעקב ברמן את הפועל, השוליה ואת בעל־המלאכה, ועם זאת נמשך הוא אל העילית של העיירה.

את תפקידו כיושב־ראש מילא במלא הרצינות והחומרה. הוא לא נשא פנים לאיש, אפילו לא לחיים פריש, ואם ניסה זה לקרוא קריאת־בינים באמצע האסיפה ולהתערב בניהולה היה יעקב משתקו, ככל משתתף אחר. וחיים פריש חייב היה לקבל עליו את מרותו של ברמן. היושב־ראש אפילו לא נרתע מלסלק איש מאסיפה אם לא שמע בקולו,

כי ברמן ניהל את האסיפה בתקיפות ובמלא כובד־הראש. לכן, לא ייפלא, כי לאחר אסיפה, בה הושתק חיים פריש, התבדחו הבריות ואמרו כי הגולם קם על יוצרו! יעקב ברמן היה תופעה מיוחדת במינה. בגלל תפקידו שכח את מעמדו האמיתי ולא הבין הערכת הבריות אותו.

הוא היה מראשוני הציונים־הפועלים בעיירתנו, עוד טרם נודע שם „פועלי־ציון" ברחוב היהודי. הוא שירת את הרעיון והתנועה הציונית בכל נפשו ומאודו, באונו ובהונו. אולם במשך הזמן קם דור חדש „שלא ידע את יוסף" ולא רצה להכיר ביעקב ברמן כנציג, כיושב־ראש ציוני. לאחר שחיים פריש גוייס לצבא הועמד הוא בראש התנועה, אף־כי יש לציין כי בשנות המלחמה שותקה כמעט כליל הפעילות הציונית.

לאחר המלחמה באה העת להסתלקותו של יעקב ברמן מהבמה הציבורית הציונית. „שירת־הברבור" שלו כיושב־ראש היתה לאחר הכרזת סן־רימו. אז החלו שליחים ומרצים לעבור על פני עיירות פולין ולהחדיר את רעיון „קרן־היסוד" בקרב התנועה הציונית. נואם כזה מטעם המרכז הגיע גם אלינו. נקראה עצרת־חגיגית, שהקהילה קהל רב, שרק לעתים רחוקות התאסף בעיירתנו באסיפה. עתה הגיעה שעת מבחן ליעקב ברמן. דעת הצעירים היתה, כי את נאום הפתיחה על עניני־דיומא צריך לשאת אחד הצעירים מתוכנו. בתחילה תמכו בצעירים כל האירגונים, חוץ מהציונים הכללים שאמרו, כי אין להלבין ולבייש את יעקב ברמן העומד בראש הציונים מאז הופעתם בעיירה. יהא זה חטא ללא כפרה אם הוא יודח מתפקידו כיושב־ראש האסיפה החגיגית הזאת. אולם אנו הצעירים עמדנו בתוקף על דעתנו ואף נתמכנו על־ידי האינטליגנציה המקומית. כמוצא של כבוד הצענו הצבעה חשאית בה יוכל כל איש ואיש להצביע לפי מצפונו והכרתו והיא לא תרתיע מהצבעה אנשים שפעלו עמו שנים רבות. אולם הצעתנו לא נתקבלה ונערכה הצבעה גלוייה. אותה שעה עמד יעקב ברמן בצד, כאילו היה שרוי בחלל ריק, אך עיניו בלשו ושוטטו על פני כל הנאספים לראות מי ירהיב עוז לנטוש אותו בשעת מצוקה ולבגוד בו. ואכן, לא יכלו האנשים, שהכירוהו שנים רבות, לשאת את מבטו, את הבעת עיניו שהביעו חרון ותחינה כאחת והצביעו שוב בעדו. הוא נבחר שנית, אך ברוב קטן. וזו היתה האסיפה האחרונה בה ישב־ראש. יותר לא הוסיף עוד להציג את מועמדותו, שכן ידע והרגיש כי חלף זמנו. אף־על־פי־כן הוא לא נטש את התנועה ואף הוסיף למרות מצוקתו הכספית לתרום לקרנות התנועה ונטל על עצמו כל מיני תפקידים שהוטלו עליו. יהודי פשוט ונאמן היה — כסנה הבוער באש ואיננו אוכל.

ת.נ.צ.ב.ה.

החזן גדליה פינק

כבחלום אזכור את האיש הזה, גדליה פינק, שקולו הערב והצלול ריתק במשך שנים רבות את יהודי העיירה בתפילתם בשבתות ובמועדים, בסליחות ובתקיעת השופר.

הוא היה חזן בבית־הכנסת הגדול שבעיירתנו. אף־כי פרנסתו באה לו מסחר עורות של חיות־טרף בירידים, הרי בעיני כול היה גדליה פינק חזן העיירה. ולמרות שביקרו בעיירתנו — כמנהג הימים ההם — חזנים שונים והתפללו בשבתות בבית־הכנסת וביניהם זיידל רובנר עם להקת המשוררים שלו, אין להשוותם לתפילתו של גדליה פינק. תפילתו היתה מיוחדת במינה, לבדו ללא משוררים סביבו, עמד האיש ליד העמוד ושיטח תחינתו לפני קונו בקולו הערב והצלול. בשבת, עת הושלך הס בכל העיירה הדהד קולו מקצה ועד קצה, תפילתו כבשה את חלל העולם ואפילו איש שלא ידע פירוש המלות, בשומעו אותן יוצאות מפיו של החזן גדליה, הובנו והוגשו כאילו נתחברו למענו במיוחד. בהתפללו את הברכות שבת: „מזמור שיר ליום השבת", ובסיימו ב„עוד ינובון בשיבה, דשנים ורעננים יהיו", חשת כי כל ציפורי־שיר, כל עוגבי העולם מפארים ומהללים את שם קודשו. נדמה היה, כי העולם כולו לא נברא אלא לשם כך בלבד, שגדליה החזן ישבח ויודה לבורא העולם... בשמעך את גדליה החזן רטט עבר בעצמותיך, הוד והדר הקיפוך, בכל רמ"ח אבריך חשת את בקשת הרחמים, בתפילה „עלי ועל שולחי" שהתפלל גדליה בלחן עצוב וערב.

כאשר גדליה החזן ניצב ליד העמוד ונשא תפילתו פסקו כל השיחות והדיבורים בין המתפללים. קולו המתוק כבש את הלב והמוח, בהאזינך לקולו נישאת על כנפי רננים. תפילתו שהיתה בבחינת „כל עצמותי תאמרנה" גרפה אותך והעבירה אותך לעולמות רחוקים, שיכרה אותך בלבביותה ובחמימותה, ונסחפת איתו בשבח ובהלל רוממות אל. גם הצעיר ש„התפקר" קמעה ולא נמשך עוד כאבותיו לבית־הכנסת נכבש בחבלי קסם בשומעו את תפילתו של גדליה. קולו היפה, העמוק והטהור חולל בו מעין „מהפכה פנימית" עוררה בו נימים נעלמים, כי לא היתה זו תפילה שיהודי אומרה בדרך שיגרה, היא היתה שיר, הימנון לריבון העולמים, שהבקיע והגיע לרקיע השביעי. אך לא בלבד המתפללים בבית־הכנסת, גם העוברים־ושבים בחוצות העיירה בהגיע אליהם הד שאגתו של גדליה החזן עצרו נשימתם והאזינו בחרדת קודש לתפילה זו שהיתה שבח והודיה לאל העליון.

מראש־חודש אלול, לקראת הימים הנוראים היה גדליה החזן משנה כליל את אורח־חייו. האיש בכל ימות השנה עסוק וטרוד היה בדאגות־הפרנסה, בסחר־עורות ובנסיעה מ„יריד" ל„יריד", בבקשת גמילות־חסד לימים אחדים או בדאגה לפרעון שטר — עתה לקראת הימים הנוראים פשט את גשמיותו ונעשה שליח־ציבור של קהילת היהודים כולו. ימי ה„סליחות" הגיעו. לב מי לא יחרד? נפשו של מי לא רעדה לקראת יום־הדין הקרב ובא? בהתפללו את ה„סליחות" הביע גדליה רחשי־ליבם של תושבי העיירה היהודיים זקן, צעיר, נשים וטף. בכי עצור נשמע בבית־הכנסת כאשר ר׳ גדליה ביקש סליחה ומחילה בשם קהל־עדתו. תפילתו ודאי הבקיעה הרקיעים, בהביאה לפני כסא־הכבוד את תחינתם ובקשתם של שולחיו. כל מילה שיצאה מפיו רוויה היתה אנחות, תפילות ותחנונים של יהודי העיירה בעת מצוקתם וענותם. כך ניצב ר׳ גדליה חזן לפני התיבה וקולו הצלול,

העמוק והערב מוציא את קהל מאזיניו מגשמיותם ומעבירם לעולמות עליונים, לעולם שכולו זוך, תפילה ואמונה.

ר׳ גדליה החזן היה גם בעל־קורא בחסד עליון, וכאשר עלית לתורה וגדליה חזן אמר „וידבר משה" וגרונו נטוי כלפי מעלה, כאילו עמד על הר סיני, דומה היה לך כי אף אתה עולה יחד איתו בענן ועומד במעמד הר־סיני ומסביבך אתה שומע קולות וברקים. זה היה כוחו הסוגסטיבי, שידע להעלות אותך בשעת קריאת־הפרשה לעולמות עליונים, עד להתפשטות הגשמיות, ונדמה היה לך כי מרחף אתה בין שמים לארץ, וכלל לא איכפת היה לך באיזו „עלייה" זכית: ב„שלישי", „שישי" או חלילה „רביעי".

מספרים, שבעת חגיגות־משפחתיות שונות, אליהן היה מוזמן, כגון לברית־מילה של רך שנולד, במקום להביט על כסאו של אליהו הנביא, פטרונה של היולדת, לפי האגדה, תקעו כל המסובים עיניהם בגדליה, כי נסחפו עם קולו האדיר של גדליה, שאמרו את הברכות בשעת טקס זה, כאילו בגדליה החזן התגלמה דמותו של אליהו הנביא, לשעה קלה.

ר׳ גדליה היה גם בעל־תקיעה בקי ורגיל. הבריות אמרו, כי אין צל של ספק שתקיעותיו מבלבלות לחלוטין את השטן, ולא קרה כי גדליה צריך היה לחזור על תקיעתו. הן יצאו מן השופר משופרות והשטן מעולם לא הצליח לחדור לתוכו. ואם חלילה בהלוויית מת מכובד נשא קולו והתפלל את „אל מלא רחמים", לא יכול היה קהל־המלווים לעצור בעד דמעותיו, חשת כי מלאכים טובים משכיבים את הבר־מינן בקברו וסוככים עליו בכנפיהם, כדי שימצא מנוחה נכונה לעולמים. אך כאמור, הוא היה אורח מכובד, בשמחות וחגיגות וידע להשרות מרוחו על־ידי זימרתו רוח עליצות וחדווה על כל הקרואים. אנשים שמעולם לא נתנו קולם בשיר, בשומעם את גדליה שר הוקסמו מקולו ולא חשו כי אף הם בין השרים, אפילו רקדו בדבקות ובהתלהבות.

כלום יפלא הדבר, כי אנו תושבי חורוסטקוב לא היינו מחליפים אותו בשום פנים בחזן אחר ויהיה המפורסם ביותר! ולעג הגורל היה כי ר׳ גדליה החזיר את נשמתו לבוראו ביום א׳ דראש־השנה ועלה כצדיק לישיבה של מעלה. הוא נפטר ביום בו הצטיין תמיד כשליח ציבור, השוטח את תחנוני כל בית ישראל לפני כיסא הכבוד. אכן, ר׳ גדליה היה שליח־צבור נאמן, תמים וישר עם אלוהיו.

יהי זכרו ברוך!

שלום שמש

בכל עיר ועיירה בתחום המושב היהודי היו שמשים, ששימשו בתפקידים שונים: שמש, שהיה יד ימינו של הרב המקומי ומילא שליחויותיו בין בחול ובין בקודש: שמש של בית־הכנסת או של קלויז ובית־המדרש; שמש ועד־הקהילה או סתם שמשים לכל מיני שליחויות, והיו יהודים שמחמת עוני וחוסר פרנסה נאחזו בשמשות אף בדרגה

התחתונה שלה. שום צנז או סמיכות מטעם סמכות כלשהי לא דרושים היו כדי לתפוש משרה זו.

שמשה של קהילת־יהודי חורוסטקוב היה שלום גולדנברג. הוא היה שמשו של הרב המקומי ושל בית־הכנסת הגדול. הוא דאג לנקיון כללי של בית־הכנסת, למצבן התקין של הנברשות (אנגליכטר בלעז), הוא ציחצח הספסלים והשולחנות, הוא היה הכרוז והמבשר את שעת הדלקת נרות־שבת וקביעת שעת התפילה. עם דמדומי־ערב, ביום שישי היה עובר שלום שמש בסמטות העיירה וקורא בקול: „אין שיל אריין״. קולו הצלול והחזק הדהד בכל העיירה, מקצה ועד קצה ותרועת חצוצרתו היה נקיה ולא צרמה את האוזן. אחריו נכרכה להקת ילדים מסימטה לסימטה וסופגים לתוך נשמתם הצעירה את אוירת מלאת ההוד ויראת הקודש של כניסת יום השבת עליו מכריז השמש. יכך עבר ר׳ שלום לאורכה של העיירה והזאטוטים מלווים אותו בקולותיהם הדקים „אין שיל אריין!״

שלום לא היה שמש סתם, הוא היה פיקח ותקיף. השמשות שלו הקיפה את כל תחומי החיים של יהודי העיירה, הוא שלט וניצח על כל המוסדות: הוא היה שמשו של בית־הכנסת ושל הרב, של חברה־קדישא ושל ועד־הקהילה, הוא נכח בחתונות ובברית־מילה ורחמנא־ליצלן בלוויית מת. ויאמר לזכותו, כי ידע להתאים את הליכותיו לנסיבות השונות ולא לחרוג מתחומיו.

מי מזקני העיירה אינו זוכר את לילות הסליחות, עת היה משוטט בפנס גדול בידו, ומעורר את עדת ישראל קדושים לעבודת הבורא. לא היתה זו קריאה סתם, אלא מעין שליחות הבאה להכין את בני ישראל לקראת סליחה ומחילה. בעוד הד קולו הערב נישא בחשכת הלילה בחלל העיירה, היה עובר מבית לבית ונוקש שלוש נקישות בדלת בפטיש העץ שבידו ומעיר את שוכניהם לעבודת הבורא.

קריאתו היתה כשלעצמה הלל ושבח ליתברך שמו, ולא היתה פחותה מאמירת הסליחות עצמן. את מלאכתו לא עשה רמייה, הוא דקדק והקפיד על כל תו של הזמר ועשייתו היתה באמת ראוייה לשמה. וכך עבר, בכל לילות הסליחה — בלי לשים לב לגשם ורוחות — ועורר את בני עדתו לסליחות. לא קרה שבמשך עשרות שנות שמשותו יחסיר לילה אחד וקולו לא יישמע כעדת מנגנים שלמה. הוא ידע יפה־יפה את מקצועו ואת תפקידו. ליד בתי הפרנסים ונכבדי העדה, היה ערך קונצרט שלם, כן ידע יפה את תפקידו בשמשו את שולחן החתן ביום החתונה, ידע להחניף בכנויי חיבה לשושבינים ולבחורים הצעירים, וקודם־כל לחתן עצמו, שכן חתן דומה למלך. שאגתו „דא גייט הבחור, הלמדן המופלג, בן הנגיד המפורסם, פאר עדתו, מחמד הבחורים, שיץ!״ ולאחר החתן, חילק הלל ושבח לכל הבחורים הקרואים, לאיש־איש לפי אופיו ומעמדו. ולא היה שיחזור על אותן מילות השבח פעמיים, אפילו מספר הבחורים הגיע לארבעים! במשך שעות עמד שלום על הכסא ופיו מפיק שבחים לכל אחד ואחד מן הקרואים. קולו החזק הדביר את הרעש והמהומה שהיו בנות־לוויה של כל חתונה יהודית בעיירות, ואיש־איש ציפה במתיחות אך בסבלנות עד

ששלום השמש יכבדו בשבח הראוי לו. בתעלול מחוכם הביא את הבחורים שיתחרו ביניהם, תורו של מי יגיע קודם לשבח, וכך הירבה איש מאחיו בזריקת מטבעות־כסף לצלחתו של שלום, כדי לזכות בשבחו של ר׳ שלום שמש במעמד חגיגי זה.

ולהבדיל, בהלוויית וקבורת המת. ר׳ שלום לא היה מפלה בין עשיר לעני, בין בעל־בית ושכיר־יום. כשמש חברא־קדישא ניצח על הטקס, לובש איצטלא של אבל ועושה עם המת חסד של אמת, ואין לנגדו אלא יהודי שהלך לעולמו. הוא הורידו ממיטתו והשכיבו כשרגליו כלפי הדלת, כדין, מדליק למראשותיו שני נרות בפמוטים של שבת, ומלווה את הבר־מינן לקברו הכרוי, בלי לשכוח לציידו לדרכו. „דערלאנג די שארבלעך״, מקפל את טליתו ומדקדק בכל הפרטים כדי שיעשה עם המת החסד האחרון, עם סתימת הגולל מבקש הוא בשם כל בני משפחתו, קרוביו, ידידיו ומכריו — והרשימה ארוכה למדי — מחילה וסליחה ממנו. אפילו בשם קרובים רחוקים שאי־פעם נפגשו עם המת ביקש הוא מחילה. „דער פעטער זכריה בעט ביי דיר מחילה״, „די מומע יענטה בעט ביי דיר מחילה״, „דיין שוועסטער־קינד קרוינה בעט ביי דיר מחילה״ און זאלסט זיין מליץ יושר אויף יענער וועלט״. הוא אינו שם־לב ליהודים הממהרים לחזור לעסקיהם וממשיך לטפל ביתומים: „קוק אריין אין סידור, און זאג קדיש, ויי איז מיר!״ ולאחר אמירת קדיש, הגיע טקס קבורת המת לשיאו. ר׳ שלום ניצב לאמר את תפילת „אל מלא רחמים״. הוא ידע יפה להתאים את קולו והבעת פניו למעמד זה. בכל נפשו ביקש שהסיום יהיה מרשים ולהביא את כל קהל המלווים לבכי.

הלכי טקס אלה אמורים כשהנפטר היה יהודי פשוט, „מכל ימות השנה״, אך ידי תקצר מלתאר כשלפניו היה מונח אחד מנכבדי העדה! מניין שאב שלום שבחים כה רבים לנפטר כזה? שבח רדף שבח ותהילה רדפה תהילה, והרי כל אלה היו רק אפס קצהו משבחיו של נפטר מנכבדי הקהילה. נראה, שאף לרגע לא שכח שלום השמש, כי הנפטר המכובד השאיר אחריו אלמנה ובני־בית רבים והם עודם בחיים...

את מעמדו של היהודי, אם הוא בעל־בית מכובד או לאו, הוא לא שכח בכל ימות השנה, בעיקר ערב יום־הכיפורים, בהגיע תור המלקות. מבוקר עד ערב עמד לו שלום עם רצועת עור ביד וחיכה לבוא המתפללים לשעת מנחה ואחר פונים לפינה המיועדת לספוג את 39 המלקות ששלום שמש מונה להם אחת ואחת. עינו הבוחנת הבחינה היטב בין קאפוטת משי וקאפוטה מבד פשוט וידע ממי יש לצפות לתמורה הוגנת בעד „מצוותו״. מלקותיו את היהודי בקאפוטת משי המופשלת, לא היו אלא מעין לטיפות, אך איש לא יאמר שהיהודי לא ספג המלקות כדין.

ומי ישווה לשלום שמש בבית־המרחץ בערב־שבת או ערב־חג בעומדו על הדיוטה העליונה ומנצח: דרלאנג! דערלאנג!

ומי שלא ראה את שלום ביום חתונה לא ראה יהודי זריז מימיו. במשך שתים־

עשרה שעות התרוצץ יהודי זה ממקום למקום, ופיו לא פסק מלטחון שבחים לכל המוזמנים. ולאחר עבודת־פרך זו במשך כל הלילה עוד הלך האיש עם בוקר ללוות את המחותנים ולשיר יחד עם הכליזמרים „מזל טוב דער שווגר". והרי הוא כבר היה על משמרתו אמש, עת התחילו להתאסף בני־משפחת הכלה (הורי הכלה היו עורכים את הסעודה) והכליזמרים פתחו בנגינה „אפצושפילן דער כלה". והכלה עומדת, עיניה מצועפות בצעיף, כאילו בכתה על הפרידה מבית־אביה, ובתווך ניצב שלום שמש ומספר את שבחי ותארי המחותנים. הוא אינו מבני משפחת הכלה אך מרבה בהלל ובשבחם. ומי ישווה לו ומי ידמה במעמד זה?! טובי בדחני החתונות שמקצועם בכך למדו מפיו פרק בהלכות אלה. הכרת־פניו, של יהודי זה בעל הזקן האדמוני לא ענתה בו, כי „מענה לשון" כזה לו! ופתאום, לתדהמתך ראית את גבורת־פיו, המפיק „מרגליות" ללא קץ וללא סוף. עם הסעודה החל הסיבוב השני של ה„מי שברך" ושלום שוב מחלק שבחים ותארים על ימין ועל שמאל, אך עתה עשה זאת בקצב מזורז יותר, שכן חייב הוא להקיף את כל השולחנות, שיספיק לאמר לכל המסובים את שיבחם, בטרם יקומו ממקומם, כי ה„פדיון" שלו בסכנה. לכן נוהג ליד שולחנות של המוזמנים־סתם להגביר את קצב השבחים, ללא סלסולים יתרים, כמבקש „יידן האט רחמנות" וממהר להגיע לשולחנות המחותנים ובני המשפחה, ששם מצפה לו „פדיון" רב יותר. כאן ליד שולחן המחותנים מגיש הוא מנה כפולה ומכופלת של „מי שברך" והכל לפי הכבוד והדרגה של הקרוב.

והנה מגיעה שעת החופה! קולו של השמש נשמע ברמה: פנו דרך! „דער חתן קומט!" „די כלה, ברינגט די כלה!" ואחרי הסעודה הגיעה שעתו הגדולה בהכריזו על „הדרשה געשאנק" מצד החתן ומצד הכלה. שלום ניצב על שולחן וכל אחד עובר לפניו ככתוב ב„נתנה תוקף" ומגיש את מתנתו המיועדת לזוג הצעיר ובידו השניה הרגיש את המטבע שנתקעה לו: והוא מכריז: „א געשענק פאר דעם חתן פון אשוועסטערקינד פון דער מאמעס זייט, א פאר זילבערנע לעפל אין דער ווערט פון פופנציג קרונען!" בעוד שערך המתנה, שהיא כף עשויה אלפקה מגיע אך לשלושה כתרים. אך שלום שמש יודע את נפש קהלו ולא יקלקל לעצמו את עסקיו, כי אם יכריז על שווים האמיתי של המתנות ירד כבודם של הכלה והחתן. והרי המחותנים דוחפים לו ליד כסף מזומן. לכן עומד שלום ומוסיף להכריז: „א דא גייט דער זיידע זאל לאנג לעבען, זאל תמיד קענען געבן, ההדס א זילבערענעם מיט בעהאנג, דער יונגען פארל א געשאנק אין ווערט פון 50 רייניש!" וערך המתנה רחוק־רחוק מהערך המוכרז.

מסתבר, כי שלום שמש לא יצא נפסד מחתונה בעיירתנו, הוא ניצב ומכריז בקול על המתנות, מגיש קצה המטפחת לכלה וקצה השני לאחר וצלחת הכסף שלו הולכת ומתמלאה. כל הקרואים עולזים ושמחים, וביחוד שלום שמש.

עם פרוץ המלחמה ברח עם הצבא האוסטרי לאוסטריה ואחרי המלחמה חזר שוב לעיירתנו וביקש להמשיך בשמשות. אבל הדרו וזיוו פנו ולא יכול היה עוד להתאושש.

המלחמה והמהפכות שינו את האווירה והלך־הרוח בעיירה. ר׳ שלום החל לעסוק במסחר, אך לא ראה ברכה רבה בעמלו. האיש הלך ודעך מיום ליום, גווע ומת.

ת.נ.צ.ב.ה.

חיים פריש

את חיים פריש זוכר אני בהיותי ילד כבן עשר שנים. היתה זו תקופת פעולתו האינטנסיבית, בין השנים 1907—1914. הוא היה אחת הדמויות המרכזיות בין עסקני־ציבור המקומיים, שפעלו להתעוררות הרוח הלאומית.

אינני מתיימר להיות הביוגראף שלו, שכן בימים ההם איש לא טרח לעקוב אחרי האיש ועל חייו הפרטיים. איש לא שם־לב להעלות על הניר את דמותו הייחודית של חיים פריש, כי כולנו ראינו אותו כאחד מבני העיירה, בשר מבשרה ועצם מעצמה. אולם הכול ידעו, כי דמותו תחרת בזכרון כל בני עדתו וזכרו יהיה קשור בתולדות העיירה בה חי ופעל. ראשיתו — כ„מורד" ואחריתו כמחנך ומנהיג מוכר על־יד כולם וביחוד הדור הצעיר.

כבערפל, ניצבת לפני דמותו, מימי הבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנת 1907. הוא היה התעמלן הראשי, היוזם והמארגן במערכת התעמולה לקראת הבחירות. הוא לא מאס בשום פעולה, ונטל על עצמו כל המלאכות; היה מדביק כרוזים על הקירות, נאם באסיפות, אירגן פעולות שונות וכל אלה הוא מימן מכספו, כי אז, טרם ידעו תקציב מהו. ונוסף על־כך, בשל עסקנותו הציבורית, הזניח את מלאכתו — השענות. בדבקות ובעקשנות פעל למעלה מכוחותיו (כי מטבעו היה חלוש) ועברו שנים עד שזכה לראות פרי עמלו. בראשית פעולתו מעטים היו חסידי רעיון שיבת־ציון והמעטים שהצטרפו אליו נאלצו לעמוד במבחנים שונים. בני־ביתם ראו בהם „בלתי־שפויים" בדעתם, שנפלו קורבן ל„אידאה־פיקס" שאחזה בהם ובחוץ, נאבקו על רעיונם עם גורמים שונים החל ברשות הממשלתית, שרבים היו בה אנטישמיים ששללו כל רעיון תחיית העם היהודי, ועם גורמים פנים־יהודיים שהתנגדו בחריפות לרעיון הציוני. האנטישמיים התנכלו לפרנסתם ולא כל אחד יכול לעמוד בפני ההתנכלויות האלה, כי מטה לחמם היה נשבר. חיים פריש עצמו רווק היה, ערירי התהלך ללא אשה וילדים, וכאמור ממקצועו היה שען. לכן יכול היה לעמוד באומץ נגד מתנגדיו ולא להתחשב בדעתם. כדי להחדיר את הרעיון הציוני קנה בכספו „שקלים" הרבה וחילקם בין מקורביו, כהלוואה, עד שירווח להם. וכי נאה הוא כי בחורוסטקוב אין ציונים? שהרי רק מי שקנה את השקל הציוני, בשנת התכנסות הקונגרס הציוני, כאילו הכריז כי מזדהה הוא עם הרעיון הציוני! ומי נסע לקונפרנציה ציונית בעיר המחוז? חיים פריש! וכך, אט־אט פילס הוא את דרכו כמנהיג ציוני העיירה וריכז סביבו אנשים מכל שכבות האוכלוסיה, שהאמינו אמונה שלמה ברעיון שיבת ציון, כשם שאדוקים בדתם האמינו בביאת המשיח. רבים סרו למשמעתו מתוך להט אמונתם הציונית

ולא אחת אף סיכנו את פרנסתם ורבים מהם היו דווקא מדלת־העם. שניים מהם אזכור עד היום — קלמן זלצר ומנדלי־מלך טשפיגס שטוקמן, מ„עמך", חייטים פיקחים, ממולחים וזריזים ככספית. נוסף להם הצטרף יעקב ברמן, היו"ר הנצחי של האסיפות, שדמותו תוארה לעיל. הם נטלו עליהם שליחויות שונות, שגורמים ממשלתיים ראו בעין־רעה וע"י כך סיכנו את קיומם, כי הגויים ראו בפעולתם הסגת גבול, שכן עסקי הפוליטיקה ראו כמונופולין שלהם ואל לו ליהודי לעסוק בה. כי הרי הגויים האלה דיברו וייצגו אף את היהודים, בממלכתו של פראנץ־יוזף.

וזה היה סדר־יומו של חיים פריש. לאחר פתיחת בית־המלאכה בשעת בוקר מוקדמת, הלך להציץ בעתון „דאס טאגבלאט" מלמברג. בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה ב־1914, נוסף עוד עתון — „חווילא", בשפה הפולנית. העתון סיפק כל החדשות מהעולם הגדול ומהעולם היהודי־הציוני. בעתונים אלה קראת על הקונגרסים הציוניים ואת נאומיו של ד"ר הרצל, את מאמריו של מאכס נורדאו, על „פרשת אוגנדה" ועל מצדדיה ומתנגדיה, על מותו של הרצל ז"ל ועל הבחירות לפרלמנט האוסטרי והמועמדים הציוניים. כל החדשות פורשו, נותחו ובוקרו בבית־מלאכתו של חיים פריש. הוא היה פרשנן הראשי ואוי לו למי שחלק על דעתו. כי אז „זכה" לכינוי „רוצר" מפיו של חיים פריש ומוטב היה להיקבר חיים מאשר לשמוע „מחמאה" כזאת מפיו של ה„סמכות" המקובלת על הכול. אפילו היה האיש נאמן ונלהב לרעיון הציוני, אך העז להביע רעיון ומחשבה עצמיים, בניגוד לדעתו של חיים פריש, די היה לו כי חינו יסור בעיני חיים. כאשר ראשו של חיים פריש נטה קמעה הצידה, יחד עם כובעו הנוקשה שחבש (שטייפהוט בלעז), אות הוא כי מוטב לו לא להשמיע את דעתו, עד אשר חיים פריש יפנה אליו שוב וישאלהו: „מה אתה אומר „רוצר"? כך חזר חזיון זה מדי יום ביומו, ויום־יום דנו והתווכחו על הענינים המדיניים שעמדו ברומו של עולם, וברום עולמה של העיירה — במועצת העיריה, בקהילה ובכל מוסד ציבורי אחר. הכול נחתך ונידון בבית־מלאכתו של חיים פריש, בו הוא היה הפוסק האחרון. ליצנים אף אמרו, כי הוא מתיימר להשיא עצות לגדולי העולם ולפסול מי שראוי בעיניו לפסילה. יחד עם מנהיגי התנועה הציונית התלהב מה„תורכים הצעירים", ושמות כמו: תלעת־פחה, אנוור ביי, קיסר וילהלם לא היו זרים בבית־מלאכתו. בעיניו כל ההתרחשויות, שהתרחשו אז בעולם: כמו ביקורו של וילהלם קיסר בתורכיה ובארץ־ישראל קשורים בתנועה הציונית. הציונות היתה בעיניו רעיון שלדעתו מעסיק את העולם כולו ואת המדיניות העולמית. ביקורו של וילהלם בארץ־ישראל ודאי שקשור בדמותו של ד"ר הרצל, ב„אוטואמאנציפציה" של פינסקר ובתנועה הציונית כולה, והס מלהזכיר, כי קיימות בעיות נוספות בעולם חוץ מהציונות. חיים פריש נמנה על המתקדמים, אך מעולם לא ראית אותו מהלך בגילוי־ראש. בכל שליחות רשמית — והרי תמיד היה האיש רשמי — חבש לראשו את השטייפהוט, שמוט קמעה לצד שמאל של ראשו, אך אם ביקר בקור חטוף אצל שכנים הופיע בקאפל המאורך, להבדיל מהירמולקה האופיינית ליהודים אדוקים.

חיים פריש אף היה מביע דעתו על זיווג זיווגים. אם אחד מחסידיו עמד להשיא את בתו, היה חיים פריש בוחן את החתן, אם ראוי הוא לשאת את העלמה. הבחינה היתה קצרה וקולעת. הוא הופיע לבחינה, בבית הכלה, בכל הדרו, כלומר חבוש השטייפהוט, צווארון מעומלן ועניבת הפרפר צמודה לו. בהכנסו הציג עצמו: „יש לי הכבוד, חיים פריש" ומיד ניגש לבחינה. לא אחת בוטל בגללו שידוך, בשל כושרו להטיל מורא על החתן, לבלבל את דעתו ולהביאו למתיחות עצבים, עד שהחתן המועד נכשל כהרף־עין. אמנם, השאלות שהציג היו תמיד זהות והן נסבו על נושאים ציוניים ועל מנהיגיה. השאלות נשאלו בשפה הגרמנית והראשונה היתה: „זיהנד זי ציוניסט?" „ויסען זי ווער ד"ר נורדאו איסט? ויפיעל קונגרעסן הבען וויר ביז יעצט?" עד שהיתה שהות לחתן המיועד לענות על ברד השאלות הציוניות, כבר ניתך עליו מטר שאלות מתחום ה„בילדונג". „קענען זי די קאנוועגציונאל ליגען פון נורדאו", „האבען זי שטודירט פאוסט?" „וויסען זי ווער גרילפארצר וואר?" „וואס האט סטרינדבערג געשאפען?" „ווער וואר דער ערפינדער פון דעם לאקאמאטיב"... השאלות נורו כמתוך מכונת־יריה ולא נותרה שהות לנבחן המבולבל להתאושש מהאש הצולבת שניתכה עליו אך חיים פריש פסק כהרף־עין, בדייטשמריש בזה הלשון: „לויט מיינער מיינונג וויסטע דער יונגערמאן ניכטס. ליידער מיינע דאמען אונד הערן, איך האבע ניכט צו מאכען". בזה נסתיים המבחן, עד לכשלונו של הנבחן הבא. ספק, אם חיים פריש ראה לנגד עיניו את יצירתו של גהטה או של סטרינדברג, אך לעומת זאת ידע את סוד משחק השאה, שכן ידיעת משחק זה שייכת ל„בון־טון" וסימן לבן־תרבות. במשחק הקלפים עסקו רק אנשי העולם התחתון, אך מי שרצה לשחק שח — זה „משחק־מלכים", חייב היה לפנות לחיים פריש. בשעת ערב מאוחרת, לאחר שתמו הוויכוחים הפוליטיים וחבר מעריציו הסתלקו לבתיהם — אז התפנה חיים למשחק זה. ואם אז, נכנסת לבית־מלאכתו של חיים פריש והצעת לו משחק בשאה, אורו פניו והוא קיבל אותך ב„מהיכא תיתי", „אך דע לך כי אתן לך צריח פאר". בזה ביקש להבטיח את עצמו בפני כשלון, כי ידיעותיו במשחק זה היו קלושים ביותר. ואם הפרטנר שלו לא היה טוב יותר ממנו, היה משחק איתו „פיאסטו שען", או „אנגעריטע פיגור ציהט". ואם נוסיף לכך את הרגשת הפחד שליוותה את המשחק, ביודעו כי הוא מתמודד עם חיים פריש בכבודו ובעצמו, הרי שמראש נחרץ גורלו במשחק, בעשותו שגיאות חמורות במהלכיו. אז קם חיים פריש והכריז בנימה הגיגית „מאט"!, ומיד פתח בהרצאה על תורת השח ועל אלופי המשחק הזה, על לסקר, קפבלאנקה, אליוכין וכו', ואף עצה ידידותית יעץ: „לך חברי הביתה וקנה לך א קליין שח'לע און שפיל מיט דיין באבע". כך פרש את שלטונו על כל תחומי החיים בעיירה היהודית הקטנה, והוא שימש ה„אבטוריטה", לפיו ישק כל דבר.

והנה פרצה המלחמה העולמית הראשונה. חיים פריש, שנמנה על חיל־המילואים גוייס לצבא, ושירת תחילה בחיל־המצב בעיירה, ששכנה על הגבול עם רוסיה. דרגתו היתה רב־טוראי ועד מהרה נהיה גיבור־חיל. בהיותו בסיור סביב לעיירה ראה מרחוק שני

פרשים קוזאקים באים וקרבים, הוא שם להם מארב ופתח עליהם באש. אחד מהם נמלט על נפשו ואילו חברו נפגע וברח בהשאירו את סוסו ונשקו שהיה לשלל בידי חיים פריש. הוא תפס את הסוס והובילו דרך רחובות העיירה למען יראו הכול את אומץ־ליבו וגבורתו. ברוב צניעותו ידעו הכול כי חיים פריש הנחיל מפלה לצבא הצאר והראיה סוס קוזאקי בידיו! אך לא הועילה גבורתו של חיים פריש. לפי פקודה נסוג חיל־המשמר של חיים פריש מהעיירה והרוסים כבשוה ביום א׳ אלול שנת 1914. וכך הגיע לקיצו העידן המזהיר ורב־המעללים של חיים פריש.

לאחר סיום המלחמה חזר פריש לעיירתו — אך העולם סביבו כבר היה אחר. עולם האתמול — עולמו של חיים פריש שקע ודור חדש של בני נוער הטביע את חותמו על כל תחומי החיים בעיירה. אמנם הוספנו לחלוק לו כבוד ואף בחרנו בו למוסדות שונים, אך מרצו, והשפעתו חלפו לבלי שוב. הוא שב מהמלחמה שבור, עייף ויגע, הצעירים ביקשו לעודד את רוחו אך זו היתה נכאה. הוא לא התאושש עוד מאימי המלחמה. חיים פריש חלה וגווע מיום ליום. הוא מת בשנת 1922, ביום בו נערכו הבחירות הראשונות לסיים הפולני ואנו עמדנו בראש מורכן על קברו הפתוח של אחד הלוחמים הראשונים של התנועה הציונית.

יהא זכרו ברוך.

ת.נ.צ.ב.ה.

מוריץ־משה טננבוים

(ציון לחבר)

משה־מוריץ היה חברו של אחי שמרל שהיה מבוגר ממני בארבע שנים. אף־כי משה טננבוים כבר היה בחור לומד גמרא ואני עוד לומד ב„חדר״, נמשכתי אליו בחבלי קסמים וביקשתי את קירבתו, עד עלותי לארץ־ישראל. אכן, בעל קסם רב היה משה־מוריץ, שהקרין מאישיותו על כל הבאים איתו במגע. אציל־נפש, נבון־דעת ואינטליגנטי היה מטבעו.

לראשונה היכרתיו בגינת הירקות הסמוכה לביתנו, אשר היתה בטיפולו של שמרל. גם אני רציתי „לתת יד״ לעבודת הגינה, אך שמרל גירשני. וטעמו ונימוקו עימו: הוא לא רצה להעלות את חמת אבינו ז״ל, שטען כי די לו במבוגר המבזבז זמן יקר לדברי־הבל שכאלה, בעוד שהוא משלם טבין ותקילין למלמדים היקרים כדי להקנות לנו תורה ודעת, ואילו הוא שמרל גורם לכך שאני הקטן אצא חלילה „לתרבות רעה״. ומה התכלית והטעם בכל עיסקי הגינה האלה, שעה שאת כל התוצרת של הגינה אפשר לרכוש בפרוטות אחדות בלבד. והגרוע ביותר — מבזבזים זמן לריק, מאחרים לבוא ל„חדר״, כי הראש נתון לא ללימודים כי־אם לעבודה בזוייה ההולמת איכר ולא נערים יהודיים שכל טעם חייהם הוא בלימוד גמרא.

אין ספק, טענותיו של אבא ז״ל, קשה היה לסותרם, אך אנו מצאנו בכל זאת ענין בטיפול ובטיפוח הגינה. לכן ניצלנו את הזמן, עת אבא נעדר מהבית, אז התמסרנו לגינה. מהבאר הציבורית הרחוקה הבאנו דליי מים, כי אבא לא הרשה להשתמש במים מהבית שלנו. אף אני התאמצתי בכל כוחי להביא דליי מים, אך כוחותי היו דלים ולא הרבה עזרתי להם. חוסר־אוניי העלה את חמתו של אחי שמרל ורצה לגרשני מהגינה. אז הופיע כגואל ומציל משה מוריץ טננבוים, הוא נטל אותי תחת חסותו ואף כיבד אותי בביכורי הירקות של הגינה — צנונית אדומה.

חלפו שנים, מוריץ־משה סיים את חוק לימודיו בבית־הספר היסודי ונשלח לצ׳רנוביץ ללמוד הנהלת־חשבונות. לאחר זמן חזר לעיירה והמלחמה העולמית הראשונה השתוללה כבר באירופה כולה. ואנו הנערים שוטטנו בחוצות העיירה באפס־מעשה, בשיעמום ובריקנות. אז אירגן מוריץ שהיה חביב ומכובד על כולם חוג של נערים ונערות, רובם תלמידי גימנסיה. היה זה „חוג תרבותי־דראמטי״, שערך נשפים, הצגות והרצאות. מוסדות הקהילה והוועד לעזרה סוציאלית ראו את החוג בעין יפה. בתחילה היתה מסגרת החוג רופפת, אולם במרוצת הזמן הוא נהפך למוסד מוכר ומבוקש. החוג ייסד קורסים לעברית, ערך הצגות וכו׳ — ועל כל הפעולות ניצח מוריץ טננבוים. כאמור רוב חברי החוג היו תלמידי הגימנסיה, שסיימו לפחות שש כיתות ואילו מוריץ סיים רק קורס תלת־שנתי להנהלת־חשבונות, למרות זאת לא מנע הדבר ממנו לעמוד בראש החוג ואיש לא ערער על כך. הוא היה אהוב על כל חברי החוג ורבים מבני הנוער רצו להצטרף אליו. אך החוג היה סגור ולא רבים נענו. אף־כי בחייו הפרטיים היה משה־מוריץ וותרן, הרי בכל הנוגע לחוג עמד בתוקף על דעתו, כי יש לתהות על טיבו של כל מועמד ומועמד לחוד, לבל יחדרו לתוכו אלמנטים בלתי־רצויים. אמנם, רוב חברי החוג נמנו על אותה משפחה שהיתה מסועפת מאוד, בכל זאת רבה היתה השפעתו על כל בני העיירה, וסמכותו של יושב־ראש החוג היתה בלתי־מעורערת ומוכרת על־ידי כולם. מדי שנה, באספה הכללית נבחר הוא כ„בוס״ של החוג לשנה נוספת. ואף לאחר שנשא אשה והיה בעל־בעמיו, לא פסקה התענינותו ותמיכתו בחוג. הוא תרם כסף למען החוג. היה פעיל בהצגות. לקראת חגיגות מיוחדות הוא היה הנואם הראשי ולצעירי העיירה היה שיתוף־פעולה עימו לכבוד רב.

לא בלבד בחיים הציבוריים והפרטיים זכה לאמון, לחיבה ולכבוד בעיני כול. גם בחנות הטקסטלים שהיתה בשותפות עם אחיו צבי טננבוים, בא היחס של בני העיירה לידי ביטוי בולט. כאשר מוריץ עמד מאחורי הדלפק היה הפדיון כפול ומשולש, אנשים האמינו לו אמונה מלאה, וידעו כי הוא לא יעוול ולא ירמה איש. הוא הקפיד על כך שהקונה יקנה בד המתאים רק לו, ולא נטה לפתותו בפיתויים שונים כדי להונותו.

הוא לא נטה לעסקנות ציבורית ולהתבשל בקלחת הרותחת, ואילו אני, למרות נטייתי מלידה לעסקי־צבור קשרנו קשרי ידידות כנה ועמוקה במשך עשרים שנות עבודתנו בחוג. הוא היה המוח החושב של החוג, ואילו אני המוציא לפועל. אשיותו אמרה

כבוד ועם זאת ידע לכבד את זולתו ולכן זכה להערכה ולחיבה כללית. השם מוריץ טננבוים היה שם נרדף — לשיקול־דעת, התאפקות, מתינות וכיבוד הזולת.

יהי זכרו ברוך.

,,למדים ונותגי שיעורים"

לא אצא ידי חובתי בלי לציין את נשמות הטהורים אשר חינכו דורות של תלמידים ותלמידות במשך עשרות שנים בעיירתנו. ראשונים הם מלמדי הדרדקים של בית־רבן אשר בד־בבד עם תורתם נטעו בתינוקות את אהבת ישראל, וכבר בראשית דרכם ספגו לתוכם את מסורת אבות־אבותיהם, את רוח עמם ותרבותו.

ראש מלמדי הדרדקים היה ר' מרדכי־לייב, יהודי פיקח ואף מודרני במקצת לפי ימי ראשית המאה הנוכחית. בצוק העתים נהיה מלמד דרדקים בעיירתנו. רבים היו היהודים שמחמת קשיי פרנסה נהיו מלמדים. מלמד כזה אסף כ־15—20 ילדים מגיל 3—5 שנים וייסד חדר. ראש דוכנא כזה נשא את הילדים על גבו ל„חדר", כשמזג האוויר לא איפשר לילדים להגיע בכוחותיהם הם ל„חדר". מלמדים כאלה לא אחת סעדו על שולחן הורי תלמידיו ואף הובילו את ילדי ה„חדר" ל„קריאת־שמע לייגעכטס", עת אם אחד מתלמידיו ילדה.

ר' מרדכי־לייב היה כאמור יהודי מודרני יותר בהליכותיו. במקום הקאפוטה המסורתית לבש „אוברציהר" וב„חדר" לבש „וועסטיל־שפנצר" עם כפתורים נוצצים. זקנו מסורק ופיאותיו היו מוסתרות מאחורי אזניו. בידו אחז „טייטל" של עצם ושינן תורה לילדי ישראל. הבריות אמרו, כי „ער איז א גיכאפטער אין עסק", כלומר חולשה לו לנשים. אם צעירה כי הביאה את ילדה ל„חדר" נעץ בה המלמד מבט חטוף בתוספת בדיחה דו־משמעית, עד שזו הסמיקה מרוב מבוכה. לאחר שמתה עליו אשתו החולנית, פסיה, היגר לאמריקה שם ישבו בניו ובארצו של קולומבוס עלה לגדולה והרביץ חומש ורש"י לילדי הדור הראשון של המהגרים היהודיים בארצות־הברית. ר' מרדכי־לייב היה מלמד מוכשר וכל אב מבוסס בפרנסתו שלח אליו את ילדו. מלמד אחר היה ר' בנימין. לא אדע בשל מה זכה לכינוי „הסרחן". תארו המלא היה „בנימין הסרחן דער מלמד", ללמדך, כי „הסרחן" חשוב יותר מ„המלמד". שתי בנות היו לו, זלאטי המגורשת וחנה — החייטת ולעת מצוא לימדה את בנות ישראל לכתוב „א שירגריזל" מה„בריפנשטעלער" ואת „צאנה וראינה" בעברי טייטש. ר' בנימין היה אלמן כחוש, בעל זקן היורד לו על פי מידותיו ומשקפיו ספק מצבטים, ספק משקפים שלמים וחוט קשור היה אליהם, ולעתים לא היו במשקפיו אלא זכוכית אחת בלבד. ר' בנימין לא נמנה על המלמדים המצויינים ופרנסתו היתה דחוקה תמיד.

לייבוש אף הוא היה מלמד תינוקות של בית־רבן. הוא היה מלמד עני ומרוד, אך ייחוס לו מצד אמו. תלמידיו היו בני דלת־העם. חלוש־לב היה, גופו רעד תמיד, ומת

בצעירותו, הניח אחריו שתי בנות ושני בנים, שנוסף על עניים „התברכו" גם בפזילת־עינים.

המלמד יעקב המכונה קוצי, היה צעיר המלמדים. הוא היה פליט מהוסאטין שהתאקלם בחורוסטקוב, נשא לאשה את בתו של פנחס שמש מה„גרויסע קלויז". הוא חונן בחוש פדאגוגי, וראה ברכה בעמלו. תלמידיו למדו טוב יותר מילדים של מלמדים אחרים. גם יעקב המלמד נפטר בגיל צעיר.

ארבעה מלמדים אלה היו מלמדי תינוקות, אצלם צריכים היו ללמוד „עברי", לפני שעברו לידי המלמדים שלימדו חומש ורש"י. אך ספק הוא, אם הילדים רכשו אצלם את ה„עברי". אך את רוח היהדות ידעו גם המלמדים האלה להנחיל לתלמידיהם הפעוטים.

בין מלמדי חומש ורש"י היה בעריש סוכאטובר, כלומר מוצאו היה מסוכאטוב, עיירה הסמוכה לחורוסטקוב. הוא היה מלמד נוח לתלמידיו, שכן מעולם לא דרש הרבה מתלמידיו ולבו לא דאב בראותו כי הילדים אינם עושים חיל בלימודיהם. הם מצאו להם התעסקויות שונות בשעות ישיבתם ב„חדר" שלו. בקיץ תפסו זבובים גדולים, ירוקים, מרטו להם את הכנפים או הרגליים ובימות החורף החליקו על מי הנהר הקפואים. למזלם „למדו" הילדים רק כחצי שנה ולא חשוב כלל אם רכשו אצלו תורה ואם לאו. כעבור מחצית השנה אצל ר' בעריש, עברו לידי מלמדים אחרים. אחד מהם היה ר' אברהם־חיים. הוא היה יהודי ומכובד, זקנו הלבן ירד לו על פי מידותיו ותלמידיו היו נערים שקטים וממושמעים, כי עם „שובבים" לא רצה להתעסק. אהוב היה על תלמידיו אך לא העמיד לומדים מופלגים. לסוג מלמדים אלה יש לצרף גם את ר' הירש־לייב המלמד. יהודי טוב־לב, בעל קומה בינונית ולו אשה חווה־לאה, שהיתה עזר כנגדו. היא היתה בעלת־דוכן ב„יריד" בו מכרה כפתורים, סבון וכל מיני סידקית. בבית, בשעות הפנאי לימדה ילדות של בעלי־בתים מכובדים מעט „עברי־טייטש", ולעתים הורתה להם גם את חכמת חיבור מכתב, לפי ה„בריפשטעלער". אך חווה־לאה לא האריכה ימים ובנה שמואל־איציק המכונה פירשטל ירש את תפקידה. הוא הרביץ לבנות ישראל תורת כתיבת איגרות לחתנים מיועדים. רווק זקן היה שמואל־איציק וחי „חיי נסיך". לכן זכה לכינוי „פירשטל".

מלמד חומש ורש"י בתוספת מעט גמרא היה גם ר' משה־יהושע קניש. „קניש" — היה כינויו. וכינוי זה — על שום מה? על שום שנוסף על המלמדות היה בעל בית־מרזח קטן ואשתו אפתה את ה„קנישס" בשביל באי בית־המזיגה שלו. מכאן — כינויו „קניש". למען האמת ראוי לציון כי כל יהודי בעיירה יהודית זכה לכינוי כלשהו, אם מתוך חיבה כלפיו או מתוך בוז. וכינוי אם מיצה את תכונות אופיו של איש נשאר דבוק לשמו כל ימי חייו ולעתים ירשוהו בניו לאחר מות אביהם. אך ר' משה־יהושע קניש היה גם יהודי בר־אוריין, שלימד גם את בנותיו חומש ורש"י. כנראה, ממלמדות בלבד אי־אפשר היה להתפרנס ולכן פתח לו מעין בית־מזיגה. אך ספק, אם היתה פרנסתו מצוייה משתי המלאכות גם יחד.

בדרגה גבוהה יותר של מלמדות — עמדו מלמדי גמרא ותוספות. הראשון והמפורסם ביניהם היה נחום טרנורידר „גזלן". הוא היה מלמד קפדן, לא שלט על עצביו וירד לחייהם של תלמידיו, שזכו ממנו אף למכות נאמנות. כלום ייפלא כי זכה לכינוי „גזלן". הוא היה מתנפל על תלמידיו הקטנים ומנחית עליהם אגרופיו, או מלקה אותם ברצועת־עור או במקל. הוא אמנם ידע פרק בגמרא, אך על ילדיו לא חס והרביץ להם ללא רחם.

ועוד רבים היו המלמדים בעיירתנו: קלמן ליטוואק, שהתגלגל לעיירתנו, חיים־זלמן המלמד, שהיה תלמיד־חכם, אך חלוש בגופו ובאופיו. היה מרביץ תורה, גמרא, תוספות ומשניות, לעתים בהצלחה יתרה ולרוב בהצלחה פחותה. גם שמואל טלציס שהיה סוחר בדגים־מלוחים, אף הוא נמנה על המלמדים בעיירה. כל אלה היו תושביה הקבועים של חורוסטקוב ועליהם נוספו מלמדים מבחוץ שהובאו על־ידי הורים שביקשו לבניהם מלמדים ברמה גבוהה. הם לימדו את הבנים תקופת זמן מסויימת, ואם הצליחו בתפקידם הוארכה תקופת מלמדותם. כך אירע לר' יהושע מפודבלצק שהובא לעיירתנו ושהה בד פרק זמן ממושך. הוא הי היהודי בר־אוריין ומחונן בחוש פידאגוגי. מלמד מיוחד בסוגו היה „דער רויטער מלמד" מטרנורידא. במקום ללמד את תלמידיו דף גמרא לימדם לעשות נחשים או ציפורים מנייר והעיפם לשמים. נוסף על כך לימד את תלמידיו משחקים שונים ואף שחייה בנהר, שכן בעצמו היה שחיין טוב. שריפה או קטטה כי פרצה, מיד היה בין הראשונים שהופיעו במקום האירוע. תלמידיו חיבבהו, אף־על־פי־כן לא האריך ימים בעיירתנו...

מקום מיוחד תפס בין המלמדים ר' נפתלי גליק. למעשה היה סוחר בסיד כבוי, אך גם מלמד היה. ולא סתם מלמד, הוא חיפש דרכים חדשות בהוראה, לכן היו ב„חדר" שלו שתי כיתות. כיתה לקטנים וכיתה למבוגרים יותר. אם הצליח הילד בלימודיו בכיתת הקטנים עבר לכיתת הילדים הגדולים יותר. את הקטנים לימד חומש ורש"י ואת הגדולים נ"ך. כדי שהתלמידים ידעו יפה את השיעור, היה רומז להם מלה אחת ממשפט והתלמידים היו צריכים להמשיך ולסיים את המשפט כולו, או להצביע על המקום היכן מוזכר שם זה או אחר או מאורע כלשהו. (היה זה מעין חידון תנ"כי מודרני). הרב הגאון ראטה משולם שיבח אותו על שיטתו זו ומלמד זה אף זכה להעמיד כמה תלמידים מצטיינים. אולם כאמור משלח־ידו היה סחר בסיד כבוי. לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה, כשחזר לעיירה, הוא נטש את משלח־יד זה ופתח בית־מזיגה. בעת שירותו בצבא שימש כ„רכנונגס־מייסטר" והושיט סיוע רב לאנשי עיירתנו בעורף. הוא סיפק להם מצרכי־מזון, כי היתה לו גישה למחסנים. גם ר' אשר קלאהר דיבר בשיבחו של נפתלי גליק בספרו כי הוא אפשר לו קבלת מנות־מזון גדולות יותר, מאלה שסופקו לכלל האוכלוסיה. ר' נפתלי היה יהודי חכם, בר־אוריין מלא כרימון.

אך אל נקפח את זכותם של המלמדים שהרביצו תורה לבנות ישראל, ואלה הם: הירש לעהרער וחיים ישראל הרניש. הירש לעהרער, כשמו כן הוא. מבעוד בוקר היה יוצא את

ביתו, מצוייד במטריה, בלי לשים־לב למזג־האוויר אם היה גשום או נאה. בחורף ובקיץ היתה המטריה חלק מדמותו. בגדיו היו קומבינציה של „דייטשמריש" ושל קאפוטה יהודית וזקנו היה נוסח פראנץ־יוזף הקיר"ה ופיאותיו מוסתרות מאחורי אזניו. כך עבר מבית לבית, תיק עור תחת בית־שחיו ובו כל אביזרי הלימוד לבנות ישראל — „בריוושטלערס", „מעשה־ביכלאך" וכד׳. בבתים שהיו ברוכים בהרבה בנות הרביץ תורה כמה שעות, ובבית בו היתה רק בת אחת — לימד רק שעה. ואין לכנותו מלמד, כי היה „איין לעהרער" ולכן קראו לו „הירש לעהרער". שנים רבות ראיתיו יוצא ונכנס לבתים שונים ללמד את בנות ישראל לחבר אגרת לחתן או תפילות מסויימות שכל בת ישראל צריכה לדעת אותן לאחר שנכנסה לחופה.

ואחרון־אחרון חביב הוא חיים ישראל הרניש. הוא היה טיפוס דומה לחיים פריש, אך בעל ידיעות רבות בספרות הגרמנית הקלאסית. הוא היה ה„אפיקרס" הראשון בעיירה, שכן לבש בגדים קצרים, גילח כמעט כליל את זקנו ואילו את פיאותיו חיסל לגמרי. את בנות העיירה לימד את השפה הגרמנית וספרותה. את הנערות שהגיעו לפירקן לימד לחבר מכתבי־אהבה לבחירי ליבן, נוסח „יסורי וורטר הצעיר".

ואוי לה לנערה, שמכתבה בנוסח זה נפל לידים זרות. הוא היה עובר מיד ליד בכל העיירה ומחברת המכתב נהפכה ללעג בפי כל הבריות. איגרות נוסח חיים־ישראל, שנכתבו תחת השפעת „דיליידן דעס יונגן ורטר", רוממו את מצב־רוח של כל העיירה.

אלה היו פני החיים התרבותיים בעיירה יהודית במשך דורות רבים ושנכרתו עם בוא הצורר ימח שמו, אשר מחק את בית ישראל בעיירות אירופה כולה.

מנדלי־מלך טשפיגס (שטוקמן)

לא אוכל לסיים את תאור דמויות עיירתנו בלי להזכיר את מנדלי מלך טשפיגס. זה היה כינויו בלבד ושם משפחתו נשתכח כליל והכל קראו לו בשם החיבה מנדלי שטוקמן — מלך טשפיגאס. אך יש רגלים להשערה כי את הכנוי „טשפיגע" ירש מאביו שהיה זקן מכוער. מנדלי היה חייט במקצועו, אבל עיסוקו הממשי היתה הפוליטיקה והרכילות. מימיו לא עבד במקצועו, וילדיו שהיו רבים, בלי עין־הרע, חייבים היו לדאוג בעצמם לפרנסתם. בניו שהיגרו לאמריקה — שלחו לו מדי פעם סכום כסף לפרנסת ביתו. אך כאמור לא הדאגה לבני־משפחתו היא שהעסיקה את רוחו — כי אם הבעיות הפוליטיות המקומיות והרכילות המקומית. הוא עצמו היה רץ ממוקד הפוליטיקה העיירתית למוקד הרכילות העיירתית וכולו כספית מקפצת. כביכול היה נציגם של העמלים בעיירה ולא נרתע מכל תפקיד שהוטל עליו והעז פניו לגדולים ממנו ובכל הדרכים חתר להשיג מטרתו. הוא שימש שליחם של הציונים הכלליים, ובעוד שאחרים נרתעו מפני מעשים מסויימים בשל פחדם מפני התנכלות לפרנסתם מצד גורמי השלטון, לא ידע מנדל מלך פחד מהו כי פרנסה ממילא לא היתה לו. לכן, ידע לעמוד בתוקף על דרישותיו במגעו עם השלטונות ואם

אפילו נכלא בבית־הסוהר ל־24 שעות, הרי יצא ממנו כגיבור לאומי, אשר שם את נפשו בכפו, בלי שאיש שלחו וביקשו זאת ממנו. במרוצת הזמן נעשה אישיות מוכרת בקלחת הפוליטית של העיירה, אם לעת בחירות לועד הקהילה או עם קבלת רב, שוחט או כלי־קודש אחר לקהילה. מיד „הריח" את הצד החזק והציע לו את „שירותיו הטובים" ומבלי להמתין להזמנה אם נתקבלו „שירותיו" כבר דיבר בשמם ולחם את מלחמתם.

בזקנו הקצוץ, וחבוש „שטייפהוט" מעשה חיקוי למכובדי העיירה הופיע בכל מקום ובכל אסיפה השמיע קולו ולעתים אף לא ידע את פירוש הדברים שפיו הפליט כגון: „איך בין דאגעגען דאפיר" ולא ידעת אם הוא „בעד" או „נגד". אך מכל־מקום תמיד לצד המנצח. ולאחר הנצחון תבע את חלקו, לא חלילה במזומנים או הנאה חומרית אחרת, אלא את חלקו בנציגות, בשיתופו בפוליטיקה. לאחר הבחירות תבע וקיבל מהמנצח סגנות שלא היתה קיימת כלל אבל למענו נוצר התפקיד. בחלוקת משרות ציבוריות כמו מורשה של הקרן־הקיימת או נציג בוועד המקומי של קרן־היסוד היה הוא נציגה של „יד־חרוצים" ואם לא הצליח להיות נציגה של אגודה זו, הסתפק בנציגות של ה„שניידריש שילכל".

עם „הצלחותיו" גבר תיאבונו והחליט להגר לאמריקה, לבניו, שם ודאי יוכל להגיע לדרגת „פרזידנט" של הלנדסמאנשאפט. אך מה רבה היתה אכזבתו בהתקלו במציאות, על הטרייד־יוניונים שלה ועל האגודות הרבות שבה. שם הוא נוכח לדעת כי אמריקה אינה חורוסטקוב, וכי כל התפקידים הייצוגיים תפוסים כבר, אם לא על־ידי מוכשרים כמוהי לעניני הציבור, הרי על־ידי אנשים שלא על נקלה יוותרו על מקומם בשביל מנדלי־מלך. לא היתה לו ברירה, אלא לשוב לעיירתנו — חורוסטקוב. לאחר שביקר בכל הלאנדסמאנ־שאפטים ולאחר ששמח דיו עם בניו הופיע שוב בעיירתנו. בחזרו ספר על הנסים והנפלאות שקרו אותו באמריקה הגדולה, בה כמעט נתמנה ל„פרזידנט" של הלאנדסמנשאפט, אך הוא התגעגע לחורסטקוב ומי שלא שמע את נפלאותיו שקרוהו שם לא שמע סיפורים יפים מימיו. בחוזרו לעיירה לא היו עוד בגדיו וזקנו כמקודם. הבגדים ואף הזקן קוצרו במידה ניכרת, לפי תנאי המציאות האמריקנית, אך גרוע מזה — גם חינו ותקיפותו ירדו פלאים. הדור הצעיר שקם בעיירה לא נתן לו עוד דריסת רגל בחיים הפוליטיים ודבריו: „איך בין דאגעגען דאפיר" עוררו רק לעג וצחוק רם. הוא ניסה מדי פעם בפעם לעורר התענינות סביבו, כנציגו של „יד־חרוצים" לפני נסיעתו, אבל עתה קוצצו כנפיו. אט־אט ירד מהבמה הציבורית בחורוסטקוב ונחמתו היתה כי הכול רואים בו „סוס־מלחמה" שיצא לפנסיה. לא אדע מה היה בסופו, כי עליתי ארצה, אך מפי השמועה ידעתי, כי טרם ויתר כליל על עסקנות ציבורית. למרות כל רברבנותו היה מנדלי־מלך דמות חיובית, שכן עמד ליד ערש הציונות בעיירתנו ומילא תפקידים שחשובים ממנו לא נטלו על עצמם.

נשים צדקניות

חנצ׳ה גולדהירש

לא אהיה שלם עם עצמי, אם לא אזכיר דמויות של נשים צדקניות, גומלות חסד כפי שנחרתו בזכרוני או מסיפורי אבותינו. רבות הן היו ואחת מהן הרי היא חנה או חנצ׳ה גולדהירש, אם לשלושה ילדים ואשה לבעל שסבל מהערכה עצמית חולנית. מוצאה ממשפחת ווקסלר, אך לא אזכור את הקשר המשפחתי אתה. מוזרות היו דרכיה והליכותיה, שכן טוב־ליבה וצדקניותה רוששו כמעט את ביתה.

היא היתה בעלת חנות מכולת, בה יכולת להשיג כל מצרכי המזון. אך כל עול החנות רבץ על שכמה בלבד. בעלה לא התעניין בחנות כלל וכולו שקוע היה בעניני פוליטיקה מקומית ובין־לאומית ואת החנות השאיר לדאגת בת־זוגתו. קשה היה עול הפרנסה, אך היא נשאה אותו על שכמיה ולא עוד אלא שאף היתה לעזר לכל הפונה אליה.

בימים ההם, בסוף המאה הקודמת ואף עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, נהגו עקרות־בית יהודיות בעיירות ישראל להכין בערב־שבת דברי מאפה לכל ימות השבוע. וכבר ביום ה׳ רכשו את הקמח הדרוש להן. היו כמה חנויות בעיירה למימכר קמח, אך כוסמת, גריסי פנינים וכד׳ נמכרו רק בחנותה של חנה גולדהירש. עשירים לא היו בעיירתנו, והקונים שלה היו רובם בני המעמד הבינוני הנמוך, שקנו בהקפה או עניים שלא היתה להם בבית אפילו פת־לחם לילדיהם.

אולם אשה טובה זו, לא שמה לב לחשבון קוניה שהלך וטפח ללא הרף והוסיפה לתת להם מצרכיהם ביד רחבה ולא זכרה כי כבר ביום ראשון צריך לדאוג למלאי חדש בשביל החנות. אך אין מחדשים מלאי אם לא סולק החשבון הישן אצל בעל טחנת הקמח. האשה החלה לגלגל את חובותיה, לקחה גמילות־חסד כאן והחזירה הלוואה שם, ביקשה סכום כסף אצל קרוביה לזמן קצר והלוותה סכומים אצל מכריה עד שרוששה את ביתה היא כליל. היא מעולם לא יכלה להבין את האנשים המסרבים לתת בהקפה בטרם סולק חוב קודם. „מה הצעקה? — טענה חנצ׳ה — ואם „עומד" חוב מלפני חודש או אפילו מלפני שנה בשל כך צריכים הילדים של בעל החוב לרעוב ללחם ביום שבת?" היא היתה אופה בביתה חלות ולחם לאנשים שלא היו לקוחותיה, אבל ידעה, כי נשארו ללא פת לחם, כיוון שלא סילקו את חובותיהם בחנויות בהן הם קונים. ואף להם דאגה. היא היתה מבקרת בבית הנצרכים עם שקיעת השמש ביום ששי, כדי שלא תוודע חרפתם ברבים ועם הדלקת נרות הביאה את החבילות שלה, אך לא בלבד מצרכים מחנותה נתנה, היא הביאה להם גם נרות לשבת, שלא החזיקה בחנותה ומצרכים אחרים. היא דאגה לחולים, גלמודים וזקנים ללא קרוב וגואל והביאה לביתם צלחת של מרק או מאכל אחר לסעוד את ליבם. איש מן העיירה לא יכול היה להידמות לה, חשבוה לבלתי שפויה בדעתה, אך מדרכה לא סרה. את ביתה רוששה, אך עזרה, סעדה ותמכה בעלובי־החיים ככל שידה השיגה. היא היתה

מל״ו הצדיקים, שבזכותם העולם קיים ובלכתה לעולמה השאירה אחריה אגדה מופלאה על טוב־לב, צדקנות ואהבת הבריות ואם ביקש מי ללכת בדרכיה אמרו „ווילסט זיין ווי חנצ׳ה ?״

חייה היו חיי מופת וזכרה — אגדה!

ריסל פליישמן

ריסל פליישמן היתה בתו של ר׳ שלמה טרייטל פפר, קצב אמיד ומכובד בעיירתנו. פעמים מספר היה גבאי של הקלויז הגדול ומדי שבת בשבת היה מארח אורח לשבת בביתו. אשת של ר׳ שלמה טרייטל, יוטה, אשה צדקת היתה שכל חייה דאגה לעניים שבעיירתנו וביתה היה פתוח לכל רעב. מהם למדה ריסל בצעירותה את מנהגיהם, והם הם אשר הטביעו את חותמם על חייה לאחר שנישאה לנחמן פליישמן יהודי מרוסיה אשר התגורר בעיירתנו. זוכר אני אותו מזמן היותו שותף לאבי ז״ל בעסק מונופולי ממלכתי ואשר לעתים קרובות ביקר בביתנו לרגל העסקים. הוא היה קצב בעיירה ונוסף לכך עסק בסחר בהמות, העמיד רפתות לפיטום ועמד בקשרי מסחר עם אצילי הסב׳בה. תנאים אלה הניחו לריסל להמשיך במעשי אבותיה ואף להרחיב את תחום פעולותיה. הא היתה אם לשבעה ילדים ותמיד מצאה לה זמן לבקר, ולא בידים ריקות, אצל עניים וחולים. כבית אביה כן ביתה היה בית פתוח לכל העניים שבעיירה, ויצאו משם שבעים ומצויידים בבגד ונעל. שמה יצא לתהילה לא רק בעיירתנו אלא גם הרחק ממנה והכול ידעו כי מלאך שוכן בבית זה, אף כי מעשיה עשתה בסתר. היא עצמה היתה רשלנית ולא הקפידה בלבושה. בימי מלחמת העולם הראשונה עת המצוקה גברה ואף ביתה לא היה כפי שהיה, אך מלקוחותיה לא מנעה דבר, חסכה מפי ילדיה ומפיה היא, ועזרה לזקוקים לסעד. בעלה וילדיה הבינו אותה וידעו, כי אין היא יכולה אחרת. וכאשר המצוקה החלה להידפק על דלתות ביתה, עוד המשיכה בעבודת הקודש שלה. וכאשר הגיעו לעיירתנו פליטים מהוסיאטין עשתה היא לבדה בשבילם יותר מאשר הועד שהוקם למטרה זו. אך דבר לא יכולת להוציא מפיה על מעשיה, רק פניה העידו על לאות ועייפות, לא מכובד המשא, אלא מהשתתפות בצרותיהם של אחרים. וכאשר התאלמנה, והיא עדיין צעירה, הוסיפה ללכת בדרכה, ובמו ידיה מסרה מדברי הבית שהיו יקרים לה כדי לעזור לאחרים. היא ידעה בדיוק מי מהחולים זקוק למרק עוף או למרקחות שונות ובהם סעדה את ליבם של החולים, מוכי גורל. בלכתה עמוסה צרורות ידעו הכול לאן מועדות פניה ולא עיכבו בעדה אלא ליווה בהערצה וקנאה כאילו אמרו „למי יש כוח לזה?״ ובעוצמה את עיניה לנצח, והיא עוד צעירה לימים, הלכו אחרי ארונה אנשים, נשים וטף. הכול ידעו את מי הם מלווים למנוחת עולמים וכאשר בשעת לווייתה התקדרו השמים וגשם עז ניתך ארצה היה זה כאילו מלאכי השמים בכו על מותה ועל המסכנים שנתייתמו באין עימם ריסל הצדקנית.

ת.נ.צ.ב.ה.

חנה השחורה

חנה היה שמה הפרטי ו„השחורה" — כינוי החיבה שלה. כי תמיד היתה לבושה שחורים אם בגלל התעסקותה בטהרת המתים, ואם עקב זקנתה. שם משפחתה לא היה ידוע לאיש. איש לא זכר, ואיש לא ידע מאין ומתי באה לעיירה. פרנסתה היתה מחלקת חלב בבתים. בקיץ ובחורף, בגשם ובקור, ראית אותה הולכת בשעת בוקר מוקדמת עמוסה שני כדי חלב, אחד בכל יד, ועוברת מבית לבית לחלק את החלב. אך חלוקת החלב היתה רק לקיים את הגוף ואילו התעסקותה העיקרית היתה בטהרת מתים נשים. לפניה קשה היה למצוא אשה הגונה שתעסוק בכך. משתי התעסקויות אלה ידעה איפה זקוקים לרופא, ואת המצב המשפחתי, איזו בנות הגיעו לפרקן ואיפה צריך להכנס לעובי הקורה במשפחות מסוכסכות וכו׳. לא היה לה בעל ולא ילדים וכל כולה התמסרה לצרכי הכלל. ערב תשעה באב אספה סביבה נשים הרבה וקראה לפניהן את הקינות, ופורים את מגילת אסתר. בחתונת כלה עניה יצאה ב„מצוה טינצל", תמיד ובכל מקום היתה חנה השחורה. התושבים כבדוה וכל אחד קידמה בברכת בוקר טוב. מעשיה עשתה בסתר ומיאנה לקבל כסף בעד טהרת המת. ובבקרה בבתי עניים היתה „שוכחת" כאילו צרור של מטבעות כדי לא להעליבם. איש לא קפץ ידו עת חנה ביקשה תמיכה, כי לא בשבילה בקשה, והרי את החלק הארי מהכנסותיה חילקה. את עבודתה עשתה בהתנדבות ומתוך כבוד המת, וכאשר צריך היה, להזעיק רופא כולם מילאו אחר דבריה בסבר פנים ובחפץ לב. עם גבירות העיירה דיברה כשווה בשווה. לכבוד גדול נחשב בעיניהן כשחנה מסרה להן בסוד שבמקום זה וזה זקוקים לעזרה, ולא היה מקרה שהעזרה הנדרשת לא תושט, ושכנים ומכרים ידעו שחנה סידרה זאת. בעזרת הנשים היא היתה השלטת ובכל מקום התחבבה בהתנהגותה ובפשטותה. אף פעם לא התפרצה, לא התוכחה לא הוכיחה איש, אדרבה, בבדיחה עממית, ידעה לקחת את לב לקוחותיה ואם ראו אותה רצה לפנות בוקר בלי הכדים ידעו שמישהו הסתלק מהעולם, והנשים סלחו לה על האיחור ואם נותרו ילדים קטנים, לאחר מות האם, היתה חנה בעצמה מבשלת להם ומסדרת את ביתם.

גם התושבים הנוצרים כבדוה וידעו את מעשיה והתמסרותה לזולת ולא אחת קבלה נדבה הגונה מהטובים שבהם, ביודעם את תכלית מעשיה. מה לא ידעה חנה? לקרוא עם ילדות קריאת שמע, „אפשפרעכען א גוט אויג". לשפוך דונג על הראש, הכול היה נהיר לה. ולא בכדי היתה מכונה: חנה — הנשמה הטובה. וכשם שהופעתה בעיירה היתה תעלומה, בלי שאיש ידע מאין, כך גם הסתלקה מבלי להיות לטורח על מישהו, בלי שהיתה חולה, עצמה את עיניה לנצח. כל אנשי העיירה מקטן ועד גדול ליוו אותה למנוחת עולמים.

ת.נ.צ.ב.ה.

ראשי קהילה

אחד מראשי הקהילה, שאני זוכר מימי ילדותי, זכרון מעורפל למדי הוא אריה ברצים ברוינשטיין. הוא היה יהודי תלמיד חכם, חסיד הקלויז של צ׳ורטקוב. את ענייני הקהילה הוא ניהל בתיאום עם יתר חברי הקהילה ופעילותם הצטמצמה לענייני שחיטה, בית־מרחץ ובית־קברות. אחריו שימש כראש הקהילה שמואל־הירש פויגל, שהיה נפח במקצועו, שראה ברכה בעמלו והתעשר. הוא היה שולח סחורות לירידים והצליח עד שהגיע לכהן כראש הקהילה. יהודי פשוט אך תקיף היה פויגל ושלט על הקהילה בעזרת הרב.

אחריו מילא את תפקיד ראש הקהילה שמעון מילהרד. הוא היה יהודי אמיד, נוח לבריות וידע להגיע להבנה משותפת עם חבריו בוועד ועם הרב שבביתו נתקבלו ההחלטות.

יעקב משה פריש, שמילא את מקום הנזכר לעיל, היה רווק (נשא אשה בגיל 52) ושען במקצועו. הוא היה דמות מענינת בפני עצמה. הוא לחם בהתבוללות בעיירה ואף בשלטונות. הוא נמנה על מיסדיה הראשונים של האגודה הציונית „שפה־ברורה״, אך היה עובר מקצוניות אחת לשניה. היום היה לאומי קיצוני ומחר — יהודי חרד, בקלות יתרה היה מתנגד לדעות להן היה מטיף רק אתמול. שליט יחיד היה בקהילה ולא התחשב בדעת הזולת, ורק לאחר המלחמה, הודח בעזרת השלטונות מתפקידיו.

אחריו בא פנחס הוכמן יהודי אמיד, חוכר טחנת הקמח בעירנו, יהודי צייתן שהושפע מהרב המקומי, ומחברי הקהילה בעלי השכלה יותר ממנו. ימי כהונתו היו תור זהב של התפתחות עיירתנו.

אחריו היה אשר ברוך קלאהר, יהודי עשיר מהמיוחסים של עיירתנו, נדבן גדול שהרבה משפחות בעירנו חיו כמעט על עזרתו וגם המחלקה הסוציאלית קידם בחלקו בכספו, נוח לבריות שיתף פעולה עם הנוער היהודי. בזמנו רכשו גם את הנכס שבנו אחרי כן את בית הקברות. בעזרת חבריו הכניס לקהילה סדרים חדשים לפי דפוסים כלל ארציים של קהילות אחרות, היה ער לכל דבר של עזרה הדדית, עמד הרבה זמן בראש הג״ח המפתחת והיתה לו יד פתוחה לכול הנצרכים והושיט להם מתן בסתר מתוך כיסו הפרטי. אהוד על כל האוכלוסיה ואף כי התגורר בחוותו החקלאית, מחוץ לעיירה, לקח חלק פעיל בכל החיים הפוליטיים בעירנו.

ייצג בכבוד ובטקט רב את הקהילה.

חיים־ישראל וייסברוד / כפר־סבא

משפחה שניצלה בשלמותה

לא הרבה ידוע לי על שושלת היוחסין של אבי ואמי, רק פרטים בודדים הגיעו לאזני ומהם יצרתי לעצמי מושג כל שהוא על אופים. ספרו למשל כי בין ידידי משפחתנו היתה אמרה מקובלת כדלקמן: „ר' איסר דוד, ממשפחה מיוחסת ולמדנים גדולים הוא, אבל יחוסה של אסתר מלכה גדול יותר, שכן רק בכספים מרובים אפשר היה להוציא בת ממשפחה זאת". זקני ר' איסר דוד, היה אחד מיושבים פנים של הצדיק הגדול מהוסיאטין. זוכר אני אותו במעורפל משום שבילה אצלנו את סוף ימיו בימי מלחמת העולם הראשונה.

לאחר מות אמי נשא אבא לאשה את רייזל שורץ לבית מיכאל בר' שמואל דוד הלר, גם היא מחורוסטקוב שהתאלמנה מבעלה ולה בן יחיד ששמו בישראל היה הרשל שורץ. הוא היה בן גילי ועד גיל 12 היינו לומדים יחד גם בבית ספר פולני וגם בחדר. עליו עוד אספר בהמשך סיפורי. אמי החורגת, שהיא כיום בת 80 (עד 120) חיה בבית מנוחה לזקנים בבני ברק.

שני קוי אופי כלליים מציינים את משפחתנו. הראשון הוא — אי הצלחתה במסחר שהיה הפרנסה היחידה בעירנו למשפחה משכבה כשלנו. והרי לא יעלה על הדעת שבנו של ר' אלתר ילמד מלאכה כגון חייטות או ספרות וכד'. כל אחד מאתנו בכל אשר ישלח ידו לא יצליח. קו האופי השני הוא העירנות הבלתי־רגילה לבעיות פוליטיות. כתום מלחמת העולם הראשונה כשכל המשפחה שבה והתאחדה. וכל האחים היו כבר מבוגרים, חוץ ממני ואחי החורג צבי ואחותי יהודית שהיינו עדיין בגיל הילדות. הפרנסה היתה בדוחק רב אך הוויכוחים הפוליטיים היו ממלאים את ביתנו ולא פעם נאלצו שכנינו לבוא ולהפריד ולהשכין שלום בין היריבים. אחי היו גם בין הפעילים במועדונים השונים שצצו בעיר כפטריות. עיקר המחלוקת היתה נטושה בין הקומוניזם ששבה את לב הצעירים בתקופה ההיא ובין הציונות כפתרון לבעית היהודים. כמובן שעל עליה לארץ אף אחד מהם לא חשב בזמן ההוא.

בדלית ברירה נשאו אחי נשים עם קצת נדוניה כפי הנהוג בימים ההם והמשיכו לסבול מחוסר פרנסה כל אחד בביתו שלו.

ראוי לספר במיוחד על אחי פישל שהתפרסם במשך הזמן כעסקן ציוני דגול בכל מדינת גליציה ומחוצה לה. הוא זכה לעלות לארץ עם אשתו ושתי בנותיו החיות בפתח תקוה, נישאו לאנשים והקימו משפחות.

מילדותו התגלה פישל כעילוי בתורה. שמו יצא לתהילה בכל ערי גליציה. למד תורה מפי הרב בפרובוז'נה ובלי ידיעת הרב היה מעיין בספרי השכלה ובספרי מדע גרמניים שהיו מקובלים בימים ההם. בנעוריו היה אדוק מאוד. בהיותו בן 17 היה מגודל זקן ולא העז לגלחו, אך קצרו קמעה בשלהבת הנר שהאירה לו בשעת לימוד הגמרא

בלילות. כמובן שתקוות אבי היתה כי יהיה רב מפורסם בישראל. ואכן בן 18 קיבל סמיכות לרבנות. והנה שוד ושבר. ביום בהיר אחד הגיע הביתה ובשורה בפיו: הוא החליט לנסוע לטשרנוביץ ללמוד. לא הועילו כל התחנונים של אבי להניא אותו מצעד פאטאלי זה, אחרי כל המאמצים והתקוות אשר הושקעו בו. עוד באותו יום ארז את חפציו ויצא לדרך.

מובן כי לא דרש מאבי אף פרוטה. ממילא לא היה לאל־ידו לסייע לו, כי מטופל היה בבנים רכים ופרנסתו מועטה. את כל העניינים הספיק לסדר לפני כן ע״י ידידים שסייעו לו במאבקו לצאת לחיים אשר היו לרוחו. בטשרנוביץ מצא ידידים אשר עזרו לו בלימודיו באופן פרטי ויחד עם זה לימד כדי מחייתו הדלה. כעבור שנה ומחצה עמד לבחינות בגרות במטרה להמשיך את לימודיו באוניברסיטה. אז פרצה מלחמת העולם הראשונה וגויס לצבא האוסטרי.

חורוסטקוב נכבשה מיד עם פרוץ המלחמה על ידי הצבא הרוסי וכך נותקנו ממנו לשלוש שנים. הוא הופיע כחיל אוסטרי אחרי שעירנו נכבשה שוב על ידי הגרמנים. עם גמר המלחמה שוחרר. כאמור בתוך מערבולת החיים שלאחר המלחמה לא מצא את דרכו במסחר. אבל כשרונו התגלה בפעילות ציונית. נואם מזהיר היה. הבחור הצעיר בן ה־24 היה עומד בפני קהל זקנים וצעירים ונואם לפניהם על ציונות. אירגן את מפלגת ההתאחדות בעירנו שקמה אז בפראג באיחוד בין „הפועל־הצעיר״ בארץ ו„צעירי ציון״ בגולה. התמצא בכל פרטי העניינים של הארץ בתקופה ההיא. עשה נסיונות להקים את החלוץ. היה בקי בכל הספרות הגרמנית ובכל ספרי המדע הפילוסופיים הגרמניים, ספרות עברית ישנה והדשה. יחיד בעיר היה במלוא מובן המלה. לימים התקדם ונקרא לעמוד בראש ההתאחדות שבכל ערי גליציה. שם התבלט בכשרונו המזהיר ומרצו הכביר ונעשה אישיות מרכזית בכל ערי גליציה. נסע מעיר לעיר, נואם ומסביר בקרב קבוצי הכשרה של החלוץ. למרות שהיה מבוגר מהם ובעל משפחה, היה חי אתם ועובד כאחד מהם. בקורו במקום הכשרה היה חוויה מיוחדת בשבילם. בילה עמהם בשירה ובריקודים וגם התכונן לעלות ארצה ולחיות באחד הקבוצים.

שני דברים מנעוהו מלעלות ארצה עד שהגשים את חלומו בשנת 1935. הדבר האחד והעיקרי קשרו האמיץ לתנועה ופחדו לעזבה לבל תהרס בלעדיו. והיה יסוד לפחד זה. הדבר השני היה עובדת היותו בעל משפחה עם שתי ילדות. בימים ההם היה זה מכשול רציני בדרך העליה ארצה ולהסתדר בה. רק רווקים היו מסוגלים לעמוד בתנאי הארץ בשנים ההן.

גם ביושבו בלבוב, היו תנאי החיים של בני־ביתו דחוקים ביותר, ולא עוד אלא שפעמים רבות נזקק להלוואות פרטיות או היה מפקיד שעונו, כדי לסלק לא רק שכר דירתו הפרטית אלא גם שכר דירה של המרכז בו עבד.

היה אהוב ומכובד על כל עסקני גליציה מכל המפלגות ובעלותו ארצה זכה למסיבה

אשר היתה לסנסציה אפילו בעתונים אשר מחוץ לגליציה. אך כל זאת לא נתן לו דבר לקיום כלכלי בזמן הראשון כאן. בקושי רב אסף לדמי הנסיעה, ובארץ שוב נאלץ היה ללוות כספים לסדורו. גם כאן חי חיי דחקות עד אשר הכריעתו מחלתו והיה רתוק למיטתו שש שנים תמימות. גם בארץ מלאים כל ידידיו זכר הערצה אליו. כל אלה אשר אתם דברתי הביעו את הדעה כי לא הגיע כאן למקומו הראוי, אך זו פרשה בפני עצמה.

ראוי ליחד קצת את הדבור על אחי „הערש הגדול" כפי שקראנו לו, להבדיל מאחי החורג „הערש הקטן". לא הספקתי להכירו היטב כי עזב אותנו בהיותי צעיר לימים. אך במידה שהספקתי להכירו היה בעל השכלה רחבה. הצטרף למפלגה הקומוניסטית מיד כאשר הצבא האדום פלש לעירנו. הוא הגה את הרעיון הקומוניסטי עוד כמה שנים לפני כן. ראה בו חזות הכל והאמין ברעיונות של מרקס, לנין וטרוצקי, גם הוא הצטין בכשרון רב ובלב טוב כאחיו הבכור. נאמנותו למפלגה היתה ללא סיג ובזמן הקצר שהספיק לחיות בחורוסטקוב היה נואם שם ובערים אחרות באידיש, פולנית ורוסית שהספיק ללמדה. לבסוף נאלץ לעזוב עם נסיגת הצבא האדום. זמן ממושך קיבלנו ממנו מכתבים, ארוכים ומענינים. האמין בלב ונפש כי הקומוניזם יוכל לפתור גם את שאלת היהודים. לבסוף נפל כנראה קרבן בידי מרצחים זדוניים, בשל יושרו ונאמנותו לדעותיו. יהיו דברים אלה מצבת זכרון לנשמתו הזכה והטהורה.

איחד עתה את הדבור על אחי „הערש הקטן". למדנו יחדיו עד גיל 12, אך שונים היינו באופינו אם כי לא תמיד נפרדו דרכינו. סופו כי גם הוא ירש גיהינום כרבים אחרים. אם כי הדבר לא היה מחוייב המציאות, לו ראה קצת את הנולד. יחד למדנו בחדר. אני שקדתי על למוד הגמרא והוא לא שם לבו אליה. כרוך היה אחרי הערש הגדול וחבריו ומושפע מהם. גילה ענין רב בספרות הגרמנית, במדע ובספרות המהפכנית. עוד בהיותו ילד מתאבק היה בדרכיו של מוטל טננבוים וחבריו המבוגרים. אמנם אחרי שנים מצא דרכו ל„חלוץ" ועלה ארצה עם חבריו בדרכים קשות ואכזריות. אך בהגיעו ארצה פגש כרגיל בתקופה ההיא בקומוניסטים הארץ ישראליים (מופ"סים) ושוב הושפע מהם כבימי נעוריו בחורוסטקוב, אם כי מעולם לא הצטרף אל שורות המפלגה לא השלים בכל זאת עם עובדת היותו בארץ. חפש דרכים לצאת. למען האמת עלי לציין כי לא מתוך מניעים אידאולוגיים עזב את הארץ, אלא מתוך הרצון „לעשות חיים". בשנת 1932 הגר לצרפת. בשנת 1935 היתה כבר כל משפחתנו בארץ. בקשנוהו כי ישוב אך לא נענינו. עם פרוץ המלחמה רצה לשוב אך היה כבר מאוחר. אומנם הצליח, כאזרח ארץ ישראל להשלח למחנה מיוחד לנתינים זרים עד סוף המלחמה וגם קבלנו מכתבים. אך לבסוף נעלם וכנראה נרצח על ידי הנאצים סמוך לקץ המלחמה.

עד כאן על הנעדרים. מכאן ואילך על בני משפחתי אשר נותרו בחיים ועלי. בהיותי בן שלש כבר למדתי אצל מלמד הדרדקים של עירנו. מוחי לא היה מוכן עדין לקלוט דבר וזכורות לי היטב המלקות אשר הייתי סופג מידו. התגלגלתי מחדר לחדר אך ללא הצלחה.

זכורים לי כל מלמדי לפי הסדר, והם פוני לבשוס, מנדל ובר, מלמדי הדרדקי. אחריהם למדתי אצל מלמדי המקרא: אהרון איציק שוחר׳ס, שמשון פוצי לאלע. בהיותי בן 7 עברתי אל ר׳ דוגי (דוד) פרידמן. אצלו התמדתי והתקדמתי עד כדי למוד הגמרא. שעורים רבים ידעתי בעל־פה והגעתי עד כדי למוד עצמי — „מאכן אליינען״ באידיש. יהודי למדן היה אם כי גאותן. מחונן היה בחוש פדגוגי. מתבל את השעורים באגדות ילדים שזכרן בעל־פה ובכך היתה השפעתו עליהם רבה. היו מקשיבים לספוריו קשר רב, אך ללמודים לא שתו לבם והיו מקנטרים אותו מאוד, מנצלים כל רגע מזמנם הפנוי לתעלולים שונים. הילדים היו מחולקים לשתי כתות. בשעה שכתה אחת למדה היתה השניה מתכוננת למבחן. אני הייתי היחידי אשר התיחס ברצינות ללמודים. הסבה לכך היתה נעוצה בעובדה שר׳ דוגי (דוד) „פקח את עיני״ והתחלתי להבין את פשר השעורים וללמדם בחשק רב. הילדים נצלו עובדה זו היטב. בשעה שהיה עליהם להתכונן למבחן שיחקו ובילו את זמנם במעשי קונדס וזמן קצר לפני הדין הייתי אני יושב ומכינם לקראתו, כדי שחס וחלילה לא יכשלו. אני עשיתי זאת קצת מתוך פחד מפני הילדים ומעט מתוך הענין שבדבר. דוגי פרידמן נהג להלבין וללעוג לילד בפני כל ילדי הכיתה כ„אמצעי הרתעה״. משום כך השתדלו הם לדעת לפחות דבר מה לקראת השעור. זכורני כי סדר השבוע היה כזה בערך: יום א׳ שעור חדש בגמרא. יום ב׳ חזרה על אותו שעור. יום ג׳ מבחן בשעור הנלמד. יום ד׳ חומש ורש״י. יום ה׳ למוד עצמי עם מבחן באותו היום. יום ו׳ קריאה בטעמי המקרא. בשבת אחרי הצהרים „פרקי אבות״. „יום הדין״ היה יום ג׳. בו היה עלינו להבחן בשעורים שלמדנו בימים א׳ וב׳. בפחד וברעדה הולך הייתי לחדר שלא להכשל חלילה, אך הפחד כי יבזה אותי בפני חברי הילדים היה מכשילני. הייתי הולך לחדר כשבלבי תפילה לאלוהים כי יתן לי את הכוח לעמוד במשימה, ואמנם לרוב עמדתי בה. את רבי דוגי זוכר אני יותר מכל המלמדים האחרים כי הודות לו רכשתי את הידיעה בלמודי היהדות אשר בהם המשכתי לאחר מכן בעצמי ללא כל עזרה. בהיותי בן 12 אמר לי אבי ז״ל כי ידיעותי מספיקות ללמוד עצמי. גם אחי הערשל הקטן עזב את החדר באותו גיל כי ממילא לא היה ראשו נתון ללמודי היהדות. הוא הלך בעקבות מוטל טננבוים וחבריו ואני ישבתי בקלויז ולמדתי לבדי את הגמרא. היה עלי להתכונן לבר מצוה, כלומר ללמוד הלכות תפילין. לשם כך היה אבי מעירני השכם בבקר בחורף בכפור העצום. היה הולך עמדי לבית המדרש ושם למדני הלכות תפילין; לא בקצור שולחן ערוך כפי שלמדו ילדים אחרים אלא „בארח חיים״ הארוך והקשה. מוכרח הייתי להקדיש גם זמן לא מועט בחנות הכלים. יום ב׳ בשבוע היה יום השוק בחורוסטקוב. יום זה היה עלי להקדיש את כל כולי לשוק. אבל הרבה ברכה כאמור למעלה לא ראיתי בעמלי זה.

בשנת 1923, בהיותי בן 16 התחילו להסתנן אלינו ידיעות על ארץ ישראל. אמנם אהרון וידרמן היה „מסית״ גם קודם את הילדים ללמוד מלאכה לקראת העליה לארץ־ישראל, אך לידי מעשה של ממש זה לא הגיע. התחילו להגיע ידיעות שלא התאמתו אחר

כך, כי הנה פלוני ואלמוני מעיירתנו או עיירה אחרת נוטש את למודיו, לומד מלאכה או שיוצא להכשרה באחוזה לשם נסיעה לארץ ישראל.

רעיון ארץ ישראל היה בשבילי חלום חיי. לדרוך על אדמת האבות! היתכן! חלום זה התקשר עם כל למודי והייתי חולם על כך בלילות ולא ידעתי מה עלי לעשות להתגשמותו. ביום בהיר אחד אמרתי לאבי שרוצה אני ללמוד סנדלרות אצל הסנדלר ולהתכונן לעליה ארצה. לזכותו של אבי אציין כי לא התנגד לכך. אם מתוך זה שענין ארץ ישראל היה יקר גם לו, ואם פשוט מתוך דחקות. אולי פעלה אצלו תקוה כי גם הוא יעזר על ידי כך ברבות הימים. גם השכנים קבלו את זה ביותר הבנה ממה שקיויתי, באמרם שאין בכך כל בושה והלוא מן המפורסמות הוא שגם אבות אבותינו, התנאים ואמוראים היו בעלי מלאכה.

למען האמת עלי לציין כי גם במלאכה לא הצטיינתי ביותר. לימוד זה עלה בידי בקושי רב. את הסנדלרות למדתי אצל הסנדלר יונה קרבס שגר אצל א. גרסטנבליט. הוא נצלני ביותר, הן כשוליה והן כשליח לקנית עורות. עבדתי עד מאוחר בלילות אך בכל זאת סיימתי שנת עבודה וידעתי לעשות תיקונים לא רעים, בלשוננו „נפריבקה", וגם בתור עוזר במלאכת תפירת נעלים חדשות. זה היה בשבילי הישג גדול, אבל שכר לא היה מוכן עדיין לשלם משום שהיה יכול להשיג שוליה חדש ללא תשלום וזה הספיק לו.

באותו זמן התארגנה קבוצת חברים בהשפעת אהרון וידרמן לצאת להכשרה חקלאית בכפר. התארגן אז סניף החלוץ. בשנת 1924, היא שנת העליה הרביעית, הגיעו ידיעות על מצב טוב בארץ ישראל והעיירה התעוררה לחיים. סניף ההתאחדות בהנהלתו של אחי פישל ורבר ז"ל היה בעצם פריחתו. התעורר ויכוח בין פישל מצד אחד ודב הירש (עופר) ואהרון וידרמן מצד שני אם החלוץ צריך להיות עצמאי או קשור להתאחדות. פישל היה בעד חלוץ ההתאחדות והאחרים בעד חלוץ עצמאי. המלחמה הנהלה בשצף קצף. לבסוף התארגנה קבוצת הכשרה עצמאית בלי ההתאחדות. החברים היו דב הירש, אהרון וידרמן, הערש לקס, יוסל שפרלינג, הערשל שורץ, מוטל וקסלר ועוד כמה חברים. אותי לא הסכימו לקבל לקבוצה, כי לדעתם, לא הייתי די ער בחיי הצבור — „חניוק" היושב על הגמרא. ולמרות עבודתי בסנדלרות במשך שנה תמימה לא מצאו אותי כשר בעיניהם לצרף אותי לחברתם. הם יצאו להכשרה בלעדי ואני חפשתי דרך להצטרף לקבוצה אחרת והצטרפתי לקבוצה שבאה מלבוב לעבוד בכפר קרוב לעירה גז'ימאלוב. שם הכפר אוקנה. התנאים בהם חיינו היו לאין־שיעור קשים יותר מאשר של הקבוצה מחורוסטקוב. היינו עובדים כמעט כולנו במכונת דיש מזריחת השמש ועד שקיעתה, בשעה שמונה בערב עם הפסקת מחצית השעה לארוחת בקר ושעה לארוחת הצהרים. הארוחות היו דלות שבדלות אבל לשובע. היתה בינינו רק חברה אחת, ששמה היה עדה.

עדה היתה מבשלת את האוכל הדל אשר קבלנו מבעל האחוזה השמן, אשר לא היה משלם לנו פרוטה תמורת עבודתנו. לעומת זאת היו לו מנהלים שידעו איך להאיץ בנו בעבודה. גם „קויזלינג" היה להם. אחד מאתנו, וילנר שמו. בחור בעל כתפים רחבות,

ידע דף גמרא אך ידע עם זאת לעבוד היטב. ידע גם לשמח ולבדח. אבל היתה לו אמביציה להוכיח כי אנו פועלים טובים והיה מאיץ בנו, כמו שכתוב בפרקי אבות „ובעל הבית דוחק". לימים עלה וילנר ארצה ונהיה לקומוניסט (לא וילנר הידוע). הוא שב לחו"ל ולא ידוע לי מה עלה בסופו. עדה שכאמור היתה אצלנו בת יחידה היתה מלמדת אותנו שירה וריקודים למרות העיפות הגדולה. בלילות היינו ישנים בעלית גג מלאה שחת, בלי מיטות. בשעה תשע הינו שוכבים ובשלוש לפנות בוקר היו מעירים אותנו. בסוף הקיץ התפזרה הקבוצה. הקבוצה החורוסטקובאית הצטרפה לקבוצה מברודי בשם קבוץ הבונה, כקבוץ הכשרה לעבודה עירונית בחורף בטרנופול. הם עבדו בעיקר בחטיבת עצים. עדה הצטרפה לקבוצה החורוסטקובאית ושם מצאה את חברה לחיים הרשקה מרמור. ואותי שוב לא הסכימו לקבל, נאלצתי לצאת לחורף לפי רצון אבי ז"ל לכפר הורודניצה בתור מלמד תינוקות.

באביב 1925 הצטרף קבוץ הכשרה מטרנופול לקיבוץ עליה א' של החלוץ מגליציה ויצאו באורח בלתי לגאלי לוינה לשם עליה ארצה. היציאה היתה קשה ביותר, בדרך־לא־דרך הגיעו להרי הקארפאטים. לבסוף הגיעו למחוז חפצם וינה, שם נאסרו, שוחררו ושוב עבדו כל הקיץ בהכשרה חקלאית באוסטריה. היציאה הבלתי לגאלית לאוסטריה היתה הכרחית משום שהממשלה הפולנית לא נתנה בזמן ההוא היתרי ציאה בגיל שלפני מילוי חובת השירות בצבא הפולני. אני נאלצתי שוב להשאר בבית עד שהתלכדנו שוב קבוצה מחרוסטקוב, ביניהם בעריש גורטמאן כיום בארה"ב, ישראל טננבוים גם הוא בארה"ב, בעריל ויטוב נשאר בפולין ועוד כמה חברים שאף אחד מהם לא הגיע ארצה. יצאנו להכשרה לעבודה במשרפת לבנים ברודיק יגלונסקי שעל יד לבוב. בסוף עונת ההכשרה אושרנו לעליה ארצה. הקבוצה החורוסטקובאית הראשונה הספיקה כבר להגיע ארצה ואנו חיכינו לאשור הממשלה הפולנית ליציאה מהארץ על־ידי ויתור על האזרחות הפולנית.

בסוף שנת 1925 הגיעו החברים הראשונים מחורוסטקוב ארצה. ובארץ שרר משבר וחוסר עבודה. מכתבים קשים הגיעו מהחברים שעלו. המכתבים מהארץ עשו רושם מדכא. המצב בכי רע. יהודים משליכים את קופסאות קרן־הקימת מהבתים. מקללים את הציונים ששלחו את בניהם ארצה. אנחנו, הקבוצה השניה, מחכה לעליה, אך רבים חזרו מיואשים מהארץ. רבים נדדו לארגנטינה ולארצות אחרות. הקבוצה השניה מחורוסטקוב, שחכתה לעליה מתפרקת ובנובמבר 1926 עליתי יחידי ארצה. הצטרפתי לקיבוץ ההתאחדות, בתחילה כמאה נערים ונערות מגליציה. לאט לאט מתפרקים סניפי החלוץ בכל העירות. בכל מקום נשאר אחד אחד או שנים אשר בכל זאת עולים ארצה. עלינו קבוצה בת 12 איש, בדרך אנו פוגשים אוניות רבות של יורדים מאוכזבים. מביטים עלינו בבת צחוק ומנוד ראש. בחורוסטקוב כל העיירה מבכה אותי על השטות אשר אני עושה. ואין מלווים אותי, כמעט בבושה ובהתחמקות יצאתי את העיר.

בארץ הסתדרנו כקבוצה ברחובות. עבדנו בבחר ובפרדסים, והשד לא היה כל כך

נורא, אלא שדרכי העליה היו אבלות. ממשלת המנדט נעלה את שערי הארץ. את הקיבוץ בחו"ל עזבו רבים. לאחר שנה מתפרקת הקבוצה שלנו ובשנת 1928 הצטרפתי לכנרת. נקלטתי בעבודה, ונתקבלתי כחבר בקבוצה. בארץ הספקתי עוד להפגש הרבה עם אחי החורג הערשל שוורץ. הוא השתדל להשפיע עלי לעזוב את הארץ. אני השתדלתי להשפיע עליו שישאר. לבסוף נפרדו דרכינו. הוא עזב את הארץ בשנת 1932.

אחרי מאורעות תרפ"ט החלה העליה החמישית, בה הגיעה ארצה גם אחותי יהודית שעלתה עם קבוצת גורדוניה. היא הספיקה להיות 18 שנה בכפר החורש עד מלחמת השחרור. עם בוא אחותי ארצה, התחלתי להרגיש עצמי יותר בטוח. במכתבי הטפתי לכל בני המשפחה להצטרף אלינו ארצה. והנה גם פישל עומד לעלות. עשינו מאמצים להעלות את שני האחים שמואל ושלמה שמצבם בפולין היה בכי רע. מאיר, אחינו מאמריקה שעזר לנו כל השנים בתמיכות כספיות עזר גם לעליתם ארצה. אחרי שנהיה כולנו בארץ לא תהיה עוד בעיה להעלות גם את ההורים ואת אחותנו הצעירה שנשארו בפולין. לוותה אותי כל הזמן ההרגשה כי הזמן דוחק. ובאמת בשנת 1935 היינו כל המשפחה בארץ פרט לאחינו הערשל שנשאר בצרפת.

ב־1936 מבקר אצלנו אחינו מאיר מאמריקה ובפסח אותה שנה ישבנו כולנו מסובים לסדר פסח ראשון של כל המשפחה, עם ההורים ונכדיהם, יחד עשרים נפש. השמחה היתה שרויה במעוננו. שרנו ורקדנו באותו ערב. לא האמנו כי זוהי מציאות. אחרי כל כך הרבה שנים של תלאות הגשמנו את משאת נפשו ואנו נמצאים בארץ הקודש. כמובן שלא חשבנו על האסון הנורא העומד בפתח בית ישראל בארצות אירופה. איש לא יכול היה לתאר לעצמו שואה כזאת.

לא רבות המשפחות בארץ שהצליחו להמלט בעוד מועד מצפרני החיה הנאצית, יימח שמה. משפחתנו היא אחת מהן. חלק ממנה עודה בחיים. מיתה טבעית מתו אבי ר' אלתר, שנפטר בשנת 1952, ואחי הבכור פישל ורבר, שמת בשנת 1955, ואשתו רבקה ז"ל, שנפטרה ב־1958. שני בני אחי שמואל ושלמה, הלא הם זאב ויצחק מסרו נפשם על קדושת העם והארץ. כן נפטרה אשתו של שלמה שנספתה בתאונת דרכים. כמו כן נפטר הרשל שוורץ שנשאר בצרפת.

רובם הגדול של בני משפחתנו וצאצאיהם חיים לאשרנו במדינת ישראל, מושרשים בארץ זה שנים רבות וחיים באושר ובכבוד מי בעיר ומי בכפר, בקבוץ וכו' פרט לאחי מאיר אשר הגר כאמור לארה"ב עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. הוא הכה שורש בארצו החדשה וחי ב"ה חיי נחת עם בניו ובני בניו. כן גם אחותי עדה שתחיה אשר היתה כאן והיגרה לברזיל. עתה מחכים אנו לשובה ארצה.

מצאתי לנחוץ להעלות על הכתב פרקים קצרים מחיי משפחתנו שגורלה מיוחד בכך שזכתה להינצל כולה ולמלט את נפשה מגיא התופת בטרם שואה.

משה יבור / קבוצת כנרת

תולדות משפחה אחת

בביאליקמין העיירה, או כפי שכנוה היהודים „בילקמין", הנצו נצניה הראשונים של משפחתנו, נכון יותר, בה קשורים זכרונותיה הקדומים. ודאי שמצטערים אנו על שאיננו יודעים תולדותיה של המשפחה מימים רחוקים יותר, אולם בדלית ברירה עלינו להתחיל מן השמור והידוע לנו, לשזור ולהעשיר את ההמשך.

השם בילקמין פרושו: אבן לבנה, כי העיירה הוקמה על הר גיר לבן, ומכאן שמה. היא שוכנת בגליציה המזרחית בסביבת זלוצ׳וב, ואינה מרוחקת מעיר ואם בישראל, מעיר המשכילים והעלויים ברודי, ששמה יצא לתהלה בכל קצות הארץ. בין העיירות הקרובות לבילקמין יש להזכיר גם משכנות ישראל אחרים: סטרלסק וסטרטין, כי גם בהן קשורה משפחתנו בקשר אמיץ וקרבה משפחתית עם אנשיהן הדגולים, בם התפארו אבותינו מהדורות הקודמים.

סביבה זו — רב היה חלקה בהתהוות התנועה החסידית. אם בקהילות ישראל אחרות קמו לתנועה זו מתנגדים חריפים, הרי כאן מצאה לה תומכים נלהבים. לסטרלסק יצאו מוניטין בזכות רבי אורי מסטרלסק, או כפי שידוע היה בעולם החסידי, רבי אורילי שרף, הוה אומר ר׳ אורי המלאך. עיקר תפיסתו ותורתו של החסידות היתה — חסידות שבפשטות, בנגוד לחסידות שבתפארת, אותה גרסו הרבי מריז׳ין ויוצאי חלציו.

רבים הסיפורים בפי חסידיו על מעשיו ונפלאותיו של ר׳ אורילי מסטרלסק (שרף) *, אולם יותר מהן ידועות אמרותיו. „אמרות השרף" נפוצו לא רק בין מעריציו החסידים, אלא גם בחוגים ישראליים רחבים, שלא היתה להם כל זיקה לחסידות, כי גדולים היו טוהר נפשו ובהירות שכלו. זקנים ואברכים צבאו על פתחו למען יהיה להם לרועה ומדריך. אולם ר׳ אורילי לא אבה להיות לרבי וקיים את דברי חז״ל „אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות". על עניותו והסתפקותו במועט מהלכים סיפורים שלא נשתכחו עד היום בפי חסידי סטרטין. על השקפותיו ותורתו מדובר בספר „אמרי קדוש".

על אף סירובו של ר׳ אורילי לנהל שולחן וחצר של רבי כיאות לאישיותו, הרי תמיד התאסף מספר מצומצם של תלמידים בסטרלסק. ביניהם התבלטו במיוחד ר׳ יהודה הרש,** מי שעתיד להיות ממלא מקומו ומייסד השושלת של צדיקי סטרטין, וכן סבנו ר׳ יוסלי מבילקמין.

ר׳ אורילי מסטרלסק היה קשור קשרי משפחה עם סב המשפחה שלנו, ר׳ יוסילי מבילקמין שהתחתן כנראה עם דובריש, בתו יחידתו של ר׳ אורילי. קירבה זו באה גם על

---

* תלמידו של ר׳ שלמה מקארלין, נפטר בשנת 1826.

** בראנדוויין.

ידי נשואיו של בנו של ר׳ יוסלי מבילקמין, ר׳ יהודה הערש, חברו הטוב ותלמידו המובהק של ר׳ אורילי מסטרלסק.

ר׳ אורי השיא את בתו יחידתו לר׳ יהודה הערש ואחרי פטירת ר׳ אורי מסטרלסק עבר ר׳ יהודה הערש לעיר סטרטין והתישב בה. המוני חסידים נהרו אליו לשמוע תורה מפיו. וכך נוסדה השושלת של צדיקי סטרטין הנשמרת עד היום. הרבי כיום הוא ר׳ יצחק אייזיק לנגנר היושב בניו־יורק.

היו ששאלו את השרף מסטרלסק, בשל מה ראה להעדיף את ר׳ יהודה הערש תלמידו על פני יתר תלמידיו ואף על בנו יחידו? ענה השרף: „בבוא העת כשיהיה רצון מלפניו ובטיילי בעולם האמת עם תלמידי יהודה הערש, יורו עלי הכרובים והאפנים ויאמרו כהאי לישנא: זהו מורו של ר׳ יהודה הערש, כי לא המורה העיקר, אלא התלמיד״.

קהל מעריציו והמוני חסידיו של השרף מסטרלסק השכימו לפתחו למרות התנגדותו להיות לרועה, אולם לפי המסופר התפלגו חסידיו אחרי פטירתו: חלק אחד נהה לסטרטין, בה ישב ר׳ יהודה הערש, והחלק השני דבק ברוקח, גם הוא מתלמידיו של ר׳ אורלי, שהתישב בבלז, אלה הם צדיקי וחסידי בלז הידועים. בהגיענו לכאן, נתקבל עלינו הסדור הכרונולוגי הידוע לרבים מחסידי סטרטין, החיים כיום בתוך הישוב הישן בירושלים ומחוצה לו. נעזרתי גם ממה ששמעתי מפי סבתי סלובי ע״ה.

תולדותינו, ראשיתם איפוא בר׳ אורילי השרף, במחצית הראשונה של המאה השמונה־עשרה, לערך, שכן ידוע כי ר׳ אורילי נפטר תוך זקנה מופלגת בשנת 1820.

מהפרטים של הרבי מסטרטין, הצדיק יצחק אייזיק שליט״א על תולדות משפחתנו מהתקופה הנ״ל, מצטיירת שושלת היוחסין הבאה:

ר׳ יהודה הערש וסבנו ר׳ יוסלי היו מתלמידיו המקורבים ביותר של השרף מסטרלסק. שני תלמידים אלה היו למחותנים, שכן ר׳ יוסלי סבנו השיא את בתו שרה לאליעזר בנו של ר׳ יהודה הערש, הוא ר׳ לייזרל מאזיפאלע, שהיה אחיו של האדמו״ר ר׳ אברהמצ׳י מסטרטין, בנו של הרבי הראשון מסטרטין — ר׳ יהודה הערש.

נמצא, כי סבנו ר׳ בצלאל מבילקמין, בנו של ר׳ יוסלי מבילקמין, הוא אביה של שרה בת יוסף הנ״ל, שהתחתנה עם בנו של הרבי יהודה הערש והוא ר׳ לייזרל מאזיפאלע. שני בנים היו לר׳ לייזרל מאזיפאלע והם, ר׳ נחום מבורשטין, שהיה רב בק״ק בורשטין ור׳ אורי מאזיפאלע. זה האחרון ירש את כסא הרבנות של אביו ר׳ לייזרל. ושוב היו נשואים בתוך המשפחה, כי בתו של סב סבנו ר׳ בצלאל מבילקין — האדיל — התחתנה עם ר׳ אורי מאזיפאלע — נכדו של ר׳ יהודה הערש, האדמו״ר הראשון מסטרטין. לכן מרובים כל כך במשפחת וידרמן השמות: אורי, אברהם, יוסף, בצלאל, ויצחק־אייזיק — שם אביו של סבנו ר׳ יוסלי מבילקמין.

למרות שאיפתה של התנועה החסידית לצמצם ולטשטש את התחומים שבין הלמדנים ובין העמי־ארצים למען זַכּוֹת גם את האחרונים להגיע לספירות העליונות ע״י אמונה

טהורה ועבודת האלהים מתוך שמחה ורינה שבלב, עדיין קיים ועומד ההבדל ביחוס התורני וחריפותו לא בוטלה. ואם סבנו יוסלי ערבב את דמו עם דמם של יוצאי חלציו של ר׳ אורילי מסטרלסק — מעיד הדבר, כי סבנו הראשון שאנו יודעים עליו, לא זו בלבד שהיה איש בעל שאר רוח ונפש, אלא גם גדול בתורה ובמדות כאחד. ורק ידיעות מעורפלות נותרו לנו על סבנו הראשון ר׳ יוסלי.

אולם דמות דיוקנו של בנו — והוא סב סבנו — ר׳ בצלאל מבילקמין, ברורה לנו יותר. שמו וזכרו שמורים בכל ענפי משפחתנו ועל שמו נקראים צעירי המשפחה בארץ־ישראל. והרי הם: בצלאל וידרמן בן אהרן בן בצלאל בן אייזיק בן בצלאל מבילקמין הגר בירושלים.

סב סבנו ר׳ בצלאל מבילקמין היה הראשון, שנשא את השם וידרמן שניתן לו מטעם השלטון האוסטרי־אונגרי. אולם בפי הבריות נקרא גם אח״כ ר׳ בצלאל מבילקמין וכך נקרא עד היום בפי חסידי סטרטין. צרוף שם העיר לשמו הפרטי אומר שיש בזה מאצילות ומיחוס מסוים. ר בצלאל מבילקמין עניו היה ונחבא אל הכלים, קיים בשלמות את הכתוב „והגית בו יומם ולילה״. כקרובו של הרבי מסטרטין — ר׳ יהודה הערש, היה גם תלמידו המקורב ביותר, ואחרי פטירת ר׳ יהודה הערש נתקהלו סביבו חלק מחסידי סטרטין ובקשוהו שיהיה להם לרבי. הצעה זו לא נתקבלה ע״י ר׳ בצלאל מבילקמין, כי מטבעו היה רחוק מפרסום ומהתנשאות על הזולת, ונפשו חשקה בלמודים ובספרי הלכה ולא בחיי חצר ושלחן צדיק מטרידים. הוא לא נענה להפצרותיהם החוזרות ונשנות של חסידים, שיהיה להם לרבי, ובחר בהתבודדות בחצרו של האדמו״ר ר׳ אברהמצ׳י מסטרטין — הוא בנו יורשו של יהודה הערש הנ״ל. וכפי ביטויו של האדמו״ר מסטרטין כיום, רבי יצחק אייזיק לנגנר, „רבי בצלאל מבילקמין הסתופף בצלו״.

את הגיגי רוחו היה מוסר למקורבים אליו. ולמרות אורח־חייו זה, שהצטיין בענווה, בפרטיות ובהגות, רבים היו באים אליו ללמוד תורה ולשמוע עצה מפיו. שמעתי לא פעם בחוגי משפחתנו המילים הבאות: „סבנו ר׳ בצלאל מבילקמין״ מתוך רגשי כבוד, גאוה והערצה. בהזמנות לחתונות היו מבליטים את היחוס הזה „נין ונכד להרבי ר׳ בצלאל מבילקמין זצ״ל״. את שלושת בניו השיא למקומות שונים: את בנו בכורו אורי השיא למונקץ׳, בירת קרפטו־רוסיה, את בנו השני, מרדכי — לזברוב, הסמוכה לטרנופול ואת הבן השלישי, והוא יצחק־אייזיק, בן זקוניו, השיא לחורוסטקוב — עיירה נידחת בין העיר טרנופול מזה וצ׳ורטקוב מזה.

משפחת אורי בקפרטו־רוסיה רבתה והסתעפה. יהודי קרפטו־רוסיה הם שמרנים באמונתם ומתרחקים מדעות מתקדמות. הילודה היתה מרובה בתוכם; וכך גם אצל אחיו שהתגוררו בגליציה המזרחית. רוחות ההשכלה החלו לחדור גם למשפחתנו. ויותר מרחוק המקום בין אח לאח גרמה ההתרחקות במנהגים ובאמונה להתרופפות קשרי המשפחה ביניהם, וברבות הימים היו כלא היו. אבי המנוח, בצלאל בן אייזיק וידרמן, בנסעו בשנת

1912 לוינה, התעכב במיוחד במונקץ' על מנת לבקר אצל קרובינו אלה. אולם הופעתו החיצונית, שנראתה בעיני בני המשפחה במונקץ' כמהודרת וכפוגעת במסורת, ציננה פגישת האחים. אבי המנוח סיפר עליהם, שהם עסקו בתעשית טליתות. אחדים כהנו כדיינים ורבנים בעיירות וכפרי הסביבה, היו משכימי קום ומגידי תהילים נלהבים. — גם אני בנסיוני, להפגש עם קרובים אלה העלתי חרס בידי. בעברי את מונקץ' בשנת 1925, בדרכי ארצה, סרתי לאחד מבני דוד אלה, חזרתי כלעומת שבאתי, כי לא שמתי לב למזוזה בהכנסי.

אך פגישת אחים זו חודשה סוף סוף על אדמת ארץ־ישראל עם צאצאיו של אורי בן ר' בצלאל מבילקמין. הקשר שנותק לפני מאה שנה לערך חובר שוב על־ידי בצלאל ומתתיהו וידרמן, בני יצחק־אייזיק בן אורי בן בצלאל מבילקמין, החיים ברחובות וקשרים לבביים קיימים בינינו. בנו השני של ר' בצלאל מבילקמין, מרדכי, שעבר לזבורוב, חי כל ימיו בדחקות ובעוני; לא קויים בו מאמר חז"ל „מורשת אבות סימן לבנים", כי בלמדנות לא הצטיין. מרדכי זה נקרא בפי בני עירו מאטיל. לאשתו קראו מאטלכי וכולם ביחד בשם מוטלקים, הוה אומר „המוטילאים" הם בניהם ובנותיהם. דודנו מאטיל בזבורוב היה נוהג מדי שנה בשנה, בדייקנות מפליאה, לשלוח את אשתו למשפחת אחיו יצחק־אייזיק שבחורוסטקוב — כדי לקבל, כנין ונכד לר' יוסלי ע"ה, מאת משפחתו את המעמדות, הוא המס החסידי לרבם.

בנו השלישי, בן זקוניו, של ר' בצלאל מבילקמין, ר' יצחק אייזיק, עבר לחורוסטקוב, עיירה קטנה ששכנה בין טרנופול, עירו של המשכיל הנודע ר' יוסף פרל, לבין צ'ורטקוב, עירם של אדמו"רי צ'ורטקוב מיוצאי חלציו של הרבי מרוז'ין. ר' יצחק־אייזיק התחתן בשנת 1840 בערך עם סבתנו סלובי בת חיים בער כ"ץ, נכדת יעקב פעפער מראשוני מיסדיה של העיירה חורוסטקוב; הסבתא סלובי היתה אשה אמיצת לב, פקחית, מלאה מרץ ויזמה, אולם לשם הבנת אופיה ותכונותיה חייבים אנו להכיר גם את אביה ובעיקר את הסבא שלה, הוא ר' יעקב פעפער, כי ממנו ירשה הרבה מתכונותיה ועליו נרחיב את הדיבור.

*

יעקב פעפער נקרא בפי הבריות יוקף, או סבא יוקף בפי בני משפחתו. מסבא יוקף מתחילים זכרונות משפחתנו מצד האמהות שלנו. בשנות הששים למאה השמונה עשרה בערך הגיע מפודוליה, מסביבת פרוסקורוב, למקום שנקרא אחר־כך חורוסטקוב, בפלך טרנופול — ערש משפחתנו.

יוקף התיישב בחורוסטקוב יחד עם שלושה יהודים אחרים, שהוזמנו ע"י האציל לבית סימינסקי, חוטר מגזע פוטוצקי (לפי הכתוב בפנקס הקהילה ובועד העיירה) לבנות ולהקים עיירה שתשמש מרכז מסחרי לכפריו המרובים. למקום קרא האציל הנ"ל חורוסטקוב, שפירושו „קוצים ודרדרים", כי רק קוצים ודרדרים כסו את המקום עליו נבנתה העיירה. לשם אחיזתם במקום הקים להם האציל הנ"ל בתים, בית לכל בית אב.

יוקף שהיה התקיף והנכבד שבחבורה זו, קיבל את הבית הגדול ביותר, הוא בית משפחתנו. נוסף לכך קיבל יוקף מאת האציל סימינסקי בחכירה את בית המשרפות לייי״ש והיא הפרופונציה בלע״ז, חכירה זו הוסיפה לו עושר וממילא כבוד בתוך עדתו שהלכה והתלקטה לתוך עיירה חדשה זו.

אופיו ואישיותו של סבנו יוקף ברורים לנו למדי, כי רבות דובר בו בחוג המשפחה ורבות בשנים אחרי מותו הוסיפו בני העיירה לספר עליו. בעיני בני דורו, אבותינו מבילקמין, סטרלסק וסטרטין, תצטייר דמותו באור שלילי; הם היו אנשי הרוח והוא, יוקף — איש המעשה. על כן כנוהו אבותינו „בור ועם הארץ״. אולם אנחנו, בני הדור הזה נחטא לסבנו אם נעריכו לפי הערכתם הם. סבנו יוקף היה בעל בעמיו, יסד קהילה בישראל, ועמד בראשה, דאג לצרכיה שלא על מנת לקבל פרס, כפי שיעידו על כך זקני העיירה בשם אבותיהם הם. פרטים רבים על אישיותו ואופיו שמעתי מפי הישיש המובהק והנבון — פּרציל נוס יס, עושה הנרות. הישיש החביב הזה, שליחו לא נס וטעמו לא פג על אף היותו למעלה מתשעים, היה מוכן בכל עת, תוך כדי הרחת טבק־הרחה מן המובחר, לספר על סבא יוקף, שהכירו מנעוריו ועל כל הקשור בעדת אנשי העיירה. יוקף איש פשוט היה. לבושו וחוסן גופו — כאחד מאכרי הסביבה. כובעו מפרוות כבשים לא מש מראשו בכל ימות השנה, פרט לשבתות ומועדים. מעילו ומכנסיו היו עשויים מצמר כלבוש כל יהודי העיירה בתקופה ההיא, המכונים „חורוסטקובר פעלצען״, ז. א. החורוסט־קובאים המרופדים. שתקן ורציני היה, קלסתר־פניו הביע החלטיות ותקיפות, אך גם יושר. עם הנץ החמה היה משכים לתפילת שחרית, אומר פרק תהילים ללא הבנת פירושו, אך מתוך כנות ואמונה טהורה. בתפילה גופא לא היה מרבה בסלסולים והסתלקות לצדדין כדרך המהדרין. תפילתו, כדרכו בחיים בכלל, סלולה היתה, כאופיו הישר, היה גומר ב„עלינו״ ומחוה קידה כלפי ארון הקודש, כאומר „קוני ויוצרי, עד כה עשיתי כפי שצוותני, כעת עשה אתה את שלך״ ויוצא לעבודתו.

כאמור, בעל גוף חסון ובריא־בשר היה. ארוחת הבוקר שלו יכלה להספיק לשלושה אנשים. אך הוא גרס — כדברי פּרציל הישיש — ש„כל המרבה באכילה הרי זה משובח״. אמרנו, שבלבושו לא נבדל מגויי הסביבה. גם פיאותיו לא היו כפיאותיהם של אבותינו בסטרלסק, סטרטין ובילקמין, מטופחות, מסולסלות ומשתלשלות בחן וקסם ונועם מיוחד, כי אם ישרות שהתמזגו עם זקן „ולא נודע כי באו אל קירבן״. אולם בערבי שבתות ומועדים (וזאת הודות לסבתא סלובי) היה מורח את פיאותיו בחמאה למען שוות להן ברק לכבוד שבת וחג והיה מסלסל את פיאותיו ומסלסלן. תלתל כזה „החזיק מעמד״ עד מוצאי־שבת בלבד ועם צאת השבת ניטלה מהן גם חגיגיותן. עם בניו החסונים התהלך בחוזק־יד והכניסם לעסקיו עם מעט תורה והרבה דרך־ארץ, לא כן היה יחסו לבתו יחידתו, בבת עינו, פרלי, אמה של סבתנו סלובי. קפדן היה ורחוק מרגשנות, חוץ ממה שנוגע לבתו זו; בה ראה אור חייו, בה קשר את עתידו הוא, עליה השליך את יהבו עד כדי

חשבון הנפש למה שצפוי לו בעולם הבא. ואפילו את הקמת בית־הכנסת במקום והזמנת רב לעיירה וקביעת בית קברות נפרד לחורוסטקוב. באו לפניו זקני העיירה וטענו כלפיו „יוקף, אוי יוקף, עד מתי נסבול חרפת סכלסטוף? (עיירה סמוכה ברחוק של 8 קילומטרים), עד מתי נוסיף להתענות ולהקבר בסכלסטוף? עד מתי נוסיף להתחתן ולהתגרש אצל הרב דשם? הקם לנו בית־קברות משלנו ולא נצטרך להוביל את מתינו לשם ולהזדקק לרחמי הסכלסקלוצים (שבוש שם העיירה לגנאי), הושב עלינו רב ויפסוק לנו כאן". אולם יוקף עם כל ישרותו דחה את בקשתם משנה לשנה, כי באלה קשר את עתידה של בתו פרלי היקרה לו מכל. אמר להם יוקף: בשל מה לכם רב, ובית קברות אין לנו, נקימהו ואחר זה נושיב רב. בשל מה לכם רב כעת כשאין פה במקום לא סולת ,לגריץ' (מין דיסה), לא ,רוז'ינקעס' (צמוקים) לקדוש ולא ,פראוואנץ בוימל' (מין שמן) וזפרין (מין בושם) להכנת השבת. למען השג כל אלה עליכם לרוץ לסכלסטוף כדי לקנותם. הבה ונשיג אותם כאן תחילה ואחרי זה נזמין לנו גם רב".

ידע יוקף את כאב בני עדתו וכאב גם הוא את כאבם, שבא כתוצאה מלעגם של בני סכלסטוף לחורוסטקובאים. הללו, הסכלסקלובים מתפארים ברבם, בבית־הקברות המפואר שלהם, בעתיקות עירם ובבית הכנסת שלהם, שיודעי דבר העריכוהו בשמונה מאות שנה ואף יותר מזה, כי לא לחנם באים לסכלסטוף גויים ודייטשמרים (יהודים משכילים) לחזות בבנין עתיק זה וסגנונו המיוחד. והם, כלומר, אנשי חורוסטקוב, אספסוף זה מקרוב בא, — המתיימרים להיות קהילה בישראל, נזקקים בכל דבר לחסדי סכלסטוף ומוסדותיו.

ואנשי חורוסטקוב ידוע ידעו, כי נכון הדבר ובריתחתם היו משיבים ללועגים: „יבוא יום והקערה תיהפך על פיה ותשכימו אתם לפתחינו, כי כעצם בגרונכם הננו, עדה צעירה אנו ובסימן עליה אנחנו ואתם — יבש לשד עצמותיכם ובסימן ירידה הנכם נמצאים". וכך היה. לא עברו שנים רבות ונבואתם נתקיימה: — בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם הראשונה לא נשארו בסכלסטוף כי אם עשרה בתי אב. יתרם התפזרו מחוסר כל אחיזה מסחרית וכלכלית ובית־הכנסת העתיק והמפואר נשאר בעזובתו ללא השגחה. אולם בימיו של יוקף, סכסלטוף היתה בכל תפארתה; הכאב היה כאב, ודרישת עדתו צודקת.

ניגש יוקף להקמת בית־כנסת, שיעלה ביפיו על זה של בני סכלסטוף. לשם כך הקריב אף קרבן — חלק מפרנסתו, כי האציל לבית סימינסקי דרש תמורת המגרש וכסף הבנייה את הפרופונציה שהיתה בידי יוקף. סימינסקי דרש אף זאת כי בשער בית־הכנסת יחרת באותיות גדולות, כי הוא האציל סימינסקי, חוטר מגזע פוטוצקי הקים בשנה זו וזו את בית־הכנסת לקהילת חורוסטקוב וידעו הדורות הבאים את אשר עשה למען יהודיו. יוקף קבל את כל התנאים הללו, ויתר על הקונצסיה למשרפת היי"ש וניגש להקמת בית קברות ופתיחת חנויות למען יוכלו יהודי עדתו להשיג בהן זפרין, שמן, תבלינים וקינמון. וגם בבנין בית־הכנסת התחיל. אולם בענין רב דמתא רקם תכניות במוחו. רצה יוקף

כי הרב דמתא יהיה חתנו, ז.א. בעלה של בתו, בבת עינו, פרלי. היו אלה מאווי חייו ולהגשמתם חתר בתקיפות המיוחדת לו. ובהגיע תור פרלי ובני טובים החלו לדבר בה נכבדות והיא אז כבת ארבע־עשרה — לא אבה יוקף לשמוע דבר. הוא דחה כל שדכן וכל ידיד. תמהו ולא ידעו את סיבת הדבר, כי אביה של פרלי מבקש לבתו בעל שהוסמך להוראה. יוקף רק ברב רצה, ברב שיהיה בעל לבתו, שיפאר את שיבתו ובזכותו תוקל עליו הכניסה לעולם האמת.

ביום בהיר אחד, ולא היה זה חג ולא מועד מרח יוקף את פיאותיו בחמאה, כמנהגו בערבי השבתות סלסלן ותלתלן, מרח מגפיו בעטרן, נטל שק על שכמו ויצא את חורוסטקוב לעבר סכלסטוף. התפלאה משפחתו וכל בני העיירה — לשמחה מה זו עושה? ויותר מהתנהגותו רבתה השתוממותם לשק ולתוכנו. אולם לא איש כיוקף ישאלו למעשיו, ורבה היתה הפליאה והתמיהה.

לא עברו ימים מרובים ונפתרה הפליאה. סבא יוקף פנה לעיר ואם בישראל — לברז'ז'ן, שע"י הנהר הזלוטוליפא, ובה ישיבה מהוללת ובראשה — תפארתה רבי אייבשיץ, ראש מתיבתא — ובישיבה זו ביקש עילוי למען בתו פרלי ולמען קהלתו שיכהן בה כרב. ופרנציל הישיש הוסיף: כשיצא יוקף את העיירה חלץ את מגפיו והטילם על שכמו והלך יחף עד הגיעו לבז'ז'ין. משהגיע לתחומי העיר הזאת, נעל את מגפיו, ובמימי הנהר זלוטוליפא בחן את פיאותיו. וכשראה שהן עדיין מסולסלות, נכנס לישיבה והתיצב בפני ראשה ואמר כהאי לישנא: „רבי ומורי, יהודי פשוט הנני, כל ימי לכבוד התורה ולהאדרתה נכספתי, בת לי והיא — כל חיי. לפניך רבי, שק מלא רענדאלך (דינרי זהב), קח אותם — תן לי תמורתם את העילוי שבישיבתך, למען יהיה חתן לבתי ורב בעדתי". פעמים אחדות ניסיתי לאמת דברי פרציל מפי סבתנו סלובי, אולם היא התחמקה מתשובה ברורה והיתה עונה לי: „יתכן ויש דברים בגו, שמעתי משהו על כך בנעורי — ומה לך ולכל העניין הזה: הסתלק מכאן שקץ". לכן, מניח אני כי נכונים הדברים. התיצבותו בפני ראש הישיבה באה מתוך תמימות ופשטות — ומקורה ברגשות סוערים משך שנים רבות, בהחלטה הקשורה במסירות אבהית ויהודית כאחד, להגשים חלום חייו: להשיא את בתו לרב ולהסתופף בצל החכמה והרוח. מימוש חלומו זה תואם בהחלט את אפיו של סבנו זה — ר' יוקף. פרי ביקורו בישיבת ברז'ז'ן היה הופעת אישיות חדשה במשפחתנו — רעננה ותוססת, מלאת מרץ, מחוננה בתורה ודרך־ארץ הרי היא — חיים־דב, או כפי שנקרא בעיירתנו חיים בער כהן צדק (כ"ץ), העילוי מישיבת ברז'ז'ן, שתמורתו ניתן שק עם רענדאלך, הוא שנהיה לבן זוגה של פרלי. זווג זה, בין בתו של יוקף — בעל הגוף לבין חיים בער, בעל שאר הרוח, הניח סיכוי לפיאור שלשלת היוחסין של משפחתנו. אולם — חיים בער לא הניח בכל את דעתו של יוקף. רצונו העז, נוסף על תארו כפרנס העיירה להיות גם חותנו של הרב דארתא — תקוותו זו לא התגשמה. חיים בער נקט בכלל „אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות". ואם כי באמתחתו של חיים בער מונחת היתה ה„הורמנא"

היא הסמיכות להוראה, חתומה ומאושרת ע״י גדולי הרבנים, — עמד בעלה של פרלי בעקשנות של תלמיד חכם על דעתו מול הפצרותיו ותחנוניו של יוקף. לא הועיל אפילו האיום על חתנו, כי יבטל את הסעיף שבהסכם הנשואין, לספק מזונותיו של חיים בער ומשפחתו. חיים בער בעצמו ביטל את הסעיף הזה.

*

מיד לאחר נשואיו נכנס חיים בער לעולם המעשה בעסק של חכירת יערות, ממכר עצים ושילוחם ברפסודות על פני הנהרות הגדולים; מרכולתו הגיעה לארצות רחוקות ואף לדנציג העיר הגיעה. כזה היה סב סבנו חיים בער. אולם טעות תהיה בידינו אם דמותו תצטייר בעינינו כאיש עסקים בלבד. העילוי מישיבת ברז׳ז׳ין הוכיח לכל, כי אכן ראוי היה לתואר זה. עצם בואו לכאן, למקום שרוב תושביו בעלי מלאכה פשוטים ומיעוטם חנונים זעירים, שמוראם בפני האות הזעירה והנדפסת גדול היה, כי לא הבינוה — עובדה זו בלבד העלתה אותו מעלה־מעלה והעמידתו לפוסק אחרון בענינים שבין איש לרעהו. על־פיו נחתכו הדבריו ולפי שכלו הבהיר וחוש הצדק שבו דן סכסוכים. בביתו הקציב מקום לבית־כנסת, בו למדו בחורים תורה, שאת מזונותיהם ולבושם ממנו קבלו. ושמור היה בזכרון בני העיירה עד דורנו זה בית מדרשו של ר׳ חיים בער כץ, עשרו וביתו וחוש הצדק שפעם בו.

לסיום פרשת סב סבנו ר׳ יוקף יש להוסיף, כי הוא שהניח את היסודות לארגון חברה קדישא. לרישום הפתיחה לפנקס הזמין ר׳ יוקף את הרב אייבשיץ מברז׳ז׳ן, שכיהן כרב בתקופה זו בעיירה הסמוכה קאפיצ׳ינץ. תקיפותו של יוקף בחברה זו, השלטת היחידה בכל שטחי החיים בעיירה — מתבלטת ברשומים באותו חלק הפנקס, שניצל והשמור בספריה הלאומית שע״י האוניברסיטה העברית בירושלים. סב סב סבנו יוקף הגיע לזקנה ומת בטרם נחנך בית הקברות בחורוסטקוב ונקבר בבית הקברות שבסכלסטוף שנואת נפשו. ת.נ.צ.ב.ה.

כמזכרת מסבנו יוקף שמורה אצלי צלחת — שריד מערכת הכלים של פסח, שניתנה בשעתו על־ידו לבתו פרלי, שהורישה אותו לבתה סלובי. מסלובי עברה הצלחת אל בתה מרים, מבנותיה של מרים, הנמצאות בארצנו קבלתיה אנכי ואנצור אותה למען בני אחרי. אך מחשש שבני דורנו זה לא ייחסו לצלחת חשיבות יתרה ויערבבוה בין צלחות אחרות אני נותן בה הסימנים הבאים: הצלחת שטוחה היא, מפורצלן עבה ומובחר, משני צדדיה שתי יונים שכנפותיהן צבע אדום ובמקורן עלה זית. לפנים היו דפניה מוזהבות, אלא מחמת גילה המופלג דהה זהבה, משום כך מתקבל הרושם כי היא מכוסה אבק. גילה הוא — לפי הערכת מומחים יודעי דבר — 200 שנה לערך.

סבתנו, בתו סלובי, ירשה מאביה את מרצו ותבונתו ועל שמה נקראו כל אנשי המשפחה, ולא רק בפי היהודים אלא גם אכרי הכפרים שבסביבה, כגון: יוסיל סלוביס, אורי סלוביס,

אברהמ׳צי סלוביס, בצלאל סלוביס, בת־שבע סלוביס, מרים סלוביס ואף לבעלה יצחק־אייזיק בן ר׳ בצלאל בילקמין קראו אייזיק סלוביס. אפילו בנכדיה דבק שמה. כמו: אהרן צלי סלוביס, בערל מרים סלוביס ועוד. ומי יודע? לולא תהפוכות הזמן והכליון במשפחתנו היה נקרא כיום גם בני בן השנתיים לא בצלאל וידרמן, אלא בצלאל בן אהרן בן צלי סלוביס. ובצדק כך, כי כך יאה לה.

*

למען הבן טוב יותר אם דמותה ואופיה של סבתנו סלובי ובעלה יצחק אייזיק מן הראוי לתהות ולבחון דמותה של סבתא יהודית בתקופה ההיא. דמותה של סבתא במשפחת יהודית ותפקידיה בה, היו מן המפורסמות באומות העולם. רכותה וחנה המיוחדים, דאגתה לגוזליה־נכדיה עשוה לדמות מרכזית בין ילדי ישראל. סיפוריה שסיפרה בקול חרישי וערב לעדת נכדיה בדמדומי יום שבת חורפי, על צדיקים עושי פלאים, על רשעים ששולם להם כגמולם, על התנפלות שודדים גויים על יהודים עוברי אורח ועל הנס שבא במפתיע להצלתם, על גדולים ודגולים שעמדו לעמנו בצרתו וכו׳ וכו׳, נטעו בפעוטים את האמונה בנצח של „ישראל סבא". דבריה הרכים של סבתא יהודית נחרתו במוחם ובלבם של הילדים הקטנים שהזדהו עם עמם וידעו לשמור אמונים לרוח עמם בים השנאה הגדול שהקיפם. אך סיפורי הסבתא היו גם מנחמים ומעודדים את נפשם של ילדי ישראל הרכים.

לא תשכחנה מתנותיה של הסבתא לנכדיה לרגל ימי חג ומועדים שונים: כדמי חנוכה ופורים ואלה של שבת, הנקראים „שבת אויבס" (פירות שבת), שניתנו בתוספת לטיפה על ראש הנכד כשעין הילד נעוצה מתוך סקרנות בקיפולי סינורה הרחב, שם החזיקה הסבתא את מתנותיה והרי טעמו של תפוח העץ שניתן מידי הסבתא כ„שבת אויבס", היה כטעם התפוח מגן העדן.

*

סבתנו סלובי לא הצטיינה בתכונות אלה. מנהגה כמנהג הגבר. רכות, עדנה ורגש — ממנה והלאה. היא היתה המפרנסת את בעלה ואת משפחתה, ועל פיה ישק כל דבר. מיד אחרי חתונתה הוברר לה, כי יצחק־אייזיק בעלה — לא יוצלח הוא. לפרנס את המשפחה לא יוכל ושומה עליה לשאת הריחיים על צווארה. היא פתחה חנות לכובעים ונעלים בשם „חנותה של סלובי". בחנותה לא חסר דבר וחצי דבר, החל מכובעים ונעלים, וכלה באבן כחולה, צמוקים, זפרין וארבע כנפות להבדיל. סלובי ידעה לנהל את עסקיה, את חנותה העלתה לרמה גבוהה מאד עד שהיתה הספק הראשי (הוף־ליפרנט) לחצר האציל מבית סימינסקי. וזכורים עדיין הקשרים ההדוקים שנרקמו בעטיים של קשרי מסחר אלה בין הפירמה „סלובי" ובין חצר האציל ובעיקר בין סלובי לבית הגרפית הישישה.

ולא רק לכלכלת ביתה דאגה סלובי. היא השיאה את בניה ובנותיה ופתחה להם במקומות מגוריהם בתי־מסחר של כובעים ונעלים ועם זה לא הזניחה תפקידיה כעקרת־בית, כאם כאשה. מסורה היתה לבעלה יצחק־אייזיק, שילמד ויהגה בתורה למען תהנה גם היא בזכותו ל„חתיכת עולם הבא" כשתגיע שעתה.

*

עם בואו של יצחק־אייזיק לחורוסטקוב לא שונה דבר בחייו; כמקודם כן גם עתה למד משניות ובילה את ימיו בקלויז דחסידי צ׳ורטקוב, שהם מאנשי שלומם של הסטרטינאים. העובדה, כי סלובי זוגתו היתה המפרנסת והמנהלת עניני הבית לא הפריעה לו בכלל. אדרבא, מהיכא תיתי, רצונה ורצונו עלו בקנה אחד והתמזגו להפליא. היא עם רצונה לשלוט בכל והוא — שתקן, בישן וצנוע וכל מאוויו — להתמסר ללמוד תורה, לעניני הקלויז, סיומי הש"ס, שמירת היארצייט (הזכרת נשמה) וחלוקת עליות. וסלובי התגאתה בבעלה המלומד, שעסק רק בדברי תורה ומצוות ואפילו צורת מטבע לא ידע סבנו יצחק־אייזיק מעודו לא נכסף ולא שאף להתערב בעסקי זוגתו, כי כך נאה וכך יאה לה. אמנם נמסר לו מאת סלובי תפקיד בעסקיה, אבל היה זה תפקיד קל ערך, להשגיח על הקונים, אכרי הסביבה שלא יגנבו את סחורותיה, וזאת, רק פעם אחת בשבוע, ביום השוק. והיו שאמרו, כי גם בזה לא סמכה עליו סלובי ביותר. בענין זה סיפר לי הרב משולם ראטה שכיהן בשעתו כרב בעיירתנו — כי היה נוהג לערוך בביתו סעודה מיוחדת בשושן פורים. סבנו יצחק־אייזיק, שהיה ממקורבי הרב ראטה היה בין המשתתפים הקבועים בסעודה זו. ופעם בשושן פורים חל יום שוק גדול ומיוחד במינו, לפני חגי הנוצרים והמוני אכרים באו העירה לקנות את צרכיהם לכבוד לכבוד חגם. ביום שוק זה חשובה היתה נוכחותו של יצחק־אייזיק בחנות אולם לא כן חשב יצחק־אייזיק. הוא כמנהגו, נהג והסב עם הרב לסעודת שושן פורים. כשסלובי שלחה לקרוא לו בבקשה ובתחנונים לבוא לחנותה ולפקח על תנועת האיכרים־הקונים התמלא יצחק־אייזיק בכעס ורוגז רב, האיך — וכיצד? וכי מה חושבת האשה — הוא יצחק־אייזיק, יעזוב את סעודת „שושן־פורים" בבית הרב, בכדי לעקוב אחרי הערלים הללו? לא תהיה כזאת. ויצחק־אייזיק לא מלא אחרי בקשתה של בת זוגתו והמשיך לחוג בסעודת „שושן פורים" כדת וכדין וכמנהגו מדי שנה בשנה. רק במקרים מעטים עמד הבעל בכל התוקף על דעתו, ועליהם עוד נרחיב את הדיבור. אלה שהכירו את סבנו ר׳ י. אייזיק מקרוב, אמרו עליו כי ידען ובקי בלימודים לא היה, אולם המעט שידע לא מש מפיו, כדי לקיים מה שנאמר: „והגית בה יום ולילה". ליצני העיירה ספרו עליו, כי על אף ששת הילדים שהביא לעולם (חוץ מאלה שנולדו ומתו) לא ידע אל נכון קלסתר פניה של זוגתו סלובי, כי מעולם לא הסתכל בה כראוי. סמך בשעתו על טוב־טעמו של אביו ר׳ בצלאל ותיתי לו. הליצנים ויושבי הקרנות הוסיפו, שלא נתן את עינו באשה כלל, כדי לא לתת חס ושלום ליצר הרע שבו לעבור על הלאו המפורש על ה„לא תחמוד". לא פעם קרו

לסבנו י. אייזיק קוריוזים על רקע זה. כה, למשל, כשחזר פעם מהקלויז הביתה, בקשה אשתו סלובי להשאר רגעים מספר בחנות למען שים לב על הערל שהיה באותה שעה בחנות. אותו ערל היה כומר נוצרי, לבוש כדרך הכמרים בלבוש ארוך. וי. אייזיק, שחשבו לאשה, פנה אליו באדיבות מבלי להסתכל בו היטב ואמר אליו: „גברתי הנכבדה, אנא, תשבי בבקשה״. הכומר שהיה מעורב בחייה היהודיים של העיירה, סיפר אחר־כך על מקרה זה בהוספת עוקץ על חשבון יצחק אייזיק כדרך הגויים. סבנו לא נפגע במאומה בשל דברים כאלה, כי מי ומה הם, דברי הבאי של העולם הזה. דרכו היתה סלולה וטיוליו קבועים, מהבית לקלויז הביתה, לחטוף שם כזית, גריץ ובולבוסין צלויים וחוזר חלילה. בקלויז גופא — מהמכובדים היה, לאו דוקא מהראשונים במעלה, לכך חסרה לו תקיפות הנחוצה כדי להגיע אליה, אולם בהלכות חייו לא בייש את אבותיו — ר׳ בצלאל ור׳ יוסלי מבילקמין ועל־כן הוקצה לו מקום ישיבה ב„מזרח״, מימין לארון־הקודש.

*

כאמור, לא אחת עמד סבא יצחק־אייזיק על דעתו בתוקף: היה זה ערב חג הפסח. סלובי כדרכה מדי שנה מכרה את סחורות החמץ לגוי, ונדמה היה לה כי כל מה שהיה צריך להמכר — נמכר. אולם כעבור שעה קלה נזכרה, כי עשרה שקי סוכר נשארו שלא נמכרו כחמץ. כשנודע זאת ליצחק־אייזיק, פסק את פסוקו, שאין אחריו ערעור. והוא: להשליך את שקי הסוכר לנחל כדי שלא תהיה כל הנאה מהם. עמדה סלובי לפניו וספקה כפיה, היתכן אייזיק? היתכן כי תתן ידך לרושעני? האם לא תמצא היתר ויהיה זה בזכות אבותיך הקדושים? י. אייזיק לא מצא כל היתר ועשרת שקי הסוכר צללו במצולות מי הנהר טינא. סלובה קבלה עליה את גזר דינה בגניחות ובאנחות, אולם ידעה כי את פי בעלה אין להמיר. מחמיר היה בעלה של סלובי בעניני כשרות. כמו־כן היתה מתקינה ערב פסח כיסים חדשים לבעלה, מחמת חשש להשארת חמץ בבגדיו.

מקרה אחר בו גילה יצחק־אייזיק תקיפות ואומץ חרג מחוג משפחתו ונגע בצרכי העדה שבעיירה. השלטונות החליטו להתחקות על אופן נהולו ונקיונו של בית המרחץ ומצאו, כי הוא מהווה סכנה לכל העיירה ועלול להפיץ מחלות מדבקות בין התושבים. השלטונות סגרו את בית־המרחץ והעיירה נשארה בלי מקוה לטבילה, בלי אצטבאות הזעה וכו׳. איסור הטבילה במקווה הסעיר את כל העיירה. היחידי שלא נכנע לגזירת המלכות היה סבנו י. אייזיק. הגיעה שבת הראשונה ומקוה מים לטבול בה כדת וכדין אין — ובאין טבילה לפני התפילה, אין התפילה ראויה לשמה. רגש הקהל וטכס עצה כיצד לסכל מזימת מגוג — ואין מושיע, כי הגויים הרשעים הטביעו חותמת של עופרת על דלת בית־מרחצם והכניסה נאסרה. ולא ידע קהל ד׳ כי יקום להם מושיע וגואל עוד בשבת בדמותו של יצחק־אייזיק בן בצלאל, הוא ולא אחר. כי ר׳ יצחק אייזיק ב״ר בצלאל מבילקמין לא תפס כיצד יוכל יהודי לגשת לתפילת שחרית של שבת בטרם יתקדש בטבילת מקוה. על כן

פרץ את האשנב האחורי של בית־המרחץ ודרכו חדר פנימה, ואחריו העדה כולה. היתה זו טבילת שבת שלפניה ואחריה לא היתה כמותה, טבילה הקשורה בקדוש השם ולמענו. — בשבת זו אחרו בבתי המדרש ובקלויזים לגשת לתפילה, אבל היתה היא זכה וטהורה. ולדורי־דורות נרשם בפנקס הקהילה דק״ק חורוסטקוב, כי „בשבת פרשה ויצא שנת תרנ״ב (1801) לס״ק יצאה גזרת הרשע בדבר בית־המרחץ, שנסגר לפי פקודתו ונשאר קהל קדושים בלי מקוה והתאזר הענו והצדיק ר׳ י. אייזיק ב״ר בצלאל למען הקהלה ויזכר שמו לטובה״.

אבי המנוח הוסיף לעצם פרשת בית־המרחץ פרט לפרשה זו. כשיצא י. אייזיק מבית־המרחץ והוא טבול — ראשית דרכו היתה להעיר את בן זקוניו, הוא אבי המנוח, כדי להנות גם אותו בטבילה, ואמר לו בנשימה עצורה: „בצלאל, קום, הזדרז, — פרצו את האשנב״, נבהל אבי וחשב כי אביו מתכוון לאשנב חנותו, לכן רץ אבי והזמין את הז׳נדר־מריה: „גנבים בחנותי״. הז׳נדרמריה, ששמעה כבר על פריצת „אשנב״,חשבה כי הכוונה לאשנב, שבחנות. רצה הז׳נדרמריה דרוכה כולה לקראת הגנבים, שבחנות אבי. שעה ארוכה היססה להכנס לתוכה ועד שנכנסה — גמר קהל ק״ק חורוסטקוב להטבל במקוה. אמרו הבריות: „יד אלהים היתה באמצע״. ולא נסתיימה פרשה זו אלא בצהרי יום המחרת. כשיצחק אייזיק ברך את ברכת המזון, נכנסה הז׳נדרמריה לאוסרו על הפרת החוק. אך הפציר ולא הלך אתם עד שלא סיים את הברכה, וכשסיימה הלך לבית־הסוהר כשפניו קורנים וכל הקהל מלווים אותו בהערצה. כך הוכתר סבנו בכתר גבורה, אף על פי שרצה לשבת בשלוה ולעבוד את קונו במנוחה, אולם לא כך נחרץ גורלו. בשנותיו האחרונות, נשבו רוחות חופשיות יותר במשכנות ישראל ולא פסחו גם על ביתו של י. אייזיק. ברעש ובסערה הן התפרצו לתוך פינתו השקטה והדריכו את שלוותו: בני זקוניו — בצלאל ומרים — סרו מדרך אביהם. ששה ילדים ילדה לו סלובי. ארבעת הראשונים — דמו לאביהם, הן בחיצוניותם והן בפנימיותם. אף הם פזלו בעין אחת ולא חלילה „בעין אחת עושה רמיה ובשניה מבקשים תחנונים על כך מאת היושב במרומים״, אלא פזילה של ממש. כאביהם, ביטלו את רצונם הם בפני רצון אמם התקיפה, הצניעו לכת, לא חקרו ולא דרשו במופלא מהם וקיימו בכל עת מצוות הבורא והמסורת. לא כן הצמד־חמד, בני הזקונים בצלאל ומרים. הללו — מנה גדושה מתכונת אמם ירשו, ואף עמדו נגד סלובי אמם. אח ואחות אלה שונים היו מילדותם מיתר בני משפחתם כאילו לא בני אב אחד ואם אחת היו. בצלאל עליז ושמח — בעל טביעת־עין, שהבחין יפה בשוני שבין האב והאם, נוטה לאירוניה, בעל כושר ביטוי. ואילו מרים — פקחית ועליזה, בעלת הבנה וחוש בקורת, מרדה במקובל וגרמה עגמת־נפש מרובה להוריה לא פחות מאשר אחיה בצלאל. בהתיחסותם זו של האח והאחות כלפי סביבתם היתה הבכורה בידי האחות. ועם זאת היתה מרים משפיעה על אחיה ומרסנת אותו כשהיה נוטה למעשים פזיזים. הדבר נעשה תוך אהבה רבה ביניהם, שעמדה ושהתקיימה עד סוף ימיהם. בצלאל ומרים היו ראשוני

המבשרים של רוחות חדשות שהחלו לנשוב בעיירה, ושהיו כה זרות לרוחו של יצחק־אייזיק ואשר הפילו עליו מורא ופחד. הדור הצעיר החל לגלות עניין רב בהשכלה ובשינוי הערכין. ברדיפה אחרי ההשכלה היו בני ישראל הצעירים עוזבים את עיירותיהם ועוברים לערים גדולות. וכך קרה במשפחת ר׳ יצחק־אייזיק. בהשפעת חברו לדעה חיים פריש, שעליו עוד ידובר, נטל בצלאל בלי רשות סכום כסף מאת אמו סלובי בעזרת אחותו מרים, ובאישון ליל חמק־יצא בצלאל, כמתגנב, את הבית ואת העיירה ושם פעמיו לעיר הגדולה והמבורכת במשכיליה, לעיר צ׳רנוביץ. בהגיעו לשם גזז את פיאותיו, לבש בגדים קצרים ומטרתו — ללמוד ולהבחן בחינה ממשלתית בכדי להתקבל לבית־ספר למסחר. אך בעומדו בבחינות נפל עליו פחד גדול והתרגשות רבה, שכן זו הפעם הראשונה בחייו נמצא בסביבה כה מנוגדת לבית הוריו. מרוב התרגשות לא ידע את הנעשה סביבו, גופו הזיע, את ידיו ליכלך בדיו וכשמחה את זיעת אפו,ליכלך את פניו עד שהשחירו. הבוחנים בראותם זאת פרצו בצחוק וגרשוהו מעל פניהם. כשלון זה שם לאל את תכניתו, ואחרי עינויים של חודש ימים, הצמיח מחדש פיאות וזקן, ובחשאי וצנעה חזר לעיר מולדתו, כפי שיצא ממנה.

יצחק־אייזיק האב שמח לאידו של בנו. אולם הבן לא הבין כיצד בן סורר ומורר זה נמשך אל חכמת הגויים. והלא כאשר יצא חוק מפורש מאת השלטון שכל ילד יהודי מגיל שש ומעלה חייב חובת לימוד בבית־הספר הממשלתי, הערים עליהם י. אייזיק והודיע לשלטונות, כי בנו בצלאל בן השש מוכה שחין ועלול להדביק אחרים במחלה זו, וכך שוחרר בצלאל מחובת ביקור בבית־הספר, וכל זאת כדי שבנו הקטן לא יישב בין הגויים. אולם לא ידע י. אייזיק, כי בצלאל למד חכמת גויים בחשאי ובהחבא בעזרת חבר נעוריו חיים פריש שהזכרנו קודם.

ועוד טרם נשכחה פרשת „העלמו של בצלאל והופעתו מחדש״ וטרם נגלדו הפצעים — הופיעה באופק צרה חדשה שעלתה על קודמתה, הן בממדיה והן בהיקפה, צרה הכתובה אמנם בתורה, אבל מקומה לא הוכר עוד בימיו של י. אייזיק והרי היא, כפי שכינוה י אייזיק ונאמניו „משיחיות השקר״. הכוונה ל„ציוניים הסוררים״, לצעירים שהתארגנו בתנועה בשם „חובבי ציון״. בצלאל הצטרף לעדת חובבי ציון אלה וקרא לחזור לציון מבלי לחכות לבוא משיח בן דוד. י. אייזיק ראה בזה אסון פרטי וכללי גם יחד. עסקנות זו של בן זקוניו היתה בעיניו חוצפה כלפי שמיא. „האיך — והא כיצד?״ טען י. אייזיק — „הרי יש בזה נסיון לנסות את האלהים ויש בזה משום התגרות לקרב את הקץ לפני בוא זמנו!״ וזאת על ידי „בורים כבנו וכחברו חיים פריש העומדים בראש חבורה זו״. והוסיף וטען: „הרי שמור עדיין בזכרונו של כל בר־דעת אותו האיש — שבתי צבי ימח שמו, שניסה גם הוא לקרב את הקץ והעביר רבים על דעתם!״ ומה היה בסופם? וכלום נשתכחו כבר יעקב פרענק ועדתו הטמאה וכל הדומים להם? והנה שוב דבקה טומאה זו גם בבנו, הקוראת לדחוק את הקץ. יצחק־אייזיק החליט כי אין לו אלא לשבת שבעה ולקרוע קריעה כי בן זה הנקרא בצלאל אבד לו ללא חזור. אך פרשה זו לא היתה קץ

צרותיו שקונו של י. אייזיק ביקש לנסותו, והביא עליו פורענות חדשה. פורענות זו באה עליו מבת זקוניו האהובה עליו, מרים. ולהוי ידוע, כי מרים זו יפה היתה, בהירת שיער וכחולת עינים, בעלת קומה זקופה, וקלסתר פניה — כאצילה פולנית. גם את שפת הארץ ידעה ובעיקר פולנית שפת האצילים. בנועם הליכותיה ובידיעת נמוסי הגויים היתה באה בשליחות אמה סלובי לארמון האציל לבית סימינסקי. ומדי בואה לארמון היו מחמיאים לה על יפיה וחינה, „צאו וראו" — היו הללו מאנשי הארמון אומרים — „ ,איזראעליטית' (ישראלית — במקום יהודיה) זו,מה יפה ואצילה היא, כאחת משלנו נראית. מוזר הדבר, כי בת היא ליהודי זה הקוראים לו אייזיק סלובס".

תינה יצחק־אייזיק את מר לבו בפני הדוד זיינוויל: „בשל מה, זנויל, אוי זנויל דודי, הענישני בוראי בבנים כאלה? מה עוויתי ומה פשעתי, אני יצחק־אייזיק בנו של ר' בצלאל מבילקמין? מדוע נולדו לי בנים סוררים ומוררים כאלה? והגידה, זנויל, אוי זנויל דודי, בשל מה נתיסרתי בצרות צרורות אלה ואני יצחק־אייזיק את ה,עשה' קיימת ועל ה,לאו' לא עברתי?" ענה לעומת הדוד ר' זנויל, כשהמקטרת (ה„לילקע ציבאק") בפיו בזו הלשון: „יצחק־אייזיק בן אחי, וכי לא ידעת כי משיח יבוא וימצא לפניו דור שכולו זכאי או שכולו חייב? ומנין לך יצחק־אייזיק לקבול על מדת דורך? ומה לך כי תשפוט, בן אחי. וכי לא ידעת כי ,דור, דור ודורשיו'? ומנין לך, כי דור זה אינו ראוי לכך? וכי אינך יודע, יצחק־אייזיק, כי עת לעשות למען השיבה לארץ הצבי גם לפני ביאת בן דוד? שמעני, יצחק־אייזיק, סאת ישראל נמלאה ונגדשה, גדולים הם יסוריו, הנח להם לבני הדור החדש ותן להם לעשות לגאולת ארצנו, אף לפני בואו של משיחנו. ואשר, יצחק־אייזיק, לבתולה מרים — בתך היא, הסכת ושמע, וזאת עצתי לך, שהיא גם פקודתי: השיא את הבתולה בהקדם האפשרי".

נחה בזה דעתו של יצחק־אייזיק ונרגעה נפשו הנסערת. וכי מלתא זוטרתא היא מה שזנוויל דובר? ואם כי נכונו לו עוד יסורים וצער מאת בני זקוניו, אולם קיבלן באהבה כיאה לאיש מאמין והשלים עמהם למראית עין ולא מחה בידם — אף כי נפשו עליו בוכיה.

הפשילה סלוביה, אשת החיל, את שרווליה ועמדה להשיא את בתה מרים בשעה טובה ומוצלחת, אך שוב נתקלה במרייה של מרים. רצתה מרים בחתן שיהיה לפי טעמה, וסרבה להינשא לאיש לפי טעם הוריה. רצה יצחק־אייזיק כי הבחור החתן המיועד יבחן על־ידי המרא דאתרא ויעמוד על טיב ידיעותיו בתלמוד ובפוסקים כמנהג בני דורו. התמרדה נגדו מרים וטענה כי לא המרא־דאתרא יבחון את הבחור החתן המיועד לה כי אם המשכיל חיים פריש יעמוד על טיב ידיעותיו בלימודים חיצוניים ובהשכלה כללית.

ביטל יצחק־אייזיק את דעתו לפני דעת בתו וחשב בלבו — „ישראל אף על פי שחטא — ישראל הוא" והתנחם בזה. אז החלה פרשת החתנים והראיונות „בעשוי" עם כל הכרוך בהן. מועמד בא ומועמד הולך וחיים פריש פוסל. החלו הבריות להתלחש, כי בוחן זה ששמו חיים פריש לעולם לא יאשר מועמד לחתן למרים, מחמת אהבתו הגדולה אליה, כי

ראה את עצמו כמועמד מתאים. ולמבחן כללים קבועים לו: כשהוזמן חיים לבחון את המועמד, היה מופיע בלבושו המיוחד, וה„שטייפהוט" (ספק צילינדר, ספק מגבעת) בצבע חום מפאר את ראשו. מעילו העליון לא היה כהה כדרך שומרי המסורת, אלא בהיר. על כפות ידיו כסיות עור ובהן — מקל טיולים, מלאכת מחשבת וגולתו, ראש נשר עשוי כסף טהור. בהכנסו לחדר ה„בעשוי" היה מנפנף בחצי הצילינדר, מחוה קידה כלפי המסובים ומברך אותם ב„ערב טוב, גבירותי ורבותי", יצוין גבירותי קודם, כי היה בזה חידוש לפי רוח הזמן. מוריד את הכסיות בחן ובנועם, מציג את עצמו ובלי הקדמות יתירות היה מתחיל בשאלותיו כדלקמן: „מה דעתו של מר על האוטו־אמנציפציה של פינסקר?" רגע קט המתין לתשובה וכשזו בוששה לבוא המשיך: „מה דעתו של מר על מדינת היהודים מאת המנהיג הדגול ד"ר טאודור הרצל?" כשהנשאל ניסה להשיב במבוכה, כי לא זכה עדיין להכיר את הד"ר הנכבד ומקוה לעשות זאת בקרוב, „ירה" חיים את שאלתו האחרונה: „מה ידוע לכבודו על מנהיגנו הארצי ד"ר ליאון רייך?" וכאשר המועמד המשיך בשתיקתו, חבש חיים לאטו את כסיותיו למען תת שהות אחרונה לנשאל לתת תשובתו. וכשזו לא באה, החוה חיים שנית קידה כלפי המסובים, בהודיעו כי ישנם עוד כיום יצורים הנקראים בני־אדם ואינם יודעים לענות על שאלות „אלמנטריות" כאלה. וידעו המסובים כי גם הפעם נכשל המועמד. נאנח קשות ר' יצחק־אייזיק, נזכר בדברי זנויל „דור — דור ודורשיו". אך זיק התקווה בלב האב למצוא חתן מתאים לבתו לא כבה.

ואמנם הגיעה השעה. לפני חיים הוצג מועמד חדש! וראה זה פלא — המועמד עמד בהצלחה במיבחן. ה„הייראטס־קאנדידאט", המיועד לחתן, ענה בקלות לשאלות חיים פריש ותוך כדי הבחינה נהפך הנבחן לבוחן וידו של חיים פריש היתה על התחתונה. מועמד זה היה אברך משי, צעיר בשנים וצמיחת הזקן רק החלה בו, אך הרושם שעשה היה מצויין ורב כוחו בהסברה ובשכנוע. ואכן, צעיר זה נהיה חתנה של מרים. בכזה רצתה וראה, גם יצחק־אייזיק —נחה דעתו הימנו. שמו של הבחור שלמה בן אברהם הירש מק"ק טלוסטי שעל־יד מוצ'ץ, נין ונכד להרב מסקלא הנודע לתהלה.

*

יצחק־אייזיק כבן דורו שאף לראות את בניו בתפקיד של רבנים ושוחטים, אך בנכדיו קויים ההיפך, כי אלה שאפו להשכלה כללית ואף נהיו לדוקטורים ר"ל; נכדים אלה התיתמו מהוריהם בקטנותם וחלק מהוצאות כלכלתם וחינוכם ניתן על־ידי סלובי, אך יצחק־אייזיק התנה תנאי מפורש, כי נכדים אלה, זליג וולביל, ילמדו בישיבה ומדי פעם בפעם יתייצבו בפני סבם לבוחנם ולתהות על קנקנם. את ההוראה הזאת מילא על פי רוב הצעיר ולביל, כי זליג תמים היה וחסר ערמה. לא כן ולביל הצעיר, הערום והשנון. הביקורים אצל הסבא היו אך מהתלה, כי עד יומו האחרון לא ידע יצחק־אייזיק, כי נכדיו לא

בישיבה לומדים כי אם בגימנסיה ומתעתדים להיות לא רבנים אלא דוקטורים. אבל בניו יוסף, אורי, אברהם ובתו בת־שבע הלכו בדרכי אביהם ושבע מהם נחת לעת זקנתו, חוץ מבני זקוניו — בצלאל ומרים, אשר האכילוהו מרורים. בעיקר מרר את חייו בנו הרביעי — בצלאל. כי עשה בצלאל מעשה שלא ייעשה בדורו של יצחק־אייזיק — הרי הם אירושיו עם פרל בת אהרן לוינטר — בדרכו הביתה מהיריד השנתי שבלשצ׳וביץ׳. הנשמע כדבר הזה? — טען יצחק־אייזיק — נוסע בחור ליריד השנתי שבלשצ׳וביץ׳ ובדרכו הביתה יעבור את פודבולוצ׳יסק ויתן עינו בבתולה שמשפחתה אינה מוכרת, לא אצל האדמו״ר מצ׳ורטקוב ולא אצל האדמו״ר מהוסיאטין ואף לא בסטרטין, ויתארש איתה מבלי לשאול את פי אביו ואמו?!

כאמור, את ארושתו פגש בצלאל באקראי; בהירת שיער, צמותיה ארוכות וכולה חן ונועם. התייצב בצלאל לפני הוריה ואמר: „בבתכם פרל חשקה נפשי, תנו נא לי אותה לאשה ועל נדוניא הנני מוותר״. ואחרי ששאלו, כנהוג, את פי הנערה התארשו שניהם, היא פרל בת אהרן עם בצלאל בן יצחק־אייזיק. כשבא בצלאל לביתו, המטירה עליו אמא סלובי שאלות ויצחק־אייזיק יושב ולא פוצה פיו. איך היה יריד? והפדיון? ענה בצלאל קצרות, הפדיון בלשצ׳וביץ׳ לא היה רע ועיקר הפדיון היה בפודבולוצ׳יסק. תמהו הזקנים — וכי מה בין פודבולוצ׳יסק ללשצ׳וביץ׳? הוסיף והסביר להם בן זקונם — בדרכי הביתה מן היריד התארשתי בפודבולוצ׳יסק והחתונה תיערך בלי נדר כעבור חודש ימים, בהסכמתכם או בלי הסכמתכם.

ירדה בשורה זו על ראש סלובי כרעם ביום בהיר ויצחק־אייזיק דימה כי חולם הוא חלום בלהות. אך לשנות לא יוכל דבר, הדור הוא עקש ופתלתול וקבל את יסוריו באהבה. ניסה יצחק־אייזיק להרגיע את רוח רעיתו ואמר: „מסתבר סלובי — כי צדק דודי זנויל — הימים הם ימי ביאת המשיח, דורנו כבר ,כולו חייב׳ ומעשה בצלאל יוכיח! כן יהי רצון!״

ואני בנם של בצלאל בן יצחק־אייזיק ופרל בת אהרן, מעי הומים בי בזוכרי את עגמת־הנפש שהסב אבי לאביו, להתאהב בנערה שלא על דעת ההורים. אך בזכות זה יש ביכולתי לספר את תולדות משפחת הווידרמנים — והרי זה פרק מעניין המשקף את אורח־חיי אבותינו בעיירות גאליציה.

אז הופיעה באופק המשפחה דמותו של אברהם־הירש, זה העלם שנבחן אצל חיים פריש. אף הוא לא הוסיף נחת ואושר לסלובי ולבעלה. תחילה התנגדו לו הזקנים אך לא יכלו לעמוד בהתנגדותם. תחילה נכנע יצחק־אייזיק ולאחר כך גם סלובי, תוך כווץ שפתיים וקמוץ אגרוף, אולם הכניעה היתה שלימה. יחסים חדשים ושונים החלו להירקם בין הזוג הצעיר. יצחק־אייזיק חשב כי חשך עולמו, הבן לא יכול בשום פנים: „כיצד ישוחח בעל עם אשתו ויסתכל ישר בפרצופה והיא — הנקבה תישיר מבטה אליו, כאילו שניהם יצורים שווים הם בפני יוצרם?״ גדולה מזו — ואוי לעינים שכך רואות ואוי

לאזנים שכך שומעות; היתכן, כי הגבר ילטף פני הנקבה ויאמר לה מיני שטויות כגון: יקירתי, יונתי? והיא אף תשיב לו אמריה ותחייך אליו בהבעת פנים שיש בה מקמטי הגרוי של הלילית רחמנא לצלן. וכל זאת לאור היום, בביתו הוא! והרי הדברים אמורים בבת זקוניו — במרים ובחותנו, שלמה בר׳ אברהם, נין ונכד להרב מסקלה הנודע לתהלה.

אך יצחק־אייזיק הצטיין בחוש ליופי ולטעם טוב ומעודן. באלה נתפרסם בעיירה כולה. בהתחתן זוג צעיר היו באים לשאול בדעתו על הצבע, על סידור הרהיטים והדירה. גם בתו מרים, בהתגנדרותה כעלמה נאה, היתה שואלת בעצתו — על צבע הסרטים והכפתורים לשמלתה החדשה. ומענין, בניגוד להשקפתו על החומר והרוח היה שש לפסוק את פסוקו בענינים אלה, ובהצלחה יוצאת מן הכלל. אהב את הטבע ונוהג היה בשעות שאין בהן תפילה ולמוד לטייל וליהנות ממעשי קונו ויוצרו. על־יד כל עץ ושיח היה מתעכב ומתפעל הימנו כאומר „מה נאה אילן זה״.

מילדותי שמור בזכרוני טיול עם ר׳ יצחק־אייזיק ועם בן דודי חיים בער בן מרים. היינו אז כבני ארבע והיה זה, כנראה, אחרי גשם קיצי, האוויר היה צח והעצים עמדו בירקותם וטיול זה — על את תהפוכות הזמן והזדקנותי לא נמחק מזכרוני. הסבא היהודי אוחז את נכדיו, אחד בימינו והאחר בשמאלו ומסביר להם למה מתיישבת הדבורה על כל פרח וניצן.

בגיל שבעים מת יצחק־אייזיק מיתת־נשיקה ונאסף אל אבותיו מסטרטין ובילקמין. ת.נ.צ.ב.ה.

*

שתי בנות ובן של ר׳ יצחק־אייזיק הוסיפו לגור אחר נשואיהם בחורוסטקוב. ואלה הם: בת־שבע, שנקראה למען הקיצור שבע — היא הבכירה; מרים הצעירה ובן הזקונים, בצלאל.

דודתנו שבע נישאה לאברהם זיידן, שידע להעריך את יחוסו. רבה היתה בקיאותו בעניני תורה ויהדות, לכן החל לנהוג מעשה תקיף ומדבר בשער בענינים שמחוץ לחוג משפחתו.

ואין להסיק מכך, כי כגודל יחוסו ורוב בטחונו, היה גודל פרנסתו. למזון לטף ובגד לגוף לא דאג, זאת הניח לאשתו שבע, וכבת ישראל כשרה, נשמעת ונכנעת ילדה לו מדי שנה בשנה בנים ובנות. את עוניה ומכאוביה קיבלה באהבה מבלי להלין על בעלה. בזה ראתה את יעודה ומילאה את רצון בעלה. רבים מהם שבקו חיים לכל חי סמוך ללידתם או לאחריה — מספרם גדול היה מאלה שהחזיקו מעמד בחיים והמשיכו בהם. ולמען השלימות נציין כאן את אלה מהבנים והבנות, שמחמת זכות האבות או זכות גורלית אחרת נשארו בחיים ונאחזו בהם; ואלה הם: יהושע הבכור; דבורה; שרה; אדיל או איידיל; מרדכי או טורטכי; יצחק אייזיק; בלומי; יוטי או טיטי.

במרוצת השנים, כשבעה פסקה ללדת וחלק מהבנים והבנות התחתנו, יפתה גם שבע. פניה נעשו נעימים יותר ואברהם שינה את דרכו ונתן את דעתו לביתו, ואולי היה זה מפני הכשלון שנחל. כשניסה להבחר כראש הקהילה, הקולות שניתנו לו היו רק של בניו ומספרם שנים. בכל זאת לא מנעה ממנו עובדה זו לציין זאת באמרו „היה זה כשעמדתי להבחר כראש הקהל״.

בנים מוכשרים ומוצלחים היו לו: יהושע הבכור, משכיל, בקי בתורת ישראל ובחכמת הגויים שהיה לתפארת כל משפחתנו. ואחותו דבורה — עקרת בית, צופיה הלכות ביתה — בניגוד לאמה — שטרחה מהבוקר עד הערב להפחית ולהקטין צורת הדלות.

ממשפחת דודנו ר׳ אברהם נותרו רק שנים בחיים, והם חיים אחינו בארץ: אדיל, המתגוררת בחיפה ולה תאומים. השני ממשפחת דודנו ר׳ אברהם הוא הנכד שלו, בנו של יהושע הבכור — ברוך זיידן, אף הוא מתגורר בחיפה.

*

העלינו על הנייר דמויות וגורלות שונים של בני משפחתנו, בני דור שחלף ועבר עם השואה שפקדה את העם.

בני משפחתנו אהבו את השיר והזמר העממי. בשירים ששרנו באו לידי ביטוי הגעגועים לעתיד יפה יותר של בני העם ובני משפחתנו בתוכם. ביחוד אהבו לשיר בלילות שבת ובני העיירה היו מתעכבים על־יד חלונות בית סב סבנו יוקף ומקשיבים תוך הנאה לשירה הערבה הבוקעת מהם.

אבי ז״ל, כשהודיע לי על מות אמי ואני כבר בארץ־ישראל, שלח לי במכתבו השני שיר חדש שנושאו „אם בישראל״.

זו היתה משפחתנו וזה מקור מחצבתנו. ועל אף דאגות הפרנסה המרובות, תוך מלחמת קיום מרה בתחום המושב היהודי בגולה, חינוך הילדים והדאגה לעתידם — מה רבה היתה אהבתם לילדיהם! על אף הפחד המתמיד בפני גוי שכור ובפני פרחחים נוצרים מתהוללים, על אף פחדם שזרם בדמם בפני פוגרומים ובפני חריצת לשון הכלב, על אף כל זה עמדו איתנים בחייהם עד סופם המר והנמהר, בתהילה ובזמרה למען צוות לנו את החיים אחריהם.

ועלינו ועליכם, הדור הבא, עלינו השרידים, שומה למען זכרם וכבודם ולמען חיינו הבאים להגביר ולהאדיר את משפחתנו. ואנו תפילה כי אתם בנינו תמשיכו במסורת המשפחתית ותעלו בכתב את קורותיכם להציב ציון למשפחה רבת־ענפין, כי חובתם להמשיך בשלשלת.

אהרון וידרמן ז״ל

אמן השיחה

(לזכרו של אהרן ווידרמן)

א.

כבר יצאו ארבעים וחמש שנים מפגי־שתנו הראשונה, אך כללה ופרטיה זכורים לי, כביכול הדבר אירע תמול־שלשום. בחדר המועט והכהוי של מרכז הסתדרות „החלוץ" שבלבוב, התכנסו חברי מועצ־תה, שלוחי הסניפים שבפולין הקטנה. קצתם הכרתי קודם, אך רובם ראיתי עתה בפעם הראשונה, ומהם נרשמו בי ביותר שניים — אחד, עלם שחום עם יפה־עיניים, שאף שהיה הצעיר שבחבורה, היה המועז שבה, וכשהגיע תורו לומר דברו, שילב ידיו על חזהו ודיבורו בלשון שנונה ותוקפת; ואחד, עלם צח, שלובן פניו הטיל תמיהה, כמעט חרדה, עיניו נראו כבולעות את הנעשה והנשמע סביביו, אך פניו לא זעו זיע כלשהו ופיו חסום היה, וכשהגיע תורו לומר דברו, הניע מעט ידיו אילך ואילך; הקמיט לחיו אחת וגימגם משהו ופסק. הראשון היה ישראל כהן, שבא כשלוחם של החלוצים מבוצ'ץ', האחרון היה אהרן ווידרמן, שבא כשלוחם של החלוצים בחורוסטקוב. עיקרה של המועצה היתה מחלוקת כפולה, האחת גלויה והאחרת סמויה. מחלוקת ראשונה פרצה עתה כל־כולה — בעוד אנשי מרכז „החלוץ" דרשו להכשרה מקצועית ואינדי־ווידואלית, ואף תבעו לכוון את כספיה ומוסדיה של הסתדרות „החלוץ" לכך; דרשו רוב שלוחי הסניפים להכשרה חקלאית וקיבוצית, ותבעו לכוון את כספיה ומוסדיה של הסתדרות „החלוץ" לכך; מחלוקת אחרונה עתידה היתה שתפרוץ בועידת „החלוץ" הקרובה ועתה אך ביצבצו ראשוני גרעיניה — מסירת הנהגת „החלוץ" לידי חבריו, כשהגדרת חבר היא מינימאלית: צעיר או צעירה, הרשומים בגליוני הכשרה או בגליוני עליה, ומוטב בשניהם; באופן שמי שאינו מתכוון לא לכך ולא לכך פסול מראש להנהגה. ואמנם, כשנתקבלה בועידה הקרובה החלטה ברוח ההגדרה הזאת, נפסלו על דרך אוטומטית כל חברי המרכז הקודם, שהיו עסקנים נכבדים ואף מסורים מאד, אלא שלא קיימו את הכלל הפשוט: חוקה אחת לנוהג ולנהוג, והיא חוקת החלוציות, שפירושה:

אומר ועושה. ואף שבאותה מועצה המחלוקת האחת היתה גלויה והמחלוקת האחרת היתה סמויה, הרי הפולמוס לא פחות משהורגש בו התסס הגלוי, הורגש בו התסס הסמוי, והוא שהלהיט את הדברים והגביר את הקולות, שהגיעו לריתחתם, כשאנשי המרכז נעזרו במרביתם עם שלוחי הסניפים במי שעלה ארצה וירד ממנה, ולפי שטען כי ירידתו ירידה של אונס, היינו מוכנים להאזין לדבריו כלדברי עד, אך לא היינו מוכנים להאזין לדבריו כלדברי מוכיח. באוירה מחוממה זאת לא התמיה הדיבור, כפי שהשמיעו ישראל כהן, וכמותו או בעקבותיו אנו כולנו, אך התמיה הגימגום, שכמותו כשתיקה, כפי שנהג אהרן וידרמן. והנה ברדתנו מחדר־המועצה, הרהרתי בה באותה שתיקה, וביקשתי לעמוד על שורשה, אולם עד שאני מתיר לשוני, והנה התהפכו התפקידים — הוא, אהרן וידרמן, המדבר ואנו המחרישים. והדיבור כבוש ביותר, ויותר ששותפים בו פיו ושפתיו, שותפים בו פניו ועיניו. ולא כמדבר היה, אלא כמספר היה, ודרך סיפורו שיחה־לתומה הטובעת את עצמה תוך כדי דיבור במטבעות של פלאסטיקה מופלאה. ועל־מה דיבר, ומה סיפר — על מה ששמענו זה עתה דיבר, ועל מה שהוא ראה תוך שמיעה סיפר. לא זו בלבד ששמענו את הדוברים, אלא ראינו את תוכם וסביבם כאחד — בעוד יריבינו נראו שבעים ומרוצים, בשבתם, לעת ערב, לשולחן הקבע של עסקני־הציונים בקפה „ווארשאווה" הרי אנו, שלוחי הפרובינציה, הוראינו כמהים ושוקקים בעיירותינו הדלות ומידלדלות, ומתוך התיאור הזה התהום שבינינו נפערה רב יתר, משעשויים היו להפעירה רוב דברינו. וחברנו החדש מתוך שנשתלשל לו דיבור מתוך דיבור, נשתלשל לו ממילא ציור מתוך ציור ולא יצאה אלא שעה קטנה, ונשמנו את אווירת עיירתו, הוויתה וברואיה, משל אנו צופים לאַטֶרנה מאַגיקה, מיוחדה במינה, שיש בה לא בלבד כדי מראה־עינים, אלא אף כדי הלך־נפש. לכאורה, בא סיפורו להדגים את הפתגם: השבע אינו מאמין לו לרעב, כשהכוונה לשובע שפירושו ריקנותה של נפש ולרעב שפירושו מלאותה, אבל באמת בא להעמיד על ההבדל העמוק שבין תדמית־החיים, כפי שחיה אותה כביכול כף־המבשלים ההומה, כדמות העסקן והפונקציונר במשרדי הבירה, ובין עצם החיים, כפי שחיים אותם רתחי הבישול עצמם, כדמות הצעיר והצעירה המתלבטים בייסוריהם בסימטות העיירה וביקתותיה, ואף עתה התהום שבינינו נפערה רב יתר, משעשויים היו להפעירה רוב דברינו.

ב.

אך גם בבוא ועידת „החלוץ" והמחלוקת הסמויה פרצה מלוא עוזה, לא נשמע קולו של אהרן ווידרמן, שישב באולם הגדול של אגודת „צעירי יהודה" שבמפלש האוזמן, כדרך שעמד, לפני כשנה ומחצה, בחדר הקטן של מרכז „החלוץ" שברחוב ברנשטיין, ואף עתה היו עיניו כבולעות את הנעשה והנשמע סביביו, מבלי שיניע את פניו, אלא שעתה לא הטריח את פיו אפילו כדי גימגום, אולם בשעת הבינתיים שבין ישיבה לישיבה, כשחברנו מוטל בך, משורר וצייר, וראש המסייעים במלחמתנו בהנהגה הקודמת וסילוקה, כינסנו בחדר־ירכתים להשמיענו סיפור־מעשה, והוא ריקמה משלו של מעשה ז' בעטלירש,

נמשך גם אהרן וידרמן לשיחה ועניינה תיאור עצמנו, כפי שנראינו ונשמענו לו זה־עתה באולם הועידה. אותה שעה סברנו כי הוא משמש באספקלריה עקומה, אך לימים כשחזרנו להרהר בכך, לא יכולנו שלא להכיר, כי שימש באספקלריה ישרה. שהרי דיבורו היה כדרך הציור, שאינו מוסיף על גופו של המצויר ואינו גורע ממנו, והקאריקאטורה שדימינו לחוש בה, לא היתה בחינת קביעה של מציאות אלא בחינת רמיזה לאפשרות, כביכול ביקש לומר: הנה אתם מגרשים את שליטי אתמול, ואתם שליטי־היום, הבה ונראה אם אמנם לא תעשו מחר כמותם, דהיינו משתחממו קצת את כס־השליטה, תמאנו להרפות ממנו, והדרך עליך מסכת פונקציונרים ועסקנים.

לא אומר, כי ההרהור שנמשך לנו מסיפורו של אהרן וידרמן, הכריע על כך, שהיינו שונים מקודמינו, אך חייבני לומר, כי אף הוא שסייענו שלא להתפתות להיות כקודמינו.

ג.

אך גודל־כוחו באמנות השיחה והסיפור נתגלה לי באותם הימים, שסרתי לחורוסטקוב ושהיתי בה יתר על שיעור השהייה שנהגתי במסעותי על פני סניפי „החלוץ". היתה זו עיירה קטנה, כל עצמה אילו רחובות מועטים, רישומם של ימי המלחמה והכיבוש וחילופי המשטר היה עוד ניכר בה, והעניות היאה לישראל לא היתה יאה ביותר, אך בה ערות וכמיהה, ביחוד בקרב הצעירים המרגישים, שתסיסת רוחם היתה ניבטת מעיניהם, וקצתם, שקניתי לי ידידותם, אף נודעו עד־מהרה בפעילותם — פישל וורבר שהיה מהלך פה כמין מצבר של אנרגיה שאין לו היכן להרצות את מרצו, והראה את כוחו, כשנקרא, כמה חדשים אחר כך, לשמש כמזכירה של מפלגת „התאחדות" ללבוב, ולימים עלה לארצנו ושימש מזכיר פועלי פתח תקוה, עד פטירתו בה; שמואל אפשטיין, שהיינו מחולקים עמו שנטה לאגפה ימין של הציונית, שעלה גם הוא לימים לארצנו, ושימש מנהל חברת ראסקו עד פטירתו; וביחוד אהרן וידרמן וייבדל לחיים ארוכים שארו ברל (דב) הירש, שנעשה עמוד־התוך של קיבוץ „הבונה" שנתלכדו בו חלוצים של כמה סניפים ומרכזו בטרנופול, הוא הקיבוץ שנמשכו לו כמה קיבוצים אחרים, שעברו לווינה וממנה לארץ ישראל והעמידו בה כמה קיבוצים לכיבוש העבודה במושבות.

בימי שבתי בחורוסטקוב היה לי אהרן ווידרמן כמורה־דרך, והוא ידע לא בלבד כל נפש בה, אלא יחודה, מנהגיה, הרגליה, גינוניה, עיוותיה. וכשם שידע נפשותיה של העיירה ידע נפש ימיה ומועדיה, חוליה ושבתותיה, ולא עוד כל שעה ושעה היתה כנפש לעצמה, ואפילו כל רגע ורגע היו כנפש לעצמה. קולו, שהיה נשמר מהגבהת רמתו, ידע, בסיוע־מה של ניד עפעף או עווית־קצה השפה, להעמיד לפניך אדם, מאורע, תנועה, הרף־עין, כדרך המעמיד קלסתר מלא, קומה שלימה. דומה, כי עוד בימים ההם נרמזתי על מה שנתפרש לי בהמשך זימונינו — כוחו לכבוד לכבוש לנקודת התענינותו שלו את מי שנקודת התענינותו אחרת, ואפילו שונה לחלוטין. מקדמת־נעורי הייתי שקוד לצוד את האנוקדוטה החיה, ומשעמדתי על ההבחנה שלו בחמרי ההומור, הטיתיו, גם אז גם

לימים, להשמיע את ששמע בבדיחה ובחידוד בעיירתו, אך הוא לא נחשב לו ההומור, שדרכו דרך בקשת התמצית, מתוך שהוא מפריד בין תוך הכשר לאכילה ובין קליפה הטעונה זריקה, שכן ההפרדה הזאת הוחזקה, אם לא לתודעתו הרי לחושו, כעבירה על לא תרצח, באופן שהאגוז נחשב לו כשהוא נתון בשתי קליפותיו, הרכה והקשה כאחת. לאמור, לא האגוז, כמידת שימושו לאוכלו וממילא מכלה אותו, נחשב לו, אלא האגוז כגידולו לגופו, וביותר קודם שנתלש לכרחו, נחשב לו; ועליו, עליו בעיקר ועל הרוב אף עליו בלבד, נסבו דבריו.

ד.

דמדומה של אמתו זו הבליח לי בשיטוטינו בסימטות עיירתו — בין נכנס עמי אצל רבה, הגאון ר׳ משולם ראטה, שעלה לימים לארצנו והיה בה מגדולי הפוסקים; בין הראני את היפה שבנערות העיירה, בלומה פפר, שכל הנערים היו מאוהבים בה; ולא בכדי, כי אמנם נראתה, אם להעזר בשינוי מה בדברי המשורר: כפרח בציה; בין עוררני על אותה שלישית הרווקים הזקנים, שהיו שרויים במריבה ישנה, אם הדין עם תלמי או עם קופרניקוס, כשם שהיו שרויים במריבה חדשה, בתחומה של הטכניקה; בין עוררני על שלישיה אחרת, שלושה זקנים, היושבים ביום הכיפורים סמוכים זה לזה, המחזור משווה את אמירתם והזיקנה משווה את קולותיהם ואף אף על פי כן הם שונים זה מזה, והם ממלטים את השוני, בייחוד אנחתם, שאין אנחתו של ראובן כאנחתו של שמעון ואין אנחת שניהם כאנחת לוי, והוא, הדובר אליך, כשם שהעמידך בענין הרב ויפת־העיירה ושלושת הרווקים על מה שנתעלם מראייתך ומשמיעתך ואתה תמה שלא ראית ולא שמעת תחילה מיני קטנות שהן גדולות, שכן כל בת קול וכל בת שחוק וכל בת רוגז היא בת יחידה לעצמה, כך הוא מעמידך על כל אנחה ואנחה שהיא נפש חיה וממללה לעצמה. ולא בלבד יצורי־הממשות וכל שבהם ושלהם הם בכלל נפשות, אלא אף יצורי־הדמיון כך — הנה הגשר, שעל גבו פוסעים בחצות הלילה שלושה שדים, תמירים וקשוחים, צילינדרים לראשם וזנבות מתפתלים מקצות הפראקים השחורים שלהם ופסיעתם מתונה־להחריד, ומתוך סיפורו של הדובר אליך, אתה רואה אותם עין־בעין ואי־משם, ממחבואי הילדות, עולה בך רחש־חרדות, הוא הוא רחש־החרדות שחילחל בלב הנערה היפה, ששלושת השדים נראו לה על הגשר הזה, גחנו בפניה במועל הצילינדרים, חייכו לעומתה, לאמור: גוט מורגן פריילין [=צפרא טבא, העלמה], אף שהשעה היתה לאחר חצות לילה.

ה.

לפי שרוב סיפוריו סבבו עניני עיירתו ורוב שומעיו היו יוצאי כמותה, ניתן לפרש הנאתם במה שהוא מזכיר להם את הזכור וביחוד במה שהוא מחדשו, מרעננו ומחדדו, ונמצאת יכולתו גדורה, בחינת עיר כבושה כבש. אבל באמת היתה זו טעות, שכן גם מיעוט סיפוריו ששמעתי, ושסבבו ענינים קרובים, הצטיינו אף הם בכוח ההמחשה, וזכורני מעשה שביקש להנות אותי, מתוך שידע רוב התענינותי בענין גרים וגיורם, והציע

לזמנני עם אחד מגרי סן־ניקאנדרו, מר מרצ׳לו, שבנה לו משק נאה בסביבי כפר מלחה, וצייר לפני אותו ואת רעיתו, את אמונתם והליכותיהם, את שיחם ושיגם, לרבות נעימת־קולם, נתז־גמגומם והבהוב־חיוכם, וכשבאתי לבקרם, לא יכולתי שלא להתפתות, כדי רגע, לפקפוק, אם מה שאני רואה ושומע, עם הזימון עתה, הוא המקור ומה שראיתי ושמעתי, קודם הזימון, הוא ההעתקה או איפכא.

בדרך כלל היה ענין סיפורו בחינת דופן ולא בחינת יוצאו, אך אופן סיפורו נתן, שמעשה רגיל, מצוי ושכיח יצא מלפניו כמעשה חורג, מוזר ומופלא, ואיפכא. כך סיפר מעשה שאירע בימי ישיבתו באותה עיירת־בסרביה — עם בוקר נמצאה להקת אווזים מוטלים בשרבוב צווריהם ופישוט כרעיהם ורוח חיים אין. תחילה הילכו בעליהם כמסוממים, הוא צובט זקנו והיא צובטת לחייה. משנתיאשו ביקשו להציל הניתן להצלה ומרטו את נוצותיהם, אך משיצאו כמה שעות נראתה להקת האווזים מעורטלים מהלכת ומגעגעת בחצר ונתחוור, כי גמעו משלולית של סאַמוגונקה, דהיינו יין שרף שבישלו אותו גויי־הסביבה, ונתנמנמו ואף לא חשו במריטה והיו שרויים בשינה עד שנתפוגג כוחו של המשקה ונתפכחו. מה שהפליא באותו סיפור־מעשה היתה נעימתו של המספר, שלא היתה שונה מנעימתו בסיפור על כל מעשה אחר, שלא היה בו משום קומיות שמעורבים בה שחוק וחילופו, כגון סיפור המעשה על מנהגו של הבעל בעמיו לאחר שקיים שינה בשבת תענוג ותחילה פקח קמעה עינו אחת כמעמעם אם לא כדאי לו שיחזור ויעצמנה, אך משהפגיעה הרמת צוואר קלה זוית עינו באור החלון, נפקחה קמעה אף עינו אחרת, רגלו אחת נשלפה והיתה כמגששת למצוא את הסנדל ומשנתקעה כפה בתוכו, כאילו באה בו התנערות־פתאום וכהרף עין ניצב ועיניו הפקוחות נצטמצמו כדרך המבקש להגביר כוח־ראייתו ואטמו כנשלח לפניו והוא שהוליכו אל פתח־התנור שעמד לפניו, מהרהר מה יעשה, ידו כמתרוממת ומשתפלת חליפות, עד שנועזה ופתחה את הפתח וריח מי משרת השזיפים עברו והוא מפקיר עצמו קצת לענגו, עד שהוא מוציאו זיזה זיזה, מסיר כיסוי ופולט הברת־רווחה: אַה, מחייך לתוך זקנו ופוסע מתון מתון ומעמיד את הקדרה על השולחן ומתקין עצמו להנאת־הגמיעה, כמסיים שלשלת־הגיגיו בהכרזה: נו־נו.

והעיקר, כשם שהוא, המספר, היה, בשעת סיפורו אחרון, כאותו בעל־בעמיו עצמו, מגלם את כל עשייתו לרבות הקטנה בהעוויותיה, כך היה, בשעת סיפורו ראשון, כאותו אווז, מגלם שכרונו ותרדמתו, התנערותו והרגשת צינת ערטילאותו, כביכול הוא עצמו אירעה לו כאותה גרוטסקה. אילו אמרתי להגביר את אמונתו הייתי אומר, כי היא באה במקום שאין הכתב יכול לו, כדרך ששמעתי מפיו של ש״י עגנון בענין גבולות מיצויו של התיאור־שבכתב, שהמשיל שני משלים — משל אחד, אדם יושב בחדר וממולו חלון ששמשתו אחת עקורה, מתנשבת רוח ופוגעת בו והריהו נרתע, משל אחר, אדם נכנס לגן, מבקש ספסל לישב עליו ומשמצאו וכבר אמר לישב גילה כי הצבע טרי והריהו נרתע. לאמור כאן וכאן ההגדרה אחת; והיא הגדרת רתיעה, והרי באמת אינו כן, שאינה דומה

התנועה לפגיעת פתאום של רוח כתנועה לגילוי־פתאום של צבע, והאמן עשה בגופו שתי תנועות שונות ביותר, אחת לגלם את התגובה על הפגיעה, אחת לגלם את התגובה על הגילוי. כדי לפסוק: נו, לך וכתוב את אלה. ולא הזכרתי עתה אותה שיחה, החשובה לגופה, אלא כדי לומר, כי סגולת הפה של אהרן וידרמן התחילה במקום שבו נפסקת יכולת הכתיבה, ושעל כן התלונה על שלא העלה הוא או שומעו דבריו על הכתב, תלונת שוא. הרי כל ניסוי של העלאה על הכתב, לרבות ניסויי־ההדגמה שלי עתה, לא היה מוסר אלא גופם של הדברים, המלל שבהם, ולא את נפשם, המישחק שבהם.

ו.

הלכך טעות היתה להם לשומעי שיחו, שהיו מצירים על שהם מצומצמים בתחומו של שבעל־פה ואינם מפליגים לתחומו של שבכתב שכן אפשר, כי איפכא מסתברא. לאמור, לא חסרון הוא לו אלא יתרון הוא לו, שסיפוריו שהיו כמיני חזיונות, לא הוצרכו לתיווכו של שבכתב, שכן הוא עצמו היה שחקנם שבעל־פה. אמת, גם בו נתקיים דבר המשורר על השחקן, שדור־יבוא לא יקלע לו זרים, כי בת חלוף היא אמנותו של המומוס, ואפילו הוא המומוס של חיבורו שלו עצמו. וביותר שמוקיריו לא השכילו להטריח לשם קיום דבריו את הרשמקול, שאף הוא לא היה בו כדי לשמר את שיחו, כי לשם כך נדרש מנגנון שהיה לא בלבד משמיע קולו אלא אף או: ביחוד, מראה אותו על ארשת עיניו, על רטטי־רמזיהם וארשת פניו על זיעי קמטיהם, אלו אמצעי־משחקו על תנועותיהם הצנועות, כלי־הבעתו המועט המחזיק את המרובה.

מה שהפליאני בשיחו, שהקירבה לבימת העלילה המסופרת והמרחק ממנו לא שינו מדרכו של סיפורו ומתכונתו, ומה ואיך ששמעתי מפיו על מעשי עיירתו, בזמונינו בבנימינה, בתל־אביב ובירושלים, לא היה שונה ממה ואיך ששמעתי מפיו על כך, בזמוננו בתוך עיירתו שלו עצמו. אין בידי להכריע במה היה כוחו — האם בבריאת־מרחק נפשי, גם כשהוא קרוב קירבה מוחשית לבימת העלילה המסופרת, ואף נטוע ועומד בתוכה, האם בבריאת קירבה נפשיית, גם כשהוא רחוק ריחוק מוחשיי מבימת העלילה המסופרת, ואף עקור ונידח ממנה.

ז.

אמת, אהבת־הסיפור שלו העדיפה את עיירת הורתו וגידולו, חורוסטקוב, אבל היתה זו אהבה שתחומיה הרחיבו והלכו, ולא בלבד על מה שהיה בדומה לעיירתו ההיא, כגון שהפליא לצייר את עיירת בסרביה, שבא, בנסיעתו היחידה לגולה, לבקרה, כדי להכיר את משפחת רעיתו חנה, או כגון שהפליא לצייר את המתרחש בשכונות הישנות בירושלים, שכאן וכאן השומע כאילו חי תוך כדי שמיעה, בתוך ההוויה ההיא, משל הוא עצמו אבר מרוקם בגופה. אדרבה, אהבת סיפורו, שניזונה מאהבת התערותו במיני חיים שונים ומאהבת התבוננות בגורלות ואפיים שונים, ידעה לתאר־כמו סוגי־אדם רחוקים בגידולם ובמזגם, שנזדמנו לו, בין בתקופתו הראשונה, שהיה בבנאי ירושלים, בין בתקופתו

האחרונה, שהיה במדריכי חבל ההר, כאן וכאן היה מעורה בין יוצאי גלויות שונות, ועינו ולבו היפלו את המיוחדים, המוזרים, המקוריים שבהם, וסברם והליכותיהם פירנסו את שיחו, כביכול המשיכו בשיחו את תוכם של חייהם.

מהיכן באה לו אמונתו — תחילה סברתי, כי ירשה היא לו מאמני שיחת חסידים, שמקורה בסביבת גידולו, דרומה של גליציה, וכחיזוק היתה לי העובדה, כי המחוזות ההם העמידו גם מספרים גם בעלי זכרונות שכוחם יפה בסיפור החי, השיחה החיה, אך הוא עצמו היתה בידו מסורת אחרת, שהוליכה למוצא משפחתו בביאליקאמין, אך הוא ודאי היה לו כי אותה חולשה — כפי שקרא לתשוקת סיפורו — נחלת חסידים היא לו. ודאי שאין בידי להכריע כך ודיי בהרגשת הנועם שהיה מעניק לנו באמנותו, אך זאת אומר, כי שמעתי בחיי כמה וכמה מאמני־השיחה בגלילות גידולי, וראשון להם אבי מורי ואחרון להם ר׳ בנימין גריל, אך הם היו בחינת כל עצמותי תאמרנה, מה שאין כן אהרן וידרמן אשר אך שפתיו נעות ועיניו מרמזות ופניו מאירות ומחשיפות הכל לפי הענין וכל שאר קומתו וקלסתרו כבאפס־תנועה, ופיו מסיע לפניך אנשים ומעשים, פיסות־נופים וצירופי־מזג כבמחזה, שאינו מקפח קו ובן־קו וכולו לפניך ובתוכך.

ועל פיו ולשונו זהב אשר נאלמו ידוו הדווים.

דב סדן

ירושלים, כ׳ שבט תשכ״ז

דמויות

אחת הדמויות המופלאות בחורוסטקוב היה אשר העיוור. הוא התעוור ונתייתם בעודו נער צעיר. בהגיע הזמן, השיאו אותו אנשים ברי־לב, כדי שיוכל להתעטף בטלית. ומיד לאחר הנשואים התגרש. אמרו אנשים כי חסד גמל לו הגורל בעוורונו, כי מי יודע אם לא היה מציץ ונפגע. יומם ולילה ישב בין כותלי הקלויז, ואם עזבוהו הרי רק לשם הליכה ל„מוסד״ או למקווה. אך היו אנשים בעלי לב רחום שהובילוהו ל„שמחה״ אם נערכה כזאת אצל אחד מיקירי הקלויז. אז היה בן־ציון ישראל איסר׳ס נוטלו תחת זרועו ומובילו למקום ההילולא. מדי פעם לקחו אותו אברכים בנוסעם לרבי להוסיאטין, כדי לשהות במחיצתו של קודשו. בעת הרמת כוס „לחיים״ אצל הרבי, פירש אשר הסומא את הפסוק: „אני בצדק אחזה את פניך״ — „בצדיק״ אחזה פניך, וביקש שיברכוהו כולם „והיו עיניך רואות את מוריך״. איש מעולם לא מצא את אשר על משכבו בקלויז,

תמיד ובכל עת סבב את הבלימר, שונה פרק משניות או מגיד פרק תהילים, או שמפזם לעצמו מעין „בים־באם" חרישי, מלא תוגה וערגה. את התפילות, פרשות השבוע על פירוש רש"י שלהם היו שגורים אצלו בעל־פה. פרקי משנה וגמרא למד בעל־פה מפי הלומדים בקלויז עד שצלל לעומקי דסוגיא כבקי ורגיל.

את לחם־הצר שלו הוציא מהשינקיל שהחזיק בקלויז. כל בעל „יאהרצייט" היה קונה אצלו רבע או שמינית וביומא דפגרא — אף חצי ליטר ולקינוח הגיש להם אשר רקיקים מתובלים בבצל שאשתו של הנזיל בעל טחנת הגריסים אפתה במיוחד בשביל הסומא.

את גופו קיים משיירי „שלוש־סעודות" בקלויז. בן־ציון אסף את השיירים, שם אותם באמתחתו של אשר ובתוספת כוס חלב־חמוץ של חסיה החלבנית היתה ארוחתו מוכנה. אך לא על הלחם לבדו חי אשר. לעתים קנה אצל גיטל שמואל דוד׳ס חתיכת דג־מלוח, ואם היו הנערים צולים תפוחי־אדמה מאחורי הקלויז הרי לא היו שוכחים את אשר ושכנה, כי הותירה מארוחתה מעט תבשיל היתה מכבדת בו את אשר. ואילו אברמצ׳י קצב היה נותן לאשתו של פנחס הסמרטוטר — שקנתה אצלו בשר־ראש, ריאות או קרביים — כמה עצמות שתכין לאשר טשולנט לכבוד שבת.

וביום שני, ביום היריד עת כולם היו טרודים ובהולים בשוק ושכחו עולם ומלואו אז היתה אשתו של פנחס שפרלינג, אסתר, מבשלת דייסה ומביאה אותה לאשר בקלויז, ואגב־זאת כיבדה גם את ראובן „השותק" שישב בבית־המדרש.

התפקיד להוליך את אשר ל„מוסד" או למקווה היה מוטל עלינו בני אלתר איסר דוד׳ס, במצוות אבא. כל אח מאתנו בהגיע לגיל „קיבל" את אשר מאחיו הגדול ממנו, כדי למלא את השליחות הזאת. והאמת ניתנה להיאמר, כי לא היה זה תפקיד קל כל עיקר. בחורף, עת הדרך היתה חלקלקה ובנקל אפשר היה למעוד, כי שתי הגבעות שהיו בדרך למקווה נהפכו לזכוכית חלקה ולא הועיל אף האפר שפיזר נתן גלקה בדרך. והרי עיקר דאגתנו היתה נתונה לאשר העיוור לבל ימעד בדרכי השלג והכפור. נוסף לכך הוטל עלינו תפקיד נוסף, היינו: ל„חזר על הפתחים", כלומר לאסוף מדי יום ששי תרומות ונדבות אצל הבעלי־בתים בשביל אשר. האמת היא, שאת הנדבות תרמו הנשים, כי הגברים התפרקדו אותה שעה על האצטבה העליונה במרחץ. בהביאנו את הכסף שאספנו לאשר, הוא כבר היה רחוץ ומוכן לקראת קבלת השבת. את המצווה להחזרתו מן המקווה לקלויז נטל עליו גבריאל קנין, אברך תלמיד־חכם ויירא־שמים. אבל תפקידנו טרם נסתיים, אשר שלח אותנו לקנות שני בקבוקי יי"ש בשביל השינק שלו ומנה כפולה של טבק הרחה. בטבק זה היה אשר מכבד את המתפללים כדי לקיים מצוות צדקה וג"ח. כך קיבל אשר את פני השבת וקדושתה היתה שורה אף עליו, בזכות אנשים טובים, גומלי חסד שהושיטו סעד למוכה גורל זה.

אשר העיוור לא היה הדמות היחידה שנחרתה בזכרוני. בין תורמיו עולה בזכרוני דמותו של יוסילי חיים יודל׳ס, שאמנם לא דייק בתשלומיו, אך פרע אותם לאחר זמן.

יוסילי, מתמיד ומופלג היה, כל ימיו ואף בלילות צמוד היה לעמוד בבית המדרש החדש ומעיין בספר. אביו ואחיו סוחרי ביצים אמידים תמכו בו תמיכה חומרית והוא כולו שקוע תמיד היה בעולמות הרוח. הפרוטה היתה מצוייה בכיסו וזכה לקיים מצוות צדקה וג״ח. רווק היה ולא נשא אשה, התבודד בבית־המדרש ועולמו ראה בספרים.

לא כן הצטיירה דמותו של יעקב משה פריש, שאף הוא היה רווק ואחד משלושת האחים שכינויים היה — שם, חם ויפת. דומה כי יעקב־משה הקדים להיוולד, יוצא־דופן היה בעיירתו. בשעה, שיהודים בני־גילו, כבר היו מטופלים במשפחות גדולות ושקועים ראשם ורובם בדאגות פרנסה, היה יעקב־משה עולה על שארית הגג שנשארה מעל לחדרו וצופה בכוכבים, שלפי חישוביו וחשבונותיו צריך זנבו של שביט להיראות בשמים האפלים. הוא בלש אחריו לילות רבים וספק הוא אם „תפס" את זנבו של שביט. אך לא בלבד לכוכבים נשא עיניו. הוא בלע ספרי פילוסופיה ולא נודע כי באו אל קרבו; שפינוזה רמב״ם, קאנט, שופנהאואר וכד׳ לא ירדו מעל שולחנו. ניסה לפשר בין שפינוזה לקאנט ובין שופנהאואר ורמב״ם וכל זאת בתוך בית־חורבה שמט לנפול. הוא טען כי לא כדאי להשקיע בו כספים ולשפצו, כי ממילא תהיה הבניה כולה מזכוכית וברזל. בינתיים נתמך הבית בעמודים, כדי שלמשה תהיה אשליה של קורת־גג תחת ראשו. אך משפינוזה וקאנט בלבד אי־אפשר להיות, ואם שפינוזה עצמו נוסף להיותו פילוסוף היה גם לוטש יהלומים, אף משה מחורוסטקוב כך. הוא למד את מלאכת השענות והצורפות. כיצד ואיך רכש ידיעת המלאכות האלה — איש לא ידע. אך עובדה היא — במלאכות האלה הצטיין. שעון כי הבאת לו לתיקון, משה היה מתקנו כהלכה, אך לא למועד הקבוע. לעתים עברו חדשים רבים ואפילו שנים עד שראית את התכשיט או השעון שוב בידיך. הוא לא הצטיין בסדר ובדייקנות שכן בית־מלאכתו שימש לו גם כחדר־מגורים, מטבח והעיקר — מועדון לוויכוחים, שלא פסקו יומם ולילה. כאמור יעקב־משה רווק היה ובטלית לא התעטף. בעוד בני־עיירה אחרים שלא זו בלבד שהתעטפו בטליתות, כי אם אף בנות היו להם שהגיעו לפירקן וראשם נהפך כולו שיבה בשל כך, הרי יעקב־משה ראה עצמו פטור מדאגות והבלי העולם הזה.

לא כן היה אחיו חיים (יפת). תמיד נקי, מצוחצח וללא רבב, לא יכול היה לשאת את תנאי מגוריו של אחיו יעקב־משה ועבר לכן לגור אצל חיים־יודל גרויס, ושם גם סידר את בית־מלאכתו, שאף הוא כאחיו היה שען. אולם שפינוזה, קאנט ודומיהם לא הטרידו את מנוחתו. לעומת זאת היתה לו „חולשה" לגיטה ולשילר. בכיס מקטרונו היה מוכן תמיד נאום שהתעתד לשאתו בקונגרסים הציוניים, כי הרי מועמד נצחי היה ברשימת הצירים לקונגרסים, אם כי לא נבחר מעולם ואף לא נכח בקונגרס מימיו. כנראה שגיטה ושילר השפיעו פחות על מקצועו ודייקנותו כי אם מסרת לידיו לתיקון שעון, קיבלת אותו חזרה ביום ובשעה הקבועים. מכאן למדים אנו כי הבדל רב הוא בין שענים שעוסקים בפילוסופיה ואינם נותנים דעתם לדיוק ובין שענים שעוסקים בשירה ושיודעים להעריך

יפה ערכים כדיוק והבטחה. ואילו האח השלישי אהר׳לה (חם) הוא עמד כולו בשתי רגליו על קרקע המציאות. כשני אחיו הגדולים, אף שלח ידו בשענות, אך לא בתיקונם, כי אם במכירתם ומכאן ההבדל. סוחר, אם רוצה להצליח בדרכיו, חיים להיות צמוד לבעיות העולם הזה ולא לעסוק בפילוסופיה או בשירה, אלא בפרשנות מדינית ובקביעת פרוגנוזות פוליטיות. כל שבילי המדיניות של ראשית המאה העשרים נהירים היו לו כקפיצי השעון. מלחמת רוסיה־יאפאן, מלחמת הבלקנים ואף המלחמה העולמית הראשונה, סיבותיהן, תכליתן ומטרותיהן ברורות היו לו כאילו הוא עצמו היה הרמטכ״ל של הצבאות הלוחמים. ואנשי העיירה שתו בצמא את דבריו. וכיאה למעמד של סוחרים הקפיד בלבושו. תמיד ענב עניבה חדשה על צווארונו שהיה מהופך על צדו השני, שטעמו של דבר רק אהר׳לה ידע... כסוחר הצליח אפילו למכור שעון מעורר או אורלוגין ואף היה תולה אותו במו־ידיו על קיר הקונה. גם הוא כשני אחיו היה רווק, בעצמו בישל את ארוחותיו ולעתים גם בשביל אחיו הרווקים, יעקב־משה וחיים, ואילו בעיניהם לא היה אהר׳לה אלא ילד מיסכן...

כאמור, שימשה דירתו־חורבתו של יעקב־משה כמועדון לוויכוחים בשביל בני הנוער של העיירה. כאן פסקו, החליטו וגזרו על גורלו של העולם והאנושות, ואף מתחו ביקורת על יעקב־משה שעל־אף השקפותיו המתקדמות ו„קשריו״ ההדוקים עם קאנט ושפינוזה, בכל זאת דבק באמונות ודעות שאבד עליהן הכלח, כמו הנחת תפילין וכדומה. קינטרו אותו אך בראש דאגותיהם עמד עתיד העם והתפתחות האנושות כולה. לכל אחד דעה ודרך משלו, אך לכלל סיכום והסכמה לא הגיעו, כי לו קרה נס כזה כי אז היה „מועדונו״ של יעקב־משה נסגר על מנעול ובריח. ומי מעוניין היה בביטול מוסד חשוב כזה? ודאי שלא שלמה בנו יחידו של זכריה קלאהר, מנכבדי קלויז הוסיאטין והעיירה כולה. שלמה הצטיין בשכל חריף והיה למדן מופלג, אך מטבעו חולני ומפונק. הכיר את הקלאסיקונים הגרמניים, את הפילוסופים שלהם ואף קרא את התנ״ך בתרגומו הגרמני של מנדלסון. לאחר כל אלה החל לעיין בכתבי מארקס ולנין וסופו שנמנה על מנהיגי התנועה הקומוניסטית בגאליציה המזרחית, בהיותה במחתרת. לאחר מלחמת פולין־רוסיה הוא נסוג עם הצבא האדום ושם מת עקב תנאי החיים בימי מלחמת האזרחים.

מניס דיאמנט אף הוא היה בין באי „המועדון״. בנעוריו לא התבלט מניס בשום כשרונות אלא במעשי קונדס שלו, אך היה בעל תפיסה מהירה. תוך כדי ביקוריו אצל יעקב־משה למד אצלו את מלאכת השענות והנה קם עוד שען בישראל ואף פתח לו בבית אביו ,ליב דיאמנט, בית־מלאכה לשענות. ואין ספק כי היה מתמיד במקצועו עד זקנה אילולא שכנו מאחורי הכותל — הרי הוא חיים מרדכי שכטר, יהודי תלמיד־חכם ענוותן וחולני וקבצן כפול שבע שמטופל היה באשה חולנית וחמישה ילדים. אך פרשת חייו של ר׳ חיים־מרדכי שכטר בעיירתנו היא פרשה בפני עצמה. מכל מקום, מניס׳ל בן ליב דיאמנט קנה תורה אצל ר׳ חיים־מרדכי; מניס התקנא בבני טובים שלמדו אצלו תורה והחליט אף הוא להצטרף אליהם. הוא הפתיע את כולם בתפיסתו המהירה ובלע

מסכתות כאדמה הצמאה לגשם אחרי שרב. וביום לא עבות אחד החליט מניס דיאמנט כי די לו בתורתו של חיים־מרדכי ושם פעמיו לעיר הבירה המעטירה — וינה, עירו של הקיר"ה. הוא החליט להיות דוקטור בישראל, וראשית חכמה קיצץ פיאותיו וגם את הז'אקטל שלו קיצץ, את כובע הפלוסין עיגל. מניס נהפך בין לילה לדייטש מבטן ומלידה. בחוזרו כעבור כמה שנים לחורוסטקוב היתה מונחת בכיסו דיפלומה של דוקטור, ממש דוקטור...

משה'לה שפילינג היה בנו של ברוך שפילינג, חסיד מחסידי הוסיאטין, אבל יהודי נכה ועני מרוד, אך מבורך בילדים הרבה. הוא ניסה להתפרנס ממכירת עורות וסוליות ביריד ביום שני. אבל את עיקר פרנסתו מצא מהלחם שאשתו אפתה במומחיות רבה ואשר בניו מכרום לבני העיירה. משה'לה שפילינג ראה עצמו מיותר בבית אבא. הוא החליט למצוא את מזלו בעולם הגדול. גילגולים רבים עברו עליו עד שהמלחמה העולמית הראשונה מצאה אותו בהונגריה. הוא גוייס שם לצבא ההונגרי ועד מהרה למד את שפת הארץ. אולם גדודו נפל בשבי הרוסי והודות לידיעתו רוסית נתמנה למתורגמן מחנה השבויים. הוא הצטיין בחריפות מוח ורבה היתה השפעתו על שבויי המחנה, הודות לכך הצליח למשוך את גדודו אחריו להצטרף לצבא האדום ונתמנה שם למפקד הגדוד. עם פלישת הצבא האדום לגאליציה הופיע משה'לה שפילינג בחורוסטקוב במדי גנראל הצבא האדום ולידו מזכירה פרטית. למחרת פורסם כי הגנראל שפילינג ישא נאום פומבי ברחבת השוק. לשעה היעודה התקהל עם רב בני־ברית ושאינם בני־ברית לשמוע מה בפי הגנראל „שלנו". אותה שעה ירד בעגלתו יחזקאל מוביל המים לגשר האדום למלא חביתו הריקה. הסוס שלא רגיל היה להתקהלות רבה כל־כך נבהל והתחיל לדהור לאורך הכביש הרצוף אבנים והחבית הריקה שעמדה על העגלה החלה להטלטל ולטרטר, עד שכל הנאספים דמו כי אווירונים מתקרבים לעברם. המון־העם הגדול נבוך ובהלה גדולה אחזה בו. כולם החלו לרוץ בבהלה מהמקום למצוא מחסה בפני המטוסים הקרבים, איש דרס רעהו מפני אימת הטרטור. אף הגנראל שפילינג נתפס לבהלה ונמלט על נפשו בבקשו מחסה בין השיחים והערבות. למחרת עזב הגנראל משה שפילינג את חורוסטקוב ואיש לא ראה אותו בצאתו.

מוטקלה טננבוים היה בן למשפחת טננבוים הענפה והאמידה, מתקדמת לפי מושגי הזמן ההוא, ובהשפעת סבו, אבי אמו נח גרוס, שהיה מחסידי הוסיאטין, קיבל חינוך אצל מלמדי גפ"ת. אך מוטקלה רכש גם השכלה כללית, בעיקר בספרות הגרמנית ואף כתב שירים ופואמות פרי רוחו. אמו, בעלת חנות גדולה של מנופקטורה, משוכנעת היתה בכשרונותיו הגדולים של בנה, מימנה את הוצאת שיריו בכריכה מהודרת. אולם „העולם הגדול" של חורוסטקוב ומחוצה לו חלק על דעתה של האם וספר שיריו לא זכה לשום הד ואף לא קלוש ביותר. אז החליטה האם להפיץ את שירי בנה בעצמה, הספרים נכרכו בכריכה מהודרת, וכל עותק זכה לחתימת המחבר. אך „כל כתבי מקס טננבוים" לא זכו להימכר

ולהתפרסם. לא היתה ברירה לגברת טננבוים אלא לחלקם חינם אין כסף בין כל מכריה וקוניה. ועוד ספק אם קוני המנופקטורה גילו עניין בשירה ובפרט בשירת מקס טננבוים.

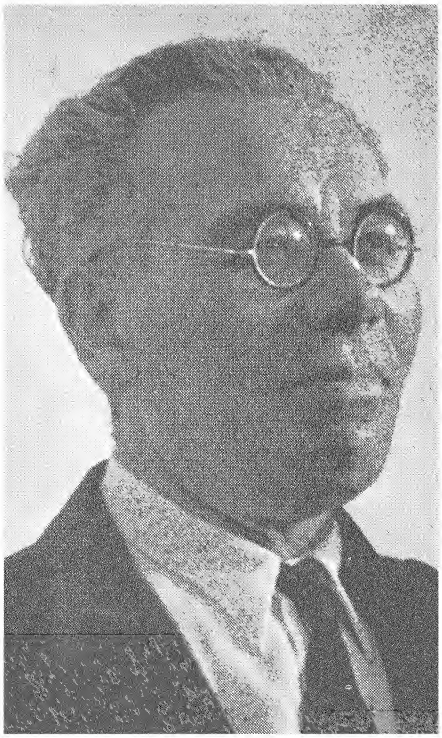
המלחמה העולמית הראשונה גרמה למיפנה ב„אוריינטאציה" הספרותית של מקס. עם פלישת הצבא הרוסי לגאליציה נסתם המקור ממנו שאף משוררנו את השראתו. ספרות גרמנית חדלה להגיע לחורוסטקוב. מקס החליט ללמוד אנגלית. את השפה למד מכל ספר שנקרה לו בדרכו, אך לצערנו לא היה איש בין חסידי חורוסטקוב שהיה ביכולתם לעמוד על רוחב ועומק ידיעתו בשפה האנגלית, ואף היה ספק אילו הלורד ביירון היה מזדמן לחורוסטקוב אם יכול היה לשוחח על ספרות שיחה חופשית עם מוטקלה טננבוים. אבל האמת ניתנה להיאמר כי בזכות „שפתו" האנגלית הצליח מאוד אצל הבנות. אמנם מקס לא הצטיין במראה גברי ונאה, הוא היה קטן־קומה, כחוש וצמוק ופנים מנומשות, אך נראה שבנות חורוסטקוב הצעירות היתה להן חולשה לשפת שקספיר ורק מוטקה מסוגל היה להרוות צמאונן לשפה אנגלו־סכסית זו. הן ראו לעצמן לכבוד להימנות בין תלמידותיו או לצאת אתו לטיול, ליהנות מעושר מחשבתו והברקותיו.

כאשר רוחות קומוניסטיות החלו לנשוב בעיירתנו היא לא חלפה על פניו ללא רושם. הוא נהיה בקי ומומחה בספרות הסוציאליסטית וקנאי לתורתה, הודות להשפעתו על הנוער הצליח למשוך אחריו רבים מבני עירנו. וכאשר פלש הצבא האדום לגאליציה, במלחמת פולין־רוסיה והקומוניסטים החלו להחרים רכוש פרטי, הופיע מוטלה טננבוים עם קבוצת קומוניסטים בחנות אמו להחרימה כמצוות הקומוניזם אבל לאחר נסיגת הצבא האדום לא הצטרף אליהם מקס. אמו בעזרת שוחד הצליחה לטשטש את עברו ומעלליו והוא נשאר בעיירה, התחתן עם בתו של קלמן בלוך, סוחר תבואות אמיד וניהל חשבונותיו של חותנו וגיסיו בעלי עסק כך חי לו המשורר, מנהל־החשבונות של חותנו, עד פרוץ מלחמת העולם השנייה וכיבוש גאליציה על ידי הצבא הסובייטי. הוא עקר מעיירתו לתוככי רוסיה ומכהן כיום כפרופסור באחת האוניברסיטאות בברית־המועצות.

פישל ורבר, אחי, הצטיין מילדותו במוח חריף ושנון. בעת שאבא נסע לרבי בהוסיאטין נטל עמו תמיד את בנו בן השתים־עשרה. הלמדנים בחצר הרבי התפעלו מרוחב ידיעותיו ובקיאותו הרבה, נבאו לו כי זה הקטן גדול יהיה, ואבא שפע נחת מבנו המוכשר. בנעוריו החל ללמוד בישיבה של הגאון מברזאני. אבי, שהיה מטופל בשמונה ילדים, לא נמנה על אמידי העיירה, אך מעולם לא חסך שכר לימוד בשביל בניו. הוא הקפיד על בחירת המלמדים לבניו ואכן, גם המלמדים חשבו זאת לכבוד כי בין תלמידיהם נמנה אחד הבנים של אלתר איסר דוד'ס, כי דבר זה הקנה ל„חדר" שלו שם טוב.

אנו לא ביקרנו בבית־ספר גויי, הן משום גזרת גילוי ראש והן בגלל ביטול למוד תורה הכרוך בלימודים אלה. אך קיבלנו שיעורים פרטיים בשעת הפסקת ארוחת הצהרים, וזאת כדי לצאת חובת לימודי חול. אך משנזדמן אבא עם פישל להוסיאטין ונפגש שם עם הרב מפרובוזנא, הסכים אבא לשלוח את בנו פישל לרב זה, כי הוא התרשם

עמוקות מחריפותו ובקיאותו של פישל.
לאחר שנתיים קיבל פישל מהרב מפרובו־זנא הורמנא והיתר הוראה. אולם פישל הצעיר, בהשפעת כמה ידידים־משכילים, החליט לנסוע ללמוד לצ׳רנוביץ. הוא פשט את קפוטת המשי, זרק את כובע הפלושין שלו, קצץ את פיאותיו וגילח את זקנו, נפרד מאביו ונסע לעיר צ׳רנוביץ. כעבור שתי שנות לימודים יכול היה כבר לגשת לבחינות בגרות, אך לפתע כרצה מלחמת העולם הראשונה ופישל גוייס לצבא. לאחר שיחרורו בתום המלחמה חזר פישל הבי־תה, אך נבצר ממנו להמשיך בלימודיו מטעמים כלכליים ואישיים. אבא התרושש במשך שנות המלחמה ופישל החל לעסוק יותר בעניני מפלגות ורעיונותיהן. הוא החל לארגן סניפים של התנועה הציונית הסוצ־יאליסטית בכל הסביבה, כסכר בפני גל הרעיונות הקומוניסטיים שהחלו להכות שורש שבקרב הנוער היהודי בתקופה ההיא. כך בא פישל במגע עם ראשי התנועה

פישל וורבר ז״ל

בלבוב. באותו זמן נתן בו עינו סוחר התבואות אברהם אשכנז שרצה בו כבעל לבתו. ואכן, פישל נשא את בתו לאשה ונכנס לעסקי הקמח והטחנה של חותנו, אך ראשו היה לא בקמח וגריסים כי אם בבעיות הציונות הסוציאליסטית והמפלגה. אין תימה שבמשך תקופה קצרה „פרחה״ הנדוניה שקיבל ואף נשאר חייב לרבים שהפקידו בידיו את כספיהם. כיצד הגיע פישל למצב זה? פשוט, את עניני המסחר מסר לידי סוכנים ובעצמו שקוע היה במרכז המפלגה. את מצבו סיפר לד״ר קופל שוורץ וזה הציע לו לעקור ללבוב ולקבל שם לידיו את מרכז המפלגה. ואכן, במקומו החדש חש עצמו כדג במים והוא נהיה הרוח החיה של התנועה, עובר מעיר לעיר, מארגן, נושא נאומים, רוכש נוער לרעיון הציונות הסוציאליסטית להגשמה ולעליה. על שכמו רבץ גם שבועון המפלגה, הוא היה מחבר המאמרים, העורך, ו„הנער השליח״ של המערכת. אולם הקופה היתה תמיד ריקה, ועל משכורת למשפחתו ויתר מזמן. לכן היו תנאי חייו בלבוב קשים ביותר ואף־על־פי־כן היתה זו התקופה המאושרת ביותר בחייו.

לאחר עלייתו ארצה, החל לעבוד במועצת פועלי ראשון־לציון ולאחר־מכן נתמנה

למזכיר מועצת פועלי פתח־תקווה ומצבו הכלכלי שופר. הוא התחבב על ציבור הפועלים וגם המעבידים אתם בא במגע כיבדוהו על יושר לבו והגינותו. אך העבודה המפרכת פגעה בבריאותו, ולאחר שבנו זאב נפל בשליחות ההגנה, לקה במחלת לב ומצבו הורע. לאחר נפילת יצחק ז״ל, בן אחינו שמואל, קיבל פישל התקף־לב שני ושותק בכל גופו, ניטל ממנו הדיבור, ויסוריו הנפשיים גברו על יסוריו הגופניים. הוא הלך לעולמו בדמי ימיו.

שלמה וורבר

שמואל אפשטיין ז״ל

שמואל אפשטין נולד ב־1906 בעיירה חורוסטקוב, להוריו גולדה וגרשון אפשטין. ביתם עמד מחוץ לעיר, מעבר לנחל טאינה. הקשר עם מרכז העיר לא היה נוח ביותר, ולא פעם בימי הגשמים שטף הנחל את הגשרון הארעי (קלאטקה) ומתוך סכנת נפשות היו מגיעים העירה.

שמואל, נער עדין ורגיש, עשה את צעדיו הראשונים מהסביבה ה„גויית" אל מרכז העיר, ללמוד ב„חדר" ואח״כ אצל „המלמדים הגדולים". הוא היה בעל שכל חריף ומלמדיו רוו ממנו נחת. לאחר מכן המשיך ללמוד אצל הרב משולם ראטה זצ״ל. רק שני תלמידים היו לרב: שמואל ומשה שטוקמן, ומכיוון ששמואל הצטיין גם בכתב־יד נאה וברור, הניח לו הרב להעתיק את מחקריו בפוסקים ו„שאלות ותשובות". הלמודים אצל הרב היו יסודיים מאד והטביעו חותמם על נפשו של שמואל. שמואל קנה בקיאות בגמרא ובמדרשים והוריו חשבו על סמיכות לרבנות. העברית נעשתה אצלו שפת־אם שניה ושלט בה במידה כזאת שיכול היה להתבטא על נקלה בכתב ובעל־פה.

שנות העשרים. הרעיון הציוני מכה גלים גם בחורוסטקוב. אביו של שמואל חולם

על עליה לא״י, ושמואל עוזב את ספסל בית־המדרש. כנער שומר מצוות, הוא מצטרף לתנועת „הפועל המזרחי״ ויוצא להכשרה. אך בגלל המשבר שפקד אז את הארץ לא נתגשמה עלייתו.

שמואל אינו רואה עוד עתידו בעיירה. הוא שואף להשכלה ודעת, ויוצא לעיר המחוז הגדולה לבוב. שם לומד בבי״ס למסחר ומתכונן לבחינות הבגרות האכסטרניות, ומתפרנס ממתן שיעורים בעברית.

ב־1927 שמואל קיבל משרת פקיד במרכז הארצי של „קרן היסוד״. הוא מצליח בעבודתו, אך הוא אינו מסתפק בעבודה משרדית בלבד. הוא נמשך לפעילות ציבורית. שמואל מצטרף לתנועה הציונית הכללית ונמנה עם מיסדי תנועת „אחוה״. הוא חונן בכושר הבעה ובנטיה לפובליציסטיקה והודות לכך נהיה לאחד מראשי דבריה של תנועת החלוץ הכלל ציוני. ב־1933 נבחר כציר לקונגרס הציוני בפרג. אך הוא אינו רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים. שמואל עוזב משרה מכובדת ומכניסה, עולה ארצה ומצטרף לקבוצת „אחוה״ ברחובות. כעבור זמן הוא נבחר כמזכיר החוץ של הקבוצה והיה לאחד מעמודי התווך של התנועה הכלל ציונית.

קשים היו חבלי ההסתגלות של שמואל לחיי עבודה גופנית והוא עוזב, יחד עם רבים אחרים, את הקבוצה ועובר לתל־אביב ושם מתמנה למזכיר ועדת הבחירות של עירית תל־אביב.

ב־1935 נבחר כציר לקונגרס הציוני שהתכנס בלוצרן מטעם הצה״כ. לאחר שד״ר פישל רוטנשטרייך ז״ל נבחר לחבר הסוכנות, הוא ממנה את שמואל למזכירו ומנהל לשכתו — המחלקה למסחר ותעשיה. במחלקה זו עובד שמואל גם כמזכירו של ד״ר שמוראק ז״ל ואצל פ. ברנשטיין יבד״ל עם קום המדינה.

בשנת 1937 נשא לאשה את חנה, בתו של עו״ד הרטגלס, מי שהיה ציר ב„סיים״ הפולני ויו״ר ההסתדרות הציונית בפולין הקונגרסאית. הוא מקים את ביתו בירושלים. בית אפשטין היה מופת לחיי משפחה מאושרים והרמוניים.

בימי מאורעות תרצ״ו ובמלחמת השחרור ממלא שמואל תפקידים נכבדים ונהיה מוכר כאישיות צבורית בירושלים. הוא פעיל בועדים שונים וחבר ב„הגנה״. עם קום המדינה וארגון משרדי הממשלה, עובר שמואל עם משרדו, משרד המסחר והתעשיה, לתל־אביב ומתמנה על רשיונות היבוא והיצוא במשרד זה. ב־1949, עם יסוד חברת „עמידר״ היה בין מיסדיה. תחילה נתמנה למזכיר כללי של „עמידר״, ואחר כך כסגן מנהלה הכללי. ב„עמידר״ עבד עד סוף ימיו. את עבודתו עשה באופן יסודי ומעמיק, ורכש לו אוהדים רבים.

תוך השנים האלו חי שמואל חיים צבוריים אינטנסיביים. הוא פעיל במפלגה הפרוגרסיבית ואח״כ בתנועה הליברלית. פעמים אחדות נשלח בשליחות התנועה הציונית לחו״ל. בשנת 1946 הוא יצא לפולין לארגן את עלייתם של פליטים יהודים ונצולי מחנות.

בשנים 1954/55 יושב בפריס כנציג הסוכנות, כדי לארגן את הנוער הציוני באירופה המערבית. מאמריו, פרי עטו, מופיעים בעתונים שונים בארץ ובחו"ל. כאיש שהתמחה בבעיות כלכלה, מינהל ושכון, כתב מאמרים רבים בשאלות אלו בעתונות המקצועית, ואף תרגם מספר ספרים מאנגלית לעברית בשאלות המינהל הצבורי. שדה פעולה נוסף של שמואל היה ענף הבקורת הפנימית, והוא שימש כמבקר פנימי של „עמידר".

הוא היה מלא מרץ ויזמה ואיש ברוך סגולות ייחודיות. לפני פטירתו חשב לפרוש מ„עמידר" ולהתמסר להוצאת ספרות מקצועית בעניני כלכלה ומינהל, אך „שירת חייו באמצע נפסקה". הוא נפטר בטרם הספיק למלא משימות רבות שניצבו לפניו! לבו נדם בי"ז כסלו תשכ"ה, דצמבר 1964, והוא רק בן 58.

תהי נפשו צרורה בצרור אישי המשא והמעש של העיירה חורוסטקוב.

גיסו **יקותיאל חרג**

לאה ויסברוד ז"ל

לאה (ולף) וייסברוד נולדה בהוסיאטין. בפרוץ מל־חמת העולם הראשונה התישבו הוריה בחורוסטקוב, כדי להיות בקרבת בני־משפחתם שם. בית אביה של לאה היה בית אמיד וזכתה לחינוך יהודי וכללי טוב. בבית הוריה ספגה את רוח היהדות המסורתית והלאומית. בימי נעוריה נטלה לאה חלק פעיל בפעולה הציונית בחורוסטקוב וב„יידיש־ליטערארישע־דראמאטיש צירקל" בעיירה. בייחוד היתה פעילה בייסוד הספריה ליד ה„צירקל".

בשנת 1935 עלתה ארצה, יחד עם בעלה, בנה ובתה יבל"ח. ימיה הראשונים בארץ לא קלים היו, ולאה סייעה בידי בעלה ככל שיכלה, והתפרנסו מיגיע־כפיהם, אך שמחו בחלקם. אולם במרוצת הימים שופר מצבה החומרי אך אז פקדה אותה המחלה. בכל נפשה ביקשה לא להקשות על משפחתה במחלתה, נאבקה עימה ולעתים נדמה היה כי התגברה עליה. אך באחד הימים נודע לנו כי לאה לפתע נסתלקה מהחיים. הגורל התאכזר לה ימים רבים, בהם ידעה סבל גופני ללא נשוא.

לאה לא חשה כי קצה קרב, שכן עוד לפני מותה רקמה תכניות לעתיד והיתה מלאה תקוות לימים יבואו. כל משאלותיה ודאגותיה היו סביב ביתה ומשפחתה, להם ביקשה להקל ולהנעים את החיים.

נצבט הלב ביגון ובכאב נוכח מותה של לאה ז"ל, והיא עוד בשיא פריחתה. לפתע הלכה מאתנו לבלי שוב, כרעה נפלה תחת נטל החיים.

יהא זכרה ברוך לעולמי־עד.

בלה קסלר

לזכרו של אהרן

עיירתנו לא נתברכה בכוחות מרובים. דלי כוח ומעש היינו. עיירה קטנה בספר. הביצה במרכז העיר סימלה את מצבנו. אולם מדי פעם בפעם הופיע איש שהשרה מרוחו על יהודי חורוסטקוב. הוא היה המדרבן, המתווה דרך חדשה ורעיון חדש. כזה היה חיים פריש. אזכור אותו מימי ילדותי, לפני כמה עשרות שנים. חיים פריש היה אבי הרעיון הציוני ההרצליאני בעירנו. הוא נאבק על החדרת המחשבה הציונית לכל בית יהודי בעיר. והרי בימים ההם, לפני כחמישים שנה, היה המושג „ציונות" זהה בעיני בני עירנו עם „אפיקורסות", משום כך נלחמו ברעיון זה ודחו אותו. אך חיים פריש לא אמר נואש, הוא נלחם לרעיונו ועמל קשות לסתור את המושגים המסולפים. רק אחרי מתן הצהרת באלפור נהפך הרעיון הציוני נחלת רבים בעירנו. חיים פריש, אף כי ציפה שנים רבות, קצר את קציר עמלו וזכה לראות קבוצת חלוצים ראשונה, בני עירו, יוצאים להכשרה לקראת עלייתם לארץ־ישראל.

עד שלא שקעה שמשו של חיים פריש זרחה שמשו של פישל ורבר המנוח. הוא האיש שהביא לנוער את בשורת הציונות העובדת. והימים הם ימי שלהי המלחמה, ויהודים מתחילים לשקם את חייהם מחדש. רוחות חדשות החלו מנשבות ברחוב היהודי, הבולשביזם קנה שביתה בלב הנוער היהודי ודוחק מתוכו את הרעיון הציוני. אז החל פישל ורבר לארגן את ה„התאחדות", מטיף לרעיון כיבוש העבודה ומביא את בשורת דת־העבודה של א. ד. גורדון.

אז, בימים ההם, מהלך לו בחור צעיר בצדי הדרך ומטיף לרעיון החלוצי. ואין הוא מסתפק במלל סתם על ציונות, הוא תובע מעשים, על הנוער להכשיר את עצמו לקראת העלייה, כל צעיר חייב ללמוד מקצוע מועיל לארץ: חקלאות, ומקצועות פרודוקטיביים אחרים הוא הולך מנער לנער ומטיף לו את רעיונו והאיש הוא — אהרן ווידרמן. דבריו מחזרים היו באוזנינו — ארץ־ישראל רחוקה, היא כחלום בלתי־מציאותי. מי הנער, בן לסוחר יהודי יחשוב ויתן את דעתו לרעיון מהפכני כזה? אך אהרן אינו מרפה מדעתו

והטפתו. זכורני, כי פעם שאל אותי לדעותי על ארץ־ישראל. והוסיף: האינך חושב לצאת להכשרה?

אט־אט חדרה שאלתו לליבי.

אהרן וידרמן בעצמו, יוצא בשנת 1924 להכשרה והוא אז כבן 19 שנים. בשנת 1925 עלה יחד עם חבריו לארץ־ישראל. בדרך־לא־דרך, בהברחות, מגיעים הם לווינה ואחר לבטים וקשיים רבים דורכים הם על אדמת ארץ־ישראל. אך רבים מהם מתאכזבים מהמציאות והתנאים הקשים — חוסר־עבודה, יחס הפרדסן העברי לפועל היהודי, יחס ממשלת המנדט ליישוב ועוד ועוד. גם אהרן ידע אכזבות, אינו משלים עם המציאות הארץ־ישראלית, נאבק על קיומו ונפתל נפתולים רוחניים וחומריים. והגעגועים לעיר הולדתו חורוסטקוב אינם מרפים ממנו. לא, אין הוא חושב לעזוב את הארץ, אך עזה כמיהתו לבקר עוד פעם בעיירתו. רק בשנת 1938 זכה להגשים את משאלתו.

בהגיעו לביקור בעיירתו מהלך הוא בעיר כ„חוני המעגל". מסביבו אנשים זרים לרוחו. אך בחוזרו לארץ־ישראל אין הוא מנתק את הקשרים עם עירו, מתעניין, חוקר ושואל על כל המתרחש בביתו הישן, מסייע לכל בן־עירו המגיע ארצה ככל שידו משגת, לסידורו ולהיקלטותו. אף עם בני חורוסטקוב שהיגרו לארצות רחוקות, שומר הוא על קשר, מארגן את כנסי אזכרה של יוצאי עירנו ועושה מאמצים להנציח את חיי עיירתנו בספר־זכרון. בשנים האחרונות גברה עליו מחלתו, ואין הוא נוטל חלק פעיל בכנסים.

עתה, בהעלותי את זכרו של אהרן וידרמן אינני יודע עם יעלה בידנו להוציא את „ספר הזכרון" לקהילת חורוסטקוב. חובת כבוד לזכרו היא שאמנם יראה הספר אור, אותו לא זכה לראות, כי לבו נדם לנצח.

יהי זכרו ברוך!

משה יבור

(דברי אזכרה בכנס יוצאי חורוסטקוב,
תל־אביב, 24.5.65)

דמויות חברים

מרדכי דיק וחיים ואהל ז"ל

שניהם נולדו בשנת 1907, ויחד סיימו את בית־הספר בחורוסטקוב. הם למדו בחדר ובבית־הספר העברי וחינוכם זה השפיע על כל דרך חייהם. הם היו בני סוחרים ממעמד בינוני וסייעו לפרנסת בתיהם. בכל מירצם התמסרו לעבודה ציונית, חלוצית ותרבותית בעיירה. חלק נכבד להם בחיים היהודיים בעיירה, על־אף הבדלי האופי שביניהם.

מרדכי דיק פעל מצעירותו באירגון הפעילות החברתית והתרבותית בסניף „התאחדות"

בחורוסטקוב. היה בין מייסדי ומנהלי הספרייה המקומית. התמסר להתרמות למען הקרנות הציוניות (קק״ל, קרן־היסוד וכו׳). זמן רב שימש כמזכיר הסניף והצליח בעבודתו הארגונית ובהתלהבות להגיע להישגים מרשימים. הושיט את ידו לעזרת תנועות הנוער החלוציות. אירגן חוג דרמטי, בו היה פעיל. למרות עיסוקיו הצבוריים הרבים, מצא עוד זמן לדאוג לפרנסת משפחתו.

לא זכה לעלות ארצה. יהיה זכרו ברוך!

חיים וואהל

מרדכי (מוטל) דיק

חיים ואהל: זכה לחינוך דתי בביתו והיה בחור ישר וציוני נלהב. אירגן את תנועת „בני עקיבא" ולא נואש, אף־על־פי שבמשך זמן רב היה המדריך היחיד בתנועה. אחרי יום עבודה מפרך לפרנסת המשפחה, התמסר בערבים לעבודה החינוכית והקדיש לה את כל מרצו. היה נאמן לרעיון הציוני והשפה העברית והשתדל לדבר בעברית בלבד, בעוד שכל בני הנוער בעיירה דיברו יידיש או פולנית.

בגלל סיבות שונות עזב את חורוסטקוב ועבר להורות בבתי־ספר עבריים בברודי, פודבוליצ׳וסקה ועוד. במשך כל הזמן היה פעיל, מטעם „המזרחי" בסניפי תנועת „המזרחי" ונבחר לחבר במרכז התנועה. למרות שנערמו בדרכו מכשולים רבים, הרי כציוני בעל הכרה, וכאדם בעל אופי טהור ובעל הליכות ישרות — הצליח בעבודתו הצבורית.

היה פעיל ב„קרן־קיימת", ב„תרבות", ב„עזרא" ובוועד בית־הספר העברי.

לא זכה לעלות ארצה. נרצח על ידי הנאצים ימ״ש יחד עם יתר קדושי חורוסטקוב.

*

שמואל אפשטיין ז״ל.

היה חבר יקר, ידיד ומורה נערץ. הוא היה איש העקרונות, ישר־לבב ונהג בהתאם לרגשותיו. איש המצפון, בעל יושר אינטלקטואלי ובעל הבנה עמוקה לעניני התרבות, האידיאלים והחברה.

עוד בחרוסטקוב החל בפעולה חברתית־ציבורית. הוא אירגן את תנועת הנוער „אחוה״. איש לא האמין כי אכן יצליח בעבודתו משום שבעיירה קיימות היו תנועות ותיקות ומבוססות כ„השומר הצעיר״, „הנוער הציוני״ ו„גורדוניה״. הוא דבק בהחלטתו ואכן הצליח להקים לאחר מאמצים מרובים סניף בעיירה. שימש במשך שנים רבות כמזכיר קרן־היסוד בהצלחה רבה.

בשנת 1930 עלה ארצה. הוא עבד בסוכנות היהודית ושימש כאחד מראשי חברת „עמידר״. עד יומו האחרון שימש בתפקיד זה, וכסגן המנהל הכללי. למרות בריאותו הלקויה לא חסך מעצמו מאמצים וטרדות. הוא מילא את שליחותו הציבורית ברצון ובאהבה רבה. נשלח מדי פעם בפעם לחו״ל בשליחות ולאחר המלחמה יצא לפולין ולגרמניה.

ש. אפשטין היה פעיל גם בארגון בני עירנו בארץ. היה אחד מחברי הועד של העיירה ואף תפקיד זה מילא בהצלחה. היה חבר בועד הפועל הציוני ושימש כציר בועדות בקונגרסים שונים.

הוא הקריב הרבה מלבו ונפשו למען בני העיירה בפעילותו הענפה בועד.

אהרון וידרמן

את אהרן זוכר אני מהימים לאחר מלחמת העולם הראשונה, בהיותו בתנועת „השומר הצעיר״ בשנת 1921. זוכר אני את מכתביו לאחר עלותו ארצה, מכתבים בהם נתן ביטוי לקשיי הקליטה שלו ולשמחתו על היותו חלוץ בארץ. הוא לא הלך בדרכים סלולות בחיים, אך תמיד אור זורח כיוון את צעדיו. היתה לו אמונה רבה בדרכו, אך לא היה אופטימיסט תלוש מן המציאות. הוא ראה את הקשיים שנערמו בדרכו, אך אמונתו גברה על הקשיים, וראה את עתידנו משגשג. אמונתו זו הקרינה על סביבתו, כי את תפקידו ראה כשליחות. איש ישר וצנוע היה אהרן בכל דרכיו וכזאת נשארה דמותו חרותה בזכרוני. הוא ידע לקשור קשרי ריעות וחברות עם כולם וזכה להתחבב על כל מיודעיו. תמיד היה בין הראשונים בפעילות למען האירגון שלנו ולמען ספר יזכור זה, לקדושי עיירתנו. בספר זה ראה תוכן חייו, אך לצערנו זכה רק לטפל בספר בראשיתו ולא זכה לראותו יוצא לאור.

מותו לא בא בחטף. חמש שנים לא נטל חלק בפעילות האירגון, כי מחלתו ריתקה אותו למיטתו, אך המוות הוא תמיד אכזרי ואין אנו יכולים להשלים עם המחשבה, כי איש שופע רעננות ועליצות חיים כאהרן איננו עוד אתנו. הוא היה אחת הדמויות שציינה את האינטליגנציה של בני עיירתנו. חבריו וידידיו יוצאי חורוסטקוב יזכרוהו תמיד באהבה ובהערכה.

יצחק קסלר

ר׳ נפתלי גליק ז״ל

ותיק בארץ ומיקירי תל־אביב. דמות נפלאה, מן הדמויות של הדורות הקודמים ההולכות ומתמעטות בימינו. מזיגה של למדנות, השכלה, אינטלגנציה טבעית, חקרנות, ועסקנות צבורית. למדן גדול היה ובעל תנ״ך שמעטים כמוהו. כל שבילי הפרשנות המקראית היו נהירים לו. כל ימיו היה שקוע בעיון ובפענוח מאמרים סתומים בדברי חז״ל.

נולד בעיירה הגאליצאית בודז׳נוב וכבר בצעירותו יצא לו שם של למדן ומשכיל. אחרי חתונתו עבר לגור בחורוסטקוב הסמוכה וכיהן שם כמנהל ישיבה קטנה. רבים וכן מצויינים מאברכי המקום נתחנכו על ברכיו. מראשוני חובבי ציון היה. וכל ימי שבתו בחורוסטקוב עמד בראש ההסתדרות הציונית והיה גם יושב ראש של המוסדות הלאומיים, קק״ל וקרן היסוד במקום.

עלה ארצה בתרצ״ה. בארץ היה זמן מה חבר בקואפרטיב „לבנון״. משיצא לפנסיה הקדיש זמנו ללימוד התורה ולקריאה בספרים בשקידה רבה. כשהופיע עתון „הצופה״ בארץ לפני שנים היה אומר, שאת „הצופה״ אינו קורא אלא לומד בו והיה נזהר מאד שהגליונות שכבר נקראו לא יתגלגלו כהפקר, שהרי דברי תורה יש בהם והיה מזהיר אחרים על כך.

שנים רבות התפלל בביהכנ״ס „רמה״ בצפון תל־אביב והיה מעמודי התווך של הבית. היה שם בעל תוקע בימים נוראים ומעורב בכל העניינים לטובת ציבור המתפללים.

בז׳ לחודש אייר תשכ״ז נפטר והוא בן שמונים ותשע שנים. השאיר אחריו ארבעה בנים — אברהם, חיים, יעקב ומשה גליק — כולם ותיקים בארץ ומחשובי הישוב. הבן חיים הוא קצין גבוה במשטרת ישראל. בהלוויתו שהתקיימה ביום ח׳ אייר השתתפו המונים.

ת.נ.צ.ב.ה. **הרב בן ציון פנדלר**

ג.

השואה

ג.

אומקום

לוח זכרון לקהילת חורוסטקוב בהר הזכרון בירושלים
אָנדענק־טאוול פאַר דער קהילה כאָראָסטקאָוו אויפן הר־הזכרון אין ירושלים

עדות מימי השואה

(שיחה בין אלישע ובר־וולך ובין חיים ויסברוד)

כאשר פרצה המלחמה בין גרמניה לברית־המועצות בחודש יוני 1941, השתררה בהלה בעיירה. עד לאותו יום — מאז פלישת הגרמנים לפולין וסיפוח חבל ארץ שלנו לברית־המועצות, לפי ההסכם הנודע בין מולוטוב וריבנטרופ — היה המצב בעיירה יציב פחות או יותר. בימי השלטון הסובייטי עבדו יהודי העיירה בקואופרטיבים, בפקידות ורבים השתלבו במפלגה הקומוניסטית השלטת. כאשר פרצו קלגסי הנאצים לעיירה ברחו רק מעטים מפניהם יחד עם הרוסים הנסוגים ואילו רובם המכריע של היהודים נשארו במקומותיהם, כי לא האמינו עוד לשמועות על מעשי הזוועה והרציחות של הגרמנים.

אמנם, ידענו גם ידענו על מעלליהם ואכזריותם כלפי היהודים בגרמניה ובשטחי הכיבוש, אך אז בשנת 1941, לא שמענו עדיין על רצח שיטתי ומאורגן של העם היהודי מטעם המדינה הגרמנית. שנית, גם הקשר המשפחתי ההדוק והנאמן בתוך המשפחה

היהודית, מנע את הבריחה. הן לא היה עולה על דעת אב או בן לנטוש את בני־ביתו, את אהוביו ויקיריו, דווקא לעת צרה איומה ולהציל את נפשו, בעוד שהוא יודע כי אבותיו, או אחיו נשארו לטרף בידי החיות הנאציות. שום יהודי לא יכול היה לגמור בנפשו, לזנוח את קרוביו ולהצטרף לפארטיזאנים ביערות או להציל את נפשו בדרך כלשהי. לכן יובן מדוע רב ועצום היה מספר הקורבנות היהודיים, מדוע נאלצו היהודים, לאחר זמן קצר, להתחבא בבונקרים או במחילות שונות. ישבו בני־ישראל וציפו לגורלם האכזר, שלא בושש לבוא. ואכן, למחרת פלישת הגרמנים לעיירה כבר נפלו הקורבנות היהודיים הראשונים, כאילו ביקשו ל„בשר" לנו — מי הם, כאילו רמזו לבל להשלות את עצמנו, כי נינצל מידיהם הרצחניות. בתוך בתיהם ובמחבואותיהם נפלו הקורבנות היהודיים. בנפחיה שעמדה בין הכפר והעיירה נרצחו ראש משפחת גולוסטפץ וראש המשפחה אליקים לאנג. שיכור אחד הצביע על בית משפחת דוד גולדפליעס כעל משפחה קומוניסטית ומיד נרצחו בידי הגרמנים דוד גולדפליעס, אשתו, כלתו ושני ילדיה הרכים. הבן יצחק, שבמקרה היה אותה שעה מחוץ לבית, נמלט וכך הציל את נפשו. כיום חי הוא באמריקה.

כן נרצחו באותו יום חיים־ישראל בומזה ואשתו.

נוכחות הגרמנים בעיירה הורגשה במלוא אכזריותה כבר ביום הראשון לפלישתם.

בשבת הראשונה, לאחר הכיבוש, אספו הגרמנים את כל יהודי העיירה וציוו עליהם לחפור בור רחב ועמוק ליד בניין העיריה. לאחר מכן ציוו על היהודים להביא מבתי־שימוש ציבוריים טינופת וכל צואה ולשופכה לבור. כתום המלאכה הזאת צוּוּ היהודים ללכת לבתיהם, ללבוש בגדי־שבת ולהתייצב שנית בשעה שלוש אחר־הצהרים, כדי לשמוע דברים מפי ראש הגיסטאפו במקום, כיצד יהיה על היהודים להתנהג ולהתייחס לשלטונות הגרמניים, ובינם לבין עצמם.

רוב יהודי העיירה, מתוך פחד הגרמנים שנפל עליהם, התייצבו בבגדיהם החגיגיים בשעה היעודה ומה רבה היתה תדהמתם משצוּוּ על־ידי הסאדיסטים הנאציים לקפוץ לתוך הבור מלא הצואה לשמחתם של הערב־רב האוקראיני שהתקהל לחזות בהתעללות. אמנם, מן הראוי לציין, כי סגן־ראש העיריה האוקראיני וסילנקו מחא נמרצות על ההתעללות הזאת ואף התפטר בשל כך. אולם לצערנו מעטים, יחידי סגולה, היו כמוהו בקרב האוכלוסיה הנוצרית, שכן האוקראינים והמיעוט הפולני סייעו בנפש חפצה בידי הנאצים ברדיפת ובהשמדת היהודים. הגרמנים והאוקראינים היכו ודחפו את האומללים לתוך בור הצואה והתעללו בהם עד חושך ובצאתם מן הבור שוב היכום באכזריות, ללא רחם.

כזאת היתה הפתיחה הגרמנית לימי האימים, הזוועות והרצח שפקדו את בית־ישראל בימי הכיבוש הנאצי. יום־יום והתעללותו, יום־יום ופקודתו האכזרית. באחד הימים פקדו הגרמנים על היהודים להתאסף מגדול ועד קטון ולצאת בתהלוכה בדגלים אדומים ובסיסמות קומוניסטיות. תהלוכה זו צריכה היתה לשמש אמתלה לרצח נוסף של יהודים — הנה

ראו! היהודים קומוניסטים! עורכים הפגנות נגד השלטון. היהודים ספגו מכות אכזריות, לא בלבד מידי הנאצים, כי אם גם מצד האוכלוסיה הנוצרית האנטישמית.

יום־יום וגזירותיו החדשות ליהודים כפרטים וככלל. כעבור זמן־מה פקדו הגרמנים על היהודים לבחור ב„יודנראט", כדוגמת היודנראטים בכל תחומי הכיבוש, כדי שישמשו כלי בידי הגרמנים לכפות את פקודותיהם על היהודים ואלה שיבצעום במו־ידיהם וכן הועידו לו תפקיד נוסף. ה„יודנראט" יכניס פירוד ויסכסך בין היהודים לבין עצמם. יושב־ראש ה„יודנראט" היה שמואל קימל וסגנו היה יקותיאל טננבוים ושאר חבריו היו לייב בארד, פייביש הלפרין, הרמן טננבוים, שמריל וייסברוד, מאיר גלמן ונוסף עליהם מונו מטעם הגרמנים ד"ר קוטלר ודולי שוצמן. כן הקימו הגרמנים משטרה יהודית שפעלה כאילו היתה גוף אוטונומי, כדי לשמור על הסדר ולהוציא לפועל את פקודותיהם. אולם המשטרה היהודית הציבה לעצמה למטרה להציל את שניתן להציל בשביל עצמם ולציית ציות עיוור לפקודות הגיסטאפו. מבין הנוער הצטרפו למשטרה אברהם קרנקעל, דוד אידלמן, מילי רוטנברג, אליעזר פריעד, ישראל ולך ועוד.

ה„יודנראט" חייב היה לספק מכסות אנשים לעבודות שונות: נקוי הרחובות משלג, עבודות־שדה, וכל מיני עבודות חיוניות אחרות או לעבודות שעיקר מטרתן היה: התעללות ומכות רצח. בייחוד התעללו בנשים ובבחורות שנלקחו לניקוי בתי־שימוש או אורוות.

בשעה שבע בערב נכנס העוצר לתוקפו והעיירה התרוקנה מאדם. איש־איש התחבא בביתו או במקום מחבוא וציפה למנת הייסורים הצפוייה לו מחר או כעבור ימים ספורים.

בחודש מארס 1942 נלקחו יהודים למחנות־עבודה בבורקי־וויעלקה, קאמיונקה, גלובוטשק ואח'. אין לתאר את הסבל, הצער והאכזריות שהיו מנת חלקם של אלה שהובאו למחנות. במקום אוכל — ספגו מכות, במקום מנות לאחר עבודת פרך צוּוּ לרקוד ערומים למחצה בבוץ ובשלג עד אפיסת כוחות.

הורים ונשים עשו מאמצים נואשים לפדות בכסף רב את קרוביהם ממחנות אלה, או שהורים התנדבו להחליף את ילדיהם והתייצבו במקומם, בידיעה ברורה שקיצם קרב. אחים ואחיות החליפו איש את רעהו, כדי להקל במקצת את יסוריהם. מוסר עדות זו מספר, כי הוא נלקח בחודש מאי 1942 למחנה עבודה ויחד עם יוסף פריעד עסקו באפית לחם עבור המחנה. כל הזמן הזה לא פסקו הרציחות אף ליום אחד. אליעזר נאגלר נהרג משסרב לתת לגלח את זקנו וכך גם נהרגו שתי בנות צעירות, זוסיה ווינטר וזוסיה אשכנזי, אשר הלכו לתומן ברחוב. יום יום וגזרותיו וצרותיו. הגרמנים פקדו על תושבי העיירה להביא למשרד ראש הגיסטאפו כל דברי־ערך: טבעות זהב או כסף, כלי כסף, תכשיטים מזהב וכסף, פרוות, רהיטים ומלבושים חמים ויקרים. והמשטרה היהודית נאלצה לרכז רכוש זה במקום. היו באוכלוסיה רבים שרעבו ללחם. מצב זה נמשך עד האקציה הראשונה בחול המועד סוכות, באוקטובר 1942. המשטרה היהודית שנודע לה, כי האקציה תיערך בחול־המועד סוכות, עברה מבית לבית והודיעה לכל מי שיש לו מקום להתחבא שיתחבא

מאחר ועומדת להיערך אקציה והמילה אקציה זהה היתה בעיני היהודים עם המילה מוות. ואמנם ביום הקבוע מראש ע״י הגרמנים, שחשבו כי איש אינו יודע על תכניתה, החלו האנשים להתרוצץ וחיפשו מקום בבונקרים הספורים אשר היו מוכנים מזמן. מי שזכה להסתתר בבונקר, חשב כי ניצל ממוות. והיו תופעות מעציבות למדי בהתרוצצות זו. על מקרה אחד יסופר להלן: מנשה פלנר היה מורה לדת היהודית בבתי־ספר כללים עוד מימי האוסטרים. הוא היה יהודי הגון ועסקן צבורי במשך כל שנות היותו בעיירתנו. הוא הגיע אלינו צעיר לימים, לאחר סיימו את חוק למודיו והחל להורות לימודי הדת. הוא נשא אשה מהעיר הסמוכה הוסיאטין והקים משפחה. מ. פלנר נמנה בין ראשי הציונים במקום עוד מימי ד״ר הרצל. הוא היה צעיר נלהב שנכון היה להושיט עזרה לכל אחד ולעודדו במצוקתו, על־ידי המלצה או בכסף. הוא עמד במקום הראשון מבין העסקנים בעיירה, מורה ומחנך, מציל ודואג לכל. אישיות מוכרת גם מחוץ לעיירתנו. ובא היום המר והנמהר וביקש מבעל בונקר מקלט לעצמו, אך בעל הבונקר שהיה מתלמידיו ונהנה כל השנים מעזרתו, סרב לתת לו מחסה בבונקר וכך היו מנשה פלנר עם כל משפחתו הקרבנות הראשונים של האקציה הראשונה.

מקרה אחר מזעזע סופר על בתיה שכטר שבמו ידיה חנקה את ילדה בבונקר מחשש שבכי ילדה הקטן יגלה את הבונקר.

ויסופר כאן המעשה האכזרי של אינטליגנטים אוקראיניים שקרה לצעיר פנחס קנאפר. פ. קנאפר שימש בימי הכיבוש הסובייטי מזכיר בית־המשפט המקומי. נראה שאז נפל סכסוך בינו לבין האוקראיני בשם קנס, שהיה אנטישמי מובהק ועתה מצא שעת כושר להתנקם בו.

וזה סיפור המעשה: ביום האקציה, כאשר התאספו מאות יהודים בככר הראשית של העיירה כדי להיות מובלים משם למחנות ההשמדה, שהיו מרוחקים במקצת מעיירתנו כמו בעלזעץ ועוד, לכאן הובאו היהודים מכל בתי העיירה או שנחטפו ברחוב או את אלה אשר לא הצליחו להתחבא. שומרים ושוטרים גרמניים ובעיקר אוקראינים שמרו עליהם. משפחות שלמות או יחידים, זקנים וצעירים, גברים ונשים רוכזו כאן. ראשי האוקראינים ובראשם קנס שנזכר לעיל, אדם מפוקפק בנאמנות לכל משטר שהוא, שהיה מכור לכל משטר מדיני החל ברעיון הפאן־סלאבי, עבור עצמאות אוקראינית בשנות 1919—1918, דרך פולין העצמאית עד האוקופציה ע״י הבולשיביקים בשנת 1941—1939 ועד הגרמנים ב־1941 ואילך, תמיד היה מוכר עצמו לידי השלטון החדש וביחוד שירת את הגרמנים שבעיניהם היוו האוקראינים חוד המחץ לגבי האוכלוסיה היהודית ועשו את העבודה הבזויה והמלוכלכת ביותר, שהגרמנים בעצמם סלדו ממנה לרוב. עתה נזכר קנס בפנחס קנאפר ונקם בו את נקמתו באופן אכזרי ביותר וכנראה שגם יד מישהו אחר היתה בענין זה. קנס ניגש לשוטר היהודי אברהם קרענקעל ואמר לו שהוא יודע איפה מסתתר פנחס קנאפר ועליו להביאו לכיכר. אברהם קרענקעל אמר והצהיר באלה ובשבועה שאינו יודע

את מקום מחבואו של פנחס. אולם קנס לא השתהה, הוציא אקדחו וירה בו והאיש נפל מתבוסס בדמו. מקרה זה לא קירר את צמאונו של קנס לדם ופקד על שוטר יהודי שני, דוד אדלמן לגלות לו איפה מסתתר קנאפר, ולא — יהיה גורלו כגורל אברהם קרענקעל. אדלמן לא ידע איפה מסתתר קנאפר, אולם הביא אותו לבונקר של יצחק פרנס שם גילו אנשים אחרים אך לא את קנאפר. עתה, מתוך נקמה, גילתה בתו של פרנס כי בביתו של אדלמן מסתתר קנאפר. ואכן שם גילו אותו יחד עם שאר היהודים שהסתתרו איתו. קנס השכיב את קנאפר כשפניו כלפי מטה והתעלל בו זמן רב עד שהרג אותו במו ידיו.

הנה, מעט מן המעט ממה שהתחולל בעיירה. אתה הלשנת עלי ואני אלשין עליך לשביעות רצונם של הגרמנים שבמילא ארגנו מעשיהם במרמה, בריב בין אחים, כדי להקל עליהם את מלאכת הרצח. לפנות ערב הובלו האנשים ברכבת ללבוב לפרבר ינובסקה, בו עמד מחנה השמדה. לפני כן נערכה סלקציה לפיה הורשו אנשי ה״יודנראט״ והמשטרה להשאר במקום. וכאן נגלתה לעיני כל, מסורת קדוש־השם מימים קדמונים ועד ימינו. כמה מחברי ה״יודנראט״ הכריזו כי לא ייפרדו ממשפחותיהם ובאשר יהיו משפחותיהם יהיו גם הם. חברי ה״יודנראט״ שמריל וייסברוד, אלקנה הוכמן, פייביש מורגנשטרן ואחרים הלכו אחרי משפחותיהם ואילו שמואל קימעל ויקותיאל נשארו בעיירה. בדרך ברחו אחדים מהקרונות החתומים, אך לא ניצלו ממוות.

האקציה השניה נערכה ב־1943 באחוזת הגראף סיעמיענסקי מחורוסטקוב. הנרצחים נקברו בקבר־אחים שחפרו אותו במו־ידיהם לפני הירצחם. את שארית יהודי העיירה והפליטים שבתוכה העבירו לגיטו קופיצ׳ינצה הסמוכה לחורוסטקוב. שם גם נערכה האקציה האחרונה. היהודים הושבו ליד בורות פתוחים ומקלענים גרמנים ואוקראינים קצרו את שארית היהודים של קהילת חורוסטקוב, יחד עם יהודי קופיצ׳ינצה. רכוש יהודי חורוסטקוב נפל שלל בידי איכרי הסביבה. עוד בעת האקציה הראשונה פשטו הגויים על בתי היהודים, פירקו את הגגות, ובתי היהודים עלו באש ומה שלא כילתה האש נופץ בידי השכנים הגויים. בית־הכנסת של קהילת היהודים בחורוסטקוב נהפך לבית־כלא גרמני ומחסן לרכוש היהודי שנשדד מהם. קהילת חורוסטקוב עלתה באש, יהודיה ניספו בידי טמאי־אדם, חיות־טרף צמאי־דם נקיים.

ד׳ ינקום דמם!

שלוש עדויות

לאה זלאטקס

לאחר שהעיירה נכבשה בידי הרוסים לא ברחו ממנה תושביה היהודיים ואף מצבם החומרי היה בדרך־כלל משביע־רצון. אולם במשך תקופת הכיבוש הסובייטי, שארכה כשנה ומחצית השנה נפסקה כל פעילות ציבורית יהודית.

כאשר כבשו הגרמנים את חורוסטקוב שהתה העדה בטרמבובלא. היא חזרה לעיירה לפני ה„אקציה" הראשונה ואז היו האוקראינים פעילים מאד והתעללו ביהודים ככל שיכלו. את אביה, ר׳ מאיר, היכו מכות רצח וציווהו לעבור בין שתי שורות, היכוהו והתעללו בו עד שהגיע לסף המוות. גם יהודים אחרים לא נמלטו מגורל זה. העיירה נראתה כבר כחורבה עזובה ויהודיה הסתתרו בכל מיני מחבואים ובונקרים. לפני ה„אקציה" השניה הודיע אחד מאנשי המיליציה היהודית, דוד אידלמן, כי הגרמנים אומרים לערוך מצוד על כל יהודי העיירה. היהודים כמובן עשו ככל יכולתם להציל עצמם מצפרניהם. ריח של מוות נישא בחלל האוויר, הגרמנים עשו את מלאכת הרצח בקפדנות, השמידו את יהודי העיירה ואת רחובותיה הרסו. הרחוב „די מיהל גאס", רחובו של אבא, נהרס וכן נהרסו בית־הכנסת וטחנת־הקמח ששכנו ברחוב זה.

דוד ויך

העד עזב את חורוסטקוב עם נסיגת הרוסים ממנה וכל ימי המלחמה בילה ברוסיה. אחרי המלחמה חזר העד לעיירה ושהה בה כיומיים־שלושה, אולם לא מצא בה אפילו יהודי אחד. חורוסטקוב כולה היתה הרוסה וחרבה, עד לבלי הכר. אי־אפשר היה עוד להכיל אפילו את הרחובות. רק בתים בודדים עמדו על תילם. בשוק נשאר עומד ביתו של אשר־ברוך קלאהר, ביתו של שמרל שטיין וכן ביתו של שמואל רובין. ליד בית העיריה נשארו עומדים בתיהם של שטעקעל קסלר ועוד בתים אחדים. אחרי המלחמה ניסה יהודי מכפר סמוך לעיירה לפתוח בה חנות, אולם אנשי כנופיית־בנדארא איימו עליו כי ירצחוהו נפש אם לא יעזוב את העיירה. היהודי עזב מיד את חורוסטקוב.

העד דוד ויך ביקר בעיירתו שנית בשנת 1956, כי זקוק היה לתעודות שונות ממשרדים ממשלתיים למען סידור הגירתו לארצות־הברית. הפעם מצא כי גם בית־הקברות

היהודי חולל, המצבות נעקרו ממקומותיהן ובית־הקברות נחרש כולו. גם את המתים לא כיבדו ואת מנוחתם חיללו. את האוקראינים, תושבי העיירה, גירשו הפולנים מבתיהם, העשירים שביניהם גורשו לרוסיה והשאר — לתוך שטחי פולין.

ד״ר קלאהר

לאחר שהצבא הפולני הובס במלחמתו נגד הגרמנים והמדינה הפולנית התפוררה, חזר העד לחורוסטקוב. לאחר שובו לעיירה הקים בה העם יחד עם רופאים יהודיים אחרים מרפאה בארמונו של האציל המקומי. במרפאה עבדו יחד אתו גם הד״ר קאהלנברג, ד״ר וישניצר, והד״ר הוארן.

לאחר שהוחרם ביתו על־ידי שלטונות הכיבוש הרוסיים, עבר ד״ר קלאהר לגור אצל איכרים באחד הכפרים הסמוכים.

על־אף האיסור לסחור הוסיפו היהודים לנהל מקח־וממכר בצורות ובדרכים שונות. בתקופה ההיא לא גורשו היהודים מה„ירידים״, אך הפעולה הפוליטית נאסרה על היהודים בימי הכיבוש הסובייטי. יחד עם הצבא הסובייטי חזר לעיירה אחד מתושביה שברח לרוסיה בשנת 1920 והוא זליג פיינשטיין. חלק מן התושבים הצטרף למפלגה הקומוניסטית וקיבל משרות בפקידות, אחרים הקימו קואופרטיבים. ליו״ר הסובייט המקומי נתמנה חנן זינגר, שהתייחס יפה ליהודים. עם נסיגת הסובייטים עזב גם הוא את העיירה.

ביוני 1941 גוייס הד״ר קלאהר לצבא הסובייטי ואז הוא נעזר הרבה על־ידי כל שכבות האוכלוסיה. כולם — אפילו אנשים מהעולם התחתון — הביאו לו חבילות־מזון כדי שלא ידע מחסור. האנשים לא רצו לקבל כל תשלום עבור עזרתם זו, כי הדבר היה בעיניהם אות הוקרה וחיבה שרחשו לו התושבים על כל אשר הוא עשה למענם. הם זכרו תמיד כי הוא בנו של ר׳ אשר־ברוך קלאהר ז״ל, אשר דאג תמיד לעניי עירו.

מן הראוי לציין, כי בימי הכיבוש הסובייטי היה מצבם של היהודים טוב יותר מאשר בימי השלטון הפולני, אולם בימי השלטון של הרוצחים הנאציים הקיץ הקץ על יהודי חורוסטקוב וגורלם היה כגורל כל יהודי פולין שנכרתו ונצמתו על־ידי הצורר הנאצי.

(עוד זכרונות ומאמרים על השואה — ראה בחלק האידי
של הספר, עמ׳ 323—376).

צווייטע טייל
(יידיש)

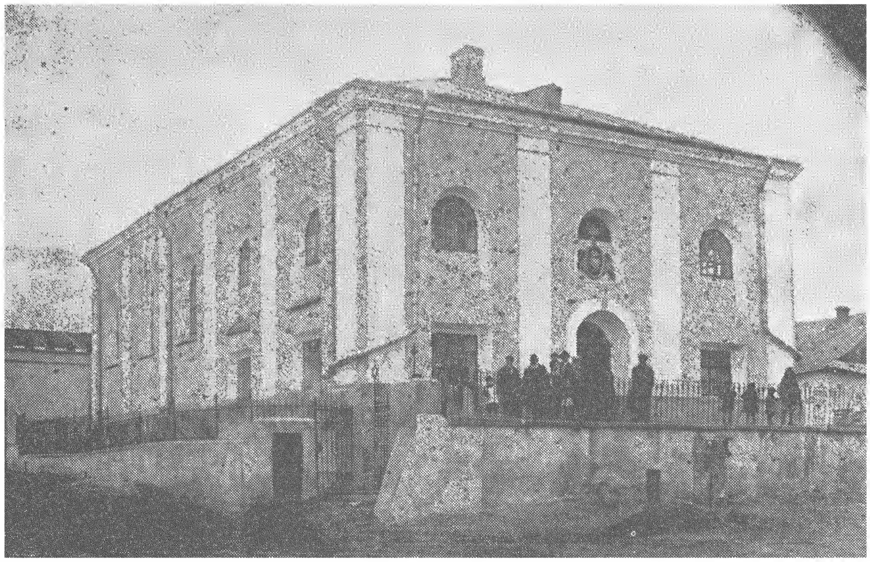
החלק השני
(אידיש)

ד.

צווישן צוויי
וועלט־מלחמות

ד.

בין שתי
מלחמות העולם

די גרויסע שול — בית־הכנסת הגדול

אומפארגעסלעכע זכרונות

מאַרעק שערלאַג

אַ קינד האָט ליב זיין מוטער, אַפילו ווען זי איז ניט קיין שיינע. מיין געבורט־שטאָט — אייגנטלעך איז עס אין די יאָרן 1878—1886 געווען נאָר אַ קליין שטעטעלע — טראָגט ניט קיין באַזונדערס שיינעם נאָמען. אין פּוילישן הייסט עס — אַ קראַנקייט. אָבער דאָך, קוים הער איך דעם נאָמען, ציטערט אויף מיין האַרץ און פילט מיך אָן מיט ליבשאַפט, און דאָס פירט אויך איצט מיין האַנט, וועלכע שרייבט איבער כאָראָסטקאָוו.

אין גאַנצן האָב איך דאָרט געלעבט פון טאָג פון מיין געבוירן, ד. ה. פון 3טן יולי 1878, ביזן אַרויספאָרן פון דאָרט אין פרילינג 1886, נאָר 8 יאָר. אָבער איך האָב פון דאָרט מיטגענומען פיל אומפאַרגעסלעכע זכרונות. קיין זאַך קריצט זיך ניט אַזוי טיף איין אין זכרון, ווי איינדרוקן פון דער קינדער־צייט, ניט געקוקט דערויף, וואָס זיי זענען אַזוי לייכטע און שוואכע ווי די קינדישע נשמה אַליין, און אַזוי באַשיידן ווי דאָס לעבן פון יענער צייט אין אָסט־גאַליציש געטאָ.

אייגנטלעך, איז עס געווען אַ געטאָ דאָס קליינע כאָראָסטקאָוו, וואָס האָט אין דער צייט

פון מיין אַוועקפֿאָרן פֿון דאָרט, אַפֿילו קיין באַן־סטאַציע ניט געהאַט. איך מיין ניט דאָס געטאָ ווי די אין פֿראַנקפֿורט אַם מיין, מיט אַ מויער — נאָר אַ מזרח־שטעטעלע, וואָס איז געווען באַוווינט לרוב פֿון יידן. אַזעלכע אָרטשאַפֿטן זענען געווען פֿיל אין גאַליציע, רוסיש פּוילן און אין ליטע. ווער זענען געווען די איינוווינער? און וואָס זענען זיי געווען, פֿון וואַנען האָבן זיי געהאַט פּרנסה? ווי אַזוי האָבן זיי געפֿייערט זייערע רעליגיעזע און נאַציאָ־נאַלע יום־טובים? אויף די אַלע פֿראַגן ענטפֿערן פֿיל וויסנשאַפֿטלעכע און גייסטרייכע ביכער. אַלס קינד האָב איך זיכער די פֿראַגן ניט געשטעלט. די וועלט וואָס איך האָב געזען, איז געווען ווי אַ קאַסטן. מיין וועלט דעמאָלט איז געווען נאָר די נאָענטסטע סביבה. אין מיין פֿאַל — דעם זיידנס, ה׳ערש שערלאַגס הויז.

לאָזט מיך אַ ביסל טרוימען... בילדער שווימען אויף...

יעדער איינעם בין איך געשטאַנען אין וועג, ווען איך האָב געבלאָנדזשעט אין הויז — ווי גרויס איז עס דען אין גאַנצן געווען? טאַקע ניט גרויס געווען, אָבער פֿאַר מיר גענוג ערטער און ווינקלען ווו זיך צו באַהאַלטן. עס איז ווינטער. די נידעריקע שטוב איז דומפּיק, ווייל מען לופֿטערט זי ווייניק. עס איז האַלב טונקל. נאָר די זייגערס — דער זיידע איז אַ חוץ דאַמען־שניידער, געווען אויך אַ זייגערמאַכער — באַלעבן דאָס צימער.

דער זיידע מיט זיינע ראָזע באַקן און שניי־ווייסער באָרד, נייט נאָך אַלץ, ניט ווערנדיק מיד. די לאַנגע ברוינע ליולקע, זעט אויס, שמעקט אים ניט. זי ליגט אַן אויסגעקילטע אויף דער באַנק ביים אויוון. איך דאַרף אים ניט שטערן מיט ריידן אָדער שאלות. איך קוק אַריין דורך דער אָפֿענער טיר אין קיך אַריין. דאָרט איז מסתמא וואַרעמער. די קליינע באָבע — זיין צווייטע פֿרוי — קניט דאָרט אויף דער פֿאַדלאָגע. מיין קליינער ברודער לייזער — שפּעטער גערופֿן לאָרענץ, איז נאָך אומבאַהאָלפֿן און קאָן ניט ריידן. עס ווערט טונקל ממש פֿאַר אונדזערע אויגן. צי האָב איך מורא פֿאַר שאָטנס? איך גיי צו נענטער צו דער שטוב ווו מיין מוטער אַרבעט. איך עפֿן די קליינע טיר, שטופּ זיך אַדורך, טוליע זיך צו דער מוטער. ווי שיין זי איז! אָבער אויך ווי טרויעריק. דער פֿאָטער איז נאָך אַלץ אין ווין, ווו ער איז ניט לאַנג צוריק געפֿאָרן כדי דאָרט בוכהאַלטונג און פֿאָסט־ענינים צו לערנען. וויפֿל מען האָט וועגן דעם גערעדט! צי האָב איך, דאָס יינגל, עפּעס פֿאַרשטאַנען? לייבעלע שוסטער, דער שכן אונדזערער מיט דעם ציגן־בערדל, האָט זיך צעלאָזט:

„היתכן, אומדערהערט! אַ מענטש לאָזט זיין פֿרוי און קינדער אויף זיין פֿאָטערס האַלדז, קויפֿט זיך אַ באַן־בילעט, נעמט מיט זיך דעם פּדיון פֿון דער קראָם און היידאַ — קיין ווין, ווו אונדזער קייזער וווינט און טראָגט. דאָרט איז ניטאָ קיין ישיבות און קיין בית המדרש ווו פּנחס — שפּעטער פֿיליפּ — זאָל קאָנען דאַווענען. ער וועט נאָך אַ גוי ווערן, חס־וחלילה. מיר־ניט דיר־ניט פֿאַרלאָזט ער אונדזער שטעטעלע און וויל ביי די פֿרעמדע לעבן און לערנען. וואָס קען ער שוין דאָרט זיך אויסלערנען? דאָ איז ער געווען

אַלץ: אַ משכיל, אַ שרייבער, אַ גראַמענמאַכער, אַ חזן, אַ שטיק דיין, אַ העלפֿער, אַ פֿריינד, אַ שניידער, דער ערשטער וואָס האָט געקענט אַ „זינגער"־מאַשין צורעכט מאַכן. ווי שיין האָט ער דעם אויוון מיט לייבן באַמאָלן! וועט ער דאָס קענען אויך אין ווין מאַכן?"

אויף דעם האָט דער זיידע געזאָגט:

„לאָז אים צו רו. ער ווייסט וואָס ער טוט. ער האָט צוגעזאָגט אַ היים צו קומען אויף פּסח".

וואַרט דאָס יינגל מאָטל — שפּעטער מאַרעק — מיט אַ שטאַרקן און הייסן אויסקוקן דעם פּסח, וועלכן ער האָט אַזוי ליב, מער ווי אַנדערע יום־טובֿים. ער ווייסט שוין פֿאַר וואָס.

דער זיידע גרייט זיך צו דער פֿייערלעכער סעודה. די נאַפֿט־לאָמפּ ווערט אָנגעצונדן. די באָבע ברענגט אַריין אַ יויך צום אָוונט־ברויט. די מוטער דעקט קודם דעם קליינעם טיש, פֿון וועלכן אַלע רעשטלעך שטאָפּן ווערן אָפּגעראַמט. דער זיידע וואַשט זיך די הענט, מאַכט דערביי אַ קורצע ברכה. די מאַמע ברענגט אַריין לייזערלעך. אים מוז מען נאָך קאָרמען. מאָטל איז שוין ווי אַ גרויסער. דערנאָך מורמלט דער זיידע נאָך אַ ברכה. דאָס מאַכט ער גאַנץ קורץ (קיין חסיד, איז ער, זעט אויס, ניט געווען). ווייטער צינדט ער אָן זיין ליולקע. עס ווערט געמיטלעכער. די שאָטנס זענען פֿאַרשוווּנדן, און מיט זיי — דער נאַרישער פּחד פֿון די קינדער. דער זקן רוקט זיין סאַמעטענע יאַרמעלקע טיפֿער פֿון שטערן, אַזוי, אַז זיין פֿליך גלאַנצט (דער פּליך איז ביי די מענער אין דער משפּחה גאַנץ היימיש).

דער זיידע ציט אָן אַלע זייגערס. דער שענסטער איז דער „מאַריע־טערעזע־זייגער". ער ווייזט פֿאַרשידענע קונצן. דער זייגער ווערט פּאַרזיכטיק באַהאַנדלט ווי אַ קליין קינד, און דאַנקט דערפֿאַר אָפּ מיט אַ באַזונדערן קלאַנג. מיר קינדער, וואָגן נאָר אָנצורירן ביים שנירל וואָס הענגט פֿון זייגער אַראָפּ. אָך, ווי שיין דער זייגער איז געווען.

עס ווערן געמאַכט די בעטן. איך געניס פֿון דער פּריווילעגיע צו שלאָפֿן ביים זיידן. מיט זיין הילף זאָג איך קריאת־שמע, און אַזוי ווי איך קען ניט באַלד אַנטשלאָפֿן ווערן, קלאַפּט דאָס קליינע הערצל מיט דערוואַרטונג אויף די פֿריילעכע מעשיות, וועלכע דער זיידע דערציילט אַזוי שיין. די מעשה וועגן די גנבֿים קלימקע און קלאַמקע. זיי ווערן שטענדיק געכאַפּט. דערנאָך, נאָך אַ ווײַלע שוויגן, פֿאַלן מיר די אויגן צו. איך זאָג נאָך אַ מאָל אַ גוטע נאַכט אַזוי, אַז אויך די מוטער אין איר צימער זאָל הערן.

אין דער פֿרי קומט דער בעלפֿער מיט דער בלויער נאָז מיך נעמען אין חדר אַריין. צום ערשט זאָגט ער מיט מיר „מודה אני". דערנאָך טרינק איך טיי. וואָס איז דאָ זיך צו איילן? וואָס דערוואַרט מיך דען שיינס אין חדר? גוט, די מוטער שטעקט מיר אין האַנט אַריין צוויי שטיקלעך ברויט מיט שמאַלץ. צוליבן נפֿל, זע איך כמעט ניט די הייזער, און וואָס איז דען דאָ אַ סך צו זען? דאָך, פֿאַרן אויג פֿון אַ קינד, איז עס זייער פֿיל! אונדזער

הויז שטייט אויף אַ העכערונג. עטלעכע טרעפּ פירן אין גאַס אַראָפּ. דאָס איז דאָס איינגע־
בויגענע הייזל פונעם פעטער יחזקאל שערלאַג, מיטן שטענדיקן פעסל הערינג אין קראָם.
אַ ביסל ווייטער איינצלנע ביידלעך, און ווייטער — דאָס חדר, ווי אַן אָפּגרונט. אַ פּאַר־
רייכערטע שטוב, ביי איר — די קיך מיט דער רביצין. די באַצייכענונג איז איבערגעטריבן,
ווייל איר מאַן, דער מלמד, איז גאָר ניט קיין רבי. נאָר מיר קינדער זיפּצן און האָבן מורא
פאַר דעם מענטש. אַרום דעם טיש, וועלכער שטייט ביים פענצטער, זיצן אויף בענק
בערך אַ טוץ קינדער פון 4 ביז 9 יאָר. אויבן־אָן, ביי אַ גרויס ספר, זיצט דער רבי —
דאָך אַ רבי! — וועלכער איז ניט באַזונדערס ריין. די באָרד אַ ביסל רויטלעך, ווי ביי
לייבעלע דער שוסטער, איז צעבלאָזן פון ווינט. מורא האָבן מיר פאַר זיינע הענט, וועלכע
דערלאַנגען קלעפּ מיטן לאַנגן טייטל זיינעם. ווערט דער מלמד שטאַרק בייז, מוז דאָס
שולדיקע יינגל גיין אין ווינקל און שטיין דאָרט מיט אַ פּאַפּירענער מיצקע אַלס שטראָף.
אָבער דערצו קומט זייער זעלטן. דערווייל זאָגן מיר נאָך, ווי די פּאַפּוגייס, זיין ניגון, מיטן
גאַנצן ביטערן ערנסט. איינער הערט ניט דעם אַנדערן. טיילמאָל זינגט אויך דער בעלפער
מיט. מיר שאָקלען זיך צו צום ניגון איינטאָניק, ניט ווערנדיק מיד, כאָטש ניט גערן,
ווייל עס ציט זיך אָן אַ סוף.

און דאָך, דערמאָנענדיק זיך איצט, איז אויך דאָס שיין געווען. מען לערנט די ערשטע
שיינע מעשיות פון חומש, ניט געקוקט אויף דער פאַרקריפּלונג צוליב די ניט פּעדאַגאָגישע
מעטאָדן. דאָס אויער האָט דאָך געכאַפּט אַ בילד, אַ וואָרט, אַ רעטעניש...

דער אלף־בית איז אַן און פאַר זיך געווען אַ לעבעדיקע ריי פון בילדער. ליידער, ניט
לאַנג האָט געדויערט דאָס לערנען — וואָלט איך אַ ביסל מער געכאַפּט פון דער העב־
רעישער שפּראַך. אָבער ביי 6 יאָר האָב איך געמוזט גיין אין דער פּוילישער פאָלקס־שול.
דאָס פּוילישע האָט צו פרי אָפּגעשטופּט די העברעישע שפּראַך. אין אָוונט צוריק אַ היים
— ווי גוט איז די שטימונג, הייטערדיק און לייכט. אַ טייל האָט געטראָגן אַ קליין לאָמ־
טערל. ניט איין מאָל האָט דעם שכנס יינגל געזינגען. ווי אַזוי האָט ער געהייסן? גאָט,
איך קאָן זיך גאָרניט דערמאָנען זיין נאָמען. נאָר אַ קליינע טייל איז נאָך פאַרבליבן אין
זכרון: גראָס, טענענבוים, פּאָליאַק, רייטמאַן, לוטוואַק, האַרניש, רובעל, געלמאַן, קלאַר —
אָבער די זענען פון די דערוואַקסענע. וווּ זענען זיי אַוועק?

כדי ניט אַריינצופאַלן אין מעלאַנכאָליע, וויל איך ווידער ברענגען פאַר מיינע אויגן
בילדער: דעם גאַנצן קרייז פון יידישע יום־טובים, מיט זייערע באַזונדערקייטן, שטימונגען
און רייצן. נאָר עס וועט מיך צו ווייט אַוועק פירן, ווען איך זאָל וועלן אַלע יענע ווירדיקע
שיינקייטן נאָכשפּירן. אָפּט האָב איך זיי אין מיינע געטאָ־געשיכטן געשילדערט. איבער־
חזרן דאַרף איך ניט.

*

מען ווערט סענטימענטאַל ביים שרייבן זכרונות. נאָך מער אין אונדזער לאַגע. וואָס

איז פונעם שטעטל געבליבן? קיין יידן ניט. אָדער נאָר אַ פּאָר. אָבער וואָס איז פון דעם זיידנס הויז געבליבן, פונעם חדר? צי האָבן דען די נאַציס ניט פאַרברענט די שול, וועלכע איך זע פאַר זיך אזוי לעבהאַפט? צי שטייט נאָך דאָס הויז מיטן לאָדן, וווּ מיין פעטער האָט אויפן מאַרק געוווינט? צי זעט מען נאָך דאָס קליינע ראָטהויז מיט די איינצלנע אַרקאַדן? זיכער איז איצט דאָס הויז, ווו פריטיק האָט די פאַרע פון באָד געלאָקט, מיט דער ערד אויסגעגלייכט. אָה, די באַרבאַרן! דאָס הויז פון דער פּראָפּינאַציע, דאָס הויז פון דעם רייכן קלאַר, דאָס הויז פונעם אַלטן געלערנטן האַרניש — שטייען זיי נאָך? און ווען זיי שטייען — איז וואָס? וועלכן פרעמדן, וועלכן אַריינדרינגלער געהערן זיי? איך ווייס דעריבער כמעט גאָרניט. עס איז דאָך געווען מיין שטעטעלע, מיין כאָראָסטקאָוו. מיר אַזוי נאָענט, ווי די האַנט. עס איז אָבער ווי אַן אָפּגעהאַקטע האַנט, און זי וועט זיך קיינמאָל ניט אויסהיילן. צוריקשטופּן מוז מען די טרערן פון טרויער, פון ווייטאָג. עס איז געווען אַ קורצער חלום.

דער פאָטער האָט די משפחה אין יאָר 1886 איבערגעפירט צו זיך, קיין וויגאָדע ביי דאָלינע, ווו ער האָט באַקומען אַ פּאָסטן אַלס בוכהאַלטער ביי אַ חשובער פירמע. איך בין אַהין געפאָרן, ניט פאַרשטעלנדיק זיך ווי אַזוי עס זעט אויס אַ באַן. פון דער וועלט האָב איך גאָר ניט געזען, אויסער אונדזער שטעטעלע. ניט געהערט, ניט געלערנט — און דאָך! ווייך און צאַרט זאָג איך אַרויס דעם נאָמען כאָראָסטקאָוו, דערפאַר ווייל דאָרט איז מיין פאָטער, מיין מוטער, מיין זיידע געווען, געלעבט, געאַרבעט, געליטן און זיך געפרייט.

דאָס האָב איך ניט פאַרגעסן: מיין זיידע פון דער מאַמעס צד האָט געהייסן יוסף געלמאַן. ער איז געווען אַ גרויסער, שטאַרקער, מוטיקער שמיד, אין זיין קוזניע האָב איך די בלענדנדיקע פונקען נאָכגעקוקט. זיין זון האָט שפּעטער אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע. צו זיין יונגערע שוועסטער. אויך זיי קאָן איך ניט. איך טראַכט איצט וועגן די וויניקע, וועלכע זענען פון כאָראָסטקאָוו דירעקט אָדער אומדירעקט אַוועק קיין ארץ־ישראל און לעבן דאָ. גרוסן פון זיי — ליידער זייער וויניקע — באַגליקן מיך. איך האָב דאָ געהאַט דעם פאַרגעניגן צו זען געדרוקט די אויטאָביאָגראַפיע פון מיין פאָטער אין דער העברעיִשער איבערזעצונג אין די „רשומות״, וואָס איז צו פאַרדאַנקען די באַמיאונג פון דוב סדן און לעווינסקין.

איך האָב אין פיל קאַפּיטלען געשילדערט אונדזער שטעטעלע אין מיין לעבנס־ראָמאַן (אין יאָר 1926) „די אונטערגייענדיקע וועלט״. אפשר וועל איך נאָך דערלעבן צו זען דאָס דערשיינען פון דעם בוך אין העברעיִשער איבערזעצונג.

(איבערגעזעצט פון דייטש)

אין כאַראַסטקאָוו בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה

ש. אַנסקי (שלמה־זאַנוויל ראַפּאָפּאָרט)

דער שרייבער און דראַמאַטורג ש. אַנסקי, מחבר פון „דיבוק“, האָט אין ערשטן וועלט־קריג צוויי מאָל באַזוכט גאַליציע, אַלס פאָרשטייער פון הילפס־קאָמיטעט אין די געביטן, אָקופּירטע דורך די רוסן. בעת זיין צווייטן באַזוך אין גאַליציע, סוף 1916 און אָנהייב 1917, איז ער געווען אויך אין כאַראַסטקאָוו. זיינע איינדרוקן האָט ער באַשריבן אינעם בוך „דער יידישער חורבן אין פוילן, גאַליציע און בוקאָווינע — פונעם טאָגבוך תרע״ד—תרע״ז (1914—1917)“. פון דעם בוך האָבן מיר אַרויס גענומען דאָס ווייטערדיקע קאַפּיטל וועגן כאַראַסט־קאָוו.

פון גזשימאַלאָוו בין איך געפאָרן קיין כאַראַסטקאָוו. אַ היבשע שטאָט, איבער דריי הונדערט פּופציק משפחות. אַ קליינער טייל פון זיי איז אָפּגעטראָטן בשעת דעם אַריינ־טריט פון די רוסן. דערפאַר זענען דאָ באַזעצט געוואָרן איבער טויזנט היימלאָזע, איבער־הויפּט פון הוסיאַטין. אָנפאַנג יאָר האָט דער זעמסקי פאַרבאַנד אַרויסגעגעבן הילף טויזנט פינפהונדערט און זעקס פאַרשוינען, פון זיי ניינהונדערט זעקסאונזיבעציק היימלאָזע און פינפהונדערט דרייסיק אָרטיקע. פון יוני חודש האָט ער פאַרקלענערט די הילף, איבער־הויפּט פאַר די אָרטיקע און אַרויסגעגעבן זי בסך הכל טויזנט צווייהונדערט פאַרשוין (ניינהונדערט זיבן היימלאָזע און צווייהונדערט דרייאונניינציק אָרטיקע). דער קיעווער הילפס־קאָמיטעט האָט אַרויסגעגעבן הילף 43 טויזנט 38 רובל. דעם לעצטן חודש איז די סמעטע געווען איבער 7 טויזנט רובל. פון דעם ביי 800 רובל פאַר די אָרטיקע. דאָ האָבן זיך אויך איבערגעחזרט די בקשות צו פאַרגרעסערן די הילף פאַר די אָרטיקע.

איך בין פאַרפאָרן צו איינעם פון די מיטגלידער פון קאָמיטעט און פאַרבליבן ביי אים, צוזאַמען מיט די מיטגלידער פון קאָמיטעט. מיר האָבן אַרומגערעדט אַלע הצטרכותן פון די נויטבאַדערפטיקע. דער גרעסטער מאַנגל איז אין בגדים, גאַנצע משפחות גייען נישט אַרויס פון שטוב, ווייל מ'האָט נישט קיין וואַרעמען בגד, איבערהויפּט — קיין שיך. אַ טראַגישער שטריך: דער קאָמיטעט האָט באַקומען עטלעכע צענדליק פּאָר שיך, נאָר ער צעטיילט זיי נישט און וואַרט ביז עס וועט אָנקומען אַ גרעסערע צאָל. פאַר וואָס? אויב מען וועט די 20—25 פּאָר שיך צעטיילן, וועלן די וואָס וועלן נישט באַקומען, פונאַנדער־טראָגן דעם קאָמיטעט.

אין שטאָט איז אַן עפּידעמיע פון בויך־טיפוס און שקאַרלאַטין און קיין מעדיצינישע הילף איז נישטאָ.

בשעת דער זיצונג פון קאָמיטעט, האָט זיך אַריינגעריסן אין חדר אַן עלטערע יידענע, איז צוגעגאַנגען צו מיר און אָן הקדמות, מיט אַ דרייסטן טאָן, אָנגעהויבן ריידן גיך, ווי מ׳שיט אַרבעס:

— איך בין ר׳ זוסיע אַניפּאָלערס אַן אייניקל און ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווערס אַן אוראייניקל, פון דער מוטערס צד שטאַם איך פון בעל־שם. אין אונדזער משפּחה זענען צוניפגעקניפּט זיבעצן גוטע יידן און מיט דעם גרויסן בראָדסקי בין איך אַ שלישי ברביעי.

אויסגעשאָסן דעם גאַנצן יחוס, האָט זי זיך אָפּגעשטעלט און שאַרף געקוקט אויף מיר, געוואָלט איבערצייגן זיך אויף וויפל איך בין דערשיטערט.

— וואָס־זשע ווילט איר?

ס׳טייטש, וואָס וויל זי. אַז מ׳שטאַמט פון אַזוי פיל גדולים, האָט מען, פאַרשטייט זיך, רעכט אויף אַ גאָר באַזונדערע שטיצע. אַז איך האָב איר געענטפערט, אַז פאַר אונדז זענען נישטאָ קיין מיוחסים, האָט זי אַ ווילע געקוקט אויף מיר פאַרוווּנדערט, נאָך דעם אַ קוועטש געטאָן מיט די פּלייצעס מיטן העכסטן פּראָטעסט — און אַרויסגעגאַנגען.

אין אָוונט, אַז מיר האָבן געענדיקט די אַרבעט און געזעסן ביי אַ גלאָז טיי, איז געקומען אַ זקן, דער אַלטער שטאָט־חזן, אַ הויכער, אַ דאַרער, מיט פינקלענדיקע, ווייכע, יונגע אויגן. ער איז אויך געקומען בעטן שטיצע. די שטיצע, וואָס ער האָט געבעטן, איז געווען אַזאַ קליינע, רעכטפאַרטיקע, אַז איך האָב אים גלייך פאַרשפּראָכן. אין די רייד האָב איך דערמאָנט וועגן חסידישע מעשיות. דער חזן האָט אויפגעלעבט, באַגייסטערט זיך און גענומען דערציילן אַ מעשה נאָך אַ מעשה. און ווי ער האָט דערציילט? — מיט אַ התלהבות, מיט ווונדערלעכע דעטאַלן, ווי אַן עכטער דיכטער. יעדע מעשה, וואָס ער האָט דערציילט, איז געווען פּשוט אַ קינסטלער־ווערק. איך האָב געפילט אַן אמתן צער, וואָס איך האָב זיי נישט געקענט בוכשטעבלעך פאַרשרייבן. כאַראַקטעריסטיש, וואָס כמעט אַלע זיינע מעשיות זענען געווען וועגן משיחן. איך האָב זיך שפּעטער איבערצייגט, אַז דער געדאַנק וועגן משיחן האָט שטאַרק אינטערעסירט די עלטערע יידן אין גאַנץ גאַליציע. אין זכרון איז ביי מיר פאַרבליבן נאָר איינע פון זיינע מעשיות.

— בשעת ר׳ ישראל רוזשינער איז געזעסן אין תפיסה, האָבן זיינע חסידים און מקורבים געקערט וועלטן, ביז זיי האָבן אים אויסגעלייזט. און אַז ער איז פריי געוואָרן, איז די שמחה זייערע געווען גרויס, נישט משער צו זיין. מ׳האָט געפּראַוועט מאָלצייטן, געטאַנצט און געזונגען. נאָר איינער פון זיינע חסידים, אַ געוויסער ר׳ מאָטעלע, וועלכער איז כל ימיו געווען בלב ונפש איבערגעגעבן דעם רבין, האָט נישט געטאַנצט און נישט געזונגען. ער איז געזעסן פאַרטרויערט און מיט קיינעם נישט געוואָלט ריידן. אַז מ׳איז

צו אים צוגעשטאַנען: „ס'טײטש? אַזאַ שמחה, דער רבי איז אַרויס פון תפיסה און דו פרייסט זיך נישט? ביסט נאָך טרויעריק, וואָס זאָל דאָס באַדייטן?" — האָט ער זיך צעוויינט און געענטפערט: „איך בין געווען בטוח, אַז אונדזער רבי איז משיח. אַז מ'האָט אים אַרעסטירט, האָב איך זיך שטאַרק דערפרייט און געטראַכט, אַז דאָס הייבן זיך אָן חבלי משיח. און איך האָב געטענהט צו זיך: „זאָל פּלאַצן דער בלאָטער. זאָל ער פּלאַצן". נאָר דער בלאָטער האָט נישט געפּלאַצט. דער רבי איז באַפרייט און אַלץ איז ווי פריער. קאָן איך זיך דען פרייען?

בשעת ער איז געזעסן און דערציילט, האָט זיך הינטער מיר מיט אַמאָל דערהערט אַ שטילער וויינענדיקער שפּיל פון אַ פידל. געשפּילט אַן אַלטן, טיף־טרויעריקן ניגון. איך האָב זיך אומגעקוקט און דערזען ביים טיר אַן אַרומגעריסענעם, א יסגעהונגערטן און פאַרביטערטן ייד פון אַ יאָר פופציק. ער האָט געשפּילט אויף אַן אַלטן, אָרעמען פידעלע און ביידע האָבן געוויינט. ביים כלי־זמר האָבן זיך געגאָסן פון די אויגן שטילע טרערן און פון דעם פידעלע האָט זיך געגאָסן אַ שטיל, האַרצרייסנדיק געוויין. און ביידע האָבן אָן ווערטער געבעטן הילף. דער כלי־זמר איז אַ היימלאָזער, פון פּאָדוואָלאָטשיסק, ער האָט פאַרלוירן זיין גוטס־און־האָב און אַוועק אין גלות מיט זיין איינציקער טרייסט — די פידעלע. נאָר זי האָט מען ביי אים אויך געגנבעט. אומגעקערט זיך פון פּענזע, האָט ער דאָ נישט וואָס צו טאָן. ניט קיין חתונות, ניט קיין שמחות, ווער דאַרף דאָ אַ כלי־זמר. נאָר ער האָט זיך דערוווּסט, אַז עס איז געקומען „אַן אָפיציר פון קאָמיטעט", האָט ער געקראָגן ערגעץ אַ פאַרוואַלגערטע פידל און געקומען מיך מקבל פנים זיין. געקומען, האָט זיך שטיל געשטעלט ביים טיר און גענומען מיט אַ וויינענדיקן ניגון דערציילן מיר וועגן זיין ביטערער נויט, וועגן זיין עלנד און צער. עס איז געווען זייער רירנדיק צו הערן און צו זען, ווי די פידל האָט געוויינט און ווי ביי דעם הונגעריקן מענטשן האָבן זיך געגאָסן טרערן.

אַז איך האָב געפאָרשט די ווערק פון פאָלקס־שאַפונג, האָב איך זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם, וואָס אין די פאָלקס־לידער און פאָלקס־מעשיות ווערט אַזוי אָפט גערעדט וועגן קלאָג און געוויין. „האָט מען אָנגעהויבן צו וויינען און צו קלאָגן", „אַ יאָמער און אַ קלאָג" א.א.וו. אויך אין די רוסישע פאָלקס־לידער חזרט זיך איבער זייער אָפט: „באַגאָסן זיך מיט טרערן", „געבאָדן אין טרערן". איך האָב שטענדיק גערעכנט, אַז דאָס איז נאָר אַ פּאָעטישער אויסדרוק. איצט אין גאַליציע, האָב איך זיך איבערצייגט, אַז דאָס איז אַ רעאַלער שטריך. איך האָב געזען ווי מענטשן „באַגיסן זיך מיט טרערן". ווייזט אויס, ס'זענען דאָ אַזעלכע מאָמענטן, ווען טרערן גיסן זיך אַליין פון די אויגן, כמעט אומבאַמערקט, און פאַרבייטן מיט זיך דאָס וואָרט. זיי גיסן זיך אַזוי גרינג, ווי ווערטער גייען אַראָפּ פון צונג. דאָס קומט פאָר דאַן, ווען ווערטער פאַרלירן אין גאַנצן זייער כוח, ווען עס איז שוין נישטאָ צו וועמען צו ריידן.

אַז דער כלי־זמר האָט אויפגעהערט צו שפּילן און איך האָב אים געבעטן זעצן זיך מיט אונדז, האָט דער אַלטער חזן זיך דערמאָנט אַ לעגענדע וועגן אַ ניגון.

— אַ ייד איז געקומען צום רוזשינער פּרעגן אַן עצה וועגן אַן ענין. האָט דער רבי אים דורכגעזונגען אליהו הנביא מיט אַ גויישן ניגון און געהייסן אים איינחזרן דעם ניגון. דער ייד האָט נישט פאַרשטאַנען וואָס דאָס באַדייט, נאָר ער האָט געפאָלגט דעם רבין און געחזרט דעם ניגון. מיט 15 יאָר שפּעטער, איז דער ייד געגאַנגען אין וועג; איז אים אויסגעקומען ביינאַכט דורכצוגיין אַ וואַלד, ווו עס זענען געווען נישט־גוטע. ווי ער גייט אַזוי, זעט ער, אַז נעבן אים גייט אַ קליינינקער גוי מיט אַ ליולקע. ער האָט זיך זייער דערשראָקן. דער גוי האָט אים געפרעגט וווּהין ער גייט. זאָגט ער: „אין שטאָט". זאָגט דער גוי: „איך גיי אויך אין שטאָט". נאָך דעם האָט דער גוי אים אָנגעכאַפּט פאַרן האַנט און געזאָגט: „זינגט מיר עפּעס". האָט ער זיך נאָך מער דערשראָקן. נאָר ער האָט זיך דערמאָנט דעם „אליהו הנביא" מיטן גויישן ניגון, וואָס דער רוזשינער האָט אים אויסגעלערנט און האָט אָנגעהויבן זינגען. און האָט אַזוי געזונגען, ביז זיי זענען צוגע־גאַנגען צום שטאָט און דאָ איז דער גוי נעלם געוואָרן...

*

אין כאַראָסטקאָוו האָב איך באַגעגנט צוויי יידן, דעם רב פרענקעל פון הוסיאַטין און ר' ליפּא שוואַגער. זיי ביידע האָבן געהאַט אַ גרויסע בוכהאַנדלונג, איבערהויפּט פון אַלטע יידישע ספרים, אַנטיקן און כתב־ידן. דאָס איז געווען די גרעסטע בוכהאַנדלונג מיט אַלטע ספרים אין גאַליציע. בשעת דעם פּאָגראָם און דער שריפה, איז זייער גאַנצע בוכהאַנדלונג חרוב ונחרב געוואָרן. זיי האָט זיך איינגעגעבן צו ראַטעווען נאָר אַ קליין ביסל כתבים און אַלטע ספרים. אַ טייל פון זיי האָב איך גענומען מיט זיך און אָפּגעפירט אין פּעטראָגראַד, אין מוזיי, אויף צו באַהאַלטן.

דער ר' ליפּא שוואַגער, אַ גרויסער מקורב דעם קאָפּיטשינעצער רבין, האָט מיר דער־ציילט אַ וווּנדערלעכע מעשה, וועלכע האָט אַ כאַראַקטער פון אַ מיסטישער, סימבאָלישער לעגענדע. איבעריקנס, איז שוין די לעגענדע געשאַפן און אַריין אין דעם ציקל פון די חסידישע מופתים־לעגענדעס.

בשעת די מלחמה האָט זיך אָנגעפאַנגען, האָט זיך דער קאָפּיטשינעצער רבי געפונען אין האַמבורג, ווו ער האָט זיך קורירט. דאָרט איז מיט אים געווען די גאַנצע משפחה. געפונען האָט זיך דאָרטן אויך ליפּא שוואַגער. אַז די רוסן האָבן אָנגעהויבן פאַרנעמען גאַליציע, האָט דער רבי צוגערופן צו זיך שוואַגערן און געזאָגט אים בזה הלשון:

— זאָלסט וויסן, אַז ביי מיר געפונען זיך צוויי בריוו געשריבן מיט דער אייגענער האַנט פון בעל שם הקדוש. איצט, ביי דער מלחמה, קאָנען זיי חס וחלילה אומקומען. דאַרום פאָר תיכף ומיד אין קאָפּיטשינעץ און ראַטעווע די בריוו. אויב דו וועסט ניט זיין ביכולת אומצוקערן זיך, באַהאַלט זיי אין אַ זיכערן אָרט. זאָלסט וויסן, אַז אין וועג

שטייען דיר פאַר פיל סכנות: דו קאָנסט געהרגעט ווערן פון אַ קויל, מען קאָן דיך אומברענגען איבער אַ בלבול, רחמנא ליצלן, אָבער די סכנה טאָר נישט מעכב זיין אויס־צופירן די הייליקע שליחות און ראַטעווען די בריוו.

שוואַגער האָט גלייך איינגעשטימט צו פאָרן און געפרעגט ביים רבין:

— רבי, און וואָס וועט זיין מיט אייער גוטס, מיט דעם גאָלד און זילבער און טייערע חפצים, וואָס געפינען זיך ביי אייך אין הויף?

און גוטס האָט זיך געפונען אין הויף, ווי מען זאָגט, אויף אַ פּאָר מיליאָן קראָנען.

— דאָס אַלץ מעג זיך פאַרפאַלן גיין — האָט דער רבי רואיק געענטפערט, — נאָר דעם בעל־שמס בריוו מוזן געראַטעוועט זיין.

שוואַגער איז אָפּגעפאָרן. געקומען קיין קאָפּיטשינעץ מיט עטלעכע שעה איידער די רוסן זענען אַריין אין שטאָט. וועגן אָפּפאָרן צוריק, איז, פאַרשטייט זיך, קיין רייד נישט געווען. נאָר די בריוו האָט ער צייט געהאַט צו ראַטעווען און באַהאַלטן. ער האָט זיי פאַר־לייט אין אַ בלעכענעם שאַכטל און פאַרגראָבן אויף צוויי מעטער טיף אין וואַנט פון קעלער, ביים רבין אין הויף. אין דעם זעלבן קעלער האָט ער באַגראָבן אַ טייל פון רבינס גאָלד און זילבער. נאָך דעם האָט ער אין משך פון דריי־פיר חדשים נישט געהאַט די מעגלעכקייט צוצוקומען צום קעלער. פאַר דער צייט האָט ער זיך עטלעכע מאָל געפונען אויף אַ האָר פון טויט, געווען אַרעסטירט — מען האָט אים חושד געווען אין שפּיאָנאַזש. לסוף, אַז ער האָט באַקומען די מעגלעכקייט צוצוקומען אין קעלער, האָט ער דאָרט נישט געפונען קיין איינציקן פון די טייערע חפצים, וואָס ער האָט פאַרגראָבן. אַלץ איז געווען אויפגעגראָבן און צעראַבירט. די וואַנט, אין וועלכער עס איז געווען באַ־האַלטן דאָס שאַכטל מיט די בריוו, איז אויך געווען פונאַנדערגעגראָבן און דאָס שאַכטל איז געווען פאַרשוווּנדן.

מען קאָן זיך פאָרשטעלן, וואָס פאַר אַן איינדרוק דאָס האָט געמאַכט אויף שוואַגערן. ער איז שיער נישט געשטאָרבן פון צער. נאָר אין אַ פּאָר טעג טעג אַרום, אַז ער האָט ווייטער גענומען גראָבן אין וואַנט און זוכן, האָט ער מיט אַמאָל געפונען דאָס שאַכטל — גאַנץ, נישט אָנגערירט. נאָר אַז ער האָט עס געעפנט, האָט ער צו זיין שטאַרקסטער אי־בערראַשונג געפונען, אַז אין דעם בריוו, וואָס איז איינגאַנצן געווען געשריבן מיט דעם בעל־־שמס האַנט (דער צווייטער בריוו איז געווען פון אים נאָר אונטערגעשריבן), זענען פאַרשוווּנדן געוואָרן אַלע אותיות און עס איז געבליבן אַ ריין פּאַפּיר...

דעם אמת זאָגנדיק, האָב איך נישט גאָר געגלויבט דער מעשה. איך האָב גערעכנט, אַז דאָס איז איינע פון די געוויינלעכע לעגענדעס, וועלכע ווערן גרינג געשאַפן אין אַזאַ מהומה־צייט. דערפאַר האָב איך געבעטן שוואַגערן, ער זאָל מיר ווייזן די בריוו. די בריוו האָבן זיך געפונען אין קאָפּיטשינעץ, באַהאַלטן אין חדרי חדרים, און שוואַגער האָט נישט געוואָלט זיי ווייזן. נאָר אַז מיט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער האָב איך זיך מיט אים

געטראָפן אין קאָפּיטשינעץ און בין שטאַרק צוגעשטאַנען צו אים, האָט ער אַפילו זייער נישט גערן איינגעשטימט. ער האָט געבראַכט די בריוו אין שול, זיי זענען געווען איינגע־וויקלט אין עטלעכע פּאַפּירן. שוואַגער האָט מיט אַ גרויסן ערנפורכט, נישט אָנרירנדיק זיי מיטן האַנט, פונאַנדערגעוויקלט. איך האָב דערזען צוויי זייער אַלטעף, צונויפגעלייגטע בייגעלעך פּאַפּיר. איינס איז געווען באַשריבן פון אַלע זייטן מיט אַ דינעם געדיכטן כתב, לויט שוואַגערס רייד, ר׳ גרשון קיטעווערס האַנטשריפט (דער בריוו איז געווען שוין געדרוקט). אין אים זענען אויפן צווייטן זייטל, אויפן סאַמע ברעג, געווען קוים צו באַ־מערקן די אונטערשריפט מיט שאַרפע, לאַנגע איינציקע אותיות: „ישראל בעל שם“. דער צווייטער, אַ האַלב פּאַרפוילטער (ביידע בריוו זענען געשריבן אין יאָר תקי״ג (1753), מיט שוואַכע פלעקן פון נאַסקייט, אָדער טרערן, איז געווען ריין, אָן אַ שפור פון אותיות. שוואַגער האָט געקוקט אויף די בריוו מיט אַ פאַרטראַכטן מיסטישן בליק און שטיל אַרויסגערעדט:

— מען זאָגט, אַז די אותיות זענען פאַרשווונדן פון נאַסקייט, און מיט כעמישע מיט־לען קאָן מען זיי אויפשטעלן... אָבער מיר, חסידים, מיר רעכענען אַנדערש... גאָר אַנדערש...

אזוי האָט געלעבט דאָס שטעטל

יוסף כהן

1

ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, בין איך אַלט געווען 6 יאָר. נאָר איך געדענק, אַז ווען די רוסישע אַרמיי האָט אָנגעהויבן אָקופּירן גאַליציע, האָט אונדזער גאַנצע משפּחה זיך עוואַקואירט. דאָס איז געשען אַ פרייטיק נאָכמיטאָג. מיר זענען אָנגעקומען קיין יאַנוּוו, נאָר דאָ איז מיט אַ מאָל געוואָרן אַ שטאַרקע בהלה, ווייל מ׳האָט אויפגעריסן די בריק — זענען מיר געלאָפן קיין בוזאַנעוו און דאָרט שוין געווען שבת. זונטיק גאַנץ פרי האָט מען זיך געלאָזט צוריק אַ היים — קיין כאָראָסטקאָוו. דער וועג איז געווען זייער אַ שווערער און געפערלעכער, ווייל דאָס רוסישע מיליטער האָט מאַרשירט אין דער ריכטונג פון טאַרנאָפּאָל. דאָך זענען מיר בשלום געקומען צוריק אין אונדזער שטעטל.

ווען די רוסן האָבן געהערשט אין כאַראָסטקאָוו, האָבן מיר, קינדער, ניט געוווּסט וואָס דאָס מיינט אַ שול. אַ ביסל האָט מען געלערנט אין חדר ביי בנימין מלמד, שפּעטער — ביי אברהם גלאַזנער. אָבער ניט פיל שעהן אין טאָג. געווען אַ סך פריי צייט, וועלכע מיר האָבן פאַרברענגט ביים וואַל, אויף דער אַנדערער זייט יאַטקע־גאַס, ווו ס'איז תמיד געווען פיל וואַסער און חברה יונגוואַרג האָט דאָרט זיך געשפּילט.

דאָס רוסישע מיליטער איז איינגעשטאַנען אין כאַראָסטקאָוו ביז דעם יאָר 1917, אַ געוויסן דאָנערשטיק האָבן זיי באַשלאָסן צו עוואַקואירן זיך. יענעם טאָג איז דער מאַרק־פּלאַץ געווען פאַרפלייצט מיט קאָזאַקן און זייערע פערד. די ידישע באַפעלקערונג האָט געלעבט אין טויט־שרעק, בפרט נאָך, אַז די קאָזאַקן האָבן אָנגעהויבן רויבן און שלאָגן. פרייטיק פרי, ווען זיי האָבן אָנגעהויבן פאַרלאָזן דאָס שטעטל, געדענק איך, ווי אונדזער גאַנצע משפּחה, מיט נאָך עטלעכע ידן, האָבן זיך פאַרזאַמלט אין דער וווינונג פון חולי כץ און געוואַרט אויפן אָנקום פון עסטרייכישן מיליטער. מיט אַמאָל האָבן זיך באַוויזן אין שטוב עטלעכע קאָזאַקן, באַפוילן אַלעמען אַרויסלייגן די בייטעלעך מיט געלט, אַלץ צונויפגענומען, זיך אַרויפגעזעצט אויף די פערד — און אָפּגעפאָרן. דערמיט האָט זיך געענדיקט אין כאַראָסטקאָוו די רוסישע אָקופּאַציע.

2

פרייטיק פאַרנאַכט האָט זיך באַוויזן דער ערשטער עסטרייכישער פּאַטרול, וועלכער איז גראָד שיין אויפגענומען געוואָרן דורך דער באַפעלקערונג. די זעלנער האָבן שוין געטראָגן בלומען, וועלכע זיי האָבן באַקומען אין אַנדערע ערטער. דער עולם האָט פרייער אָפּגעאָטעמט.

אַז די נייע מאַכט האָט זיך איינגעשטעלט, האָט מען אָנגעהויבן ריידן וועגן אַ שול, כדי די קינדער זאָלן זיך ניט אַרומדרייען פּוסט־און־פּאַסט. אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון מנשה פעלנער, מיט דער הילף פון די סטודענטן משה פּאַסטערנאַק, ישראל גראָס, מאיר גראָס, קלמן מעסיטאַ, איז אין הויז פון אשר־ברוך קלאַר געגרינדעט געוואָרן אַ שול, ווו ידישע קינדער האָבן געלערנט געשמאַק. ווי לאַנג דער דאָזיקער בית־ספר האָט עקזיסטירט — געדענק איך ניט.

די פריער דערמאָנטע סטודענטן האָבן אין יענער צייט אויך געגרינדעט די אָרגאַני־זאַציע „השומר", וועלכע האָט ניט געטראָגן קיין שום פּאָליטישן כאַראַקטער. דאָס איז געווען אַ סקויטן־אָרגאַניזאַציע. אירע מיטגלידער האָבן געטראָגן מונדירן מיט לאַנגע שטעקנס. פאַר מיין ברודער בערנאַרד און שלמה ראָטענבערג האָבן די מאַמעס אַליין אויפגענייט די מונדירן. די סקויטן האָבן כמעט יעדן טאָג געמאַכט אויספלוגן צו די טאָפּאָ־ליעס, אויפן וועג קיין סאַראָקע. און מיר, חברה קליינוואַרג, פלעגן זיי נאָכלויפן און זיך פּלאָנטערן ביי די פיס.

אַז די סקויטן זענען אונטערגעוואַקסן, האָבן זיי געשאַפֿן די אָרגאַניזאַציע „התחיה״, אָן וועלכער ס׳איז פּאָליטישער באַפֿאַרבונג. באַלד איז געגרינדעט געוואָרן אַ ביבליאָטעק, וועלכע האָט דורכגעפֿירט ליטעראַרישע אָוונטן און די יוגנט האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט גאָר אַנדערש צו פֿאַרברענגען. דער רוב ביכער פֿאַר דער ביבליאָטעק ביי דער „התחיה״ איז געזאַמלט געוואָרן ביי די איינוווינער פֿון שטעטל.

3

אונדזערע קינדער האָבן ניט געוואָלט בלייבן הינטערשטעליק כלפּי די עלטערע און געשאַפֿן פֿאַר זיך דעם „יידישן קינדער־פֿאַריין״. זיינע גרינדער זענען געווען: חיים וואַל, יצחק פּאַסטערנאַק, פּיניע־שלום גלאַזנער, אריה גראָס און איך. דער לאָקאַל האָט זיך געפֿונען ביי אליעזר פּאַסטערנאַק, ווייל זייער זון יצחק איז געווען קראַנק און דערפֿאַר האָבן די עלטערן געשטעלט צו אונדזער רשות אַ צימער. דאָ האָבן מיר פֿאַרברענגט די אָוונטן און שבתים, איינגעאָרדנט טיי־אָוונטן, פֿאַנטן־לאָטעריעס, אונטער־נעמונגען מיט דעקלאַמאַציעס, געזאַנג, רעציטאַציעס. יעדעס קינד האָט אויך געצאָלט אַ חודשלעכן מיטגלידס־אָפּצאָל. פֿון דעם אַלעמען האָבן מיר געהאַט באַדייטנדיקע הכנסות, ווייל קיין אויסגאַבן זענען כמעט ניט געווען. משה פּאַסטערנאַק האָט געוווסט וועגן אונ־דזער „פֿאַרמעגן״ און געווענדעט זיך צו דער פֿאַרוואַלטונג אויסצולייען דאָס געלט דער „התחיה״. זיי פֿאַרפּליכטן זיך אַלץ אומקערן. האָבן מיר געגעבן די הלוואה, נאָר צוליב דעם איז אין אונדזער קינדער־פֿאַריין פֿאָרגעקומען אַ שפּאַלטונג. בראש פֿון איין גרופּע זענען געשטאַנען די גליקס און גראָס; פֿון דער צווייטער גרופּע — חיים וואַל, ס. גלאַזנער און איך. מיר האָבן דעמאָלט געהאַט דעם לאָקאַל ביי חיים וואַלס עלטערן און ווייטער אָנגעגאַנגען מיט אונדזער קולטור־געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט.

4

אין שטעטל, ווי אין דער גאַנצער געגנט, איז געוואָרן אומרואיק און די יידישע באַפֿעלקערונג האָט איבערגעלעבט טעג פֿון שרעק. אַלע מאָל האָט זיך געביטן די מאַכט: אוקראַינער, פּאָליאַקן, באָלשעוויקעס. בעת דער הערשאַפֿט פֿון די לעצטע, האָט מען די ביבליאָטעק צוגענומען און זי פֿאַרשלאָסן ביים ד״ר אויערהאַן. בעת די באָלשעוויקעס האָבן געוועלטיקט אין שטעטל, איז דער גאַנצער פֿאַרזאָרגער געווען משה געלעס (קישקע). מיט אַלעמען האָט ער זיך פֿאַרנומען.

אַז די פּאָליאַקן זענען צוריק אַריין אין שטעטל, אין 1920, האָבן מיר די ביכער אַרויסגענומען פֿון באַהעלטעניש און זיי אַוועק געפֿירט אין דער וווינונג פֿון שלמה ראָטענ־בערג, ווייל קיין לאָקאַל איז ניט געווען. זיינע עלטערן האָבן מסכים געווען צו האַלטן ביי

זיך די ביבליאָטעק. פיל ביכער זענען געווען באַשעדיקט, אָדער צעריסן. האָט מען זיך איינגעשאַפט אַ מעסער צום שניידן פּאַפּיר, אַ פּרעס — און זיך אַ נעם געגעבן צום איינבינדן די ביכער. אַלץ איז געטאָן געוואָרן מיט אייגענע כוחות.

איך מוז זיך אומקערן צום יאָר 1918, ווען אין כאַראָסטקאָוו איז געגרינדעט געוואָרן דער „יידישער דראַמאַטישער צירקל". די זעלבע וואָס האָבן געשטעלט אויף די פּיס די „התחיה" און דעם „השומר", האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרנעמען מיט... טעאַטער. ניט יעדער איז אָנגענומען געוואָרן אין „צירקל". געשטעלט האָט מען די פּאָפּולערסטע פּיעסן פון יענער צייט וועלכע זענען געשפּילט געוואָרן אין גרויסע, ערנסטע טעאַטערס, ווי: „מירעלע אפרת" (מיט אַלטע האַלפּערין־פריידמאַן אין דער הויפּט־ראָל); „כאַסיע די יתומה" (בראָנטשע טענענבוים); „דער דאָרפס־יונג (משה פּאַסטערנאַק); „שווער צו זיין אַ ייד", „דאָס גרויסע געווינס" (חיים ישראל ווייסבראָדט — און אַנדערע פּיעסן. דער „צירקל" האָט אויך איינגעאָרדנט פאַרשידענע ליטעראַרישע אָוונטן מיט אינטערעסאַנטע פּראָגראַמען. אַ דאַנק די פאָרשטעלונגען האָט זיך די ביבליאָטעק כסדר באַרייכערט מיט יידישע, פּוילישע, העברעישע און אַפילו דייטשע ביכער. אָבער די גרעסטע צאָל לייענער איז געווען פון די יידישע און פּוילישע ביכער.

די פאָרשטעלונגען פלעגן צומערשט פאָרקומען אינעם גרויסן, פּאַסיקן זאַל פון דער פּוילישער ספּאָרט־ און גימנאַסטיק־געזעלשאַפט „סאָקול". דערנאָך האָט דער גלח פאַרווערט צו פאַרדינגען דעם זאַל פאַר יידישע אונטערנעמונגען. זיין אַרגומענט איז געווען, אַז „די ווענט פון ‚סאָקול' טאָרן ניט הערן קיין יידיש"... האָט מען די פאָרשטעלונגען געגעבן אין „נאַראָדני דאָם" (אוקראַינישן פאָלקס־הויז), אָדער ביי חולי כץ אין הויז. אויך די יידישע טרופּעס וואָס פלעגן אַרויספאָרן איבער דער פּראָווינץ, האָבן דאָרט געשפּילט, צי ביי אונדז אין הויז. ערשט נאָכן גלחס טויט, האָט מען ווידער געשפּילט אין „סאָקול", ווייל דאָס איז געווען דער איינציקער גרויסער זאַל אין שטאָט.

שפּעטער איז שוין געווען אַ היימישער, יידישער „בית העם" — אָבער פאַר גרויסע אימפּרעזן ניט צוגעפּאַסט.

דער יידיש־ליטעראַרישער „צירקל" האָט עקזיסטירט ביזן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג. אין יאָר 1939, ווען די סאָוויעטן זענען אַריין אין שטעטל, האָבן זיי די ביבליאָטעק פון „צירקל" צוגענומען און פון דאָרט באַזייטיקט די פאַר זיי ניט פּאַסיקע ביכער.

5

עטלעכע ווערטער וועגן דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע:

אָנהייב פון די צוואָנציקער יאָרן איז אין כאַראָסטקאָוו געגרינדעט געוואָרן דער „החלוץ". אין יאָר 1925 האָבן מיר זוכה געווען צו דער ערשטער עליה פון שטעטל פון

עטלעכע חלוצים אונדזערע. יחידים זענען צוריק געקומען, צוליב דער מאַלאַריע־קראַנקייט און אַנדערע אָביעקטיווע שוועריקייטן. שפּעטער איז אַנטשטאַנען די שטאַרקע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע „התאחדות", וועלכע האָט אויסער איר טעטיקייט פאַר ארץ־ישראל, געשאַפן אַ ביבליאָטעק און אַ דראַמאַטישן קרייז, וואָס האָט געשטעלט זייער געלונגענע פאָר־שטעלונגען.

סניף „אחווה" (1935)

דערנאָך איז אַנטשטאַנען די אַלגעמיין־ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע „התקווה" מיט אירע יונגערע אָפּצווייגן — „אחווה" און „הנוער הציוני". אויך דער „השומר הצעיר" האָט גע־האַט זיין קן אין שטעטל. אין 1931/32 האָט מען געגרינדעט די רעוויזיאָניסטישע אָרגאַ־ניזאַציע הצה"ר און בית"ר. די אַלע האָבן געפירט אַ זייער לעבהאַפטע טעטיקייט. בנוגע די ציוניסטישע פאָנדן איז צווישן זיי תמיד פאָרגעקומען אַ פאַרמעסט, ווער עס זאָל מערער שאַפן געלט פאַרן אויפבוי פון לאַנד.

געווען אויך אַן אַלגעמיינער ספּאָרט־קלוב, וועלכער האָט דער עיקר זיך פאַרנומען מיט פוטבאָל, פאַרמאָסטן זיך מיט די מאַנשאַפטן פון אַנדערע שטעטלעך און דערביי אַדורכגעפירט פאַרשידענע אימפּרעזן, כדי זיך קענען אויסהאַלטן.

כאַראָסטקאָוו האָט זוכה געווען צו האָבן אַן אייגענע העברעישע שול, וועלכע איז געשאַפן געוואָרן באַלד נאָך פוילנס אומאָפּהענגיקייט. דער גרינדער פון דער שול איז געווען דער אינטעליגענטער ייד סאַפּירשטיין, וועלכער איז צו אונדז געקומען פון רוס־לאַנד. ער איז טאַקע געווען דער ערשטער עברית־לערער אין שטעטל. נאָך אַ יאָר, האָט ער פאַרלאָזט כאַראָסטקאָוו. זיין אָרט האָט פאַרנומען שרייבמאַן, אויך אַ רוסישער ייד, אָבער נאָך אַ קורצער צייט עולה געווען קיין ארץ־ישראל. די אָנפירונג פון דער שול האָט אי־בערגענומען פישל ווערבער. ער האָט געהאַט צו הילף נאָך אַ לערער. נאָר כ געדענק ניט זיין נאָמען. דערנאָך איז געווען פאַרוואַלטער דער לערער אונגער און מנשה גפן. אין מיין צייט: מאַרגולעס, איידעם פון לייב מאַרקוס. די שילער פון דער העברעישער שול האָבן פון צייט צו צייט געשטעלט פאָרשטעלונגען אין עברית. איינע פון זיי געדענק איך: „בן היאור", מיט דובי (הערש) טאַל און חוה גערשטעבלייט אין די הויפּטראָלן. דער גרעס־טער טייל פון דער יידישער יוגנט אין כאַראָסטקאָוו האָט געלערנט העברעיש.

...אַזוי האָט געלעבט דאָס שטעטל, אַזוי האָט געלעבט אונדזער יוגנט — ביז די דייטשע רוצחים און זייערע העלפערס האָבן אַלץ פאַרניכטעט.

כבוד דעם אָנדענק פון אונדזערע קדושים!

שיינע און טרויעריקע דערינערונגען

העניע ווידערמאַן

אַ געבאָרענע און אויפגעוואַקסענע אין כאַראָסטקאָוו, דערמאָן איך זיך אַ סך דערינערונגען, שיינע ווי טרויעריקע, וועגן דער לאַנדשאַפט, מענטשן און פּאַסירונגען אין שטעטל. עס איז אוממעגלעך צו פאַרגעסן דעם שיינעם פרילינג, מיט צעבליטע און צעגרינטע פעלדער און וועלדער אַרום, ווי אויך די אַקאַציע־ביימער, וועלכע זענען גע־וואַקסן זייער נאָענט פון אונדזער הויז, מיין היים, וואָס איז דערנאָך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ באַרג חורבות...

אָבער נאָך היינט פיל איך די דופטיקע ריחות פון די שמעקעדיקע ביימלעך מיט זייערע ווייסע צווייגן, נאָך היינט זע איך די הערלעכע לאַנדשאַפט אַרום דעם שטעטל.

אַז ס'איז געקומען דער שבתדיקער טאָג, נאָך דער מיפּולער און גראָער וואָך פון יאָגן זיך נאָך פּרנסה — פלעגן אין מיטן מאַרק זיך שאַפן רעדלעך יידן און יוגנטלעכע, וועלכע האָבן דיסקוטירט איבער אַלגעמיינע פּראָבלעמען, ציוניזם, ארץ־ישראל, שטעטלדיקע און משפּחהדיקע ענינים. אין די דיסקוסיעס וועגן „פּאָליטיק", האָט אויך מיין פאָטער בצלאל ז"ל גענומען אַ ביז גאָר אַקטיוון אָנטייל. בעצם, איז דאָס געווען דער „עונג שבת" אין גלות. פאַרשטייט זיך, אַז קיינער האָט נישט דערוואַרט, צי זיך פאָרגעשטעלט וואָס די שפּעטערדיקע יאָרן וועלן ברענגען.

צוויי טעג נאָך שבת — מאָנטיק, — האָט דאָס שטעטל באַקומען אַ גאָר אַנדערן לבוש, נישט צום דערקענען, צוליב דעם וועכנטלעכן יאַריד — דער כמעט אייציקער פּרנסה־געבער פאַר יידן פון כאָראָסטקאָוו און אומגעגנט — אויף אַ גאַנצע וואָך. אונדזערע אַחינו בני ישראל האָבן מיט טויזנט אויגן באַדאַרפט היטן און אַכטונג געבן אויף די אויסגעלייגטע סחורות, ווייל געווען אַזעלכע קונים, וואָס אויך גנבענען האָט ביי זיי גע־הייסן... געקויפט. נאָך אַזאַ טאָג אָפּהאָרעווען אויפן יאַריד, איז מען געווען מיד, דערשלאָגן, אָבער פריילעך איז געווען אויף דער נשמה, אויב דער פּדיון און פאַרדינסט זענען געווען גוטע, פאַרנאַכט־צו האָבן שיכורע פּויערים געזונגען, געטומלט און זיך אַוואַנטורעוועט, בעת די פערד זייערע האָבן מיט אַ הירזשעריי דערמאָנט, אַז זיי ווילן אַהיים. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געקאָכט ווי אין אַ קעסל.

דאָס שטעטל איז באַשטאַנען פון צוויי טיילן: די טאַרהאָוויצע, דער גרויסער פּלאַץ פאַר קי־ און פערד־האַנדל; און די צווייטע טייל — די געשעפטן, וווּ יידן האָבן פאַר־קויפט הערינג, צוקער, נאַפט, זאַלץ, זיסוואַרג. ניט תמיד האָט איין אַרטיקל זיך געפּאַסט צום צווייטן אין אַזאַ געשעפט — אָבער וואָס טוט מען נישט צוליב פּרנסה?

היינט דערמאָן איך מיט אַ שמייכל דעם תענוג פון דורכפאָרן זיך איבערן שטעטל מיטן פיאַקער — ביז דער באַן. דער וועג האָט געפירט איבער פעלדער און אַלץ האָט געשיינט און געגרינט אין דעם פרימאָרגנדיקן טוי. דאָס גלעקל אויפן פערדלס האַלדז האָט פריילעך געקלונגען און מונטער געמאַכט אויף דער נשמה.

יעדער שבת נאָכמיטאָג האָט די יוגנט זיך פאַרזאַמלט אין דעם שמעקעדיקן וועלדל ניט ווייט פון שטעטל. די הויכע סאָסנעס און דאָס פליסנדיקע קוואַל־וואַסערל האָבן באַרואיקנדיק געווירקט אויף די צעהיצטע געמיטער און ליידנשאַפטלעכע דיסקוסיעס וועגן ציוניזם, יידיש לאַנד, סאָציאַליזם און נאָך און נאָך פראַגן, וועלכע האָבן תמיד אַבסאָר־בירט אונדזער יוגנט אין פאַרמלחמהדיקן פּוילן.

זאָלן די דאָזיקע ווערטער זיין לזכר די אַלע וועלכע האָבן נישט דערלעבט צו פאַר־ווירקלעכן זייער טרוים...

פארטייען, אָרגאַניזאַציעס, געזעלשאַפטן

חיים־ישראל וויסבראָדט / כפר־סבא

כאַראָסטקאָוו — אַ טיפּיש שטעטל, ווי אַ סך אַזעלכע אין מזרח־גאַליציע, אַרומגע־רינגלט מיט אַ דאָרף פון דעם זעלבן נאָמען, וועמענס קריסטלעכע באַפעלקערונג איז געווען פינף מאָל גרעסער ווי די צאָל יידן אין שטעטל גופא.

דאָס שטעטל האָט זיך צעלייגט אויף עטלעכע גאַסן. דער אָנהייב — ביים עק פון דער מיל־גאַס, וווּ אויפן ברעג טייך איז געשטאַנען די מיל, יועלכע האָט אָפּגעטיילט דאָס שטעטל פון דאָרף; דער סוף — „די רויטע בריק". פון מערב האָט זיך געצויגן אַ גענוג לאַנגע גאַס, די צירילוווקע. פּאַראַלעל צו איר — דער שאָסיי אונטער דער בריק, ביזן גרענעץ פון בידע ישובים — דעם שטעטל און דאָרף. פון מזרח — אַ צווייטע, לאַנגע גאַס מיט אירע וויכטיקסטע, צענטראַלע פּונקטן אינעם שטעטלדיקן לעבן:

א) דער מאַרק מיט זיינע קראָמען, די גרויסע שול און דער ראַטהויז, וועמענס טורעמלעך האָבן דערמאָנט אַ פעסטונג.

ב) די טאַרגאָוויצע, ווו עס פלעגט יעדער מאָנטיק פאַרקומען דער וועכנטלעכער יאַריד, פון וועלכן יידן האָבן געצויגן חיונה אויף אַ גאַנצער וואָך.

ביי אַ צוויי טויזנט נפשות האָט געציילט דאָס שטעטל און זיך געפירט איר אָפּגעשלאָסן און אָפּגעזונדערט לעבן, גלייך ווי יידן וואָלטן זיך אייגנוויליק געשאַפן אַ מין געטאָ, פירנדיק זיך דאָרט אויף זייער שטייגער. ווייל אויסער עטלעכע קריסטלעכע משפחות (אַ מין האָלצהעקער, וואַסערטרעגער, „שבת־גויים", דער באָד־הייצער און שומר פון בית־הקברות, וועלכער האָט אויך צוגעהיטן די ברענענדיקע ליכט אין שול אין די שבתים, יום־טובים און ספּעציעל אין יום־כיפור) — האָבן אין שטעטל געוווינט בלויז יידן. די פויערים פון דער אַרומיקער סביבה זענען געקומען אין כאַראָסטקאָוו אין די יאַריד־טעג און סתם אין אַ פּראָסטן מיטוואָך, כדי קויפן און פאַרקויפן.

ביז דער ערשטער וועלט־קריג, האָט די יידישע כאַראָסטקאָוו זיך געלעבט לויט דער אמונה, טראַדיציע און מינהגים פון די אבות אבותינו.

די קהילה, נאַציאָנאַל־ראַט, שטאָטראַט

דאָס אייגנטלעכע יידיש־געזעלשאַפטלעכע לעבן, באַזונדערס אויפן רעליגיעזן געביט, האָט זיך קאָנצענטרירט אין און אַרום דער קהילה: דער ראַבינאַט, שוחטים, מבקרים (טרייבערס), משגיחים, שמשים, חזנים, חברה קדישא, מקווה, בית־הקברות און דאָס אַלץ וואָס אידענטיפיצירט זיך מיטן באַגריף קהילה. לויטן געזעץ, איז די קהילה־פאַרוואַלטונג

געווײלט געוואָרן אַלע 4 יאָר. וואַל־רעכט האָט מען געהאַט פֿון 24 יאָר אָן, בלויז מענער. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז די קהילה־פֿאַרוואַלטונג באַשטאַנען פֿון „שיינע יידן", שפּעטער — פֿון אָנהענגער פֿון רב, שתדלנים און גבאים.

דער קהילה־בודזשעט איז געווען באַגרענעצט, ווייל ר'האָט זיך געשטיצט בלויז אויף די שטייערן פֿון די אָרטיקע יידן. כדי זיכערן זיך אַ מאַקסימאַלע הכנסה פֿון די שטייערן, האָט די קהילה יעדעס יאָר אַדורכגעפֿירט אַן עפֿנטלעכן פֿאַרקויף פֿון דער „טאַקסע", די רעכט פֿון איבערנעמען אין אַרענדע דאָס אויפֿמאָנען די קהילה־שטייערן. דער אַקט איז פֿאָרגעקומען אין גרויסן בית־המדרש, ביי דער באַטייליקונג פֿון אַן עולם סתם נייגעריקע. דער אויסרופֿער פֿון קהל האָט אָנגערופֿן דעם פּרייז פֿון לעצטן יאָר — און ווער ס'האָט זיך געמאָלדן מיט אַ גרעסערער סומע, צו וועלכער אַן אַנדערער האָט נישט געוואָלט מער דערלייגן — איז באַשטימט געוואָרן אַלס דער בעל־טאַקסע אויף די קהילה־שטייערן פֿאַרן נאָענטסטן יאָר.

די אייגנטלעכע הכנסות פֿון דער טאַקסע, זענען געווען — דער אָפּצאָל פֿון דער שחיטה פֿון בהמות און עופֿות. מען האָט דערציילט, אַז אין די גאָר פֿריערדיקע צייטן, האָבן יידן געצאָלט אַ ספּעציעלן „ליכט־שטייער", וואָס האָט געהייסן „ליכט־פֿאַכטעריי". די בעלי־טאַקסע, צו אַרענדאַרן אויף די קהילה־שטייערן, פֿלעגן אַרומגיין פֿון שטוב צו שטוב און פֿעסטשטעלן וויפֿל ליכט מען צינדט אָן לכבוד שבת — און לויט דעם באַשטימען די הייך פֿונעם שטייער. אין כאַראַקטער האָט דער דאָזיקער שטייער נישט געהאַט קיין אריכת־ימים.

אויך דאָס בית־הקברות האָט אין אַ געוויסער מאָס צוגעשטעלט הכנסה פֿאַר דער קהילה־קאַסע. אָבער נאָר אין פֿאַל, ווען עס איז געשטאָרבן אַ גאָר רייכער, צי פֿאַרמעגלעכער ייד. די באָד איז פֿאַרפּאַכטעט געוואָרן צו אַ יידן, וועלכער האָט געצאָלט דער קהילה אַרענדע־געלט. נאָר די אָפּטע רעמאָנטן אין באָד, האָבן דערפֿירט צו אַ כמעט שטענדיקן דעפֿיציט פֿון דער אינסטיטוציע. די באָד איז געווען אָפֿן יעדער ערב שבת און יום־טוב פֿאַר מענער ווי אויך פֿרויען. דאַקעגן פֿאַר פֿרויען, זענען אויסער דעם באַשטימט געווען באַזונדערע טעג אין דער וואָך.

די אויסגאַבן פֿון דער קהילה זענען געווען גאַנץ באַדייטנדיקע: געהאַלט פֿאַרן רב, שוחטים, משגיחים, מנקרים, קהילה־סעקרעטאַר. די קאָנטאַקטן צווישן דער יידישער באַפֿעלקערונג און דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג זענען געווען גאַנץ לויזע, סיידן בעת אַ חתונה, ברית און ענלעכע געשעענישן, ווען מ'האָט געמוזט אָנקומען צו דער קהילה און אירע אָנגעשטעלטע.

אונדזער קהילה האָט אַפֿילו ניט געהאַט קיין שטענדיקן אַדרעס. די זיצונגען פֿון דער פֿאַרוואַלטונג זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין דער וווינונג פֿון פֿאָרזיצער, צי פֿון סעקרעטאַר. אַזוי האָט עס געדויערט ביזן יאָר 1914.

די ערשטע וועלט־מלחמה, די רעוואָלוציע און אַנדערע געשעענישן, האָבן גורם גע־וועזן צו ראַדיקאַלע ענדערונגען אינעם געבוי פון יידישן אָרגאַניזירטן לעבן. נאָכן צעפאַלן זיך פון דער עסטרייכיש־אונגאַרישער אימפּעריע און פון די צייטווייליקע אוקראַינישע רעגירונגען, איז אין יאָר 1918 געגרינדעט געוואָרן אין אונדזערע געביטן, אויפן אָרט פון די פריערדיקע קהילה־פאַרוואַלטונגען — געוויילטע נאַציאָנאַל־ראַטן, אויסגעקליבן דורך דער יידישער באַפעלקערונג, מיט וואַל־רעכט פון 21 יאָר אָן. דער ערשטער כאָ־ראַסטקאָווער נאַציאָנאַל־ראַט איז אין זיין רוב געווען אַ ציוניסטישער. אַנשטאָט נאָמי־נירטע פרנסים, האָבן זיך באַוויזן נייע, יונגע מענטשן, מיט אַ סך גוטן ווילן און טיפער פאַרשטענדעניש פאַר די נייע צייטן און אירע באַדערפעונישן. זיי האָבן געשאַפן יידישע שולן, ווי אויך אַ העברעישע שול, געשטיצט דורך דער קהילה, עס זענען אויך באַשטימט געוואָרן סובווענצן פאַר די פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, גמילות־חסד קאַסעס, פרויען־אָרגאַניזאַציעס. די קהילה־אַרבעט איז איינגעשטעלט געוואָרן אויף גאָר אַנדערע יסודות. אין באָד איז יעדערן פאַרטיילט געוואָרן אַ שטיקל זייף, אויסער דעם פרייען אַריינגאַנג, אָן אַן אָפּצאָל, און דריי מאָל אַ וואָך. אַ ספּעציעלע קאָמיסיע האָט געזאָרגט פאַר די לעבנס־וויכטיקע באַדערפענישן פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט געליטן פון דער מלחמה. אַן אייגענע זעלבשוץ האָט באַדאַרפט היטן יידישע לעבנס און פאַרמעגנס. די יוגנט האָט גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין די אַלע איבערגעשטאַלטונגען. אין שטעטל זענען געשאַפן געוואָרן פאַך־קורסן און אָוונט־קורסן, דראַמאַטישע קרייזן, קולטור־געזעל־שאַפטן. און איבער אַלעמען האָט דאָמינירט דער נס פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע. פון די גרויסע שטעט זענען געקומען רעפערענטן, פאַרלעזונגען, אַקאַדעמיעס און פאַרשידענע אונטערנעמונגען האָבן באַלעבט און באַרייכערט דאָס יידיש־געזעלשאַפטלעכע לעבן. פון פאָגראָמען און אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען אין יענער תקופה, האָט כאָראָסטקאָוו נישט געוווּסט. אָבער לאַנג האָט עס נישט געדויערט. די פּעטלוראַ־באַנדעס, פאַרשידענע אוקראַי־נישע גרופּן, דערנאָך די פּאָליאַקן, האָבן דערמאָנט אומרואיקע צייטן און נישט דער־מעגלעכט אונדז אָנגיין מיט דער ברייט־פאַרמאָסטענער טעטיקייט.

דאָס פאַרבייטן די אוקראַינישע הערשאַפט מיט דער נייער פּוילישער מאַכט, האָט אויך אַ סוף געמאַכט צו דעם נאַציאָנאַל־ראָט אין שטעטל און מיר האָבן זיך אומגעקערט צום אַלטן סיסטעם פון קהילה־פאַרוואַלטונגען, הגם שוין אין נייע צייטן און באַדינגונגען. ביי די ערשטע וואַלן איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ קהילה־אָנפירונג פון נאַציאָנאַל־דענ־קענדיקע ייִדן, הגם די באַזונדערע פאַרשטייער זענען געווען טריי זייערע פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס, ווי אַלגעמיינע ציוניסטן, פּועלי־ציון, אָנהענגער פון אָרטיקן רב, די פאַרשידענע שולן און שטיבלעך. אַפילו די גאַנצע און האַלבע אַסימילאַטאָרן האָבן זיך געפּוצט אין נאַציאָנאַלע פעדערן, כדי געפעלן ווערן דער יידישער באַפעלקערונג.

די קהילה־אָנפירונג אין די ערשטע יאָרן פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט, האָט באַשטימט

אַ יערלעכע סובווענץ פאַר דער העברעישער שול און אויף אַ פאַרמאַסקירטן אופן אויך פאַרן קרן היסוד און קרן קיימת.. די סאָציאַלע שטיצע האָט אָנגענומען אַ מער אָרגאַני־זירטע און געזעלשאַפטלעכע פאָרם. די זיצונגען פון דער פאַרוואַלטונג זענען פאָרגע־קומען רעגולער, איין מאָל אין וואָך, מיט אַ פריער באַשטימטן טאָג־אָרדענונג. די קהילה־פאָרשטייער, אַלס רעפּרעזענטאַנטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, זענען אויפגעטרעטן כלפּי דער פוילישער מאַכט מיט כבוד און געוווּסט וואָס און ווי אַזוי פאָדערן דאָס זייעריקע.

העברעישע שול — בית־ספר עברי

נאָר פון די „הויכע פענצטער" פון דער פוילישער ממשלה האָבן גענומען בלאָזן בייזע ווינטן פאַר יידן. אַנטיסעמיטיזם איז געוואָרן די אָפיציעלע פּאָליטיק פון די צענטראַלע און אָרטיקע מאַכט־אָרגאַנען, וועלכע האָבן דערמוטיקט און געהאָלפן אויפשטעלן פאַר־שידענע ווירטשאַפטלעכע פּאָזיציעס, כדי אונטערגראָבן דעם אַזוי אויך שוואַכן עקאָנאָ־מישן קיום פון די יידן. ווי נאָר ס'איז אַנטשטאַנען אַזאַ פוילישער קאָאָפּעראַטיוו, האָבן אויך די אוקראַינער אין כאָראָסטקאָוו גענומען נאָכטאָן דעם ביישפּיל. דערביי איז גרויס געוועזן די קאָנקורענץ צווישן די יידן גופא.

אין אַזאַ שטעטל ווי כאָראָסטקאָוו, איז דאָס גאַנצע יידישע לעבן רעגולירט געוואָרן דורך און אַרום דער קהילה: רעליגיעזע ענינים, חינוך, שולן, האַנדל, שטייערן. נאָר די אַנטיסעמיטישע דערשיינונגען אין פוילן, האָבן אָנגעהויבן אַריינדרינגען אויך קיין כאָ־

ראָסטקאָוו. דאָס לעבן איז געוואָרן שווערער און אומרואיקער. אַפּילו די פּראָטאָקאָלן פֿון די זיצונגען פֿון דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג האָט מען פֿאַרלאַנגט צו פֿירן אין דער פּוילישער שפּראַך. רעפֿערענטן פֿון סטאַראָסטע האָבן זיך אַריינגעמישט אין די אינערלעכע קהילה־אָנגעלעגנהייטן און דער בודזשעט האָט באַדאַרפֿט באַשטעטיקט ווערן דורך דער וואָיע־וואָדישער מאַכט. האָט מען אַ ריי אַקטיוויטעטן, באַזונדערס אויפֿן נאַציאָנאַלן פֿראָנט, באַדאַרפֿט פֿירן אין הינטערגרונט. די באַדערפֿענישן זענען דערוויילן געוואַקסן און די הכנסות זענען קלענער געוואָרן.

די פֿאַראָרעמונג פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג איז כסדר געשטיגן. דער תּבֿואה־האַנדל, מיט וועלכן עס האָבן זיך באַשעפֿטיקט אַ סך ייִדן, איז איצט אַריבער צו די קריסטלעכע קאָאָפּעראַטיוון. דער מאָנאָפּאָל אויפֿן האַנדל מיט זאַלץ, וועלכער איז אַמאָל איינגעשטאַנען אין ייִדישע הענט, איז אויך אַריבער צו די פּאָליאַקן.

בעת דאָס שעכט־הויז פֿאַר בהמות האָט געהערט צו דער שטאָט, איז דאָס שעכטן עופֿות געווען אין רשות פֿון דער קהילה. אין אַ לאַנגן הילצערנעם באַראַק, צעטיילט אין צווייען — פֿאַר דער שחיטה און פֿאַרן פֿליקן די פֿעדערן, וועלכע זענען פֿאַרקויפֿט געוואָרן צו סוחרים פֿאַר קישנס, איבערבעטן און קאָלדרעס. די שוחטים פֿלעגן נישט איין מאָל אויסציפּן די בעסטע פּאַך־פֿעדערן פֿון אונטער די פֿליגל, באַזונדערס ווען די קינדער האָבן געברענגט די עופֿות צום שעכטן. אַזאַ קינד פֿלעגט כאַפּן קלעפּ פֿון דער אויפֿגע־בראַכטער מאַמען, וועלכע האָט זיך נישט געפֿוילט און אַוועק צום שוחט מיט טענות.

צום סוף פֿון די צוואַנציקער יאָרן, האָט די קהילה איינגעקויפֿט 20 אַקער באָדן פֿאַר אַ נייעם בית־הקבֿרות. נאָר דער ענין איז נישט אָנגעקומען לייכט, ווייל מ׳האָט באַדאַרפֿט גובר זיין אויף אַ סך מכשולים מצד דער פּוילישער מאַכט. מקדש צו זיין דעם בית־עולם, איז פֿאַרבעטן געוואָרן דער הרב הגאון משולם ראטה פֿון בוקאָווינע, וועלכער איז געווען רבֿ ביי אונדז אין שטעטל 30 יאָר. די גאַנצע שטאָט ייִדן האָט זיך באַטייליקט אין דער צערעמאָניע און זיך באַשטייערט פֿאַר דער פֿאַרצוימונג אַרום דעם בית־הקבֿרות.

9,000 איינוווינער האָט געציילט כאַראָסטקאָוו, דערפֿון כמעט 1/3 ייִדן. לויט דעם איז אויך געווען צונויפֿגעשטעלט די מוניציפּאַלע זעלבסטפֿאַרוואַלטונג: 36 ראַטמענער, צו 12 פֿאָרשטייער פֿון די אוקראַינער, פּאָליאַקן און ייִדן, הגם די אוקראַינער זענען געווען אַ מערהייט. אַזוי איז עס געווען ביזן סוף פֿון ערשטן וועלט־קריג.

דער פֿאָרזיצער איז תּמיד געווען ווער פֿון דער אָרטיקער פּוילישער אַריסטאָקראַטיע, (אין אונדזער פֿאַל — דער אָרטיקער גראַף), וואָס פֿלעגט דעם רובֿ צייט פֿאַרברענגען אין ווין, אַלס שטאַלמייסטער אויפֿן הויף פֿון קיסר פֿראַנץ־יאָזעף. דאָס איז געווען אַ ליבעראַלער מענטש, באַציוגן זיך פֿאָטערלעך צו די שטאָטישע איינוווינער און זייערע אינטערעסן און בדרך כּלל געדעקט פֿון דער אייגענער קעשענע דעם דעפֿיציט פֿון דער שטאָטישער קאַסע. אין שטאָטראָט גופֿא האָט אין יענער תּקופֿה געהערשט

דער גייסט פון האַרמאָניע און צוזאַמענאַרבעט. אויך די וויכטיקסטע אַמטן זענען פאַר־טיילט געוואָרן פּראָפּאָרציאָנעל לויט דעם נאַציאָנאַלן צוזאַמענשטעל פון דער באַפעל־קערונג.

די הכנסות האָט דער שטאָטראַט געהאַט פון פאַרשידענע שטייערן, ווי אויך פון דער שחיטה פון בהמות און חזירים.

אונדזערע ראשי־הקהל

פון די בולטע יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער אין מאַגיסטראַט, ווי אין דער קהילה, געדענק איך איניקע געשטאַלטן, וועלכע דאַרפן פאַרצייכנט ווערן אין ספר:

נאָכן קריג זענען געווען אין כאָראָסטקאָוו 4 יידישע דאָקטוירים, איין אַפּטייקער און איין מלוכהשער יידישער וועטערינאַר־דאָקטאָר.

בראש פון דער ערשטער דערוויילטער קהילה־פאַרוואַלטונג איז געשטאַנענען משה ווייסעלבערג. אַ רייכער ייד געווען, נאָר אָרעם אין וויסן און בילדונג. געטאָן אַלץ אויף אייגענער האַנט, נישט פרעגנדיק קיינעם. די שטאָט האָט אים גערופן „משה דער רויטער". אַ דאַנק דעם דרוק פון תקיפים און זיינע מקורבים, איז מעגלעך געווען, אַז אַזאַ ייד זאָל שטיין בראש פון אַ שוין געקליבענער קהילה־פאַרוואַלטונג.

נאָך אים איז ראש־הקהל געווען אריה בראָנשטיין (אריה בערטשיס) — אַ פאַר־מעגלעכער ייד, אַ בר אורין, ירא שמים און הייסער טשאָרטקאָווער חסיד, אָבער צו שוואַך געווען צו פאַרנעמען אַזאַ וויכטיקן אַמט. בלויז איין קאַדענץ איז ער געווען פאָרזיצער פון דער קהילה.

דער דריטער ראש־הקהל — שמואל־הערש פאָגעל, פון פאַך אַ שמיד און פאַכטער. ער האָט גראָד מער מצליח געווען ווי זיינע פאָרגייער, געווען באַפריינדעט מיטן רב. ער האָט רעמאָנטירט די שול, אָבער אויפן כסא פון ראש־הקהל געזעסן אויך נישט מער ווי איין קאַדענץ. זיין נאָכפאָלגער, חיים־שמעון מילראַד, אַ פאַרמעגלעכער סוחר און אָרנטלעכער ייד, איז אָבער אין קהלישע געשעפטן געווען שוואַך. צוליבן אויסברוך פון דער מלחמה אין 1914 האָט ער נישט באַוויזן אַפילו איין קאַדענץ צו זיין ראש־הקהל. נאָכן פאַרנעמען דאָס שטעטל דורך די רוסן, האָבן זיי באַמינירט ממונים איבער דער קהילה. מיטן אויסברוך פון דער רעוואָלוציע, ווען די אוקראַאינער האָבן איבערגענומען די מאַכט אין שטעטל — זענען צום ערשטן מאָל, אויף אַ דעמאָקראַטישן אופן, דערוויילט געוואָרן אַ קהילה־פאַרוואַלטונג, בראש פון וועלכער ס'איז געשטאַנען יעקב־משה פריש — אַ ייד אַן עקשן, וועלכער איז אַריינגעפאַלן פון איין עקסטרעם אין צווייטן, פון די ערשטע ציוניסטן אין שטעטל, נאָך פון די יאָרן 1900—1914. אַ דאַנק אים האָט כאָראָסטקאָוו זוכה געווען צו אַ באַנק, אַ ביבליאָטעק. אָבער אין נאַציאָנאַל־ראַט האָט ער זיך געפירט מעשה דיקטאַטאָר. ערשט אין יאָר 1921 איז מיט דער הילף פון דער מאַכט געלונגען

ביי אים אַרויסנעמען דעם קהילה־סטעמפּל. די לאַגע אין דער קהילה איז געווען שלעכט, און מ׳האָט באַדאַרפט אָנהייבן פון דאָס ניי.

נאָך פרישן איז אויסגעקליבן געוואָרן אַלס פּאָרזיצער פּנחס האָכמאַן. אַ פּאַרמעג־לעכער ייד, אַרענדירט די מיל, נאָר מיט אַ שוואַכן כאַראַקטער און האַלב־מאָדערנע אַנשויאונגען. באַווירקט געוואָרן פון זיינע נאָענטע מיטאַרבעטער און העלפער, באַזונדערס פונעם לערער מנשה פּעלנער, וועלכער האָט געוואָלט פירן אַ נאָרמאַלע קהילה־טעטיקייט, אונטער דער אָנפירונג פון דער לאָקאַלער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. ער האָט געוואָלט לעבן בשלום מיט אַלעמען, אָבער נישט באַוויזן מער צו אַמטירן ווי איין קאַדענץ. נאָך אים איז געקומען אַ רייכער ייד, אַ באָדן־אַרענדאַר, אָנגעפירט מיט דער אָרטיקער באַנק. אַ גוטהאַרציקער מענטש, אַ נדבן, אַ ליבעראַלער טיפּ. געטרוימט וועגן ציון. בעת זיין קאַדענץ איז געקויפט געוואָרן אַ טייל פון ראָטהויז, מ׳האָט אויך איינגעשאַפן דעם באָדן פאַרן נייעם בית־הקברות. צוליב אינערלעכע רייסערייען און אינטריגעס, האָט ער נישט געוואָלט מער פּאָרלייגן זיין קאַנדידאַטור צום צווייטן מאָל אַלס פּאָרזיצער.

דער לעצטער ראש־הקהל איז געווען מאיר געלמאַן, וועלכער האָט צוליבן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג שוין נישט באַוויזן צו ענדיקן זיין קאַדענץ.

„תקיפים״, שו̃ל און קלויזן

מיר קערן זיך צוריק צו אַ פּיל פריערדיקער תקופה, ווען יידן אין כאָראָסטקאָוו האָבן געהאַט די אויסשליסלעכע רעכט צו האַנדלען מיט שאַרפע געטראַנקען, וואָס האָט אויך געגעבן דער קהילה אַ באַדייטנדיקע הכנסה. נאָר עטלעכע תקיפים אין שטעטל האָבן פאַרהאַנדלט מיטן אָרטיקן גראַף לעוויצקי וועגן איבערגעבן זיי די קאָנצעסיע אויף מסחר מיט בראָנפן און פאַרן באַקומענעם געלט טאַקע אויפגעבויט אַ שיינע, גרויסע שול — אָבער אויך נישט פאַרגעסן צו נעמען פאַר זיך לייטישע „טירחה־געלט״, פאַר וועלכן זיי האָבן זיך אויפגעשטעלט דריי 2־שטאָקיקע געמויערטע הייזער, די איינציקע אין שטעטל. אויך דער גראַף לעוויצקי האָט זוכה געווען, אַז זיין נאָמען און הערב זענען געווען אויסגעקריצט אויפן אַריינגאַנגס־טויער פון דער גרויסער שול. וואָס שייך די הייזער פון די תקיפים, זענען זיי תמיד געשטאַנען אומבאַוווינט און דאָס שטעטל האָט געוווּסט צו דערציילן וועגן שדים און רוחות וואָס געוועלטיקן דאָרט אין די נעכט... מען האָט דערין געזען אַ שטראָף פאַרן פינצטערן געשעפט צווישן עטלעכע „שיינע יידן״ און אַ קריסטלעכן פּריץ.

דער בנין פון דער שול איז געווען זייער אַ שיינער. אין דער הייך — די ווייבער־שול, עזרת־נשים. אונטן, רעכטס — דאָס גרויסע בית־המדרש, ווו עס האָבן געדאַוונט די אָנגעזעענע בעלי־בתים פון שטעטל און דער רב. דאָרט זענען אויך פאָרגעקומען עפנט־לעכע אסיפות. לינקס האָט זיך געפונען די שניידער־שול, ווו עס זענען אָפט פאָרגעקומען

מחלוקתן צוליב אַן „עלייה" צו דער תורה. דאָרט האָבן מתפּלל געווען די בעלי־מלאכות און די אָרעמקייט.

אויסער דעם איז אין כאַראָסטקאָוו געווען די גרויסע קלויז — אַ לאַנגער בנין, צעטיילט אין צווייען דורך אַ דיקער וואַנט, וועלכע האָט אָפּגעטיילט די עזרת נשים. דאָ האָבן געדאַוונט די סוחרים און קרעמער, דאָס אָרט האָט אויך געדינט אויף אָפּצוהאַלטן פאַרזאַמלונגען און אויסצוהערן דרשות פון דורכפאָרנדיקע מגידים. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די צאַרישע אַרמיי באַשטימט די קלויז פאַר אַ מיליטערישן שפּיטאָל. אין יאָר 1915־16 איז די קלויז חרוב געוואָרן און שפּעטער איבערגעבויט געוואָרן מיט מער פאַרנעם און פּראַכט, ווו עס זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן דער רוב ציוניסטישע פאַר־זאַמלונגען.

אינעם קליינעם בית־המדרש האָבן מתפּלל געווען די האַנטווערקער און דער א. ג. מיטלשטאַנד. אויף דעם אָרט זענען געזעסן עטלעכע בחורים און מיט התמדה געלערנט תורה. אייניקע פון זיי געדענק איך: יוסף גראַס, שלמה שניידער, משה־לייב קרענקל און אַנדערע.

אויסער דעם האָט אין כאַראָסטקאָוו זיך געפונען די הוסיאַטינער קלויז און די קלויז פון די טשאָרטקאָווער חסידים. פאַרשטייט זיך, אַז אָפיציעל האָבן די אַלע געבעט־הייזער באַלאַנגט צו דער קהילה, נאָר די זאָרג פון אויסהאַלטן יעדער שול און שטיבל, איז געלעגן אויף די באַזונדערע מתפּללים.

יידישער חינוך

אין שטאָט זענען געווען צוויי מלוכהשע שולן: איינע פאַר יינגלעך, איינע פאַר מיידלעך. די לעצטע איז געפירט געוואָרן דורך נאָנעס פון אַ מאָנאַסטיר. קיין יידישע לערערס זענען נישט געווען, אויסער דעם לערער פאַר רעליגיע אין דער יינגלעך־שול. דערנאָך, ביי די עסטרייכער, זענען אויף 12 לערערס געווען 3 יידן. ווען די פּאָליאַקן האָבן איבערגענומען די הערשאַפט, אין יאָר 1920, איז זייער ערשטע אויפגאַבע געווען: באַזייטיקן די יידישע לערערס, אויסער דעם פון רעליגיע, ווייל דאָס לערנען דעם קעגנשטאַנד, איז געווען אָבליגאַטאָריש. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די איינציקע העברעישע שול, וועלכע האָט עקזיסטירט פון יאָר 1912, געווען געשלאָסן ביזן יאָר 1920. אין אונדזער שטעטל האָבן געלערנט אַזעלכע לערער, וועלכע זענען שפּעטער באַרימט געוואָרן אויסער די גרענעצן פון כאַראָסטקאָוו: שאול שאַרפשטיין, סאַפּירשטיין, צבי אונגער.

אַ דאַנק דעם פאַראייניקטן כוח פון דער קהילה און פרייוויליקע פון די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, האָט די העברעישע שול זיך אַנטוויקלט און יעדער יאָר זענען צוגעקומען נייע קלאַסן.

אין יאָר 1907, צי 1908 בערך, האָט דער אָרטיקער רב געגרינדעט אַ תלמוד־תורה, ווו יידישע קינדער, אין עלטער פון 5 ביז 15 יאָר, האָבן געלערנט אין באַזונדערע קלאַסן דעם א״ב — ביז חומש, רש״י און גמרא, תוספות, ווי אויך חשבון, יידישע געשיכטע און אַנדערע קעגנשטאַנדן. נאָר דער עקספּערימענט איז נישט געלונגען און מ׳האָט זיך אומגעקערט צום פּרימיטיוון סיסטעם פון חדר. דאָ האָט מען שוין געלערנט אין גרויס ענגשאַפט, ביז 20—30 קינדער אין אַ צימער, 10 און 12 שעה אַ טאָג. אַ קינד וואָס האָט נאָך רעכט נישט געקענט דעם א״ב, האָט געמוזט לערנען חומש, ווייל דעצידירט האָט קודם־כל — דער עלטער פונעם קינד. דאָס פירן דאָס קינד אין חדר אַריין ביי 5 יאָר, איז באַגלייט געווען מיט אַ „משתה״ פאַר דער משפחה, פריינד און תלמידים.

דער סטעמפּל פון דער כאַראָסטקאָווער תלמוד־תורה.

החותמת של תלמוד־תורה בחורוסטקוב.

אינעם חדר ווו מ׳האָט געלערנט חומש, האָבן שוין געהערשט עטוואָס בעסערע באַדינגונגען ווי אין די דרדקי־חדרים. פאַרמעגלעכערע יידן האָבן זיך אויסגעקליבן בעסערע מלמדים און באַקוועמערע חדרים. אָבער נישט אַלע תלמידים האָבן דאַנערשטיק, ביים פאַרהערן, געקענט די פּרשה פון דער וואָך, צי בכלל געמאַכט וועלכן ס׳איז פאַר־שריט אין לערנען. דער העכערער רעליגיעזער חינוך איז געווען ביי אַ רבין פון גמרא, תוספות, משניות. דאַקעגן די פעיקע און רייכערע קינדער, וועלכע האָבן געענדיקט אַ 6־ צי 7־קלאַסיקער פּאָלקס־שול, זענען אַנגעקומען אין גימנאַזיע אין די אַרומיקע גרעסערע שטעטלעך און דאָ בדרך־כלל זיך אויסגעצייכנט אַלס גוטע שילער. די דאָזיקע יוגנט איז שפּעטער געווען איבערגעגעבן מיט לייב־און־לעבן דער ציוניסטישער אידעע און אויף דעם געביט אַ סך אויפגעטאָן אין שטעטל.

די ציוניסטישע באַוועגונג

נאָך פאַרן ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל און פאַר דער אַנטשטייאונג פון דער אַלטוועלטלעכער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין סוף פון פאַריקן יאָרהונדערט, האָבן אין כאַראָסטקאָוו זיך שוין געפונען הייסע אַנהענגער פון ציון־אידעאַל: די ברידער יעקב־משה, חיים און אהרן פריש, דער דייטש־לערער פאַר מיידלעך — געלמאַן, דער געלערנטער חיים־ישראל הארניש, אליעזר פאַסטערנאַק, דער רעליגיע־לערער אין די

פֿאָלקס־שולן — יעקב בערמאַן (אויפֿן אָרט פֿון מנשה פֿעלנער און פֿאַר אים — דער לערער אליעזר שעכטער און אַנדערע). זיי האָבן געגרינדעט די ציוניסטישע אָרגאַני־זאַציע „שפה ברורה", מיט אַ ביבליאָטעק און פֿאָלקס־קאַסע. בעת אין אַנדערע שטעטלעך האָבן אַזעלכע טוער געהאַט אויסצושטיין שיקאַנעס מצד דער מאַכט, פֿון פֿאַנאַטישע עלטערן, אַסימילירטע קרייזן און סתם כוליגאַנעס — איז די טעטיקייט אין כאָראָסטקאָוו אָנגעגאַנגען רויק און ביי גינסטיקע באַדינגונגען. עס איז געפֿירט געוואָרן אַ ברייט־פֿאַרצווייגטע אַרבעט, קורסן פֿאַר עברית, עס זענען פֿאַרשפּרייט געוואָרן שקלים און עס האָט זיך אָנגעהויבן דער קאַמף צו דעראָבערן די יידישע קהילה, לויט די אָנווייזונגען פֿון דער צענטראַלע אין ווין. ביי דער זייט פֿון די מאיר־בעל־הנס־פּושקעס, האָבן זיך באַוויזן די בלוי־ווייסע פּושקעס פֿון קרן קיימת לישראל, אין וועלכע יידן האבן גערן געוואָרפֿן מטבעות.

די אַסימילאַטאָרן און שטאַרק פֿרומע קרייזן איז נישט געווען צום האַרצן די אויס־געוואָקסענע השפּעה און אַקטיוויטעט פֿון די ציוניסטן און זיי האָבן אָנגעווענדעט פֿאַר־שידענע מיטלען, כדי באַשווערן און פֿאַרביטערן דאָס לעבן. באַזונדערס איז דאָס געקומען צום אויסדרוק, ווען אין יאָר 1907 האָבן די ציוניסטן געוואַגט אַרויסצושטעלן אַן אייגענע קאַנדידאַטן־ליסטע צום פּאַרלאַמענט פֿון דער עסטרייכיש־אונגאַרישער מאָנאַרכיע און גערופֿן צו שטימען פֿאַר אייגענע, נאַציאָנאַלע קאַנדידאַטן. ווייל ביז איצט האָבן יידישע ווײלער, אונטער דער השפּעה און דרוק פֿון די פֿאַרשידענע רבנישע הייף און פֿון די אָרטיקע אַסימילאַטאָרן, געשטימט פֿאַר פּאָליאַקן, אַלס זייערע פּאַרלאַמענטאַרישע פֿאַר־שטייער. אין כאָראָסטקאָוו האָט מען אַלס „שטראָף" פֿאַר ציוניסטישער טעטיקייט צוגענומען ביי יעקב־משה פֿריש די קאָנצעסיע צו קאָנטראָלירן און רעגולירן די זייגערס פֿון די באַן־סטאַציעס אין גאַנצן ראַיאָן. דעם אַקטיוון ציוניסט קלמן זעלצער, פֿון פֿאַך אַ שניידער, האָט מען באַשולדיקט אין כלומרשטער שיכרות (נאָך אַ „קידוש" ביי אים אין שטוב) און ביי דער געלעגנהייט אויך פֿאַרמאַכט די היימישע בעקעריי, וועלכע זיין פֿרוי האָט געפֿירט אומלעגאַל, כדי העלפֿן דעם מאַן אין פּרנסה. די מאַכט־אָרגאַנען האָבן זיך נישט אָפּגעהאַלטן פֿון דראָונגען כלפּי די סוחרים, האַנטווערקער און אַרבעטער. נאָר דער עולם האָט נישט נאָכגעגעבן.

ווען דער ציוניסטישער קאַנדידאַט איז געקומען אָפּהאַלטן אַ וואַל־מיטינג אין כאָראָסטקאָוו, האָבן כמעט אַלע יידן פֿון שטעטל זיך געלאָזט צום ווייטן זאַל. איך בין דעמאָלט אַלט געווען אַ יאָר זיבן און כ'געדענק ווי דער קאַנדידאַט, ד"ר בראַון, האָט זיין רעדע אָנגעהויבן מיט די צוויי ווערטער „עברי אנכי" — און גלייך געפּאַנגען אַלעמענס הערצער... דער וואַל־נצחון איז געווען אַ גרויסער. צום ערשטן מאָל האָבן די יידן פֿון גאַליציע און בוקאָווינע אַריינגעשיקט אין פּאַרלאַמענט 4 דעפּוטאַטן, רעפּרעזענטאַנטן פֿון נאַציאָנאַלן יידנטום. דער עולם האָט דערין געזען אַן „אתחלתא דגאולה"

אין קלוב פון „שפה ברורה" האָט יעדער געקענט לייענען די ציוניסטישע צייטונגען, ווי „דאָס טאָגבלאַט", די פּוילישע „כווילאַ" וועלכע איז דערשינען אין לעמבערג. די אָרגאַניזאַציע האָט אויך איינגעפירט אָוונט־קורסן צו לערנען העברעיש, געגרינדעט אַ ליי־קאַסע צו ערטיילן קרעדיט אויף באַקוועמע באַדינגונגען דעם קליינהענדלער און בעל־מלאכה — דעם רוב ייִדישע איינוווינער פון שטעטל.

ספּאָרט־קלוב „הכוח"

מועדון־ספורט „הכוח"

דער דראַמאַטישער קרייז, וועלכער האָט זיינע רעפּעטיציעס אַדורכגעפירט אין דער וווינונג פון שניידער ישראל־הערש לאַנג און זיין גוטהאַרציקער, קלוגער פרוי חיה־שרה, האָט מיט דערפאָלג געשטעלט עטלעכע געלונגענע פאָרשטעלונגען. דאָס זענען געווען די איינציקע טעאַטער־אונטערנעמונגען אין שטעטל, ווייל אַפילו די וואַנדערנדיקע ייִדישע טרופּעס האָבן אויסגעמיטן כאָראָסטקאָוו. הגם די פאָרשטעלונגען זענען נישט געווען אויסגערעכנט אויף רווחים, האָבן זיי דאָך געגעבן תמיד אַ געוויסע הכנסה, מיט וועלכער עס איז געשטאַרקט געוואָרן די גמילות־חסד קאַסע. די יוגנט, אַפילו די פון אַסימילירטע און א. ג. בעסערע היימען, האָט אָנגעהויבן זיך אינטערעסירן מיט דער ציוניסטישער באַוועגונג.

גרויס דערפאָלג האָט געהאַט דער ערשטער ספּאָרט־פעסט און סקויטישער אויפטריט פון דער ציוניסטישער יוגנט אין שטעטל, פאָרגעקומען אין יאָר 1910 אויפן גראָז־פּלאַנט

פאַרן וואָקזאַל. גרויס און קליין האָבן זיך באַטייליקט אין דער פּייערונג. דערמוטיקט פון דער געלונגענער אונטערנעמונג, וועלכער האָט אויך געהאַט אַ מאַטעריעלן דערפאָלג, האָבן די איניציאַטאָרן: די ברידער פּריש, געלמאַן, כץ און מנשה פעלנער, באַשלאָסן מיט 2 יאָר שפּעטער, אין 1912, אַדורכצופירן אַ צווייטן „פּעסט". דאָס מאָל איז די פּייערונג פאָרגעקומען שוין אין שטאָט, מיט אַ פאָרשטעלונג „דבורהלע די מיוחסטע", אין שטאָטישן זאַל, ווי אויך אַ טאַנץ־אָוונט מיט אַן אָרקעסטער.

לויטן פּלאַן, האָט אויך אין יאָר 1914 באַדאַרפט פאָרקומען אַ „פּעסט", נאָר דער אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג האָט צעשטערט אַ סך פּלענער. אין שטעטל הייבן אָן זיך באַווייזן יידן־פּליטים, וועלכע זענען צוליב די קריגס־אָפּעראַציעס אויסגעריסן געוואָרן פון זייערע היימען. די ציוניסטישע טוערס זענען איצט פאַרנומען מיט דערלאַנגען הילף די אומגליקלעכע, אויפנעמען זיי מיט אַ גלאָז טיי, אַ הייסע זופּ, מיט אַ מלבוש און אַ פּאָר שיך. און די וואָס האָבן זיך געלאָזט אין ווייטערן וועג, האָט מען באַזאָרגט מיט צידה לדרך.

מיטן פאַרנעמען די שטאָט דורך די רוסן, איז אָפּגעשטעלט געוואָרן יעטוועדע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט, ווייל די נייע הערשער האָבן זיך באַצויגן מיט אַ באַזונדערן פאַרדאַכט צו דער יידישער באַפעלקערונג. אויך די עקאָנאָמישע לאַגע האָט זיך אַ סך פאַרערגערט, די שפּייז־פאַרזאָרגונג איז געווען אַ שלעכטע.

אין יענער תקופה האָט אַ ספּעציעלער פרויען־קאָמיטעט אויפגעטאָן זייער פיל, כדי צו לינדערן די נויט פון דער געליטענער יידישער באַפעלקערונג. בראש פון דעם קאָמיטעט איז געשטאַנען די פרוי מרים־הירש (אַלע אירע קינדער געפינען זיך אין ישראל און פאַרנעמען דאָ וויכטיקע פּאָזיציעס). דער פרויען־קאָמיטעט האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צו העלפן פרויען, וועמענס מענער זענען מאָביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי, ווי אויך קראַנקע פרויען און אַדורכפירן די מצווה פון הכנסת־כלה; אַרויסגעבן אָנפּראָצענטיקע הלוואות יענע פרויען, אויף וועלכע ס'איז געפאַלן דער גאַנצער עול פּרנסה. דער קאָמיטעט האָט געהאַט זיינע הכנסות פון חודשלעכן אָפּצאָל פון מיטגלידער און פון רייכערע יידן; פון פאַרשידענע אונטערנעמונגען און פאָרשטעלונגען, וועלכע זענען צוגעגרייט געוואָרן דורך די פאַרבליבענע אין שטאָט יוגנט־לעכע, וועלכע זענען נישט מאָביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי. אויף די אונטערנעמונגען האָט מען צוגעגרייט אַ פאַנטן־לאָטעריע און אַ בופעט, וועלכע האָבן תמיד אַריינגעבראַכט באַדייטנדיקע הכנסות, ווייל די פאַנטן און מאכלים מיט דער משקה זענען געשאָנקען געוואָרן פרייוויליק.

נאָך פיר יאָר קריג, נצחונות און מפּלות, ליידן און פּיין — איז געבוירן געוואָרן אַ נייע וועלט, נייע רעזשימען און אַ נייע פּאָליטישע מאַפּע אין אייראָפּע. די באַלפור־דעקלאַראַציע און די מיט איר פאַרבונדענע האָפענונגען האָבן אַריינגעהויכט אַ נייעם

אָטעם פון אידעאַליזם און אַקטיוויטעט פאַרן יידיש־נאַציאָנאַלן רענעסאַנס, וואָס האָט געהאַט איר אויסווירקונג אויך אין כאַראָסטקאָוו.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין שטעטל איז זיך צעפאַלן אויף דעם רוב גרופּן און פּאַרטייען פון אַלע שאַטירונגען. עס ווערט געבוירן אַ סניף פון די א. ג. רעכטע פּועלי־ציון — „התאחדות" און „מזרחי", וועלכע האָט אַריינגענומען כמעט אַלע דער־וואַקסענע רעליגיעז־נאַציאָנאַלע יידן אין שטעטל, מיטן הרב משולם ראטה ז"ל בראש, מיטגליד פון צענטראַל־קאָמיטעט אין לעמבערג און דעפּוטאַט פון פאַראייניקטן ציוניס־טישן בלאָק צום פּוילישן סיים, נאָך די וואַלן אין יאָר 1922. ער האָט דערנאָך מוותר געווען פון דעם מאַנדאַט לטובת דעם אַלגעמיינעם ציוניסט פון לעמבערג, ד"ר אינזלער, אָבער פריער געווען זייער אַקטיוו אין דער וואַל־קאַמפּאַניע אין שטעט און שטעטלעך פון מזרח־גאַליציע.

די לינק־ציוניסטישע און אַנטי־ציוניסטישע גרופּן האָבן אין כאַראָסטקאָוו נישט געהאַט קיין השפּעה. נאָך די באַשלוסן פון דער קאָנפערענץ אין סאַן־רעמאָ (1922), געדענק איך, ווי פּרויען האָבן אַראָפּגענומען פון די פינגער זייערע קידושין־רייפלעך און אַנדערע צירונג, כדי זיי שפּענדן פאַר ארץ־ישראל. דאָס זעלבע — ביים דערעפענען דעם ירושלימער אוניווערסיטעט אויפן הר־הצופים. די התלהבות איז געווען גרויס.

אויך צו די סיים־וואַלן אין די יאָרן 1922 און 1928, האָבן כאַראָסטקאָווער ציוניסטן פון אַלע שאַטירונגען געגעבן זייער באַדייטנדיקן צושטייער און הילף. שוין דעמאָלט האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן אַנטיסעמיטישע טענדענצן און אַנטי־יידישע האַנדלונגען מצד דער רעגירונג און די לאָקאַלע מאַכט־אָרגאַנען. גראָד אין יענער תקופה איז די ציוניסטישע אַרבעט געפירט געוואָרן מיט אַ סך פאַרנעם און שוווּנג אויף כמעט אַלע געביטן, באַזונדערס אין דער קהילה. וועגן דער מאָס אַקטיוויטעט זאָגט עדות דער פאַקט, אַז דעם אַמט פון סעקרעטאַר פון לעמבערגער פּאַלעסטינער־אַמט האָט פאַרנומען און־דזערס אַ בן־עיר. דאָס זעלבע — דער גענעראַל־סעקרעטאַר פון „התאחדות" אין לעמבערג, וועלכער האָט דערנאָך עולה געווען קיין ארץ־ישראל און דער סעקרעטאַר פון די גאַליצישע דעפּוטאַטן אין סיים אין וואַרשע.

באַזונדערס טעטיק איז געווען די „התאחדות". פון אירע רייען זענען פיל יוגנטלעכע אַוועק אויף חלוצישע הכשרה, כדי דערנאָך עולה זיין קיין ארץ־ישראל אויף סערטי־פיקאַטן.

אין כאַראָסטקאָוו ווערט געגרינדעט אַ גרויסער סניף פון „התאחדות", בראש פון וועלכן ס'איז געשטאַנען פישל ווערבער ז"ל, שפּעטערדיקער סעקרעטאַר פון דער לאַנד־באַוועגונג אין לעמבערג. אויך פנחס לבון (דעמאָלט: לוביאַניקער) האָט אַ סך מאָל באַזוכט אונדזער שטאָט אין שליחות פון דער צענטראַלע.

פון די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס דאַרף אויך דערמאָנט ווערן דער „הנוער

הציוני". הערש־מענדל קליינער (איצט אין אַמעריקע) און דער שרייבער פון די שורות זענען אַ געוויסע צייט געשטאַנען בראש פון „התאחדות", וועלכע איז אין די דרייסיקער יאָרן געווען אַ מוסטערהאַפטע אָרגאַניזאַציע אין שטעטל. לײדער, ווינציק פון זיי האָבן זוכה געווען עולה צו זיין, וויל אויסער די שוועריקייטן פון עלייה, זענען אַ סך פון זיי געווען צוגעבונדן צו טאַטע־מאַמע און צו די היימען און זיי נישט געוואָלט איבערלאָזן.

עטלעכע יאָר פאַרן חורבן איז אויך אַנטשטאַנען אַ סניף פון בית"ר. די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע, ווי די אַנדערע אין כאָראָסטקאָוו, האָט אַ סך געטאָן, פּראַקטיש און אידעיש, צו פאַרפלאַנצן דעם ציוניסטישן געדאַנק אין די הערצער פון דער יידישער יוגנט.

סניף „התאחדות"

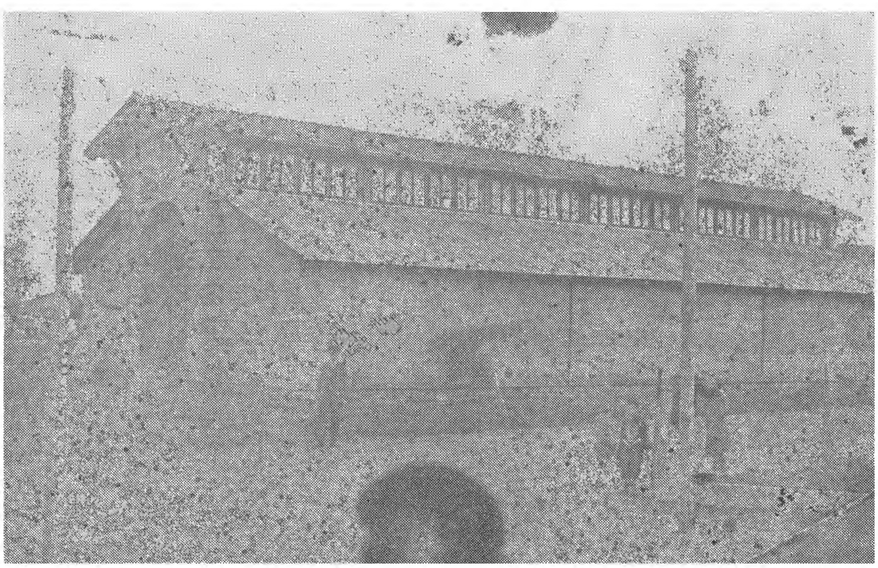
איך געדענק נישט דעם גענויעם טערמין ווען ס'איז געגרינדעט געוואָרן די „יד חרוצים", נאָר איך בין זיכער, אַז דאָס איז געווען איינע פון די ערשטע אָרגאַניזאַציעס פון דעם מין אין מזרח־גאַליציע. די אויפגאַבע פון „יד חרוצים" איז געווען: אָרגאַניזירן דעם יידישן האַנטווערקער און בעל־מלאכה און צו זיין ציוניסטיש אַקטיוו אין שטעטל.

יידישע פרנסות

דעם אויבנאָן האָט זיכער פאַרנומען דער וועכנטלעכער יאַריד, וועלכער האָט צונויפ־געבראַכט קיין כאָראָסטקאָוו הונדערטער און הונדערטער פּויערים, סוחרים, קליינהענדלער

און בעלי־מלאכות, כדי דאָ פאַרקויפן, קויפן און אַדורכפירן אַלערליי טראַנזאַקציעס, ביי דער אַקטיווער באַטייליקונג פון כמעט אַלע יידן פון שטעטל, ווען ס'איז אין רוב פאַלן געלונגען צו באַזאָרגן זיך מיט פרנסה אויף אַ וואָך צייט — ביזן נאָענטסטן יאַריד.

אונדזערע קאָוואַליעס (שמידער) זענען געווען באַרימט אין דער גאַנצער געגנט. דאָס דאָזיקע פאַך פלעגט איבערגיין בירושה פון דור צו דור. דאָס איז געווען אַ „גאָלדן פאַך" אין דער תקופה, ווען דאָס איינציקע קאָמוניקאַציע־מיטל איז געווען פערד־און־וואָגן. ווי שוין דערמאָנט, איז איינער פון די שמידער דערגאַנגען צו גרויס עשירות און אַ געוויסע צייט געווען אַפילו פאָרזיצער פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג. אויך די יידישע סטאָליערס זענען געווען אַ מין משפּחהדיקער צעך און באַזאָרגט מיט מעבל ביי אַ 20 דערפער אין דער סביבה. אין יאַריד־טאָג, יעדן מאָנטיק, האָבן זיי אויס־געשטעלט זייער מעבל לענגאויס די גאַסן, פּאַראַלעל צו דער רויטער בריק. באַזונדערס זענען געווען באַרימט זייערע שלאָפבענק (אָדער באַנקבעטל), אין וועלכן ביינאַכט האָבן דאָרט געקענט שלאָפן צוויי דערוואַקסענע, אָדער דריי קינדער און בייטאָג האָבן זיי געדינט אַלס בענק צום זיצן; פאַרשידענע טישן, בענק, שענק און די באַרימטע קופערטס — טיפּע, פירעקיקע קאַסטנס מיט פיר ברייטע פיס, וועלכע די אוקראַינער האָבן גערופן „סקריניאַ".

די שטאָטישע יאַטקעס — האטליזים העירוניים

די יידישע בלעכערס האָבן געהאַט הויך־סעזאָן אין די הייסע זומער־חדשים, ווען פויערישע כאַטעס זענען אַוועק מיטן רויך און די געליטענע פון דער שריפה האָבן באַשלאָסן, אַז אַ דאַך פון בלעך איז זיכערער קעגן אַ שריפה איידער שטרויענע דעכער.

צוויי סאָרטן שניידערס האָבן געליפערט מלבושים פאַרן שטעטל און סביבה: די וועלכע האָבן געאַרבעט לויט באַשטעלונגען און די „א. ג. טאַנדייטערס, וועלכע האָבן געניייט פאַר די מערק און יאַרידים. אויך די יידישע היטלמאַכערס און קירזשנעס האָבן בכבודיק געצויגן חיונה פון זייערע פאַכן. דראָזשקאַזשעס און בעלי־עגלות האָבן געפירט פאַסאַזשירן און סחורות צו דער באַן־סטאַציע, ווייט אַ צוויי קילאָמעטער פון צענטער שטאָט און אין דער אַרומיקער געגנט. געווען אויך טרעגערס, בעקערס, שוסטערס, וואַסער־טרעגערס — און די אַלע האָבן אין זייער גרעסטער מערהייט געהערט צו „יד חרוצים".
די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע האָט אויף זיך גענומען פרייוויליק די מצווה פון ביקור־חולים — הילף דעם קראַנקן חבר און זיין משפחה. אין טאָג פון משה רבינוס יאָרצייט, ז׳ אדר, האָבן זיי אַדורכגעפירט די יערלעכע סעודה און פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער ס׳זענען אויסגעקליבן געוואָרן דער ערשטער און צווייטער גבאי, אַ נאמן און משגיח. יעדער האָט געהאַט זיין אויפגאַבע. דער נאמן איז געווען דער פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר די פינאַנסן, דער משגיח האָט באַדאַרפט באַזאָרגן די באַזוכן און נעכטיקן ביים קראַנקן.

ווי געזאָגט, איז דער וועכנטלעכער יאַריד געווען דער יסוד פאַרן מסחר אין שטאָט. פלעגן יידן יעדן מאָנטיק זיך אויפהייבן אין דער פרי מיט אַ תפילה, אַז עס זאָל נישט רעגענען צי שנייען, ווייל דעמאָלט האָבן אַ סך פויערים זיך אָפּגעהאַלטן פון קומען קיין כאָראָסטקאָוו. מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז אין אַזאַ שטעטל ווי אונדזערס, איז כמעט יעדער צווייטער ייד געווען אַ סוחר, קליינהענדלער, אָדער סתם געהאַט צו טאָן מיט מסחר, אין וועלכער ס׳איז פאָרם. אַ ייד, וועלכער האָט זיך גענומען אַן הלוואה אין דער גמילות־חסד קאַסע אָדער ס׳איז ביי אים נאָך עפּעס פאַרבליבן פון נדן, האָט געקויפט אַ וואָג, עטלעכע געוויכטן, אַ פּאָר זעק — און געוואָרן אַ תבואה־סוחר. אין יאַריד־טאָג האָט מען קיין כאָראָסטקאָוו געבראַכט אַ 50—60 וואַגאָנען תבואה צו די גרויסע סוחרים, מיט זייערע שפּייכלערס. זיי האָבן געליפערט די תבואות קיין לעמבערג און אַפילו עקספּאָרטירט קיין דייטשלאַנד. דאַקעגן די קליינע סוחרים האָבן מיטן זעקל אויף דער פּלייצע זיך געיאָגט איבער די דערפער, אָדער אַרומגעפאָרן איבער די אַרומיקע יאַרידים.

די מעלה פון תבואה־האַנדל איז געווען די, וואָס ער איז געפירט געוואָרן פאַר מזומן. דאַקעגן אין די קראָמען פון שפּייז, טעקסטיל, אייזן, בוי־מאַטעריאַלן און אַנדערע, איז געווען פאַרוואָרצלט דער סיסטעם פון קרעדיט — און נישט איין יידישער סוחר, צי קרעמער האָט שפּעטער געהאַט גרויסע צרות פון אומערלעכע קונים. אַזעלכע געליטענע סוחרים האָט נאָך דער הורטאָווניק אָפּגעשטעלט דעם קרעדיט, וואָס האָט מערער פאַר־

1919 — יאהר XX — 1939

יודיש דראמ. ליט. ציירקעל אין כאראסטקוב.

צים 20 יעהריגען יובל פינם י. ד. ל. צ. אין איהר לייה־ביבליאטעעק
ווערט איינגעארדנעט שבת דעם 8 אפריל 1939 אין זאל פינם בית־עם

א פייערליכע יובל אקאדעמיע

:־: מיט פאלגענדען פראגראם : :־:

1. תחזקנה
2. ערעפנונג
3. בעגריסונגען פין ארג. אין אינסטיטוציעס
4. א ציקל פין ערינערונגען פין געוועזענע מיטגלידער
5. רעפעראט
6. א בעריכט איבער דער טעטיק. פינם י.ד.ל.צ.
7. פערספעקטיוען
8. רעציטאציעס אין דעקלאמאציעס
9. „ירמיהו" סטעפאן צווייג
10. שלוס.

נאכן פראגראם **טענץ,**

צי וועלכען מיר האבען דעם כבוד אייך איינצולאדען.

אנפאנג (20) 8 א זייגער אבענדס. אייגענע בופעט. מוזיק קלעסנער. ענטרעע 1 זל

Z OKAZJI DWUDZIESTOLECIA ISTNIENIA
ŻYDOWSKIEGO KÓŁKA DRAMATYCZNO-LITERACKIEGO
W CHOROSTKOWIE

1919 | **XX יעהריגער יובל** | 1939

פינם יודיש־דראמאטיש־ליטעראַרישען צירקעל אין כאראסטקוב.

1919 האט א גרופע פין דער ארטיגער אידישער בעפעלקערונג געגרינדעט אַ קלוב מיטן ציעל זיך צי האבען ווי צי אַמוזירען אין פרייע שטונדען, אין ביי דער געלעגענהייט אויך קולטורעלען ניצען צי ברענגען פאר דער יוגענד.
דער גרונדשטיין צים יוד. דראמ. ליט. צירקעל איז אזוי געלעגט געווארען.
אַ דראמאטישע סעקציע האט זיך דארט פארמירט אין האט מיט פיעל ערפאלג שיינע אין ווערטפולע לייסטונגען ערציעלט.
אַ ביבליאטעעק איז געשאפען געווארן.
אַ קולטורעלער צענטרום אין אַ ערציהערישער אינסטיטוט איז אויסגעוואקסען.
אין שטורמבעוועגטע צייטען איז דער יוד. דראמ. ליט. צירקעל אויפגעבויעט געווארען.
אין שטורמעריש איז געוועהן זיין ענדוויקלונגס־גאַנג, נישט איינמאהל איז זיין עגזיסטענץ בעדראָהט געוואָרען, פיעל מאהל זענען די ביכער אין קעלערס געליגען.
אללע אינדערניסע האט דער י. ד. ל. צ. בעזיעגט אין אללע שוויריקייטען בעזייטיגט.

1939 שטעהט דער י. ד. ל. צ. אלס יובילאר, אויסגעוואקסען איז די צאהל פין זיינע מיטגלידער אין סימפאטיקער, טעטיג איז די דראמאטיש־ליטעראַרישע סעקציע אין האט צי פערצייכנען פיעל לייסטונגען צי זיין עגזיסטענץ.
דאס וויכטיגסטע אין דעצידירענסטע פינם י. ד. ל. צ. איז די ביבליאטעק מיט זיינע 2500

הזמנה לחגיגת־היובל של ה„צירקעל" (1939)
איינלאַדונג צו דער יובל־פייערונג פון „צירקעל" (1939)

שאַרפט די לאַגע. צו דעם איז נאָך צוגעקומען די באמת ווילדע קאָנקורענץ צווישן די יידישע סוחרים גופא.

נאָר אַמיינסטן געליטן האָט דער יידישער האַנדל פון דער בפירושער אַנטיסעמיטי־שער פּאָליטיק פון דער רעגירונג און לאָקאַלער מאַכט. די געשאַפענע קאָאָפּעראַטיוון פון פּאָליאַקן און אוקראַינער, וועלכע האָבן באַקומען רעגירונגס־שטיצע און באַקוועמען קרעדיט, ווי אויך די פּיקעטן ביי יידישע געשעפטן און די לאָזונג „סוואָי דאָ סוועגאָ פּאָ סוואָיע" — האָבן געגצלעך רואינירט די שוואַכע סוחרים און צעטרייסלט דעם קיום פון די שטאַרקערע. אַפילו יידישע שענק און רעסטאָראַנען זענען געוואָרן בויקאָטירט און מען האָט נאָך באַדאַרפט האָבן אַ קאָנצעסיע זיי צו פירן. קיין סך דערלויבענישן צו יידן זיי זאָלן פירן אַ רעסטאָראַן — זענען נישט געגעבן געוואָרן.

אין די זומער־חדשים מאַי—יולי, ווען די קי קעלבן זיך, האָט מען אין שטעטל גע־בראַכט צו יעדער יאַריד ביי אַ 2 טויזנט קעלבלעך (ביקלעך), וועלכע זענען פאַרקויפט געוואָרן אַזש קיין ווין (דערפאַר האָט מען זיי גערופן „ווינער קעלבלעך"). דאָס שעכטהויז האָט געהאַט אַ סך אַרבעט, פּונקט ווי די פאַרשידענע מעקלערס, אויפקויפערס, טרייבע־רערס, הויטשינדערס און אַנדערע. אַזוי אַרום איז דער מסחר מיט בהמות געווען אַ וויכ־טיקער עקאָנאָמישער גורם פאַר דער יידישער באַפעלקערונג.

דראַמאַטיש־ליטעראַרישער קרייז

אין שטעטל איז געווען טעטיק אַ דראַמאַטיש־ליטעראַרישער קרייז, וועלכער איז געגרינדעט געוואָרן נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. צום קרייז האָבן געהערט אַ 15 בחורים און 15 מיידלעך — און ר'האָט נישט געוואָלט מערער אַריינגעמען אַלס מיטגלידער. אַ טייל האָט מורא געהאַט, אַז דער קרייז וועט זיך פאַרנעמען מיט פּאָליטיק, בעת דער אַנדערער טייל איז דווקא געווען פאַר אויסברייטערונג. דאָך איז מיט דער צייט געלונגען צו פאַרגרעסערן דעם קרייז און אַ ריי משכילים זענען אָנגענומען געוואָרן אַלס חברים. דער קרייז איז שפּעטער געווען אַ באַשטאַנדטייל פון דעם סניף „התאחדות" אין שטעטל און זיין השפּעה אויפן קולטורעלן, ליטעראַרישן און דראַמאַטישן געביט, איז געווען קענטיק אומעטום. אין דער ביבליאָטעק האָבן זיך געפונען דער עיקר יידישע ביכער, און אַ ביסל העברעישע, אַנטקעגן דער ביבליאָטעק וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין דער ערשטער תקופה פונעם קרייז, וווּ ס'האָבן זיך דער עיקר געפונען פּוילישע ביכער. די ביבליאָטעק איז געווען איינע פון די גרעסטע אין ראַיאָן און אויך קריסטן פלעגן דאָ נעמען ביכער צום לייענען. דער קרייז האָט אַ סך ענערגיע און געלט געווידמעט דער ביבליאָטעק און איינגעקויפט אַזעלכע ביכער, וועלכע זענען נישט געווען בנמצא אַפילו אין ביבליאָטעקן פון אַ גרויסער שטאָט.

די פאַרשטעלונגען פון דראַמאַטישן קרייז זענען תמיד געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ,

איך געדענק אַ פאַל, ווען אַ וואַנדער־טרופּע איז געקומען אין שטעטל און געגרייט זיך צו געבן אַ 10 טעאַטער־פאָרשטעלונגען. די אָנפירונג פון קרייז האָט זיי געוואָרנט, אַז זייער רעפּערטואַר איז נישט קיין ערנסטער און אַנטשפּרעכט נישט דעם געשמאַק פון היגן עולם. די אַרטיסטן האָבן נישט געפאָלגט און געשטעלט אַ מאַכערייקע, אויף וועלכער דער קרייז האָט דערקלערט אַ חרם. בלויז געציילטע יידן זענען געקומען צו דער פאָר־שטעלונג — און די וואַנדער־טרופּע האָט מיט חרפּה באַצייטנס פאַרלאָזט דאָס שטעטל.

כאַראָסטקאָווער יידן אויף אַ פאָרשטעלונג פון „צירקעל" יהודי חורוסטקוב בהצגה של ה„צירקעל"

דער קרייז האָט עקזיסטירט פון יאָר 1919 ביז אין די שפּעטע דרייסיקער יאָרן. צענדליקער פאָרשטעלונגען האָט ער געגעבן אין כאַראָסטקאָוו און אין די אַרומיקע שטעטלעך. אַ באַזונדערן דערפאָלג האָט געהאַט לעאָן קאָברינס „דער דאָרפסיונג". אויסער־לעך האָט געהייסן, אַז דער קרייז איז אומפּאַרטייאיש, אָבער אינערלעך, אין זיין גאַנצער טעטיקייט, ווי די אָנשויאונגען פון די מיטגלידער, זענען געווען דורכאויס ציוניסטישע. אַ טייל פון די הכנסות פונעם קרייז איז געגאַנגען פאַר דער אָרטיקער העברעישער שול.

דער מאַנגל אין אַן אַנטשפּרעכנדיקן, רעפּרעזענטאַטיוון זאַל פאַר עפנטלעכע פאָר־שטעלונגען, פאָרלעזונגען, פאַרזאַמלונגען — האָט זיך נעגאַטיוו אָפּגערופן אויף דער טעטיקייט פון די פאַרשידענע יידישע פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס. די פּאָליאַקן, וועלכע האָבן געהאַט זייער „פאָלקס־הויז", האָבן נישט גערן פאַרדינגען זייערע זאַלן פאַר יידישע אונטערנעמונגען. אונדזערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס האָבן מיט אַלע כוחות און מיטלען געשטרעבט זיך איינצושאַפן אַ פּאַסיקן אָרט פאַר גרויסע אונטערנעמונגען.

אין דער זעלבער צייט ווען די שטאַט־פּאַרוואַלטונג איז געווען גרייט צו פֿאַרקויפֿן אַ טייל פֿון דער גרויסער ראַטהויז־געביידע, איז אַקטועל געוואָרן אין כּאַראָסטקאָוו די פֿראַגע פֿון אַ נייעם רב. כּדי אויסצומיידן די שטענדיקע רייסערייען, בזיונות אין שטעטל גופֿא, און די קאָנקורענץ צווישן די באַזונדערע קאַנדידאַטן פֿאַרן כּאַראָסטקאָווער כּסא הרבנות, איז אויף דער איניציאַטיוו פֿון עטלעכע פּאַראַנטוואָרטלעכע טוערס, דערגרייכט געוואָרן אַן אַלגעמיינער הסכם, אַז הרב ראַפּאַפּאָרט זאָל איבערנעמען דעם כּסא הרבנות אין שטעטל און די סומע וועלכע ער וועט דערפֿאַר אַריינטראָגן, זאָל אויסגענוצט ווערן אויף צו קויפֿן דעם פֿליגל פֿון דער ראַטהויז־געביידע. אַ דאַנק דעם הסכם, איז מעגלעך געווען דאָס שטילע באַזעצן דעם רבנות־אַמט, ווי אויך דאָס איינשאַפֿן זיך אַ רעפּרעזענ־טאַטיוון, מאָדערנעם זאַל פֿאַר יידישע אונטערנעמונגען.

פֿרויען־אָרגאַניזאַציע

די פֿרויען־אָרגאַניזאַציע אין כּאַראָסטקאָוו האָט מיט דער צייט אַרומגענומען כּמעט אַלע דערוואַקסענע פֿרויען אין שטעטל און מיט זייער סאָציאַלער טעטיקייט און ממשותדיקער הילף דערפֿילט אַ וויכטיקע פֿונקציע צווישן דער יידישער באַפֿעלקערונג. די יערלעכע סובווענץ פֿון דער קהילה און באַשטייערונגען פֿון פֿאַרמעגלעכע יידן, זענען נישט געווען מסוגל צו דעקן אַלע אויסגאַבן און אויפֿגאַבן פֿון דער געזעלשאַפֿט. האָט מען צוגעטראַכט פֿאַרשידענע קוואַלן פֿון הכנסה: אַ בלימל־טאָג, מיטגלידס־אָפּצאָל, פֿאַרווײַלונגען און טראַדיציאָנעלע בעלער איין מאָל, צי צוויי מאָל אין יאָר, זאַמלונגען אויף חתונות, בריתן און אַנדערע שמחות. די בוכפֿירונג איז געווען אַ מוסטערהאַפֿטע, אונטער אַ געזעלשאַפֿט־לעכער קאָנטראָל. איך דערמאָן זיך, אַז די אָפּאָזיציע אין דער קהילה האָט אַמאָל גע־טענהט, אַז די טעטיקייט פֿון דער פֿרויען־אָרגאַניזאַציע איז עפֿעקטיווער און נוצלעכער ווי די קהילה־טעטיקייט גופֿא.

ביים גרינדן די אָרגאַניזאַציע, האָט זיך אויסגעצייכנט די פֿרוי מרים הירש, פֿאָר־זיצערין, וועלכע איז געשטאָרבן נאָך אַ שווערער קראַנקייט. נאָך איר איז געקומען טובה טענענבאַום, די פֿרוי פֿון ר׳ יאַנקעלע טענענבאַום, סעקרעטאַר פֿון דער קהילה. די דאָ־זיקע אינטעליגענטע פֿרוי האָט אַ סך יאָרן געוווינט אין ווין און געווען באַקאַנט מיט דער טעטיקייט פֿון ווױלטעטיקע אינסטיטוציעס. לײַדער, נישט לאַנג איז זי געשטאַנען בראש פֿון דער אָרגאַניזאַציע, צוליב דער קראַנקייט און פֿריצײַטיקן טויט.

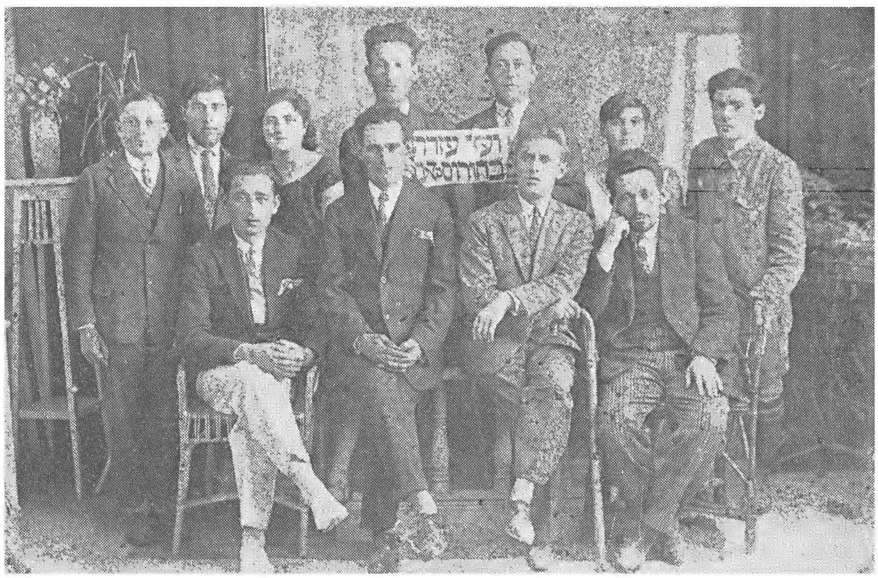
דערנאָך איז אויסגעקליבן געוואָרן אַלס פֿאָרזיצערין זיסל ראַטענבערג, אַ קלוגע, גוטהאַרציקע פֿרוי, אַן אלמנה, וועלכע האָט מיט אַ סך טאַקט און פֿעיקייט אָנגעפֿירט מיט דער געזעלשאַפֿט, געוווּסט ווען און ווי אַזוי דערלאַנגען די נייטיקע הילף. מיט אַ גוט וואָרט און יידישן וויץ האָט זי באַרואיקט געמיטער און אַרויסגערופֿן אַ שמייכל.

צום פֿאַרענדיקן מיין איבערבליק איבערן יידיש־געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אין כּאַ־

ראַסטקאָוו ביזן חורבן, וויל איך דערציילן וועגן דער פאַרצווייגטער טעטיקייט פון דער גמילות־חסד קאַסע.

די גמילות־חסד קאַסע

די כאַראַסטקאָווער גמילות־חסד קאַסע, געגרינדעט נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט זיך נישט נאָר פאַרנומען מיט געבן הלוואות, נאָר אויך מיט ענינים פון ביקור חולים און.... חברה קדישא.

קאָמיטעט פון „עזרה"

די יערלעכע אסיפה פון דער קאַסע האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ פייערלעכער סעודה, אין וועלכער עס האָט זיך באַטייליקט אַ האַלב שטעטל דערוואַקסענע איינוווינער. נאָך דער סעודה האָט מען אויסגעהערט אַ באַריכט און געקליבן אַ נייע פאַרוואַלטונג. געוווּסט האָט מען, אַז די הלוואות ווערן געגעבן נאָר די באמת נויטבאַדערפטיקע און קראַנקע, וועלכע זענען נאָכן געזונט ווערן, געוואָרן טרייע אָפּגעבער פון די קהלשע געלטער. אָן געשריבענע סטאַטוטן, האָט זיך אַלץ געפירט סאָליד און ערלעך — און ווער ווייסט ווי לאַנג די קאַסע וואָלט זיך געפירט אויף אַזאַ פּאַטריאַרכאַלן אופן, ווען נישט דער אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג אין יאָר 1914, וואָס האָט אָפּגעשטעלט די טעטיקייט נישט נאָר פון דער גמילות־חסד קאַסע, נאָר פון אַלע אַנדערע יידישע אינסטיטוציעס

און אָרגאַניזאַציעס. אַפילו די ביקור־חולים־אַרבעט איז איבערגעריסן געוואָרן, ווייל די פראָנט־ליניע אין די יאָרן 17—1915 איז געווען נאָענט פון שטעטל און יעדער האָט געזאָרגט פאַר זיין היים און משפּחה.

אין אומאָפּהענגיקן פּוילן האָט מען אין אָנהייב געהאַט פאַרגעסן אַז אַמאָל האָט עק־זיסטירט אין שטעטל אַ הילפס־קאַסע. ערשט די אויסגעוואַקסענע נויט און באַדערפענישן פאַר אַן הלוואה, האָט דערמאָנט אין דער גמילות־חסד קאַסע. מען האָט שוין נישט גע־פרעגט וואָס איז געוואָרן מיט די געלטער, ווייל זיי זענען במילא אַנטווערטעט געוואָרן און אויך די וואַלוטע האָט זיך געטוישט, פּונקט ווי די ממשלה. פון אונדזערע ברידער אין אַמעריקע האָט אָנגעהויבן אָנקומען הילף און דורך דעם „דזשאָינט" זענען אין כמעט אַלע שטעט און שטעטלעך אויפגעשטעלט געוואָרן אָנפּראָצענטיקע לייַ־קאַסעס, צי קאָאָפּעראַטיווע בענק. דער פּרינציפּ פון „דזשוינט" איז געווען, אַז צו יעדער געשאַפענער סומע אויפן אָרט צו גרינדן אַזאַ קאַסע, האָט דער „דזשאָינט" צוגעלייגט נאָך אַמאָל אַזוי פיל. עס זענען צוגעגרייט געוואָרן גענויע פאַרשריפטן און תקנות ווי אַזוי פירן די קאַסעס. די הלוואות זענען געגעבן געוואָרן אָן פּראָצענט און אָפּגעצאָלט האָט מען זיי דורך וועכנט־לעכע, צי צוויי־וועכנטלעכע ראַטעס.

די הילף האָט נישט געטראָגן קיין פילאַנטראָפּישן כאַראַקטער, צי מעשה צדקה, נאָר געווען אויסגעשטעלט אויף בלויז קאָנסטרוקטיווע צוועקן פאַר אַ בעל־מלאכה, סוחר, קליינהענדלער. אַ רעוויזיאָנס־קאָמיסיע האָט אַכטונג געגעבן, אַז אַלץ זאָל זיך פירן אין אָרדענונג און אַז די קאַסע זאָל מיט דערפאָלג דערפילן איר אייגנטלעכע אויפגאַבן. אין דער פאַרוואַלטונג פון דער גמ"ח־קאַסע איז אויך געזעסן דער פאָרזיצער פון דער קהילה, די אָנגעזעענסטע טוער פון די פּאַרטייען. די קאַסע האָט זיך אַזוי שיין אַנטוויקלט, אַז אין אַ געוויסער תקופה, האָט איר אומזאָץ־קאַפּיטאַל באַטראָפן 10 טויזנט זלאָטעס. דאָס האָט דערמעגלעכט צו געבן הלוואות אויף גרעסערע סומען, ווי ס'איז געווען איינגעפירט. אין טייל פאַלן, האָט מען ערטיילט אַ הלוואה אויף 250 זלאָטעס. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען די פּוילישע רעגירונג האָט דערקלערט אַ מאָראַטאָריום אויף די חובות פון די פּויערים, וואָס איז דורך זיי אויסגענוצט געוואָרן קודם כל נישט צו צאָלן די חובות צו יידן.

בערך 80 פּראָצענט יידישע משפּחות אין כאָראָסטקאָוו האָבן באַדאַרפט אָנקומען צו דער גמילות־חסד קאַסע. די נויט צוליבן אַנטיסעמיטישן באָיקאָט און אַלגעמיינער פאַר־אָרעמונג האָט גורם געווען דערצו, אַז אַפילו די אַמאָל פאַרמעגלעכע יידן האָבן זיך גע־נייטיקט אין דרינגענדיקער הילף. די וואָס האָבן אַמאָל געהאָלפן דער קאַסע מיט באַדיי־טנדיקע סומען, זענען איצט אַליין געוואָרן אויסגעשטעלט אויף איר שטיצע.

*

נישטאָ מער די יידישע כאַראָסטקאָוו. מיט אירע אינסטיטוציעס, פּאַרטייען, אָרגאַניזאַציעס, רעליגיעזן און געזעלשאַפטלעכן לעבן. דער היטלעריסטישער רוצח האָט אַלץ אָפּגעווישט, פאַרניכטעט, חרוב געמאַכט. געבליבן איז בלויז דער אָנדענק נאָך די קרבנות און דער ווילן צו שילדערן דאָס לעבן און אומקום פון אַ רייכער, שעפערישער יידישער קהילה, וואָס איז מער נישטאָ....

דאָס רעליגיעזע לעבן

(זכרונות און רעפלעקסן)

שלום קלינגער / פּאַריז

פאָרוואָרט

בעת מיין לעצטן באַזוך אין ישראל האָב איך געהאַט צווישן אַנדערן די געלעגנהייט זיך צו טרעפן מיט אַ טייל פון מיינע לאַנדסלייט, וואָס זענען אויך געווען מיינע יוגנט־חברים. עס איז זיך לייכט פאָרצושטעלן די טיפע עמאָציע פון באַגעגענען זיך נאָך אַן איבעררייס פון אַזוי פיל יאָרן, וואָס זענען געווען רייך אין טראַגישע געשעענישן, וועלכע האָבן אונדז אָוועקגעפירט אויף פאַרשידענע שליאַכן און וועגן פון אונדזער לעבן — מיט מענטשן כמעט פון זעלבן עלטער און מיט אַ בשותפותדיקער קינדהייט־געשיכטע. זיי האָבן אויף מיר געווירקט, אַז אויך איך, אַלס אָפּשטאַמיקער פון דעם זעלבן שטעטל כאַראָסטקאָוו, זאָל פאַרצייכענען מיינע דערינערונגען פון „אַמאָל", וואָס געהערט צו אַן עבר, וואָס האָט נישט מער קיין הווה און קיין עתיד.

די ליטעראַטור פון אונדזער לעצטן חורבן איז נאָך ווייט נישט פאַרענדיקט און דער פּרינציפּ פון „כל המרבה לספר הרי זה משובח" — איז אַ בפירושע מצווה, בפרט, אַז די פּערספּעקטיוו פון די שרעקלעכע חורבן־יאָרן, ווערט וואָס אַ מאָל דערווייטערט פון אונדז און מען איז אימשטאַנד צו פאַרטראַכטן זיך און פאַרפיקסירן אין אַ געוויסער מאָס די זכרונות און געשטאַלטן, וואָס שווימען ווידער אויף פאַר אונדזערע אויגן און מאָנען מען זאָל אין זיי נישט פאַרגעסן.

איך וויל האָפן, אַז עס וועט מיר געלונגען אָנצוצייכענען אַ בילד פון אונדזערע צעשטערטע בתי־הכנסת און די אַלע כלי־קודש, וואָס האָבן זייער גאַנץ לעבן געווידמעט דער גייסטיקער און מאָראַלישער געשטאַלטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין כאַראָסטקאָוו.

כאַראָסטקאָוו, מיין געבורט־שטעטל, ווו איך האָב איינגעזאַפּט אין זיך די ליבשאַפט צום יידישן פאָלק און די צוגעבונדנקייט צו זיין טראַדיציע; ווו איך האָב געשטעלט די ערשטע שריט אַלס חדר־ייִנגל און פאַרקניפּט אייביקע פריינדשאַפט מיט מיינע חברים; ווו מ׳האָט אין מיר אַנטוויקלט דרך־ארץ און כבוד־געפילן פאַר די גייסטיקע פערזענלעכ־קייטן און איבערגעלאָזט אומפאַרגעסלעכע שפּורן אין מיין נשמה.

אונדזער שטעטל האָט געציילט אַן ערך 2500 יידישע משפּחות: פון קליינהענדלערס, בעלי־מלאכהס, סוחרים און אַ קליינע צאָל פּראָפעסיאָנעלע אינטעליגענטן און באַאַמטע. עס האָבן נישט געפעלט קיין אָרעמעלייט־אביונים, תורה־לערנערס, בטלנים און סתם לײדיקגייערס — קרבנות פון דער יידישער עקאָנאָמישער סטרוקטור אין פאַרמלחמהדיקן פוילן.

אַ יידיש לעבן האָט געבליט אין כאַראָסטקאָוו. עס זענען דאָרט טעטיק געווען כל־ערליי אינסטיטוציעס און אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן באַאיינפלוסט און רעגולירט דאָס סאָ־ציאַלע, קולטורעלע, רעליגיעזע און געזעלשאַפטלעכע לעבן.

אונדזער שטעטל, וואָס איז געאָגראַפיש געלעגן נישט ווייט פון דער רוסישער גרענעץ, האָט דורכגעמאַכט „קאַלטס און וואַרעמס", געליטן פון יעדן באַוואָפנטן קאָנפליקט, וואָס האָט קודם־כל געשעדיקט דער יידישער באַפעלקערונג. די ערשטע וועלט־מלחמה, די אוק־ראַינישע „בליץ־מלחמה", דער פוילישער מאַרש אויף קיעוו און דער צוריקטריט פון דאָרט; די צווייטע וועלט־מלחמה, מיטן סאָוויעטישן פאַרכאַפּן גאַליציע און נאָך דעם — די היטלעריסטישע אָקופּאַציע מיט די אַלע גהינום־גזירות, האָבן אונטערגעגראָבן שטופנווייז די קיום־יסודות פון אונדזער יידיש שטעטל, ביז עס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַש און שטויב. עס איז, ליידער, נישט געבליבן קיין שום ממשותדיקער זכר פון דער אַזוי רומפולער יידישער קהילה, מיט אַלע אירע מוסטערהאַפטע איינריכטונגען.

לויט די לעצטע גרוסן פון אַ טאַרנאָפּאָלער ייִנגערמאַן, וואָס איז דאָרט געווען (און מיר נאָך דעם דערציילט אין ישראל), איז אויף דער גאַס, ווו מיין משפּחה האָט געוווינט (לעבן דער גרויסער שול), אַלץ צעהאַקט געוואָרן. ס׳איז גאָרנישט צו דערקענען, אויב עמעצער האָט דאָרט אַמאָל געוווינט און געלעבט. פון דעם גרויסן פּרעכטיקן בית־הכנסת, האָבן די סאָוויעטן געמאַכט אַ תבואה־שפּייכלער. אַרום און אַרום איז פּוסט און וויסט, נישט געבליבן קיין שום סימן פון אַמאָליקן יידישן ברויזנדיקן לעבן אין דער דאָזיקער געגנט פון דער שטאָט, וואָס איז אין גאַנצן אָפּגעווישט געוואָרן פון דער אויבערפלאַך דורכן שרעקלעכן שטורעם־ווינט, וואָס האָט געבושעוועט אין די יאָרן 1941—1945 און מיטן וואָרצל אויסגעריסן אויך דאָס יידישע שטעטל כאַראָסטקאָוו. כדי צוגיסן אַ ביסל אייל צו דער אָנדענק־מנורה, וואָס אונדזערע לאַנדסלייט שטעלן אַוועק אין ישראל צום זכר פון אונדזער אומגעקומענעם שטעטל, האָב איך גענומען אויף מיר די אויפגאַבע און

וועל זיך באַמיען בייצושטייערן מיט מיינע באַשיידענע פען־מיטלען צו דער דאָזיקער מצבת־זכרון פאַר דער פאַרשניטענער יידישער כאָראָסטקאָוו.

שולן און קלויזן

דער בוי פון דער גרויסער שול, וואָס איז אַ פונדאַציע נאָך פון גראַף לעוויצקי מיט די שעמינסקיס, איז פאַרבינדן מיט אַ לעגענדע, וועלכע עס האָבן דערציילט די אַלטע לייט פון כאָראָסטקאָוו. ווי זיי האָבן איבערגעגעבן, האָט מען אָנגעהויבן אויפשטעלן אָט דעם בית־הכנסת אין צענטער פון שטאָט, לעבן, להבדיל, דעם גויאישן קלויסטער, אָבער די גלחים האָבן נישט געוואָלט דערלאָזן, אַז אַ יידישע שול זאָל זיך געפונען נאָענט פון אַ קריסטלעכן געבעט־הויז — מען האָט געמוזט זי איבערטראָגן אויף אַן אַנדערן אָרט, ווו זי איז געשטאַנען, ביז די טמאדיקע הענט פון די נאַצישע צוררים האָבן זי משפיל געווען עד שאול־תחתיה. אָט די שול איז געווען העכער, אַפילו אויסערלעך, פון יעדן אַנדערן הויז אין כאָראָסטקאָוו, וואָס האָט ביז לעצטנס נישט געהאַט קיין געביידע, וואָס זאָל איבערשטייגן איין שטאָק, בעת דער בית־הכנסת האָט מיט זיין הויכקייט און פּרעכטיקער אַרכיטעקטאָניק דאָמינירט איבער אַלע הייזער. בכלל האָט דער בית־הכנסת זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אינערלעכן און אויסערלעכן אויסזען און געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון יעדער פאַרבייגייער, אָדער באַזוכער. כמעט יעדער ניי־געקומענער אין אונדזער שטעטל, איז דאָס ערשטע געגאַנגען באַוווּנדערן די פּרעכטיקע שול מיט אירע הערלעכע מאָלערייען, מיט וועלכע עס האָבן באַצירט דעם מקדש יידישע קינסטלערס, וואָס האָבן די דאָזיקע אַרבעט אויסגעפירט מיט יראת הכבוד און זי באַטראַכט פאַר אַ זכות.

אין דער געביידע פון דער גרויסער שול האָט זיך אויך געפונען אַ בית־מדרש, ווו עס האָבן געדאַווּנט פרומע בעלי־בתים מיט זייער אייגנאַרטיקן נוסח התפילה און... מתנגדישער אויפפירונג. די מער פשוטע „עמך"־יידן האָבן געהאַט זייער בית־תפילה, וואָס האָט זיך גערופן „שניידער־שולכל", ווו מען האָט מער געדאַווּנט ווי געלערנט, אָבער דריי מאָל אין טאָג, בציבור.

פרייטיק פאַרנאַכט האָט דער שטאָט־שמש, שלום, געהאַט אַ באַזונדערע דערהייבונג, זיך אַוועקצושטעלן אויפן הויכן פלאַץ פון דער שול און צו רופן מיטן ספּעציפישן ניגון „אין שול אַריין!" זיין קול איז געהערט געוואָרן „ממרומים" אין גאַנצן יידישע קוואַרטאַל, אַלס אָנזאָג, אַז דער הייליקער שבת דערנעענטערט זיך און אַז ס'איז צייט ליכט צו צינדן. באַלד האָבן זיך גענומען באַווייזן הינטער די ווייסע פאָרהענגלעך פון די יידישע ציכטיקע שטובן, די ווייסע פלעמלעך פון די שבת־ליכט, אָנגעצונדענע דורך אונדזערע גאָטפאָרכטיקע מאַמעס, מיט די באַדעקטע קעפּ און אויגן, פאַרשטעלטע מיט די איידל־ווייסע הענט, די כשרע לעפצן זייערע האָבן געשעפּטשעט די ברכה פון „להדליק נר

של שבת". אַזוי האָט מען זיך אויסגעטאָן אין גאַנצן פון דער וואָכעדיקייט און געגאַנגען מקבל זיין די שב"־מלכתא. מיט אַ געפיל פון רוחניותדיקייט און נשמה־יתרהדיקייט האָט מען איבערגעטרעטן די שוועל פון העל־באַלויכטענעם בית־הכנסת, ווו עס האָבן זיך שוין געפונען די גבאים אין זייערע שבתדיקע מלבושים, וועמענס פנימער האָבן געשטראַלט מיט שמחה און עונג.

אַ שיעור אין בית־המדרש　　　　שיעור בבית־המדרש

עס שטייען נאָך איצט פאַר מיינע אויגן די גבאים פון דער שול: מלך נושיס ז"ל — דער הדרת־פנימדיקער ייד, ווי ער פלעגט מיט שטאָלץ גיין אין בית־הכנסת, גלייך ווי ער וואָלט געגאַנגען אין בית־המקדש אַריין צו דער עבודה; דער צווייטער גבאי — ליפע בערנשטיין (שטריקדרייער), אַן איש תם וישר, וואָס האָט געלעבט מיגיע כפו. ס'איז גע־קומען פרייטיק נאָך האַלבן טאָג, האָט ער באַצייטנס אָפּגעשטעלט זיין טאָג־טעגלעכע אַרבעט און זיך אויסגעפּוצט אין מלבושי־כבוד, אָנגעטאָן זיך „מעלאָן"־הוט אויפן קאָפּ, אַראָפּ וואַרפנדיק פון זיך דעם גאַנצן וואָכעדיקן עול פרנסה און איז מיט זיכערע טריט געגאַנגען אין זיין בעל־מלאכה־שולעכל, ווו עס האָבן זיך פאַרזאַמלט זיינע שער־און־אייזן יידן.

די גרויסע, פּרעכטיקע געביידע פון דער שול איז געווען אַרומגעצוימט מיט אַן אייזערנעם פּאַרקאַן און אויפן הויף פלעגן אונטערן פרייען הימל פּאַרקומען אַלע חופות. די קלעזמאָרים פלעגן מיט זייערע ספּעציפיש־יידישע ניגונים באַגלייטן די חתן־כלה ביז צו דער חופה, קינדער האָבן מיט זייערע זיסע שטימעלעך צוגעזונגען צום טאַקט און דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך געפונען אונטערן איינדרוק פון דער געשעעניש — גרויס און קליין האָט זיך משמח געווען.

ווען עמעצער איז געשטאָרבן, פלעגט מען אים אויך צוברענגען צו דער שול, אָפּשטעלן דעם ארון הינטער דעם בית־הכנסת, כדי דאָרט מספּיד זיין דעם נפטר. פון דאַנען האָט מען אים געפירט צום בית־החיים.

ליידער, איז אויך פונעם אַלטן און נייעם בית־עלמין גאָרנישט פאַרבליבן, ווייל די דאָרטיקע איינוואוינער, די אוקראַינישע שונאי־ישראל ימ״ש, האָבן אַרויסגעריסן די מצבות און פון זיי געמאַכט טראָטואַרן, וואָס אויף זייערע הייליקע אותיות האָבן דערנאָך געטרעטן די טמאדיקע פיס פון די רוצחים־שותפים. די קברים אַליין זענען אויך געשענדעט געוואָרן און די מתים האָבן קיין רו נישט געהאַט.

מיר וועלן פּרווון אויסרעכענען פון זכרון קלויזן, וואָס האָבן זיך געפונען אין אונדזער שטעטל און וואָס רופן אַרויס אַזעלכע טיף־רירנדיקע רעמיניסצענצן:

די גרויסע קלויז, וואָס איז געשטאַנען ווי אַ פעסטונג קעגנאיבער דער גרויסער שול, האָט נישט בחינם געטראָגן דעם נאָמען „די גרויסע״, ווייל זי איז באמת געווען זייער גרויס און האָט אַריין געגומען הונדערטער מתפללים. דאָרט פלעגן פון צייט צו צייט קומען דרשנים אָדער סתם רעדנערס, וואָס זייער ציל איז געווען צו מאַכן פּראָפּאַגאַנדע פאַר פאַרשידענע יידישע כלל־ענינים, בעיקר בעת סיים־וואַלן, פאַר אַ ציוניסטישן קאָנגרעס, אד״גל.

לעבן דער גרויסער קלויז איז געשטאַנען אַ מיטעלע געביידע, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ געוויינלעכע וואוינונג. ביים אַריינגאַנג האָט זיך געפונען אַ געוועלבל מיט שפּייזפּראָדוקטן, וואָס האָט געהערט צו פרוי חנה וויסמאַן. מען האָט זי גערופן „חנה פון דער טשאָרטקאָווער קלויז״. כמעט אַלע מתפללים פון דאָזיקן מנין זענען געווען טשאָרטקאָווער חסידים, האָבן אָפּגעהיט נוסח התפילה און געווען בלב ונפש צוגעבונדן צו זייער רבי. עס שווימען אויף פאַר מיינע אויגן די געשטאַלטן פון די גבאים, וואָס יעדער פון זיי איז געווען אַ טיפּ פאַר זיך: חיים־הערש בראָנשטיין מיט זיין ברודער דוד: אהרן וואָסער מיט זיין זון „דודע״, וועלכער איז געווען אַ ״ווילדלערנער״ און באַקומען סמיכה אויף רבנות; בצלאל ווידערמאַן; גרשון עפּשטיין; אברהם זיידען מיט זיינע זין און אחרון אחרון — חיים שמעון מילראַד. קיינער פון די דערמאָנטע גבאים איז נישט געבליבן ביים לעבן און זענען אומגעקומען על קידוש השם.

די הושיאַטינער קלויז האָט זיך שוין געפונען אויף אַן אַנדערער גאַס, וואָס איז

געלעגן נידעריקער ווי די גרויסע שול מיט די אַרומיקע קלויזן, זי איז באַשטאַנען פון מער פאַנאַטישע חסידים, וואָס האָבן געקעמפט פאַר אַ „קוצו של יוד" פון זייערע איבערצייי־גונגען. האָבנדיק סעפּאַראַטיסטישע טענדענצן, האָבן זיי אַראָפּ געבראַכט פאַר זיך אַ באַזונדערן מורה־הוראה מיטן נאָמען שעכטער, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט זייערע כשרות־ענינים און בכלל געווען זייער מנהיג רוחני. פאַרשטייט זיך, אַז דער דאָזיקער דיין האָט נישט געלעבט אין קיין גרויס עשירות. זיין געהאַלט איז געווען זייער בצמצום. אָבער ער האָט זיך מסתפק געווען במיעוט, ווי עס פּאַסט פאַר אַ גרויסן תלמיד־חכם און ירא־שמים.

מיין משפחה האָט געוווינט נישט ווייט פון הוסיאַטינער קלויז, מיר האָבן דאָרט געדאַוונט, הגם מיין פאָטער, ר׳ הערש קלינגער ז״ל, איז געווען אַ קאָפּיטשינצער חסיד. די דאָזיקע קלויז איז געווען אַ בשותפותדיקע פאַר די הוסיאַטינער און קאָפּיטשינצער חסידים, כאָטש זיי זענען געווען פאַרשידנאַרטיק אין זייער התנהגות און כאַראַקטער. בעת די ערשטע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער מידה פון קנאות און עקסטרעמיזם, זענען די אַנדערע געווען מער אייראָפּעיש, געהאַט פאַרשטענדעניש אויך פאַר קעגנערישע מיינונגען אין כלל־ענינים און אין חסידישע מינהגים.

ביי דער געלעגנהייט איז אפשר כדאי צו דערמאָנען אויך די בעלי־תפילה און מתפללים פון דער דערמאָנטער קלויז, וואָס אַלע צוזאַמען האָבן מיר געבילדעט אַן ענגן קרייז מענטשן מיט בשותפותדיקע אינטערעסן, און טיילמאָל אויך — זאָרגן. עס איז געווען מער ווי אַ שכנותדיק זיצן ביים דאַווענען, ווייל עס האָבן אונדז געבונדן פריינד־שאַפט־פעדים און לאַנגע יאָרן פון צוזאַמענאַרבעט אויף דער זעלביקער ערד און כמעט אין די זעלבע באַדינגונגען, ווי יידן צווישן גויים, וואָס באַמיען זיך אָפּצוהיטן זייער אייגנאַרטיקייט אַלס אַן עם לבדד ישכון. איך דערמאָן זיך אין אַזעלכע טייערע יידן, ווי מעכל — שמואל דוד, מיט דער שיינער ווייסער באָרד. ער פלעגט לייענען און דאַווענען פאַרן עמוד מיט אַ זעלטענער געניטקייט און קענטעניש. אַ באַזונדער פאַרגעניגן האָבן מיר געהאַט, ווען ער פלעגט לייענען פורים די מגילה און די קינדער האָבן געקלאַפּט מיט די גרעגערס, בעת ער האָט דערמאָנט המנען — און מען האָט זיי בשום אופן נישט גע־קענט לאַנג־לאַנג איינשטילן. טיילמאָל האָבן זיי געקלאַפּט מיט די גרעגערס, ביז אויך מרדכי האָט אַריינגעכאַפּט אַ גרעגעריי, אַז ס׳איז ממש מקוים געוואָרן עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי; הענזיל וועקסלער און זיין זון פישל — אויסגעצייכנטע בעלי־תפילה; מיין גאָטזעליקער פאָטער צבי בר יוסף־חיים פלעגט אויך האָבן אַ „חזקה" צו דאַווענען פאַרן עמוד אין יום הקדוש.

אַז ס׳איז געקומען שמחת־תורה, זענען די קאָפּיטשינצער חסידים פאַרבעטן געוואָרן צו אונדז אין שטוב, ווו מען פלעגט אויך עולה לתורה זיין, און מיין פאָטער ז״ל איז מכובד געווען מיט „חתן בראשית". מיט זיין שיינער קלינגענדיקער שטימע האָט ער מיט אַ באַ־

זונדערער אינטאָנאַציע געזאָגט די ברכות און נאָכן דאַווענען איז ביי אונדז געפּראַוועט געוואָרן פאַרן גאַנצן עולם אַ סעודה כיד־המלך.

אינטערעסאַנט צו דערמאָנען אויך דאָס שניידערישע בית־המדרש (פאַר וואָס מען האָט עס אַזוי גערופן — ווייס איך נישט ביזן היינטיקן טאָג. ווייל דאָרט האָבן געדאַוונט אויך סתם בעלי־בתים און סוחרים), וואָס אַ טייל פון די מתפללים זענען מיר פאַרבליבן אין זכרון. אַט זענען זיי: פּיוויש פּינק, לייבוש וויינריב, מנשה פעלנער — רעליגיע־לערער אין דער אַלגעמיינער, עלעמענטאַרער (פאָווּשעכנער) שול, און דער שמש פונעם בית־המדרש און גלייכצייטיק „שליחא דבי דינא" ביי אונדזער שטאָט־רב, דער באַוווּס־טער גאון ר' משולם ראָטה זצ"ל. אָט דער ייד, וועלכן מען האָט גערופן „חיים שמש", איז געווען זייער באַליבט און זיך אויסגעצייכנט מיט זיין איבערגעגעבנקייט פאַר די קהילה־ענינים.

ווי אויבן געזאָגט, איז דאָס בית־המדרש געשטאַנען אויף אַ באַרג. פלעגן טאַקע אין ל"ג־בעומר זיך פאַרזאַמלען דאָרט די מוטערס מיט די קינדער, מיטברענגען מיט זיך בייגל מיט אייער — און עס האָט געהייסן, אַז מען גייט פון דאָרט אויפן באַרג סיני... פון וואַנען דער דאָזיקער מינהג האָט זיך גענומען, איז מיר נישט באַקאַנט, ער זאָגט אָבער עדות וועגן גרויסע מסורות, וואָס זענען איבערגעגאַנגען פון דור צו דור — און זענען פאַר־שוווּנדן געוואָרן צוזאַמען מיטן אונטערגאַנג פון דער יידישער כאָראָסטקאָוו.

יידיש־קריסטלעכע באַציונגען

אַזוי גוט ווי אין אַנדערע שטעטלעך, זענען די יידן ביי אונדז געווען טאָפּאָגראַפיש אָפּגעזונדערט פון די גויים, אָבער זען וואָס ביי זיי טוט זיך — האָט מען געקענט. די יידן האָבן געוווינט פון איין זייט פונעם טייכל טאַינאַ, וואָס איז געפלאָסן רואיק אין אונדזער שטעטל, בעת אויף דער צווייטער זייט האָבן געוווינט די קריסטן. עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי אַ גרענעץ־פּאַס וואָלט אָפּגעטיילט איין טייל באַפעלקערונג פון דעם אַנדערן. די יידן פלעגן אַריבער קומען צו די גויים אַ גאַנצע וואָך, כדי ביי זיי איינצוהאַנדלען פאַרשידענע פּראָדוקטן. דערפאַר פלעגן די אוקראַאינער אויף דער אַנדערער זייט פון דער טאַינאַ זיך איינקויפן ביי די יידן הלבשה, וועש און אַנדערע סחורות. אַז ס'איז געקומען שבת, האָבן די יידן פאַרברענגט אין די שולן, בתי־מדרשים, ווי אויך אין די אייגענע היימען, אין גייסטיקע ענינים, אָדער ביי די שיין־געדעקטע טישן, פון וואַנען עס האָבן זיך געטראָגן די קלאַנגען פון זמירות מיט אַ הייליקער געהויבנקייט. ווי אַנדערש איז עס געווען ביי די שכנים פון יענער זייט טייך? אין אַ זונטיק אָדער אַן אַנדערן חגא־טאָג, זענען זיי געקומען אין אונדזער שטאָט־טייל, אַריין צו „חיימקען" אין שענק, האָבן זיך אָנגעשיכורט און נאָך דעם זיך גוט צעשלאָגן, לאָזנדיק אין גאַנג די „ידים — ידי

עשו״. עס האָבן אויך נישט געפעלט קיין פעסטע יידישע בחורים, וועלכע האָבן נישט איין מאָל אויסגענוצט זייער פיזישן כוח, נישט חלילה קיינעם אָנצופאַלן, נאָר כדי צו באַרואיקן די צעהיצטע געמיטער פון די שיכורע גויים, ווייל די פוילישע פּאָליציי האָט מיט זיי זיך נישט געקענט קיין עצה געבן, אָדער נישט געוואָלט אינטערווענירן צווישן די הייסע שלעגערס, איבערלאָזנדיק זיי אויף זייער אייגענעם גורל. דערוויייל האָט זיך געגאָסן דאָס בלוט פון די אויסגעפּוצטע געסט, וועלכע זענען געקומען זיך פאַרווײלן לכבוד זייער יומא דפגרא...

דאָס שטעטל האָט געהאַט צוויי שוחטים: ר׳ מאיר בלויטאַל און ר׳ מרדכי־וואָלף מאַקאָווער. ר׳ מאיר איז געווען שטאָט־חזן און געדאַוונט אין דער גרויסער שול. געהאַט אַ פּרעכטיקע שטימע און אַ הדרת־פּנים. הויך געוואַקסן, און אַ שיינע, שוואַרצע באָרד האָט באַצירט זיין תמיד שמייכלדיק געזיכט. ער איז אויך געווען דער שטאָט־מוהל, אַ גרויסער מומחה אין זיין פאַך און געבענטשט מיט אַ פלינקער האַנט, וואָס האָט אַריינגע־ברענגט בבריתו של אברהם אבינו די יידישע קינדער פון כאַראָסטקאָוו.

ר׳ מרדכי־וואָלף האָט געדאַוונט, דוכט זיך, אין דער טשאָרטקאָווער קלויז און ער פלעגט זיך שפּעט שטעלן דאַוונען און מאריך בתפילה זיין. אַמאָל איז געקומען צו אים דער גויישער שליח פון יידישן גוטבאַזיצער אשר ברוך קלאַר צו שעכטן עופות פאַר זיין ווירטשאַפט, וואָס איז געלעגן נישט ווייט פון שטעטל. דער שליח האָט געדאַרפט וואַרטן ביז ר׳ מרדכי־וואָלף וועט פאַרטיק ווערן מיטן דאַוונען, אָבער דער שוחט האָט נישט געקענט רעדן דאָס גויישע לשון און אַרויסגעשטאַמלט צוויי ווערטער „פּעי הערבאַטע״. ער האָט דערמיט געוואָלט זאָגן, אַז ער דאַרף נאָר אויסטרינקען זיין טעפּל טיי און דערנאָך וועט ער שעכטן די עופות. אָבער דער פורמאַן האָט פאַרשטאַנען, אַז ער איז אים מכבד מיט טיי און האָט טאַקע גענומען טרינקען די „הערבאַטע״. דער שוחט, דערזעענדיק, אַז דער גוי נעמט אים צו זיין אָרעם טעפּל טיי, האָט גענומען רופן זיין פּרוי שרייענדיק: „צפורה, צפורה, דער גוי טרינקט״. פון דעמאָלט אָן איז אין שטעטל אַרומגעגאַנגען אַ ווערטל „צפורה, צפורה, פּעי הערבאַטע״, וואָס האָט באַדאַרפט באַדייטן אַ קאָמיש מיס־פאַרשטענדעניש...

אַ סגולה צו פּרנסה

כדאי אויך צו דערמאָנען ביי דער געלעגנהייט אַ פאַל, וואָס האָט פּאַסירט מיט אַ בעל־הבית פון אונדזער שטעטל, וואָס האָט געגלויבט, אַז ווען ער קומט אין קלויז דאַווענען מאָנטיק און דאָנערשטיק און באַקומט אַן „עלייה״, איז דאָס אַ סגולה צו פּרנסה. ער דאַרף דעריבער זיך באַמיען מיט אַלע מיטלען עולה לתורה צו זיין, ווען ער איז אין קלויז. אַמאָל איז ער געווען ביים דאַוונען אין דער טשאָרטקאָווער קלויז און דער שטאָט־

רב ראַפּאַפּאָרט איז אויך דאָרט געווען. ווען די ספר תורה איז שוין געלעגן אויפן „שולחן", האָט דער גבאי געפרעגט, צי עס איז דאָ אַ כהן. דער דאָזיקער פּאַרשוין האָט זיך גלייך געמעלדעט אַלס קאַנדידאַט צו דער עלייה. דער רב ראַפּאַפּאָרט איז אָבער אַליין געווען אַ כהן און ער האָט געצווייפלט צי דער בעל־הבית איז טאַקע אויך אַ כהן. נאָכן עולה לתורה זיין רופט צו דער רב דעם ייד און פרעגט אים:

— הערש־מענדל, פון ווען אָן זענט איר געוואָרן אַ כהן?

— רבי, — זאָגט ער — זייט מיר מוחל, דאָס איז פאַר מיר אַ סגולה צו פּרנסה...

פאַרשטייט זיך, אַז דער רב האָט דערויף ווי געהעריק רעאַגירט און אַרויסגעגעבן אַ פּסק־דין, אַז אַ יאָר צייט טאָר הערש־מענדל נישט באַקומען קיין עלייה. און וואָס שייך אַ סגולה אויף פּרנסה, האָט אַ ייד דערצו אויך אַנדערע וועגן...

מלמדים אין שטעטל

אַז אַ קינד האָט נאָר אָנגעהויבן צו קענען אַרויסרעדן אַ וואָרט, האָט מען עס שוין געפירט צו אַ דרדקי־מלמד. ווען עס איז גרעסער געוואָרן, האָט מען עס שוין איבערגע־געבן צו גמרא־מלמדים. איך און מיין עלטערער ברודער זאב, זענען פון די קינדער־יאָרן אָן געגאַנגען צו דעם זעלבן מלמד און צוזאַמען געלערנט. דאָס גאַנצע שטעטל האָט דערי־בער געמיינט, אַז מיר זענען אַ צווילינג, אָבער אין דער אמתן איז עס אַזוי נישט געווען, ווייל אַן אונטערשיד אין די יאָרן צווישן אונדז ביידע איז יאָ געווען.

עטלעכע מלמדים, וואָס וועגן זיי האָט דער מלאך פון שכחה נישט געהאַט קיין שליטה, וועל איך דערמאָנען:

בנימין מלמד מיט זיין טאָכטער חנה, וועלכע האָט געפירט זיין ווירטשאַפט און נישט איינמאָל זיך געמישט אויך אין „מלומדות". ביים דאָזיקן מלמד פלעגן די הינער אַרומשפּאַצירן אויפן טיש, ווייל זיי האָבן זיך געפילט גאַנץ היימיש צווישן די דערוואַק־סענע און קינדער. עס איז געווען אַן „אַטראַקציע" ביי די תלמידים, ווען אַ הון האָט זיך אָפּגעריסן פון דעם שטריקל, וואָס איז געווען צוגעבונדן צו אַ בענקל און איז אַרויס געלאָפן אויף דער גאַס. די קינדער האָבן זיך גענומען מיט געשרייען נאָכיאָגן דעם „דע־זערטיר", ביז זיי האָבן אים געכאַפּט און טריומפירנדיק צוריק געבראַכט דעם „מחוצף" אין חדר אַריין. דערווייל האָט מען אַ ביסל געגאַסן פון בטול תורה...

ווען מ׳איז עלטער געוואָרן און געהאַט אַ „פּעולה" אין לערנען, איז מען שוין געגאַנ־גען צו די גמרא־מלמדים, ווי צום סעכעסאָוועער „רבי" בעריש, לייבעלע „רוס", דוגע פרידמאַן, אלתר ווערבער א.אַ. דער שווערסטער טאָג פאַר די תלמידים איז געווען דאָנערשטיק, ווען מען האָט זיי פאַרהערט פון די למודים, וואָס מען האָט געלערנט אַ גאַנצע וואָך. דאָס איז גאָרנישט געווען קיין לייכטער נסיון, ווייל די פאַרהערערס זענען

געווען יידן — יודעי־ספר און האָבן געשטעלט קאָמפּליצירטע שאלות, וואָס מען האָט נישט געקענט אָפּפטרן מיט אויבערפלעכלעכע, אָדער גאָרנישט זאָגנדיקע תשובות.

אסתר־תענית, אָדער ערב תשעה־באב, פלעגט דער מלמד מיט אונדז לערנען אגדתות מענינא דיומא און פאַר די יום־טובים — אַנטשפּרעכנדיקע סוגיות אין דער גמרא און דינים אין שולחן־ערוך.

רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס

ווי אין אַנדערע יידישע ישובים אין פאַרמלחמהדיקן פוילן, האָבן אויך ביי אונדז עקזיסטירט פאַרשידענע פאַרטייען און פאַריינען פון געזעלשאַפטלעכן און אַפילו פון סאָציאַליסטישן כאַראַקטער. אָבער ריידנדיק וועגן רעליגיעזן לעבן אין אונדזער שטעטל, וואָס איז די אייגנטלעכע טעמע פון מיין אַרטיקל, דאַרף איך דערמאָנען קודם כל די רעליגיעז־ציוניסטישע באַוועגונג „מזרחי״ מיט אירע אָפּצווייגונגען „השומר הדתי״ און „בני עקיבא״. אונדזער גרויסער רב דער מרא דאתרא ר׳ משולם ראָטה ז״ל (וואָס וועגן אים שרייבן מיר אין וויטערדיקן קאַפּיטל), איז אַלע זיינע יאָרן געווען אַ חבר פון „מזרחי״־מרכז. חיים וואהל ז״ל איז געווען דער רוח התחיה פון השומר הדתי און בני עקיבא (שפּעטער דירעקטאָר פון דער „יבנה״־ שול אין בראָד און נאָך דעם אין פשע־מישל, ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה). שלמה הירש און נפתלי גליק האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער איבערגעגעבענער און געבענטשטער טעטיקייט פאַר דער רעליגיעז־נאַציאָנאַלער מזרחי־באַוועגונג.

אין די שפּעטערע יאָרן איז ביי אונדז אַנטשטאַנען אַן „אגודת ישראל״, וואָס איר גרינדער און מזכיר איז געווען שמעון שעכטער, דער זון פון מורא־הוראה

מיט דער חברה „משניות״ האָט אָנגעפירט ר׳ חוטי פיינשטיין; ר׳ לייזער נאַגלער האָט אויך געהערט צו די מפיצי תורה אין דער הוסיאַטינער קלויז אין כאָראָסטקאָוו.

אונדזערע מורי־דרך

אונדזער מרא דאתרא און מורה־דרך איז געווען דער גרויסער גאון הדור, הרב ר׳ משולם ראָטה, וועלכער איז געזעסן דרייסיק יאָר אויפן כסא הרבנות אין כאָראָסטקאָוו. נאָך דעם איז ער אויפגענומען געוואָרן אַלס מנהיג העדה אין שאָץ (רומעניע) און פון דאָרט איז ער געוויילט געוואָרן אויפן דאָזיקן אַמט — קיין טשערנאָוויץ (בוקאָווינע). דעם אַמט פון מרא דאתרא אין לעמבערג האָט ער שוין נישט באַוויזן איבערצונעמען, צוליבן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, אָבער בדרך נס איז ער ניצול געוואָרן פון די נאַצישע רוצחים און האָט זיך געראַטעוועט אין ישראל, ווו ער איז נפטר געוואָרן זקן ושבע ימים.

שטר מכירת חמץ שנחתם בבית הרב • דער שטר פון חמץ־פאַרקויף, אונטערגעשריבן אין רבס הויז

אין די יאָרן, וואָס ער האָט געוווינט אין ארץ־ישראל, האָט ער זיך געווידמעט אירע אינערלעכע און אויסערלעכע פּראָבלעמען. מיט וואַכזאַמקייט האָט ער נאָכגעפאָלט אירע ראַנגלענישן און געשטראַלט פון פרייד אין טאָג, ווען ס'איז פּראָקלאַמירט געוואָרן דער אויפקום פון דער מדינה. ווען ס'איז געקומען דער „יום העצמאות", האָט ער געפּסקנט הלכה למעשה, אַז 5 טאָג אין אייר, וואָס איז באַשטימט געוואָרן אַלס פייערלעכער טאָג פאַרן יידישן פאָלק, דאַרף מען פאַרוואַנדלען אין אַ יום־טוב און זאָגן הלל. לויט זיין מיינונג, האָבן גוט געטאָן די מנהיגים, וואָס האָבן פעסטגעשטעלט, אַז דער עיקר נס איז וואָס מיר זענען אַרויס מעבדות לחירות דורכן פּראָקלאַמירן די זעלבשטענדיקייט פון מדינת ישראל; און דער דאָזיקער נס האָט צוגעצויגן דעם צווייטן נס פון ראַטעווען סיי מדינת ישראל פון דער אַראַבישער געפאַר דורך דער באַפרייאונגס־מלחמה, און סיי די יידן פון גלות און זייערע ווינערטער. און דורך דעם איז געקומען דער דריטער נס פון קיבוץ גלויות. עס איז דעריבער אַ מצווה צו מאַכן אַ זכר לנס און באַשטימען דעם „יום העצמאות" פאַר אַ יום־טוב און שמחה און צו זאָגן גאַנץ הלל.

אַ קורצע צייט פאַר זיין פּטירה, האָט ער געשיקט אַ בריוו צו דער וועלט־קאָנפערענץ פון דער רעליגיעז־נאַציאָנאַלער באַוועגונג, אין וועלכן ער שרייבט צוו. אַנד.:

„איך געדענק די קאָנפערענצן און די צוזאַמענטרעפן פון אונדזער תנועה, אין וועלכע איך האָב זיך באַטייליקט פון אירע ערשטע יאָרן ביז היינט — און געבענטשט זאָל זיין זיין הייליקער נאָמען, וואָס מיר האָבן דערלעבט און דערגרייכט ביז צו דער איצטיקער קאָנ־פערענץ, ווען מיר זעען מיט אונדזערע אייגענע אויגן דאָס ווידעראַנטשטיין פון מלכות ישראל און די איינזאַמלונג פון די פאַרוואָגלטע ברידער. מיר דאַרפן זיך איצט דערהייבן מיטן גייסט און מיט מעשים, צו קאָנסאָלידירן אַלע כוחות אין איין בלאָק — דאָס ווערט געפאָדערט פון אונדז..."

אַזאַ גייסטיקער ריז איז געווען דער פאַר־לעצטער רב אין כאַראָסטקאָוו. נאָך אים איז געוואָרן מרא דאתרא הרב ראַפּאַפּאָרט, דעם פּאָדוואָלאָטשיסקער רבס אַן איידעם, וועלכער איז געווען דער לעצטער מנהיג רוחני אין כאַראָסטקאָוו און אויסגעהויכט זיין לעצטן אָטעם בקדושה ובטהרה, אַוועק גייענדיק צוזאַמען מיט דער עדה הקדושה פון אי'נדזער שטעטל אין אַ העכערער וועלט, אַדורכמאַכנדיק די שווערסטע פיזישע ליידן, אָבער טראָגנדיק הויך די פאָן פון מאָראַל און יידישן גלויבן אין נצח ישראל...

כאָראָסטקאָוו — ווי איך געדענק זי

יצחק ווידערמאַן / גבעתיים

כאָראָסטקאָוו איז געווען אַ קליין שטעטל, מיטן מעמד פון אַ געמיינדע. ערשט אין די לעצטע יאָרן פאַרן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, האָט עס באַקומען די באַצייכענונג „מיאַסטעטשקאָ" (שטעטל). אַלע מלוכהשע אַמטן און אינסטיטוציעס האָבן זיך געפונען אינעם דערבייאיקן ישוב קאָפּיטשינצע (קיפּיטשינצע): דאָס געריכט, שטייער־אַמט, העכערע מוניציפּאַלע מאַכט און אַנדערע. אַ מרחק פון 14 קילאָמעטער האָט אָפּגעטיילט ביידע שטעטלעך, וואָס האָט אין אַ גרויסער מאָס באַשווערט די אַנטוויקלונג פון כאָראָסטקאָוו.

דער יאַריד | היריד

דער וויכטיקסטער, אויב ניט איינציקער מקור פאַרן עקאָנאָמישן קיום פון שטעטל, איז געווען דער גרויסער וועכנטלעכער יאַריד, וועלכער איז פאָרגעקומען יעדער מאָנטיק. באַזונדערס אין האַרבסט, ווען די פּויערים האָבן פאַרענדיקט דעם שניט אויף די פעלדער, האָט דער יאַריד צוגעצויגן אַ גרויסן עולם פון נאָענטע און ווייטע דערפער. די פּויערים זענען געקומען קיין כאָראָסטקאָוו פאַרקויפן די לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן

און זיך איינקויפן די נייטיקע אַרטיקלען און סחורות. ביי דער געלעגנהייט איז אויך פאַר־געקומען דער מסחר אין גרויסן פאַרנעם מיט בהמות, פערד, חזירים, וואָס אַ טייל פון זיי איז אַפילו אַוועק אויף עקספּאָרט. פון דעם אַלעמען, פאַרשטייט זיך, האָבן אחינו בני ישראל אין כאַראָסטקאָוו געצויגן זייער חיונה.

דאָס שטעטל איז געווען באַקאַנט מיט אירע יידישע בעלי־מלאכות, ווי: סטאָליערעס (הגם פון פויערישן סטאַנדאַרט), שמידן, קירזשנער, היטלמאַכער. עס האָבן ניט אויסגע־פעלט קיין גרעסערע סוחרים, קליינהענדלער, יאַריד־פּאַרערס, דאָרפסגייער. אין די גע־וועלבער, וועמענס אייגנטימער זענען געווען יידן, האָט מען געקענט קויפן מאַנופאַקטור און לעדער, שיך און גאַלאַנטעריע, מלבושים און אייזנוואַרג. אַמיינסטן זענען געווען שפּייז־קראָמען. נאָר אַרום און אַרום האָבן די אַלע סוחרים געפירט אַ שווערן געראַנגל פאַר זייער פרנסה און געלעבט אין שטענדיקן פחד פאַרן שטייער־אַמט, וועלכער האָט אָפט געשיקט זיינע קאָנטראָלערן און סעקוועסטראַטאָרן.

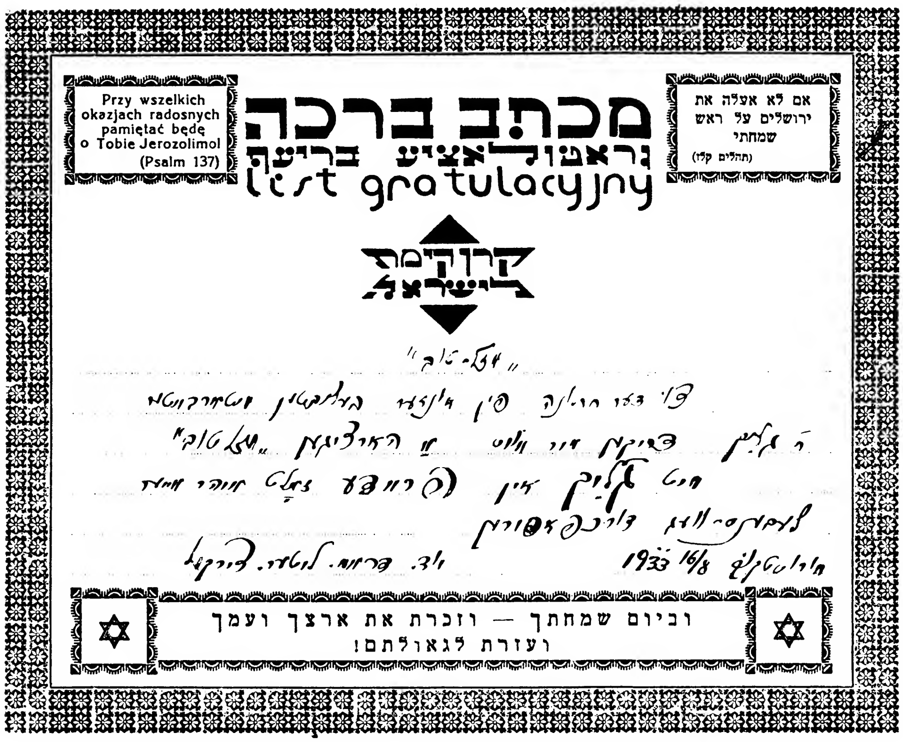
אַ מיטלשול, צי פאַכשול האָט כאַראָסטקאָוו ניט געהאַט. בלויז יחידים האָבן זיך געלאָזט אין גרעסערע שטעט לערנען און אַ טייל האָבן אַפילו דערגרייכט דעם אוניווער־סיטעט.

נאָר אויב אין עקאָנאָמישן זין איז אונדזער ישוב געווען צוריק געשטאַנען און ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו אַנטוויקלען זיך, האָט דאָס יידישע קולטור־געזעלשאַפטלעכע לעבן דאָ געבריזט און געוואַקסן, איבערשטייגנדיק אַפילו, אויף דעם געביט, פיל גרע־סערע ערטער. מיר האָבן פאַרמאָגט אַ רייכע ליי־ביבליאָטעק, וועלכע האָט פון יאָר צו יאָר פאַרגרעסערט איר ביכער־אוצר מיט די בעסטע ווערק פון די קלאַסיקער. צו די דאָזיקע ווערטפולע יידישע ביכער, זענען שפּעטער צוגעקומען די אָריגינעלע שאַפונגען פון דער העברעישער, פּוילישער און דייטשער ליטעראַטור. די אַלע פיר שפּראַכן האָבן זיך געהאַט זייערע לייענער פון אונדזער יוגנט, וואָס אַ דאַנק דער ביבליאָטעק האָט זי פאַר־ברייטערט איר וויסן און בילדונג.

ביי דער ביבליאָטעק האָט אין משך פון אַ סך יאָרן עקזיסטירט אַ „ליטעראַריש־דראַמאַטישע סעקציע", וועלכע האָט אַדורכגעפירט פאַרשידענע אונטערנעמונגען, ווי: פאָרלעזונגען, ליטעראַרישע משפטים איבער ביכער און שרייבער, פאַרווײַלונגס־ אָוונטן און דער עיקר — געשטעלט מיט אייגענע כוחות די פּיעסן פון גאָלדפאַדען, שלום עליכם, שלום אַש. אין אַ סך פאַלן זענען די פאַרשטעלונגען געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ.

פאַרשטייט זיך, אַז די אַלע קולטור־אימפּרעזן האָבן ניט אויסגעפירט בלויז די אָר־טיקע כוחות. אין שטעטל פלעגן פון צייט־צו־צייט אָראָפּקומען פּרעלעגענטן, וועלכע האָבן זיך קונה שם געווען מיט זייערע אינהאַלטרייכע רעפעראַטן אויף ציוניסטישע, פּאָליטישע און ליטעראַרישע טעמעס, ווי מאיר יערי, איצטיקער כנסת־דעפּוטאַט און מנהיג פון מפ"ם; אבא חושי, בירגערמייסטער פון חיפה; דער שרייבער און דראַמאַטורג ש. אַנסקי,

וועלכער האָט געשילדערט אונדזער שטעטל אין זיין בוך „חורבן גאַליציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה״. דאָ האָט ער געזאַמלט אייניקע לעגענדעס, מעשיות און פאָל־קלאָר, וועלכע ר׳האָט איינגעפלאָכטן אין זיין באַרימטער דראַמע „דער דיבוק״.

אין שטעטל האָבן געווירקט כמעט אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען. די שוין דערמאָנטע ליי־ביבליאָטעק, וועלכע האָט געטראָגן דעם נאָמען „צירקעל״, איז באַטראַכט געוואָרן ווי דאָס אייגנטום פון דער גאַנצער באַפעלקערונג, הגם די הויפּט־השפּעה אין דער אינ־סטיטוציע האָבן געהאַט די אַלגעמיינע ציוניסטן. אין אָפּאָזיציע צו זיי איז געווען די „התאחדות״, וועלכע האָט זיך באַטראַכט פאַרן באַסטיאָן פון אָרטיקן אַרבעטס־מענטש און האָרעפּאַשניק. אָבער אין דער טעטיקייט פאַר ארץ־ישראל, ווי קרן קימת, קרן היסוד, אין דער אינסטיטוציע „עזרא״ און אויפן געביט פון עליה, האָט מען געמיינזאַם געאַר־בעט. דאַקעגן האָט דער קעגנזייטיקער קאַמף זיך אָנגעהויבן ביים אַדורכפירן פאַרלעזונגען צי פאָרשטעלונגען. ניט איין מאָל איז אַפילו דערגאַנגען צו אַ באָיקאָט. מיט פּראָטעקציע און געלט האָט יעדער צד זיך באַמיט צו באַקומען דעם זאַל פון „סאָקול״, ווו מ׳האָט נאָך געקאָנט אַדורכפירן אַ לייטישע פאָרשטעלונג, ווייל קיין אייגענעם פּאַסיקן לאָקאַל האָט

קיינער ניט געהאַט. ערשט שפּעטער איז געלונגען אָפּצוקויפן ביים גראַף אַ טייל פונעם ראַטהויז, ווו די קהילה האָט איינגעשטעלט אירע אַמטן. אויך דער „צירקעל״ האָט דאָרט באַקומען זיין אכסניה און ס׳איז צוגעגרייט געוואָרן אַן אייגענער אַנטשפּרעכנדיקער זאַל פאַר רעפּעראַטן און פאָרשטעלונגען.

די יוגנט האָט געהאַט אירע אָרגאַניזאַציעס: גורדוניה, השומר הצעיר, הנוער הציוני, בית״ר און אַן אומלעגאַלע קאָמוניסטישע באַוועגונג. דאַקעגן דער עלטער׳ער דור, אויסער די פּאַרטייען, האָט זיך אויסגעלעבט אין פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס, ווי: יד חרוצים, סוחרים־פאַריין, מיט אַן אייגן חברים־געריכט, גמילות־חסד־קאַסע, פרויען־פאַריין. דער לעצטער האָט געפירט אַ פילאַנטראָפּישע טעטיקייט און פון די הכנסות פון פאַרשידענע פאַראַנשטאַלטונגען געהאָלפן נויטבאַדערפטיקע משפחות. און ווען צו העלפן האָט קיינמאָל ניט אויסגעפעלט...

די עקאָנאָמישע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין שטעטל האָט זיך פאַרערגערט, ווען די פּאָליאַקן און אוקראַינער האָבן געוואָרפן די אַנטיסעמיטישע לאָזונג „סוואָי דאָ סוועגאָ״, קויפנדיק אין אייגענע קאָאָפּעראַטיוון, וואָס זענען ספּעציעל געגרינדעט געוואָרן, כדי אַרויסשטויסן וואָס מערער יידן פון האַנדל און מלאכה. די עמיגראַציע־מעגלעכקייטן, פּונקט ווי די אויסזיכט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, זענען געווען מינימאַלע. האָבן יידן אין שטעטל ניט נאָר זיך באַדאַרפט ראַנגלען פאַר זייער מאַטעריעלן קיום, נאָר אויך לעבן אין כסדרדיקער שפּאַנונג און שרעק צוליב דער פיינטלעכער, אַנטי־יידישער פּאָליטיק סיי פון די מאַכט־אָרגאַנען, סיי פון דער פּוילישער און אוקראַינישער באַפעלקערונג.

אין אַזאַ אומזיכערער לאַגע האָט מען געלעבט ביז סעפּטעמבער 1939, ווען דאָס שטעטל איז פאַרנומען געוואָרן דורך דער סאָוויעטישער אַרמיי. דאָס פּראָבלעם פון אַרבעט און באַשעפטיקונג האָט אויפגעהערט עקזיסטירן פאַר די יידן. און ניט נאָר עקאָנאָמיש האָט זיך אַלץ געענדערט צום גוטן, ווייל די אָנפירונג איבערן שטעטל איז איינגעשטאַנען כמעט בלויז אין יידישע הענט. אַפילו דער איינציקער פּאָליציאַנט ביי דער סאָוויעטישער הערשאַפט, איז געווען אַ ייד. דערפאַר זענען אָבער פאַרשוווּנדן אַלע אָרגאַניזאַציעס, דער „צירקל״ איז פאַרמאַכט געוואָרן, די ביכער האָט מען צעשלעפּט, אָדער אַרויסגעפירט, און ווידער אומזיכערקייט, שפּאַנונג, נערוועזיטעט — ביז דעם 22סטן יוני 1941, ווען די דייטשע האָרדעס זענען באַפאַלן רוסלאַנד און כאָראָסטקאָוו איז געווען פון די ערשטע פונקטן, וועלכע זענען אַריינגעפאַלן אין די רוצחישע הענט. די יידן זענען אומגעבראַכט געוואָרן און ס׳איז אויך אָפּגעווישט געוואָרן דאָס שפּרודלדיקע פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע לעבן פון אַן אייגנאַרטיקן, קליינטשיקן, נאָר דינאַמישן יידישן ישוב.

די ציוניסטישע טעטיקייט

הערש־מענדל קליין / ניו־יאָרק

ווען איך בין אין יאָר 1916 אָנגעקומען קיין כאָראָסטקאָוו אַלס 16־יאָריק ייִנגל, געדענק איך נישט אין יענער תקופה קיין שום ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, אָדער טעטיקייט. אפשר האָט זיך דאָ יאָ עפּעס געטאָן אויף דעם געביט, ווי צ. ב. די שול, וווּ מ׳האָט די תלמידים געלערנט אַ ביסל עברית, אונטער דער אָנפירונג פון חיים־לייב ווינטער, אָדער אַ פאַרזאַמלונג ביי חיים פריש, וווּ מ׳האָט גערעדט וועגן ציוניזם. אָבער וואָס שייך ממשות־דיקע ציוניסטישע אַרבעט — געדענק איך נישט. מעגלעך דערפאַר, ווייל כ׳בין נאָך געווען יונג און פרעמד אין שטעטל.

ועד „התאחדות״ (1923)

נאָר גלייך נאָכן פאַרענדיקן די ערשטע וועלט־מלחמה, ווען די יידישע וועלט איז געוואָרן אויפגעשטורעמט מיט דער באַלפור־דעקלאַראַציע, האָט אויך כאָראָסטקאָוו זיך אויפגעוועקט און אָנטייל גענומען אין דער אתחלתא דגאולה.

דעם ערשטע ציוניסטישן פאַריין געדענק איך אין צימער ביי ישעיהו־לייב וועבער, וווּ פישל ווערבער האָט אָנגעהויבן פירן זיין אַקטיווע טעטיקייט. דער דאָזיקער פאַריין

האָט זיך גערופן „השומר הצעיר״. שפּעטער האָבן מיר זיך איבערגעצויגן אין אַ צימער צו דער סענדערקע נעבן דער גרויסער קלויז. דאָ האָט פישל ווערבער געקנעלט מיט אונדז די יסודות פון „התאחדות״, לויט א. ד. גורדון און חיים ארלוזורוב. ער האָט אויך געפּאָ־דערט פון די חברים דיסציפּלין (מיט דעם האָב איך נישט מסכים געווען...). פון דער סענ־דערקע זענען מיר אַריבער אין אַ גרעסערן לאָקאַל פון צוויי צימערן פון אשר־ברוך קלאַר. דאָ האָט זיך אָנגעהויבן די אמתע אַרבעט. כמעט די גאַנצע יידישע יוגנט אין שטעטל איז אַריינגעצויגן געוואָרן אין אונדזער פאַריין.

כדי צו קאָנען אָנגיין לעגאַל מיט אונדזער טעטיקייט, בין איך אַוועק צום סטאַראָסטע אין קאָפּיטשיניעץ און מיט דער הילף פון פּנחס לוביאַניקער (לבון) און... עטלעכע זלאָטעס, אַרויס באַקומען אַ דערלויבעניש־לעגאַליזאַציע פאַר אַ ליטעראַריש־קולטורעלער געזעלשאַפט „התאחדות״. אַלס סעקרעטאַר האָב איך געפירט צוויי פּראָטאָקאָלן־ביכער: איינס אין יידיש, ווו ס'איז פאַרשריבן געוואָרן די אמתדיקע טעטיקייט און פאַרלויף פון די זיצונגען, און דאָס צווייטע אין פּויליש, ווו מ'האָט פאַרצייכנט נאָר די ליטעראַריש־קולטורעלע טעטיקייט — פאַר דער מאַכט...

די חברים האָבן געהאַט פולע הענט מיט אַרבעט. אויסער דער נאָרמאַלער אָרגאַני־זאַציאָנעלער טעטיקייט, האָט מען אַדורכגעפירט יעדער חודש איינמאָליקע זאַמלונגען פאַרן קרן קיימת און פאַר קעגנזייטיקער הילף (עזרה). אַרטיקע רעדנערס האָבן רעפע־רירט אויף פאַרשידענע טעמעס. מען האָט ליידנשאַפטלעך באַהאַנדלט די ווערק פון ביאַליק, אחד־העם, טשערניכאָווסקי, ברייניז, מענדעלע, פּרץ, שלום־עליכם. פלייסיק געלערנט פּאַלעסטינאָגראַפיע, שטודירט די רייד פון די נביאים. פאַרשטייט זיך, אַז דער רוב אַקטיוויטעטן זענען אַדורכגעפירט געוואָרן אַ דאַנק די אָנווייזונגען פון דער צענט־ראַלע אין לעמבערג.

אַ באַזונדער קאַפּיטל איז געווען דאָס גרייטן זיך פון די חברים עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. אין יאָר 1921 איז טאַקע געפאָרן פון כאָראָסטקאָוו די ערשטע גרופּע חלוצים. צווישן זיי: מיין ברודער אברהמקע און מיין פרויס ברודער מאָטל וועקסלער, וועלכער האָט זיין לעגאַלן פּאַספּאָרט געגעבן אַ חבר, וואָס האָט נישט געטאָרט פאַרלאָזן פּוילן און ער אַליין האָט געשמוגלט די גרענעץ... מ'האָט אים געכאַפּט און נאָכן אָפּזיצן די שטראָף — איז ער ווידער אַוועק אומלעגאַל קיין א״י. אַ סך טייערע בחורים, לויטערע אידעאַליסטן און חלוצים, האָבן דעמאָלט פאַרלאָזט דאָס שטעטל און פיל בייגעשטייערט צום בנין הארץ, ווי פישל ווערבער, שמואל עפּשטיין, אהרן ווידערמאַן ז״ל, בערל הירש א״אַ.

איך גופא האָב זיך געלערנט סטאָלעריי, באַקומען מאַזאָליעס אויף די הענט און געווען גרייט צו עלייה. נאָר פישל ווערבער, וועלכער האָט געהאַט די אויפזיכט איבער די עלייה־ענינים אין לעמבערג, האָט מיך דערוויל נישט געלאָזט אַוועק פון שטעטל.

כדי הייבן דעם קולטורעלן ניוואָ און באַוווסטזיין פון די חברים און זיי דערמעגלעכן

צו פאַרפּולקאָמען זיך אין דער יידישער ווי אין אַלגעמיינער בילדונג, איז באַשלאָסן גע־וואָרן צו גרינדן אַ ביבליאָטעק. נאָר כדי צו שאַפן די נייטיקע פאָנדן פאַר אַזאַ צוועק, האָט מען געמוזט זיך נעמען... שפּילן טעאַטער. חברים און חברטעס פון דראַמאַטישן קרייז האָבן שווער געאַרבעט אויף די רעפּעטיציעס און ביים צוגרייטן דעם רעקוויזיט און דעקאָראַציעס צו די פאָרשטעלונגען, צו וועלכע עס פלעגט קומען כמעט דאָס גאַנצע שטעטל. נאָך אַזאַ פאָרשטעלונג האָט די יוגנט זיך נאָך פאַרווײַלט מיט טענץ, אונטער די קלאַנגען פון אַן אָרקעסטער. געשטעלט האָט מען אַזעלכע פּיעסן, ווי „אלישע בן חבויה", „מירעלע אפרת" און אַנדערע פּאָפּולערע דראַמעס. דער ריווח פון די פאָרשטעלונגען האָט דערמעגלעכט צו באַשטעלן אין וואַרשע אַ טראַנספּאָרט ביכער אין יידיש, העברעיש און פּויליש. אַ גרויסע שמחה האָט געהערשט ביי אַלעמען, ווען מ'האָט באַנייט די ערשטע ביכער־שאַנק. מוני מעסיטע ז"ל האָט געשאָנקען די ברעטער און ישראל פּרעסער — די פאַרב. פון דער ביבליאָטעק האָבן געניצט ניט נאָר אייגענע חברים.

די זיצונגען פון ועד און דער פאַרלויף פון די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען, אויף וועל־כע עס זענען באַהאַנדלט געוואָרן די וועגן און מיטלען ווי אַזוי אָנצוגיין מיט דער אַרבעט, זענען געפירט געוואָרן אין אַ געמיטלעכער און חברישער אַטמאָספער.

פּיוויש מאָרגענשטערן האָט איינגעאָרדנט אין לאָקאַל אַ גרויס שאַך־ברעט און צו־געקויפט פיגורן חברים האָבן זיך אויסגעלערנט דעם שיינעם און קלוגן שפּיל, שעהן פאַרברענגט ביים שאַך־שפּיל. איך בין געוואָרן אַ שאַכיסט, ווי אויך מיין ברודער יודל, וועלכער איז אומגעקומען על קידוש השם.

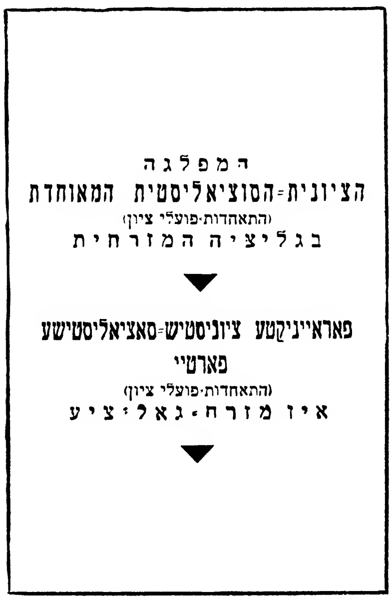

דער קאָמיטעט פון „התאחדות" — ועד „התאחדות"

בעת די וואַלן צום פוילישן סיים (פּאַרלאַמענט), האָט די באַוועגונג געפירט אַן אַנ־געזעענע פּאָליטישע אויפקלערונג. כאַראָסטקאָוו האָט געגעבן איר באַדייטנדיקן צושטייער, אַז פון „התאחדות" זאָלן געווילט ווערן צוויי דעפוטאַטן: העלער און שוואַרץ.

אויך בנוגע שטאָטישער קהל־פּאָליטיק, האָט „התאחדות" געהאָלפן דערוויילן אשר־ברוך קלאַר אַלס ראש־הקהל, ווייל אַלס דאַוועגער אין דער הוסיאַטינער קלויז, איז ער נוטה געווען צו דעם צד פון מורה־הוראה, וועלכער איז גערודפט געוואָרן.

צום סוף וויל איך דערמאָנען די נעמען פון עטלעכע חברים, וועלכע זענען געווען אַקטיוו אין מיינע צייטן: פישל ווערבער, יוסף לאַנג, בוזי שטיין, מוני מעסיטע, יאַנקל הירש, אהרון ווידערמאַן — און יבד"ל: חיים ישראל ווייסבראַדט, בערל הירש, בעריש גוטמאַן, בעני פיינגאָלד און אַנדערע, וואָס זייערע נעמען געדענק איך נישט איצט.

המפלגה
הציונית־הסוציאליסטית המאוחדת
(התאחדות־פועלי ציון)
בגליציה המזרחית

פאראייניקטע ציוניסטיש־סאציאליסטישע פארטיי
(התאחדות־פועלי ציון)
איז מזרח־גאליציע

פנקס־חבר של התאחדות—פועלי־ציון

מיטגלידס־קאַרטע פון התאחדות—פועלי־ציון

שוין 38 יאָר ווי איך געפין זיך אין אַמעריקע און בין דאָ טעטיק אַלס סעקרעטאַר פון דער כאַראָסטקאָווער סאָסייטי אין די לעצטע 2 יאָר. די אַרבעט פון „התאחדות" אין היים־שטעטל וועט מיר אויף שטענדיק פאַרבלייבן ליב און טייער. דאָס איז געווען עבודה שלימה. איך פיל נאָך היינט, אַז מיר האָבן דאָרט, אין קליינעם און לאָקאַלן מאַסשטאַב, אָנגעצונדן פייערלעך וואָס האָבן באַשיינט די ידישע וועלט און צוגעלייגט נישט איין ציגל צום בנין הארץ.

אין יאָר 1928 האָט די אָרגאַניזאַציע צוגעגרייט אַ געזעגענונג־מסיבה פאַר מיר און מיין ליבע פרוי באַלטשע, צו אונדזער פאַרלאָזן כאַראָסטקאָוו. פון יענעם יאָר האָבן מיר שוין ניט געהאַט די מעגלעכקייט נאָכצופאָלגן נאָך דער אַרבעט פון „התאחדות".

מיין באַזוך אין שטעטל

אהרון ווידערמאַן /ז״ל

(פון אַ פריוואַטן בריוו, געשריבן אין אַ הומאָריסטישן טאָן, נאָך אַ וויזיט אין כאָראָסטקאָוו — געשיקט פון ארץ־ישראל אין יאָר 1938 צו זיין חבר בונם אַשכנזי („פעטרולעוויטש״).

ליבער בונם, בנימינה, אָקטאָבער 1938.

איך שרייב דיר און ווייס ניט צי מיין בריוו וועט אָנקומען, און אויב יאָ — צי כ׳וועל באַקומען ענטפער. און „פּאַרטיי״, ווי מען זאָגט אין כאָראָסטקאָוו, שרייב איך דערפאַר, ווייל מיר גלוסט זיך, און אפשר מוז איך... ווער ווייסט ?

געדענקסט דאָך אַוודאי, בונם, ווער איך בין. אונדזער חברשאַפט שטאַמט נאָך פון יענע צייטן, ווען דו האָסט געהייסן בונם פעטרולעוויטש — און איך אהרון ציצל ; ווי אויך פון יענע צייטן, ווען דו האָסט געשלונגען ביכער ווי אָפּגעקילטע גריוון און איך האָב בלב ונפש זיך באַטייליקט אין פריטיאָף נאַנסענס רייזע צום נאָרדפּאָל.

דו ביסט געווען אַ כלומרשטער בונדיסט און איך — אַ ציון־פּרעדיקער. איך האָב געחלומט וועגן ציון, מגן דוד און וועגן דער שיינער, שטאָלצער שולמית אין די טאָלן און בערג פון יהודה און אפרים. דו ביסט געווען מער רעאַליסט און קאָסמאָפּאָליט, פאַר דיר האָט אויך מאַרוסיע געהאַט אַ ווערט...

אין אונדזער דעמאָלטיקער חברשאַפט זענען מיר ניט געווען צודרינגלעך איינער צום אַנדערן מיט די פאַרשידענע וועלט־אַנשויאונגען, אונדזער פריינדשאַפט האָט צוליב דעם ניט געליטן. אונדזער ביידנס לאָיאַליטעט צו שולמית און צו מאַרוסיען איז געווען צו באַוווּנדערן. דאָס איז אַ בליק צוריק אויף יענע צייטן, אָבער ניט מער ווי אַ בליק אויף די יוגנט־יאָרן פון אַלט געוואָרענע, אָפּגענוצטע דראַבעס...

פון דעמאָלט ביז היינט — אַ „פּוילישער וועג״ פון 14 יאָר. מיך האָט געצויגן, ווי די פּאָעטן זאָגן, פונעם אָוונט־לאַנד צום מאָרגן־לאַנד מיט די בלאָע הימלען און צעגליטער ערד ; ווו אברהם אבינו האָט זיך געשפּילט מיט זיין דינסט הגר און דאָס ווייב שרה האָט געקרעכצט פאַר קנאה ; ווו דער אַלטער יצחק האָט חתונה געהאַט מיט דער יונגיטשקער רבקה און ווו יעקב האָט געבעטן ביי לבנען זיין טאָכטער. אין דעם־אָ לאַנד בין איך אין אַ גליקלעכער שעה אָנגעקומען מיט 14 יאָר צוריק. אַ סך צייט געזוכט שולמיתן. בין איך געווען אויפן באַרג, האָט זי אירע שעפּסעלעך געפּיטערט אין טאָל, האָב איך זיך געלאָזט אין טאָל, איז זי אַוועק אויפן באַרג. כ׳האָב זיך שוין כמעט ווי מיאש געווען, געוואָלט דיך

הכניסה לבית־הקברות החדש — אריינגאנג אין נייעם בית־הקברות

אויפזוכן און פרעגן אַן עצה — האָב איך דאָך באַגעגנט די לאַנג־באַגערטע שולמית. אין אַ יאָר אַרום איז אונדז געבוירן געוואָרן אַ זון.

וועסט פרעגן: פאַר וואָס שרייב איך דיר אַצינד? נאָך אַזוי פיל יאָרן? איך פלעג אָפט זיך דערמאָנען אין דיר, אָבער נישט געוווּסט ווו דער רוח טראָגט דיך ערגעץ אַרום. כ׳האָב געהערט, אַז אָט ביסטו אַנגעפלויגן אויף כאַראָסטקאָוו און ווידער אַוועק. מ׳האָט געשמועסט, אַז אין „לאַנד פון דער אויפגייענדיקער זון״, וועסט זיך שדכענען צום מיקאַדאָס טאָכטער. נאָר איך האָב מורא געהאַט, זאָלסט ניט אַמאָל באַגיין קיין כאַראַקירי...

ביז כ׳בין מיט 2 חדשים צוריק אויך אַנגעפלויגן אויף כאַראָסטקאָוו פון ארץ־ישראל. געוואָלט זען, צי די מצבה פון מיין זיידן אייזיק סלאָוועס האָט זיך ניט איינגעבויגן פון די שטאַרקע זאַווערוכעס, וואָס טראָגן זיך אַהער פון די דעמבעניס. דאָרט האָב איך געטראָפן דיין טאַטנס זון שאול, אַ גרויסער פּאַראַבעק. מיר האָבן זיך שטאַרק דערפרייט. דאָס איז געשען ביים ווייסן באָק פון דער אַלטער געמיינדע. ער האָט מיר וועגן דיר אַ סך דער־ציילט. אויך געזאָגט ווו דו געפינסט זיך, אַפילו פאַרשריבן אויף אַ שטיקל פּאַפּיר דעם אַדרעס. אַזוי אַרום האָב איך זיך דערוווּסט, אַז דו ביסט נאָך נישט באַגאַנגען קיין כאַראַ־קירי, לעבסט, ברוך־השם — איז דאָס ביי מיר געווען אַ גאַנצע מציאה.

ווילסט אַוודאי וויסן וואָס דאָרט הערט זיך? וואָס מײַנע אויגן האָבן געזען? אדרבה, כ׳וועל דיר דערציילן:

דעם ערשטן כאַראַסטקאָווער בירגער, מאָשקע לייזער דעם וואַסערפירער, האָב איך געטראָפן ביי דער רויטער בריק. ער זאָגט, אַז די צייטן איצט זענען שלעכטע, זינט מ׳האָט אין מיטן מאַרק אויסגעגראָבן אַ ברונעם, ווייל אַפילו די שענסטע בעלי־הבתים לאָזן זיך אין די נעכט בגניבה שעפּן וואַסער. ער פאָרט ניט מער ווי אַ 4 מאָל אין טאָג צו דער צאַפּקערניצע, בעת אַ מאָל פלעגט ער פירן 20 פעסלעך אַ טאָג. איך האָב אים געוואָלט טרייסטן, אַז אַלע וואַסער־פירערס אין דער וועלט מאַכן ניט היינט מער ווי 3 פעסלעך אַ טאָג — נאָר ס׳האָט נישט געהאָלפן. זיין פאַרצווייפלונג איז נאָך גרעסער דערמיט, וואָס מען קלערט איינפירן אין כאַראַסטקאָוו — וואַסער־לייטונג. פרעג איך דיך, בונם פעט־רולעוויטש: וואָס פאַר אַ שייכות האָט כאַראַסטקאָוו מיט וואַסער־לייטונג? אויב טאַקע וואַסער־לייטונג אין שטעטל — וועט עס ניט ווערט זיין צו טראָגן דעם נאָמען כאַראַסט־קאָוו. און וויי צו די אויגן וואָס זעען דאָס! ווייל נאָך עפּעס: אויסגעפינען דאָס עלעקטרישע ליכט: אויס מיט די קאַהאַניצלעך, אויס מיט די פינגער, אַכטער און צענער לאָמפּן. דאָס כאַראַסטקאָווער פאָלק רעדט עפּעס מיט אַ שפּראַך, וואָס אין אונדזערע צייטן וואָלט מען געמיינט, אַז דערריידער איז אַן אינטעליגענט, אַ דרעשער פון פרעמדווערטער, ווי „וואָלט" און „וואַט". און איבער דעם אַלעמען דיריגירט דער אונדז גוט באַקאַנטער אויסלענדער פון הוסיאַטין, דער עלעקטריקער פון כאַראַסטקאָוו, וואָס נאָר ער, ניט קיין אַנדערער, האָבן איינגעפירט דאָס שטענדיקע ליכט אין אונדזער טייער שטעטעלע.

די וועלט גייט אונטער... דער חזיר־פאַרקויפער פּאָקאַטאָוויטש איז פאַר צרות און ווייטיק געשטאָרבן צוליב דער חזירישער קאָנקורענץ מצד פּסחיה מאָרגענשטערן, פּיוויש טאַצערס אַ ברודער, ווי אויך אַ דאַנק מאיר געלמאַן, היינטיקער קולטוס־פאָרשטייער. ווי צו אונדזערע יאָרן! זיי פאַרקויפן חזיר עפנטלעך. מיר האָבן עס ניט דערלעבט. געדענקסט דאָך מיט וואָס פאַר אַ פּיקוח נפש מיר האָבן באַקומען אַ שטיקל חזיר. און היינט גיי גלייך און קויף זיך וויפל דו ווילסט. און דאָס ביסל אָנשטענדיקע לייט וויינען און קרעכצן. עס זיפצט אברהם זיידען, דער אַמאָליקער תקיף אין טשאָרטקאָווער קלויז, ווו אַפילו אין שבת איז שווער צנויפצושטעלן אַ מנין; עס קרעכצט יאַנקעלע טענענבוים, די קרוין פון שטעטל, דער מעטריקאַל־פירער, ווייל די יונגע לאָבוזעס האָבן ניט חתונה. און ווען יאָ, האַלט מען זיך אָפּ, נישטאָ וועמען איינצושרייבן; עס וויינט און קרעכצט מאַיר צאַפּעס, ווייל קיינער פאַרלאַנגט ניט קיין שמעק טאַבאַק, און, לא עליכם, ער קען שוין ניט דעם צאַפּן פון פעסל אַרויסנעמען, צי אַריינזעצן. ער האָט מיר געזאָגט, אַז אין שטאָט שמועסט מען, אַז ר׳איז ניט מער אַלט ווי 75 יאָר.

אַ מאָדנע דערשיינונג! מעכאַלע טרעגער איז שמש אין דער הוסיאַטינער קלויז און

ממלא מקום פון אַלגעמיינעם שטאָט־שמש. מען זאָגט, אַז אויב דער רב וועט זיך אָפּזאָגן, פאַרנעמט מעכאַלע זיין אָרט. גלייבסט ניט? אויפן היינטיקן כאַראַסטקאָוו מעגסטו אַלץ גלייבן. מאיר לייב טשובליק איז אַ גרויסער סוחר אין טשאַרטקאָוו. דיר מאַכט עס ניט אויס, עס שטימט אַוודאי מיט דיין וועלט־אָנשויאונג, נאָר אַז איך האָב אים געזאָגט „גוטען טאָג, הער שאר" — האָט אין מיר געבורטשעט „טשובליק, טשובליק".

יאָסל שפּערלינג איז מיניסטער־פּרעזידענט פון דער אַזוי גערופענער אַרבעטער־פּאַרטיי „התאחדות". כ'בין דאָרט געווען און געזוכט דעם פלאַם־פייערדיקן פּאַטש וואָס האָסט געכאַפּט פון פישל־אלתר־איסר־דודס, בעת האָסט דאָרט, רחמנא ליצלן, פאַררייכערט שבת אַ ציגאַר. בלוי־ווייסע רינגעלעך, געפלאָכטן אין אַ קייט און געצויגן פון איין עק סופיט צום צווייטן — איז די באַצירונג פון לאָקאַל. דוד פרישמאַן מיט די שמייכ־לענדיקע ברילן — פון איין זייט, און מאַקס נאָרדוי מיטן פאַרקעמטן בערדל — פון דער צווייטער זייט. רעדט ווידער אַן אַמאָליקער ציוניסט וואָס רופט זיך ד"ר יחיאל טשלענאָוו, פון דער לינקער זייט — דער גרויסער רעטער פון דעמאָלטיקן אונטערגייענדיקן יידנטום ד"ר טעאָדאָר הערצל, וועלכער שטייט עפּעס אָנגעבויגן אויף אַ בריק און קוקט אויף מענטשן וואָס דראַפּען זיך אויף אַ באַרג. אונטן שטייט אָנגעשריבן מיט חומש־לשון, „אויב איך וועל דיך פאַרגעסן, ירושלים, זאָל מיין רעכטע האַנט פאַרגעסן ווערן", אין אַ ווינקל האָב איך נאָך געטראָפן אַ טאָוול מיט אַזאַ אויפשריפט בערך:

> „די אונטן דעמאָנטע חברים און חברות ווערן דרינגענד אויפגעפאָ־דערט זייער מאָנאַטס־בייטראַגע, ווי אויך די געלטער פון דער לעצ־טער שקלים־אַקציע אין די הענט פון חשובן אינקאַסענט, ה' משה שיע קמיץ, ביז זונטיק דעם 8.6 אָפּצוליפערן. חברים וועלכע וועלן די אויבנדערמאָנטע באַקאַנטמאַכונג ניט דערפילן, וועלן געצויגן ווערן צו פּאַרטייאישער פאַראַנטוואָרטונג.
>
> דער אויסשוס".

כ'האָב אויך דורכגעקוקט די ליסטע פון די פּאַרטייאישע פאַרנאַכלעסיקער, אָבער פאַר מיר זענען דאָס געווען אומבאַקאַנטע נעמען. געזאָגט האָט מען מיר, אַז די אַלע זענען הונדערט־פּראָצענטיקע כאַראַסטקאָווער, נאָר דער נייער דור, געבוירן דעמאָלט ווען מיר האָבן זיך געגרייט צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל.

אַ סך ענדערונגען זענען דאָרט פאָרגעקומען אין אונדזער באַטייליקונג. למשל: לייזער גאָלדהירש איז אַ גרויסער אינדוסטריעלער, צוו. אַנד. האָט ער אַן עסיק־פאַבריק, אַ מאַס־קאַליען־פאַבריק, אַ סאָדע־פאַבריק, אַ לאָדאָווניע, וואָס פּראָדוצירט אייז און אַ סתם פינאַנסיעלע דריי־אינדוסטריע. שייע קעניג, באַקאַנטער פעל־עקספּאָרטער, ליפערט פעלן פון יונגע לאָשיקלעך. איצט די באַקאַנטע „פירמע", הויכע אָנגעזעענע מלוכה־

באַמטע, פּערזענלעכקייטן און גרויסע אויפטוער אין דער דעוויזן־פּראַגע. אַ דאַנק זייער איבערגעגעבנקייט דער פּוילישער מלוכה, האָבן פיר כאַראָסטקאָווער יונגעלייט פאַר־ברענגט צו 2 יאָר אין סטאַניסלאַוואָווער תפיסה און איינער פון זיי האָט אויסגעהויכט די נשמה אַ וואָך פאַר דער באַפרייאונג. מען זאָגט, אַז ביי די נאָענטסטע קהילה־וואַלן, האָבן זיי בדעה צו קאַנדידירן אויף דאָזאָרעס...

קנאַפּע 2 חדשים האָבן איך געטרעטן אין די געשמאַקע כאַראָסטקאָווער בלאָטעס. איך אויפן שטעטל און דאָס שטעטל אויף מיר, האָבן געמאַכט אַ גוואַלדיקן איינדרוק. נאָר איך קען זיך ניט באַפרייען פונעם געפיל, אַז דאָס גאַנצע יידישע לעבן גייט אונטער. אַזוי האָב איך געזען בשעת כ׳האָב פאַרנאַכט אַרויפגעקלעטערט אויפן שפּיץ טורעם פון דעם אַלטן איינפאַלנדיקן ראַטהויז. אַלץ צעפאַלט זיך, און דער וואָס קאָן — ראַטעוועט זיך.

כ׳בין צוריק אַוועק קיין ארץ־ישראל, פּאַלעסטיין. דאָ צעפאַלט זיך נישט, נאָר עס ברענט, עס פלאַקערט אַרום און אַרום. אַ טייל זאָגן, אַז פון דעם פייער וועט אַרויס קומען אַ שטאַרק אויסגעגליטע זאַך. כ׳האָב אַ פיינע און שיינע בחורה, אַ 5־יאָריק געשמאַק יינגע־לע. שרייב וואָס הערט זיך ביי דיר, נאָר וואָס גיכער. היינטיקע צייטן, ספּעציעל דאָ, קען אַמאָל דער בריוו ניט טרעפן דעם צו וועמען ר׳איז געשיקט געוואָרן. כ׳גרוס דיך און דיין ווייב. אויב האָסט נאָך ניט אַזעלכע, גרוס איך דיינע צופעליקע ווייבער...

דיין אהרון.

התאחדות פועלי־ציון בחורוסטקוב

הרינו מתכבדים בזה להזמין את הח׳ ....

לחגיגת יובל

לרגלי 15 שנים לקיומו של הסניף

התאחדות פועלי־ציון בחורוסטקוב

שתתקים ביום 17 לדצמבר (שבת) 1938

באולם ....117.... **בשעה** ....

J. Sperling Chorostkow

פון אונדזערע געשטאַלטן

משה פינק / באר־שבע

רעלאַ און מנשה פעלנער

דאָס פּאָרפּאָלק רעלאַ און מנשה פעלנער זענען געווען לערערס אין דער מלוכהשער פאָלקס־שול („פּאָוושעכנע״) אין כאַראָסטקאָוו. זי האָט געלערנט אין די נידעריקע קלאַסן, ער — מאַטעמאַטיק, פיזיק און כימיע אין די העכערע קלאַסן. אויסער דעם האָט ער די יידישע שילערס געלערנט רעליגיע.

ביידע רעגירונגס־באַאַמטע, מיט אַ געזיכערטער עקזיסטענץ און אַנגעזעענער פּאָזיציע אין שטעטל, האָבן זיי דאָך נישט אָפּגעריסן זיך פון אייגענעם שטאַם און געפירט זייער יידיש־טראַדיציאָנעל לעבן, ווי אַלע יידן אין כאַראָסטקאָוו.

דער עלטערער זון האָט שטודירט אויף אינזשיניער און די יינגערע טאָכטער, צוליבן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־קריג, האָט געמוזט איבעררייסן איר שטודיום. אָבער ביידע קינדער, פּונקט ווי די עלטערן, האָבן זיך נישט דערווייטערט פון אייגענעם פאָלק.

יעדער שבת האָט מען געזען ווי מנשה פעלנער טראָגט אונטערן אָרעם דאָס טלית־זעקל און ביי דער צווייטער האַנט פירט ער זיין טעכטערל אין בית־המדרש צום דאַווענען. אויך דער זון, ווען ער פלעגט פון אוניווערסיטעט קומען אַ היים קיין כאַראָסטקאָוו, איז שבת געגאַנגען מיטן טאַטן דאַווענען.

דאָס דאָזיקע פּאָרפּאָלק האָט אומעטום אונטערגעשטראָכן זייער יידישקייט, געווען שטאָלץ מיט זייער אָנגעהעריקייט צו אונדזער פאָלק. זיי האָבן פיל געשפּענדעט פאַר יידישע וווילטעטיקע אינסטיטוציעס און נאַציאָנאַלע פאָנדן. מנשה איז אויך געווען טעטיק אין איינער פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין שטעטל.

אין זייער באַרוף אַלס לערערס, האָבן רעלאַ און מנשה פעלנער געזען אַ שליחות, אַוועקגעבנדיק אַ סך כוח און מי, כדי אַריינפירן יידישע קינדער אינעם היכל פון וויסן און בילדונג. זייערע תלמידים האָבן געמאַכט פּאָרשריט — און די עלטערן האָבן געמעגט זיין צופרידן פון די דאָזיקע אויסגעצייכנטע פּעדאַגאָגן, וועמענס אויטאָריטעט, אָנזען און אנערקענונג ביי דער יידישער ווי ביי דער נישט־יידישער באַפעלקערונג, איז געווען גרויס.

כדי כאַראַקטעריזירן דעם ספּעציפישן צוגאַנג פון דעם לערער־פּאָרפּאָלק צו זייערע אויפגאַבן און צו די תלמידים, וויל איך דערציילן אַזאַ פאַקט:

צו די שוואַכע תלמידים (צו וועלכע אויך איך פלעג זיך פון צייט צו צייט פאַרעכע־נען), האָבן מנשה און רעלאַ אָנגעווענדעט אַלערליי מאָסן: אי שטרענג רעאַגירט טייל־

מאָל — אַ פּילו מיט אַ קלאַפּ, נאָר דער עיקר: איינגערוימט אַ סוד אין אויער, פּרובירט שטיל איבערצייגן דעם צוריקגעשטאַנענעם שילער, ער זאָל זיך גוט לערנען. די דאָזיקע קאַטעגאָריע שילערס האָבן אָבער געשטוינט, ווען זייערן אַ חבר אין דער זעלבער קלאַס, משה זעלצער, האָבן די זעלבע לערערס גאָר אַנדערש באַהאַנדלט. נישט געשריגן אויף אים, און פון הייבן אַ האַנט — איז דאָך אָפּגערעדט. פּאַרקערט, תמיד אים אַרויסגעהאָלפן, אונטערגעזאָגט און באַמיט נישט לאָזן אים דורכפאַלן ביי די עקזאַמענס. ערשט שפּעטער, אַז מיר זענען אונטערגעוואַקסן, האָט מען זיך געכאַפּט און פאַרשטאַנען די אמתדיקע כוונות פון די פעלנערס.

משה זעלצער האָט געשטאַמט פון אָרעמע עלטערן. זיין פאָטער דער שניידער און די מוטער די בעקערין, זענען טראָץ די צוויי באַשעפטיקונגען, נישט געווען אימשטאַנד צו פאַרזיכערן פרנסה דער זעקס־פּערזאָניקער פאַמיליע. זייער דירה איז באַשטאַנען פון צוויי קליינע צימערלעך, ווו ס'איז געווען אי די וווינונג, אי די בעקעריי, אי דער שניידער־וואַרשטאַט. מנשה פעלנער האָט געוווּסט, אַז משה האָט נישט קיין שום באַדינגונגען זיך צוגרייטן צו די לעקציעס ווי אַנדערע שילערס. דערפאַר האָט ער און זיין פרוי אים גע־האָלפן. דאַקעגן צו מיר האָבן זיי אַרויסגעוויזן אַ סך שטרענגקייט, הגם ער איז מיט מיין פאָטער געווען גוט באַפריינדעט, געזעסן איינער לעבן אַנדערן אין בית־המדרש ביים דאַווענען און אַפילו געוווינט בשכנות.

רעלאַ און מנשה פעלנער זענען טיף איינגעקריצט אין זכרון פון די בני כאָראָסט־קאָוו — און זייערע נעמען וועלן תמיד דערמאָנט ווערן צום גוטן.

ישראל־אברהם דער מלמד

דער הוסיאַטינער חסיד ישראל־אברהם איז געווען באַקאַנט אין שטעטל אַלס ערלעכער ייד און ירא־שמים. נאָר ווי דער רוב מלמדים אין פאַרמלחמהדיקן פוילן, איז אויך ביי אים נישט געווען מיט אַלעמען בנוגע פרנסה. ער האָט ביי יעדער געלעגנהייט פון אַ ברית־מילה, אַ יאָרצייט, אַ חתונה און אַנדערע שמחה, ליב געהאַט צו נעמען אַ גלעזל, אָבער נישט, חלילה, זיך אָנצושיכורן, נאָר קודם כל כדי קענען די אַלע יידן וואָס זענען געזעסן אַרום אים, אָנווינטשן מיט כוונה און אַ סך האַרציקייט (און דערביי לאַנג און שטאַרק געדריקט די האַנט): כל טוב פאַר כל ישראל, אַ גאולה שלימה פאַרן יידישן פאָלק און פרנסה פאַר יעדער איינעם. אַלס קינד, צוקוקנדיק זיך צו דעם מלמדס ברכות, האָב איך געגלויבט, אַז שוין צומאָרגנס וועלן זיי מקויים ווערן, ווייל מיט אַזאַ דבקות און אמונה האָט ער גערעדט...

ישראל־אברהם איז אַ געוויסן פּורים שטאַרק באַרימט געוואָרן אין שטעטל — ומעשה שהיה — כך היה:

צו דער פּורים־סעודה ביים שניט־סוחר און הוסיאַטינער חסיד, ר' שלום פיינגאָלד,

אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט זיינע נאָענטע און ווייטע קרובים, פריינד און שכנים, איז אויך געקומען ר׳ ישראל־אברהם. מיט אַמאָל עפנט זיך די טיר און עס קומט אַריין אַ פאַרשטעלטער חסיד, מיט אַ מאַסקע אויפן פנים. ער האָט זיך צוגעזעצט צום טיש, לעבן אונדזער מלמד, אויסגעטרונקען אַ „לחיים" און דערביי געווינטשן אַלדאָס גוטס. דער עולם איז געווען שטאַרק פאַראינטריגירט צו וויסן ווער דער גאַסט איז — נאָר יענער האָט בשום אופן נישט געוואָלט אַראָפּנעמען די מאַסקע.

ערשט ווען עס האָבן זיך שפּעטער באַוויזן די פּורים־שפּילערס פון חאַסקל טרעגער, מיטן פידלער, וועלכער האָט געשפּילט חסידישע ניגונים, און דער עולם האָט זיך געלאָזט אין אַ ריקודל, איז אַראָפּגעפאַלן די מאַסקע אויף דער ערד — און אַלע זענען דערשטוינט געוואָרן: דער פאַרשטעלטער חסיד, וועלכער האָט אַזוי עכט־יידישלעך געטרונקען אַ לחיים און געוווּסט אַלע יידישע ווינטשעוואַניעס — איז געווען אַ... קריסטלעכע פרוי, וועלכע האָט געהאַט ביי אונדז געדינט 13 יאָר און אויסגעצייכנט געקענט אַלע יידישע מינהגים און יומטובים. ווען אַלע זענען אַוועק פון שטוב, האָט זי אויפן בוידעם געפונען אַן אַלטן שטריימל, אויסגעזוכט אַ קאַפּאָטע און מיט דער מאַסקע אויפן פנים אַוועק צו דער פּורים־סעודה פון ר׳ משה פיינגאָלד.

ווי עס פּאַסט פאַרן יום־טוב פּורים, האָט מען די געשעעניש אויפגענומען מיט אַ סך פריילעכקייט און פאַרשטענדעניש. חסידים זענען אַפילו געווען צופרידן און געגעבן צו פאַרשטיין, ווי גרויס ס׳איז די השפעה פון יידישן דת און מינהגים, אַז אַפילו אַ קריסט־לעכע פרוי ווערט מיט זיי אָנגעשטעקט און איבערגענומען. עס איז נאָר שווער געווען תופס צו זיין, הלמאי אַזאַ יראת־שמים און פרומער ייד ווי ר׳ ישראל־אברהם דעם מלמד, איז גראָד אויסגעקומען צו טאַנצן מיט אַ קריסטין...

ר׳ מאיר בלוטהאַל, דער שוחט

כאַראַקטעריסטיש, וואָס די האָבן אָפיציעל נישט געהאַט קיין נעמען און נומערירטע הייזער. איז ווער אָנגעקומען אין שטעטל מיטן באַן האָט דער דראָזשקאַזש, צי בעל־עגלה געוווּסט יעדן איינעם ווו צוצופירן. אַ פרעמדער האָט געמעגט זיך נאָכפרעגן ביים קלענסטן קינד ווו עס וווינט זיינער אַ קרוב צי פריינד — און מען האָט אים אַריינ־געפירט צו יענעם אין שטוב אַריין. דער בריוונטרעגער האָט אַלעמען געקענט און געדענקט זייערע נעמען און אַדרעסן פון אויסנווייניק.

געווען אָבער עטלעכע גאַסן, וועלכע דאָס פאָלק גופא האָט באַצייכנט מיט נעמען, ווי די האַלב־עלפער גאַס, די צירילוווקע, די רויטע־בריק גאַס און די האַלב־ניינער גאַס, אויף וועלכער אויך אונדזער משפחה האָט געוווינט. די באַצייכענונג פאַר דער גאַס איז געווען ווי אָפּגעמאָסטן, ווייל פון האַלב 9 אַ זייגער אין אָוונט, איז דאָרט געווען

דער הויפּט־שפּאַציר און דער עיקרדיקער טרעף־פּונקט פון די וואָס האָבן געוואָלט אי כאַפּן אַ שמועס, אי דערליידיקן ענינים, אָדער גאָר ראָמאַנסירן.

אויף דער האַלב־ניינער גאַס האָט געוווינט ר׳ מאיר בלוטהאַל, דער שוחט. אַן אײי־דעלער, קלוגער ייד. נאָר פון די פיל באַשעפטיקונגען זיינע (שוחט, חזן און בעל־קורא אין דער גרויסער שול, מוהל) — איז די פּרנסה געווען זייער אַ קנאַפּע. זיין ערשטער אויפטו באַלד אין דער פרי איז ניט געווען צו כאַפּן טלית־און־תפילין און גיין דאַווע־נען — נאָר זאָרגן דערפאַר, אַז אַ נויטבאַדערפטיקער ייד זאָל דעם טאָג נישט הונגערן, חלילה, ער זאָל האָבן אויף אַן אָנבייסן. ערשט ווען ער האָט זיך אָפּגעכאַרטיקט מיט דער דאָזיקער מצווה, האָט ער זיך געלאָזט איבער די קלויזן און שטיבלעך צו דאַווענען מיט אַ פאַרשפּעטיקט מנין. אין שטעטל איז געווען באַוווּסט, אַז ר׳ מאיר דאַוונט אין אַלע אָן אויסנאַם בתי־תפילות, ווייל ער האָט תמיד געוואָלט גאָט בעטן — מיט אַ מנין. דאַקעגן שבת און יום־טוב האָט ער אַלס חזן געדאַוונט פאַרן עמוד אין דער גרויסער שול.

ר׳ מאיר איז אויך געווען אַ גרויסער מכניס־אורחים. אַליין געוווינט אין ענגשאַפט און געלעבט בצמצום, האָט ער שטענדיק געוואָלט מקיים זיין די מצווה פון הכנסת אורחים. אַז אַן אורח איז געשלאָפן ביי אים, האָט ער זיין זון אָשר געשיקט צו אונדז אויף נאַכטלעגער. האָב איך און מיין ברודער, וועלכע זענען ביידע געשלאָפן אין איין בעט, געהאַט דעמאָלט אַ דריטן בייזשלעפער...

פּונקט ווי אָשר און מיין ברודער יחזקאל זענען געווען גוטע חברים, אַזוי זענען ר׳ מאיר מיט מיין פאָטער געווען גוטע שכנים. אויסער דעם האָט זיי אויך פאַרייניקט דאָס חזנות. ווייל מיין טאַטע, אויסער מיט מסחר, איז אויך געווען בעל־תפילה און בעל־קורא אין בית־המדרש. מיר האָבן געוווינט אויף דער זעלבער גאַס, זייער הויז איז געשטאַנען אַנטקעגן אונדזערן, אָפּגעטיילט דורך דעם וועג און טראָטואַרן.

יעדער פרייטיק־צו־נאַכטס, ווען מ׳איז געזעסן ביים שבתדיקן טיש און מיט גרויס הנאה געזונגען די זמירות, פלעגן מיר הערן פון ר׳ מאירס שטוב זייער אנגענעם געזאַנג, פּונקט ווי זיי האָבן אונדז געהערט. אַ סך איינוווינער פון שטעטל פלעגן קומען אונטער די פענצטער זיך צוהערן צו די זמירות פון די צוויי חזנישע הייזער, ווי אויך יידישע און העברעישע לידער.

אַ געוויסן פרייטיק־צו־נאַכטס, ווען מיר האָבן פון געוווינהייט געוואַרט אויף די ערשטע קלאַנגען פון די זמירות פון ר׳ מאירס שטוב, האָט זיך בלויז דערטראָגן פון דאָרט אַ שטילער „כל מקדש שביעי״ — און ווי אָפּגעהאַקט. מער קיין קלאַנג, קיין וואָרט, קיין געזאַנג. מיר האָבן געפּירט דעם שבתדיקן טיש ווי יעדעס מאָל, נאָר מיין פאָטער האָט באַהערשט אַן אומרו און זאָרג מיט דעם וואָס ס׳איז פאָרגעקומען ביים שכן, הלמאי מ׳איז נישט ביי אים מרבה בזמירות.

שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט די סיבה פון דער שווייגעניש:

ווען ר׳ מאיר איז געגאַנגען פון שול אַהיים, האָט ער נישט ווילנדיק דערזען דורכן פענצטער, ווי זיין שכן, דער קצב שלמה באטאטיטשער, מאַכט קידוש איבער... ברויט. „הייסט עס", האָט געטראַכט ביי זיך ר׳ מאיר, „אַז ר׳ שלמה האָט נישט אויף שבת. און ער, אַ נאָענטער שכן, האָט גאָרנישט געוווּסט וועגן דעם און דערלאָזט צו אַזאַ בזיון..."

קומענדיק אַהיים, האָבן אַלע שטוביקע דערפילט דאָס עגמת־נפש פון ר׳ מאירן. זיין „גוט שבת" איז געווען אין גאַנצן אַן אַנדערער ווי תמיד, אַ טרויעריקער, פול מיט יאוש. דערפאַר האָט זיך אים מער נישט געזונגען קיין זמירות יענעם פרייטיק־צו־נאַכטס.

אַ פאַרשטערטער שבת, פאַרשטערטע זמירות...

ה.

דער אומקום

ה.

ה ש ו א ה

א יזכור נאָך די כאַראַסטקאָווער יידן

בלומע פעפער־לעמפעל / ניו־יאָרק

יזכור! — געדענק! — ניט כאַראַסטקאָוו דאָס שטעטל, נאָר די יידן וועלכע האָבן דאָרט געלעבט און אומגעקומען אין אירע גאַסן, געסלעך, ביי די מויערן פון רינג־פּלאַץ און אין די איינגעהויקערטע הייזקעס.

געדענק די שטאָלצע טענענבוימס, די איינגעפונדעוועט־איינגעזעסענע, ווי זייערע ציגל־הייזער. געדענק אויך די, וועמענס פאַמיליע־נעמען ס'האָט קיינער נישט געקענט, ווי: הענטשע, גיטשע דער באָבעס, חוה לאָשאַק, יאָסל ברוך דעם קרומענס — די אַלע פרומע און ווידערשפעניקע, די יונגע און אַלטע — געדענק!

געדענק בריינטשע טענענבוים, די „פּרימאַדאָנע" פונעם דראַמאַטישן קלוב, געווען מיט אַ קאָפּ העכער פון די אַנדערע מיידלעך. באַקרוינט מיט זוניק־ליכטיקע האָר ווי אַ סימבאָל פון דער א. ג. „צעסאַרסקיע פאַמיליע", גערעדט צו ביסלעך פויליש און געלייענט שלום אַש אין איבערזעצונג. מיט איר איז געגאַנגען די יונגערע שרהלע דעם רבס, עטוואָס אומזיכער, אַ ביסל איינגעבויגן — אפשר אונטער דער לאַסט פון אירע לאַנגע צעפּ, צי נאָך לענגערן יחוס־בריוו, וואָס האָט אַרויסגעשיינט פון אירע גרויסע, טרויעריקע אויגן, וועלכע האָבן געהערשט איבערן גאַנצן געזיכט.

איך געדענק כאַראַסטקאָוו נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג. די יוגנט ברויזט, ווייל ערגעץ־ווו אין דער גרויסער וועלט האָט אַ מאַן מיט אַן אויסלענדישן נאָמען, באַלפור, דערצו נאָך אַ לאָרד, אַרויסגעגעבן אַ דעקלאַראַציע — און די טשופּרינע ביי הערש־מענדל קליין האָט זיך אַ טרייסל געטאָן און געווינטלט, אפילו ווען דאָס וועטער איז געווען שטיל. דער ריטם פון דער צייט האָט דערגרייכט די כאַראַסטקאָווער יוגנט. דאָס יידישע פאָלק האָט נאָך אַ סך יאָרן פון שוייגן — באַקומען לשון. די ווענט פון דער גרויסער שול האָבן געציטערט, אָבער דאָס מאָל ניט פון זאָגן תהילים, צי פון לערנען אַ בלאַט גמרא — נאָר פון פישל ווערבערס פייערדיקער צונג. ער שטייט אין די שטיוול, איינגעריכטע פון זיין שווערס גרויפּן־מיל, דער ברייטער שטערן פאַרשוויצט, די ברילן פאַרהויכט פונעם אינע־ווייניקסטן פייער. נישט צו די טאַטעס, דעם דור המדבר, זענען געווענדט זיינע רייד — נאָר צו די יונגע. אויב אַפילו מיר האָבן זיינע דרשות ניט פאַרשטאַנען, האָט אָבער דער

זין און באַדייטונג פון די ווערטער ווי אַ געגאַרטער רעגן באַפרוכפערט די פאַרשמאַכטע ווינקלען אין די הערצער.

ס'איז אויפגעקומען אַ פּועלי־ציון, רעכטע און לינקע, אַ החלוץ. יעדער מאַנטיק, אין סאַמע ברען פון יאַריד, איז דאָזשע באַמזע אַרויס אין גאַס, כדי צוטשעפּען בלוי־ווייסע שלייפעלעך, זאַמלען געלט פאַר ארץ־ישראל. די סוחרים און מאַרק־פאַרערס פון די אַרו־מיקע שטעטלעך: רימאַלאָוו, קאַפּיטשיניעץ, סוכאָסטוו און אַנדערע ערטער, האָבן געקוקט אויף דאָזשעס פאַרשייטע, קורץ־געשוירענע האָר און אירע בלישטשענדיקע ציין, וועלכע האָבן זיך כסדר אָנגעזען צוליבן קלינגענדיקן געלעכטער פון איינער וואָס ווייסט, אַז קיין שענערס פון איר איז נישטאָ... די יידן האָבן פאַרגעסן, אַז מ'האָט נאָך קיין „פּאָטשאָנטעק" ניט געהאַט — און דאָזשע האָט געלאַכט און געלאַכט.

דער מאַנאָפּאָל אויף שיינקייט האָט אָבער ניט געהאַט בלויז דאָזשע. דעם שוחטס אַלע טעכטער זענען געווען שיינהייטן. נאָר אַמשענסטן פון אַלע זענען געווען שרהלע שעכטער און איר שוועסטער בתיה, וועלכע האָט ווי אַ יונגע סאַרנע אויפן ברעג פון וואַלד, געקוקט אויף דער אָפענער וועלט מיט צעשראָקענע אויגן, אַז קיינער זאָל ניט דערזען דעם הונגער וואָס האָט זיך באַהאַלטן אונטער דער בלאַס־גרינלעכער פאַרב פון איר פנים.

אויב ווער פון דער יוגנט איז נאָך דער חתונה דאָך געבליבן זיצן אין כאָראָסטקאָוו, איז עס ניט געווען פון אייגענעם ווילן, נאָר ווייל קיין אַנדערע ברירה איז ניט געווען. למשל, פרומטשע די נייטאָרין. ווען ביידע ברידער קליינער האָבן זיך אין איר פאַרליבט און זי האָט ניט געקענט באַשליסן צו וועמען זי זאָל געהערן, וואָס וואָלט איר געזיכערט אַ וויזע קיין קאַנאַדע — ביז זי איז אומגעקומען אין דער גאַז־קאַמער. אַן ענלעכער פאַל האָט פּאַסירט מיט מאָטל אפרים בעקער־טרעגער. וואָלט איר טאַטע פריער געוואָרן אַ בעקער, ווי ער האָט עס שפּעטער געטאָן — וואָלט דער שידוך געווען צושטאַנד געקו־מען, און אַ סברה, זי וואָלט היינט נאָך געווען צווישן די לעבעדיקע.

אַלע האָבן געוואָלט אַנטלויפן, אַרויסרייסן זיך פון קלעם און דעם אויפגעצווונגע־נעם לופט־לעבן: אַ פּעקל קלאָטשע, אַ זעקל תבואה, אַ בינטל פלאַקס... די יוגנט האָט געגאַרט נאָך אַן אייגענער היים, געזוכט פּראָדוקטיווע אַרבעט, אַ לייטישע באַשעפטי־קונג, געוואָלט בויען און זיך איבערבויען. צווישן די ערשטע חלוצים־עולים קיין ארץ־ישראל, איז געווען מיין חברטע יעטקע יאַריטשאָווער. ליידער, אויך זי האָט געטיילט דעם גורל פון די זעקס מיליאָן קדושים. זי איז צוריק געקומען קיין פּוילן — און אירע שוואַרצע, גליענדיקע אויגן לויכטן אין מיין געדעכעניש... ווער וועט באַוויינען די אַלע נישט אויסגעלעבטע לעבנס פון אונדזערע כאָראָסטקאָווער קינדער?

איך געדענק דעם עילוי פון דער משפחה כץ. צו צען יאָר האָט ער געהאַט געענדיקט גאַנץ ש"ס. ווער ווייסט צו אַ וואָסערע הייכן זיי וואָלטן דערגרייכט? אָדער די טיפקייט צו וועלכער זיי וואָלטן זיך דערגרונטעוועט? ביי וועמען אין זכרון איז נאָך פאַרבליבן

דאָס געשטאַלט פון דעם וווּנדער־שיינעם און עטוואָס צעבאַלעוועטן הערשעלע פיינגאָלד, זיינע שוועסטערס? און זאָשע אשכנזי־פיינגאָלד, מיט אירע כישופדיקע חן־גריבעלעך, אָנגעפולט מיט פרייד?

ווער וועט זאָגן קדיש נאָך מיין פאָטער אברהמטשע פּעפּער ז״ל, דער קצב? ער האָט זיין היים ניט געוואָלט איבערלאָזן און אַז די טומאהדיקע הענט פון די רוצחים זאָלן אים אומברענגען — האָט ער אויף אַ באַלקן פון סופיט זיך אויפגעהאָנגען. זיין מוזיניקל, יאָסעלע, איז אַ לעבעדיקער אין בונקער פאַרברענט געוואָרן. זיין חבר קרענקעל, פון דער יידישער אָרדענונגס־דינסט, האָט נישט געוואָלט אויסגעבן די באַהעלטעניש — און צוזאַמען זענען זיי אומגעקומען אין די פלאַמען.

זאָל דערמאָנט ווערן אויך די פרוי פון דאָקטאָר אויערהאַן, וועלכע איז געווען ווייט און אָפּגעפרעמדט פון יידן און יידישקייט. ווען מ׳האָט די יידן פון שטעטל צונויפגעטריבן אויפן מאַרק־פּלאַץ, האָט זי געבעטן די רוצחים, אין אַ קאָרעקטן דייטש, מען זאָל זי דערשיסן אויפן אָרט: „ערשפּאַרען זי מיר די שאַנדע!“... דער מערדער האָט איר צוליב געטאָן, דערשאָסן אויף דער אייגענער וועראַנדע, אין איר אַסימילירטער אָפּגעזונדערטקייט.

מיין קוזינקע שרה לאָוונער האָט ניט געהאַט אַזאַ „גליק“: אַ פאַרוווּנדעטע האָט זי דריי טעג געבלאָנקעט איבער די כאַראָסטקאָווער גאַסן, קיינער האָט ניט געוואָלט אַ סוף מאַכן צו אירע ליידן. פון אירע פיר זין און צוויי טעכטער איז קיינער ניט געבליבן לעבן.

ווער שפּאַצירט איצט אויפן קאָרזאָ, ווען עס פאַרשיכורט דער ריח פון אַקאַציע? נישטאָ ציפּע בלייך און בומיק פאַסטערנאַק, בערנאַרד קאָן, שלמה ראָטענבערג, דאַבטשע שטיין, רוזשע געלבאַרד און זאָשע וואַלאַך — צוויי קנאָספּן אויף אַן אָפּגעבראָכענעם צווייג. און ווער ראָמאַנסירט איצט אויף דעם „ניין־אַ־זייגער טראָטואַר“? עס זענען זיכער פאַרבליבן די שטיינער און שטערן, די איינציקע עדות פון רחלע דעם סובוסטאָ־ווער מלמדס זיפצן, ווען יאָסל גאָלדהירש האָט געשוויגן ווי אַ ספינקס.

*

יזכור! געווען אַ שטעטעלע מיט יידן. דאָרט האָבן קאָזעס שפּאַצירט אויף די דעכער און די יוגנט האָט געשוועבט אין אומזעבאַרע הימלען. איך זע איצט פאַר מיינע אויגן די גראָטעסקע טיפּן פון כאַראָסטקאָוו. די „קלאָפּערס“, וועלכע האָבן אויף די יאַרידן אַריינגעקלאַפּט דעם קונה אין האַנט אַריין „פראַנצויסקי טינופת“; צי רעכאַלע די משוגענע, וועלכע האָט פאַר די שקצים פאַרהויבן דאָס קלייד און געגומען טאַנצן; קעשענע־שניידערס, דער רוב צוגערייזטע, ווי שאָלקעלע, באַשעלע און אַנדערע, פון היימישער פּראָדוקציע.

אויך די משוגעים האָבן באַרייכערט דעם קאָלאָריט פון דער יידישער כאַראָסטקאָוו.

אפרים, וועלכער האָט געטראָגן די עופות צום שוחט, האָט זיך געפרייט, אויב ס איז ביי עמעצן זויער געוואָרן די יויך... דעמאָלט האָט ער געהאַט וואָס צו עסן. הערשעלע דער משוגענער קומט מיר נאָך היינט צו חלום. ער לויערט אויף מיר אין די טונקעלע קאָרי־דאָרן פון דער גרויסער שול יעדעס מאָל, ווען איך גיי אַהיים פון מיין חברטע איטע, וועלכע האָט געוווינט לעבן ראָטהויז. איך אַנטלויף — און ער לויפט מיר נאָך... איך וועק זיך איבער פון שלאָף אַ באַגאָסענע מיט שוויס — נישטאָ דאָס שטעטל, נישטאָ די שול, נישטאָ די מענטשן.

יזכור! נאָך די גוטע און שלעכטע, די שיינע און די מיאוסע, די שיינגייסטער און ווילע יונגען! פון דער רויטער בריק ביז דער מיל, פון דער צערילעווקע ביז דער באָד־גאַס.

יזכור! נאָך די מיידעלעך, וועלכע האָבן געשעפּט וואַסער פון ברונעם, וואָס האָט ווינטער זיך באַדעקט מיט אייז־סאָפּליעס. ערגעץ טיף אין דער קרעניצע וויברירט נאָך דאָס קינדערישע געלעכטער פון צביה וועקסלער, רויזע־לאה וויטאָף, גאָלדע און צירל, ווען צירל אברהם ווארגאטעס האָט זיך אויסגעגליטשט מיט אירע קאַנען וואַסער. די דאָזיקע צירל האָט זיך געהאַט איר באַזונדערן מעטאָד צו ברענגען 4 קאַנען וואַסער מיט איין גאַנג: אָפּטראָגן צווי קאַנען אַ שטיק וועג, זיי לאָזן שטיין, זיך אומקערן נאָך די אַנדערע צוויי, זיי צוברענגען צו די ערשטע — ביז זי האָט אַלע פיר געברענגט אַ היים.

צווישן די חורבות און שטיינער פון דער גרויסער קלויז, ציטערט נאָך אוודאי היינט דער ווידערקול פון רייזע אהרון־איציק שאָכערס דריבנע טריט. דאָרט, אויף די פאַר־קראַטעוועטע פענצטער, האָט זי געהאַלטן אירע וואַזאָנעס — בליענדיקע חלומות. גע־מאָסטן זיידענע סטענגעס פאַר גויישע כלות און געהאָפט, אַז דער בחור וואָס יאָגט זיך נאָכן ווינט, וועט ענדלעך זיך באַרואיקן און דערזען ווער עס האָט אים באמת ליב.

הינטער דער קלויז האָט געוווינט מרדכי־וואָלף שוחט. בייטאָג געשאָכטן עופות, אין די אָוונטן — בהמות און קעלבלעך. אין צווישן צייט פלעגט ער זיך אַהיים כאַפּן, כדי טרינקען אַ גלעזל טיי. מרדכי־וואָלף איז געווען אַ מענטש מיט פרינציפּן, אפילו זיין טרינקען איז געווען צערעמאָניאַל און שטרענג אָפּגעהיטן. מאַכט זיך אַ מעשה, ער קומט אַמאָל אַ היים, און דערזעט, אַז אויף דעם בענקל, ווו ער זיצט תמיד און טרינקט טיי, האָט זיך ברייט צעזעצט דוואָשע, די רייכע שניט־קרעמערין. ער טראַכט ניט לאַנג און רופט זיך אָפּ צו איר:

— זייט אַזוי גוט, הייבט זיך אויף — איך דאַרף זיך אַוועקזעצן טרינקען טיי...

צי אַ צווייט מאָל, ווען ס'איז געקומען די קריסטלעכע דינסט פון אַ יידישן בעל־הבית שעכטן אַן עוף, האָט ער גראָד געטרונקען טיי. אמת, ריידן פויליש האָט ער ניט געקענט, אָבער מען דאַרף פאָרט זאָגן דער שיקסע אַז ר'איז פאַרנומען. „פּעי הערבאַטאַ" — זאָגט ער צו איר. די קריסטין טראַכט ניט לאַנג און זעצט זיך צום טיש, כדי טרינקען טיי. דער

שוחט מאַכט אַ געוואַלד, אַז נישט דאָס האָט ער געמיינט. און דאָס שטעטל קייכט דערנאָך פון געלעכטער...*

ווען ביי מיין טאַטן האָט זיך אַמאָל געמאַכט אַ קו מיט אַ סרחה, האָט מרדכי־וואָלף פאַרקאַטשעט די אַרבל און ווי אַ געניטער כירורג אַזוי לאַנג געצויגן פאָדעם נאָך פאָדעם, ביז די סרחה האָט זיך אויפגעלייזט און דאָס פליש איז געווען כשר.

*

דוכט זיך, — אַ קליינע שטאָט כאַראָסטקאָוו, אַפילו אויף דער מאַפּע ניט געווען באַ־צייכנט. דאָס קויטיקע טייכל, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען טײנע (אין יידיש הייסט עס — שטיל), איז ווי אַ גאַרטל געלאָפן צווישן שטעטל און דאָרף, אָפּגעטיילט גוי פון ייד. איצט איז דער טייך נאָך דאָ, דער גוי איז נאָך דאָ, אָבער גיטל אייזיקס די מילכיקערין מיט אירע זין און טעכטער, זייערע פערד־און־וועגעלע — זענען מער נישטאָ. ניט זיי, ניט זייערע קינדער און קינדס־קינדער וואָס האָבן געזאָלט קומען נאָך זיי. איבערגעשניטן די קייט פון לעבן, די נעמען פאַרגעסן. ווער וועט געדענקען יאַנקל פליישמאַן, דעם יונגערמאַן מיט אַ סך געשמאַק פאַר עלעגאַנץ. און ווי שיין ער פלעגט טאַנצן. אָדער יאַנקל ראַזירער וועמענס גלוסטיקע אויגן האָבן נאָכגעקוקט די מיידלעך. צי שייקע קעניג, דער רבל פון שטעטל, וואָס פון זיינע רייד האָבן מיידלעך און ווייבלעך אין שטעטל אָפּט זיך פאַרויטלט. אַפילו יונגעלייט האָבן זיך געמאַכט ניט הערן, ווען שייקע האָט זיך צערעדט. אפשר פון כעס אויף דער וועלט, וואָס זיין מאַמע, די קרומע אלמנה ביילע־יענטע, מוז שטיין מיט קאַלך אויפן מאַרק און אַז גאָט האָט געהאָלפן ס'איז געקומען אַ רעגן, האָט דער קאַלך אָנגעהויבן זידן און פאַרוויסט איר פאַרשוואַרצט פנים.

און אַז מען דערמאָנט זיך אין קאַלך, שטעלן זיך פאַר די אויגן יהושע קאַלעכניק, נוימאַן, מיט זיינע זין און טאָכטער העניע־רבקה.

יזכור! נאָך דער משפחה ברילאַנטן, וואָס צוליב זייערע שאַרפע, בליציקע אויגן, שטאַמט אַוודאי דער צונאָמען. געהייסן האָבן זיי קאַפּלער. וואָס איז פון זיי געוואָרן?

ווו איז אַהין געקומען דער ראָטהויז, ווו זענען פאַרשוווּנדן די סעדעכעס, וועלכע האָבן דאָרט, צווישן די געוועלבטע זיילן פון באַראָק־סטיל, געגעסטיקט מיט זייערע מילטערס עפּל, באַרנעס און אַנדערע פרוכטן? וויי איז געווען צו דעם, וועלכער האָט אָנגעטאַפּט אַ פּרי און דערנאָך ניט געוואָלט זי קויפן. אַלע קללות פון דער תוכחה האָבן זיך אויף אַזאַ איינעם (צי איינער) אויסגעלאָזט. וואָס איז געוואָרן פון מלך נוסיעס ערדענע טעפּ? פון הענדזל גאָלדהירשס פעסער נעפּט? און וואָס איז געוואָרן פון דער ציכטיקער, קליינער קראָם פונעם איידעלן בחור מאָטל דיק?

---

* אין די זכרונות פון שלום קלינגער „דאָס רעליגיעזע לעבן", ווערט די דאָזיקע פאַסירונג געשיל־דערט אויף אַן אַנדערן אופן (רעד').

דאָס גאַנצע יידישע לעבן אין שטעטל האָט זיך געדרייט אַרום דעם ראַטהויז. בערל איציק אליס מיט זיינע זעמל, די קליינע אויסגעצערטע טשאַרנע לייביש מלמדס מיטן קעסטל זייף. וואָס איז געשען מיט איציק כצס אייזן־קראָם, דער מושג פון איינקייט? און פון דער האַלב־ליידיקער קראָם פון מיין מומע רחל האַלפּערין? דערנעבן איז געשטאַנען דער בלעכער מיטן לייטאייזן. איך זע נאָך איצט מאַטל קרענקל מיט אירע לאַנגע צעפּ ביז דער קני, וועלכע ברענגט הייסע טיי איר טאַטן, צי זיידן מאָטל קרענקעל.

וואָס איז געשען מיטן ראַטהויז? האָט מען צעפּלינדערט די קראַמען, אַראָפּגעריסן דעם טורעם, צעאַקערט די ערד? וואָס עס זאָל ניט האָבן פּאַסירט, וועט דער גייסט פון ישראל ליבסטער קיינמאָל ניט אָפּטרעטן פון דאָרט. דוכט זיך, אַז נאָך היינט פּראַוועט ער זיינע שיינע שבתים און זינגט זמירות מיטן הוסיאַטינער ניגון. אין דעם גרויסן זאַל פון זיין שענק האָבן אַ סך כאַראַסטקאָווער כלהס חתונה געהאַט, דער רוב ציוניסטישע פאַר־זאַמלונגען האָט מען דאָרט אָפּגעהאַלטן און די טאַנץ־אָוונטן פון אונדזער יוגנט האָט מען אויך דורכגעפירט אין דעם זאַל.

ביי אים אין שענק האָב איך צום ערשטן מאָל אין לעבן געזען אַ לעבעדיקן פּאָעט — בנימין רעסלער פון קאָפּיטשיניעץ. ער האָט געטראָגן אַ פּעלערינע און אַ ברייטן, פּאָעטישן קראַוואַט. אַרום אים האָבן זיך געדרייט שלמה פּאַסטערנאַק, רויזאַלע הירש, האַניע גלאַזנער. פּעפּי שטיין. ביי יעדער געלעגנהייט דערמאָן איך זיך דעם ציטער, וועלכן כ׳האָב דעמאָלט איבערגעלעבט.

*

ווער געדענקט מאָטקעלע טענענבוים, דער „משוגענער“, וועלכער האָט אַלע חכמות פון דער וועלט געברענגט קיין כאָראָסטקאָוו? און ווער קען פאַרגעסן מיין ברודער ישראל פּעפּער, וואָס די לאַנגע האַנט פון מלכות האָט אים נאָכגעיאָגט אַזש ביז פראַנקרייך, ווו ער איז געפאַלן אַלס קעמפער אין דער דאָרטיקער אונטערגרונט־באַוועגונג איין טאָג פאַר דער באַפרייאונג?! אויפן בית־הקברות אין ליאָן שטייט אַ קליינע מצבה אויף זיין קבר. ניט דער שפּרייז פון יאָרן, ניט דער גלייכגילטיקער גאַנג פון דער צייט, ניט דער גרויזאַ־מער טויט, אַפילו ניט די אייביקייט — זענען ניט אימשטאַנד צו פאַרמינערן דאָס אָרט זיינס אַלס מענטש פון אידעאַלן, העראָיזם, זיין שטרעבונג צו ענדערן דעם גאַנג פון דער געשיכטע, בייטן דעם גורל פון אַלע אונטערדריקטע — מיין ברודער ישראל פּעפּער!

מיטן זעלבן ווייטיק זאָל אויך דערמאָנט ווערן אברהם חיים פּעפּער — ניט קיין קרוב, נאָר אַ פריינד. געווען איז ער אַלעמענס פריינד, אַ מין יידישער „ראָבין האָד“. אומעטום זיך געפילט ווי ביי זיך אין דער היים, אַ פאַרמיטלער צווישן אָרעם און רייך, צווישן פרומע און אויפגעקלערטע, צווישן פּשוטע יידן און געלערנטע. געבענטשט מיט מוסקולן ווי אַ ריז און — אַ קינדערישן שמייכל, מיט אַן איינגעבוירענעם חוש פאַר גערעכטיקייט. ווי

אַ שומר געוואַכט איבער זיין שטאָט יידן. מיט דער פּויסט און גוטן וואָרט פאַרטיידיקט די אַלע, וועלכע האָבן זייער שטעטל ניט געקענט אַליין באַשטיין... אַפילו די גוישע תקיפים האָבן זיך גערעכנט מיט אַבראַמקען, געקלאַפּט אים אין פּלייצע און געזאָגט „נאַש בראַט״!

אויך יאָסי דער קרומער (האָכמאַן) איז געווען אַזאַ מין „נאַש בראַט״ מיט די אַרומיקע פּויערים. אין זיין טאַטנס מיל זענען זיי אַלע געקומען פון די אַרומיקע דערפער זייער תבואה מאָלן. אָבער דער דאָזיקער זכות איז ניט בייגעשטאַנען זיין איינציקער טאָכטער. 12 יאָר איז דאָס קינד אַלט געווען, ווען אַ צעיושעטער אוקראַאינער צי פּאָליאַק האָט זי פון בונקער אַרויס געשלעפּט. געשען איז עס אין אַ פרילינגדיקן זונטיק, קורץ פאַר דער באַפרייאונג. קיין דייטשן זענען דערביי ניט געווען. דער פּאָגראָמשטשיק האָט דעם מיידל פאַרוואָרפן אַ שטריק אויפן האַלדז און זי אַרויס געפירט אויפן מאַרק, ווו עס האָט זיך באַוויזן דער המון, וועלכער איז נאָר וואָס אַרויס פון קלויסטער, נאָכן גאָטעסדינסט. דער עולם האָט אַרומגעשטעלט דעם קרבן, וועלכער האָט זיך געבעטן: „לאָזט מיך לעבן, גוטע מענטשן... איך האָב פאַרלאָרן מיין טאַטע־מאַמע, אַלע מיינע נאָענטע. איר האָט דאָך זיי געקענט — מיין פאָטער, דעם זיידן, אפשר אויך דעם עלטער־זיידן״. זי האָט גערעדט אַ גוטן אוקראַאיניש, אָבער קיין איין העלפנדיקע האַנט האָט זיך ניט אויסגעשטרעקט צו איר. אמת, אַ טייל פויערטעס האָבן געכליפּעט, געשנייצט די נעז אין די זונטיקדיקע פאַר־טעכער און זיך צוגעקוקט ווי די האַנט פונעם רוצח טונקט זיך אין דעם קינדס בלוט...

*

...געווען אַ שטעטל וואָס האָט געלעבט, פּולסירט און וויברירט מיט אַלטע און נייע שטראָמען. אָט לאָזן זיך חסידים אין אַ טאַנץ. זייער צעפלאָשעטע רויטע בערד באַוועגן זיך צום טאַקט פונעם פייערדיקן ריקודל, אויך די פון אונטן פאַרשטעקטע רויטע פאַ־טשיילעס אין די קאַפּאָטעס טאַנצן מיט. איינציקע פון זיי האָבן געפּאַסט יעדער מאָנטיק און דאָנערשטיק, געשלייכט זיך ביי די ווענט ווי שאָטנס און געגלייבט, אַז מיט דעם דערנענטערן זיי ימות־המשיח.

געווען אַ שטאָט — און מער נישטאָ!

איך בין זיכער, אַז יעדער פרילינג גיבן די זשאַבעס דעם זעלבן קאָנצערט, וועלכן איך פלעג הערן דורכן אָפענעם פענצטער, ווייל כ׳האָב געוווינט ניט ווייט פונעם טייכל. אַז די לופט איז פאַרשיכורט פון דעם בעז און אַקאַציע — אָבער יידישע לונגען אָטעמען זיי ניט מער.

זאָל איך שעלטן די גאָלדענע ווייצן־פעלדער וואָס כוואַליען זיך פאַרטייעטע אין די הייסע זומער־טעג? זאָל איך שעלטן די שוואַרץ־פעטע ערד, וועלכע איז אָנגעזאַפּט מיט אומשולדיק פאַרגאָסן יידיש בלוט? די ערד פון מיינע עלטערן, ווו כ׳האָב מיינע ערשטע שיך אויסגעטראָטן, מיין מאַמען קובר געווען, ווו מיין וויגל איז געשטאַנען? ווו דאָס ליד

פון מיין מאַמען — און פון אַלע יידישע מאַמעס — האָט דערציילט וועגן צוגעזאָגטן לאַנד, געוועקט און דערנערט די בענקשאַפט נאָך ירושלים, די הייליקע שטאָט און דעם הייליקן לאַנד?

יזכור נאָך אייך, כאָראָסטקאָווער יידן!...

כאָראָסטקאָוו ביי די סאָוויעטן

יצחק קעסלער / **חולון**

צום ליכטיקן אָנדענק פון מיינע אומפאַרגעסלעכע
עלטערן — משה און טשאַרנע קעסלער ז"ל.

דעם 1טן סעפּטעמבער 1939 זענען מיר אַלע פאַרציטערט געוואָרן, דערהערנדיק אין ראַדיאָ וועגן דייטשן איבערפאַל אויף פוילן און דאָס באָמבאַרדירן אירע שטעט. דעם זעלבן טאָג האָט מען אויך אין אונדזער שטעטל געהערט לופט־אַלאַרמען, נאָר אַזוי ווי קיין קעלערן און בונקערס זענען ניט געווען, איז מען געלאָפן צום טייך זוכן שוץ... אין עטלעכע טעג אַרום איז כאָראָסטקאָוו באָמבאַרדירט געוואָרן. די בהלה צוליב דעם איז געווען זייער גרויס. עס באַווייזן זיך אַ סך פּליטים פון מערב־פוילן. צווישן די פּליטים — באַקאַנטע שרייבער, קינסטלער, אַרטיסטן, זשורנאַליסטן. אויך די איינוווינער פון כאָראָסטקאָוו האָבן אָנגעהויבן טראַכטן וועגן נעמען דעם וואַנדער־שטעקן אין האַנט און זיך לאָזן צו דער רומענישער, אָדער רוסישער גרענעץ.

שבת אָוונט האָבן איבערן שטעטל זיך באַוויזן עטלעכע מאָל עראָפּלאַנען, אָבער ניט באָמבאַרדירט. די יידן האָבן מיט פּחד און זאָרג געוואַרט אויפן אַריינמאַרש פון די דייטשן. צומאָרגנס, דעם 17טן סעפּטעמבער, האָבן זיך גאָר באַוויזן... רוסישע טאַנקען. ווי ס'האָט זיך דערנאָך אַרויסגעשטעלט, איז די רויטע אַרמיי אַריבער די פּוילישע גרענעץ. ווי נאָר זיי זענען אַריין אין שטעטל, האָבן די סאָלדאַטן פאַרטיילט פלוגבלעטלעך: "מיר זענען געקומען באַפרייען די באַפעלקערונג פון פּוילישן יאָך".

איצט זענען יידן אַרויס פון די קעלערס און באַהעלטענישן, געפרייט זיך וואָס די רוסן זענען געקומען, אַנשטאָט די רוצחישע דייטשן. מען האָט אַפילו געקושט פאַר פרייד די פאַרשטויבטע סאָוויעטישע טאַנקען. ווייל אין יענע טעג איז מען געווען איבערצייגט, אַז די רויטע אַרמיי האָט ניט נאָר געראַטעוועט די יידן פון די דייטשישע מערדערייען, נאָר קודם כל — פון די אוקראַינישע פּאָגראָמשטשיקעס, וועלכע האָבן פון לאַנג שוין געשאַרפט זייערע מעסערס. און ווירקלעך: אויפן צווייטן טאָג זענען פון די אַרומיקע דערפער געקומען פויערן, באַוואָפנט מיט העק, זעגן, לאָפּעטעס און מעסערס, כדי רויבן און מאָרדן און בכלל אַ הוליע געבן איבער דער יידישער באַפעלקערונג.

אַז די נייע מאַכט האָט זיך איינגעשטעלט, האָבן יידן אָנגעהויבן פילן אַ דרוק אויף זייערע טוערס, ספּעציעל די ציוניסטישע. סוחרים האָבן געלעבט אין שרעק וועגן גורל פון זייערע געשעפטן, וואָס אַ טייל פון זיי האָבן זיך טאַקע פאַרמאַכט און אין שטעטל האָט מען אָפט געזען לאַנגע רייען פון מענטשן, וועלכע האָבן אָנגעהויבן קויפן די סאַמע לעבנסוויכטיקע אַרטיקלען.

בעלי־מלאכות האָבן זיך אָרגאַניזירט אין קאָאָפּעראַטיוון, דאָקטוירים האָבן געפונען באַשעפטיקונג אין ניי־געעפנטן שפּיטאָל, אין פּאַלאַץ פון גראַף סימינסקי. לערער האָבן געלערנט אין די שולן און פאַר יוגנט זענען געעפנט געוואָרן קורסן און סעמינאַרן פאַר בוכהאַלטערס, לערערס, קראַנקן־שוועסטערס. כמעט אַלע האָבן געהאַט אַרבעט, אויך סוחרים האָבן זיך געשאַפן קאַרטעלן.

אין יענע טעג האָבן אַ סך פּליטים זיך פאַרשריבן צוריק צו פאָרן אין די געביטן, אָקופּירטע דורך די דייטשן. אַ געוויסע נאַכט זענען די רעגיסטרירטע, אונטער אַ שטרענגער וואַך, אַוועק געפירט געוואָרן אין... טיף רוסלאַנד. אַ דאַנק דעם לעבט היינט דער רוב פון זיי אין ישראל, אַמעריקע און אַנדערע לענדער.

דער פּחד פון די כאָראָסטקאָווער יידן פאַרשיקט צו ווערן קיין סיביר, איז געווען אַן אומזיסטיקער. קיין איינער פון אונדזעריקע אין שטעטל איז ניט פאַרשיקט געוואָרן. אויסער די געוועזענע געהיים־אַגענטן פון דער פּוילישער פּאָליציי און אמתע פאַרברעכער.

געווען געוויסע עלעמענטן, וועלכע האָבן פאַרשאַפט צרות די ציוניסטישע טוער, ספּעציעל די פון די יוגנט־באַוועגונגען. צום גליק, איז קיינעם קיין שלעכטס ניט געשען. גרופּן יוגנטלעכע פלעגן זיך צונויפטרעפן און דערביי ניט פאַרלוירן די האָפענונג צו פאַרווירקלעכן זייערע טרוימען און צילן, פאַר וועלכע מ׳האָט געקעמפט ביזן אויסברוך פון קריג. מיר זענען אויך געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט דער ציוניסטישער יוגנט־אינסטאַנץ אין ווילנע. נאָר דאָס האָט לאַנג נישט געדויערט.

דעם 22סטן יוני 1941 איז היטלער־דייטשלאַנד באַפאַלן רוסלאַנד. ערשט דעם 1טן יולי האָבן די סאָוויעטן אָנגעהויבן זייער עוואַקואַציע פון כאָראָסטקאָוו, נאָכן הערשן אין דעם שטעטל אין פאַרלויף פון 20 חדשים. אַ קליינער טייל יוגנט האָט זיך געראַטעוועט מיט דער אָפּטרעטנדיקער רויטער אַרמיי און אַדמיניסטראַציע. אַן אַנדערער טייל איז נאָך געהאַט פריער מאָביליזירט געוואָרן. אָבער דער רוב ידישע איינוווינער איז געבליבן. איידער די דייטשן זענען אַריין קיין כאָראָסטקאָוו און דאָ איינגעשטעלט זייער רעזשים פון ווילדעסטן טעראָר און מאָרד, האָבן די אוקראַאינישע באַנדעס זיך געלאָזט ווילגיין איבער דער ידישער באַפעלקערונג. דערנאָך האָבן זיי שוין געהאָלפן די דייטשן אומברענגען די יידן אין כאָראָסטקאָוו.

כבוד דעם אָנדענק פון די קדושים!

ערשטער בריוו וועגן חורבן

מאַטילדע קרענקעל־גאָלדפּליס

איבערגעדרוקט פון אַ יידישער צייטונג אין אַרגענטינע, נאָך דער באַפרייאונג. איבערגעגעבן צום דרוק פון וו. יאַקאָבסאָן.

דער בריוו פון כאָראָסטקאָוו, פון מאַטילדע קרענקעל, איז אַ שרעקלעכע אָנקלאַגע קעגן די אוקראַינער אין גאַליציע, וועלכע האָבן זיך ניט נאָר געפרייט מיט די דייטשע פּאָגראָמען, נאָר האָבן אויך אין זיי אַליין אָנטייל גענומען. און דער איינציקער ווונטש פון דער בריוו־שרייבערין איז — אַוועק צו פאָרן פון כאָראָסטקאָוו. די שטאָט און די יידן האָבן אַן אויסזען ווי אַ בית־עולם און זי קאָן ניט קוקן אויף די גוים.

דעם בריוו האָט באַקומען יצחק־מאיר מאַרגוליעס פון אַרומבאַ, האָלענדיש אינדיע — אַ שוואָגער פון מאַטילדאַ קרענקעל. זי שרייבט, ווי גליקלעך וואָלט זי געווען, ווען זי קען פון דאָרט אַנטלויפן און זיין צוזאַמען מיט אים.

און אַ טרויעריקן גרוס גיט זי אויך אָפּ פון קאָפּיטשיניעץ. פון די טויזנטער יידן פאַרן קריג, זענען דאָרט איצט געבליבן ניט מער ווי 80 יידן.

און אָט איז איר בריוו:

„פיל געליבטע שוועגערין און שוואָגער,

איך קאָן אייך מיטטיילן, אַז איך מיט מיין יינגסטער שוועסטער חוהטשע זענען פאַר־בליבן פון דער גאַנצער פאַמיליע. און מיין ליבער מאַן פרידל לעבט אויך ניט. ער איז געווען 11 מאָנאַטן אין אַ לאַגער, אויף צוואַנגס־אַרבעט. ער האָט מיך אָפּגעקאָסט אַ פאַר־מעגן, ביז איך האָב אים אויסגעקויפט פון לאַגער. נאָך דעם האָב איך מיט אים געלעבט 3 חדשים. שפּעטער איז ער דורך די דייטשן פאַרכאַפּט געוואָרן קיין קאָפּיטשיניעץ.

פון גאַנץ כאָראָסטקאָוו זענען פאַרבליבן אַרום 30 פּערזאָן. איצט זענען שוין עטלעכע מענער געגאַנגען אין רוסישן מיליטער. מיט אונדז איז איטשע גאָלד־פליעס. אויך ער איז איינער. אברהם־חיים פּעפּער איז אויך איינער פאַרבליבן. פאַנטשע גאָלדהירש, יאָסלס טאָכטער, איז אויך איינע געבליבן. פון אונדזערע קרובים און באַקאַנטע איז קיינער ניט פאַרבליבן.

ליבע מאַנטשע! ווען איך וועל קריגן דיין ענטפער, וועל איך דיר באַשרייבן מיינע איבערלעבונגען. עס איז אַפילו אוממעגלעך אַלץ צו באַשרייבן, אַפילו איין פּראָצענט. איצט קאָן איך אָבער גאָרניט שרייבן, ווייל מיינע נערוון זענען נאָך ניט רואיק. איך האָב איבערגעלעבט 9 אַקציעס. דאָס הייסט — 9 שחיטות. די לעצטע 4 חדשים זענען מיר

געוועז באַהאַלטן ביי אַ פויער. די רויטע אַרמיי האָט אונדז באַפרייט פון די מערדערס. אין איין טאָג האָט מען אין קאָפּיטשיניעץ געכאַפּט 2 500 יידן און זיי הינטערן וואַלד אויס־געשאָסן. יעדער האָט זיך געמוזט אויסטאָן ביז נאַקעט און אַריינשפּרונגען אין גרוב. דערנאָך האָט מען אים געשאָסן. די קליידער איז זיי געווען אַ שאָד צו פאַרדאַרבן. די יידישע קליידער האָבן זיי אַוועק געשיקט קיין דייטשלאַנד און אַ ביסל האָבן די גוים צוגענומען. ווען עס איז פאָרגעקומען אַ פּאָגראָם, האָבן די גוים זיך געפרייט. זיי זענען געגאַנגען איבער די יידישע הייזער און צוגעראַבעוועט די זאַכן. און אַז זיי האָבן געפונען אַ יידן, האָבן זיי אים איבערגעגעבן די דייטשן, אָדער דער אוקראַאינישער מיליץ.

אין קאָפּיטשיניעץ זענען געבליבן 80 מענטשן. פון עטלעך איז קיינער נישטאָ. פון דער משפחה דיך — אויך ניט. נאָר מוניע איז געווען אין רומעניע, אין געפאַנגענשאַפט. אונדזער זוניע איז אין רוסלאַנד, אין מיליטער, זינט 1941. אפשר לעבט ער דאָרט ערגעץ. פון רוסלאַנד זענען שוין אָנגעקומען אַ סך בריוו פון די וועלכע זענען אַהין אַנט־לאָפן אין יאָר 1941 און פון די וועלכע זענען געגומען געוואָרן אין מיליטער.

וווינט נאָך חוהטשע גערסטענבליט אין דער זעלבער שטאָט מיט דיר? פון איר פאַמיליע איז אויך קיינער נישטאָ, נאָר די שטוב שטייט נאָך. פון דער גאַנצער שטאָט זענען געבליבן אפשר 10 שטיבער. אונדזער שטוב איז אויך דאָ. אפשר ווייסטו די אַדרעסן פון איזיע גערסטענבליט און יעטקע — שיק זיי מיר.

ליבע מאַנטשע! ווי גליקלעך איך וואָלט געווען, ווען איך קאָן אַוועק פאָרן פון כאָ־ראָסטקאָוו. די שטאָט, אָן די יידן, האָט אַ פּנים פון אַ בית־עולם. איך קאָן ניט קוקן אויף די גוים. מיר זענען געבליבן אין איין העמד און אין איין קלייד. אַלץ האָבן זיי ביי אונדז צוגענומען. אַ קריסטין האָט מיר געגעבן אַ העמד. אפשר קאָן מען שיקן פּאַקעטן? שרייב צו איזיע גערסטענבליט, אַז ער זאָל אונדז עפּעס שיקן.

ליבע שוועגערין מאַנטשע! ווי גליקלעך איך וואָלט געווען, ווען איך זאָל קאָנען זיי מיט דיר צוזאַמען. וואָס מאַכט איר, זענט איר געזונט? וואָס מאַכט די ליבע טאָכטער ראָזאַ?

איך ענדיק, ווייל איך האָב שוין מער קיין געדולד. זייט געזונט און ענטפערט וואָס שנעלער".

מיינע איבערלעבונגען ביי די דייטשן

שמעון קאַהאַנע

(באַשריבן פון אַ 10יאָריק קינד, צוויי יאָר נאָך דער באַפרייאונג.
פון יוו״אָ־אַרכיוו).

.18.3.1947

אין 1940, ווען די דייטשן זענען אַריין צו אונדז אין שטעטל, האָבן מיינע עלטערן און איך אַ סך געליטן. איך בין דעמאָלט געווען אַ קליין קינד, 3 יאָר אַלט. איך האָב נאָך ניט פאַרשטאַנען צי מען דאַרף מורא האָבן פאַר די דייטשן. ווען ס׳איז פאָרגעקומען אַ פּאָגראָם, איז מיין מוטער אַנטלאָפן מיט מיר אין אַ בונקער, וווּ עס האָבן זיך געפונען אַ פופציק מענטשן. דאָרט איז געווען פינצטער. מ׳האָט ניט געטאָרט וויינען. אַ סברה, אַז מ׳האָט אונדז אַנטדעקט צוליבן וויינען פון די קינדער, וועלכע זענען דאָרט געווען אין אַ צאָל פון פינף. די דייטשן האָבן אַלע אַרויסגעטריבן פון בונקער, נאָר אונדזביידע און נאָך צוויי מענטשן איז געלונגען צו בלייבן אינעווייניק, ווייל מיר זענען געווען פאַרשטעקט אין אַ סך בעטגעוואַנט. אַזוי זענען מיר ניצול געוואָרן.

אין דעם בונקער זענען מיר געווען 6 חדשים. קיין ביסל מילך האָב איך ניט געהאַט, מיין מוטער האָט מיך דערנערט מיט קאַרטאָפל־שאָלעכץ און אַ ביסל וואַסער. דערפאַר בין איך קראַנק געוואָרן אויף טיפוס. איך געדענק, ווי מיין מוטער איז געזעסן אויפן בעט און שטאַרק וויינענדיק, מיר געווישט מיט אַ נאַס טיכל מיינע פאַרטרוקנטע ליפּן און דעם צעהיצטן שטערן. אַלץ אין מיר האָט געברענט און מיין מאַמע האָט ניט געהאַט מיט וואָס מיר דאָס האַרץ צו דערקוויקן. אַזוי האָט מיר גאָט געהאָלפן, אַז היטלערן צו להכעיס בין איך געזונט געוואָרן, נאָר אויף די פיס ניט געקענט זיך שטעלן. אַזוי האָט געדויערט 4 וואָכן.

איצט באַשרייב איך אייך ווי אַזוי מיר זענען אַרויס פון קעלער. געשען איז עס אין אַ פינצטערער נאַכט, אין צווייטן טאָג שבועות. מיר דערהערן געשרייען און דערזען ווי אונדזער קעלער ברענט. אַנטלויפן פון דאַנען האָט מען ניט געקענט, ווייל דער בונקער איז געווען אַרום געקלאַפּט מיט ברעטער און אוקראַינישע פּאָליציאַנטן האָבן געהיטן די באַהעלטע־ניש, אַז קיינער זאָל פון דאָרט ניט אַנטלויפן. נאָר אַזוי ווי ס׳איז דאָ אַ גוטער גאָט אויף דער וועלט און מיר האָבן באַדאַרפט בלייבן לעבן, האָבן פאַרטיזאַנער אין וואַלד דערזען די שריפה און זיי זענען געקומען צו לויפן און פאַריאָגט די דייטשן מיט די אוקראַינער. אַ 50 מענטשן איז דעמאָלט געלונגען זיך צו ראַטעווען — און מיר צווישן זיי. שפּעטער

האָב איך דערהערט, אַז אַ 2000 יידן זענען דעמאָלט פאַרברענט געוואָרן. מיר זענען אַנט־לאָפן אין וואַלד און דאָרט אָפּגעוווען גאַנצע 3 יאָר. נאָר די שרעק, הונגער און צרות וואָס מיר האָבן געליטן, קען איך ניט באַשרייבן. נאָר דאַנקען גאָט וואָס אונדזער גאַנצע פאַמי־ליע איז לעבן געבליבן. איצט בין איך אַ ווילער בחור, לערן מיך זייער גוט העברעיש און חשבון און נאָך אַנדערע זאַכן. עס לערנט מיך זייער אַ גוטע מורה, איר נאָמען איז פאַלעווסקאַ. מיין נאָמען איז שמעון קאַהאַנע, מיין פאָטערס נאָמען — שמואל קאַהאַנע, מיין מוטער — שרה, מיין שוועסטער —שושנה. מיר זענען פון כאָראָסטקאָוו ביי טאַרנאָפּאָל.

יאָרן פון ליידן, פיין און געראנגל

צפורה (פאַניע) קיפּערמאַן / הרצליה

(באַאַרבעט און איבערזעצט פון פויליש לויט די גביית־עדות אין „יד ושם", תל־אביב, נומ' פ־1505/128, ווי אויך פון פערזענלעכע זכרונות).

וועגן זיך, דער משפחה און דעם שטעטל

איך שטאַם פון דעם קליינעם שטעטל כאָראָסטקאָוו (טאַרנאָפּאָלער וואָיעוואָדסטווע). מיין פאָטער, זישע פינק, איז אומגעקומען אין עלטער פון 43 יאָר. געווען אַ פרומער ייד, אָבער ניט קיין פאַנאַטישער, געהאַט אַ שניט־געשעפט (געשטאַמט פון בוקאָווינע). מיין מוטער בלימע האָט געשטאַמט פון דער משפחה האַרמעלין. אונדזער היים איז געווען אַ געוויסע פאַרגעשריטענע, הגם געפירט אין נאַציאָנאַל־רעליגיעזן גייסט. פון די דריי שוועס־טערס (פנינה־פושא און עטקא), בין איך געווען די עלטסטע. פון דער פינק־פערזאָניקער משפחה בין איך בלויז געבליבן לעבן.

אונדזער שטעטל איז געלעגן 16 קילאָמעטער פון קאָפּיטשיניעץ, געהאַט אַן ערך 2 און אַ האַלבן טויזנט איינוווינער. דער רוב — יידן, אַ געוויס גרויסע צאָל אוקראַינער און אַ ביסל פאָליאַקן. דאָס שטעטל איז געווען באַרימט פון די מאָנטיקדיקע יאַריד־טעג, וועלכע האָבן געגעבן יידן פרנסה פאַר אַ גאַנצער וואָך. אין אַלגעמיין זענען די יידן געווען רעליגיעז, ס׳האָט אָבער אויך נישט געפעלט קיין אינטעליגענץ. מיר האָבן פאַרמאָגט אַן אייגענעם דראַמאַטישן קרייז און אַ ביבליאָטעק פון 8000 ביכער.

אויף דער ציריליווקער גאַס, ווו איך האָב געוווינט, זענען אַלע הייזער געווען ענלעך איינס צום אַנדערן: נידעריקע, געדעקט מיט גאָנטעס (שינדלען). אַנטקעגן דער צערקווע זענען געווען עטלעכע גרעסערע בנינים: דער פּאָליציי־פּאָסטערונעק, דער „סאָקול“־זאַל. אויך זענען געווען אַ ביסל שיינע הייזקעלעך, מיט שיין געפּלעגטע גערטנער. דאָס האָט געהערט צו דער עליטע פון דער שטאָט. דאָרט האָט געוווינט ד״ר ווישעוויצער. ער איז אומגעקומען בעת דער ערשטער אַקציע, צוזאַמען מיט זיין פרוי. זיין זון לעבט אַלס קריסט. דאָרט האָט אויך געוווינט דער אַפּטייקער. ער איז געשטאָרבן נאָך פאַר דער מלחמה. זיין משפחה איז לעבן געבליבן אַלס „אַריער“. זיי זענען געווען אַסימילירט, נאָר ביי די דייטשן זענען זיי געווען יידן ווי אַלע אַנדערע. די קריסטן האָבן דאָס ניט געקאָנט פאַרשטיין. געוווינט האָט דאָרט אין אַ הייזל א. גלאַזמער, אַ ייד אַ גביר, די קינדער האָבן שטודירט. ער איז אומגעקומען מיט זיין גאַנצער פאַמיליע בעת דער ערשטער אַקציע.

אין גאַס, ווו עס איז געווען די רויטע בריק, האָבן זיך געפונען די הייזלעך פון די בעלי־מלאכות. דאָרט האָט געוווינט משה וועבער מיט זיינע זין. ער איז געווען אַן איידעלער מענטש. אַ פריינד פון הרב משולם ראָט. געהאַט שנירן און איידעמס, איידעלע מענטשן. געלעבט בכבוד. ביי זיין איידעם, אַ קונסט־פאָטאָגראַפּיסט, האָט מען געמאַכט די בילדער פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס.

עס זענען ביי אונדז געווען: הנוער הציוני, השומר הצעיר, התאחדות. אַ שיינע ביבליאָטעק, וואָס האָט „געשמעקט מיט סאָציאַליזמוס“. דער באַשטעלער פון די ביכער איז געווען טענענבוים, אַ קעמפער פאַרן קאָמוניזם.

די קהילה האָט אויסגעהאַלטן אַ העברעישן לערער פאַר דער „תרבות“־שול. די קהילה, די שול, הנוער הציוני און התאחדות, האָבן זיך געפונען אינעם בנין פון ראָטהויז, פון דער זייט גאַס, „די רויטע בריק“. אויף דער „האַלב־ניינער“ גאַס איז געווען די גרויסע שול, ווו איך, נאָר אַלס קינד, קומענדיק צוזאַמען מיט אַלע שילער, פלעג באַוווּנדערן די פרעסקטיקע מאָלערייען אויף די ווענט: די שבטים מיט זייערע אָפּצייכנס, די כותל־המערבי און אַנדערע. זיי זענען געווען זייער שיין געמאָלן. איך ווייס ניט ווען און ווער האָט דאָס געמאָלן. פאַר דער מלחמה האָט מען דאָס געענדערט, מאָדערניזירט: מער ליכט און אַנדערע קאָלירן. עס האָט אונדז אָבער באַנג געטאָן נאָכן אַלטן. די שול האָבן די דייטשן מיט די אוקראַינער צעשטערט.

אַנטקעגן דער שול איז געווען די גרויסע קלויז, ווו מיין מאַמע, בלימע פונק, פלעגט דאַווענען. אין די ימים־נוראים פלעג איך דאָרט קומען. אַלס קינד נאָך האָט מען מיך פון דאָרט געיאָגט, ווייל מיר האָבן געשטערט. עס האָט דאָרט געדאַוונט דער באַרימטער חזן יצחק, וועלכער איז אַ גאַנץ יאָר אַרומגעפאָרן, נאָר אויף די יום־טובים פלעגט ער אַהיים קומען. זיינע פּלאַטן הערט מען נאָך היינט. ער איז פּלוצלינג געשטאָרבן נאָכן דאַווענען, דעם ערשטן טאָג ראש־השנה.

די גרעסטע פרייד מײַנע איז געווען ווען איך פלעג אָפט גיין מיטן טאַטן אין דער טשאָרטקאָווער קלויז. דאָ האָט געהערשט געהויבנקייט. מענטשן וואָס איך האָב זיי שטענדיק געזען מיט אַ שמייכל אויף דעם פּנים, מיט אַ געזאַנג אויף די ליפּן. דאָרט האָט מען זיך געפילט נאָענט מיט יעדן. געדאַוונט האָט דאָרט דער יונגער שוחט יאַנטשע, און ביז הײַנט געדענק איך נאָך זײַנע פּרעכטיקע ניגונים. טייל מאָל האָט דאָרט געדאַוונט פאַרן עמוד מײַן טאַטעס זיסיע פונק, יעגער קליגער, וועלכער האָט געהאַט אַ זייער שיינע שטימע. ער איז אויך געווען דער גבאי פון דעם קלויז. ער איז געווען זייער באַליבט ביי עמך, די טרעגערס, שוסטערס. זיי זענען שטענדיק געווען צוריק געהאַלטן, זיך ניט געקענט גלײַכן צו די יודעי־תורה. מײַן טאַטע מיט זײַן אײדעלער נשמה פלעגט קודם כל צו זיי צוגיין און זיי מכבד זײַן מיט משקה, און דערנאָך ערשט די מער בכבודיקע. אַזוי פלעגט ער זיך פירן, קיינעם ניט פאַרשעמען. ער האָט שטיל געהאָלפן, וועמען ער האָט נאָר געקאָנט.

עס איז אויך געווען אַ הוסיאַטינער קלויז און אַ בית־מדרש. ניט ווייט פון דאָרט האָבן זיך געפונען בעקערייען, קליטלעך. יעדער האָט געזוכט אַ ביסל פּרנסה, שווער געאַרבעט. נאָר ווען עס איז געקומען שבת, האָבן זיך די מענטשן געענדערט. דאָס שטעטל האָט געהאַט איר חן — ביז ס'איז אָנגעקומען די שוואַרצע כוואַליע פון היטלערן.

אין כאָראָסטקאָוו האָב איך געענדיקט די פאָלקס־שול („פּאָווסעכנע"), שפּעטער — די קלאַסיכאַנאָווס פאַך־שול אין לעמבערג. אין די אומרואיקע האַרבסט־טעג פון 1938, האָב איך זיך אומגעקערט אין מײַן געבורט־שטעטל. דער מלחמה־אויסברוך אין 39סטן יאָר האָט מיך געטראָפן אין דער היים. בעת דער סאָוויעטישער הערשאַפט (1939—1941) האָב איך געענדיקט די צענטע קלאַס און אַ לערער־קורס דערנאָך געוואָרן לערערין אינעם דערבייאיקן דאָרף משאַנעצ. אין אַלגעמיין האָט אין יענע צײַטן די יידישע יוגנט זיך גוט געפילט. בעתן אויסברוך פון דעם דייטש־רוסישן קריג, בין איך געווען אין כאָראָסטקאָוו. אין אַ וואָך אַרום, שבת, זענען די דײַטשן אַרײַן אין שטעטל.

דײַטשן און אוקראַינער הייבן אָן פאַרפאָלגן די יידן

כאָראָסטקאָוו איז ניט איבערגעלאָזט געוואָרן די דײַטשן אָן אַ קאַמף. אין שטעטל זענען פאָרגעקומען פאַרביסענע שלאַכטן אין משך פון עטלעכע טעג, ווייל דאָס שטעטל האָט זיך געפונען אויף דער גרענעץ פון דער אייגנטלעכער אוקראַינע און מערב־אוק־ראַינע — דעריבער האָבן דאָרט די רוסן געשטעלט אַ העפטיקן ווידערשטאַנד. שוין אין ערשטן טאָג פונעם אַרײַנמאַרש פון די דײַטשן אין שטאָט, האָבן זיי אומגעבראַכט אַ סך מענטשן. מיר זענען געלעגן באַהאַלטן בעת די קאַמפן.

אונדזערע נאָענטסטע שכנים אויף דער הויפּט־גאַס, איז געווען די משפּחה גאָלדפליס.

אַ ביסל ווייטער פון זיי האָט געוווינט די אוקראַינישע פאַמיליע וואַראַנאַ. די דייטשן זענען אַריין צו די גאָלדפּליס׳ (אַריינגעפירט האָבן זיי אוקראַינער) און געוואָלט רויבן. גאָלד־פּליס׳ שנור האָט זיך קעגנגעשטעלט, די מענער זענען געלעגן באַהאַלטן. האָבן די דייטשן אַרויסגעפירט פאַרן הויז די פרויען און קינדער, זיי דערשאָסן און באַפוילן זיי קובר זיין אויפן אָרט. די זעלבע דייטשן זענען אַריין צו אונדז אין הויז, אָבער קיינעם נישט געזען.

יעדער שבת האָבן די דייטשן אַדורכגעפירט מאָרדן און פּאָגראָמען, מיטן אָנטייל פון אוקראַינער. די לעצטע זענען געווען גרעסערע סאַדיסטן פון די דייטשן, וועלכע זענען בלויז פאַרבייגעגאַנגען דאָס שטעטל. די אוקראַינער האָבן געהערט צו די שטענדיקע תושבים און אַלעמען געקענט. זיי פלעגן די יידן אויסשמוצן מיט פערדישן אָפּפאַל און מיט די אומריינקייטן פון שטאַל, שטאַרק גערודפט און געשלאָגן.

אַ צוויי וואָכן נאָכן פאַרנעמען כאַראָסטקאָוו דורך די דייטשן, האָבן די אוקראַינער דורכגעפירט אַזאַ פּראָוואָקאַציע: קודם כל האָבן זיי צונויפגעזאַמלט אונטערשריפטן ביי אוקראַינישע בעלי־בתים, אַז מען זאָל די יידן אויסמאָרדן. מיט אַזאַ „פּעטיציע״ האָבן זיי אַ געוויסן זונטיק, ווען די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט פאַרלאָזט דעם קלויסטער און צערקווע נאָכן געבעט, געכאַפּט אַ 20 עלטערע יידן, געגעבן זיי אין די הענט רויטע פענער, בילדער פון לענין און סטאַלין און באַפוילן דעמאָנסטרירן איבער דער שטאָט. דערביי האָבן זיי געמוזט זינגען דאָס פּאָפּולערע רוסישע לידל „מאַגוטשאַיאַ, קיפּוטשאַיאַ״... אַ גרופּע פּויערים און עטלעכע אוקראַינישע פּאָליציאַנטן האָבן אַרומגערינגלט די יידן און זיי געוואָלט ממיתן אויפן אָרט. מיט אַ מאָל האָבן זיך באַוויזן עטלעכע דייטשן, וועלכע האָבן בכלל נישט געוווסט וואָס דאָ קומט פאָר. די אוקראַינער זענען געווען זיכער, אַז די דייטשן וועלן באַפעלן שיסן די יידן אויפן אָרט. געשען איז אָבער עפּעס אַנדערש. אַן אָפיציר פון דער דייטשער „שוץ־פּאָליציי״ האָט צומערשט געפרעגט: „וואָס איזט דאָס?״, האָבן די אוקראַינער געענטפערט: „קאָמוניסטן, קאָמוניסטן״. איינער פון די יידן האָט אָבער אין אַ גוטן דייטש דערקלערט דעם אָפיציר, אַז מען האָט געטריבן צו דער דעמאָנ־סטראַציע מיט כוח — און דער דייטש האָט זיי באַפוילן גיין אַהיים.

קיין פּאָגראָם, ווי די אוקראַינער האָבן אויסגערעכנט, איז נישט געווען. אָבער יידן זענען אַ געוויסע צייט נישט אַרויס אין גאַס. אין אַ וואָך אַרום האָט מען איינגעפירט צו טראָגן ווייסע אָרעמבענדער מיט אַ בלויען מגן־דוד. עס איז אַנטשטאַנען אַ יודענראַט און אַ יידישע פּאָליציי.

דער אָבערבאַנשטורמפירער אָטטאָ האָט אָנגעוואָרפן אַן אימה אויף די יידן. ער האָט באַשטימט גרויסע קאָנטריבוציעס, קאָנפיסקירט יידישע פאַרמעגנס. אין דעם האָט אים געהאָלפן דער יודענראַט. שמואל קיממעל, דער פּרעזעס, פלעגט שרייען: „איך וועל נישט געבן פאַר אייך מיין קאָפּ... גיט אים אַליין!״. ער האָט טריי אויסגעפירט אַלע דייטשע באַפעלן און פאַראָרדענונגען.

צו יענער צייט האָט זיך געפילט אַ מאַנגל אין פּראָדוקטן און תבואה. עס איז געווען שלעכט, אָבער פאַרהעלטנישמעסיק רויִק. קיין געטאָ איז נישט געשאַפן געוואָרן. יעדער האָט געוווינט אין זיין דירה. איך האָב דעמאָלט געאַרבעט אין אַ פּאָלוואַרק אין אזווישלע, וואָס האָט אַמאָל געהערט צום גראַף פּנינסקי און איז קאָנפיסקירט געוואָרן דורך די סאָוויעטן. איצט האָבן דאָס גיט פאַרנומען די דייטשן. נאָכגייענדיק נאָכן קאָמביין, האָב איך געגנבעט אַ ביסל קערנער פון גערשטן און זיי געבראַכט אַהיים.

אין אַרבעטס־לאַגער סטופּקי

אָקטאָבער 1941 האָט דער יודענראַט פונאַנדערגעשיקט צעטלען וועגן צושטעלן זיך צו צוואַנגס־אַרבעט. מיר האָבן נישט געהאַט קיין פּראָטעקציע ווי אַנדערע — און דער טאַטע האָט געמוזט גיין. דאָס איז געקומען אַזוי אומגעריכט. די אומגליקלעכע האָט מען מיט נאַהייקעס געטריבן אין די וואַגאָנען. אַ טייל איז פאַרשיקט געוואָרן אויף אַרבעט אין דאָרף קאָמיאַנקי, אַנדערע ווידער — אין דאָרף סטופּקי (68 קילאָמעטער פון כאַראָסט־קאָוו). צוויי מאָל אין וואָך האָב איך אין די קאַלטע טעג געפירט דעם טאַטן עסן אין לאַגער. געפאָרן אַהין זענען מיר אויף שליטנס. איין מאָל בין איך ביינאַכט, אונטער סקאַלאַט, שיעור נישט פאַרפרוירן געוואָרן. מ׳האָט מיך קוים אָפּגעראַטעוועט.

אין לאַגער האָבן זיך געפונען אַרום 120 יידן. אַזוי ווי קיין רציחות זענען נישט פאָרגעקומען, האָט עס געהייסן, אַז אין אַזאַ לאַגער איז ניט שלעכט. געאַרבעט האָט מען ביי דער באַן־ליניע, אויף די שאָסייען, אין די שטיינהאַקערייען. אָנגעפירט האָט אַן ס.ס.־אָבערשאַרפירער, וואָס זיין נאָמען געדענק איך נישט. ער האָט זיך נישט ספּעציעל אָפּגע־געבן דעם לאַגער. אָרדענונג האָבן דאָרט געהאַלטן אוקראַינישע פּאָליציאַנטן און יידישע אָרדנער. איינעם פון זיי, דעם ייד קרייסלער פון טשערנאָוויץ (בוקאָווינע), געדענק איך גוט, ווייל ער האָט געשלאָגן און געפּייניקט די יידן. אויף מיין פֿראַגע, ווי אַזוי קען ער שלאָגן אייגענע ברידער, האָט ער געענטפערט ציניש: „ווען איך שלאָג זיי נישט, וואָלטן זיי מערער געפאַלן ביי זיך"... בעתן ליקווידירן דעם לאַגער, איז קרייסלער דערהרגעט געוואָרן.

מיין פאָטער האָט דאָרט געאַרבעט און בלויז זיך געווונטשן אַזוי איבערלעבן מיט דער משפחה ביזן סוף קריג. געווען אָבער אויך שווערע מאָמענטן, ווען עס האָט אים געדראָט דער טויט. איין מאָל איז דער 22־יאָריקער משולם בלומענטאַל פון כאַראָסטקאָוו אַנטלאָפן פון לאַגער. זיין שוועסטער האָט אים אָפּגעוואַרט און מיט אַ שליטן אָפּגעפירט אַהיים. בעתן פרימאָרגן־אַפּעל, אַ זונטיק פרי — איז ער נישט געווען. ס׳איז געוואָרן אַ פּאַניק. דער לאַגער־עלטסטער האָט יעדער צענטן אויסגעקליבן צום דערשיסן. צווישן זיי איז אויך געווען מיין פאָטער. מען האָט די קרבנות אַוועק געפירט אויפן פעלד און

באַפּוילן גראָבן פֿאַר זיך קברים. מיר האָבן וועגן דעם נישט געוווּסט אין שטעטל. נאָר מיט אַמאָל זענען אין גרויס בהלה געקומען קיין כאַראָסטקאָוו עטלעכע אוקראַיִנישע פּאָליציאַנטן און אַליאַרמירט דעם יודענראַט וועגן אַנטלאָפֿענעם און וועגן דער שטראָף וואָס אַנדערע וועלן דאַרפֿן אויסטראָגן. אַלע האָבן געזוכט דעם אַנטרונענעם, ווייל מען האָט געדראָט מיט נאָך דערשיסונגען. ענדלעך האָט די משפּחה אַרויסגעגעבן בלומענטאַלן. די אויפֿן פֿעלד האָבן דערווייל אַ גאַנצן טאָג געוואַרט ביי דעם אָפֿענעם גרוב, געזאָגט ווידוי. מיין פֿאָטער האָט זיי געטרייסט, אַז ער גלייבט אין אַ רעטונג. די דייטשן וואָס האָבן זיי געהיטן, האָבן נאָר געוואַרט אויף אַ באַפֿעל צום שיסן. געענדיקט האָט עס זיך מיט דעם, וואָס די קאַנדידאַטן דערשאָסן צו ווערן, האָבן מיט נאַהייקעס באַדאַרפֿט אָפּשמייסן דעם געכאַפּטן יונגערמאַן. קיינער איז נישט דערשאָסן געוואָרן, נאָר איך האָב שיעור נישט באַצאָלט מיטן לעבן.

ווען איך האָב אין אָוונט זיך דערוווּסט וועגן דער גאַנצער געשיכטע, בין איך גאַנץ פֿרי אַוועק קיין סטופּקי זיך דערוויסן צי מ׳האָט דעם טאַטן דערשאָסן. אין סטופּקי האָט געוווינט אַ רייכע יידישע משפּחה — אַבראַהאַמאָוויטש, גוטבאַזיצערס. זייער טאָכטער, זשעניאַ, אַ שיין מיידל מיט געענדיקטער מאַטורע, האָט אָנגעפֿירט מיט דער קיך פֿון דער געסטאַפּאָ. זיי אַלע זענען געווען פּראָטעזשירט פֿון דער געסטאַפּאָ. אַבראַהאַמאָוויטש, אַ הויכער, ברייטבייניקער ייד, האָט אויסגעזען ווי אַן עלעגאַנטער פּוילישער פּריץ און דרייסט און ענערגיש אינטערווענירט ביי די דייטשן, ווען ס׳איז געווען נייטיק. ווען איך בין מיט נאָך עטלעכע כאַראָסטקאָווער צוגעפֿאָרן צו די אַבראַהאַמאָוויטשעס, האָט זיך צו אונדז צוגעטשעפּעט אַ יונגער דייטש און דראָענדיק מיט אַ רעוואָלווער, באַפֿוילן זיך אויסשטעלן ביי דער וואַנט און געפֿאָדערט: „גאָלד אָדער טויט.‟ אַבראַהאַמאָוויטש איז גראָד אָנגעקומען, אויסגעזידלט דעם דייטש, אים געדראָט מיט געסטאַפּאָ — און דער „העלד‟ האָט זיך שנעל אָפּגעטראָגן.

אַן אויפֿגערעגטע פֿון דעם פֿאַל, בין איך שנעל אַוועק צו די שטעכלדראָטן, וואָס האָבן אַרומגעצוימט דעם לאַגער. דערזען מיין פֿאָטער, וועלכער האָט נאָך באַוויזן מיך צו וואָרענען פֿאַר די אוקראַיִנישע פּאָליציאַנטן — נאָר ס׳איז שוין געווען צו שפּעט. איינער פֿון זיי האָט מיך אַ כאַפּ געטאָן „נאַ ראַזסטריל‟ (צום דערשיסן) און אַוועק געפֿירט אין נאָענטסטן לאַגער באַרקי ווילקיע (וועגן וועלכן כ׳וועל נאָך דערציילן), אַנטדערהאַלבן קילאָמעטער פֿון פּוסטקי. אין אַ פֿאַרבלוטיקט קעמערל, וווּ מ׳האָט געשאָכטן בהמות, האָב איך געוואַרט אויפֿן טויט. עס איז שוין געוואָרן פֿינצטער. שפּעטער האָט מען מיך אַרויסגענומען און געהייסן דורכגיין דורך אַ שפּאַליער פֿון אוקראַיִנישע פּאָליציאַנטן — און אַריינגעפֿירט אין אַ קליין צימערל. דאָ האָט מען מיך אויסגעטאָן נאַקעט און דריי פּאָליציאַנטן, טוישנדיק זיך, האָבן מיר דערלאַנגט 75 שמיץ מיט אַ געפֿלאָכטענער גומי־בייטש. איך האָב אַליין געמוזט ציילן. כ׳בין דעמאָלט געווען אַזוי שטאַרק און

אויסגעהאַלטן, אַז כ׳האָב אַפילו נישט געחלשט. ביז 37 האָב איך געציילט און געפילט די קלעפּ. שפּעטער האָב איך שוין גאָרנישט געפּ־לט. זיי האָבן מיר געהאָלפן זיך אויפשטעלן. כ׳בין אַוועק צום פאָטער, ווייל ער האָט דאָך געזען ווי מ׳האָט מיך גענומען. כ׳האָב אים אפילו נישט דערציילט, אַז מען האָט מיך אַזוי צעשלאָגן. ער איז געווען גליקלעך וואָס ער זעט מיך אַ לעבעדיקע. בעצם, האָבן די אוקראַאינער געהאַט באַשלאָסן מיך צו דערשיסן, נאָר מיין קוזין, איטשע פינק, וועלכער האָט געזען ווי דער פּאָליציאַנט האָט מיך צוגענומען, האָט אָנגעהויבן אינטערווענירן ביי די קאַפּאָס, אָרדנערס און אַנדערע וואָס האָבן געקענט העלפן.

אין משך פון צוויי חדשים איז מיין קערפּער געווען בלויז פון די שמיץ.

פאָרנדיק אָפּט קיין סטופּקי, האָב איך, ווי אַלע אַנדערע, באַדאַרפט ערגעץ האָבן אַן אָרט וווּ אַריינצוגיין. די אוקראַאינישע פּאָליציאַנטן האָבן פאַרבאָטן די פּויערים פון דאָרף אַריינצולאָזן צו זיך אַ ייד. איין מאָל האָט מען מיך געכאַפּט ביי אַ פּויערטע. האָט מען ווידער געשמיסן — דאָס מאָל איבער די היפּטן. איך פלעג אָפּט פאַרפאָרן צו דער פּויערטע זשאָלאַ, וועלכע האָט געוווינט נישט ווייט פון לאַגער. אַ סך מאָל אַפילו ביי איר גענעכטיקט. נאָכן אָפּזיין אין לאַגער אַ דריי חדשים, האָט זיך באַוויזן אַ האָפענונג צו באַפרייען פון דאָרט מיין פאָטער. געשען איז עס אויף אַזאַ אופן:

פונקט ווי איך, פלעגן קיין סטופּקי קומען צו פאָרן אויך משפחה־מיטגלידער פון נאָך אינטערנירטע אין לאַגער: יידן פון באָרשטשיוו, קאָראַלוווקע און אַנדערע ערטער. פון די געשפּרעכן פון די פרויען האָב איך זיך דערוווסט, אַז אַ פאָרשטייער פון קאָראַלוווקער יודענראַט, אַ געוויסער האָלענדער, וועלכער פלעגט ברענגען שפּייז־פּעקלעך אין לאַגער פאַר זיינע שטעטישע, גרייט זיך אַרויסנעמען פון דאָרט עטלעכע יידן. דאָס איז געווען אין יאַנואַר 1942. איך האָב זיך גענומען ברעכן דעם קאָפּ, ווי אַזוי זאָל מיין פאָטער געהערן צו די גליקלעכע וואָס מען וועט אַרויסנעמען פון לאַגער. אַ געוויסן טאָג איז מיר קלאָר געוואָרן ווי אַזוי צו דערגרייכן דעם ציל.

דער לאַגער־עלטסטער, אַן אָבערשאַרפירער, האָט געהאַט אַ פּוילישע פרוי אַלס געליבטע. ער האָט זי געבערענגט פון פּויזנער געגנט און געוווינט מיט איר אין נאַציאָנאַלן אוקראַאינישן הויז. ער האָט אָבער באַדאַרפט אָפּפאָרן אויפן פראָנט — און אַלס אָנ־ענק צום געזעגענען זיך מיט דער געליבטער, האָט ער אַמאָל זיך אַרויסגעכאַפּט פאַרן בוכהאַלטער פון לאַגער, דעם ייד גערסטענבליט, אַז ער טרוימט וועגן אַ מתנה: אַ שיינעם שליטן מיט פערד און געשפּאַן. גערסטענבליט האָט דעם סוד אַנטפּלעקט האָלענדערן, וועלכער האָט באַשלאָסן צו פאַרווירקלעכן דעם טרוים פונעם דייטש, פאַרן פרייז פון באַפרייען עטלעכע יידן. איך האָב אָנגעהויבן זוכן אַ וועג צו האָלענדערן.

זייענדיק אין סטופּקי, בין איך אַוועק צו אַבראַהאַמאָוויטשעס אַ ברודער, אים געפאַלן צו די פיס און אַזוי לאַנג געבעטן זיי זאָלן מיין טאַטן אַרויפנעמען אויף דער רשימה פון

די אויסדערוויילטע, אַז ער האָט ענדלעך מסכים געווען — פאַר אַ גרויסער סומע געלט. מיר האָבן אַלץ אויספאַרקויפט, כדי צו ראַטעווען דעם פאָטער. ווען דער לאַגער־עלטס־טער האָט באַקומען אַ שיינעם שליטן און 4 פערד מיט אַ הערלעכן געשפאַן, פוטערס און פעלן און אַנדערע מתנות, האָט ער באַפוילן אויסשרייבן דעם באַפרייאונגס־שיין. זונטיק פרי האָב איך מיט דער הילף פון די באַשעפטיקטע דאָרט אינטערנירטע, זיך אַריינבאַקומען אין קאַנצעלאַריע און קאָנטראָלירט צי מיין פאָטער איז דאָ אויף דער רשימה פון די באַפרייטע. די משפחות האָבן באַדאַרפט אָפּנעמען די באַפרייטע מאָנטיק אָוונט. מיט סיגאַרעטן האָב איך אונטערגעקויפט אַן אוקראַאינישן פּאָליציאַנט, אַז ער זאָל מאָנטיק ניט שיקן מיין פאָטער אויף אַרבעט אויסער דעם לאַגער. איך האָב געוואָלט אין גאַנצן זיין זיכער מיט זיין באַפרייאונג, און אַז זי זאָל צוגיין וואָס גרינגער. אַ גאַנצן טאָג האָב איך אים געזען דורכן פענצטער, ער איז געווען באַשעפטיקט ביים רייניקן דעם שניי.

מיט אַמאָל איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אויגן. אַרום 3—4 פאַרנאַכט איז צוגע־פאָרן צום לאַגער דער סאַדיסטישער דייטש טומאַנעק, וועלכער האָט געהאַלטן אין פחד די גאַנצע געגנט.

די פאַרברעכנס פון טומאַנעק און רייבל אין סטופקער לאַגער

צי דערפאַר וואָס אין סטופקי האָט מען אַדורכגעפירט וויכטיקע אַרבעטן (די פירמע טאָדט האָט געלייגט אַ שאָסיי ביז קיעוו), אָדער דערפאַר וואָס דער קאָמענדאַנט איז געווען אַ „מילדער" — פלעגן אָפט קומען אַהין קאָנטראָלעס. צווישן די קאָנטראָלערן איז אויך געווען דער לאַגער־פירער אין קאַמיאָנקע, וווּ ס'האָבן געאַרבעט פיל כאַראָסטקאָווער יידן, — דער הענקער רײבל. תמיד אומגעריכט — און נאָך יעדער וויזיט איבערגעלאָזט עטלעכע טויטע. איין מאָל בין איך געווען אַן עדות, ווי נאָך רייבלס אַ שיסעריי, זענען פינף טויטע קערפּערס געבליבן ליגן אין לאַגער־הויף. איצט, ווען דער ס.ס.־רוצח טומאַנעק האָט זיך באַוויזן אויף אַזאַ אומגעריכטן אופן, וועלן זיכער, ווי תמיד, זיין קרבנות. פון מיין פויערטע זשאָלאַ בין איך אַוועק אין אַ צווייטער כאַטע, פונוואַנען מ'האָט געקענט זען דעם גאַנצן הויף פון לאַגער.

טומאַנעק האָט באַפוילן עטלעכע אינטערנירטע זיך אויסשטעלן ביי די קאָזלעס, ווו מ'האָט געזעגט האָלץ. איך האָב דערהערט עטלעכע שאָסן. דער שניי איז מיט אַמאָל באַ־פאַרבט געוואָרן אויף רויט. פון פענצטער האָב איך נישט געזען ווער עס איז דערשאָסן געוואָרן. כ'בין געווען זיכער, אַז מיין פאָטער איז דאָ צווישן די קרבנות. דאָס האָב איך אַליין גורם געווען דערצו, אַז דעם טאָג זאָל ער בלייבן אין לאַגער. מיך האָט געוואָרפן ווי אין פיבער. עס איז שטיל געוואָרן. פּלוצים דערזע איך, ווי פון דער סטאָדאָלע פון דער אוקראַאינערין, ווו אַ טייל אינטערנירטע האָבן פון שטרוי אויסגעאַרבעט לאַפּטשעס — איז

אַרויס מיין פֿאָטער. אַ שטיין איז מיר אַראָפּ פֿון האַרצן. איך האָב שוין נישט אַראָפּ געלאָזט פֿון אים קיין אויג. מיין פֿאָטער איז צו צום טויער און אַריין אין לאַגער מיט די אַנדערע, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט פֿון דער אַרבעט.

איך בין אַרויס פֿון דער כאַטע. אגב, אין דאָרף האָב איך זיך באַוועגט פֿריי, קיינער האָט נישט חושד געווען, אַז איך בין אַ יידישע. איך האָב דערזען ליגן אין לאַגער זיבן הרוגים. איינעם פֿון זיי האָב איך דערקענט — מיין שכן, אין זעלבן עלטער וואָס איך — גבריאל שפּיגעל, וועלכער איז יענעם טאָג נישט אַרויס אויף קיין אַרבעט, ווייל ר׳איז קראַנק געוואָרן אויפֿן מאָגן. פֿון דעם כאַראָסטקאָווער ייד פֿיינגאָלד, וועלכער איז על־פּי־נס ניצול געוואָרן פֿון טויט, האָט מען זיך דערוווּסט, אַז ווי נאָר טומאַנעק איז אַריין אין באַראַק און געטראָפֿן דאָרט ליגן עטלעכע יידן, האָבן קיין שום פֿאַרענטפֿערס ניט געהאָלפֿן. ער האָט אויף זיי אָנגעשריען — און דערשאָסן, פֿיינגאָלדן האָט ער געלאָזן אין באַראַק.

גאַנצע דריי טעג — פֿון מאָנטיק ביז דאָנערשטיק — האָט טומאַנעק געווילדעוועט אין לאַגער און דערפֿאַר האָבן איך נישט געקאָנט אַרויסנעמען פֿון דאָרט דעם טאַטן. אויפֿן דאָרף איז געפֿאַלן אַ פּחד, קיין שום פּויערטע האָט נישט געוואָלט עמעצן פֿון אונדז לאָזן איבער דער שוועל. מיר האָבן זיך אַרומגעדרייט אויפֿן שניי, אָן עסן, אָן שלאָפֿן. ערשט ווען טומאַנעק איז דאָנערשטיק אַוועק פֿון סטופּקי — האָב איך ענדלעך זוכה געווען צו פֿירן מיין פֿאָטער אַהיים. ער האָט אָבער אויפֿריכטיק באַדויערט, וואָס אַנדערע בלייבן הינטער די דראָטן. אַזאַ איז געווען מיין טאַטע...

מיט דריי טעג שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז דער בוכהאַלטער פֿון לאַגער, גערסטענבליט, וועלכער האָט אַדורכגעפֿירט די טראַנזאַקציע מיטן „גוטן" לאַגער־קאָמענדאַנט וועגן באַפֿרייען עטלעכע יידן פֿאַרן פּרייז פֿון אַ שליטן מיט פֿערד — איז דורך דעם זעלבן קאָמענדאַנט דערשאָסן געוואָרן. גערסטענבליט איז קראַנק געוואָרן אויף טיפֿוס און זיך איינגעאָרדנט ביי אַ פּויערטע אין כאַטע מיט דער אויסרעכענונג, אַז נאָכן געזונט ווערן, וועט ער זיך אומקערן צו זיין באַשעפֿטיקונג. בעת אַן אָבלאַווע, האָט מען אים געפֿונען און אויפֿן ליילעך געבראַכט אין לאַגער, ווו דער קאָמענדאַנט, ווי געזאָגט, האָט אים דערשאָסן.

דער לאַגער אין סטופּקי האָט ניט לאַנג עקזיסטירט. די דייטשן גופֿא האָבן אים אונטערגעצונדן און פֿיל יידן זענען דאָרט פֿאַרברענט געוואָרן. די לעבן־געבליבענע האָט מען איבערגעפֿירט אין נאָענטן לאַגער באַרקי וויעלקיע, ווו עס האָבן זיך אויך געפֿונען סאָוויעטישע קריגס־געפֿאַנגענע. סוף ווינטער 1942/43 האָבן פּאַרטיזאַנער אונטערגעצונדן דעם לאַגער. די אינטערנירטע זענען זיך צעלאָפֿן און די וואָס מ׳האָט געכאַפּט, זענען צעשיקט געוואָרן אין אַנדערע לאַגערן.

(אומקערנדיק זיך צו רייבלען: איך האָב געהערט, אַז ער איז געכאַפּט געוואָרן אין דייטשלאַנד. וואָס שייך טומאַנעקן, בין איך געווען עדות אויף זיין פּראָצעס, צוזאַמען מיט

נאָך 22 עדות פון ישראל, איינער פון פוילן, 4 פון אַמעריקע. ער איז פאַרמשפּט געוואָרן אויף לעבנסלענגלעכע תּפיסה מיט קאַטאָרגע־אַרבעט).

די איבערזידלונג קיין קאַפּיטשיניעץ

נאָך דעם ווי מיין פאָטער האָט זיך אומגעקערט קיין כאַראָסטקאָוו, איז ער זעלטן ווען אַרויס אין גאַס, ווייל מ׳האָט אָפּט געכאַפּט צו אַרבעט. עס איז אַלע מאָל כּסדר געוואָרן ערגער, אָבער אין אַלגעמיין — רואיק. יום־כּיפּור 1942, האָט מיין פאָטער מיט עטלעכע שכנים איינגעאָרדנט אַ מנין צום דאַווענען. נאָך נעילה האָט דער טאַטע געשיקט אַ 15־יאָריק יינגל צו אַ צווייטן מנין, כּדי ברענגען פון דאָרט אַ שופר. גראָד זענען אָנגעקומען אין שטעטל צוויי ס.ס.־לייט. זיי זענען נאָכגעגאַנגען דעם יינגל ביז אונדזער מנין, ווו דער עולם איז נאָך געשטאַנען אין די טליתים און קיטלען און זיך געגרייט צו פאַרענדיקן דעם טאָג. מיטן אָנקום פון די דייטשן, איז אַנטשטאַנען אַ גרויסע בהלה. די יידן זענען זיך צעלאָפן דורך טיר און פענצטער, געבליבן איז בלויז דער אַלטיטשקער כּתריאל לאַקס, וועלכער האָט גענומען אויף זיך די גאַנצע „שולד" פון איינאָרדענען דעם מנין און אויך דערקלערט, אַז דאָס איז זיין שטוב. די רוצחים האָבן געדראָט מיטן רעוואָלווער, געשריען הלמאי מען פירט אַדורך „אונערלאַובטע געבעטע" און אים אַוועק געפירט אין יודענראַט. די זין פון לאַקסן האָבן געוואָלט ראַטעווען זייער פאָטער און אָנגעוויזן אויף מיין פאָטער אַלס דעם פאַראַנטוואָרטלעכן פאַרן מנין. נאָך עטלעכע טעג זענען די ס.ס.־לייט אַוועק פון שטעטל. קיין קרבנות זענען נישט געווען. עס איז געוואָרן שטיל.

אָבער נישט אויף לאַנג. אין די סוכּות־טעג האָבן זיך אָנגעהויבן פּאָגראָמען אין די שכנותדיקע שטעטלעך און ישובים. עס איז געקומען אונדזער ריי. איך האָב צו יענער צייט געאַרבעט אויפן פאָלוואַרק אָווישלע. אונדזער שכנטע, קוכאַרסקאַ, האָט אַרויסגע־האָנגען דאָס בילד פון דער „הייליקער מוטער", אָבער אַליין ניט געגלייבט, אַז אַזאַ בילד וועט אונדז באַשיצן. זי האָט אונדז געעצהט צוגרייטן זיך אַ בונקער. אַזוי האָבן מיר טאַקע געטאָן.

אַ מיטוואָך נאָך סוכּות, ווען איך האָב מיט אַ גרופּע מענטשן זיך אומגעקערט פון פאָלוואַרק, האָט אַ פּאָליאַק אונדז געוואָרנט נישט גיין אין שטעטל, ווייל אין כאַראָסטקאָוו איז איצט אַן אַקציע. מיר זענען זיך צעלאָפן. איך האָב אַראָפּ גענומען דעם אָרעמבאַנד און אַ גאַנצן טאָג געלעגן באַהאַלטן צווישן די קוסטעס. אין מיטן נאַכט האָט איך געהערט דעם גערויש פון אַ פאַרבייפאָרנדיקער באַן, אויסגעמישט מיט מוראדיקע געשרייען. כ האָב פאַרשטאַנען, אַז דאָס פירט מען מענטשן צום טויט.

צומאָרגנס זענען מיר אַרויס פון די באַהעלטענישן. די פּויערים האָבן דערציילט שוידערלעכע פּרטים וועגן דער אַקציע אין כאַראָסטקאָוו, וועגן מאַסן־דערשיסונגען אין

וואַלד. מיך האָט געטראָפן אַ גליק. הינטער דער שטאָט האָב איך באַגעגנט מיין שוועס־טער. זי, צוזאַמען מיט מיין גאַנצער משפחה, האָבן זיך איינגעאָרדנט אין אַ פריער צו־געגרייטער באַהעלטעניש, ווו 37 פערזאָן האָבן זיך געשטיקט און צונויפגעדרענגט אין מוראדיקער ענגשאַפט — אָבער פאָרט זיך געראַטעוועט. די שטיקעניש איז דאָרט געווען אַזוי גרויס, אַז אינמיטן דער אַקציע האָט מען געמוזט אַרויסגיין. בלויז מיין שוועסטער עטקע האָט נישט געוואָלט פאַרלאָזן. זי איז דערנאָך קראַנק געוואָרן.

מיר זענען אַוועק אין קעלער פון דער קוכאַרסקאַ. ווען די דייטשן האָבן ביי איר געזוכט, האָט זי דערקלערט, אַז נאָך אין דער פרי זענען אירע שכנים אַוועק. מען האָט איר געגלייבט.

אין אַ חודש אַרום איז געקומען דער באַפעל, אַז די יידן פון כאַראָסטקאָוו זאָלן אויס־געזידלט ווערן קיין קאָפּיטשיניעץ. געבליבן זענען אַן ערך 250 יידן, צווישן זיי — געצייל־טע משפחות, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין פאַרלוסטן.

קיין קאָפּיטשיניעץ האָט מען צונויפגעטריבן די יידן אויך פון די אַרומיקע שטעטלעך און ישובים. אונדזער משפחה האָט געוווינט ביי מיין פעטער אויף דער טשאָרטקאָווער גאַס, אין שרעקלעכער ענגשאַפט. אַלע האָבן געגרייט בונקערס, אין אונדזער הויז האָבן מיר אויפגעבויט 3 באַהעלטענישן, אין וועלכער ס'איז אָנגעקומען וואַסער. דער יודענראַט האָט באַקומען אַ באַפעל אויסצוגראָבן גריבער. מיר האָבן געוווּסט — אייגענע קברים... אַלע מאָל איז געוואָרן אַ פּאַניק, מ'איז נישט געווען זיכער מיטן טאָג. איינער פון די דייטשן האָט געזאָגט, אַז ערשט אין פּרילינג וועט מען זיך נעמען צו די יידן. די גריבער זענען פאַרשיט געוואָרן, ווען ס'איז אַראָפּ געפאַלן אַ שניי. מ'האָט געשמועסט, אַז די מענטשן האָבן אָפּגעלייגט די מאַסן־עקזעקוציעס, ווייל זיי ווילן נישט... פאַראומרייניקן דעם שניי.

אין יעדער הויז זענען איינגעשטעלט געוואָרן פון די יידן דיזשורן, ווייל מען האָט געפילט דאָס זיך דערנענטערנדיקע אומגליק. אין אַזאַ שפּאַנונג האָבן מיר געלעבט ביזן 15טן אַפּריל 1943. אין יענער נאַכט זענען מיר, אַ מאַן עלף, אַוועק אין בונקער. דאָס וואַסער האָט געגרייכט ביז די קני. פאַרטאָג זענען געקומען די דייטשן, אַנטדעקט דעם בונקער, אונדז אַרויס געטריבן און געשריען: „איר גייט אין הימעלקאָמאַנדאָ!” אין גאַס זענען מיר אַ מאַסע טויטע. פאַרמאַכטע הייזער, פאַר יעדער אַריינגאַנג שטייען דייטשן, באַוואָפנט אויך מיט העק. אַ מאַסע פּאָליאַקן און אוקראַינער פון די אַרומיקע דערפער. זיי וואַרטן מיט זעק, ביז מען וועט עפענען די הייזער צו קענען רויבן. געשרייען, אַ שיסע־ריי. כ'פיל, אַז כ'מוז אַנטלויפן. איך באַמי זיך אַוועקדרייען אין אַ זייט. איינער פון די דייטשן צילט אָן זיין ביקס. ער שיסט נישט. איך גיי צוריק אין דער ריי.

מען פירט אונדז צו אויפן רינעק, ווו מ'האָט צונויפגעטריבן אַלע געכאַפּטע יידן.

דער פלאַץ איז אַרומגעשטעלט מיט אוקראַינישע און דייטשע פּאָליציאַנטן און זשאַנדאַרן. אַ וועלט מיט מאָטאָציקלען, מיט וועלכע די דייטשן זענען אָנגעפּאָרן צו דער אַקציע.

צו מיין פֿאָטער קומט צו דער יונגער כאַראַסטקאָוער רב, ראַפּאַפּאָרט, מיין טאַטנס אַ פריינד און לייגט אים פֿאַר מען זאָל צוזאַמען אָפּזאָגן ווידוי. איך האָב נישט געלאָזט מיין טאַטן גיין, ער האָט מיך געפֿאָלגט. „מיר שטאַרבן נאָך נישט" — האָב איך אים געזאָגט. און אַזוי אויך געבליבט. כ'האָב שוין געהאַט הינטער זיך אַ נסיון פון קאַמף מיטן טויט. וועגן דעם טאַקע האָב איך געטראַכט, געפינענדיק זיך אויפן כאַראַסטקאָווער רינעק דאַנערשטיק, דעם 15טן אַפּריל 1943. דער געדאַנק האָט געאַרבעט, ווי אַזוי פון דאַנען אַנטלויפן...

די פּאַסירונג מיט דער פֿאַמיליע כץ

איך וויל זיך איצט אומקערן צו אַ געשעעניש פון פֿאַר דער אַקציע, וועלכע איז פֿאָרגעקומען מאָנטיק, מיט 3 טעג פריער. איך בין דעמאָלט אַדורכגעגאַנגען די גאַס, אויף וועלכער יידן האָבן ניט געטאָרט גיין. אַנטקעגן מיר האָט זיך באַוויזן זיגאַ גאָטליב, מיין חבר און גוטער פריינד פון מיין קוזין. מיר זענען ביידע געווען אין איין עלטער. ער האָט געהערט צו דער „אָרדנונגס-דינסט" פון יודענראַט און ניט נאָר אויף מיר אָנגעשריגן הלמאי איך גיי אויף דער פֿאַרבאָטענער גאַס, נאָר אַפילו מיך פֿאַרהאַלטן און אָפּגעפירט אינעם אַרעסט פון יודענראַט — אינעם אָפּגעשלאָסענעם געשעפט פונעם רייכן הורט־סוחר פון שניט־סחורה, שאַפּירא. אונטערן געשעפט זענען געווען סקלאַדעס. די טיר פון אַרעסט איז באַשטאַנען פון אַן אייזערנע זשאַלוזע, צעלעכערט, און מען האָט געקענט זען אַלץ וואָס עס טוט זיך אויפן גאַס. איך האָב דעם גאַנצן עניין גרינגגעשעצט און פון דעם איז אַרויס אַ גאַנצער אומגליק.

זיצנדיק אַזוי פֿאַרשפּאַרט אַ 15 מינוט, דערזע איך, ווי אין אַן אויטאָ קומט אָן ווילי רוקס, אַ בערך 30־יאָריקער ס.ס.־מאַן, טומאַנעקס אַ חבר, וועלכער האָט אָנגעוואָרפן אַן אימה אויף די יידן פ׳ון טשאָרטקאָוו און אומגעגנט. דער דאָזיקער רוצח פלעגט שיסן אויף רעכטס און לינקס, ווי נאָר ר׳האָט זיך באַוויזן. איך האָב געזען ווי דאָס שטעטל שטאַרבט אָפּ, אַלץ צעלויפט זיך אין די הייזער און באַהעלטענישן. די יידישע פּאָליציאַנטן און די יודענראַטלער זענען פֿאַרציטערטע אַרומגעלאָפן און געשריען „די קאַצאָווע, די קאַצאָווע".

אין קאָפּיטשיניעץ אויף דער רינקאָווע גאַס האָט געוווינט דער אַדוואָקאַט כץ מיט זיין פרוי און קינד. עמעץ האָט צוגעטראָגן, אַז די דאָזיקע משפחה באַהאַלט אויס רוסישע פּאַרטיזאַנער, וואָס איז, אגב, נישט געווען אמת. איך האָב זיך אָנגעשטויסן, אַז רוקס איז געקומען צו די קאַצס — און פון דעם די באַוועגונג אין שטאָט.

פון אַלע זייטן האָט מען אָנגעהויבן ברענגען מענטשן. אויך די שכנים פון די קאַצס, וועלכע זענען אַוודאי אַנטלאָפן. ערשט אין אָוונט האָט מען געפונען די פרוי קאַץ מיטן

מאַן און 10־יאָריקן טעכטערל. איך האָב געפילט, אַז באַלד קומט מען אויך מיך נעמען. זיי האָבן געכאַפּט אַרום 100 מענטשן, פאַרשפּאַרט זיי אין די מאַגאַזינען, אונטער מייז אַרעסט. דערנאָך האָט מען זיי אויף לאַסט־אויטאָס געפירט אין געסטאַפּאָ. פון פאַרצווייפ־לונג האָב איך גערדראַפּעט די וואַנט, געריסן די טיר, געזוכט אַ וועג צו אַנטלויפן.

עס איז שוין געווען פינצטער, ווי כ׳האָב ווידער דערזען רוקסן שטיין אויפן טראָ־טואַר — אין אַ לאַנגן שינעל, מיטן אַן אָנגעצילטן רעוואָלווער, וועלכער האָט זיך געריי־כערט פון דער נאָר וואָס אויסגעשאָסענער קויל. צו יעדן דורכגייער האָט ער אַ געשריי געטאָן „האַלט!" — און אויסגעשאָסן. ער איז אַריין אין שטוב, אַרויסגענומען פון דאָרט מענטשן און זיי דערשאָסן אויפן גאַס. דערנאָך האָט ער זיך ווידער אַוועקגעשטעלט אויפן זעלבן אָרט ביי דער טיר, הינטער וועלכער איך בין געווען פאַרשפּאַרט. שפּעטער האָב איך געזען, ווי צו רוקסן איז צוגעקומען די קעלנערין פון דעם אוקראַינערס רעסטאָראַן, וווּ די דייטשן האָבן געגעסן און געשיכורט. דאָס איז געווען אַ שיין, יונג, בלאָנד מיידל. ער האָט זי געקושט און געהאַלדזט. ווען ער האָט געוואָלט שיסן צו אַ ייד, האָט זי זיך פּשוט אויף אים אַרויפגעלייגט, אים אַרומגענומען און זיך געבעטן: „ווילי, איך ביטע דיך — נור ניכט שיעסען"... צומאָרגנס, אַז איך האָב דאָס דערציילט אין יודענראַט, האָבן זיי מיר געזאָגט, אַז דאָס מיידל, רוקס פריינדין, איז אַ יידישע, אויף אַרישע פּאַפּירן...

דערוויילע האָב איך געזוכט אַ וועג צו אַנטלויפן. דראַפּענדיק זיך צום פענצטערל, האָב איך זיך צובאַקומען צו עפּעס אַ ברעטל, דורך וועלכן מ׳האָט אַמאָל געוואָרפן סחורות אין סקלאַד אַריין. נאָך גרויס מי, איז מיר געלונגען אַרויס צו שלעפּן דאָס ברעטל. עס האָט זיך באַקומען אַן עפענונג פון בערך אַ האַלבן מעטער די ברייט. ביי זיך האָב איך באַ־שלאָסן, אַז אין פאַל ווען מען קומט מיך נעמען, אַנטלויף איך דורך דער עפענונג.

אין פולער שטילקייט האָט מען די לעצטע יידן אויפגעלאָדנט אויף די אויטאָס. אויך רוקס איז אַוועק געפאָרן. איך האָב געזען ווי הארציק ר האָט זיך געזעגנט מיט דער קעל־נערין. די יידישע פּאָליציאַנטן זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען. איך האָב מיט אַלע כוחות גענומען קלאַפּן אין טיר, מורא האָבנדיק, אַז זיי וועלן פאַרגעסן און מיך איבערלאָזן. דער עלטסטער פון דער יידישער פּאָליציי, ער האָט, דוכט זיך, געהייסן העלינגער, האָט זיך געוווּנדערט וואָס מ׳האָט אין מיר פאַרגעסן. ער האָט באַפוילן מיך באַפרייען און אָפּפירן אַהיים. דאָ איז מען שוין געזעסן נאָך מיר „שבעה". איך בין צוריק געקומען ווי פון יענער וועלט... דאָס מאָל איז העלינגער געווען אַ גוטער, הגם דער דאָזיקער ייד האָט אַ סך פון אונדזערע ברידער אויפן געוויסן. ער לעבט היינט ערגעץ־ווו אין אַמעריקע.

איך אַנטלויף פון אומברענג־פּלאַץ

איצט, געפינענדיק זיך אויפן רינעק וווּ מ׳האָט צונויפגעטריבן די יידן, כדי זיי אומברענגען, האָב איך זיך דערמאָנט מיין אַרעסט מיט דריי טעג צוריק — און פעסט

באַשלאָסן: איצט מוז איך אַנטלויפן. איך בייג זיך אַראָפּ, כלומרשט פאַריכטן די זאָקן — און זאָג דער מאַמען: „איך גיי, איר גייט נאָך מיר". מיין מאַמע וואָרנט מיך. נאָר איך רוק זיך לאַנגזאַם אַרויס. כ'ווייס אַליין נישט ווי אַזוי דאָס איז געשען, איך געפין זיך שוין הינטער די מאָטאָציקלען. נאָך אַ פּאָר מינוט — אָט בין איך שוין הינטער די שפּאַלערס אויך. די דייטשן האָבן מיך נישט באַמערקט, דאַקעגן דער יידישער פּאָליציאַנט שעכנער האָט מיך יאָ דערזען — נאָר זיך נישט געמאַכט וויסן. איך בין געווען אָנגעטאָן אין אַ בלויען מאַנטל, נאָר אַ פאַרבלאָטיקטן און נאַסן פונעם בונקער. ענדלעך זיך צובאַקומען צו דער באַן־סטאַציע.

גייענדיק אַזוי אויף דער קאָלעיאָווע גאַס, איז מיר אַנטקעגן געקומען אַן אוקראַאינישער פּאָליציאַנט. ר'האָט זיך אויף מיר ניט אומגעקוקט. מיט אַמאָל דערהערט זיך דאָס קול פון אַן אוקראַאינישער פרוי: „זשידיווקאַ, זשידיווקאַ!" דער פּאָליציאַנט פאַרהאַלט מיך. ער פירט מיך אַוועק אויפן פעלד, ניט ווייט פון שעכטהויז. אַרום — גריבער און ריוועס, פול מיט דערמאָרדעטע יידן, וווּ כ'האָב דערקענט מיין שיינע חברטע מיט איר מוטער, אונ־דזערע שכנים. דער פּאָליציאַנט פרעגט מיך, צי כ'וויל דערשאָסן ווערן אין אָנטועכץ, צי נאַקעט. איך ענטפער גאָרנישט. ער שטעלט אָן די ביקס. מיט אַמאָל דערהערן מיר ביידע, ווי ניט ווייט פון אונדז, בעט זיך אַן אַנדערע פרוי (אויף פּויליש) ביי אַ פּאָליציאַנט: „מאַטקאָ באָסקאַ, ראַטוי יאָן!" (געטלעכע מוטער, ראַטעווע זי!). די פרוי, וועמען כ'האָב שפּעטער געטראָפן אין טאַרנאָפּאָל, פאַלט צו די פיס פון יענעם פּאָליציאַנט, קושט אים די הענט און בעט ער זאָל נישט לאָזן מיך דערשיסן. יענער לויפט שנעל צו צו מיין רוצח, שרייט אויף אים, אַז כ'בין נישט מער אַלט ווי 19 יאָר. כאַפּט אים אָן ביי דער ביקס, לאָזט ניט שיסן. זיי פירן מיך אַוועק אין דער נאָענטסטער כאַלופּע. די פּויערטע דערלאַנגט מיר אַ בערשטל כ'זאָל זיך אָפּרייניקן דעם מאַנטל. איך הער דערווייל ווי די צוויי פּאָליציאַנטן שמועסן זיך אַדורך: „איך וויל נישט גיין אין וואַלד, עס ווילט זיך נישט אומקומען. זאָלן די דייטשן אַליין דאָרט היטן. אין וואַלד זענען פאַראַן יידן מיט געווער. מיר איז ליבער דאָ אַכטונג צו געבן..."

פון דעם דאָזיקן געשפּרעך האָב איך פאַרשטאַנען, אַז די אוקראַאינער זענען דאָ אַוועק געשטעלט געוואָרן, כדי נישט לאָזן די יידן אַנטלויפן אין וואַלד, ווו עס האָבן זיך געפונען יידישע פּאַרטיזאַנער. דאָס האָט מיר געגעבן נייעם מוט צום לעבן.

ענדלעך האָט מיך איין פּאָליציאַנט אַרויס געפירט פון דער כאַטע, מיט דער ביקס אָנגעצילט אויף מיין רוקן. ער הייבט אָן מיט מיר זיך דינגען: „אפשר איז פּאָרט בעסער דיך דערשיסן, במילא וועט דיך כאַפּן אַן אַנדערער און אַוועק הרגענען". — „לאָז מיך לעבן" — האָב איך זיך געבעטן. ער דערציילט מיר, אַז יעדער טאָג מוז ער אַוועקהרגענען אַ הונדערט יידן, נאָר איך בין אים געפעלן געוואָרן: „היי טעבע פּאַן באָה פּראָוואַדיטי, פּאָמאָליש זאַ מאָיו דושו" („זאָל דיך גאָט פירן, בעט פאַר מיין נשמה"). איך בין פריי. מיט

אַמאָל באַווייזט זיך דער וועכטער פון שעכטהויז און דראָט דעם פּאָליציאַנט, אַז ער וועט אים פאַרמסרן פאַר דער געסטאַפּאָ, ווייל ער באַפרייט רייכע יידן. זיי האָבן גענומען זיך קריגן. איך האָב אויסגענוצט אַ מאָמענט און אַנטלאָפן, פון וואַנען כ׳בין געקומען.

נאָכן אָפּלויפן עטלעכע טריט, בין איך ווידער אויף דער באַן־ליניע. אויפן פּאַראַלעלן וועג באַווייזן זיך דייטשן אויף מאָטאָציקלען. אָט געפינט זיך שוין לעבן מיר אַ ריזיקער וואָלף־הונט. ער נעמט מיך רייסן און בייסן. איך פיל, אַז איצט מוז איך האַנדלען אַנטשלאָסן, דער עיקר — אַראָפּ וואַרפן פון זיך יעטווערן פאַרדאַכט פון יידישקייט. איך טאָר נישט מורא האָבן. נעם גלעטן דעם בייזן הונט. ער האָט זיך באַרואיקט און אַוועק פון מיר. צוויי דייטשן וואַקסן אויס לעבן מיר, זיי ריידן גאָר פריינדלעך. זיי פרעגן, ווו געפינען זיך יידן. איך ווייז זיי מיט דער האַנט — „אין שטאָט״. זיי האָבן זיך צעלאַכט, אַז יענע זענען שוין אין „הימעלקאָמאַנדאָ״. איך האָב זיך צעשמייכלט... זיי האָבן זיך גענומען טשעפּען צו מיר. איך זאָג, אַז כ׳אייל זיך צו דער אַרבעט. זיי לאָזן מיך גיין.

איך פאַרשטעק זיך אין אַ ליים־גרוב אין באַן־אָנשיט, וואָס איז אויסגעריזלט געוואָרן פון די רעגנס און ליג דאָרטן אַ גאַנצן טאָג. אַנטקעגן, אין אַ שאָפּע, האָבן אַרבעטער פאַר־ריכט באַן־רעלסן. עמעץ פון זיי האָט מיך זיכער באַמערקט, ווייל פאַרנאַכט, ווען כ בין אַרויס פון גרוב און זיך אַוועקגעזעצט אויפן זאַמד, האָב איך דערהערט ווי עמעץ קומט אָן. דאָס איז געווען אַ 30־יאָריקער, אינטעליגענטער אוקראַינער. ר׳האָט זיך פאָרגע־שטעלט, נאָר זיין נאָמען געדענק איך נישט. ער האָט דערציילט, אַז אַלס אויפזעער איבער די אַרבעטער, האָט ער זיי ספּעציעל געהאַלטן ביז פאַרנאַכט, כדי קיינער פון זיי זאָל מיך נישט אויסגעבן דער פּאָליציי. ער וויל מיר העלפן. אַריינגעפירט אין דער בודקע פון באַן־וועכטער, געברענגט אַ קאָלדרע, געוואָלט מיך ברענגען צו זיין מוטער. ער שטויסט זיך אָן, אַז איך בין אַ יידישקע. נאָר ר׳האָט מורא פאַר די אַנטיסעמיטישע שכנים. ער האָט אַפילו געבעטן דעם אַדרעס פון מיינע עלטערן אין שטאָט, דערוויסן זיך צי זיי לעבן. מיט אומצוטרוי און וואַקלעניש האָב איך געגעבן דעם אַדרעס. מיר האָבן אָפּגערעדט, אַז אין דער פרי וועל איך זיך באַהאַלטן אין סטערטעס היי וואָס זענען געשטאַנען נישט ווייט פון דער בודקע.

אַ גאַנצן טאָג געוואַרט אין פעלד אויף עפּעס אַ ידיעה פון אוקראַינער — און נישט דערוואַרט זיך. געלאָזט זיך אַליין אַהיים. נאָך הינטער דער טיר דערהערט די שטימען פון מיין מאַמען און שוועסטער. זיי זענען ניצול געוואָרן. מיין פאָטער איז נישט געווען אין דער היים, אַוועק מיך זוכן צווישן די אומגעקומענע. ווי אַזוי זענען זיי ניצול געוואָרן? דורך אַ נס. אויפן אומברענג־פּלאַץ האָבן אויסגעפּעלט אויטאָס אַוועק צו פירן די אומ־גליקלעכע. האָט מען זיי צוריק געבראַכט אין דעם סקלאַד פון שאַפּיראָס געשעפט, דאָרט ווו איך בין געווען אַרעסטירט. עטלעכע הונדערט יידן זענען דאָרט פאַרהאַלטן געוואָרן. צווישן זיי מיין משפחה. מיין שוועסטער עטקע האָט דערזען אין סופיט אַ ליכט־שטראַל.

אַז מען האָט זיך אונטערגעהויבן, האָט זי אַפּירגענומען דאָס זעלבע ברעטל וואָס איך האָב מיט עטלעכע טעג פריער געהאַט באַפרייט פונעם דורכגאַנג. די ערשטע איז זי אַרויס אַרויס אויף דער פריי אַ דאַנק דער עפענונג. נאָך איר — מיין מוטער, דער פאָטער, די שוועסטער. שפעטער האָבן נאָך אַ זעכציק מער דרייסטערע ריזיקירט מיט אַנטלויפן. זיי האָבן זיך באַהאַלטן אין די בונקערס.

די שוועסטערס האָבן מיר דערציילט, אַז דער אוקראַינער איז טאַקע געווען אין שטוב, דערציילט וועגן מיר, נאָר דעם טאַטן ניט געטראָפן. דערפאַר איז מעגלעך, אַז ר'האָט נישט געוואָלט, אָדער נישט געקענט קומען צו דער באַן־ליניע.

דאָס אַלץ איז פאָרגעקומען ערב פסח. שטעלט אייך פאָר אַ וואָסער טרויעריקער יום־טוב ס'איז פאַר אונדז געווען.

די אַקציעס פון מאַי און יוני. איך אַנטלויף ווידער. יידישער ווידערשטאַנד

נאָך פינף וואָכן אומאויפהערלעכע שרעק — אַ נייע אַקציע. נאָר פאַר דער צייט האָט מען אויפגעבויט נייע בונקערס און באַהעלטענישן. בעת אַ נאַכט־דיזשור, האָט מען באַ־מערקט ליכט אין דער געביידע פון דער שופאָ און פאַרשטאַנען, אַז מן־הסתם וועט זיין אַן אַקציע. פיר פאַרטאָג בין איך אַוועק צו די שכנים זען וואָס זיי גרייטן זיך צו טאָן. אויפן גאַס האָט מיך געכאַפּט אַן אוקראַינישער פּאָליציאַנט. אַוועק געפירט אין דערבייאיקן סאָד און — אויסגעשאָסן. איך בין געפאַלן אין גראָז, ער האָט נישט געטראָפן. האָט ער מיך צוגעשטעלט צו דער וואַנט פון אַ שטאַל, כדי בעסער צילן. איז געקומען אַ צווייטער פּאָליציאַנט און אים געזאָגט, אַז בעסער איך זאָל פאַלן אויף סאָראָצקיס הענט, וועלכער איז געווען באַקאַנט אַלס אַכזר און סאַדיסט. זיי האָבן גענומען דיסקוטירן פון וועמען איך זאָל אומקומען — בין איך דערווייל אַנטלאָפן. אַריין אין שטאַל. באַמערקט אַ קו און לעבן איר, אין דער קאָריטע, איז געלעגן אַ קעלבל. נישט געטראַכט קיין סך, אויף שנעל אַרויס־געוואָרפן דאָס קעלבל און אַליין זיך אַריינגעלייגט אין דער קאָריטע, באַדעקט זיך מיט שטרוי און מיסט. דאָס קעלבל האָט גענומען זייגן און די קו האָט זיך צעמעקעט. דער פּאָליציאַנט איז אַריין אין שטאַל, געזוכט, גענישטערט — אָבער נישט געפונען. דערווייל איז געקומען צו לויפן די בעל־הביתטע, דוכט זיך, אַ פּוילישע, הגם זי האָט גערעדט אוקראַיניש. זי האָט אַ כאַפּ געטאָן דאָס קעלבל, צוריק אַריינגעלייגט אין דער קאָריטע, אויף מיר — און דאָס קעלבל איז אַרויסגעפאַלן. די פרוי הייבט אונטער דאָס שטרוי, דער־זעט מיך דאָרט ליגן, מאַכט זיך ניט וויסנדיק, פאַרדעקט מיך צוריק און זאָגט מיר אַז כ'זאָל ליגן רואיק...

נאָר ווי קאָן מען ליגן רואיק, אַז אַרום הערן זיך שאָסן, געשרייען און אויסרופן „שמע ישראל". אין דעם סאָד האָט מען געכאַפּט אַ סך יידן און אויפן אָרט זיי אומגעבראַכט.

פאַרנאַכט האָט דער מאַן פון דער גוטער פרוי זיך אומגעקערט אַ היים און זיך פון איר דערוווּסט, אַז אין שטאַל ליגט באַהאַלטן אַ יידיש מיידל. ער איז געקומען און מיך אַרויס געטריבן, הגם די אַקציע האָט נאָך געדויערט. קריכנדיק אויף אַלע פיר, צווישן טויטע קערפּערס און אין לוזשעס בלוט, בין איך געקומען צו אונדז אַהיים, נאָר קיינעמען נישט געטראָפן. איך בין פאַרצווייפלט. געלעגן דאָרט אַ גאַנצע נאַכט. קיינער איז נישט געקומען. ערשט אין דער פרי האָבן זיך באַוויזן עטלעכע ניצול־געוואָרענע יידן און דער־ציילט, אַז מיינע נאָענטסטע זענען אומגעקומען. מיין יינגערע שוועסטער, עטקאַ, איז אוועק צוזאַמען מיט די עלטערן. די עלטערע שוועסטער איז גענומען געוואָרן מיט דער יוגנט. מען האָט אַלע אַוועק געפירט אין אויטאָס, פונעם הויף פון דער שופּאָ, צו די גריבער וועלכע די יידן האָבן פריער אויסגעגראָבן ביים וואַלד הינטער קאָפּיטשיניעץ — און זיי דערשאָסן.

פרייטיק — ווידער אַן אַקציע. דאָס מאָל — נאָר אויף די גאַסן. די שטובן טשעפּעט מען נישט. יעדער ייד אין גאַס איז גלייך דערשאָסן געוואָרן. פרייטיק פאַרנאַכט האָבן די מערדער געפירט צום אומקום אַ גרופּע יוגנטלעכע, וועלכע זיי האָבן נישט באַוויזן צו ליקווידירן אַ טאָג פריער. דורכן פענצטער האָבן איך אָבסערווירט זייער מאַרש צום טויט. געהערט אַפילו ווי עטלעכע מיידלעך זינגען. דאָס איז נישט געווען קיין פאַראיינצלטער פאַל. מיט אַ טאָג פריער, בעת דער אַקציע, האָב איך געהערט, ווי צוויי שוועסטערס פון דאָרף סוכאָסטאַוו, האָבן בעתן פירן זיי אין אַ גרופּע צום אומקום, געזונגען „עם ישראל חי, עם ישראל חי, חי וקיים...“

יענעם פרייטיק פאַרנאַכט איז גראַד פאַרבייגעגאַנגען אַ קריסטלעכע לוויה. האָב איך געזען פון פענצטער, ווי אַ מיידל פון די וועלכע מ׳האָט געפירט צום שיסן, האָט זיך פלינק אַריינגעדרייט אינעם לוויה־צוג און אַזוי אַרום זיך געראַטעוועט.

איך ווייס אויך וועגן אַנדערע פאַלן פון ווידערשטאַנד. מיר האָט דערציילט אַ חברטע, אַז בעת דער ערשטער אַקציע אין קאָפּיטשיניעץ, ווען די כאַראַקטקאָוועך זענען נאָך דאָרט ניט געווען, איז ביים אָפענעם גרוב געשטאַנען אַ נאַקעטע די שיינע, יונגע בראָניאַ בראַנ־שטיין. ווען אַן ס.ס.־מאַן האָט איר גענומען קנייפּן אַ ברוסט, האָט זי אים דערלאַנגט אַ פּאַטש. דער מערדער האָט מיטן באַגנעט איר אָפּגעשניטן אַ ברוסט און שפּעטער דער־שאָסן.

אין דער פרילינגס־אַקציע 1943, האָט די קאָפּיטשינצער יוגנט נישט געהאַט קיין שום מעגלעכקייט צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד. נאָר זי האָט געוואָלט דאָס טאָן און געוואַרט אויף אַ מעגלעכקייט דערצו. אין שייכות דערמיט מוז איך דערציילן אַן עפּיזאָד פון פריער נאָך:

אין מערץ 1943 יאָר האָבן אין קאָפּיטשיניעץ זיך באַוויזן אַ 2—3 סאָוויעטישע פּאַרטיזאַנער, געטיילט אויפרופן און די „פּראַוודאַ“, ווערבירט אין דער פּאַרטיזאַנקע. אויך

מיר און מיינע אַ חברטע האָבן זיי פֿאַרגעלייגט גיין אין וואַלד — נאָר כ׳האָב נישט געוואָלט איבערלאָזן מיינע עלטערן. עטלעכע יוגנטלעכע זענען מיט זיי אַוועק, נאָר מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער זיך אומגעקערט פֿון וואַלד אָן די שטיוול, שיך, זייגערלעך און בעסערן אָנטועכץ. קיין געווער האָט מען זיי נישט געגעבן, נאָר צעשלאָגן. אַזוי האָט זיך געענדיקט זייער ווילן צו קעמפֿן קעגן דייטש אין אַ סאָוויעטישער פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג.

אומקערנדיק זיך צום ווייטערדיקן סיפּור פֿון מיינע איבערלעבונגען:

פֿון מיין משפּחה, ווי געזאָגט, בין איך אַליין געבליבן. כ׳האָב באַמערקט נאָך אַ פֿרוי מיט אַ קינד פֿון בוטשאַטש, וועלכע איז ניצול געוואָרן. איר מאַן, אַ שניידער, איז דערשאָסן געוואָרן אין קלאָזעט, ווו מ׳האָט אים געפֿונען אַ באַהאַלטענעם. נאָך עטלעכע יידן, וועמען ס׳איז געלונגען צו בלייבן לעבן, האָבן זיך אַרומגעדרייט איבער די פֿאַריתומטע און אויסגעליידיקטע יידישע היימען, זוכנדיק דאָרט פֿאַר זיך די נייטיקסטע זאַכן, כדי ווייטער זיך דערהאַלטן ביים לעבן (האָבן באַדאַרפֿט די קריסטן ראַבירן — שוין גלייכער, אַז אייגענע האָבן גענומען פֿאַר זיך די לעבנסוויכטיקע אַרטיקלען. אַזוי האָט מען געלעבט פֿון איין אַקציע ביז דער צווייטער). ווען די בוטשאַטשער פֿרוי מיטן קינד איז צוריק אַריין אין איר דירה, האָט זי אויפֿגעהויבן אַ געשריי, אַז מ׳האָט איר צוגעגנבעט אַ זאַק מיט לעדער. זי איז אַוועק מיט אַן אָנקלאַגע צום יודענראַט. אַזוי ווי איך און דערנאָך דריי יוגנטלעכע זענען געווען אין דער דירה, האָבן די יודענראַט־מיטגלידער, ראָללער און טענענבוים, באַפֿוילן דעם שעף פֿון דער יידישער אָרדנונגס־דינסט, שמעטערלינג (פֿון קאָפּיטשיניעץ), ער זאָל זיך מיט אונדז פֿאַרנעמען. דאָס איז געווען אַן אויסוואורף, הינטיש טריי געדינט די דייטשן. ער האָט מיך פֿאַרשלעפּט אין אַ קאַמער און גענומען שלאָגן אין ווילדער רציחה, געזידלט זיך און געפֿאָדערט מודה זיין, אַז כ האָב געזען ווי די דריי בחורים האָבן גענומען לעדער.

אינמיטן פּייניקן מיך און שלאָגן, האָט דער סאַדיסט שמעטערלינג זיך אָפּגעטראָגן (שפּעטער האָבן די דייטשן אים צעריסן אויף שטיקער). איך לויף אַרויס אין גאַס. עס איז אינמיטן טאָג, זונטיק, דעם 12טן יוני. די פֿויערים זענען ערשט נישט לאַנג אַרויס פֿון קלויסטער און צערקווע, זיי וואַרטן מיט זעק אויף צו רויבן יידיש האָב־און־גוטס. אַ שיסעריי און אַ יאָגן זיך נאָך יידן. אַלע אַנטלויפֿן, אָבער וווהין? איך בין אַוועק אין אַ גאָרטן מיט אַ הויכער פֿאַרצוימונג. דאָ איז די וויללע פֿון נאָוואַטשעק, דירעקטאָר פֿון דער אוקראַינישער שול. מיט דעם הויכן פּלויט האָט ער זיך געוואָלט איזאָלירן פֿון די יידן. ווי אַזוי איך בין אַריבערגעשפּרונגען די פֿאַרצוימונג — ווייס איך אַליין נישט, באַהאַלטן זיך אונטער אַ געדיכטן קוסט פֿון וויינפּערלעך. עס הייבט אָן רעגענען. ביים גאָרטן איז געווען אַ סטאַוו. אַלע מאָל הער איך ווי עמעץ שפּרינגט אַריין אין וואַסער. אויך אין גאָרטן באַהאַלט מען זיך. דער גאָרטן ווערט אַרומגעשטעלט און באַלאַגערט. נאָוואַטשעקס טאָכטער, אַ גוטע נשמה, האָט באַהאַלטן עטלעכע יידן אין סטאָדאָלע און אַליין שפּילט זי

איצט אויף דער גיטאַרע. כמעט אַלע יידן וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין גאָרטן און אין סטאַוו — האָט מען געכאַפּט. אַ סך זענען דערטרונקען געוואָרן. שפּעטער האָט זיך אַרויס־געוויזן, אַז די פאַרוואַלטערין פון נאָוואַטשעקס הויז האָט געמסרט די באַהאַלטענע יידן.

אַרום 12 ביינאַכט, ווען מיר איז געוואָרן זייער קאַלט, בין איך אַרויס פון דער באַ־העלטעניש. געבלאָנקעט זיך אַ שטיקל צייט, ביז כ׳האָב אין אַ יידיש הויז געפונען דעם פּאָליציאַנט שמואליק עדעלמאַן. ער האָט מיך נישט אַריינגעלאָזט צו זיך אין בונקער, נאָר אָנגעוויזן אויף אַן אַנדערן און אַליין מיך דאָרט צוגעפירט. דאָרט בין איך שוין געזעסן ביזן סוף פון דער אַקציע. דאָנערשטיק נאָכמיטאָג איז ווידער געווען אַן אַקציע. אַזוי 2—3 מאָל אין וואָך. נאָר איך בין אַלץ געזעסן אין בונקער. דערנאָך, אין יוני 1943, האָט דער יודענראַט, אויפן באַפעל פון די דייטשן, איינגעפירט אַן אָפיציעלן געטאָ אין קאָפּיטשיניעץ פאַר דעם הייפל לעבעדיקע יידן. איך האָב באַשלאָסן נישט גיין אין געטאָ.

צוריק קיין כאָראָסטקאָוו

אַ געוויסן טאָג האָב איך זיך דערוווּסט, אַז מיך זוכט אַרום אין קאָפּיטשיניעץ אָלענאַ וואָראָנאַ. דאָס איז געווען אַ פּרוי אין די פופציקער יאָרן, וועלכע איז ספּעציעל געקומען פון כאָראָסטקאָוו, כדי מיך נעמען צו זיך און ראַטעווען. דאָס איז געווען אַ פּרוי אַ מלאך. זי האָט מיט איר מאַן טימעק און אַן אַלטער מוטער געוווינט נאָענט פון אונדז,ביים טייך. געהאָלפן מיין מאַמען אין דער ווירטשאַפט יעדער מאָנטיק, ווען עס זענען פאָרגעקומען די יאַרידים. ווען כ׳בין געווען אַ קליין קינד, איז די פרוי וואָראָנאַ, וועמען מיר האָבן גערופן וואָראָניכע, געווען מיין גוווערנאַנטקע. זי האָט זיך דערוווּסט, אַז פון דער גאַנצער משפחה בין איך אַליין געבליבן. איצט האָבן מיר זיך געטראָפן אין קאָפּיטשיניעץ, האָרציק זיך צעקושט און צעוויינט. אירע ערשטע ווערטער זענען געווען: „גדע יאַ בודע טאָ טי בודעש, שטאָ יאַ בו דע איסטי — טי בודעש איסטי״... („ווו איך וועל זיין, וועסט דו זיין — וואָס איך וועל עסן, וועסט דו עסן״). איך האָב איר געענטפערט, אַז כ׳האָב נישט קיין געלט. איז געקומען איר תשובה: „איך פרעג דיך נישט!״.

יענעם פאַרנאַכט, ווען כ׳בין מיט אַ קליין רענצל אַוועק צו דער באַן־סטאַציע זיך טרעפן מיט דער וואָראָניכע, איז געווען אַ שטורעם. איז גרינגער געווען צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל. כ׳בין געווען אַזוי זיכער ביי זיך, אַז כ׳האָב ביי דער קאַסע אַליין זיך געקויפט דעם בילעט.

איך בין ווידער אין כאָראָסטקאָוו. אָלענאַ האָט מיך באַהאַלטן אויפן בוידעם. געלעגן דאָרט גאַנצע טעג, געקוקט דורכן פענצטערל וואָס עס טוט זיך אויפן גאַס. זי האָט מיר גוט געגעבן צו עסן. שפּעטער, ווען זייער לאַגע האָט זיך פאַרערגערט, איז אויך מיין עסן ערגער געוואָרן. איר מאַן, טימקאָ, איז געווען אַ ליידנשאַפטלעכער שיכור. אין די נעכט

פלעגט ער זיך אַוואַנטורעווען און מיך אַרויסטרייבן פון בוידעם, שרייענדיק, אַז כ'בין אַ ייִדישע. נאָר אַז כ'האָב גענומען דאָס קלומעקל און געוואָלט גיין, האָבן זיי ביידע נישט געלאָזט, אָדער אָלענאַ האָט זיך אָנגעטאָן יום־טובדיק און דערקלערט, אַז זי גייט צוזאַמען מיט מיר. טימקאָ האָט זיך באַלד אויסגעניכטערט און ביידע גענומען בעטן, אַז מיר זאָלן בלייבן. כדי מיר זאָל נישט זיין לאַנגווייליק, האָט די וואָראָניכע געבראַכט צו מיר אויפן בוידעם די 16יאָריקע פאַניע גאָלדהירש זי זאָל זיך אויסבאַהאַלטן.

אַלזאָ, עס זענען נאָך געווען ייִדן אין כאָראָסטקאָוו. נאָך די אַקציעס אין האַרבסט 1942, זענען נאָך געבליבן אַ ביסל ייִדן פון שטעטל און פון די אַרומיקע ישובים. בלויז אין משך פון איין חודש אין יאָר 1943 איז געווען אין כאָרזשָסטקאָוו אַ געטאָ. נאָכן ליק־ווידירן דאָס געטאָ, האָבן די דייטשן געשאַפן אַן אַרבעטס־לאַגער פון די ייִדישע פּאָלי־ציאַנטן, זייערע משפחות און אַנדערע ניצול־געוואָרענע, אינעם פּאָלוואַרק ביים פּאַלאַץ פון גראַף שעמיענסקי־פּאָטאָצקי. פון דעם לאַגער טאַקע האָט די וואָראָניכע מיר געבראַכט פאַניען. אין עטלעכע טעג אַרום האָבן באַדאַרפט קומען איר מוטער און שוועסטער, אָבער דאָס איז ניט געשען. אַ וואָך פריער האָט מען געהייסן גראָבן גריבער. די מענטשן האָט מען איינגערעדט, אַז דאָס איז צו זאַמלען בורעקעס. אַ זונטיק פאַרטאָג, ווען די מענטשן זענען נאָך געשלאָפן אין באַראַק און אין די סטויגן היי, האָט מען אַלץ אונטער־געצונדן. דער לאַגער איז געשטאַנען אין פלאַמען. דער געוועזענער ייִדישער פּאָליציאַנט, אשכנזי, האָט מיט אַ האַק אויסגעזעצט די טיר פון באַראַק און צוזאַמען מיט נאָך אַנדערע גענומען לויפן פונעם פייער. ווייט זענען זיי אָבער נישט געלאָפן. מ'האָט געשאָסן אין די מענטשן, אין דער ברענענדיקער געביידע, אַ סך האָט מען געכאַפּט לעבעדיק זיי באַפוילן זיך אויסטאָן און דערשאָסן אין די גריבער פאַר די בורעקעס... דערנאָך האָט מען מיר דערציילט, אַז איין מיידל האָט בשום אופן נישט געלאָזט זיך אויסטאָן — האָט מען זי דערשאָסן אין אָנטאָן. דאָס איז געווען פּעפּאַ פינק, דווקא אַ לייכטזיניקע. אָבער אויסטאָן זיך פאַר אַלעמען — האָט זי ניט געוואָלט.

איך מיט פאַניען זענען געבליבן אויפן בוידעם. זי איז געווען אַ פאַרשלאָסענע אין זיך, אַ קאַפּריזנע. אַ סך געקרענקט אויף טיפוס, געערעדט פון היץ. דערנאָך איז זי טויב געוואָרן, צום סוף באַקומען אַ סוועזשבע. נאָר אין די נעכט בין איך אַראָפּ פון בוידעם. טימקאָס אַלטע מאַמע, אַ פּאַראַליזירטע זקנה, וועלכע איז געגאַנגען קוים קוים אויף אַלע פיר, האָט כסדר פאַר אונדז מתפלל געווען. זי האָט געהאַט אַזאַ אויפגאַבע: אין פאַל פון אַ געפאַר, קלאַפּן אין לייטער וואָס איז געווען צוגעשטעלט צום בוידעם. פאַר מיר האָבן זיי זיך אַלע געזאָרגט. כ'האָב אַפילו באַקומען אוקראַינישע צייטונגען צום לייענען.

עטלעכע שכנים האָבן יאָ געוווּסט, אַז די וואָראָניכע באַהאַלט אויס ייִדן. דאָס איז געווען די פּוילישע פרוי באַראַנאָווסקי, ביי וועמען עס זענען געווען באַהאַלטן צוויי מיידלעך פון יאָניוו, פאַניע און מושע. די באַראַנאָווסקאַ איז אַמאָל ספּעציעל געקומען צו

דער וואָראָניכע „טאַפּן דעם דופק" צי זענען ביי איר פּאַראַן יידן. דערוויסנדיק זיך, אַז אויך דאָ זענען זיי פּאַראַן, האָט זי זיך באַרואיקט און אָפּטער אונדז באַזוכט. אויך די שכנה מולטאַנקאַ, אַליין אַ פּוילישע, די פרוי פון אוקראַינער מולטאַן, האָט ביי זיך אויס־באַהאַלטן אריה פיינשטיין פון כאַראָסטקאָוו מיט זיין פרוי, וועלכע האָט געשטאַמט פון בעסאַראַביע און זייערע צוויי יינגלעך. מולטאַנס הייזקע איז געשטאַנען אַנטקעגן דער וואָראָניכעס און פון מיין בוידעם האָב איך אַלץ געזען וואָס ביי זיי קומט פאָר.

איין מאָל איז די מולטאַנקאַ אַוועק געגאַנגען און פאַרמאַכט דאָס הויז. איך האָב געזען ווי ניט ווייט דרייט זיך נאָך אַ שכן, דער אוקראַינער פּופּקאָ, וועלכער האָט געדינט אין דער געהיים־פּאָליציי. דערנאָך האָט פאַר מיינע אויגן זיך אַנטפּלעקט אַ שרעקלעך בילד: די מולטאַנקע האָט געבראַכט דייטשן. אַ שרעקלעכער געדאַנק איז פאַרבייגעלאָפן אין מיין באַוווּסטזיין — די מולטאַנקע האָט דאָך געוווּסט וועגן אונדזער באַהעלטעניש! אַפילו איר אַלטע, 80־יאָריקע מוטער האָט געוווּסט דעם סוד, ווייל זי האָט אַמאָל, אין אַ הייסן טאָג, געזען אונדז אַראָפּ קריכן פון בוידעם. איך בין געווען זיכער, אַז דאָס מאָל זענען מיר פאַרלוירענע. טימקאָ וואָראָנאָס מוטער האָט געקלאַפּט אין אונדזער לייטער, די וואָראָניכע מיטן מאַן האָבן זיך אָפּגעטראָגן פון שטוב. איך מיט פאַניען זענען שנעל אַראָפּ פון בוידעם און זיך באַהאַלטן אונטערן בעט, אין צימער פון אונדזערע בעלי־הבתים. מיר האָבן געציטערט און גרייט געווען צו גיין צום טויט.

דערנאָך האָט מען מיר דערציילט, אַז מען האָט די פיינשטיינס אַרויס געפירט פאַרן הויז און דערשאָסן. אַלע האָבן אָבער גערעדט וועגן דער דרייסטקייט און געוואַגטקייט פון דער פרוי פיינשטיין, די בעסאַראַבערין. זי האָט געשריען צו די דייטשן אויף אוקראַיניש און דייטש: „ווי מענע אוביוואַיעטיע, נאָ ס'וואַמי זראַביאַט שטאָ ס נאַמי. מענע אוביעטיע אַ נאַראָד זשידיוווסקי וועטשנאָ בודעט זשיטי"... „דאָס יידישע פאָלק ווירד עוויג לעבען!". און זי האָט אויפגעזונגען אַ ליד וואָס האָט שטאַרק צערייצט די מערדער. זי איז די ערשטע דערשאָסן געוואָרן.

די דייטשן זענען אַוועק. מיר זענען געראַטעוועט. ביינאַכט האָט אָלענאַ מיט איר מאַן זיך אומגעקערט אַהיים. נאָך דער געשעעניש, בין איך שוין ניט געווען רואיק. אין אונ־דזער שכנות האָט אויך געוווינט דער אוקראַינער סטאַך שעווטשוק, וועלכער האָט אַליין אויסבאַהאַלטן יידן און גלייכצייטיק געוווּסט וועגן אונדזער „אכסניה". איין מאָל האָט ער זיך באַרימט פאַר די שכנים, אַז ער וועט אונדז איבערשרעקן. דאָס האָט ביי אים באַדאַרפט זיין אַזאַ וויץ... אויך אָלענאַ האָט נאָך דער געשעעניש באַשטעטיקט, אַז ס'איז געווען אַ וויץ.

פּאַסירט האָט עס דעם 30סטן סעפּטעמבער 1943. די וואָראָניכע איז אַוועק אַרבעטן אין פעלד. איך בין אין בלויזן העמד געלעגן אויפן בוידעם. פאַרן איינשלאָפן דערהער איך אַ זעצן איר טיר און געשרייען: „יודען רררראוס!". איך רייס אויס אַ שטיק שטרוי־דאַך און אין העמד שפּרינג איך אַרויס מיט פאַניען. זי האָט זיך אויסגעלענקט אַ פוס.

מיר לויפן און הערן אַ פּייפעריי און געשרייען. אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר איבערגעזעסן אויף אַ שטיין, געטוליעט זיך איינע צו דער אַנדערער. אין דער פרי גייען מיר צוריק צו אַלענאַן. זי האָט אונדז געזוכט אַ גאַנצע נאַכט. מיר דערזעען טימקאָן, ער זאָגט אונדז גאָרנישט, נאָר לויפט שנעל אַריין אין שטוב. מיר האָבן זיך איינגערעדט, אַז ער לויפט אונדז אויסגעבן. מיר נעמען די פיס אין די הענט אַריין און מען לאָזט זיך לויפן; אַפילו נישט באַמערקט, אַז מ'איז צוגעקומען צום טויער פון דעם פאַררעטער פופקאָ. מיר באַהאַלטן זיך דאָרט אין אַ ווינקל. מען זיצט ווידער איבער אַ נאַכט. איך פיל נישט קיין קעלט, הגם איך האָב נישט אויף זיך מער ווי דאָס העמד.

מיר דערהערן אַ טומל, געשרייען, קללות אויף דייטש. אַ סברא, אַז די דייטשן זענען געקומען נעמען דעם תבואה־קאָנטיגענט. פופקאָ איז מיט זיי אַרומגעגאַנגען אומעטום — אָבער צו זיך וועט ער זיי נישט אַריינפירן... אַזוי איז טאַקע געשען אַ נס פאַר אונדז. ליגנדיק אין פופקאָס הויף, זענען מיר געראַטעוועט געוואָרן. אַז ס'איז געוואָרן פינצטער, בין איך אַוועק צום פּאַליאַק וואָראָנאַ. ער האָט זיך דערשראָקן, גאָר כ'האָב געוווּסט, אַז ער וועט מיך נישט אויסגעבן. געפרעגט זיך ביי אים, וואָס הערט זיך ביי טימקאָ און אַלענאַ. ער האָט מיר דערציילט, אַז דאָרט האָבן די דייטשן אַלץ איבערגעדרייט, זוכנדיק תבואה, וואָס רייכע פּויערים זאָלן כלומרשט האָבן אויסבאַהאַלטן. אַלענאַ איז אָבער פאַר־צווייפלט פון אונדזער פאַרשוווּנדן. מיר זענען אַוועק צו אונדזער רעטערין. זי האָט געוויינט פאַר פרייד און גליק. אַזוי איז שעווטשוקס וויץ געווען גראָד פאַר אונדז אַ רעטונג, ווייל די דייטשן האָבן געגישטערט אַפילו אויפן בוידעם.

איך אַנטלויף קיין טאַרנאָפּאָל

איין מאָל, ווען די וואָראָניכע האָט מיר געוויזן איר אַלבום מיט בילדער, האָב איך דאָרט דערזען די פאָטאָגראַפיע פון איר טאָכטער זאָשע, אין מיין עלטער בערך, וועלכע איז אין אָנהייב קריג אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד. איך האָב אויך געזען דאָרט אירע שול־צייגענישן. ווען די וואָראָניכע איז נישט געווען אין שטוב, האָב איך די אַלע דאָקומענטן אַרויסגענומען פון אַלבום. כ'האָב זיך געטראַכט, אַז זאָשע איז במילא אין רוסלאַנד און אַז אירע פּאַפּירן און דאָס בילד וועלן מיר אַמאָל צונוץ קומען. איין פּאַפּיר איז געווען פון דער אוקראַאינישער רעליגיעזער שול אין סטאַניסלאַוואָוו, אַרויסגעגעבן אין יאָר 1939, פאַר זאָפיאַ וואָראָנאַ.

אין אָקטאָבער 1943, נאָכן אָפּזיין צוויי חדשים ביי דער וואָראָניכע, בין איך מיט אַ קליין רענצל און „אַרישן" דאָקומענט — אַוועק פון כאָראָסטקאָוו. געוואָלט פאָרן קיין לעמבערג, נאָר אויפן וואָקזאַל אין טאַרנאָפּאָל האָב איך דערזען אַ באַקאַנטן באַן־אַרבעטער אונדזערן, דעם 40־יאָריקן פּאָליאַק, וואָס זיין נאָמען קאָן איך זיך נישט דערמאָנען. ער

איז דאָרט געווען מיט זיין פרוי. זיי האָבן געקענט מיינע עלטערן און נאָך אין קאָפּיטשי־ניעץ זיי פאַרגעלייגט מיך צו נעמען אויף דער אַרישער זייט, ווייל כ׳האָב געהאַט אַ „גוטן אויסזען״. אין יענער צייט האָב איך קיינמאָל נישט געוואָלט פאַרלאָזן מיינע עלטערן און פון אַזעלכע פּלענער האָט מען תמיד רעזיגנירט. אַז דער קאַלעיאַזש האָט מיך איצט דער־זען, איז זיין פרייד געווען אַן אויפריכטיקע, מיינענדיק, אַז כ׳בין געקומען צו אים. זיי האָבן אָבער אין דעם מאָמענט זיך געקליבן צו פאָרן קיין קראָקע. האָט ער מיר געגעבן דעם אַדרעס פון זיין בעל־הביתטע, מיט אַ פּאָר ווערטער, און געהייסן איך זאָל זיך דאָרט איינאָרדענען. צוגעגעבן מוט און איינגערוימט אין אויער, אַז אין אַ 2 וואָכן אַרום דאַרף קומען אַהער די רויטע אַרמיי.

איך געזעגן זיך מיט די גוטע פּאָליאַקן, כאַפּ אַ בליק אויפן אַדרעס — קאַטשאַלאַ־גאַס נומער 11. נאָר דערווייל גיי איך נישט אַהין. פאַרלייפּיק האָב איך אַנדערע פּלענער. איך האָב אַ געלעגנהייט צו שמוגלען און ספּעקולירן אויף דער ליניע טאַרנאָפּאָל—טרעמבאָוולע. אין טרעמבאָוולע בין איך בעת אַן אָבלאַווע אויף אויסבאַהאַלטענע יידן, שיעור ניט אריינגעפאַלן אין דייטשע הענט. אָבער לאַנג פּירן אַזאַ לעבן איז געווען צו ריזיקאַליש. מען דאַרף געפינען עפּעס סטאַבילס און זיכערס. מיין אַדרעס „קאַטשאַלא 11״ האָט במילא נישט געטויגט. איך האָב נישט געפונען די פרוי, אויסער דעם האָב איך זיך דערוווּסט, אַז גאָר נאָענט געפינט זיך אַ „פריילעך הייזל״ פאַר דייטשן.

בעת מיינע וואַנדערונגען איבער טאַרנאָפּאָל, האָב איך דערקענט אַ סך מענטשן, באַזונדערס פּרויען־שמוגלערינס און הענדלערינס. געשלאָסן באַקאַנטשאַפט מיט אַ יונגן פּאָליאַק, אַ שאָפער, סטאַניסלאַוו קאָוואַלסקי, אַן אָרנטלעכער קריסט. איך האָב אים דערציילט אַ מעשה, אַז איך שטאַם פון לעמבערג, מען האָט מיך אַרויסגעפירט אויף צוואַנגס־אַרבעט קיין דייטשלאַנד און בין פון דאָרט אַנטלאָפן. דעריבער האָב איך נישט קיין פּאַפּירן, שווער זיך איינצומעלדן. קאָוואַלסקי האָט מיך אַריינגעפירט צו אַן אלמנה נאָך אַ פּוילישן אָפיציר און ווען כ׳האָב געמוזט פון דאָרט אַנטלויפן, האָט ער מיר געגעבן אַן אַנדערן אַדרעס, צו אַ פרוי יולקע (איר צונאָמען געדענק איך נישט), אויף רינקאָווע 4.

קאָוואַלסקי האָט מיך אויך אַריינגעפירט אין זיין משפחה, באַקענט מיט אַלעמען, פאַרברענגט מיט מיר און אַ סך געהאָלפן. ער האָט געזאָגט, אַז ער פילט מיט די יידן צו־ליבן גרויסן אומגליק וואָס האָט זיי געטראָפן. סוף־כל סוף האָב איך אים אַנטדעקט, אַז כ׳בין אַ יידישקע. דאָס האָט נישט צעשטערט אונדזער פריינדשאַפט. די קאָוואַלסקיס האָבן מיך אַפילו מיטגענומען אין קינאָ.

אויף די טאַרנאָפּאָלער גאַסן האָב איך נישט איין מאָל באַגעגנט די פּוילישע פרוי, וועלכע האָט מיך געראַטעוועט פון דערשיסונג לעבן דער באַן־סטאַציע אין כאָראָסטקאָוו. ביי יעדער באַגעגעניש האָט זי אַוועק געכאַפּט דעם קאָפּ, ניט געוואָלט איך זאָל מורא האָבן, אַז קוים וועט זי מיך אויסגעבן. די דאָזיקע איידעלע און שיינע פּוילישע פרוי האָט

נאָך דער באַפרייאונג דערציילט קאָוואַלסקין (מיר האָבן זיך געטראָפן אין פוילן), אַז יעדעס מאָל ווען זי האָט מיך דערזען, איז זי גלייך אַוועק אין קלויסטער דאַנקען דעם אַלמעכטיקן וואָס איך לעב... זי האָט געהייסן מאַרילאַ און אין יענער תקופה אין טאַרנאָ־פּאָל זיך פאַרנומען מיט שמוגלעריי.

דער מערדער ראָקיטאַ

איין מאָל האָט קאָוואַלסקי מיר אָנגעוויזן אין גאַס דאָס געשפּענסט פון די מזרח־גאַליציִשע יידן — ראָקיטאַ. דערנאָך פלעג איך אים אָפט טרעפן אויף די גאַסן פון טאַר־נאָפּאָל, מיטן פּעיטש אין האַנט, וועלכן ר׳האָט אָפט באַנוצט. סטאַשעק קאָוואַלסקי האָט אַ געוויסע צייט געאַרבעט ביי ראָקיטאַן אַלס שאָפער און ער האָט מיר דערציילט מיט וואָס פאַר אַן אכזריות ער האָט געמאָרדעט יידן און דערנאָך צוגענומען זייערע פאַרמעגנס. ווי נאָר איך האָב דערזען ראָקיטאַן, איז מיר דאָס האַרץ אַנטפאַלן געוואָרן פון שרעק. איך האָב דעמאָלט געשוווירן, אַז אויב כ וועל דערלעבן דעם סוף פון קריג, וועל איך זיך אין אים נוקם זיין. איך האָב בכלל געזוכט נקמה צו נעמען אין די דייטשע מערדער. אַזעלכע ניט קלוגע געדאַנקען האָבן זיך געדרייט אין קאָפּ.. נאָר דערווייל האָט מען געמוזט פאַר די דייטשן אַנטלויפן און זיך אויסבאַהאַלטן.

איז מען אַוועק אויף קוואַרטיר צו דער פוילישער פרוי יוליאַ (יולקאַ). זי האָט געוווינט אין קיך מיט איר אומגעזעצלעך קינד, מיר האָט זי אָפּגעגעבן דאָס צימער. אַלס שמוגלערין האָב איך אָפט און אויף לאַנג געדאַרפט אַרויס פאָרן. דעם אמת געזאָגט, האָב איך נישט געהאַט קיין סך געלט צום האַנדלען און כ׳וואָלט אויך נישט ריזיקירט מיט גרויסע איינקויפונגען, ווייל די סחורות זענען אָפט קאָנפיסקירט געוואָרן. אָנגעטאָן בין איך געווען פונקט ווי דער רוב שמוגלערס אין יענער תקופה: אַ פאַטשיילע אויפן קאָפּ, אַ גרויסן טאַש אין האַנט. איך פלעג אָפט קויפן אַ בילעט ביז איוואַן פוסטי — די לעצטע סטאַציע פון דער טאַרנאָפּאָלער ליניע, דאָרט איבערזיצן די נאַכט, פאָרן אויף נאָך עטלעכע סטאַציעס — און אין עטלעכע טעג אַרום קומען אַהיים, אַבי נישט וועקן קיין פאַרדאַכט. אָבער גענוג שרעק האָב איך איבערגעלעבט בעת יעדער נסיעה.

איין מאָל בין איך אין באַן־קופּע געזעסן מיט אַן אוקראַאינער. כ׳האָב זיך שטענדיק באַמיט צו זיין מיט די פּאָליאַקן — אַ פּוילישע, און מיט די אוקראַאינער — אַן אוקראַאינערין. פּלוצים — אַ רעוויזיע אויף דער באַן. באַן־אַרבעטער מיט געסטאַפּאָ־לייט. דער אוקראַאינער לעגיטימירט זיך מיט זיין קענקאַרטע, איך — איך מיט מיין שול־צייגעניש. זיי קוקן מיר אין די אויגן, באַראַטן זיך, פאַרשן. איך מאַך זיך ניט וויסן, שפּיל די ראָל, אַז כ׳פאַרשטיי נישט קיין וואָרט דייטש. דער אוקראַאינער זעצט איבער. די קאָנטראָל גייט אַוועק. זיי קומען אָבער באַלד צוריק. נאָר אַ דאַנק דעם אוקראַאינער לאָזן זיי מיך אָפּ.

דער דאָזיקער יונגערמאַן האָט געזוכט זיין שוועסטער אין טאַרנאָפּאָל — נאָר קיינעם נישט געהאַט אין שטאָט. איך, אויס דאַנקבאַרקייט, האָב אים געגעבן דעם אַדרעס אויף רינקאָווע 4. אין אַ חודש אַרום, ווען כ׳האָב שוין פון לאַנג געהאַט פאַרגעסן די גאַנצע געשיכטע, האָט דער דאָזיקער אוקראַינער, נישט ווילנדיק, ווידער מיר געטאָן אַ טובה.

יולקאַ האָט אָפּט אויפגענומען ביי זיך אין קיך מענער. איך בין געווען אויף אַזוי פיל נאַיוו, אַז עס האָט אַ סך צייט גענומען ביז כ׳האָב זיך געכאַפּט מיט וואָס אייגנטלעך יולקאַ באַשעפטיקט זיך... פון איִרע געסט דערמאָן איך זיך אַ געוויסן פּאָליאַק, מאַריאַן, וועלכער האָט געדינט אין קריפּאָ. ער האָט אַוודאי נישט אין ייִד געהאַט אויף זיין געוויסן, ווייל ר׳האָט זיך אַרויסגעכאַפּט, אַז אין דער פּאָליציי האָט ער זיך ספּעציעל געלערנט ייִדיש, כדי קענען כאַפּן ייִדן. ער האָט מיר אַפילו עפּעס אָנגעשריבן אויף ייִדיש און געוויזן, האָב איך דאָס פּאַפּירל ספּעציעל איבערגעדרייט מיטן קאָפּ אַראָפּ, כלומרשט איך ווייס גאָרנישט אין דער דאָזיקער שפּראַך. מאַריאַן האָט זיך געוואָלט צו מיר דערנענטערן, ווייל מיין אויסזען האָט אים דערמאָנט אין גאַנצן זיין שוועסטער. אים איז נישט איינגעפאַלן, אַז איך בין אַ ייִדישע טאָכטער.

יוליאַ האָט מיר געגעבן אָנצוגעהערן, אַז זי וויל מיך אַריינציִען אין איר „געזעלשאַפט“, אַז זי אָרדנט איין ביי זיך אין צימער אַ גרויסן באַל. עס דאַרפן קומען עטלעכע מענער און אירס אַ חברטע. זי האָט דורכויס געוואָלט, אַז איך זאָל בלייבן אויף דעם אָוונט, הגם כ׳האָב פאַרשטאַנען, אַז דער באַל וועט זיך ענדיקן מיט אַן אָרגיע.

דער טאָג איז געקומען. איך האָב איר געהאָלפן באַקן און קאָכן. הגם דאָס האַרץ איז געווען פאַרחלשט פון הונגער, האָבן אירע מאכלים אַרויסגערופן ביי מיר אַן עקל. און די מורא איז געווען גרויס. איך האָב מתפּלל געווען צו דער מאַמען, אַז עס זאָל געשען אַ נס (שטענדיק האָב איך געבעטן ביי אונדזער גאָט און אויף אונדזער לשון, אַפילו ווען כ׳האָב געקניט אין קלויסטער). מיט אַמאָל עפנט זיך די טיר און עס קומט אַריין דער יונגער אוקראַינער, וועמען כ׳האָב באַדאַרפט העלפן אויפזוכן די שוועסטער. אַ גליקלעכע בין איך מיט אים אַוועק אין שטאָט. מיר איז געלונגען אויסצומיידן דעם „באַל“ ביי דער פּראָסטיטוטקע יוליאַ.

דעם אוקראַינערס שוועסטער האָט געוווינט הינטערן באַן־בריק, זי האָט זיך מיט אונדז דערפרייט און גאַסטפריינדלעך פאַרבעטן צו בלייבן. צוליב דער פּאָליצייאישער שעה, איז געווען אוממעגלעך צו גיין אַהיים. בין איך שוין דאָ געבליבן נעכטיקן. אין דער פרי אַוועק צוריק צו יוליאַן — און ס׳איז מיר באמת געשען אַ גרויסער נס: די אָנגעשיכורטע און צעהוליעטע געזעלשאַפט האָט מיט אירע געשרייען און טומל צוגעצויגן די געסטאַפּאָ, וועלכע האָט בלויז יוליאַן איבערגעלאָזט אין שטוב, ווייל זי האָט געהאַט אַ „ביכעלע“. דאַקעגן די מענער און יוליאַס חברטע, ווייל זי איז געווען אָן אַ ביכעלע, האָט

מען אַרעסטירט. די דייטשן האָבן אויך אַדורכגעפירט אַ גענויע רעוויזיע אין דער דירה. איך האָב געטראָפן מיין צימער ווי נאָך אַ פּאָגראָם.

כ׳האָב געפילט, אַז ווייטער דאָ לעבן איז פאַר מיר אוממעגלעך. אַ געוויסע נאַכט האָבן די דייטשן אָנגעהויבן קלאַפּן אין טיר, ווייל זיי האָבן געזען ווי ס׳איז צו אונדז אַריין אַ דייטש. דאָרט זענען געווען צוויי טירן; די ערשטע האָבן זיי געהאַט אויפגעריסן. איך האָב זיך געגרייט צו אַ זעלבסטמערדעריש אַנטלויפן, ווייל כ׳האָב באַדאַרפט שפּרינגען פון אַ דריטן שטאָק. אין דער לעצטער מינוט האָבן די דייטשן באַמערקט אַ פּאַס ליכט פון יוליאַס צימער. זי האָט זיך שוין מיט זיי צונויפגערעדט — זענען זיי אַוועק איך בין ווידער אַ געראַטעוועטע.

נאָר אַנטלויפן פון יוליאַן מוז מען פאָרט. איך האָב זיך איבערגעקליבן צו אַן אוקראַינישער משפּחה, די זאַגורסקיס. די פרוי איז אויך געווען נאָענט צו דער אונטערוועלט, הגם נישט קיין שלעכטע. זייער הויז האָט זיך געפונען אַנטקעגן דער אוקראַינישער פּאָליצײ. מיט די מונדירטע פאַרשוינען האָב איך זיך אָפט געטראָפן ביים ברונעם און ניט איין מאָל האָבן זיי מיר געהאָלפן שלעפּן די עמערס מיט וואַסער. כ׳האָב געהאַט שוועריקייטן מיטן איינמעלדן זיך, דערנאָך האָבן די דייטשן אָפט אַדורכגעפירט רעוויזיעס און אָבלאַוועס, ווייל פון זייער אַרמיי האָט זיך אָנגעהויבן אַ דעזערטירערײ. די זאַגורסקיס זענען אויך געוואָרן פאַרדעכטיקט בנוגע מיין נאַציאָנאַליטעט. אַ געוויסע נאַכט, ווען כ׳האָב זיך געמאַכט שלאָפן, הער איך בפירוש ווי די אַלטע זאָגט צו איר מאַן: „ווינאַ זשידיווקאַ“.. איך באַשליס פון זיי צו אַנטלויפן.

פון טאַרנאָפּאָל צוריק קיין כאָראָסטקאָוו

קוים דערוואַרט זיך דעם באַגינען געוואָלט פון דער זאַגורסקיס פנים אַרויסלייענען, צי זי האָט מיך שוין אויסגעגעבן. שטיל זיך אַרויסגעגנבעט פון דער קיך אין קאָרידאָר, ווו ס׳איז געשטאַנען גרייט אַ קליין רענצל. אויפן גאַס האָט מען געזען, אַז די דייטשן אַנטלויפן, דער פראָנט דערנענטערט זיך. דאָס איז געווען דעם 1טן פעברואַר 1944. נאָר אַ געפיל האָב איך געהאַט, אַז אין טאַרנאָפּאָל זעט מען נישט, אַז די רוסן זאָל אַזוי שנעל קומען. איך באַשליס זיך אומצוקערן קיין כאָראָסטקאָוו. מיך האָט געוואַרט אַ גענוג לאַנגער וועג אין ווינטער, אַרום 60 קילאָמעטער ביזן זברוטש, ממש אויף דער פראָנט־ליניע. אין אַן אוקראַיניש טיכל אויפן קאָפּ לאָז איך זיך אין וועג אַריין.

איין מאָל האָב איך אויפן וועג באַגעגנט אַ דייטשן מיליטערישן אויטאָ. זיי האָבן מיך אויפגענומען און געפירט אַ שטיק וועג. געפּרוּווט מיט מיר ריידן אין אַ געבראָכענעם פויליש און רוסיש. שפּעטער ווידער האָב איך געטראָפן אַן עלעגאַנטן אויטאָ, ווו עס איז געזעסן אַ הויכער אָפיציר. ער דערלויבט מיר אַריינגיין. אין מיקולניצע פאַרפאָרט דער אויטאָ

גלייך פאַרן הויז פון דער געסטאַפּאָ. אַלץ שטאַרבט ביי מיר אָפּ. איך גליטש זיך אַרויס פון אויטאָ, באַדאַנק העפלעך דעם אָפיציר — און טראָג זיך אָפּ (דערנאָך האָב איך זיך דערוווסט, אַז איך בין געפאָרן צוזאַמען מיטן ס.ס.־תליין פון מזרח־גאַליציע, מיללער).

נאָכן מאַרשירן עטלעכע טעג אויף מזרח און אויסמיידן די דערפער נאָענט פון כאַראָסטקאָוו, ווו מען האָט מיך געקענט — בין איך ענדלעך אָנגעקומען אין מיין געבוירן־שטעטל. איך בין גלייך אַוועק צו אָלענאַן. זי האָט זיך שטאַרק דערפרייט, געקושט. ביי איר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן און אָפּגעראַטעוועט דריי יידישע מיידלעך: פאַניע גאָלד־הירש און די שוועסטערס חוה און מאַטילדע קרענקעל. איצט זענען מיר געווען פיר: חוה איז געלעגן באַהאַלטן אויפן אויוון, פאַניע — אין דער ביבליאָטעק־שאַנק, איך און מאַטילדע זענען אָן באַוועגונג געלעגן אויפן פאַרבעטן בעט — אונטער צוויי פערענעס. פרויען זענען געקומען צו אָלענאַן, געפּלוידערט מיט איר אַ סך, דער עיקר וועגן יידן... מיר האָבן אַלץ געהערט, אַז ס׳איז אַזש פינצטער געוואָרן אין די אויגן. שפּעט ביינאַכט איז מען אַרויס פון די באַהעלטענישן זיך אויסגלייכן די ביינער. און וויפל שרעק האָט מען איבערגעלעבט, ווען טימקא האָט זיך אַנגעשיכורט. געזונגען אַנטי־דייטשע לידלעך, געדראָט היטלערן און דער אוקראַינישער פאָליציי. אָבער ווי שיכור ער זאָל נישט זיין, האָט ער תמיד אין זינען געהאַט אונדז נישט צו פאַראַטן מיט אַן אומפאָרזיכטיקע האַנד־לונג, אָדער אַן איבעריק וואָרט.

דעם 22סטן מערץ 1944 זענען אַריין די סאָוויעטן. מיר זענען געראַטעוועט. (פאַניע לעבט איצט אין אַרגענטינע, די שוועסטער קרענקעל אין די פאַר. שטאַטן).

נאָך דער באַפרייאונג זענען געקומען אין שטעטל נאָך פינף יידן. בסך־הכל האָבן פון כאָראָסטקאָוו זיך אָפּגעראַטעוועט אַכט יידן. אַ געוויסע צייט בין איך געווען לערערין, שפּעטער זיך רעפּאַטריאירט קיין פוילן, אַוועק קיין ווראָצלאַוו, דערנאָך קיין וואַלבזשיך, ווו כ׳האָב אין יאָר 1947 חתונה געהאַט מיט יעקב קיפּערמאַן פון ראַדזשיווילוו. אין יאָר 1950 זענען מיר מיט צוויי קינדער עולה געווען קיין ישראל און איינגעאָרדנט אונדזער היים אין הרצליה.

טראגישער גורל פון עטלעכע יידישע משפחות

חייה זשידאָוויצקי / חיפה

וועגן טראַגישן גורל פון אייניקע יידישע פאַמיליעס אין כאַראָסטקאָוו, וועלכע זענען אומגעקומען על קידוש השם דורך די דייטשע רוצחים ימ״ש און וועגן אומקום פון מיין משפחה — איז מיר באַקאַנט געוואָרן פון דער דערציילונג פון דער פאַמיליע כּריד:

מיינע עלטערן קלמן און יהודית בלייך, די קינדער יוסף און זלמן מיט זייערע משפּחות, זענען געווען באַהאַלטן אין קעלער פון יוספס הויז. האָבן די קריסטן פאַרמסרט דאָס באַהעלטעניש — און מ׳האָט די יידן פון דאָרט צוגענומען. בלויז מיין פאָטער און זלמנס פרוי, צילאַ, איז געלונגען צו באַהאַלטן זיך אין אַ פּאַס — און זיי זענען דעמאָלט ניצול געוואָרן.

יענעם טאָג איז פאָרגעקומען איינע פון די אַקציעס. אַלע יידן פון שטעטל האָט מען צונויפגעטריבן אויפן רינעק, ווו זיי האָבן באַדאַרפט זיצנדיקערהייט וואַרטן ביזן אַוועק־פירן צו די גריבער. אָבער יוספס יינגסטע קינד, מוליע, איך געדענק נישט וויפל ער איז אַלט געווען, האָט זיך אויפגעהויבן און אָנגעהויבן אַרומגיין. האָט אַ דייטש אים דערהרגעט, קלאַפּנדיק מיטן קעפּל אין אַ טעלעפאָן־סלופּ.

יוסף, זלמן און פרידזשאַ האָט מען אַוועק געשיקט קיין לעמבערג, אין געטאָ. זיסלען און טאָנטשען — קיין אוישוויץ. ווען עס האָט זיך איינגעשטילט נאָך דער דאָזיקער אַקציע, איז מיין פאָטער און צילאַ אַרויס פון קעלער. צילאַן האָט פריד אָפּגעפירט קיין סקאלאסט, ווו זי איז אומגעקומען מיט אירע עלטערן. מיין פאָטער האָט מען מיט נאָך יידן פאַרטריבן קיין קאָפּיטשיניעץ, דאָרט איז ער געווען אין אַ שפּיטאָל. ערב פסח 1943 — איז ער אומגעקומען.

מיין טאַטנס ברודער, יחיאל, זיין פרוי בתיה, זייערע דריי זין: חיים (מיט זיין פרוי פייגע), מוליע, זלמן און זיין מיידעלע — זענען אויך אומגעקומען. אין טאַרנאָפּאָל זענען אומגעבראַכט געוואָרן: מיין שוועסטער זיסל מיט איר מאַן מאָטל און צוויי זין אלי און מענדל. איך בין נישט אימשטאַנד אויסרעכענען די גרויסע משפחה אונדזערע, קרבנות פון די נאַציס. מיין משפחה האָט געציילט מער ווי 100 פּערזאָן און געוווינט אין עטלעכע שטעט. מיין ווייטיק איז זייער גרויס ביזן היינטיקן טאָג.

ציפּקע שרייבט מיר אַז מאַרקוס נעפּפּע און יוזשאָ טענענבאַום, זענען געווען אין דער פאַרטיזאַנקע. יוזשאָ האָט דערהרגעט עטלעכע דייטשן. פון איין פאַרטיזאַנישער אויפגאַבע זיך ניט אומגעקערט. די פאַמיליעס גלאַזנער און ווייסבראָדט זענען ביי דעם וואַלד אין קאָפּיטשיניעץ דערשאָסן געוואָרן.

יוספס זון, דודטשע, איז געווען באַהאַלטן ביי אַ קריסט אויפן בוידעם. 2 וואָכן פאַרן אַריינקום פון דער רויטער אַרמיי, איז די באַהעלטעניש אַנטדעקט געוואָרן דורך אַרטיקע פּאָליאַקן, צי אוקראַינער — און ער, צוזאַמען מיט נאָך זיבן אויסבאַהאַלטענע יידן, האָט מען אַוועקגעפירט אין וואַלד און דערשאָסן.

איבערגעלעבט אין לאגער

יצחק גאָלדפּליס / ניו־דזשערסי

די דייטשן זענען אַריינגעקומען קיין כאָראָסטקאָוו דעם 5טן יולי 1941. באַלד נאָכן אַריינמאַרש, האָבן זיי אויסגעהרגעט 22 יידן, דערונטער מיין משפחה. זיי האָבן תיכף אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף די יידן. די אוקראַאינער האָבן גלייך איבערגענומען די מאַכט.

שפּעטער מיט צוויי וואָכן, זענען געקומען די ס.ס. זיי האָבן צונויפגענומען (צוזאַמענגערופן) די יידן אין דער גמינע, און געוואָלט מאַכן אַ פּאָגראָם. נאָר דער בירגערמייסטער וואַסילענקאָ האָט נישט דערלאָזט דערצו. אַזוי האָט מען געלעבט אין שרעק און פּחד. מען האָט אָרגאַ־ניזירט דעם יודענראַט. דורך אים פלעגט מען אַלע מאָל פאַרלאַנגען נייע זאַכן: געלט, מעבל, מענטשן צו דער אַרבעט און צום סוף — מענטשן אין די לאַגערן.

מען האָט מורא געהאַט אַרויסצוגיין אויף דער גאַס, אויב עס פלעגט אָנקומען אַ דייטש, פלעגט ער מערדערלעך שלאָגן.

די אוקראַאינישע פּאָליציי האָט יעדן געטרייבן גיין צו דער אַרבעט, רייניקן די גאַסן, וואַרפן דעם שניי פון איין אָרט אויף דעם צווייטן. פון דאָרט האָט מען מיך מיט נאָך 82 יידן אַוועק גענומען אין לאַגער, ווו ס'איז מיר געלונגען איבערצולעבן די קריג.

מיר איז געלונגען צו אַנטלויפן

פאַניע כץ־גאָלדהירש

איך ווייס, אַז מיט דער פעדער קען מען נישט באַשרייבן און אויסדריקן דאָס וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט. אָבער איך וועל פּרובירן.

ווען די דייטשן האָבן אָקופּירט פּוילן, איז עס געווען די שרעקלעכסטע תקופה פאַרן פּוילישן יידנטום. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם איינדרוק, וואָס עס האָט אויף

אונדז געמאַכט דער בלויזער אויסזען פון די מערדערס. שוין אין ערשטן טאָג זענען געווען אַ סך קרבנות.

די ערשטע פאַראָרדענונג זייערע איז געווען: אָרגאַניזירן דעם יודענראַט אין ווע־מענס שפּיץ עס איז געשטאַנען שמואל קימעל. דאָס איז געווען אַ יידישע אינסטאַנץ, וואָס האָט געדינט דייטשישע אינטערעסן. זיי האָבן באַוווּסט געמאַכט, אַז יעדע פאַראָרדענונג מוז מען גענוי אויספירן און פאַר דעם קלענסטן ווידערשטאַנד דראָט טויט־שטראָף. דערצו האָט מען תמיד געגעבן אַ קורצע צייט אויף אויספילן די פאַראָרדענונג. קודם האָט מען באַפוילן אָפּצוגעבן דאָס גאַנצע גאָלד, ביזשוטעריע, פוטערס. מיר האָבן געמיינט, אַז דערמיט וועלן מיר אויסקויפן אונדזערע נשמות, לײַדער איז עס געווען נאָר אַ חלום.

שפּעטער האָט מען גענומען אַלע יידן צו פאַרשידענע שווערע, פיזישע אַרבעטן, יונגע מיידלעך — צו וואַשן די פּאָדלאָגעס און אַנדערע הויז־אַרבעטן.

איין מאָל האָט מען געהייסן 300 מענטשן רייניקן דעם שניי, גלייך פון דער אַרבעט האָט מען זיי פאַרנומען אין אַרבעטס־לאַגער סטופּקי. כמעט אַלע זענען דערנאָך אומגעקו־מען פון די מערדערישע הענט, צי פון טיפוס.

דער 19טער אָקטאָבער (די שרעקלעכסטע דאַטע!) איז געווען דער אויסברוך פון ערשטן אָפיציעלן פּאָגראָם אין כאַראָסטקאָוו. מיר האָבן זיך פריער צוגעגרייט בונקערס. אַ טייל פון זיי איז געווען אַזוי געמאַכט, אַז ס׳איז שווער געווען צו אַנטדעקן.

אינעם בונקער וווּ איך בין געווען, זענען געלעגן באַהאַלטן אַרום 50 פּערזאָן און אַ קליין קינד. פאַר פּחד מען זאָל אונדזער בונקער נישט אַנטדעקן, האָט די מוטער פון קינד אַליין עס דערשטיקט...

לײַדער, אויך די פּוילישע און אוקראַינישע באַפעלקערונג, ווי אויך געוויסע יידן, האָבן אָנטייל גענומען אין דעם, אַז מ׳האָט 75 פּראָצענט פון די כאַראָסטקאָווער יידן אַרויסגעפירט אין די פאַרניכטונגס־לאַגערן.

איך האָב דעמאָלט פאַרלוירן מיין פאָטער. אַ פּוילישער יוגנטלעכער האָט דערציילט די דייטשן, אַז אין דעם דאָרף ווו מיר זענען אַנטלאָפן, געפינען זיך יידן. דעמאָלט האָט מען מיין פאָטער דערשאָסן. ווי שנעל עס שרייבט זיך וועגן דעם, אָבער ווי שווער עס איז געווען דאָס איבערלעבן...

די פאַרבליבענע האָט מען צוזאַמענגענומען אין קאָפּיטשיניעץ און דאָרט, אין געטאָ, האָבן זיך אָנגעהויבן נייע יסורים. מיר זענען טעג און נעכט געזעסן ביי די פענצטער און געוואַרט אויף נייע פּאָגראָמען. פון צייט־צו־צייט איז געלונגען עפּעס צו טוישן פון אונ־דזערע פערזענלעכע זאַכן, וואָס מיר האָבן אָפּגעראַטעוועט, אויף אַ ביסל שפּייז. מיר האָבן געוווינט אין שטאַלן, אין שרעקלעכע אַנטי־סאַניטאַרע באַדינגונגען. עס האָט אָנגעהויבן צו בושעווען אַ געפערלעכע טיפוס־עפּידעמיע. צום סוף איז ווייטער געקומען אַן אַקציע.

מען האָט אונדז געהייסן אויסטאָן, דערנאָך דערשאָסן, ווייל פאַר זיי איז נישט געווען גענוג דער טויט — זיי האָבן געוואָלט נאָך מאַכן בושות.

אויף דעם פּאָלוואַרק אין כאַראָסטקאָוו געפינען זיך 300 קדושים, וועלכע זענען נאָך לעבעדיקערהייט באַגראָבן געוואָרן. איך אַליין האָב אַ סך מאָל געזען דעם טויט פאַר די אויגן און מיט נסים איז מיר אַלע מאָל געלונגען צו אַנטלויפן און זיך באַהאַלטן. איך פלעג זיך טרעפן מיט געציילטע מענטשן, ניצול־געוואָרענע אויף דעם זעלבן וועג. געלעבט האָט מען פון דעם, וואָס מיר פלעגן ביינאַכט געפינען אויף די פעלדער, ווי פאַרפוילטע קאַרטאָפל און אַנדערע געוויקסן.

מיר זענען ווידער אַריינגעפאַלן אין אַן אַרבעטס־לאַגער, דעמאָלט בין איך נאָך געווען מיט מיין מאַמען און שוועסטער. מיר האָבן שטאַרק געוואָלט לעבן. נאָר דער וואָס האָט דאָס אַלץ דורכגעמאַכט, קען פאַרשטיין ווי גרויס עס זענען געווען די יסורים דאָס אַלץ איבערצולעבן. מיר האָבן צופעליק געטראָפן אַ קריסט, וועלכער האָט אונדז פאַר געלט געוואָלט ראַטעווען, אָבער נישט אַלע צוזאַמען. מיין מאַמע האָט מיר געשענקט צו זיין די ערשטע. מיר איז געלונגען צו אַנטלויפן צוריק קיין כאַראָסטקאָוו, וווּ איך האָב נאָך אַ געוויסע צייט זיך אויסבאַהאַלטן, ביז די סאָוויעטישע אַרמיי האָט אונדז באַפרייט.

דער אונטערגאַנג פון אַ יידישן ישוב

חנה זינעמאַן (מאַרגוליס־קלאַר)

דעם 2טן יולי 1941 האָבן אין כאַראָסטקאָוו זיך באַוויזן די ערשטע מאָטאָריזירטע אָפּטיילונגען פון דער דייטשער אַרמיי. עס האָט ניט לאַנג געדויערט און דאָס גאַנצע שטעטל איז פול געוואָרן מיט זייער מיליטער. בעת די יידן האָבן אין יענע טעג איבערגעלעבט טויט־שרעק און דאָס בלוט איז פאַרגליווערט געוואָרן ביי יעדער איינעם, אַזוי זענען די אוקראַינער און פּאָליאַקן גרייט געווען אַליין דורכצופירן אַ פּאָגראָם איבער דער יידישער באַפעלקערונג און דערביי רויבן און מאָרדן. זיי זענען געקומען אין שטעטל באַוואָפנט מיט העק, מעסערס און זעק.

די דייטשן האָבן אָבער ניט געוואָלט עמעצן צולאָזן די בכורה פון מאָרדן יידן. אין זייער ערשטן „אויפטריט" האָבן זיי אומגעבראַכט אַ צוואַנציק יידן, צווישן זיי: לייזער נאַגלער, זלמן ברייער, די גאַנצע פאַמיליע גאָלדפליס, ישראל באָמזע און זיין פרוי, פייוול שפּוזניק, ישראל, אברהם אוןביילע מאַרגוליס, אברהם ציידען און אַנדערע.

נאָך דער רציחה, איז די פּאַניק און שרעק נאָך גרעסער געוואָרן. נאָר צו לויפן איז ניט געווען ווו, ווייל די קריסטן, פון קליין ביז גרויס, האָבן באַלד אָנגעוויזן אויף אַ גע־רודפטן און געפלאָגטן ייד. אַזוי איז אַריבער די ערשטע וואָך פון דער דייטשער אָקופּאַציע.

שבת איז אַרויס אַ באַפעל, אַז אַלע יידן מיט בערד זאָלן זיך צושטעלן צו דער גמינע. פון דאָרט האָט מען זיי אַוועקגעפירט אין כאַראַסטקאָווער פּאַלוואַרק און געצוואונגען צו באָדן זיך אין קי־צואה און אַנדערע שמוציקייטן. די אוקראַינער און דייטשן האָבן שוין צוגעטראַכט נייע המצאות, ווי אַזוי פייניקן און דערנידעריקן די אומגליקלעכע יידן.

מיט צוויי וואָכן שפּעטער איז געשאַפן געוואָרן דער יודענראַט. דערנאָך האָט דער ראַט באַקומען אַ באַפעל צושטעלן 150 יידן אויף אַרבעט אין סטופקער לאַגער. דאָרט האָבן די קרבנות געהאַט אויסצושטיין קלעפּ און פייניקונגען ביי דער אַרבעט און ביי גאָר קנאַפּן עסן. די צאָל שקלאַפן־אַרבעטער אין סטופקי איז פון טאָג־צו־טאָג קלענער געוואָרן און עס זענען כסדר אָנגעקומען פאָדערונגען אויף נייע „קאָנטיגענטן". אונדזערע פרויען האָבן ריזיקירט מיטן לעבן און פלעגן אַהין באַזאָרגן אַ ביסל שפּייז פאַר זייערע מענער, צוריק ברענגענדיק ביטערע גרוסן פון דעם סטופקער גהינום.

אַ צווייטער טראַנספּאָרט יידן פון כאַראַסטקאָוו איז אָפּגעשיקט געוואָרן קיין קאַמיאָנקע, ערב פּורים 1942. די וואָס זענען געבליבן אין שטעטל, האָט מען יעדער טאָג געטריבן צו פאַרשידענע שווערע אַרבעטן, ווי שאַרן שניי, לייגן באַן־רעלסן, רייניקן און ברוקירן די גאַסן. נאָר ביז גאָר דערשיטערנדיק זענען געווען די ידיעות פון די לאַגערן. מיין פעטער, יצחק מאַרגוליס, האָט אונדז געשיקט אַ בריוו וועגן די פייניקונגען, וועלכע ער און נאָך יידן האָבן אויסצושטיין אין לאַגער. איך געדענק דעם אינהאַלט פון דעם בריוו:

„דאָס פאָרן אין לאַגער איז אַדורך גאַנץ רואיק. זיי האָבן אונדז געזאָגט, אַז מיר פאָרן בלויז אויף 6 וואָכן, דערנאָך וועט מען אונדז אָפּשיקן אַהיים. ביינאַכט זענען מיר אָנגעקומען קיין קאַמיאָנקע און ווי נאָר מ איז אַראָפּ פון די אויטאָס, איז מען אונדז באַפאַלן מיט שטעקנס, נאַהייקעס און קאָלבעס פון ביקסן, שלאָגנדיק אָן רחמנות. דערנאָך האָט מען אונדז צונויפגעדרענגט אין איין צימער, אַז מ'האָט קוים געקענט דעם אָטעם כאַפּן. שפּע־טער האָט זיך אָנגעהויבן די פערזענלעכע רעוויזיע ביי יעדן איינעם. ביי אַ טיש זענען געזעסן געסטאַפּאָ־לייט און אוקראַאינישע פּאָליציאַנטן. יעדער פון אונדז האָט באַדאַרפט דאָרט צוגיין און אויסליידיקן די טאַשן, לאָזן זיך דערנאָך באַזוכן און צום סוף אַריינכאַפּן אַזוי לאַנג קלעפּ, ביז בלוט האָט אָנגעהויבן רינען. דעם זעלבן אָוונט האָט מען אונדז אַרויסגעטריבן אויף אַ הויף, אַרומגעצוימט מיט שטעכלדראָט. אַרום און אַרום — אַ שטאַרקע וואַך. די דייטשן האָבן אונדז געפּייניקט, געשלאָגן, באַפוילן צו טאַנצן און דערביי ניט איינעם דערשאָסן אָדער צעשלאָגן ביז טויט. אין דער פרי האָט מען ווידער מיט קלעפּ און זידלערייען געטריבן צו דער אַרבעט, נאָר פריער צוגענומען אַלע וואַרעמע

קליידער. דייטשן מיט נאַהייקעס אין די הענט האָבן געשלאָגן איבער די קעפּ און געשריען „שנלער, שנעלער!“.

דאָס איז געווען דער ערשטער און לעצטער בריוו פון מיין פעטער. אין אַ וואָך אַרום איז אונדז באַוווּסט געוואָרן, אַז ער לעבט שוין ניט.

אין יענער צייט האָט מען אין שטעטל אָנגעהויבן צונויפשטעלן טראַנספּאָרטן פון מיידלעך צו שיקן אין די לאַגערן און אויף פעלד־אַרבעטן. ווען די דייטשן האָבן געפאָדערט פון יודענראַט נאָך 100 מיידלעך, זענען אַ סך יידישע טעכטער ניט געשלאָפן אין דער היים. אַז די רוצחים זענען געקומען זיי נעמען, לויט דער רשימה פון יודענראַט, האָט מען אַוועקגעפירט די מוטערס, אָנשטאָט די אויסבאַהאַלטענע טעכטער. דעמאָלט האָט מען אויך מיך פאַרהאַלטן און כ׳האָב דערביי געהאַט אַ מעגלעכקייט איבערצוצייגן זיך ווי טריי אונדזער יידישע פּאָליציי האָט געדינט די דייטשן.

די גרופּע מיידלעך צווישן וועלכער איך האָב זיך געפונען, איז אויף בייַנאַכט פאַר־שפּאַרט געוואָרן אין דער שול. מיין פעטער האָט געוואָלט פון דאָרט מיך אַרויסבאַקומען, ווייל ר׳האָט געוווּסט, אַז דער גוטער אוקראַיִניש וועלכן איך רייד און דער „אַרישער“ אויסזען, וועלן מיר אפשר דערמעגלעכן זיך אַרויסצודרייען פון די רוצחישע הענט. נאָר דער עלטסטער פון יודענראַט האָט אויסגעלאַכט מיין פעטער, ווען ר׳האָט אים געבעטן מיך באַפרייען בעתן געשפרעך איז געווען אָנוועזנד שולקע ראָזענשטרייך (שולקע גנב), וועלכער האָט בזה הלשון זיך געווענדעט צום יודענראַלטער:

— איך זע, אַז דו האָסט אַ פאַרגעניגן צו העלפן אויסראָטן די יידן מיטן שורש. האָב אַ ביסל הארץ, זע אַז עס זאָל ווער בלייבן, כדי דאָס פאָלק זאָל קענען ווייטער עקזיסטירן...

זיצנדיק בייַנאַכט אין שול, האָט מיין מוטער און איך, ווי אַלע אַנדערע פאַרשפּאַרטע פרויען, געבעטן ביי גאָט עס זאָל געשען אַ נס. איך באַשליס צו אַנטלויפן. מיט דער הילף פון אַ שטריק זיך אַרויפגעדראַפּעט אויפן הויכן פענצטער און פון דאָרט זיך אַראָפּ געלאָזט. נאָר די אוקראַיִנישע פּאָליציי האָט מיך געכאַפּט. דערנאָך איז מיין פאָטער גע־לונגען מיך אויסטוישן אויף מיין יינגערע 12־יאָריקע שוועסטער. ער האָט געגלייבט, אַז זי, אַלס קינד, וועט מען באַלד באַפרייען. דער אויסטויש איז פאָרגעקומען 1 אַ זייגער בייַנאַכט. איך בין אַוועק אַהיים מיט אַ שווער הארץ. מיין שוועסטערל האָט מען דאָך אָפּ־געפירט אין לאַגער, נאָר מיט צוויי וואָכן שפּעטער איז איר געלונגען פון דאָרט צו אַנט־לויפן. אַ וועג פון איבער 60 קילאָמעטער האָט זי אַדורכגעמאַכט צופוס.

צומאָרגנס איז געקומען צו אונדז אין שטוב אַ פּאָליציאַנט און געמאָלדן, אַז ס׳איז נאָר וואָס אָנגעקומען אַ טעלעפאָן פון לאַגער וועגן איר אַנטלויפן. איך מוז שוין זיך צו־שטעלן אויף איר אָרט. בלית־ברירה בין איך אַוועק אויף דער קאַטאָרגע, שווער און ביטער געהאָרעוועט און אויסגעשטאַנען אַ סך צרות. ביז אַ געוויסן פרימאָרגן האָב איך

באַשלאָסן אַראָפּרייסן פון זיך די לאַטע מיטן מגן־דוד און זיך געלאָזט אויפן געפערלעכן וועג אַהיים.

אָנקומענדיק קיין כאַראָסטקאָוו, האָב איך געטראָפן די יידן אַרומגעכאַפּט מיט אַ שרעקלעכער מרה־שחורה. עס האָט געהאַלטן ערב אַן אַקציע — וואָס האָט געמיינט: אונ־טערגאַנג פון נאָך אַ יידישן ישוב...

חורבות געבליבן פון דער יידישער כאַראָסטקאָוו

משה פיינגאָלד

(לויט דער גביית־עדות פון דער צענטראַ־לער היסטאָרישער קאָמיסיע ביים צ. ק. פון די באַפרייטע יידן אין דער אַמערי־קאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד. סיג׳ 1696/1564).

ביז דער מלחמה האָבן געלעבט אין כאַראָסטקאָוו אַן ערך 2.200 יידן. עס זענען צוגע־קומען פון דער אומגעגנט נאָך אַ 1200 יידן. קיין רוסלאַנד האָט קיינער פון אונדז נישט אַרויסגעוואַנדערט ביים אָנהייב פון דער מלחמה. ערשט אין יאָר 1941, ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דער דייטש־רוסישער קריג, האָבן קיין רוסלאַנד אויסגעוואַנדערט לערך 100 מאַן.

די באַציאונג צו די יידן מצד דער דייטשער מאַכט, תיכף ביים אַריינקומען, איז געווען אַ שרעקלעכע. שוין אין ערשטן טאָג האָט מען אַרויסגעשלעפּט 19 מענטשן, דערונטער פרויען און קינדער, און אַן אַ פּאַרוואָס זיי דערמאָרדעט. אויף דעם דריטן טאָג האָט מען זיי געבראַכט צו קבורה.

די אָרטיקע אַדמיניסטראַציע האָט אויך מיט דער זעלבער אַכזריותדיקייט זיך באַצויגן צו דער יידישער באַפעלקערונג. די גאַנצע אוקראַאינישע באַפעלקערונג, צוזאַמען מיט דער דייטשער געסטאַפּאָ און שופּאָ, האָבן תיכף אָנגעהויבן די פאַרניכטונגס־אַרבעט — מיט געמיינזאַמע כוחות. זיי האָבן 8 טעג נאָכן אַריינקומען פון די דייטשן, דעם 1941.4.7, אין אַ שבת, צוזאַמען געווען אַלע יידן צום מאַגיסטראַט. און ווען ס׳איז שוין געווען אויף דעם פּלאַץ צונויפגעזאַמלט עטלעכע הונדערט יידן, האָט מען אָנגעהויבן שלאָגן מכות רצח —

איבער די קעפּ און פּנימער. נאָך דעם האָט מען געהייסן זיך אויסשטעלן זאַלבעדריט, לויט די פּאַכן. ביי דער זייט איז געווען אַ גרוב מיט בלאָטע, וווּ יעדער האָט געמוזט דורכגיין און זיך אויסקאַטשען אין דער בלאָטע. דערנאָך איז יעדער צוריקגעגאַנגען אויף זיין פּלאַץ און געשטעלט זיך אין דער ריי. אין דער זעלבער צייט איז אין מאַגיסטראַט פאָרגע־קומען אַ באַראַטונג, צי מ׳זאָל די יידן פייניקן, אָדער שיסן.

עס איז באַשלאָסן געוואָרן, צוזאַמען מיט דער געסטאַפּאָ, אַז די מענטשן זאָלן דורכ־גיין דורך אַ שפּאַליער און מ׳זאָל זיי שלאָגן מיט די קאָלבעס איבער די קעפּ. נאָך די אכזריותדיקע קלעפּ, איז זיך יעדער צעלאָפן, וווּ די אויגן האָבן געטראָגן. דעם זעלבן טאָג האָט מען אויסגעהאַקט די שויבן פון די בתי־מדרשים. די יידן וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען, האָט מען גענומען צו דער אַרבעט. אַ גאַנצן טאָג האָט מען געהאַלטן אין איין שלאָגן. ערשט ביינאַכט האָט מען אָפּגעלאָזט אַהיים.

דעם 22.7, האָט די אוקראַינישע אַדמיניסטראַציע, לויט אַ באַפעל פון דער געסטאַפּאָ, געהייסן אָנטאָן דער יידישער באַפעלקערונג ווייסע בענדער מיט אַ מגן־דוד אויף דער לינ־קער האַנט. אין דעם זעלבן מאָמענט ווען ס׳איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דער באַפעל צו טראָגן די בענדער, האָט מען שוין אָנגעהויבן כאַפּן מענטשן דערפאַר, וואָס זיי האָבן נישט קיין ווייסע בענדער — און זיי איינגעזעצט אין תפיסה. אַז מ׳האָט שוין צונויפגענו־מען אַ גרעסערע צאָל מענטשן, האָט מען זיי געהייסן אַרויסגיין אין גאַס מיט אַ פויק און רויטער פאָן, צו 3 מענטשן אין אַ ריי און שרייען „כאַי זשיווע סטאַלין!", מיט דער בפירושער כוונה, ווייל ס׳האָט באַדאַרפט אָנקומען די געסטאַפּאָ פון טאַרנאָפּאָל, טאָ זאָלן זיי טרעפן די יידן אין אַ דעמאָנסטראַציע מיט אַ רויטער פאָן, פאַר די סאָוויעטן און אַז די אוקראַאינישע פּאָליציי האָט זיי פאַרהאַלטן.

אויף דער צוגעגרייטער טריבונע איז צופעליק אָנגעקומען אַ דייטש. ער האָט זיך אינפאָרמירט וואָס דאָ קומט פאָר. די יידן האָבן אים דערציילט דעם גאַנצן אמת, וואָס מ׳האָט דאָ צוגעגרייט — און ער האָט זיי געגלייבט. ער האָט באַפוילן די יידן זאָלן זיך פונאַנדערגיין אין זייערע היימען, נאָר יעדער דאַרף אָנטאָן אַ ווייסע באַנד.

די יידן האָבן געמעגט אַרויסגיין קויפן נאָר פון 7 ביז 9 אין דער פרי, ווען דער באַזאַר איז נאָך געווען לידיק, נישט געווען וואָס צו קויפן. קוים האָט מען וועמען גע־טראָפן קויפן אויף דעם באַזאַר נאָך 9, האָט מען אים פאַרשפאַרט אין תפיסה.

אין אויגוסט 1941, האָט מען אַרויפגעלייגט אַ קאָנטריבוציע אויף דער יידישער באַ־פעלקערונג: אַנדערהאַלבן קילאָ גאָלד און צו 20 רובל אויף אַ קאָפּ, וואָס איז צוזאַמען גענומען געוואָרן דורך די אַליין זיך באַשטימטע קהל־פאַרזאָרגער בערנאַטקימעל שמואל און טענענבוים קונצי. עס איז אויך געווען פאַר יידן אַ באַגרענעצטע צייט אַרויס־צוגיין אין גאַס.

דער יודענראַט איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן באַשעפטיקן די יידן. נאָר ווער עס

האָט געגעבן געלט, האָט מען אים צוגעטיילט צו אַ גרינגערער אַרבעט. דערפֿאַר האָט בלויז עמך געמוזט טראָגן די שווערע לאַסט פֿון שוואַרצער אַרבעט. ווער עס האָט גוט באַצאָלט, האָט מען אים גענומען צו דער טרויעריק־באַרימטער יידישער אָרדנונגס־דינסט.

דעם 1טן אָקטאָבער 1941, האָט דער יודענראַט באַשטעטיקט צו געבן 160 מענטשן אין דעם אַרבעטס־לאַגער סטופּקי (ביי פּאָדוואָלאָטשיסק). זיי האָבן פֿאַרזיכערט, אַז דאָס איז נאָר אויף 14 טעג, כדי די מענטשן זאָלן זיין רויִק.

ביי דער סטאַציע האָבן שוין די קהל־פֿאַרזאָרגער אָפּגעמאַכט מיט 13 מענטשן, וואָס האָבן געקענט באַצאָלן, זיי זאָלן זיך אומקערן אַהיים. געבליבן זענען 147 מענטשן.

אויפֿן וועג פֿון כאָראָסטקאָוו קיין טאַרנאָפּאָל, האָט מען די מענטשן געשלאָגן מכות רצח. ווען זיי זענען געקומען קיין סטופּקי, האָט מען זיי איבערגעגעבן דעם לאַגער־עלטסטן.

אויך איך בין געווען צווישן די געפֿאַנגענע.

דעם צווייטן טאָג נאָכן אָנקומען אין לאַגער, האָט מען געשאָסן אַ ייד אָן אַ פֿאַרוואָס. אַלע האָבן געמוזט שטיין און צוקוקן. אַזוי האָט מען יעדן טאָג געשלאָגן און געפּייניקט.

צו דער אַרבעט האָט מען געמוזט לויפֿן יעדן טאָג 15 קילאָמעטער צופֿוס. ביי אַ שלעכטער און קנאַפּער דערנערונג, ווען מען איז געקומען אויפֿן אַרבעטס־פּלאַץ איז מען געווען מער טויט ווי לעבעדיק. ווען אַ דעלעגאַציע פֿון די אַרויסגעשיקטע אַרבעטער איז געקומען אין יודענראַט בעטן מ׳זאָל פֿאַר די מענטשן אַרויסשיקן עפּעס עסן, האָט דער מאַגאַזינער זיך צעבייזערט און געשריגן אויפֿן קול, אַז דאָרט באַקומען זיי עסן גענוג, ס׳איז זיי בעסער ווי אין דער היים. סיִיוי וועלן זיי דאָרט לאַנג נישט לעבן, טאָ צו וואָס דאַרפֿן זיי הילף...

נאָך צוויי חדשים זיין אין סטופּקי, האָט מיין פֿאָטער מיך אויסגעקויפֿט פֿון דעם לאַגער, באַצאָלנדיק דעם יודענראַט אַ גרויסע סומע געלט. מ׳האָט מיך אַהיים גענומען. עס האָט לאַנג נישט געדויערט, איז ווידער פֿאָרגעקומען אַן אַקציע אויף צוואַנגס־אַרבעט. מ׳האָט מיך פֿאַרנומען אין דעם אַרבעטסלאַגער קאַמיאָנקי, ביי פּאָדוואָלאָטשיסק. די באַדינגונגען דאָרט זענען געווען מוראדיקע. אונטער אַ שמירה פֿון אוקראַאינישע באַנדיטן, איז מען מבוקר עד ערב געשטאַנען אין אַ שטיינהאַקעריי. זיי האָבן כסדר געשלאָגן מיט די נאַהייקעס.

אַלע מאָל זענען אויך פֿאָרגעקומען דערשיסונגען אָן אַ פֿאַרוואָס. מ׳האָט נישט געקענט וויסן די גענויע צאָל מענטשן פֿון דעם לאַגער, ווייל יעדן טאָג האָט מען געבראַכט נייע קרבנות פֿון די געטאָאָס אין דער אַרומיקער געגנט. מ׳האָט גערעכנט אויף אַן ערך 600 מענטשן אין מיין אָפּטיילונג — אַזעלכע אָפּטיילונגען זענען געווען 4. ווער עס איז געקומען אין לאַגער קאַמיאָנקאַ, איז קיין לעבעדיקער נישט אַרויס. אין יולי 1943, האָבן די דייטשע רוצחים מיט דער אוקראַאינישער פּאָליציי אַרומגערינגלט דעם לאַגער און אים

אונטערגעצונדן צוזאַמען מיט די מענטשן. ווער עס האָט זיך געכאַפּט אַנטלויפן פון דעם פייער, איז דורך דער אַרומיקער וואַך דערשאָסן געוואָרן. אַרום 10—15 מענטשן פונעם גאַנצן לאַגער זענען אָפּגעראַטעוועט געוואָרן.

פון דעם גיהנום בין איך אַנטלאָפן אין דער ריכטונג פון קאָפּיטשיניעץ. געקומען אין אַ פּאָלוואַרק, ווו ס'האָבן נאָך געאַרבעט אַרום 100 יידן. אויך אויף דעם פּאָלוואַרק איז פאָרגעקומען די ליקווידאַציע. די מענטשן זענען זיך צעלאָפן, מ'האָט נאָר פון זיי אויסגעשאָסן 27. 8 טעג בין איך געבליבן ליגן אין אַ נאַסן גרוב. ווען איך בין שוין געווען שטאַרק דערשעפּט, אָן כוח צו לעבן, האָב איך זיך ווידער געלאָזט צו דעם פּאָלוואַרק. אַזוי ווי מ'האָט דעמאָלט ליקווידירט די געטאָס אין די אַרומיקע שטעטלעך, האָבן זיך צונויפגענומען אויף דעם פּאָלוואַרק לערך 300 מענטשן. שווער און ביטער האָבן מיר דאָ, אונטער דער אויפזיכט פון אַ פּאָלקס־דייטש, געאַרבעט דריי און אַ האַלבן חודש (ביז נאָוועמבער 1943). דעם זעלבן חודש האָט מען די אַלע מענטשן פון דעם פּאָלוואַרק אַוועקגעפירט אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. פון דאָרט בין איך אַוועק אין אַ דערבייאיקן וואַלד, ווו איך האָב זיך אויפגעהאַלטן מיט נאָך אַ גרופּע פון 14 מענטשן אַהערגעקומענע פון דער אַרומיקער געגנט, נאָך די ליקווידאַציעס פון די געטאָס.

מיט דער גרופּע מענטשן זענען אויך געווען 3 קינדער, וואָס האָבן מיטגעמאַכט די זעלבע צרות וואָס די עלטערע. ביז דעם 22סטן מערץ 1943, האָבן מיר זיך אויסבאַהאַלטן אין וואַלד, ביז מיר זענען דעם טאָג באַפרייט געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי.

ווען איך בין נאָך דער באַפרייאונג צוריק געקומען אין מיין געבורט־טעטל כאָראָסטקאָוו, האָט מיך אַרומגענומען אַ גרויל. אַלע יידישע גאַסן — איין חורבה. קיין גאַנץ יידיש הויז נישט געבליבן.

אוקראַינער און פּאָליאַקן האָבן געהאָלפן מאָרדן די יידן

אברהם וויטאָף

(פונעם פרעגבויגן פון דער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע ביים
צ. ק. פון די באַפרייטע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטש־
לאַנד. צונויפגעשטעלט אין באַקניינג, דעם 14.1.1948. סיג׳ 1912/427.

ווען די סאָוויעטן זענען אַריין קיין מערב־אוקראַינע, האָט אַן אוקראַינער געמאַכט אַ בלבול אויף אַ יונגן 15־יאָריקן ייד פון כאָראָסטקאָוו, וועמענס נאָמען איך געדענק ניט, אַז ער איז אַ פּוילישער שפּיאָן. די רוסן האָבן אים אומגעבראַכט.

די דייטשע אַרמיי האָט אַריינמאַרשירט אין אונדזער שטעטל אין חודש יולי 1941. ווי נאָר זיי זענען אַריין, האָט מען אויסגעשאָסן 200 ייִדן. מיט עטלעכע טעג שפּעטער האָט מען פון די גאַסן פאַרנומען ייִדן אויף לאַסט־אויטאָס און זיי אַוועק געפירט. מער האָבן מיר די דאָזיקע ייִדן ניט געזען.

קאָנטריבוציעס און רדיפות זענען געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. אין דער צווייטער וואָך פון דער דייטשער אָקופּאַציע האָט מען באַפוילן אַלע ייִדן צו פאַרזאַמלען זיך אויפן מאַרק־פּלאַץ. אַזוי ווי כ׳האָב פאַרשפּעטיקט זיך צוצושטעלן, האָב איך געשיקט מיין פרוי זיך דערוויסן וואָס דאָרט קומט פאָר. זי איז צוריק געקומען מיט דער נייעס, אַז מען שלאָגט די אומגליקלעכע מיט גומענע שטעקנס. איך האָב באַשלאָסן ניט גיין אויפן מאַרק. די אוקראַאינישע פּאָליציאַנטן האָבן דאָרט געשלאָגן און געפּייניקט. די אויסבאַהאַלטענע ייִדן, וועלכע זענען אַנטדעקט געוואָרן, האָבן זיי באַפוילן צו קאָלערן זיך אין אַ בלאָטע.

דערנאָך האָט מען אַ טייל ייִדן געגעבן אַ רויטע פאָן מיט אַ שטערן, וואָס איז געהאַט איבערגעבליבן פון די סאָוויעטן. מ׳האָט זיי געהייסן מאַרשירן און זינגען רוסישע לידער, כדי אַרויסרופן קעגן זיי אַ „פרישע" טענה: אַז ייִדן זענען באָלשעוויקעס... אַזוי האָבן זיי דעמאָנסטרירט איבערן שטעטל ביזן דאָרף, וווּ ס׳איז געווען אַ ברויערײַ. מען האָט זיי געצווּנגען צו קריכן אין דעם קאָכעדיקן קעסל און דערביי געטיילט קלעפּ אויף אַלע זייטן. פון די 200 ייִדן, האָבן אַ העלפט ניט אויסגעהאַלטן די קלעפּ און אומגעקומען אין דער ברויערײַ. די אַנדערע זענען אַרויס צו אַ צווייטער טבילה — צום טייך. ווער עס האָט ניט געקענט שווימען, איז אומגעקומען אויפ׳ן אָרט אויפן ברעג זענען געשטאַנען ס.ס.־לייט מיט מאַשינגעווער און געשאָסן אויף די אומגליקלעכע. די געציילטע וואָס זענען דעמאָלט געקומען צוריק, האָבן לאַנג ניט געקענט שטיין אויף די פיס.

כמעט די גאַנצע ניט־ייִדישע באַפעלקערונג, די פּאָליאַקן און אוקראַאינער, האָבן געהאָלפן אין זייער מאָרד־מלאכה. ליידער, קיין אָרגאַניזירטער ווידערשטאַנד איז ניט געווען. לויט מיין מיינונג, זענען פון די אַלע אַקציעס און רציחות געבליבן לעבן בסך־הכל אַ פופצן ייִדן. פון די לאַגערן האָבן זיך אומגעקערט אַכט, צי ניין ייִדן. אויף אַנדערע אופנים האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט אַרום זעקס פּערזאָן.

דער רב פון שטעטל איז אומגעקומען בעת דער גרויסער אַקציע. צו די אָנגעזעענע פּערזענלעכקייטן אין שטעטל האָט געהערט דער מעדיצין־דאָקטער ווילהעלם אויערהאַן. ער איז אומגעקומען בעת דער אַלגעמיינער ליקווידאַציע פון ייִדישן ישוב אין כאַראָסטקאָוו.

לאגערן אין מזרח־גאַליציע

אין דער צייטשריפט פאַר געשיכטע פון יידישן לעבן בעתן נאַצי־רעזשים — „פון לעצטן חורבן״ — אַרויסגעגעבן פון דער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע ביים צ. ק. פון די באַפרייטע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע (מינכען, אויגוסט 1947, נומ׳ 6, רעדאַקטאָר: יוסף קאַפּלאַן), איז אָפּגעדרוקט אַ גרעסערע, אויספּירלעכע אַרבעט פון ש. וויעליטשקער — „לאַגערן אין מזרח־גאַליציע״. מיר גיבן עטלעכע קורצע אויסצוגן וועלכע זענען נוגע דעם אומקום פון די כאַראַסטקאָווער יידן אין די פאַרשידענע לאַגערן.

אין דעם דערמאָנטן אַרטיקל לייענען מיר צווי. אַנד.:

„מזרח־גאַליציע, אַ שטח פון 46.000 קוואַדראַט־קילאָמעטער, אויף וועלכן עס האָבן געלעבט 700.000 יידן, איז דורכן נאַצי־רעזשים באַדעקט געוואָרן מיט אַ נעץ פון קרוב 9 יידן־לאַגערן. די לאַגערן זענען געווען פיל שרעקלעכער אַפילו פון די באַרימטע לאַגערן אין דייטשלאַנד, ווי: דאַכאַו, אָראַניענבורג א״אַנד. נאָך די אַלע עינויים אין יענע לאַגערן, האָט דער טויט דאָרט פאַרט געגילט ווי די שרעקלעכסטע זאַך; אין די לאַגערן אָבער פון מזרח־גאַליציע איז דערגאַנגען צו אַזאַ לאַגע, אַז דער טויט האָט זיך גאָר גערעכנט פאַר אַ דערלייכטערונג, אַ מין דערלייזונג״.

אין דער וויטערדיקער אַרבעט זענען ניט נאָר אויסגערעכנט די ערטער, וווּ די לאַגערן זענען געווען; דאָ קומען אויך גענויע דאַטעס, וויפל יידן האָט דער לאַגער געציילט ביים עפענען, וויפל יידן האָט דער לאַגער געציילט ווען ער איז ליקווידירט געוואָרן, דער אופן פון דער ליקווידאַציע, ד״ה אויב די יידן זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט, אָדער זענען אַרויסגעפירט געוואָרן אין אַנדערע פאַרניכטונגס־לאַגערן. אין דעם לעצטן פאַל ווערט אויך אָנגעגעבן דאָס אָרט, וווהין די יידן זענען געוואָרן אַריבערגעפירט. ביי יעדן לאַגער איז אויך אָנגעגעבן ווער עס איז געווען דער לאַגער־פירער. ביים אָנגעבן אַ צאָל, ווערט דאָ שטענדיק באַנוצט די מינימאַלע. אַזוי צב״ש ווען די צאָל יידן אין לאַגער, איז לויט איין דאָקומענט 5.000, און לויט אַ צווייטן — 7.000, ווערט אין דער אַרבעט אָנגעגעבן 5.000. דאָס איז על־כל־פּנים די זיכערע צאָל לויט ביידע קוועלן. ביי עטלעכע לאַגערן, וואָס כאָטש זייער עקזיסטענץ אונטערליגט נישט קיין ספק, זענען אין דער אַרבעט אָבער נישט אָנגעגעבן קיין ציפערן. די סיבה איז מסתמא די, וואָס קיינער פון די דאָזיקע לאַגערן איז נישט געבליבן ביים לעבן, אָדער די געציילטע לעבנגעבליבענע מענטשן מעלדן זיך נישט, כדי אָפּצוגעבן זייער גבֿית־עדות.

ידיעות וועגן פיל לאַגערן געפינען מיר אין די געהיימע ראַפּאָרטן פון קאַצמאַן, דעם גענעראַל־מאַיאָר ס.ס. און פּאָליציי־פירער פון דיסטריקט גאַליציע און אין אַנדערע דאָקומענטן. אָט דער הויכער באַאַמטער פלעגט זיינע דאָקומענטן איבערשיקן צו היטלערן

(די קאָפּיעס פון זיי געפינען זיך אויך אין אַרכיוו פון דער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע אין מינכען).

אַזוי, למשל, לייענען מיר וועגן קאַמיאָנקער לאַגער (דאָק' 226/91, אַרכיוו צ.ה.ק. מינכען, איבערגעגעבן דורך לאַדאָווסקי): „דאָס איז געווען אַ פּרייטיק, אין דעצעמבער 1941, ווען מיר זענען קוים לעבעדיקע געקומען צו דער אַרבעט. ביים טויער פון לאַגער איז געשטאַנען אוקראַינישע פּאָליציי, וועלכע האָט אונדז אַזוי צעשלאָגן, אַז פון די 600, וועלכע זענען געווען אין לאַגער, זענען העכער 200 שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן... פאַר דער צייט וואָס דער לאַגער האָט עקזיסטירט (19 חדשים, נאָוועמבער 1941 — יולי 1943), זענען דערמאָרדעט געוואָרן 5000 יידן. די דאָזיקע יידן זענען געווען פון פּאָדוואָלאָ־טשיסק, טרעמבאָוולע, בזשעזשאַן, זבאַראַזש און כאָראָסטקאָוו... איך און נאָך דריי פון דעם לאַגער, וועלכע זענען געבליבן לעבן, זענען באַצייטנס אַנטלאָפן".

...דער בילאַנס פון די לאַגערן אין מזרח־גאַליציע, ווו די דייטשן האָבן, לויט די רייד פון גערינגן אויף דעם נירנבערגער פּראָצעס „געהאַט דעם ציל צו דערציען מענטשן זון מען האָט דאָרט געלערנט אַפילו צוין פוצן" — — — זענען 700 000 מזרח־גאַליצישע יידן געוואָרן פאַרברענט, זייער אַש צעזייט".

(דערנאָך פאָלגט אַ לאַנגע רשימה פון 89 לאַגערן אין מזרח־גאַליציע, פון וועלכער מיר גיבן אָן בלויז עטלעכע, וואָס האָבן אַ שייכות צו כאָראָסטקאָוו):

באָרקי ווייעלקיע ביי טאַרנאָפּאָל. 500 — אין סעפּטעמבער 1941. 5000 — אין יולי 1943. פאַרברענט אויפן אָרט.

הלובאָטשעק ווייעלקי ביי טאַרנאָפּאָל. מערץ 1943 — 2000. דעם 16טן יולי 1943 — 2000. אויפן אָרט פאַרברענט.

זאַגראָבעלע ביי טאַרנאָפּאָל. לאַגער־שעף: אונטערשטורמפירער ראָקיטאַ פון שלע־זיע. אין סעפּטעמבער 1941 — 5000; אָקטאָבער 1942 — 1800. אָפּגעשיקט אין טאַרנאָ־פּאָלער לאַגער.

טשיסטילאָוו ביי טאַרנאָפּאָל. לאַגער־שעף: אונטערשטורמפירער ראָקיטאַ. אין יאַנואַר 1943 — 1700; אויגוסט 1943 — 1300.

כאָראָסטקאָוו ביי טאַרנאָפּאָל. מאַי 1943 — 1000; יאַנואַר 1943 — 1000. לעבעדיק פאַרברענט...

ו.

כ א ר א ס ט ק אָ ו ו ע ר

ל א נ ד ס מ א נ ש א פ ט ן

ו.

ארגוני של בני חורוסטקוב

כנס ראשון של בני חורוסטקוב ביפו — 1953

ערשטער צוזאַמענטרעף פון כאָראָסטקאָווער אין יפו — 1953

דער אירגון יוצאי חורוסטקוב אין ישראל

לויטן באַריכט וואָס איז דערשינען אין דער אויסגאבע
פון התאחדות עולי פולין אין ישראל

דאָס שטעטל כאָראָסטקאָוו געהערט צום קרייז טאַרנאָפּאָל און געפינט זיך צווישן די שטעט טרעמבאָוולע און קאָפּיטשינצע אין מזרח־גאַליציע, אין דער פּרוכטבאַרער געגנט פון דער גאַליצישער פּאָדאָליע. ביז צום ערשטן וועלט־קריג האָט עס געהערט צו עסטרייך און זיך געפונען נישט ווייט פון דער רוסישער גרענעץ. נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג — צו פּוילן, און ווידער נישט ווייט פון דער רוסישער גרענעץ. אַ קליין שטעטל, וואָס האָט

געציילט אין יאָר 1939 נישט מער ווי אַן ערך 2500 יידן, איז עס יאָרן־לאַנג געווען באַ־קאַנט מיט אירע גרויסע רבנים און אַ ריי פּערזענלעכקייטן, וואָס האָבן שפּעטער פאַרנומען וויכטיקע פּאָזיציעס אין אַלגעמיינעם, ווי אין יידישן לעבן.

לויט ציפערן, וואָס זענען באַקאַנט, זענען נאָך דעם גרויסן חורבן פון דער לעצטער וועלט־מלחמה, איבערגעבליבן בסך־הכל אַרום 200 כאַראָסטקאָווער יידן, וועלכע זענען צעשפּרייט אין פאַרשידענע טיילן פון דער וועלט: אין ישראל,ביידע אַמעריקעס, מערב־און מזרח־אייראָפּעישע לענדער. כדי צו באַערן דעם אָנדענק פון אונדזער אומגעבראַכטער יידישער קהילה, האָבן די כאַראָסטקאָווער, וואָס וווינען אין ישראל, געגרינדעט אין יאָר 1953 דעם אירגון יוצאי חורוסטקוב. צום פאַרבאַנד געהערן אַרום 100 חברים (חברות), וואָס אַ טייל פון זיי וווינט אין ישראל נאָך פון פאַר דער מלחמה און דער גרעסטער טייל איז אַהער געקומען מיט דער שארית הפליטה. דער רוב פון די חברים זענען אָנגעשטעלטע אין אַרבעטער.

דער פאַרבאַנד האָט נישט אַנטוויקלט קיין באַזונדערע טעטיקייט. זיין איינציקער ציל איז צו באַערן דעם אָנדענק פון דער כאַראָסטקאָווער יידישער קהילה און שטעלן איר אַ מצבה, כדי איר זכר זאָל אין משך פון יאָרן נישט אָפּגעמעקט ווערן. דער פאַרבאַנד אָרדנט איין יאָר־איין יאָר־אויס אזכרהס פאַר די קדושים פון דער כאַראָסטקאָווער קהילה. די אזכרהס קומען פאָר יעדעס יאָר אין תל־אביב, צווישן דעם 15טן און 20סטן מאי, און עס באַטייליקן זיך אין זיי דער רוב לאַנדסלייט, וואָס קומען פון אַלע ערטער פון לאַנד. אין צוזאַמענהאַנג מיט די אזכרהס, ווערן אָפּגעהאַלטן יערלעכע פאַרזאַמלונגען, ווו עס ווערן אַרומגערעדט עניינים וואָס האָבן אַ שייכות מיטן כאַראָסטקאָווער געדענק־בוך.

דאָס אַרויסגעבן דאָס געדענק־בוך איז געווען דער הויפּט־ציל פון דעם פאַרבאַנד. כאָטש דאָס שטעטל איז געווען קליין, שטעלט זיך אַרויס, אַז עס זענען פאַראַן אינטערע־סאַנטע מאַטעריאַלן וועגן זיין פאַרגאַנגענהייט און אַנטוויקלונג, ספּעציעל פון דער יידי־שער קהילה. שוועריקייטן זענען געווען ביים זאַמלען מאַטעריאַלן פון דער צייט פון חורבן, רדיפות און שחיטות. די יחידים וואָס זענען ניצול געוואָרן, זענען נישט אימשטאַנד איבערצוגעבן דאָקומענטאַרישע מאַטעריאַלן. אָבער דער רעדאַקציע־קאָמיטעט האָט באַ־וויזן צו זאַמלען גענוג מאַטעריאַל.

דער פאַרבאַנד שטייט אין קאָנטאַקט מיט דער כאַראָסטקאָווער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק. מיטגלידער פון דער דאָזיקער לאַנדסמאַנשאַפט האָבן באַזוכט ישראל און זיך אויך באַטייליקט אין דער אזכרה פון די כאַראָסטקאָווער אין תל־אביב.

בראש פונעם פאַרבאַנד פון כאַראָסטקאָווער אין ישראל שטייט אַ קאָמיטעט פון די חברים: חיים־ישראל ווייסבראָדט, יצחק וידערמאַן, משה יבור, יהודה לאַנג און יצחק קעסלער.

אין פריערדיקן קאָמיטעט זענען געווען: שמואל עפשטיין ז״ל, אהרון ווידערמאַן ז״ל, און יב״ל יצחק קעסלער.

אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל, אויפן הר־ציון אין ירושלים, בעתן אַנטהילן דעם אָנדענק־טאָוול לזכר די קדושים פון כאָראָסטקאָוו.

כאָראָסטקאָווער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק

שמואל־שלמה שוואַרץ / ניו־יאָרק

די שווערע לאַגע אין וועלכער ס׳האָט זיך געפונען די יידישע באַפעלקערונג סוף פון פאַריקן יאָרהונדערט אין די קליינע שטעטלעך אין גאַליציע, האָט געצויגן אַ סך פון אחינו בני ישראל צו נעמען דעם וואַנדער־שטעקן אין האַנט, כדי זיך זיכערן חיונה אין די לענדער מעבר לים, ספּעציעל אין די פאַראייניקטע שטאַטן פון צפון־אַמעריקע. אַ ייד, וועלכער האָט זיך דעצידירט אויף דעם גורלדיקן שריט פון אויסוואַנדערן, האָט פאַרזעצט דעם לעצטן משכון און אַלץ געטאָן, כדי זיך איינשאַפן הוצאות הדרך. אַז ס׳איז געקומען דער גליקלעכער מאָמענט פון אויסוואַנדערונג, האָט דאָס גאַנצע הויזגעזינד, קרובים,

באַקאַנטע, ברידער, שוועסטער, פעטערס און מומעס, שוואָגער און שוועגערינס, מחותנים און שוועסטער־קינדער, ווי אויך לייבלעכע שוועסטער־קינדער, ד. ה. דער דריטער דור, מיט איין וואָרט — כמעט דאָס גאַנצע שטעטל, באַגלייט דעם עמיגראַנט מיט ביטערע טרערן, מיט האַרציקע ברכות, מיט אַ וויץ, צי גלייכווערטל.

נישט געקוקט אויף די גרויסע האָפענונגען וואָס מ'האָט געלייגט אויף דעם „גאָלדע־נעם לאַנד", איז דאָך געווען אַ געפיל פון פּחד פאַר דעם נייעם, אומבאַקאַנטן זוגג. אָבער איידעמס אויף קעסט, יונגעלייט, וועלכע האָבן נישט געפונען זייער תיקון אין שטעטל, בעלי־מלאכות און סוחרים, וועלכע האָבן אויסגעקוקט אַ קונה — זענען געווען אַנטשלאָסן צו פאַרלאָזן די אַלטע היים און זוכן גליקן ערגעץ אַנדערש. דער עמיגראַציע־שטראָם האָט באַווירקט אַלץ מערער און מערער, בפרט נאָך, אַז די ערשטע אויסוואַנדערער קיין אַמע־ריקע האָבן אָנגעהויבן פון דאָרט שיקן עטלעכע דאָלאַר, אַ טייל — אַפילו גאַנץ רעגולער, יעדן חודש.

אין די יאָרן 1905—1907 האָבן אין דער געגנט פון מזרח־ניו־יאָרק זיך שוין געפונען אַן ערך פערציק כאַראָסטקאָווער יונגעלייט. לויטן מוסטער פון אַנדערע, האָבן אויך זיי פּרובירט זיך שאַפן אַ לאַנדסמאַנשאַפט־פאַראיין, כדי קודם־כל זיין אַ שטיצע פאַר זיך גופא, ענגער האַלטן דעם קאָנטאַקט צווישן די כאַראָסטקאָווער אין דעם גרויסן ניו־יאָרק. מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז אין יענער תקופה איז די עקספּלאָאַטאַציע אין די שאַפּן געווען אומגעהייער גרויס. די אומבאַהאָלפנקייט פון דעם „גרינעם" אימיגראַנט האָט זיך געלאָזט מערקן אויף טריט און שריט. דער לאַנדסמאַנשאַפט־פאַראיין האָט באַדאַרפט לייזן טאָג־טעגלעכע פראַגן פון אַרבעט, הילף פאַר אייגענע און זאָרגן אויך פאַר די משפּחות אין כאַראָסטקאָוו.

די וואָס האָבן באַוויזן אין פאַרלויף פון עטלעכע יאָר אָפּצושפּאָרן עטלעכע דאָלאַר, האָבן געשטילט זייער בענקשאַפט נאָך די נאָענטע און צוריק געפאָרן קיין כאַראָסטקאָוו. ווער ס'איז פאַרבליבן אין שטעטל און דאָרט זיך איינגעאָרדנט, ווער ס'איז צוריק געקומען קיין אַמעריקע און ווייטער באַמיט זיך אַרויפצואַרבעטן. ביזן אויסברוך פון דעם ערשטן וועלט־קריג, זענען געווען פאַלן, אַז אייניקע כאַראָסטקאָווער יונגעלייט האָבן באַוויזן מערער ווי איין מאָל פאָרן אין שטעטל און צוריק קומען קיין ניו־יאָרק.

אין סעפּטעמבער 1907, צען יאָר נאָך דעם ווי דער ערשטער עמיגראַנט פון שטעטל האָט געהאַט באַטרעטן דעם ניו־יאָרקער באָדן, איז נאָך עטלעכע פאַרזאַמלונגען און צוזאַ־מענטרעפן, באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן די כאַראָסטקאָווער פאַראייניקטע אָרגאַניזאַציע. די ערשטע און בולטסטע חברים וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אַקטיווקייט אין דער לאַנדסאַנשאַפט, דאַרפן דערמאָנט ווערן: מרדכי בראַנדעס, שלמה דיאַמאַנט, יצחק גרויסבערג, מרדכי קלמן, יעקב־משה פעפער, יצחק פעפער, יוסף פּראַס, ישראל וועקס־לער.

די ערשטע אויפגאַבן וואָס דער פֿאַראיין האָט זיך געשטעלט, זענען געווען: שטיצן די אָרעמע מיטגלידער זיינע ווי אויך די ניי־געקומענע, באַזונדערס בעת אַ קראַנקייט, אַרבעטלאָזיקייט און קודם כל — העלפֿן זיי איינאָרדענען זיך אין נייעם לאַנד. כדי דער בונד פֿון די מיטגלידער זאָל זיין נאָך שטאַרקער, האָט מען פֿון די ספּעציעל געשאַפֿענע געלטער אויפֿגעבויט אַן אייגענע שול, ווו שטעטישע אין ניו־יאָרק האָבן געהאַט אַ מעג־לעכקייט אָפֿט זיך צו טרעפֿן. די לאַנדסמאַנשאַפֿט האָט אויך אָנגעהויבן טראַכטן (פּונקט ווי אַלע לאַנדסמאַנשאַפֿטן) וועגן אַן אייגענעם בית־הקברות. קויפֿן אַ שטיקל באָדן פֿאַר דעם צוועק, האָט גאָרנישט געהערט צו די לייכטע זאַכן. אונדזער אָרגאַניזאַציע איז נאָך געווען אַ יונגע, די זיכערקייט צו שלאָגן וואָרצלען אויפֿן נייעם באָדן איז געווען ניט אַזאַ פֿעסטע, די אימיגראַנטן זענען נאָך געשטאַנען אין פֿאַרמעסט מיט דער צייט און די נייע באַדינגונגען. און אחרון אחרון — דער אייגנטלעכער ציל וואָס האָט געבראַכט אַהער — די זאָרג פֿאַר דער פֿאַרבליבענער משפּחה, האָט געצווונגען אונדזערע בני־עיר צו יאָגן זיך אָפּשפּאָרן עטלעכע דאָלאַר, כדי שיקן אַהין, אָדער מיט דער צייט — אַריינפֿאָרן אין שטעטל.

דער אויסברוך פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט איבערגעריסן די פֿעדים צווישן די כאָראָסטקאָווער אין ניו־יאָרק און זייער געבורט־שטעטל. די פֿיר יאָר קריג האָבן דערמעגלעכט אונדזערע שטעטישע אין אַמעריקע זיך אַרויפֿצואַרבעטן, דערשלאָגן זיך צו אַ פּאָזיציע און אַ ביסל געלט, בעת זייערע קרובים אין דער אַלטער היים האָבן געהאַט אויסצושטיין אַלע בייזע פּאָלגן פֿון קריג. דערצו נאָך זענען זיי געווען אָפּגעריסן פֿון די וואָס האָבן געלעבט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

דער עקאָנאָמישער וווּלשטאַנד פֿון די כאָראָסטקאָווער אין ניו־יאָרק האָט, נאַטירלעך, באַרייכערט די אָרגאַניזאַציע. דאָס בית־הקברות איז געשאַפֿן געוואָרן און מ׳האָט געקאָנט טראַכטן וועגן עפֿעקטיווער הילף פֿאַרן שטעטל, ווי נאָר די מלחמה־אָפּעראַציעס וועלן זיך ענדיקן. פֿאַר ניי־געקומענע לאַנדסלייט איז דער פֿאַראיין געוואָרן אַן אַדרעס, אַ וויכטי־קער שטיצפּונקט. די פֿרייד איז געווען גרויס יעדן שבת, ווען אַלע כאָראָסטקאָווער האָבן זיך געטראָפֿן אין אייגענעם בית־הכנסת. נאָך מער, עס האָט זיך איינגעשטעלט אַ מנהג, אַז לויט דער ריי, האָט אַן אַנדערער בן־עיר פֿאַרבעטן צו זיך דעם גאַנצן עולם אויף קידוש, יעדן שבת און יום־טוב. אַזעלכע צוזאַמענטרעפֿן — אין וואָכנס־טעג אין פֿאַראיין, אין די יום־טוב־טעג אין שול — האָבן צוגעגעבן מוט און שטימונג די לאַנדסלייט, געהאַלטן זיי ווי איין משפּחה.

דער צוזאַמענברוך פֿון דער עסטרייך־אונגאַרישער מאָנאַרכיע און דאָס טוישן זיך פֿון דער מאַכט אַלע מאָל אין מזרח־גאַליציע, ווי אויך די שווערע מלחמה־יאָרן, האָבן שטאַרק פֿאַראָרעמט די יידישע באַפֿעלקערונג אין כאָראָסטקאָוו. צו די אַלע צרות און נויט, זענען נאָך שפּעטער צוגעקומען פּעטליורעס פּאָגראָמשטשיקעס. מיר אין ניו־יאָרק האָבן

זיך געגרייט צו דעם טאָג, ווען די מלחמה וועט זיך ענדיקן און מען וועט קענען דערלאַנגען אַ ברידערלעכע האַנט און אַ סך הילף אונדזערע ברידער אין שטעטל. מיר האָבן אַדורכ־געפירט פאַרשידענע אונטערנעמונגען, כדי צונויפזאַמלען וואָס מערער געלט פאַרן הילפס־פאָנד.

באַלד נאָכן קריג, איז חבר יוסף פרעס און נאָך אים — ישראל וועקסלער, ספּעציעל אַראָפּגעפאָרן קיין כאַראַסטקאָוו און אויפן אָרט פאַרטיילט הילף די באמת נויטבאַדערפ־טיקע און געליטענע. אויך דער „דזשאָינט״, ווי די לאָקאַלע אינסטיטוציעס, האָבן דער־לאַנגט הילף, אָבער דער פאַקט וואָס די לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק האָבן נישט פאַרגעסן אין זייערע ברידער, ווי אויך דער פאַקט וואָס אַ סך כאַראַסטקאָווער זענען געקומען אין שטעטל כדי אַריבער נעמען קיין אַמעריקע זייערע משפחות, אָדער געשיקט זיי די נייטיקע פאַפּירן — האָט דערמוטיקט דעם עולם און דערוועקט נייע האָפענונגען.

ווען ס׳איז אין אַמעריקע אויסגעבראָכן דער גרויסער קריזיס אין די דרייסיקער יאָרן, האָט אונדזער פאַראיין געשאַפן אין ניו־יאָרק אַ גמילות־חסדים־קאַסע, כדי צו העלפן די אייגענע מיטגלידער. אַקטיוו אין דער קאַסע זענען געווען: שמעון חסיד, יצחק גראָס־בערג, פראַנק געלבער, יצחק גערשטענבליט, יעקב גאָלדרינג, בערל קורץ, יעקב פאַר־נאָס, דוד שניידער, יוסף פרעס, שלמה שוואַרץ, ישראל וועקסלער, מאיר ווערבער. די העכסטע באַשטייערונג פאַר דער קאַסע האָט אַריינגעטראָגן אונדזער לאַנדסמאַן מאיר־וואָלף מאַנטשעס.

דער פריער דערמאָנטער יוסף פּרעס איז אויך דעמאָלט אַראָפּגעפאָרן אין דער אַלטער היים מיט אַ באַדייטנדיקער סומע געלט, וואָס האָט דערמעגלעכט צו גרינדן אויפן אָרט אַ גמילות־חסדים־קאַסע און ערטיילן קאָנסטרוקטיווע הילף דעם קליינהענדלער, בעל־מלאכה און סוחר.

אין די יאָרן פון צווייטן וועלט־קריג, ווען עס זענען צו אונדז דערגאַנגען ידיעות וועגן טראַגישן גורל פון פּוילישן יידנטום, זענען מיר געווען פאַרציטערט און באַזאָרגט — און גלייכצייטיק געלעבט מיט דער אילוזיע — אַז אפשר פאַרט איז דעם רוב כאַראַסטקאָ־ווער יידן געלונגען אויסצומיידן דאָס שרעקלעכע אומגליק. אָבער אין די יאָרן 1945—1944 האָבן מיר שוין געוווּסט די גרויסע בראָך פון פאַרטיליקן כמעט אַ גאַנצע יידישע קהילה. מיר האָבן געטראָגן הילף דער שארית הפליטה אומעטום ווו זי האָט זיך געפונען. מיטן אַנטשטיין פון דער יידישער מדינה, האָבן מיר געהאַלטן פאַר אונדזער נאַציאָנאַלן, לאַנדסמאַנשאַפטלעכן און ברידערלעכן חוב צו שטיצן די כאַראַסט־קאָווער אין ישראל, ווי אויך זיך באַטייליקן אין די אַלגעמיינע קאַמפּיינען פאַר דער מדינה, ווי: דער מגבית, קרן קיימת, קרן היסוד, הסתדרות־קאַמפּיין און אַנדערע. פאַר אונדזערע ברידער אין ישראל האָבן מיר געשיקט פעקלעך מלבושים, עסנוואַרג און געלט. מיר האָבן אויך געהאָלפן אויפשטעלן צוויי הייזער אויפצונעמען נייע עולים, לזכר אונדזער

פאַרשניטן שטעטל. אין אונדזער אַרכיוו געפינט זיך אַ ספּעציעלער דאַנק־בריוו פון דער יידישער אַגענץ (סוכנות) אין ירושלים פאַרן דאָזיקן אויפטו.

ווען מיר ציען אונטער אַ סך־הכל פון 60 יאָר טעטיקייט פון דער כאָראָסטקאָווער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק, מעגן מיר זיין צופרידן מיט די אויפטוען און דער־גרייכונגען פאַר די בני־עיר אין אַמעריקע און אין דער אַלטער היים, ווי אויך פאַרן כלל ישראל און פאַר דער יידישער מדינה. ליידער, מיט עטלעכע יאָר צוריק איז פאָרגע־קומען אַן ענדערונג צו שלעכטן, ווייל אַ טייל עלטערע טוער זענען געשטאָרבן, די לעבע־דיקע זענען מיר געוואָרן און זיך צוריקגעצויגן פון אַקטיווער אַרבעט. דער צווייטער און דריטער דור האַלט זיך ווייט פון די ענינים, זיי איז פרעמד דאָס שטעטל אין מזרח־גאַליציע און די לאַנדסלייט אין דער וועלט און ביי זיך אין ניו־יאָרק. נישטאָ ביי זיי קיין סענטי־מענטן פאַר דער אַלטער היים, וועלכע זיי האָבן, בעצם, נישט געקענט און פאַר דעם... אַלטן דור. אָבער די געציילטע „לעצטע מאָהיקאַנער" זענען טראָץ אַלעמען געבליבן טריי זייער עבר און זייער צוגעבונדנקייט צו דעם וואָס הייסט כאָראָסטקאָוו. מען שטיצט יחידים און היימישע אירגונים און מיר זענען אַוודאי צופרידן מיט אונדזער צושטייער פאַרן יזכור־בוך, וואָס דאַרף פאַראייביקן אַ רומפולע יידישע קהילה, וואָס איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע רוצחים.

ז.

רשימת הקדושים

מודעות־אבל

ז.

רשימה פון די קדושים

נעקראָלאָגן

די רשימה פון די קדושים איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן פון זכרון דורך מענטשן, וועלכע זענען שוין אָפּגעריסן פון שטעטל אין משך פון צענדליקער יאָרן — דעריבער זענען מעגלעך געווען טעותים, אָדער בכלל אַרויסלאָזן געוויסע נעמען. מיר בעטן דערפאַר אַנטשולדיקונג ביי אונדזערע לאַנדסלייט.

די וואָס וועלן אַנטדעקן אַ פעלנדיקן נאָמען, קענען אים צושרייבן, ביי יעדער אות באַזונדער, ביי זיך אין ספר.

יזכור

לבני חורוסטקוב — אנשים, נשים וטף, אשר עונו ונרצחו על קידוש-השם על ידי הצוררים הגרמאנים הנאצים ועוזריהם האוקראינים והפולנים.
יזכור ה׳ לטובה, ותהא נפשם צרורה בצרור החיים, בתוך שאר קדושי ישראל.
כי דורש דמים אותם זכר, לא שכח זעקת עינויים.

ואלה

שמות בני עירנו שנהרגו, שנשחטו, שנשרפו ושנחנקו על קדוש השם — בימי מלחמת העולם השניה.

א

אלטשילר מאני ואשתו
אלטשילר אלימלך והילדים
אלטשילר יטה
אשכנז טייבע והילדים
אשכנז רחל והילדים
אשכנז בנימין
אשכנז שרה
אשכנז יעקב
אשכנז צבי
אשכנז ישראל ואשתו
אשכנז זוסי
אשכנז בלה
אשכנז נוני, אשתו והילדים
אשכנז צבי
אשכנז לייב
אשכנז פייבל
אשכנז בלה
אשכנז פייגע

אשכנז אברשה ואשתו
אשכנז בעריש
אשכנז אברהם ואשתו
אשכנז צבי
אדלמן אהרון ואשתו
אדלמן דוד ושמואל
אדלמן גיטל
אדלמן דוד ואשתו
אדלמן לייב ואשתו
אלטניי יוסף
אלטניי דבורה
אלטניי בלה
אויל יוסף והילדים
אויל גוגי והילדים
אלנברג פנחס
אלנברג ברוך ואשתו
אלנברג מאיר, אשתו והילדים
אשנפארב מיכאל ואשתו

אשנפארב רחל
אשנפארב יצחק
אשנפארב לאה והבת
אלנברג שמעון
אלנברג רייזי והילדה
אנגל גיטל
אנגל הנצ'ה
אנגל חיה
אפשטיין משה, אשתו והילדים
אפשטיין יצחק
אפשטיין בלצ'ה
אפשטיין סבינה
אפשטיין שרה
אלברגר יעקב, אשתו והבת
אלברגר אשתו והילדים
אלברג ברוך, אשתו והילדים
אקר ישראל
אקר רוזה והילדים
אקר ישעיהו
אנטנר שלמה
אנטנר גולדה
אנטנר מלכה
אנטנר שרה
אננטנר צבי
אונגר אריה
אונגר פייגע
אונגר יהושע
אונגר פייגע
אונגר אברהם

ב

ברייער שמואל
ברייער מלכה
ברייער מרדכי, אשתו והילדים
ברייער זלמן
ברייער רייצר
ברייער זאב וחוה
ברײדער פריידז'י
ברייער הורון
ברייער לייב
ברייער סוני
ברייער אלכסנדר
ברייער מרדכי ואשתו
בוכהולץ ישעיהו והילדים
בוכהולץ סוסי והילדים
בוכהולץ צבי והילדים
בוכהולץ שפרינצי והילדים
בוכהולץ שלום
בוכהולץ רבקה
בוכהולץ שמרל והילדים
בוכהולץ פרומה והילדים
בוכהולץ בוריש
בוכהולץ משה יצחק
בוכהולץ שמעון
בוכהולץ יצחק
בוכהולץ סימה
בוכהולץ שלמה
בלויטהל מאיר
בלויטהל שרה
בלויטהל אשר ואשתו
ברנדס אבא
ברנדס סוני
ברנדס לייב
ברוינשטיין מלכה
ברוינשטיין פרידה
ברוינשטיין אברהם והבת
ברוינשטיין רוז'י

ברוינשטיין דוד
ברוינשטיין עטיל
בלייך יחיאל
בלייך קריינע
בלייך פרל
בלייך יחיאל ואשתו
בלייך חיים והבן מילה
בלייך פייגלה
בלייך זלמן ואשתו מלציה
בלייך יוסף
בלייך זוסל
בלייך אלקנה
בלייך אפרים
בלייך טונצו
בלייך רוז ה
בלייך קלמן
בלייך יהודית
בלייך זלמן, אשתו והילדים
בומזה חיים ישראל
בומזה בתיה
בומזה שלמה
בומזה חנה
בלאַט יוליוס
בלאַט איטה
בלאַט יצחק
בלאַט רבקה
ברצ׳ינר דוד, אשתו והילדים
ברצ׳ינר חוה
בקפיין משה ואשתו
ברד שלמה, אשתו והילדים
ברד דוד
ברד חוה

ברד שנצו והילדים
ברד לייב
ברד שרה
ברד טונצי
ברד אלקנה
ברטל אהרון ואשתו חנה
ברנשטיין לופה ואשתו
ברנשטיין שמואל, אשתו
והילדים
באטטיצר שלמה
באטטיצר בבצי
באטטיצר מטים
באטטיצר שמעון
ברמן יעקב ורחל
ברמן שרה
בלייך זלמן
בלייך קלרה
בזנר אומק
בזנר פיטי
ברגר משה
ברגר רחל
ברמן, אשתו והילדים
בלומנטהל חיים, האם,
שתי אחיות
בלומנטהל דוד
בלומנטל משולם
בינדר מיכאל, אשתו והילדים
בלויטבל מרוב ואשתו
בלויטבל אשר
ברקוביץ׳ משה
ברקוביץ׳ אפרים

ג

גולדברג ברכה
גולדברג ישראל, אשתו והילדים
גולדברג חייקה
גולדברג אברהם והילדים
גולדברג פייגה והילדים
גולדברג ברל ואשתו
גולדברג חנה
גולדברג מרדכי ואשתו
גולדברג צבי
גולדברג נסיה
גולדברג יחזקאל
גולדברג יויסו
גולדברג ישראל־איסר, אשתו
והילדים
גולדברג משה ומשפחתו
גולדברג מאיר
גולדברג חונקי
גולדברג ישראל ואשתו
גולדברג ברכה
גולדברג שמחה
גולדהירש הנזל
גולדהירש פסיה
גולדהירש יוסף
גולדהירש בת־שבע
גולדהירש פסי
גולדהירש אליעזר והילדים
גולדהירש שיינדיל והילדים
גולדהירש איתמר, אשתו
והילדים
גרשטנבליט אהרון
גרשטנבליט טובה
גרשטנבליט צבי ואשתו
גלמן מאיר, אשתו והילדים
גלמן מנדל
גלמן בתיה

גלמן איטקה
גלמן מאניה
גלברד ברוך
גלברד לאה
גלברד מוני
גוטפריד אוסקר והילדים
גוטפריד חנה והילדים
גוטפריד אפרים ואשתו
גוטפריד יצחק, אשתו והילדים
גוטפריד יוסף, אשתו והילדים
גוטפריד קלמן, אשתו והילדים
גלזנר יעקב
גלזנר סוניה
גלזנר איסר
גלזנר בלה
גלזנר מאיר
גלזנר יוסף ואחותו
גלזנר משה־אליעזר והילדים
גלזנר גולדה
גרינשפן מרדכי
גרינשפן טויבה
גנס אברהם
גנס אסתר
גנס שיפרה
גריה יעקב
גריה זאב
גריה טובה
גריה משה
גריה שרה
גריה יהושע
גינסבורג בריש
גוליגר יהודה
גלוגר יוסף, אשתו והילדים
גורטמן אהרון
גורטמן רייזי

גורטמן צבי
גורטמן עטי־שרה
גורטמן רייזי
גורטמן חייה
גורטמן דוד
גורטמן יהודית
גורטמן אהרון בן־יצחק
גורטמן אפרים
גורטמן אסתר
גורטמן מרים
גורטמן הנצ'י
גורטמן מרדכי
גורטמן אריה
גורטמן חנצ'י
גורטמן דב
גרינברג מיכאל
גולוסטופיץ גדליהו, אשתו והבנות
גרובר מרדכי וולף
גרובר צפורה
גרובר משה
גרובר אבא
גרובר אשר, חנה והילדים
גרוס שיפרה
גרוס ישראל ואשתו
גרוס מאיר ואשתו

גרוס מרדכי
גולדפלים דוד
גולדפלים חוה שרה
גולדפלים צילה
גולדפלים רוזה
גולדפלים אברהם
גולדרוזן משה
גוטפריד יוסף
גולדברג מנדל ואשתו
גולדברג רבקה
גרסטנבליט אברהם והילדים
גרסטנבליט רייזי
גולדטפר בן־ציון והילדים
גולדטפר בלה
גליק (בכר) לאה ובעלה
גוטפריד יעקב
גוטפריד רחל
גוטפריד נחמן
גוטפריד אריה
גוטפריד שרה
גלר יוסף
גלר חיים לייב
גלר צבי
גולדבליק מרדכי
גלזנר יהודה
ד"ר גלזנר שלום

ד

דויטש נתן
דויטש חוה
דויטש פנחס, אשתו והילדים
דינר יצחק ואשתו
דינר אהרון, אשתו והילדים
דיאַמנט אלטר
דיאַמנט יטה
דיאַמנט זליג

דיאַמנט בבצ'י
דיאַמנט אברהם דוד, אשתו והילדים
דיק חיה־שרה
דיק מרדכי
דיק אוסו
דרסלר געציל, רייזה והילדים
דרסלר ברל

דרסלר אסתר
דרסלר יעקב
דרסלר משה
דרסלר אפרים ואשתו
דרסלר מרדכי, אשתו והילדים
דרסלר הינוך, אשתו והילדים
דרסלר מאיר, אשתו והילדים
דרסלר יהושע זיסי, אשתו והילדים
דרבליך משה והילדים

דרבליך לאה
דנקברג מיכאל
דנקברג דוד
דנקברג יצחק, אשתו והילדים
דנקברג אברהם, אשתו והילדים
גרנשפן צבי
דרוקער מאיר
דלוגאץ' ביילה
דלוגאץ' רבקה

ה

ד"ר הורהאן זאב ואשתו
הלפרין פייביש
הלפרין פרומה והילדים
הלפרין משה
הלפרין אפרים ואשתו
הלפרין משה
הלפרין דוד
הלפרן חיים
הלפרן מרדכי
הלפרן בריש
הלפרין חייקע ושרה
הלפרין ביילה
הוכמן פנחס
הוכמן פאי
הוכמן יוסף
הוכמן אסתר
הוכמן פרל
הלר אשר
הלר משה
הלר דינה

הלר רייזל
הלר יצחק
הלר קלרה
הלר גיטל
הלר יחזקאל
הלר נתן ואשתו
הלר חיים-ישראל ואשתו
הלר ראובן ואשתו
הלר לייב ואשתו
הלר שלמה
הלר אליעזר
הלר זיסו
הלמן דוד, פייגה והילדים
הלמן שמחה, מרים והילדים
הלמן יוסף ואשתו
הקר אברהם
הקר ראובן
הרקום אליוולף ואשתו
היימן עזריאל, אשתו והילדים
היימן דוד, אשתו והילדים

ו

ולצר צבי
ולצר שמריהו
וישנויצר יוסף, ד"ר ואשתו
ולטוך יצחק, מלכה והילדים
ויך מרים
ויך משה
ויך קיילה
ואהל מרים
ואהל חיים
ואהל שיינדל ובעלה
ואהל משה, אשתו והבת
ואהל אלי, חנה והילדים
וויינרב זאב
וויינרב בלומה
וויינרב קלמן
וויינרב צבי
וויינרב ליביש ואשתו
וויינרב אברהם
וויינרב צבי
וויינרב דב
וויינרב אסתר
וויינרב שרה
וויינרב מיכאל
וולפנבויט שמריהו, אשתו והילדים
ווייסמן צבי
ווייסמן חנה
ולך רבקה
ולך ישראל
ולך צ'רנה
ולך משה
ולך רוזי
ולך יוסף
ולך חיה
ולך שרה
ולך יצחק, אשתו והילדים
ולך ישראל, טויבה והילדים
ולך אודל ובעלה
ולך משה ואשתו
ולך יחזקאל
ולך שרה
ולך יצחק בן דוד־אלי ואשתו
ולך טוביה
וכר משה
וכר פרוודה
וכר אברהם
וכר צבי
וכר חיים
וכר יעקב ואשתו
וכר ישעיהו־לייב
וכר דבורה
וכר יונה
וכר בלומה
וכר לאה
וכר חיים
וכר איטה
וכר אלישע
וכר משה
וכר ביילה־ינטה
וכר ישעיהו ואשתו
וכר שרה
וכר אברהם
וכר יוסף
וכר שיינצ'י
וכר משה
וכר פריידה
וינטר פייגה
וינטר רוז'ה
וינטר משה

וינטר פרל
וינטר מנדל
וינטר ינטה
וינטר זוסי
וינטר רחל
וינטר דוד
וינטר אליעזר
וינטר רבקה
וינטר ישראל
וינטר פרומה
וינטר חנה
וינטר ישראל, אשתו והילדים
וינטר אריה לייב
וינטר קלארה
וינטר דוד
ויטוב זיסל
ויטוב ברל
ויטוב דוד ואשתו
ויטוב אפרים
וייסברודט פנחס ואשתו
וייסברודט שמרל
וייסברודט חנה
וייסברודט צבי
וייסברודט פלצי
וייסברודט חיים ואשתו
וייסברודט משה ואשתו
וייסברודט וולקי
וניקר דוד ואשתו
וניקר מרדכי
וניקר עטיל
וניקר חנה

וניקר ישראל
וידרמן בצלאל ואשתו
וויים יעקב
וייסמן בריש
וייסמן צבי
וייסמן אבנר, הני והילדים
וייסמן צבי בן נפתלי
וייסמן אליעזר ואשתו
וינקלר שמואל, רחל והילדים
וייצמן יצחק, רבקה והילדים
וייסלברג פנחס ואשתו
וייסלברג יעקב ואשתו
וקסלר פישל ואשתו
וקסלר רחל
וקסלר אברהם
וקסלר צביה
וקסלר אברהם
וקסלר חיים
וינטרפלד דוד, חיה והילדים
וגלמן זלמן
וגלמן מוסי
וגלמן גוסטה
וגלמן דוזי
וגלמן וסטה
וסר אהרון
וסר חנה
וסר מינה־רחל
וסר שולה
וסר דוד
וידראורן שאול
וידראורן לאה

ז

זיידן אברהם
זיידן שבע
זיידן מרדכי

זיידן אייזיק
זיידן ויטיא
זיידן בלומה

זים מיכאל
זים הינדה
זלצר קלמן ואשתו
זלצר בינה
זלצר גיטל
זלצר משה
זינגר רויזה
זינגר ביילה
זלצברג יעקב
זומרשטיין שלמה, אשתו והילדים
זלצמן יוסף, אשתו והילדים
זלצמן ברוך ואשתו
זלצמן טמי
זלצברג גיטל
זננזוב אברהם ואשתו
זננזוב קלרה
זננזוב פרידה
זננזוב מונדק

ט

טילס זאב ואשתו
טילס דב
טילס חיה
טילס פייגה
טירינגר יוסף
טירינגר חסיה והילדים
טירינגר בצלאל והבת
טירינגר ברל
טננבוים יעקב
טננבוים דוד ואשתו
טננבוים יחיאל
טננבוים אלקנה
טננבוים פפו
טננבוים אדלה
טננבוים פריידה
טננבוים אברהם
טייכמן חנה (לבית ויסברודט)
טננבוים טויבה
טננבוים רבקה
טננבוים טמה
טננבוים יקותיאל
טננבוים קלארה
טננבוים יצחק
טננבוים צבי
טננבוים טינה
טננבוים לוסיה
טננבוים משה
טננבוים בריינה
טננבוים יוסף
טננבוים חיים
טננבוים סושי
טלר חיים־צבי
טלר הני

י

יארצובר צפורה
יארצובר מאיר
יארצובר פרומה
יארצובר פסיה
יארצובר יואל
יארצובר מלכה

יארצובר גיצי
יארצובר משה ואשתו
יארצובר יצחק ואשתו
יארצובר חנא ואשתו
יארצובר איטקה
יגנדורף יעקב
יגנדורף שבע והילדים
יעבץ שמחה ואשתו

כ

כהן מרדכי
כהן שרה
כהן קלארה
כהן דב
כהן רוז'י
כהן יעקב
כהן דבורה
כאהן אברהם
כאהן פסיה והילדים
כץ מרדכי
כץ פריידה והילדים
כץ אברהם
כץ רחל
כץ אברהם (בומיק)
כץ חיים
כץ רוזי
כץ פריידה
כץ צירל
כץ גיטל
כץ מרדכי
כץ פסיל
כץ צבי והבנות
כץ אברהם
כץ נחום, אשתו והילדים
כהנה יעקב ואשתו שרה
כהנה יצחק ואשתו חוה
כארב זלמן, אשתו והילדים

ל

לאקס כתריאל
לאקס רבקה
לאקס צבי ואשתו
לאקס יוסף ואשתו
לאקס רייזי והבן
לאנדס אברהם
לאנדס בריינה והילדים
לאנדס גוגי ואחותה
לאנדס רבקה
לאנדס צבי, אשתו והילדים
ליינר זאב
ליינר פייגה והילדים
לנג יוסף
לנג יהושע
לנג פסיה
לנג הני
לנג פאני
לנג ישראל
לנג חנה
לנג רחל והילדים
לנג יעקב, אשתו והילדים
לנג אליקום ואשתו
לנג בן־ציון
לנג צירל

לנג פנחס
לנג דוד
לנג מכלי
לנג אברהם־לייב ואשתו אתי
ליבסטר ישראל ואשתו
ליבסטר עזריאל
ליבסטר מונצ'י
ליבסטר איטה ובעלה
לולקר צבי
לוטבאַק בלה
לוטבאַק חיים ואשתו
לוטבאַק אליה
לוטבאַק לאה והילדים
לוטבאַק יונה, אשתו והילדים
לוטבאַק אברהם, אשתו והילדים
לוטבאַק ינטה והילדים
ליברמן מרדכי
לאבנר שרה
לאבנר יהודה
לאבנר איסר
לאבנר שמואל
לנדמן נפתלי
לנדמן חיה
לנדמן רייזי
לנדמן מונצי
לנדמן דבורה
לנדמן סבינה

מ

מורגנשטרן פתחיה
מורגנשטרן טויבה והבת
מורגנשטרן פייביש
מורגנשטרן פייגה
מורגנשטרן משה, אשתו חייהקה וילדים
מרקוס שמואל־יצחק
מרקוס שרה
מרקוס איטה
מרקוס אסתר
מרקוס שמשון ואשתו
מרקוס מיכאל
מרקוס מרדכי
מרקוס מאלצ'י
מרגולים יצחק
מרגולים רבקה
מרגולים שרה
מרגולים דוד
מרגולים רוזי
מרגולים ישראל־אברהם ואשתו ביילה
מרגולים פרידל
מרגולים בריש
מרגולים בתיה והבת
מרגולים דב
מרגולים אברהם הרש
מסיטה מרדכי ואשתו
מסיטה זלמן
מסיטה חנה
מסיטה מוני ואשתו
מסיטה איטקה ובעלה
מסיטה בלה
מסיטה קלרה
מולדבסקי בן־ציון, אשתו וילדיהם
מרמור נחמה והבת
מרמור יצחק
מרמור תמר

מרמור ברוך
מרמור מינה
מרמור ברטה
מרמור חנוך
מרמור טובה
מרמור יעטי
מרמור חיים, אשתו והילדים
מרמור בן־ציון
מרמור שמרל ואשתו
מרמור זליג ואשתו
מרמור יהושע
מרמור דבורה והילדים

מיימן יוסף
מיימן רחל
מיימן חיים־לייב
מיימן חולי
מיימן צבי
מיימן מיפי
מיימן יצחק
מילגרום בן־ציון
מילגרום רוז'י
מילגרום שמעון, אשתו והילדים

נ

נגלר אליעזר
נגלר רבקה
נגלר משה
נגלר זאב ואחותו
נייגיבורן יהושע
נייגיבורן פראדל והבן
ניימן דוד ואשתו
ניימן נסיה
ניימן רחל
ניימן טויבה
ניימן משה

ניימן עזריאל
ניימן משה־יצחק
ניימן בריינה
ניימן חיה
ניימן יהושע ומשפחתו
ניימן צבי
ניימן מרדכי
ניימן שמיאל
ניימן אליעזר
ניימן שלמה
נוסבוים זליג, אשתו והילדים

ס

ספיר שמואל, אשתו והילדים
סגל אורי
סגל פרומה
סגל הני
סגל שרה
סגל ישראל

סגל אייזיק
סגל בינה
סופר דוד, אשתו שרה וילד
סגל שמואל, אשתו והילדים
סגל אבא

ע

עדר מרדכי ואשתו
עדר ברל
עדר אליעזר
עדר פייבל ואשתו
עססינג יצחק־אייזיק, אשתו והילדים

פ

פוגל אלכסנדר, אשתו והבת
פוגל ישראל
פוגל זניה
פוגל ז'ני
פוגל אברהם
פוגל סושי
פוגל זאב
פוגל גיטל
פוגל אהרון
פוגל בתיה
פוגל צבי
פוגל אליעזר
פוגל מלכה
פוגל פרידה
פוגל בריינה
פוגל אריה
פוגל שמעון, אשתו והילדים
פוגל שמואל־צבי ואשתו
פוגל שלמה ואשתו
פוגל צבי, אשתו והילדים
פוגל משה־יצחק
פוגל אייזיק
פוגל אהרון ואשתו
פוגל פסח
פראק אברהם, אשתו והילדים
פרנס יצחק
פרנס פייגע
פרנס ריקל
פרנס חיה
פרנס רוז'י
פרלמוטר פסיה
פרלמוטר אברהם
פריש יעקב־משה
פריש בבה
פריש מלכה
פריש אליעזר
פריש חיים
כריש אהרון ואשתו
פיאקר אברהם־ראובן ואשתו
פסטרנק אליעזר
פסטרנק חוה
פסטרנק אברהם
פסטרנק שולמית, בעלה והילדים
פיינשטיין צבי
פיינשטיין פסח
פיינשטיין רחל והילדים
פיינשטיין אריה
פיינשטיין שרה והילדים
פיינשטיין מרדכי ואשתו
פיינשטיין שלום, אשתו והילדים
פרבר משה
פרבר גולדה
פרבר אברהם
פרבר שרה

פרבר גדליהו
פולק שמחה
פולק שמואל
פולק משה
פולק לוי־יצחק ואשתו
פולק ברל ואשתו
פולק אליעזר ואשתו
פולק ישראל, אשתו והילדים
פולק חנה
פולק מנדל ואשתו
פולק מנדל, אשתו והילדים
פלוין יונה
פלוין פייגה
פלוין משה ואשתו
פלוין אהרון
פלוין יצחק והילדים
פודהרצר פריידה וקלמן
פליישמן יעקב
פליישמן לאה
פליישמן חיה
פליישמן פנחס
פיירשטיין פריץ
פיירשטיין טויבה
פיירשטיין מינה
פינק דוד
פינק פפו
פינק פייגה
פינק מוני
פינק גדליהו
פינק יצחק, אשתו והילדים
פינק פייביש
פינק שיינצי
פינק יחזקאל
פינק גדליהו
פינק זיפי
פינק בלומה

פינק רוזי
פינק אטקה
פינק דוד, אשתו והבנות
פינק מרדכי
פלקסמן אבא
פלקסמן סושי והילדים
פיק משה, אשתו והילדים
פרס שמואל ואשתו
פרס מנדל
פרס יוסף
פרס חיה־לאה והילדים
פרס יוסף
פרס חייה
פק בבצ'י
פק חיים
פלנר מנשה
פלנר ריילה
פלנר לייב, אשתו והילדים
פוקס נחה
פוקס יעקב
פוקס ישראל ואשתו
פוקס פנחס ואשתו
פוקס קופל
פוקס גולדה
פוקס גוגה
פוקס גדליהו
פוקס צבי, אשתו והילדים
פוקס אריה, אשתו והילדים
פוקס דוד ושלום ואמא שלהם
פיינגולד שלום
פיינגולד צבי
פיינגולד רויזה
פיינגולד פריידה
פיינגולד יצחק, אשתו חנה והילדים
פיינגולד ישראל

פיינגולד חנה
פיינגולד דובי
פיינגולד גוגה
פרישוסר ישראל, אשתו והילדים
פרישוסר שלום
פינקל נחום ואשתו
פינקל יוסף
פינקל ברל
פינקל אברהם
פינקל חאקי
פרידמן קופל ואשתו פייגה
פרידמן גוגה
פרידמן גדליהו
פרידמן משה ובראַנה
פרידמן דבורה
פפר חיים
פפר חנה
פפר יעקב
פפר משה
פפר טשרני
פפר יוסף
פפר אברהם
פפר אברהם־חיים
פפר שרה
פריד שמואל
פריד גיטל
פריד שלמה
פריד מינצי

פישר חיים־ישראל
פישר ישעיהו ואשתו
פישר רבקה
פישר יצחק ואשתו
פלדמן ישראל־יהודה ואשתו
פרל אבה
פרל פייגה
פרל עוזר
פרל גולדה
פרל יוסף
פרל קלרה
פרל קוקי
פאדן בלה
פאדן אברהם
פאדן שרה והבת
פאדן אלימלך
פאדן בת־שבע
פאדן שמעון
פאדן לאה
פוגלמן יעקב
פרסר אהרון
פרסר זלטנה והילדים
פריידמן יעקב־מרדכי
פריידמן הינדה
פיינשטיין פייגה
פלנר יעקב
פלנר חיים לייב
פלנר אליעזר

צ

צימרינג צבי

צימרינג פינקל

ק

קסלר משה
קסלר צ'רנה

קסלר לאה ובעלה בומיק
קסלר בטקה

קופלר בלה
קופלר חיים־הירש, אשתו והילדים
קופלר בצלאל ואשתו
קופלר משה
קופלר מרדכי
קרפס יונה
קרפס פרל והילדים
קרפס רויזה
קורן אברהם
קורן רוז׳י והבן
קורנשטיין יצחק
קורנשטיין רוז׳י
קסטמן אפרים ואשתו
קסטמן אברהם, אשתו והילדים
קרמפף חיים־הרש
קרמפף פסיה
קרמפף דב ואשתו
קרמפף מוטיל ושבע הבנים
קופפרשמיד אפרים
קופפרשמיד חיים
קרצין מיכאל
קרצין הני והילדים
קרטין חיים
קרטין חנה והבן
קומיץ אברהם
קומיץ יחיאל
קומיץ פייגה
קומיץ יצחק
קומיץ בריינה
קומיץ משה־יהושע, אשתו והילדים
קוק נחום, אשתו והילדים
קנין גבריאל ואשתו שרה
קנין ישראל
קנין אברהם

קנין ברוך
קנין שלום
קנין רוז׳ה
קנין עטי
קנין דוד
קנין ישראל
קנין שלמה־יעקב
קלינגר צבי ואשתו
קלינגר לאה ובעלה
קלינגר עטי ובעלה
קליינר בריינה
קליינר דבורה
קליינר פנחס
קליינר קוני
קליינר בריינה
קליינר יודל
קליינר יהודה
קליינר חייה
קלאהר אשר־ברוך
קלאהר חיה
קלאהר חנה
קלאהר שרה
קנפר זולף, אשתו ובנות
קנפר פנחס
קהלנברג שמעון
קהלנברג פייגה
קהלנברג נחום
קהלנברג לייב, ד״ר
קהלנבנרג יהודה
קהלנברג מונצי
קורנבלוי יעקב
קורנבלוי בלה
קורנבלוי אהרון
קורנבלוי מלכה
קורנבלוי חיים
קורנבלוי דבורה
קורנבלוי משה

קורנבלוי רוז'י
קרמין יצחק ואשתו
קרנקל גיטל
קרנקל אברהם
קליין יעקב
קרנקל בן־ציון
קרנקל הסי
קליין ברײנה
קליין מלכה
קלסנר יוסף, אשתו והילדים
קוהרמן בן־ציון, אשתו והבת

קורץ שלמה
קויבלינג מרדכי
קימל משה
קימל חנה והילדים
קימל שמואל
קימל רחל
קימל איזיו
קימל רוז'י
קופלר מרדכי
קופלר אפרים
קורץ שלמה

ר

רוטנברג זיסל
רוטנברג שלמה
רוטנברג קלארה
רוטנברג אפרים
רוטנברג רוז'י
רוטנברג שמואל
רוטנברג מוני
רוטנברג יעקב, אשתו והילדים
רייטמן גרשון ומשפחתו
רייטמן הרש
רייניש משה ואשתו
רייניש ברוני
רייניש בן־ציון
רייניש אסתר
רייניש משה, אשתו והילדים
רייניש רייזי
רייך אברהם
רייך שיינדל והילדים
רייך פרל
רייך יעקב
רייכמן אברהם
רייטמן הנריק

רייכמן מאַטל והילדים
רייכמן איידל, אשתו והילדים
רובין שמואל
רובין סויבה
רבינוביץ בבצ'י והבנות
רבינוביץ עובדיה
רוטמן יצחק
רוטמן עטיל והילדים
רוטמן אפרים
רויכר משה
רטהויז שולקי
רטהויז בתיה והבן
רייטמן גרשון
רטהוז יצחק
רטהוז עטיל והילדים
רוזן יצחק
רוזן גולדה־היינדה
רוזן גדליהו
רבינוביץ חנה (גוטספלד)
רייניץ דוד
רבינוביץ חנה
רבינוביץ לאה

רבינוביץ לייב
הרב ראפופורט ואשתו
ראפופורט בעריש וילדיו
ראפאפורט גיטל
ראפאפורט דוד

ש

שפרלינג משה
שפרלינג חנה
שפרלינג אליעזר
שפרלינג גיטל
שפרלינג פנחס ואשתו
שפרלינג דבורה
שפרלינג גיטל
שפרלינג מרים
שפרלינג חיים ואשתו
שפרלינג יוסף
שפרלינג לאה והבן
שפרלינג פרל ובעלה
שפרלינג זאב
שפרלינג לאה
שפרלינג לאה והילדים
שטוקמן מנדל ואשתו
שטוקמן זרח
שטוקמן בנימין
שטוקמן אברהם
שטוקמן חייה והילדים
שניידר ישראל ואשתו
שניידר בנימין
שניידר הוצי
שניידר שולה
שניידר שמואל
שניידר בריינה
שניידר יצחק
שניידר ישראל
שניידר רבקה
שניידר רייזל
שניידר מרדכי־יוסף
שניידר ביילה־שרה
שניידר רייזיל
שניידר שמואל־דוד
שניידר וועלוויל
שניידר הני (לפשי)
שניידר שרה
שניידר פייגה ובעלה
שניידר לאה ובעלה
הרש גרינשפן
שניידר אברהם
שניידר עזריאל
שניידר שמואל, אשתו והילדים
שניידר חנינה
שניידר חנה
שניידר יהודה, אשתו והילדים
שניידר מרדכי
שניידר ראובן, אשתו והילדים
שניידר חוה
שניידר בריינה
שניידר יצחק
שטיין שמרל
שטיין ליבה
שטיין גיטל
שטיין בוני
שטיין ברוך
שטיין העני
שטיין דאבריש
שלג ליבה
שלג משה
שלג מרדכי
שלג שבע

שלג משה
שלג זאב, בן ובת
שלג בן־ציון
שלג בלה
שלג אהרון
שלג שמעון, אשתו והילדים
שלג זיסי
שכנר (אחיות)
שכנר שמואל
שור משה
שור רייזי והילדים
שור אשר
שור ישעיהו
שור צשי
שור פייגה
שור מרים
שור מאיר־לייב
שור משה
שור יהודית
שטקל גודל
שטקל פרומה והילדים
שינדרמן צ'רני
שוכפלד יצחק
שוכפלד שרה
שוכפלד ראובן
שוכפלד נחמיה
שרלג מנדל ואשתו
שקולניק מלכה
שקולניק ישעיהו
שקולניק רייזי
שקולניק פייגה
שקולניק חיה
שקולניק חנה
שקולניק אלטר
שכטר חיה
שכטר שמעון
הרב שכטר מרדכי

שכטר שרה
שוכמן מירל
שוכמן אברהם
שוכמן צילה
שוכמן שושה
שוכמן אסתר
שוכמן וולף
שוכמן שוביה
שוכמן רגינה
שוכמן פייגה
שוכמן ינטה
שוכמן רבקה
שוורץ יוסף
שוורץ נסיה
שוורץ זיסל
שוורץ חוה
שוורץ נוני
שוורץ בנימין
שוורץ בלה
שוורץ בוזי
שוורץ איזי
שפיגל שמחה, אשתו והילדים
שפיגל אברהם
שפיגל חיים
שפיגל חיקה
שפיגל פריידה
שפיגל נסיה
שפיגל גבריאל
שפיגל יעקב
שטרן חיה ובת
שפיצר שמעון
שפיצר רחל
שפיצר אילי
שפיצר שמואל, אשתו והילדים
שינדרמן משה, אשתו והילדים
שיפטר משה, אמו ואחותו
שוחר ינצ'י, אשתו והילדים

רשימת בני עירנו שנפטרו בישראל

אפשטיין גרשון ואשתו
אפשטיין גולדה
אפשטיין שמואל
אשכנזי צבי
בלייך משה
גליק נפתלי
גליק רבקה
גולדרוזן יוסף
ויסברודט לאה
וידרמן אהרון
ורבר פישל
ורבר רבקה
ורבר אלתר
ורבר שמואל
ורבר שרה (סאלצ'ה)
זבר נפתלי
זבר מרדכי
וייסלברג יעקב
כהן משה
פק משה
קלהר אפרים, ד"ר
קליינר אברהם
הרב ראטה משולם
רטהויז צבי
שוכמן סימה
שטיין יצחק
שטיין ליפשה
שטיין פייגה
שרייבר רחל

לזכר קדושינו — הורינו, אחינו, אחיותנו ובני משפחה
שניספו בימי השואה ע״י הרוצחים הנאצים ועוזריהם —

אמי מרים וואהל
אבי אשר וואהל
אחותי יפה וואהל
גיסי זאב גלר
אחי חיים ואהל

אמי שחורה קסלר
אבי משה קסלר
אחותי לאה קסלר
גיסי בומיק קסלר
אחותי בטקה קסלר

גם קרובינו ויקירינו אשר לעולם לא נשכחם

יהי זכרם ברוך לעולם ועד!

בלה ויצחק קסלר / חולון

לזכר משפחתי הבלתי־נשכחת, שניספה בימי השואה —

חייה-שרה דיק ז״ל
שלמה דיק (ממלחמת העולם הראשונה)
מרדכי דיק
רחל דיק
חיים קורנבלאו
דבורה קורנבלאו (דיק)
שלמה קורנבלאו

ת. נ. צ. ב. ה.

מוניו (חיים) דיק / רמת־אביב

לזכרון נצח!

הורי, אחינו ובני־משפחותינו

שלמה הירש
מרים הירש
יעקב הירש
חיים כץ
רויזע כץ (הירש) ובנותיה

יהי זכרם ברוך!

דב הירש־עופר
מלכה הירש־הײנמן
דוזיה הירש־טל
אברהם הירש־עופר
שולה הירש־דיק

צום אײביקן אָנדענק פון מײן משפחה, אומגעקומען פון די דײטשישע מערדער ימ״ש

מײן פֿאָטער קלמן בלײך מײן מוטער יהודית בלײך
מײן ברודער יוסף בלײך און זײן פרוי זיסל
זײערע קינדער: קונטשי, פרידזשע, טאַנטשע און שמואל
מײן ברודער זלמן בלײך, זײן פרוי צילע און זון יוניא
מײן שװעסטער זיסל, איר מאַן מאָטיע טאפּעט און קינדער אליהו, מונדזשע
מײן פֿאָטערס ברודער זלמן־בער בלײך און זײן משפחה
יחיאל בלײך און זײן משפחה
מײן מוטערס ברודער שמואל אַפּפּעלבױם און משפחה
אלקנה אַפּפּעלבױם און משפחה

מיר װעלן אײך קײנמאָל ניט פֿאַרגעסן!

חנה זשידאָװיצקי / קיבוץ בארי

מיט ליבע און יראת־הכבוד וועל איך געדענקען די קרבנות פון די נאַצישע רציחות אין די יאָרן 1939—1945:

מיינע עלטערן **פייוויש** און **שיפרה פינק**
מיין ברודער **יחזקאל** און זיין פרוי **לאה פינק**
מיין שוועסטער **באַלטשע**, איר מאַן און זייערע קינדער:
יצחק, **סאַבינע** און **ראָזאַ עפשטיין**
מיין ברודער **גדליהו פינק**
מיין שטיפברודער **סאָניע ליולקער**
מיין שוועסטער **סאַבינע פינק**
מיינע פעטער־מומע **שלום** און **רויזע פיינגאָלד** און קינדער
מיינע פעטער־מומע **דוד** און **פעפאָ פינק** און קינדער
מיינע פעטער־מומע **שלמה** און **רבקה ענטנער** און קינדער
מיין קוזין **יצחק** און **חנה פיינגאָלד** און קינדער **גוסטא** און **יוסף אויל**

פאַראייביקט: **משה פינק** / באר־שבע

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע טייערסטע

מיין פרוי **מאַניע געלמאַן (וועבער)** און אונדזער טאָכטער **רוזשע**
עלטערן **יונה** און **בלומע וועבער**
שוועסטער **פייגע**, שוואָגער **פייוויש מאָרגענשטערן**, זייער זון **מוזשע**
פעטער **חיים וועבער** און פרוי **איטע**
קוזינען **אלישע**, **משה** און **בומיק וועבער**
מאיר יאַרטשאָווער, זיין פרוי **פרומטשע** און קינדער
פתחיה מאָרגענשטערן, זיין פרוי **טאָבע** און קינדער
ביילע פאדען, **בומיק** און **שרה פאדען**
משה פאדען און משפחה
יחזקאל וואלאך און זיין משפחה

אין שטענדיקן טרויער:

אלישע וועבער / קרית־שמונה

זאָל זיין דער נעקראָלאָג אַנשטאָט אַ מצבה צום אָנדענק פון אונדזערע טייערע עלטערן און נאָענטע, וואָס זענען גרויזאַם אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער:

איציק צאָרנבערג, מיין פאָטער
רבקה צאָרנבערג, מיין מוטער
רייזשע (צאָרנבערג) דרעסלער און משפחה

כבוד זייער אָנדענק!

מאיר צאָרנבערג / קאַנאַדאַ

זאָל די דאָזיקע טרויער־מודעה דינען אַלס מצבה אויף די אומבאַקאַנטע קברים פון מיינע אומפאַרגעסלעכע עלטערן און נאָענטע, וועלכע זענען אומגעקומען פון די נאַצישע מערדער ימ״ש

טאַטע־מאַמע **גדליה** און **טשאַרנע גאָלאָסטופיץ**
שוועסטער **מינדל**, איר מאַן **ראובן מאַרמאָר** און קינדער
שוועסטער **שרה**, איר מאַן **יוסף גאָטפריד** און קינדער
קאָפל פרידמאַן און זיין פרוי **פייגע**, זייערע קינדער:
גדליה, גאגא, דורא, משה, ברײַנע
אפרים גאָטפריד און זיין פרוי און די קינדער
שמואל, קלמן און **בעני** — מיט זייערע משפחות

כבוד זייער אָנדענק!

יעקב גאָלאָסטופיץ / קרית־שמונה

לזכר הורי, אחי, אחותי וקרובי משפחה שנרצחו ע״י הנאצים ועוזריהם

אבי **מרדכי־יוסף** בן שלמה **שניידר**
אמי **ביילה־שרה** בת ר׳ לוי יצחק
אחי **שמואל־דוד**, רעייתו **רייזיל** והבנות
אחי **אברהם־עזריאל**, רעייתו **שרה** ובנם
אחותי **בני לפשה**, בעלה **וולוויל** והבן
אחותי **פייגה** ובעלה **שמואל**
אחותי **לאה** ובעלה **הערש גרינשפן**

יהי זכרם ברוך לעולם ועד!

ברוניה ויהודה לנג (שניידר)

אַנשטאָט אַ מצבה לזכר אונדזער טייערע משפּחה, וועלכע איז גרויזאַם אומגעקומען דורך די נאַציס ימ״ש —

מיין פאָטער **אהרון גורטמאַן**

מיין ברודער **אפרים**, זיין פרוי **אסתר**,

די קינדער: **מרים, העניע, מרדכי**

מיין פעטער **נתן אונגער**

מיין פאָטער **יהודה שניידער**

מיין ברודער **חנניה שניידער**

מיר וועלן אייך תמיד געדענקען, ווי אויך די אַנדערע קרובים און נאָענטע.

רבקה און **משה גורטמאַן (שניידער)**

על אלה כואב הלב — קורבנות הרצח של הנאצים הטמאים

אשתי **קלארה לנדמן**

אחותי **רייזי לנדמן**

גיסי **נפתלי לנדמן**

הילדים **מרים, סבינה ודוזיה לנדמן**

יהי זכרם שמור לעולם!

בריש גורטמן / ארה״ב

לזכרון עולם ולעליית נשמותיהם של קדושינו

אליעזר מרדכי ב״ר משה **וינטר**

אשתו **רבקה וינטר** לבית **פרנס**

בנם **ישראל וינטר**

בתם **פרומה (אמונה) וינטר**

ינקום ה׳ את נקמת דמם השפוך!

המנציחה:

בתם **מלכה וייס (וינטר)**

נר תמיד לזכר היקרים והבלתי־נשכחים

אבי **נחום רוטנברג**
אמי **זיסל רוטנברג**
אחי **שלמה רוטנברג** ואשתו **קלארה**
אחי **פופו** ואשתו **רוז׳ה** (מבית **שטיין**)
אחי **שמואל (מילו)**
אחי **מונדק**
קרובי **בנימין שוורץ**
בילה
איז׳ו
בוזיו
וידידתי היקרה **פרומה וולפנהאוט** עם משפחתה.

צילה ורדי (לבית **רוטנברג**) / תל־אביב, יד אליהו

הניה בלֶק (לבית **רוטנברג**) / ניו־יורק

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזער טייערן מאַן און פאָטער

ברוך (בוז'י) שטיין ז״ל

געב׳ 24.8.1906

געשט׳ 16.8.1963

און זיידע באָבע

שמעריל שטיין

העני שטיין

כבוד זייער אָנדענק!

חוהטשע קרענקעל (האַלפּערין)
און די קינדער

צום אָנדענק פון אונדזערע טייערע, אומפאַרגעסלעכע עלטערן, ברידער, שוועסטער און קרובים —

אונדזער פאָטער **מרדכי־בעריש האַלפּערין**
אונדזער מוטער **ביילע האַלפּערין**
אונדזער ברודער **נפתלי האַלפּערין**
אונדזער ברודער **חיים האַלפּערין**
דוד סופר און זיין פרוי **שרה** און קינדער
אהרון־הערש ווייסמאַן און זיין פרוי **חנה**
משה מאָרגענשטערן, זיין פרוי **חייקע** און קינדער

כבוד זייער אָנדענק!

זוניע — אריה האַלפּערין
סעם — שמעריל האַלפּערין

בצער רב וביגון עמוק אני מנציח את זכר משפחתי הענפה, שנהרגה ונשמדה ע״י הנאצים הטמאים בשנות 1942/43 בעיירתנו חורוסטקוב ובגיטו קופיצ׳יניץ

אבי **פנחס** בן שמרל

אחותי הבכורה, בעלה וילדיהם הענוגים והאצילים

ינטה ומנדל וינטר, ילדיהם: **זושה, רחל ויהושע־דוד וינטר**

אחותי **חנה**, בעלה **משה טייכמן**

אחי, גיסתי וילדיהם: **שמרל** בן פנחס **ויסברוד**

חנה בת איסר (מבית **גלזנר**) **ויסברוד**

בנם **צבי** ובתם **פיגה ויסברוד**

כולם קדושים וטהורים — הי״ד

חיים ישראל וייסברוד / כפר־סבא

צום אָנדענק פון מיינע אומגעבראַכטע טייערע עלטערן און נאָענטע קרובים, וועלכע זענען אומברחמנותדיק דערמאָרדעט געוואָרן דורך די היטלער־רוצחים —

יוסף וואלאך	**מוניאַ געלבארד**
חייה וואלאך	**איזשאַ געלבארד**
ברוך געלבארד	**רוזשע וואלאך־געלבארד**
לאה געלבארד	איר מאַן, אַדוו. **נונקאַ וואלאך**

כבוד זייער אָנדענק!

פאַראייביקט:

אנשל וואלאך / ניו־יאָרק

אַנשטאָט אַ מצבה — צום אָנדענק פון מיינע טייערע עלטערן, ברידער, שוועסטער און נאָענטע, וועלכע האָבן געלעבט אַן ערלעך, שטיל און אַרבעטזאַם לעבן, ביז דעם גרויזאַמען אומקום דורך די היטלער־באַנדעס —

מיין פאָטער **יוסף שוואַרץ**
מיין מוטער **נעשע שווארץ**
מיין שוועסטער **חוה**
מיין שוועסטער **זיסל**
מיין ברודער **נוני**
מיין זיידע **אלימלך פאדען**
מיין באָבע **בת־שבע פאדען**
מיין זיידע **דלוגאטש**

מיין באָבע **ביילע דלוגאטש**
רבקה דלוגאטש
רחל געלמאַן
מענדל געלמאַן
יעטקע געלמאַן
בתיה געלמאַן
מאַניע געלמאַן

כבוד זייער אָנדענק!

משה שוואַרץ און **משפחה**

צום אָנדענק פון מיינע נאָענטסטע און טייערסטע, נאָך וועלכע מיר וועלן שטענדיק טרויערן, די אומפאַרגעסלעכע:

מיין פאָטער **דוד גאָלדפליס**
מיין מוטער **חיה־שרה גאָלדפליס**
מיין פרוי **צילאַ**
מיין זון **אברהם**
מיין טאָכטער **רוזשע**
מיין שוועסטער **ראָזאַ**
איר מאַן **ישראל האקער** און זייערע קינדער
ישעיהו און **זאָשע**
מיין שוועסטער **רחל שרייבער**

מיר וועלן אייך תמיד געדענקען!

יצחק גאָלדפלים און **משפחה**

יזכור ד׳ את נשמות ששת המיליונים אחינו ואחיותינו,
וביניהם נשמות יקירינו —

אבי **בצלאל וידרמן**

אמי **פרל וידרמן**

אחי **אהרון וידרמן** (שנפטר בירושלים)

וכל בני משפחתנו

יהא זכרם צרור בצרור החיים של האומה

המנציחים:

הנצ׳ה ויצחק וידרמן / ישראל

צום אָנדענק פון אונדזערע טייערע עלטערן, שוועסטער, ברידער און אַלע נאָענטע, וועלכע זענען אויף אַ מערעדרישן אופן אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשע באַרבאַרן און זייערע העלפערס

אונדזער פאָטער **בן־ציון קרענקעל**

אונדזער מוטער **העסי קרענקעל**

אונדזער ברודער **אברהם קרענקעל**

אונדזער שוועסטער **גיטל קרענקעל**

מאַן און שוואָגער **פרידל מרגלית**

אונדזער פריינדין **זאָשע אשכנזי**

מיר וועלן זיי קיינמאָל ניט פאַרגעסן! כבוד זייער אָנדענק!

מאַטילדאַ גאָלדפלים (קרענקעל)

זוניאַ קרענקעל

חוהטשע קרענקעל (האַלפערין)

תוכן הספר ✶ אינהאַלט פון בוך

חלק ראשון (בעברית):

א. העיירה עד כליונה — דאָס שטעטל ביזן אומקום

ב. דמויות — געשטאַלטן

ג. השואה — אומקום

ד. צווישן צוויי וועלט־מלחמות — בין שתי מלחמות העולם

ה. דער אומקום — השואה

ו. כאַראָסטקאָווער לאַנדסמאַנשאַפטן — אירגוני של בני חורוסטקוב

ז. רשימת הקדושים; מודעות־אבל